

TC
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

137552

EDİGE BATIR DESTANI'NIN BAŞKURT VERSİYONU
(İnceleme-Metin-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin)

Doktora Tezi

Hazırlayan
Göksel ÖZTÜRK

T.C. FÖKSEKÜRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MENKEZİ

Danışman
Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALI

137552

İSTANBUL 2001

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doktora öğrencisi Cökseki Öztürk'ün "Edigo Batır Destanı'nın - Başkurt Versiyonu Metin İnceleme Dizini" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Doktora tezi olarak uygun görülmüştür.

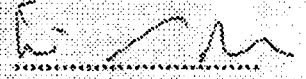
Tez Danışmanı : Prof.Dr.Emine Gürsoy Naskali
Üniversitesi : Marmara

Üye : Prof.Dr.Nadir Devlet
Üniversitesi : Marmara

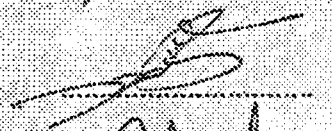
Üye : Prof.Dr.Halil Ersoylu
Üniversitesi : Mimar Sinan

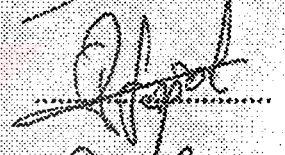
Üye : Doç.Dr.Gökden Sağcı
Üniversitesi : Marmara

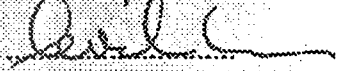
Üye : Doç.Dr.Ceval Kaya
Üniversitesi : Marmara

Yukarıda jüri Enstitü Yönetim Kurulu'nun 23.18./2001 tarih ve 2001/.../1... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr.Nadir DEVLET
Müdür

ÖZET

Edige Batır Destanının Başkurt Versiyonu adlı bu çalışmada Türk halkları, özellikle de Kıpçak boyları arasında en yaygın destanlardan biri olma özelliğine sahip olan Edige Batır destanının Burangolov nüshası olarak da tanınan Başkurt varyantı esas alınmıştır. Burangolov bu nüshayı Orenburg bölgesi Tübengi İlyas köyünde yaşayan Qasqinov Gimazi Gelevetdinoğlu tarafından muhafaza edilen 1762 tarihli elyazmasından 1910 yılında kopya etmiştir. Burangolov daha sonra Reşit Niğmeti, Bayazit Bikbayev ve Ebubekir Usmanov ile birlikte nüshayı 1940'ta eksiksiz bir hale getirmiştir.

“Önsöz”, “Kısaltmalar”, “Transkripsiyon cetveli” ve “Kaynaklar”dan sonra yer alan “Giriş” bölümünde destanın Başkurt ve diğer Türk dillerindeki nüshaları, Edige'nin hayatı, metin hususiyetleri, Burangolov'un hayatı, Başkurt edebi dilinin tarihi gelişimi ve ses özellikleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Üç sütun olarak hazırlanan Metin bölümünde birinci sütunda Kril harfli orjinal metin, ikinci sütunda transkripsiyonlu metin, üçüncü sütunda ise Türkiye Türkçesine aktarım yer almaktadır.

Transkripsiyonlu metnin hazırlanmasında 18-20 Kasım 1991 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen *Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*'nda kabul edilen alfabeye sadık kalınmıştır. Türkiye Türkçesine aktarımda metne sadık kalınarak Türkiye Türkçesi söz dizimi kuralları göz önünde tutulmuştur.

Dizinden sonra ise Burangolov'un kendi el yazısıyla ve daktilo ile kopya ettiği metinle Rusya İlimler Akademisi Başkurdistan Ufa Merkezi'nin arşivinde bulunan nüshalara ait bazı fotoğraflar yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: İzevkey, Toktamış, Timur, Morazım, Altın Orda, Habraw, Ural

ABSTRACT

This study is based on the Bashkir version of the Edige Batir Epos also known Burangolov version and is very widely spread among the Turkic groups and especially the Kipchaq tribes. Burangolov in 1910 hand-copied this from the version which dates back to 1762 and kept by Qasqinov Gimazi Gelevetdinoglu who lived in Tubengi Ilyas village within the Orenburg region. In 1940 Burangolov fully completed the book with the cooperation of Reshit Nigmati, Bayazit Bikbayev, and Ebubekir Usmanov.

In the first chapter of this study, the other versions of the epos in Bashkir language and other Turkic languages, Edige's life, textual features, Burangolov's life, the process of Bashkir literary language, and phonetics have been examined in details. The text is given in original Cyrillic alphabet, transcribed alphabet, and translated into the modern Turkish. Transcription of the text is based on the alphabet accepted in 1991 after the symposium called “Contemporary Turkic Alphabets Symposium” held by the Institute for the Turkic Studies at Marmara University. In the translation process the text is tried to be as close as possible to the original text keeping in mind the features and semantics of the modern Turkish.

It also contains of three indexes, individuals, locations, and words used in the text, as well as some photos of the text kept in the archives of the Bashkirdistan Ufa Center of the Russian Academy of Science.

Key words: İzevkey, Toktamış, Timur, Morazım, Altın Orda, Habraw, and Ural

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	V
KISALTMALAR.....	VII
KAYNAKLAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. Edige Batır Destanı ve Edige	1
2. Edige Destanının Diğer Başkurt Nüshaları	8
3. Başkurt Türkçesi	11
3.1. Başkurt Türkçesi Yazı Dilinin Gelişimi.....	11
3.2. Başkurt Edebi Dilinin İmlası ve Telaffuzu	12
3.3. Başkurt Edebi Dili Alfabesinin Gelişimi	14
4. Başkurt Türkçesi'ndeki Sesler	18
4.1. Ünlüler	18
4.2. Ünsüzler	19
4.3. Ses Olayları	22
4.3.1. Ünlülerdeki ses olayları.....	22
4.3.2. Ünsüzlerdeki ses olayları.....	22
4.3.3. Gramerlik Ses Olayları.....	25
4.3.3.1. Yardımcı Sesler.....	25
4.3.3.2. Ses Uyumları.....	26
4.3.3.2.1. Ünlü Uyumları	26
4.3.3.2.1.1. Damak Uyumu (Kalınlık İncelik Uyumu).....	26
4.3.3.2.1.2. Dudak Uyumu (Düzlük Yuvarlaklık Uyumu)	26
4.3.3.2.2. Ünsüz Uyumu (Tonlu-Tonsuz Uyumu).....	26
4.3.3.2.2.1. Çokluk Eki	26
4.3.3.2.2.2. İyelik Eki.....	27
4.3.3.2.2.3. Hal Ekleri.....	27
4.3.3.2.2.3.1. İlgi Hali	27
4.3.3.2.2.3.2. Yükleme Hali	27
4.3.3.2.2.3.3. Yaklaşma Hali	27
4.3.3.2.2.3.4. Bulunma Hali	27
4.3.3.2.2.3.5. Ayrılma Hali.....	27
4.3.3.2.3. Ünlü-Ünsüz Uyumu.....	28
4.3.3.2.4. Ünlü Çarpışması.....	28
4.3.2.5. İç Seste Akıcı Ünsüzün Düşmesi	28
4.3.2.6. Vurgusuz Kalan Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi.....	28
5. Sonuç.....	28
6. Metin	30
7. Dizin.....	187
8. Ekler	334

ÖNSÖZ

Bu doktora çalışmasında Edige Batır destanının Başkurtça varyantının transkripsiyonlu metni, Türkiye Türkçesine aktarısı ve dizin sözlüğü hazırlanarak, Başkurtçanın yazı dili olarak gelişmesinin tarihçesi açıklanmaya çalışılmış ve Başkurtçadaki sesler ve ses olayları incelenmiştir.

Türk halkları, özellikle de Kıpçak grupları arasında en yaygın destanlardan biri olma özelliğine sahip Edige Batır destanının Başkurt varyantı Burangolov nüshası olarak bilinen nüshadır. Başkurt halk Ozanı Mõxämmätşa Abdraxman oğlu Burangulov'un 1910 yılında Orenburg bölgesi Tübänge İlyas köyünde yaşayan Qasqımov Gimazi Gälävetdin oğlu tarafından muhafaza edilen 1762 tarihli elyazmasından kopya ettiği, daha sonra M. Borangolov, Rāşit Nigmeti ve Bayazit Bikbay'ın tarihçi Ebubekir Usmanov ile birlikte destanın 500. yıl kutlamaları için 1940'ta tamamlayarak eksiksiz hale getirdikleri nüshadır. Ünlü Başkurt ozanı Burangolov'un yasaklanan, en az kahramanı Edige kadar maceralar yaşayan destanın bu nüshası, ilk olarak Nur Zaripov tarafından *AGİZEL* dergisinin 1989 yılı Ocak (Sayı I) sayısının 19-74. sayfalarında yayımlandı. Daha sonra yine Zaripov tarafından 45 sayfalık önsöz, 110 sayfalık açıklamalarla birlikte 1994 yılında Öfö'de (Ufa) Zinnur Uraksin ve Ä. İ. Xarisov'un redaktörlüğünde yayımlandı. Tamamı 5719 satır olan destanın bu nüshası ile 1989 yılında *AGİZEL* dergisinde yayımlanan nüshası arasında bazı farklılıklar olduğu görüldü. Kitap olarak yayımlanan nüshadaki bazı satırların dergide, dergide yayımlanan nüshadaki bazı satırların da kitapta yer almadığı tespit edildi. Çalışmada kitap nüshası esas alındığı için, kitapta olmayıp da dergide olan satırlar ilave edildi. Böylelikle destanın satır sayısı 5818'e yükseldi. İlave edilen satırların destanın bütünlüğünü bozmadığı görüldü. Aynı nüshanın aynı kişi tarafından iki değişik tarihte yayımlanmasının 99 satırlık bir fark yaratması da ilginç bir tespitti. Destan Burangolov nüshasında, (hem el yazmada hem de gazetede) Romen rakamlarıyla 26 bölüme ayrılmışken Zaripov'un yayınladığı kitapta ise bölüm sayısı 24'tür ve her bölüm için içeriğe uygun bir başlık verilmiştir. Başlıklar, bu çalışmada satır sayısına dahil edilmediği gibi metne de dahil edilmedi. Ancak, Giriş'in birinci bölümünün sonunda sırasıyla verildi.

Transkripsiyonlu metnin hazırlanmasında 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünce düzenlenen Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumunda kabul edilen alfabeye sadık kalınmaya çalışıldı. Ancak, metnin transkripsiyon metni olması nedeniyle Başkurt Türkçesi'nin kendine has peltek *s* için (*ŝ*) ve peltek *z* için de (*z*) işaretleri kullanıldı. Transkripsiyonlu metinde *e* harfi ile gösterilen ses, *e-i* arası bir ses olan kapalı *e*'dir. Yine, ünlü olarak

kullanıldıklarında *u* ve *ü*'yü karşılayan *y* ve *ɣ* ünsüz durumunda iken *w* işareti ile, *r* ise *g* ile karşılandı.

Metnin Türkiye Türkçesine aktarımında, Danışmanım Prof. Dr. Emine GÜR SOY NASKALİ'nin yönlendirmesi doğrultusunda herkesin anlayabileceği bir dil kullanılmaya çalışıldı. Metinde gerekli yerlerde dipnotlarla açıklama yapıldı.

Giriş kısmında, destan ve destanın kahramanı Edige hakkında bilgi verildi. Çalışmaya esas olan Burangolov nüshasının dışındaki diğer Başkurt nüshaları da kısaca tanıtıldı.

Başkurt Türkçesinin edebi dil olarak gelişimi ve imlasının anlatıldığı bölümde, kısaca Başkurt Türkçesi yazı dilinin tarihi ve bununla ilgili görüşlere yer verildikten sonra 1917 Ekim İhtilali'nden sonra Başkurdistan'da ortaya çıkan alfabe çalışmalarından bahsedildi. Sırasıyla Arap, Latin ve Kril esaslı Rus alfabesine geçişte yaşanan olaylara kısaca değinildi. Burada Başkurdistan hükümeti veya yetkili organlarınca alınan bazı kararlara da yer verildi. .

Başkurt Türkçesindeki sesler bölümünde, Başkurt Türkçesinde yer alan bütün sesler ünlü ve ünsüzler başlığı altında tek tek özellikleri belirtilerek gösterildi. Bundan sonra Başkurt yazı dilinde görülen ses değişiklikleri yine ünlü ve ünsüz olarak gruplandırılarak incelendi ve örnekler verildi. Örneklerin verilmesinde kendi metnimiz esas alındı. Ancak metinde bulunamayan örnekler için *Başkurt Dilinin Sözlüğü*'ne ve Başkurtça dil bilgisi kaynaklarına müracaat edildi.

Sonuç kısmında Başkurt Türkçesinde görülen ses hadiseleri ile ilgili varılan sonuçlar maddeler halinde belirtildi.

Dizin bölümünde ise Doç. Dr. Ceval KAYA tarafından hazırlanan Cibakaya 6.1 Dizin programı vasıtasıyla hazırlanan dizin verildi. Ayrıca, Kişi isimleri ve Yer, Ülke İsimleri dizini de yapıldı. Dizde yabancı kaynaklı kelimelerin kaynakları belirtildi. Yine bazı Türkçe kelimelerin ses hadiseleri sonucu değişime uğramış şekillerinin yanında asıl şekilleri "[]" köşeli parantez içerisinde gösterildi.

Sadece şahsi kütüphanesindeki kitapları kullanmama müsaade ettiği için değil, hem analiz edici bir düşünce metodu kazandırdığı için, hem de değerli vaktini cömertçe harcadığı için öncelikle danışmanım Prof. Dr. Emine GÜR SOY NASKALİ'ye şükranlarımı bildirmek istiyorum.

Prof. Dr. Nadir DEVLET de şahsi kütüphanesini kullanmama müsaade etmekle kalmadı, Almanca kaynakları tercüme etme nezaketini gösterdi. Ayrıca amirim olarak saha çalışmalarında yönlendirdi ve gerektiğinde izin kullanmam için müsaade etti. Kendisine şükran borçluyum. Prof. Dr. İnci ENGİNÜN, değerli tavsiyeleri ile bana yol gösterdi. Rusya İlimler Akademisi Öfö (Ufa) Merkezince 1996 yılının Nisan, Mayıs, Haziran aylarında davet edilmem üzerine Başkurdistan'a gitmemi teşvik etti ve yardımcı oldu. Ona da şükranlarımı arz ederim.

Bilhassa tez kaynaklarının temini ve hazırlık safhasında her türlü yardımı ve kolaylığı sağlayan Rusya İlimler Akademisi, Başkurdistan Şubesi Müdürü ve Rusya İlimler Akademisi üyesi Prof. Dr. Zinnur URAKSİN'e, öğretim üyesi Prof. Dr. Gaysa HÜSEYİNOV'a, tezde kullandığım Edige Batır destanının esas nüshasını yayımlayan ve kullanmama müsaade eden Prof. Dr. Nur ZARİPOV'a, yine aynı merkezde görev yapan araştırma görevlisi Rüstem RECEPOV'a ve Ahat SALİHOV'a teşekkür ederim.

1996-1998 Eğitim öğretim yıllarında Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Uluslar Arası Türk Kazak Üniversitesi'nde çalıştığım sıradaengin bilgisi ve tecrübesinden fazlasıyla faydalandığım, günümüz Türk Dünyasının Dede Korkut'u olarak da adlandırılan Prof. Dr. Rahmankul BERDİBAYULI'na derin şükranlarımı arz ederim.

Doç. Dr. Ceval KAYA, tezin hazırlanmasında çok önemli bir yer işgal eden dizin kısmını yaparken kendi hazırladığı Cibakaya 6.1 adlı bilgisayar programını kullanmama müsaade etti ve gerektiğinde hem programın işletilmesinde hem de tezde ortaya çıkan dille ilgili sorunları çözüme yardımcı oldu. Kendisine hassaten teşekkür ederim. Yine dille ilgili problemlerin çözümünde yaptığı katkılardan dolayı Doç. Dr. Gülden SAĞOL'a teşekkür ederim.

Yrd. Doç. Dr. Orhan SÖYLEMEZ, Yrd. Doç. Dr. Nesrin S. KARAGÜR ve Yrd. Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU tezin yazılması aşamasında yardımlarını esirgemediler. Kendilerine teşekkür ederim. Yine arkadaşlarım Araş. Gör. Erdal ve Çevirmen Leysen ŞAHİN'e katkılarından dolayı ayrıca teşekkür ederim.

Merhum hocam Prof. Dr. Mehmet AKALIN'ın aziz hatırasını burada yad etmeyi de bir borç bilirim.

Son olarak, tez süresince bana katlanmak zorunda kalan eşim Funda ve oğlum Gökberk ÖZTÜRK'e teşekkür ederim.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

А	а	А	а
Б	б	В	в
Вв	в	V	v
Г	г	G	g
Ғ	ғ	Ġ	ġ
Д	д	D	d
З	з	Z	z
Ё	ё	Yo	yo
Е	е	E	e (kelime başında ye)
Ж	ж	J	j
З	з	Z	z
И	и	İ	i
Й	й	Y	y
К	к	K	k
К	к	Q	q
Л	л	L	l
М	м	M	m
Н	н	N	n
Ң	ң	Ñ	ñ.
О	о	O	o
Ө	ө	Ö	ö
П	п	P	p
Р	р	R	r
С	с	S	s
Ç	ç	Ş	ş
Т	т	T	t
У	у	U	u (u ^w , w)
Ү	ү	Ü	ü (ü ^w , w)
Ф	ф	F	f
Х	х	X	x
Һ	һ	H	h
Ц	ц	Ts	ts
Ч	ч	Ç	ç
Ш	ш	Ş	ş
Щ	щ	Şç	şç
Ъ	ъ	kalınlaştırma	

Ы	ы	І	ı
Ь	ь	inceltme	
Э	э	Е	e (yalnızca kelime başında)
Ә	ә	Ä	ä
Ю	ю	Yu	yu
Я	я	Ya	ya

KISALTMALAR ve İŞARETLER

age.	Adı geçen eser.
AKM	Atatürk Kültür Merkezi
Akt.	Aktaran
Ar.	Arapça.
bkz.	Bakınız.
Bşk.	Başkurt Türkçesi.
C.	Cilt.
Far.	Farsça.
Haz.	Hazırlayan.
krş.	Karşılaştırınız.
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Moğ.	Moğolca.
Rus.	Rusça.
Red.	Redaktör.
S.	Sayı.
SSSR/SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s.	Sayfa.
T.	Türkçe.
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan.
Yay.	Yayınları.
+	İsim kökü, isim köküne gelen ek.
-	Fiil kökü, fiil köküne gelen ek.
<	Kelimenin kökeni.
>	Gelişme veya değişmenin yönü.
—>	Bakınız (dizinde).

KAYNAKLAR

- ABDULLİN, R., "Yurmatı Yerendäge Qala", *AĞİZEL*, V, May 1991, Öfö: 1991, s. 11-14.
- ABSÄLİMOV, Y. M., *Başqortostan Tarihi Sit İl Tikşerenevzärendä*, Öfö: 1996.
- AÇIKGÖZ, Halil (Haz.), *Türk Dünyası Edebiyatı*, İstanbul: 1991.
- AĞIŞEV, İ. M.ve öte., *Başqort Teleneñ Hüzlege*, T. I.: A-M, T. II.: N-YA, Russkiy Yazık, Mäskäv: 1993.
- AKALIN, Mehmet (Yay. Haz.), *Tarihi Türk Şiveleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 73, Seri IV, Sayı: A. 21, İlaveli 2. Baskı, Ankara: 1988.
- AKALIN, Sami, *Türk Folklarında Kuşlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1993.
- ASFANDİYAROV, A. Z., *İstoriya Sel i Derevend Başqortostana*, Kitap, Ufa: 1997.
- ÄSFÄNDİYAROV, Ä., "Könbayış Başqorttar", *AĞİZEL*, XI Noyabr, Öfö: 1988, s. 75-90.
- ÄVEZOV, Muxtar, *Ädebiyet Tarixi*, Ana Tili, Almatı: 1991.
- ÄXMÄDİYEV, V. ve ötekiler, *Başqort Äzäbiäte XX. Bıwat Başı I (Poezia)*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1983.
- ÄXMÄDİYEV, V. ve ötekiler, *Başqort Äzäbiäte XX. Bıwat Başı II (Proza-Dramaturgiya)*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1984.
- ÄXTÄMOV, M. X., *Başqort Teleneñ Grammatika Hüzlege*, Öfö: 1994.
- AYUPOV, M. A (Red), *Başqortostan*, Jyvässkylä Finland: 1995.
- AZNABAYEV, Ä, M., PSÄNÇİN, V. Ş, *Başqort Teleneñ Tarixi Morfologiyahu (Saşıştırma-Tarixi Tikşerenev Täcribähe)*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1976.
- BARAG, Lev ve ötekiler, *Başqort Xalıq İcadı (Bäyettär, Yırdar, Taqmaqtar)*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1981.
- BARAG, Lev ve öte., *Başqort Xalıq İcadı-Äkiättär Ekense Kitap*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1976.
- BARAG, Lev ve öte., *Başqort Xalıq İcadı-Bäyettär, Yırzar, Taqmaqtar*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1981.
- BARTOLD, V. V., *Otets Edigeya- Soçineniya*, t. II, ç. 1, Moskva: 1963, str. 801.
- "Başkirt", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. II, s. 328-332, İstanbul: 1961.
- "Başkirt", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IV, s. 130-131, İstanbul: 1991.
- BENZİNG, Johannes (Çev. Mustafa ARGUNŞAH), "Başkurt Türkçesi", *TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI*, S. 95 (Nisan 1995), İstanbul: 1995, s. 127-141.

- BERDİBAYEV, Rahmankul (Red.), *Edige Batır*, Gılım, Almatı: 1996.
- BEYEŞ, Äkräm, *Başqort Xalqınıñ Tarihi häm Azatlıq Köräşe*, Kitap, Öfö: 1993.
- BİKBULATOV, N. V.(Red.), *Başkirkaya Narodnaya Odejna*, Kitap, Ufa: 1995.
- BOZKURT, Fuat, *Türklerin Dili*, İstanbul: 1992.
- BURANĞOLOV, Möxämmätşa, *Säsän Amanatı*, Kitap, Öfö: 1995.
- BURANĞOLOV, N., "Osraşwzar", *AĞİZEL*, XI Noyabr, Öfö: 1988, s. 116-122.
- BÜLEKOV, İ., "Säsän Dramaturgiyahı", *AĞİZEL*, XI Noyabr, Öfö: 1988, s. 106-114.
- ÇAĞATAY, Saadet, *Die Ädigä-Saga, Ural-altaische Jahrbücher*, Wiesbaden: 1953, 25, H. 3-4, str. 243-282.
- DÄVİTOV, S., *Qazaqtıñ Batırlıq Eposı*, Ravan, Almatı: 1992.
- DEVLET, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 58, Seri: 111, Sayı: A. 14, Ankara: 1985.
- DEVLET, Nadir, *Tatarlar-Başkurtlar-Çuvaşlar (İdil-Ural Ekspedisyonu)*, MÜ Yayınları: 625, TAE Yayınları: 3, Ankara: 1997.
- DİMİTRİEVA, L. V., "Rukopis" pabotı P. A. Faleva ob epose Edigey v Arxive vostokovedov . İnstituta vostokovedeniya AN SSSR", *Tyurkologičeskiy Sbornik 1972*, Moskva: 1973, s. 213-217.
- DİVANOV, W. (Yay. Haz.), *Aqbuzat-Başqort Xalıq Eposı*, Başqortostan Kitap Nəşriäte, Öfö: 1976.
- EKBA, Zerama N. (Çev. Sadık SADIKOV), "Arapça ve Farsça Kelimelerin Başkurt Türkçesi'nde Anlam Değişikliğine Uğraması Üzerine", *MİLLİ FOLKLOR*, C. 5., S. 35, s. 61-64, Güz 1997, Ankara: 1997.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 281, kültür Eserleri Dizisi: 15, 2. Baskı, Ankara: 1989.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak, İstanbul: 1988.
- ERGUN, Metin, İBRAHİMOV, Gaynilislam, *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Türksoy Yayınları No:5, Ankara: 1996.
- EYÜPOV, H., ĞIYLMANOV, G. (Yay. Haz.), *İdegäy-Tatar Xalıq Dastanı*, Tatarstan Kitap Nəşriyatı, kazan: 1988.
- FÄXREDDİNEV, Rizaeddin, *Bolgar ve Kazan Törekläre*, Tatarstan Kitap Nəşriyatı, Kazan: 1993.
- FÄXRETDİN, Rizaeddin, *Kazan Xannarı*, Tatarstan Kitap Nəşriyatı, Kazan: 1995.
- FÄXRETDİN, Rizaeddin, *Mäşhür Ädämnär vä Böyek Xädisälär (1908—1917)*, ŞURA, 15 Ağust 1910.
- GABAİN, A. (Çev. Mehmet AKALIN), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları: 532, Ankara: 1988.

- GALİN, S., "Başqort Eposında Nikax Formaları", *AĞİZEL*, I Ginvar, 1987, Öfö: 1987, s. 131-140.
- GALİN, Salavat, *Tel Asqısı Xalıqta*, Kitap, öfö: 1993.
- GARİPOVA, Firdävs, *İsemnärädä İl Tarihi*, Tatarstan Kitap Näsriyatı, Kazan: 1994.
- GELDİYEV, R (Red.), *Gorkut Ata-Gadımı Türkmen Eposı*, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat: 1990.
- GIYLMANOV, Ruşan (Yay. Haz.), *İdegäy-Tatar Xalık Dastanı*, Tatarstan Kitap Näsriyatı, Kazan: 1994.
- GOSMANOV, M. G. ve öte., *İdegäy Tatar Xalık Dastanı*, Tatarstan Kitap Näsriyatı, Kazan: 1988, 254 s.
- ĞAYNULLİN, M, XÖSÄİNOV, Ğ., *Başqort Sovet Yazıwısları*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1967.
- ĞAYNULLİN, M., XUSAİNOV, Ğ., *Pisateli Sovetskoy Başkirii*, Başqortostan Kitap Näsriäti, Ufa: 1969.
- HALICI, Feyzi (Haz.), *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, 1985.
- XARİSOV, Äxnäf, ve ötekiler, *Başqort Xalıq İcadı (Epos) I*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1972.
- XARİSOV, Äxnäf, ve ötekiler, *Başqort Xalıq İcadı-Epos Berense Kitap*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1972.
- XARİSOV, Äxnäf, ve ötekiler, *Başqort Xalıq İcadı-Epos Ekense Kitap*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1973.
- XÖSÄYENOV, Ğ., *İcad Serzäre*, Kitap, Öfö: 1995.
- XÖSEYNOV, Ğ., "İcad Serzäre", *AĞİZEL*, VI İyün, Öfö: 1989, s. 116-123.
- XÖSEYNOV, Ğ., "İcad Serzäre", *AĞİZEL*, XII Dekabr, Öfö: 1989, s. 75-79.
- XÖSEYNOV, Ğ., "Reşit Niğmäti Xaqında Kölömdäştäre", *AĞİZEL*, II, Febral, 1989, s. 112-118.
- XUSAİNOVA, G. B., *Pismo Batırşi İmperatritse Elizavete Petrovne*, Ufa: 1993.
- IBRAYEV, Şakir (Aktaran: Yrd. Doç. Dr. Ali Abbas ÇINAR), *Destanın Yapısı*, AKM Yayınları: 160, Ankara: 1998.
- İBATOV, A., *XIX Ğasırdağı Xandar Jarlıqtarınıñ Tili*, Ğılım, Almatı: 1990.
- İDELBAYEV, A., "XII-XIII.Bıwattarda Başqorttar", *AĞİZEL*, XII, Dekabr 1989, Öfö: 1989, s. 56-62.
- İDELBAYEV, A., "Ural Batırdı Kim Sığarğan?", *AĞİZEL*, XII, Dekabr 1990, Öfö: 1990, s. 101-104.
- İSÄNBÄT, N., "Tatar xalıq eposı İdeygäy dastanınıñ 500 yıllığı", *SOVET ÄDÄBİÄTI / Şimdiki KAZAN UTLARI*, Kazan: 1940, sayı: 11, 12, (7000 mısra).
- İstoriya Başkirskoy ASSR*, Başkirskoe Kinijnoe İzdatelstvo, Ufa: 1976.

- İŞBİRZİN, E. F., GÄLÄVETDİNOV, İ. G., XALIKOVA, *Başqort Ezebi Teleneñ Tarihi*, Kitap Näsriäte, Öfö: 1993.
- JİRMUNSKİY, V. M. (Çev. Oktay Selim KARACA), "Epik Gelenek", *MİLLİ FOLKLOR*, C. 5., S. 37, s. 171-176, Bahar 1998, Ankara: 1998.
- JİRMUNSKİY, V. M.(Çev. Metin ÖZARSLAN), "Orta Asya Türk Destanlarında Tarihi ve Tarih Dışı Unsurlar", *MİLLİ FOLKLOR*, C. 5., S. 35, s. 100-109, Güz 1997, Ankara: 1997.
- JİRMUNSKİY, V. M., "P. M. Melioranskiy i izuçenie eposa Edigej", *Tyurkologičeskiy Sbornik 1972*, Moskva: 1973, s. 141-185.
- KAFALI, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2085, İstanbul: 1976.
- KARAMANLIOĞLU, Ali, Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 579, Ankara: 1994.
- KAYDAROV, A. T., M. ORAZOV., *Türklük Bilgisine Giriş*, (Akt. Vahit TÜRK), İstanbul: 1999.
- KİREEV, A. N., *Başkirskiy Narodniy Geroičeskiy Epos*, . Başkirskoe Kinijnoe İzdatelstvo, Ufa: 1970.
- KONURATLI, Kemal, "Edige Biy", *YILDIZ*, Taşkent: 1989, sayı: 4, s. 96-120.
- KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları: 575, Ankara: 1992.
- KURAT, Akdes Nimet, *XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Yayınevi, Ankara: 1992 (2)+511.
- KUSİMOVA, T., *Başqort İsemdäre*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1982.
- KUZEEV, R. G., *Başqort Şacäräläre*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1960.
- KUZEEV, R. G., BİKBULATOV, N. V.(Red.), *Xozyastvo i Kultura Başkir v XIX-Naçale XX v.*, Nauka, Moskva: 1979.
- KUZEYEVA, R. G., SALNİKOVA, K. V., *Arxeologiya i Etnografiya Başkirii*, Başqortostan Kitap Näsriäte, Öfö: 1964.
- KÜMİSBAYEV, Ötegen, *Tereñ Tamurlar*, Ğılım, Almatı: 1994.
- MACİTOV, N. A. (RED.), *Vostokovedenie v Başqortostane: İstoriya-Kultura III*, Başkirskiy Universitet, Ufa: 1995.
- MACİTOV, N., A. SULTANOVA., *İstoriya Başqortostana c Drevneysix Vremen Do XVI Veka*, Kitap, Ufa: 1994.
- MAĞAWİN, Edige, "Edige Jır, [Skazanie ob Edigej i Toktamışe, Kirgizkiy tekst po rukopisi, prinadlejavşey Ç. Ç. Valixanovu İzdal Prof. P. M. Melioranskiy/, Sank-Peterburg: 1905, Tipo-litografiya İ. Boraganskogo i K, (Zapiski İmrratorskogo Russkogo

- Geografičeskogo Obštstva po otdeleniyu etnografii, Priloženie k tomu XXIX)]", *JULDIZ*, Almatı: 1992, sayı: 3, s. 160-181.
- MAĞAWİN, Edige, "Edige Jırı jāne Şoqan", *JULDIZ*, Almatı: 1992, sayı: 3, s. 182-185.
- MAĞAWİN, Edige, *Edige*, *JULDIZ*, S. 7, Almatı: 1989.
- MAĞAWİN, Edige, *El Qamın Jegen Edige*, Atamura, Almatı: 1996.
- MAHMUT, N. A., MAHMUT, E. Y., *Dobruca Tatarlarının Destanları*, Bükreş: 1993.
- MAKSUTOVA, İ. A., *Başkirkaya Folkloristika (1967-1985)*, Ufa: 1993.
- MAQSUD, M., TİMERBAYEF, M. (Haz.), *Un Yıl İçinde Tatar-Başkortlar*, Neşriyat, Mäskäv: 1927.
- MAQSUTOVA, N., "Xalıq, Tel vä Tarix", *AĞİZEL*, III, Mart 1991, Öfö: 1991, s. 119-134.
- MELİORANSKIY, P. M., "Skazanie ob Edigee i Toktamışe (Kirgizkiy tekst po rukopisi prinadlejavşey, Ç. Ç. Valixanova)", izdal, SPb: 1905, Pril. k. t. XXIX, *ZIRGO* po otd. etnogr.).
- MEYİRXAN, İsti, *Qazaq Şejiresi*, Almatı: 1992.
- MULLAFULOV, M. G., *Leslie Promışlı Başkir (XIX Naçalo XX v.)*, Ufa: 1994.
- NÄCMİ, Nazar, *Yadğı Yır-Xuş-Xäyruş-Sağırulmağan Qunaq*, Başqortostan Kitap Nəşriäte, Öfö: 1966.
- NÄDERĞOLOV, M., "Şäjärä häm Täwarix", *AĞİZEL*, XII, Dekabr 1989, Öfö: 1989, s. 63-66.
- NADRİŞİNA, F. A. (Red.), *Möxämmätşa Buranğolovtıñ Säsänlek häm Äzäbi Eşmäkärlege*, Öfö: 1992.
- NASKALİ, Emine GÜRSOY (Haz.), *Altay Destanı Maaday Kara*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 1999.
- NAZAR, Necmi, *Esärzar II*, Başqortostan Kitap Nəşriäte, Öfö: 1978.
- NAZAR, Necmi, *Esärzar III*, Başqortostan Kitap Nəşriäte, Öfö: 1978.
- NAZAROV, X., "*İl Toyğono, İcad Qomarı* (Başqortostan Yadıwsılarınıñ X. syezi), *AĞİZEL*, I, Ginvar 1989, Öfö: 1989, s. 3-15.
- NÄZERĞOLOV, M., "Olo Yolğa Sıqqanda", *AĞİZEL*, XI Noyabr, Öfö: 1988, s. 114-116.
- NURMAĞAMBETULI, Äbilbek, *Jer Suwdıñ Atı-Tarixın Xatı*, Balawsa, Almatı: 1994.
- OSMANOV, N., *Nogaysko-Kumıkskie Teksti*, SPb. 1883, 32-49 b.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 102 a, Ankara: 1995.
- ÖMÖTBAYEV, M., "Boronğo başqortlarınıñ ölänläre", *YADKAR*, 1897.

- ÖNER, Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları: 703, Ankara: 1998.
- ÖZKAN, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları: 657, Ankara: 1996.
- ÖZKAN, Nevzat, *Türk Dünyası-Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat-*, Kayseri: 1997.
- POPPE, Nicholas, *Bashkir Manual*, Indiana Universty Publications Uralic and Altaic Series, Vol. 36, The Netherlands: 1964.
- POTANİN, G. N., *Tyurskaya Skazka ob İdige, Jibaya Starina*, SPb.: 1898, god şed'moy, vıp. III i IV, str. 320 .
- PSANÇIN, V., "Yırzın Näfis Bizäktäre", *AĞİZEL*, II Fevral, 1987, Öfö: 1987, s. 131-140.
- PSONEİN, Veli, "İnyılar", *AĞİZEL*, II, Noyabr 1990, Öfö: 1990, s. 105-110.
- RADLOFF, Wilhelm, KUNOS, Ignas, (Haz. Saim SAKAOĞLU, Metin ERGUN), *Proben VIII*, , Türk Dil Kurumu Yayınları: 701, Ankara: 1998.
- RADLOFF, Wilhelm (Yay. Haz. Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ), *Manas*, Türksoy Yayınları No:1, Ankara: 1995.
- RADLOFF, Wilhelm, (Çev. KASKABASOV., S., İSLÄMJANULI, K.), *Altın Sandık*, Ana Tili, Almatı: 1993.
- RADLOFF, Wilhelm, *Obraztsı narodnoy literaturı sebernıx tyurskix plemen*, C. IV, SPb: 1896, 35-55 b.
- RADLOFF, Wilhelm, *Obraztsı narodnoy literaturı sebernıx tyurskix plemen*, C. VII, SPb: 1896, 99-121 b.
- RAVŞANOV, Poyon (Yay. Haz.), *Temurnome*, Çulpan, Toşkent: 1991.
- RORLICH, Azade-Ayşe *Volga Tatarları-Yüzyılları Aşan Milli Kimlik*, (Çev. Mehmet Süreyya ER), 1. Baskı, İstanbul: 2000 .
- ROSS, E. Denison (Çev. Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ), *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, TDK Yayınları: 605, Ankara: 1994.
- SÄĞİTOV, Muxtar ve öte., *Aqbusat, Başqot Xalıq eposı*, Başqortostan Kitap Näşriäte, Öfö: 1976.
- SAGOL, Gülden, "Tarihi Şivelerde At Donları", Yay. Haz. Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul: 1995, s. 126-146.
- SAMOYLOVIÇ, A. N., "Variant skazaniya o Edigee i Toxtamuşe, zapisannıy N. Xakimovım", *Tyurkologičeskiy Sbornik 1972*, Moskva: 1973, s. 186-.
- SEYPOLLAULI, Saken, *Batır Jırlarınıñ Jıynaşı*, ç. 2, Almatı: 1934, str. 5-39.
- SİMİRNOVA, N. S., "Kazaxskie poslovitsi zapisannıe i opublikovannıe P. M. Melioranskim", *TYURKOLOGİÇESKİY SBORNİK 1972*, Moskva: 1973, s. 231-234.

- SÖLÄYMÄNOV, Äxmät, RÄCÄPOV, Röstäm, *Başqort Xalqınıñ Arxaik Eposı, Ğilém, Öfö: 2000.*
- SPULER, Bertold, *Die Goldene Horde Mongolen in Russland 1223-1502, Otto : Harrassowitz, Leipzig: 1943.*
- SPULER, Bertold, *Die Volga Tataren und Baschkiren unter russische Herrschaft / der Islam band 29 heft 2'den ayrı basım.*
- SULEYMANOVA, A. M., NADERŞİNOV, F. A., *Başqort Folklorı, 2. Sıǵarılış, Öfö: 1995.*
- SULTİ, Rüstem (Haz.), *Edigey, Türksoy Yayınları No: 10, Ankara: 1999.*
- ŞAHİN, Erdal, *Yurt Konulu Tatar Cırları (Giriş, Metin-Aktarma-Dizin), TDK Yayınları: 710, Ankara: 1999.*
- ŞÄRİPOVA, Z., "Olo Yazmış", *AĞİZEL, XII Dekabr, Öfö: 1988, s. 112-121.*
- ŞEŇGÄRÄYEVA, S., "Säsändeñ Bay Mirası", *AĞİZEL, XII Dekabr, Öfö: 1988, s. 121-124.*
- ŞİŞMAN, Bekir, "Halk hikayeciliği Geleneğimiz Açısından Kozi Körpeş-Bayan Sulu Jırı Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *MİLLİ FOLKLOR, C. 5., S. 35, s. 56-61, Güz 1997, Ankara: 1997.*
- TAYMAS, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 15, Seri: III, Sayı: A, 3. Baskı, Ankara: 1966.*
- TOGAN, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul.: 1946.*
- TUĞAN, Äxmätzäki Välidi, *Xätirälär, Kitap, Öfö: 1996.*
- TURAL, Sadık, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık, AKM Yayınları, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 36, 2. bs., Ankara:1998.*
- URAKSİN, Zinnur, "Başqort Teleneñ Xoquki Xäle", *AĞİZEL, IX, Sentyabr 1989, Öfö: 1989, s. 117-123.*
- "Ural Başqort Xalıq Üzege Qoroltay", *AĞİZEL, VIII, August 1990, Öfö: 1990, s. 116-118.*
- USMANOV, X. F., *İstoriya Başkortostana c drevneyşix vremen do 60-x godov XIX v., Kitap, Ufa: 1996.*
- ÜTEMİŞXACİ (Yay. Haz. BARANOVA, Y., ABUSEYİTOVA, M.), *Çingiz-name, Alma-Ata: 1992.*
- VÄLİYEV, F., İSXAQOVA, S., "Başqorttar häm Seberzär", *AĞİZEL, IV, Aprel, Öfö: 1990, s. 116-118.*
- VELİÄV, D., "Qarahaqal Batır-Qobayır", *AĞİZEL, V May, Öfö: 1988, s. 127-138.*
- VESELOVSKİY, N. İ. ve öte., "Soçineniya Çokana Çingizoviça Valixanova", *Zapiski İmperatorского Russkogo Geografiçeskogo Obşestva t. XXIX, SPb: 1904, str., 223-264 i 265-273.*

- YAKUBOVSKIY, A. Yu. (Çev: Hasan EREN), *Altın Ordu ve Çöküşü*, TTK Yayınları X. Dizi - sayı: 15, Ankara: 1992, s. 135-209.
- YANGUZİN, R. Z. (red.), *Vostokovedenie v Başkortostane: İstoriya-Kultura II*, Başkirskiy Universitet, Ufa: 1995.
- YANĞUJİN, R. Z., *Başqort Qäbiläläre Tarixinan*, Kitap, Öfö: 1995.
- YULDAŞBAYEV, Bilal, *İstoriya Formirovaniya Başkirskoy Natsii*, Başkirskoe Kinijnoe İzdatelstvo, Ufa: 1972 .
- YUSUPOV, F. Yu., *Könyak Ural häm Ural Artı Söyläşläre*, Tatarstan Kitap Näşriyatı., Kazan: 1979.
- YÜKSEL, Zuhul, "Kırım Türk Destanlarından Edige İle Manas Destanı'nda Yer Alan Benzer Unsurlar", *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni*, AKM Yayınları, S. 97, s. 227-313.
- ZARİPOV, Nur, (Yay. Haz.), *İzevkäy menän Morazım*, Öfö: 1994.
- ZARİPOV, Nur, "Epostıñ Tarixqa Mönäsäbäte", *AĞİZEL*, S. I, Ginvar, 1989, Öfö: 1989, s.126-137.
- ZARİPOV, Nur, "İcadında-Barlıq Asılı", *AĞİZEL*, VII, Yul 1989, Öfö: 1989, s. 90-98.
- ZARİPOV, Nur, "İzevkäy menän Morazım Eposına Qarata", *AĞİZEL*, S. II, Febral 1989, Öfö: 1989, s.126-136.
- ZARİPOV, Nur, "İzeykäy menän Morazım Eposına Qarata (epostı öyränev tarixinan)", *AĞİZEL*, S. I, Ginvar 1989, s. 16-19.
- ZARİPOV, Nur, "İzeykäy menän Morazım Epos", *AĞİZEL*, S. I, Ginvar 1989, Öfö: 1989, s. 19-74.
- ZARİPOVA, Nur ve ötekiler, *Başqort Sovet Äzäbiäti Tarixe (Oçerktär)*, Başqortostan Kitap Näşriäte, Öfö: 1967.
- ZAYNULLİN, M. V. (Red.), *Vostokovedenie v Başkortostane: İstoriya-Kultura I*, Başkirskiy Universitet, Ufa: 1995.

GİRİŞ

1. Edige Batır Destanı ve Edige

Edige destanı, kahramanının tarihte yaşamış gerçek bir şahsiyet olmasıyla birçok destandan ayrılan bir destandır. Edige'nin (İdige, İdüğü, İzevkäy) yanısıra Toktamış, Timur (Satemir, Aksak Temir), Moradım (Murazım, Nuradın, Nuralı, Nuretdin), Kadirbirdi, Tora Bey, Akkölembet, Karakölembet ve Maykı Bey gibi başka tarihi şahsiyetlerin de adı destanda sıkça geçmektedir.

Gerçekten de Edige, Toktamış ile birlikte aynı yıllarda tarih sahnesine çıkmış, Urus Han'a karşı Toktamış'ın yanında savaşmış, daha sonra Toktamış'ın verdiği sözleri tutmaması üzerine, araları açılmış, bunun üzerine Timur Han'a gidip onun yanında Toktamış'a karşı savaşmıştır. Savaşın sonucunda Timur'un galip gelmesi, Toktamış'ın yenilmesiyle, Timur'un en güvendiği adamlardan biri olarak, Cengiz soyundan olmadığı için han olamasa da Altın Orda'nın Baş Bey'i olarak Altın Orda'yı yirmi beş yıla yakın bir zaman yönetmiştir. Edige'nin seçtiği ya da desteklediği prenslerin han olduğu Altın Orda, bu devirde yeniden bir yükselme devresine girmiş, ancak taht entrikaları ve babasının intikamı peşinde koşan Kadirbirdi'nin amansız düşmanlığı sonucunda Edige ve oğlu Moradım öldürülmüş, Altın Orda da yeniden iç kavgaların getirdiği karışıklığa gömülmüştür.

Altın Orda tarihi ile ilgili hemen bütün kaynaklarda Edige'nin adına rastlamak mümkündür. Timur Kutlug'un 1398 tarihli yarlığında "Timur Kutlug sözüm; sağ ve sol kanat oğlanları, tümen beyi Edige ile bin, yüz ve on beyleri."¹ denilmesinden hareketle, Edige'nin bütün Cuçi ulusu ordusunun başbuğu olduğu anlaşılıyor. Hatta, bazı tarihi kaynaklarda Edige'nin dış görünüşü de tasvir edilmektedir. İbn Arapşah Edige'yi şöyle tasvir eder: "Yüzü gayet esmer olup, orta boylu, tıknaz vücutlu, akıllı, cömert, güler yüzlü, basiretli ve dirayetli bir adamdı"².

Destanın da ana konusu aşağı yukarı bu tarihi gerçekler doğrultusunda gelişmektedir. Edige'nin yaşadığı tarihi olaylar, onun kendi adına yaratılmış destanda tabii ki bir tarihi vesika gibi değil, yüksek halk yaratıcılığının hayal unsurlarıyla süslenerek verilmektedir.

Destanın bu nüshasında Edige'nin babası Kutlu'dan (Kotlokiya, Kuttukiya, Kutluk), Toktamış'ın sarayına kuşçu olarak gitmesinden ve mallarının Tora Bey tarafından yağmalanmasının anlatıldığı bölüm dışında pek söz edilmemektedir. Diğer varyantlarda ise Toktamış'la arasının açılmasına babasının Toktamış'ın en sevdiği av kuşunun yumurtasını Timur'a vermesi ve Toktamış'ın da onu öldürmesi sebep olarak gösterilmektedir³.

¹ A. Yu. YAKUBOVSKİY, (Çev. Hasan EREN), Altın Ordu ve Çöktüşü, TTK Yayınları, X. Dizi, Sa. 15, Ankara: 1992, s. 191

² age., s. 191

³ Edige MAGAWİN, El Qamın Jegen Edige, Atamura, Almatı: 1996 (Kazak varyantı, Meşhur Şokan Velihanov nüshası)

Olağanüstü güçlere sahip destan kahramanları, düşmanlarının yenemeyeceği kadar güçlüdürler. Bu nüshada Edige'nin olağanüstü hiç bir gücünden bahsedilmemektedir. Yalnız büyükbabası olarak zikredilen Tökles⁴, evliyadır ve bu da Edige'ye kutsallık kazandırmaktadır. Baba Tökles'in gerçek adı Şeyh Necibüddin'dir⁵. Diğer nüshalarda Edige'nin annesi, peri padişahının kızı olarak karşımıza çıkar⁶. Burangolov nüshasında olağanüstü olayların geçtiği tek bölüm, Edige'nin Toktamış'tan kaçıp Timur'un yanına giderken yanındaki bozkurtunun⁷ işaret etmesiyle bir saksığanı vurması, yine kurtun işaretiyle atının kuyruğundan koparttığı beş kıldan birisini saksığanın boynuna bağlayınca saksığanın dirilmesi ve dile gelip eğer kendisini öldürmezse istediği her şeyi yapacağını söyleyip uçup gitmesidir. Bundan sonra kurdunun peşinden bir mağaraya giren Edige, üzerlerinde yazı bulunan üç yol ağzına gelir. Kurdunun işaretiyle ortadaki yoldan giden Edige'nin yolu bir göle çıkar. Buradaki bir kayıkla yine kurdunun işaretiyle karşıya geçer. Karşıda gözleri görmeyen, kulakları duymayan bir ihtiyarla karşılaşır. Köpeğinin işaretiyle atının kuyruğundan kalan kılları ihtiyarın kulaklarına ve gözlerine bağlayınca ihtiyarın gözleri açılır, kulakları duyar. İhtiyar, Baba Tökles, Habrav ve kendi aralarında geçen bu hikayeyi anlattıktan sonra Edige'ye sandıktaki kitabı okumasını söyler. Edige atalarının şeceresinin sayıldığı bu kitabı okurken kanla yazılmış kendi adını görür ve sırra nail olur. Kurt da meğer ihtiyarın oğlu imiş. Edige sırra nail olup Ural Batır'ın kılıcını⁸ İdil ırmağının altından aldıktan sonra, kurdunun yol göstermesiyle Ural Batır'ın mezarını bulur ve buradan Ural Batır'ın tolgasını da alır. O artık yenilmez bir savaşçıdır. Kurdun bundan sonra ne olduğu hakkında hiçbir bilgi yoktur. Burada yol gösterici kurt motifinin de kullanıldığı görülüyor. Destanda yukarıda saydığımız olayların dışında olağanüstü bir başka olay yer almamaktadır.

Destanda ilgi çekici bir bölüm de Tavşan yılının Ejderha yılına bağlandığı yılbaşından bahsedildiği bölümdür. On iki hayvanlı takvime göre bu 1399 yılına tekabül eder ki, tarihte aynı yıl Timur ve onun komutanlarından biri olan Edige, Toktamış'a karşı Özü (Dinyeper) ırmağı yakınında savaşmışlar ve Toktamış yenilmiştir.

Edige, destanda, yiğitliği, adil hüküm vermesi, akıllılığı ve cömertliği ile ön plana çıkar. Bu da diğer destan kahramanlarından Edige'yi ayıran önemli bir özelliktir.

Edige'nin adil hüküm vermesi ve akıllılığı destanın bütün varyantlarındaki ortak motiftir. Edige Toktamış'ın yanındayken bir çocuk için iki kadının aralarında kavga ederek hüküm vermek üzere hanın yanına geldikleri bölüm de ilginçtir. Kimse kadınların davasını çözemeyince Toktamış, Edige'den davayı çözmesini ister. Edige iki tarafı da dinleyip, iki

⁴ Tökles, Tükleş, Baba Tükti Şaştı Aziz vb. adlarla diğer varyantlarda anılan bu kişi Ötemiş Hacı'nin Cengiznamesi'nde de, Özbek Han'ın önünde keramet gösteren ve bunun için yanan fırına giren bir kişi olarak gösteriliyor. (Ütemiş XACI, (Yay. Haz. Y. BARANOVA, M. ABUSEYİTOVA.), *Çingiz-name*, Alma-Ata: 199

⁵ Mustafa KAFALI, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2035, İstanbul: 1976, s.82.

⁶ Edige MAĞAWİN, *El Qamın Jegen Edige*, Atamura, Almatı: 1996 (Kazak varyantı, Meşhur Şokan Velihanov nüshası)

⁷ Metinde burzay. [<büre-zay, kurt gibi, kurt köpeği]

⁸ Suyun içinden çıkan kutsal kılıç motifi, Batı destanlarında görülen, Exalibur motifi ile benzeşiyor.

tarafın da delillerinin sağlam olduğunu gördükten sonra, çocuğun bir kolunu bir kadına, diğerkolunu da diğerkine tutturur. Çocuğu kılıcıyla ortadan bölüp ikisine taksim edecektir. Bunu gören çocuğun asıl annesi, oracıkta bayılır. Diğeri ise hiç umursamaz. Bunun üzerine Edige, oralı bile olmayan kadının çocuğu çaldığına hükmeder. Korkan kadın da durumu anlatır. Ancak, Edige hırsız kadını çocuğu kimlerden satın aldığını söylemesi şartıyla bağışlar⁹. Bu da Edige'nin bağışlayıcılığını gösterir ki, halkın hoşuna giden bir tavidir. Bu yönüyle halkın gönlünde taht kuran Edige yüzyıllar sonra bile iyilikleriyle anılmaktadır. Ne kadar yasaklanırsa yasaklansın, ne kadar hakkında kötü şeyler söylenirse söylensin bundan sonra da hatırlanacağına inanıyoruz.

Edige destanı birçok Türk halkının (Başkurt, Tatar, Kazak, Nogay, Özbek, Karakalpak, Türkmen, Kırım-Tatar, Dobruca Kırım Tatar) ortak destanıdır. Edige destanı Türk halklarının Altın Orda devletine karşı bağımsızlık, egemenlik savaşını anlatan en önemli eserdir. XX. yüzyılın 20'li yıllarından başlayarak yirmiye yakın varyantı basıldı. Ekim devriminden sonra derlenen, ancak, henüz basılmamış varyantları daha da fazladır. Bu da yukarıda belirtilen halklar arasında Edige destanının ne kadar yaygın olduğunun bir göstergesidir.

Destandaki diğerk önemli kahramanlardan biri de Habrav Koca (Habraw)'dır. Diğerk nüshalarda Sıpira Cırav olarak da karşımıza çıkar. Destandaki konumu tamamıyla Dede Korkut ile aynıdır. Düşleri yorumlar, öğütler verir ve en önemlisi de ne zaman zor bir olayla karşılaşılrsa ortaya çıkarak akli, bilgeliği ve tecrübesiyle meseleyi çözer. Toktamış'ın da Edige'nin de her zaman danıştıkları, akıl aldıkları Habrav Koca'nın yaşı hakkında değişik fikirler vardır. Bu nüshada yüz yaşını geçtiği belirtilen Habrav'ın S. Mirasov nüshasında 185, N. İsänbet yazmasında 195, Velihanov'un derlediği bir nüshada 185, diğerkinde 500 ve hatta Divayev nüshasında 1000 yaşında olduğu rivayet edilir. Diğerk varyantlarda Sıpira Cırav, Sıpra, Subra, Xubra adıyla karşımıza çıkar.

Destan ilim alemi tarafından 19. yüzyılda tanındı. 1897 yılında M. Ömötbayev'in "Yädgär" kitabında "Borongo Başqortlarınñ Öländäre-Eski Başkurtların Şarkıları" adıyla Edige ve Muradım arasındaki bir diyalog, özet olarak basıldı. Günümüzde Başkurt varyantınının 15 farklı yazma metni ve üç değişik Edisyon Kritikli nüshası mevcut. "Kırk Nogay Batırı" adındaki destanlarda da Edige adına rastlanılmaktadır. Edige destanınının Başkurt varyantlarında daha çok "İzevkäy menän Morazım" adıyla zikredildiğini görmekteyiz.

Nüshaların en önemlileri ve özelliğini kaybetmemiş olanları iki tanedir: Bunlar, N. İsänbet nüshası ve M. Burangulov nüshalarıdır.

Bugünkü Başkurdistan'ın Salavat Şehri Malawaz köyünde doğan Näki Siracetdinoğlu İsänbetov (1899-1992), 1923-1929 yıllarında Ufa'da (Öfö) yaşadığı sırada eğitimcilik yapıp edebi eserler verdiği gibi, Başkurt ve Tatar halklarının sözlü edebiyat metinlerini araştırma ve derleme işleriyle de yakından meşgul oldu. Bu maksatla

⁹ Bu hikaye de Hz. Süleyman'ın benzer hikayesiyle karşılaştırılabilir.

Başkurdistan'ı bir baştan bir başa dolaştı. Onun hazırladığı "Tatar Xalkınıñ Balalar Folklorı-Tatar Halkının Çocuk Folkloru", "Tabışmaktar-Bilmeceler" (Kazan 1941), üç ciltte "Tatar Xalık Mäkalleri-Tatar Halk Atasözleri", (Kazan 1959, 1963, 1967) adlı antolojilerde çoğunluğu Başkurdistan'da derlenen materyaller yayınlandı.

N. İsänbät, Başkurtların "İzevkäy menän Morazım" destanına bağlı efsaneleri ve hikayeleri toplama, derleme ve araştırma konusunda da çok çalıştı. "İzevkäy menän Morazım Küserege Turahında-Edige ve Muradım İstinsahı Hakkında" adındaki giriş makalesinde N. İsänbät bu destanın (yazar istinsah-kopya diye adlandırıyor) Başkurtlar arasında çok yaygın olduğunu ancak, şu anda baştan sona söyleyebilenlerin azaldığını, destanın hikaye şeklindeki varyantını Tam'yan Tungavırların çok söylediklerini (yırladıklarını), Büryan Kıpçakların da iyi bildiğini, bazı dizelerini az ya da çok Başkurdistan'ın her yerinde söyleyenlere rastlanabileceğini ifade ediyor. Kendi varyantını kimden, nerede ve ne zaman derlediğini geniş bilgiler vererek anlatıyor.

Edige destanını müstakil kitap olarak çıkarmak üzere N. İsänbät 1930 yılının başında 34 sayfalık önsözle birlikte, açıklamalar ve diğer varyantlarla karşılaştırmalar yaparak İlmî Cemiyete veriyor. İlmî Cemiyet üyeleri Davıt Yultıy, Göbäy Devletşin, Gabdulla Amantayev (1934 yılında Dil ve Edebiyat Enstitüsü Müdürü), Afzal Tahirov, Mevletkulov ve diğerleri ile tanışıyor. Ancak, bilinmeyen sebeplerle el yazması basılmıyor. 1940 yılında Mäksud Söndöklö tarafından Tatarcaya uyarlaması "Kommuna"¹⁰ gazetesinin 28, 29 Nisan sayılarında basılıyor.

Başkurt halk Ozanı Möxämmätşa Abdraxman oğlu Burangulov (1888-1966) varyantı 6000'e yakın dizeden oluşmaktadır. Asıl olarak 1910 yılında Orenburg bölgesi Tübänge İlyas köyünde yaşayan Qasqınov Gimazi Gälävetdin oğlu tarafından muhafaza edilen 1762 tarihli elyazmasından¹¹ kopya edilen metindir. Möxämmätşa Burangolov yazması, olayların Dim, Tuk ve Soran ırmakları boylarında geçtiği ve burada yaşayan Başkurtların hatıralarında saklanmış olan farklı varyantı "Elevkäy, Keläyle, Yayık Batırlar Hakkında" adlı Çähäryar Musin'den 1930'lu yıllarda M. Borangolov tarafından derlenen rivayetleri de içermekte. Bu varyant tam metin halinde "Kızıl Başkurdistan" gazetesinin 26 Nisan-23 Mayıs arasındaki sayılarında, biraz kısaltılmış haliyle de "Oktyabr"¹² dergisinin 6, 7 ve 8. sayılarında basıldı. Ozanın el yazması Dil Edebiyat ve Folklor Şubesi'nde¹³ saklanmaktadır.

1937 yılının sonlarına doğru SSCB Yazarlar Birliği'nin Folklor Bölümü'nde ve 1939 yılı Başkurdistan Parti Meclisinin XX. Ülke Konferansında esere büyük önem verildi. "Başkurt halkının Edige ve Moradım denilen destanı, Başkurt halk yaratıcılığının en güzel

¹⁰ Şimdiki *Kızıl Tan*

¹¹ Şu ana kadar Edige destanı ile ilgili bilinen en eski yazma. Ancak, nerede, kimde olduğu, yani, akibeti belli değil.

¹² Şimdiki AGİZEL dergisi.

¹³ Rusya İlimler Akademisi, Öfö İlmî Merkezi Arşivi

örneklerinden birisidir. Onun sanatsal ve tarihi bakımdan büyük değeri var”¹⁴ denilerek deklarasyonda yer aldı.

SSCB Yazarlar Birliği Folklor Bölümü’nde ve Ülke Parti Konferansında verilen büyük değer üzerine gayrete gelen Dil ve Edebiyat Enstitüsü çalışanları “Kızıl Başkurdistan “ ve “Kommuna” gazetelerinin 26 Nisan 1940 sayılarında “Edige ve Moradım” destanını “Başkurt halkının dehasının ürünü” olarak ilan ettiler. Burada bahsedilen, halkın engin yaratıcılığından doğan kahramanlık olaylarının bazı tarihi olaylarla denk olduğunu tespit ediyorlar. 1941 yılında destanın 500. yılı için kutlama programı teklif ederler. Büyük tören organizasyon komitesi de M. Borangolov, R. Nigmeti ve Bayazit Bikbay’a destanın tam ve eksiksiz metnini hazırlama görevini veriyor. Bu işte tarihçi Ebubekir Usmanov da danışmanlık yapıyor. 1940 yılının Ekim ayında çeşitli varyantların bir araya getirilmesiyle oluşturulan metin tamamlanıyor. Ertesi yıl basmak üzere tekrar edebi ve sanatsal yönden tetkik edilerek basıma hazırlanıyor.

Başkurdistan’daki Edige destanıyla ilgili çalışmalar ve SSCB Yazarlar Birliğinin değerlendirmelerinin sonuçlarının yankıları Tataristan’a kadar gidiyor. Eser ile uzun zamandır meşgul olan N. İsänbet ön plana çıkıyor. O, destanın diğer Türk dünyalarındaki bütün varyantlarını birleştirerek 7000 dizelik karşılaştırmalı bir metin elde ediyor. Eserin Başkurdistan’daki 500. yılı kutlamalarını beklemeden “Sovet Edebiyatı”¹⁵ dergisinin 1940 yılı 11 ve 12. sayılarında “Tatar Halık Eposu Edige Destanının 500. Yılı” adında büyük bir giriş makalesi ile birlikte yayınlıyor. Daha sonra “Edige” adında beş perdelik bir tiyatro eseri yazıyor. 1941 yılı başında Tataristan Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü’nün İlmi Kurul’unda destanın “Yeni tenkitli metninin” hazırlanması için özel karar alınıyor. Ancak, II. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte basıma hazırlanan metinler arşive kaldırılıyor.

Savaş yıllarında “Edige” destanı gibi eski tarihi olaylardan kaynaklanan folklor eserlerini araştırma işi hiç beklenmedik bir şekilde gerileme gösterir. 1944 yılı Ağustosunda Başkurdistan Komünist Partisi Merkez Komitesi “Tataristan Parti Kurulunda toplumsal, politik ve ideolojik işlerin yürütülmesi ve geliştirilmesi meseleleri” konusunda karar kabul etti. Kararda “Tataristan’ın bazı edebiyatçılarının ve tarihçilerinin Edige hakkındaki hanlar-feodaller destanının popülaritesini uzun süre canlı tutmasını” garipsedi ve bu halk eserini hiç düşünmeden kara mühür ile mühürledi. 1945 yılının Ocak ayında Büyük Komünist Partisi Merkez Komitesinin “Başkurdistan Parti Kurulunda ajitasyon ve propaganda işlerinin yürütülmesi ve geliştirilmesi hakkında” adlı kararında M. Burangolov’un Edige destanını esas alarak yazdığı “Edige ve Morazım” draması, “Batırlar Hakkında Destan” kitabı¹⁶, Bayazit Bikbayev’in tarihi destan (yır-kobayır) ve efsanelere dayanarak yazdığı “Kahım Türe” piyesi ve “Başkurdistan Tarihi Hakkında Araştırmalar” Başkurt halkının gelişme sürecinde “geri

¹⁴ ANOŞI (Başkurdistan Ülke Komitesi Sekreteri), *OKTYABR*, S. 5, Öfö: 1940, s. 9

¹⁵ Şimdiki *KAZAN UTLARI* dergisi

¹⁶ M. BURANGOLOV, *Batırlar Hakkında Destan*, Öfö: 1943, (Kitapta dört destan (kobayır) yer almaktadır; Akbuzat, Mergen menen Mayanhılıw, Karahakal ve Yulay menen Salavat).

dönülmesi mümkün olmayan ideolojik hatalara götürür” denilerek tenkide uğradı. Böylece, çok kısa bir süre önce çok büyük değer verilen “Edige ve Muradım” destanı, “Mergen menän Mayanhılıw”, “Qarahakal” ve “Yulay menän Salavat” destanları (kobayıruları) yasaklandı.

Bu kararlar genel olarak Türk ve Moğol halklarının epik mirasının öğrenilmesi çalışmalarını da etkiledi ve gerilettiler. 1950’li yıllarda mesela Kırgızların Manas, Buryatların Gäsär, Kalmukların Jañır, birçok Türk halkı için ortak olan Alpamış, Köroğlu gibi büyük epik eserler hakkında bütün Sovyetlerde hararetli tartışmalar yaşandı. Bazı kişilerin, bu destanların asırlar boyunca halkla beraber yaşayan, onlar yaşadıkça halkın da yaşama gücünü arttıran eserler olmasını gözardı etmeleri sebebiyle “feodaller ve hanlar destanı” ilan edilerek onlarla ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaların yapılması da yasaklandı.

Yukarıda sayılan eserlerin basılıp dağıtılmasına 1988 yılından sonra yeni yeni başlandı. Ancak, Edige destanı hakkında 80’li yılların ortasına doğru iki görüş belirdi. Birinci görüşü savunanlar¹⁷, Türk halklarının epik eserleri içinde büyük, ayrıcalıklı bir eser olarak kabul edip onun hakkında ilginç fikirler ileri sürerlerken, ikinci görüşte olanlar, yani, politik konjonktüre dayanıp çalışmayı seven alimler ve büyük danışmanlar önceki Merkez Komitesi kararına bağlı kalarak birinci görüştekilere aykırı düştüler.

1968 yılında Başkurdistan’da Başkurt Folklorunun çok ciltlik ilmi antolojisi toplanmaya başladığında destan türüne ayrılan antolojinin üçüncü cildine “Edige ile Moradım”, “Märgän menän Mayanhılıw”, “Qarahakal” ve “Yulay menän Salavat” kobayırularının da alınması konusunda anlaşıldı. Ancak, 1972 yılında eserlerin basıma hazırlanması bittiğinde, ikisi; Edige menän Moradım ve Qarahakal çıkartıldı. Kitap da ancak on yıl sonra 1982 yılında yayınlanabildi.

Bir nice kardeş halkın kültür tarihinde önemli bir yer tutan bu yadigarı öğrenip araştırmanın yolu ancak, “Yeniden Yapılanma ve Açıklık” devrinde açıldı. 1989 yılı *AGİZEL* dergisinin I. ve II. sayılarında Nur Zaripov’un geniş açıklamalar ve önsözleriyle birlikte Burangolov nüshası basıldı. Derginin 1988 yılı V. sayısında da Karasakal destanı basılmıştı.

Tataristan’da ise N. İsanbät nüshası (1940 yılında Sovet Edebiyatı dergisinde yayınlanan nüsha) ayrı bir kitap olarak İdige¹⁸ adıyla 1988 yılında basıldı.

Bu doktora çalışmasına esas alınan nüsha ise Burangolov nüshası olarak bilinen, Başkurt halk Ozanı Möxämmätşa Abdraxman oğlu Burangulov’un asıl olarak 1910 yılında Orenburg bölgesi Tübänge İlyas köyünde yaşayan Qasqinov Gimazi Gälävetdin oğlu tarafından muhafaza edilen 1762 tarihli elyazmasından kopya ettiği, daha sonra M. Borangolov, Rāşit Nigmeti ve Bayazit Bikbay’ın tarihçi Ebubekir Usmanov ile birlikte destanın 500. yıl kutlamaları için hazırladıkları ve 1940’ta tamamlayıp tam ve eksiksiz hale getirdikleri nüshadır. Ünlü Başkurt ozanı Burangolov’un yasaklanan, en az kahramanı Edige

¹⁷ Özellikle, V. N. Jirmunski

¹⁸ *İdige - Tatar Xalik Dastanı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan: 1988 (Kitabı yayına hazırlayanın ve açıklamaları yazanın adı belirtilmemiş. Komisyon: M. Z. ZAKİYEV, M. G. GÖSMANOV, A. G. İSXAK, R. S. MÖXÄMMÄDİYEV, İ. H. NADİROV (Önsözün de yazarı)

kadar maceralar yaşayan bu çalışması, ilk olarak Nur Zaripov tarafından *AGİZEL* dergisinin 1989 yılı Ocak (S I) sayısının 19-74. sayfalarında yayınlandı. Daha sonra yine Zaripov tarafından 45 sayfalık önsöz, 110 sayfalık açıklamalarla birlikte 1994 yılında Öfö'de Zinnur Uraksin ve Ä. İ. Xarisov'un redaktörlüğünde yayınlandı. Tamamı 5719 satır olan destanın bu nüshası ile 1989 yılında *AGİZEL* dergisinde yayınlanan nüshası arasında bazı farklılıklar olduğu görüldü. Kitap olarak yayınlanan nüshadaki bazı satırların dergidekinde, dergide yayınlanan nüshadaki bazı satırların da kitapta yer almadığı tespit edildi. Çalışmada kitap nüshasını esas alındığı için, kitapta olmayıp da dergide olan satırlar ilave edildi. Böylelikle destanın satır sayısı 5818'e yükseldi. İlave edilen satırların destanın bütünlüğünü bozmadığı görüldü. Aynı nüshanın aynı kişi tarafından iki değişik tarihte yayınlanmasının 99 satırlık bir fark yaratması da düşündürücü. Destan, Burangolov tarafından el yazmasında da gazetede de Romen rakamlarıyla 26 bölüme ayrılmış. Zaripov'un yayınladığı kitapta ise 24 bölüm yer almakta ve her bölüm için içeriğe uygun bir başlık verilmiştir. Başlıklar, bu çalışmada satır sayısına dahil edilmediği gibi metne de alınmadı. Başlıklar:

- 1) Altın Orda'nın Başına Toktamış Han'ın Geçmesi ve Başkurtların Baş Eğmeyerek Savaşmaları
- 2) Şägäle'nin Han Fermanını Getirmesi, Habrav Koca'nın Ülke Tarihini Anlatması, İki Avcı ve Beş Batırın Orda'ya Gitmesi
- 3) Edige'nin Danışmak Üzere Habrav Koca'ya Gelmesi, Habrav Koca'nın Onu Sınaması
- 4) Edige'nin Tora Bey'e Gitmesi ve Aralarında Tartışma Çıkması
- 5) Edige'nin Yeniden Habrav Koca'ya Gelmesi, Habrav'ın Ülkenin Derdini Söylemesi, Edige'nin Demmi Beyi Yenmesi, Irşak Bey'in Edige'ye Boyun Eğmesi
- 6) Toktamış Han'ın Edige'yi Saray'a Baş Bey Yapması
- 7) Baş Bey Olan Edige'nin Adil Hüküm Vermesiyle Tanınması
- 8) Säläxi'nin Edige'ye İffira Etmesi, Hanbike'nin Düş Görmesi ve Habrav Koca'nın Yorması
- 9) Gänäkänin Kaçıp Çocuk Doğurması, Toktamış Han'ın Onu Aratması
- 10) Toktamış Han'ın Edige'yi Öldürmeye Çalışması, Edige'nin Ural'a Kaçması
- 11) Toktamış Han'ın Batırlara Müracaat Etmesi, Yanbay'ın Edige'nin Peşinden Gitmesi, Sälähi'nin Tuzak Kurması
- 12) Yanbay'ın Dönmesini Öğütlemesi, Edige'nin Kabul Etmemesi
- 13) Edige'nin Timur Han'a Gitmesi, Yolda Mağaraya Girmesi, Bir Kocadan Sırrı Öğrenmesi
- 14) Edige'nin Kabardin'i Darmadağın Etmesi, Firdevs'i Kurtarıp Timur Han'ın Damadı Olması
- 15) Edige'nin Timur Han'dan Yardım Alması

16) Moradım'ın Nuretdin Adıyla Büyümesi, Toktamış'tan Kaçıp Ural'a Sapması, Babasına Karşı Savaşa Çıkması

17) Sälâhi'nin Dönüp Gelmesi, Toktamış'ın Küçük Kızını Kaçırması

18) Moradım'ın Sälâhi'yi Öldürmeye Gitmesi, Toktamış'ın Kemiklerini Edige'nin Kuzgunlara Serpmesi

19) Kadirbirdi İle Yanbay'ın Edige İle Moradım'ı Kapıştırmaları

20) Moradım'ın Ural'da Babasını Kötülemesi, Habrav Koca'nın Edige'yi Tutması, Moradım'ın Inyibike'nin Başını Kesmesi, Kadirbirdi İle Yanbay'ı Sıkıştırmaları, Babasına Elçi Göndermesi

21) Edige'nin Dönmek İçin Acele Etmesi, Timur İle İddialaşıp Onu Yenmesi

22) Edige'nin Ural'a Dönmesi, Moradım İle Barışması

23) Yayık Batır'ın Hanımının Oğlu İle Birlikte edige'ye Gelmesi, Edige'nin Binbaşılarını Balkan Dağı'na Toplaması, Tuk Batır'ın Annesine Kıymız Vermesi, Annesinin Ölmesi

24) Edige'nin Savaşta Yaralanması, Oğluna Vasiyet Edip Ural Batır Kılıcını Vermesi, Moradım'ın Kaçan Düşmanı Kırmaları, Destanın Tamamlanması

2. Edige Destanının Diğer Başkurt Nüshaları

2.1. "Boringı Başkortların Ölänläre" Möxämmätsälim Ömötbayev tarafından Tabın Başkurtlarından derlenmiş. "Boringı Başkortların Ölänläre" adıyla 1897 yılında Kazan'da yayınladığı *Yädgär*¹⁹ adlı kitabın 83-84. sayfalarında Toktamış'ın kızı için Edige ve oğlu Moradım'ın birbirleriyle kavga etmelerini hikaye eden bölüm çok kısa özet olarak verilmiştir. Metnin tamamı ve akıbeti hakkında bilgi yoktur.

2.2. Aynı özet, *Narduğan*²⁰ adlı yır(destan) antolojisinde Fazıl Tuykin tarafından yayınlanmış. Bu nüshanın yukarıdakiyle aynı olup olmadığı veya Tuykin tarafından derlenip derlenmediği hakkında bilgi yoktur. Aralarındaki fark, bu nüshanın dilinin öncekine göre daha anlaşılır olmasıdır.

2.3. "Bogatır Edige" adıyla XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında A. G. Bessonov tarafından derlenmiştir. Nerede, kimden derlendiği açıklanmamıştır. Rusça tercümesinin el yazma fotokopisi Rusya İlimler Akademisi, Ufa (Öfö) İmi Merkezi kütüphanesinde saklanmaktadır.²¹ Metnin dili ağız özellikleri göstermektedir. Giriş bölümü Kazak varyantının Vălixanov nüshasına benziyor. Ancak, Toktamış'ın yerini bu nüshada Timerxan (Aksak Timur) alır. Bazı bölümlerin kısaltılmış ve nesir diliyle yazılmış olması bakımından diğer nüshalardan ayrılmaktadır.

2.4. "Toktamış Han'ın Hanımının Düşü", Xăbibulla Găbitov, 1923 yılında Kazan'da *Yañı Yul* dergisinin 2, 3, 4, 5 ve 6. sayılarında "Xalıq Äzäbiätinän Qısqasa Ürnäktär" başlığı

¹⁹ Kitabın yeni baskısı: Möxämmätsälim Ömötbayev, *Yädgär*, Başkortistan Kitap Năşriäte, Öfö: 1984, s. 182-184

²⁰ Fazıl Tuykin, *Narduğan*, Öfö: 1915

²¹ Arşiv Nu: 78389

altında birçok destanın yanısıra Toktamış Han'ın hanımının düşünüyü de bastırıyor. Kimden, ne zaman ve ne şartlarda alındığı, metnin içeriği hakkında bilgi verilmiyor. El yazması kayıp.

2.5. "İzevkäy menän Moradım", 1927 yılı *Başkurt Aymağı* adlı derginin dördüncü sayısında Gäbdeläxät Vildanov tarafından "Kobayırzar Başkortsä" başlığı altında Edige destanı ile ilgili üç bölümü özet halinde yayınlıyor.

2.5.1. Birincisinde, Edige ile Moradım'ın Toktamış Han'ın kızı için birbirleriyle kavga etmelerini anlatan manzum bölüm,

2.5.2. İkincisinde, Edige ile Yanbay diyalogu,

2.5.3. Üçüncüsünde de Edige'den kaçan Toktamış Han'ın saklandığı sazlıkta yerini belli eden Qızqataw (Kızılgaga, saz horozu) kuşuna yalvardığı bölüm verilmiş.

2.6. "İzevkäy menän Moradım", adıyla 1920'li yıllarda Säğit Mirasov tarafından Tamyān veya Tüngäver Başkurtlarından derlenmiş. B. Ömötbayev tarafından 1920-30 yıllarında Başkurt halk müziği öğrencisi İ. V. Saltıkov'a Rusçaya tercüme etme görevi verilmiş. Eser, Satıkov'un "İstoriya i analiz başkirski pesen (pri biljayšem uçasti S. Mirasova i B. Umutbayeva)" adlı el yazması çalışması içinde yer almış²².

Edige'nin adı burada İzüke, Habrav'ın yerini de Ural oğlu Mangut almakta. Edige'nin ve Habrav'ın adları dışında N. İsanbet nüshasıyla hemen hemen aynı. Yalnız Edige'nin Toktamış'tan ayrıldıktan sonra Kabardin'e rastlaması bu nüshada yer almıyor. Destan "...Edige Dim boyunda öldü, kabiri Narıs dağı yakınında." sözleriyle bitiyor.

2.7. "İzevkäy menän Moradım", adıyla Tatar şair, senarist ve araştırmacı Näki İsanbät tarafından 1928 yılında derlenmiş. Arap harfli el yazması, İsanbät'in açıklamaları, başka varyantlarla karşılaştırmaları ve "İzevkäy menän Moradım" kopyaları hakkındaki önsözyle birlikte Ufa (Öfö) İلمي Arşivi'nide saklanmaktadır²³. Metin otuz iki sayfa, önsöz yirmi dört sayfadan oluşuyor. Bu nüshaya esas olarak Başkurdistan Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün şair Maksud Söndöklö'ye Tatarca'ya tercüme ettirdiği metin esas alınmış. Bu metin ise Latin harfli daktilo yazısıyla otuz yedi sayfa. El yazmasının latin harfli daktilo ile Başkurtça yazılmış üç nüshası mevcut²⁴.

İsanbät, "Ben bu destanın efsane şeklindeki nüshasını Tamyānların Küsem köyü ve Büryanların Törökmen ve Nugay köylerinden 1928 yılında derledim. Benin elimde bu destanın bir sürü nüshası toplandı. Bunların içinden en meşhur olanını esas aldım" diyerek kimden ve ne zaman derlediğini bildirir²⁵.

İsanbat, kendi el yazmasını 1930 yılının başında İلمي Cemiyet'e verir. İلمي Cemiyet, 1932 yılından itibaren Dil Edebiyat İلمي Araştırma Enstitüsü adını alır. Bu nüshalar burada saklanmaktadır.

²² Öfö İلمي Arşivi: Fond 3, op. 61, d. 25: "Materiali İskusstvovedçeskoy sektsii Obşçestva po izuçeniyu natsional'noy kul'turu Başkirii (1926-1936 gg.)", 1. 29-41.

²³ Arşiv Nu: F. 3, op. 12, d. 232

²⁴ Birincisi; F. 3, op. 12, d. 223; önsöz otuz dört sayfa, metin ve açıklamalar kırk iki sayfa. İkincisi ve üçüncüsü; op. 12, d. 225 ve 231.

²⁵ Nur Zaripov, İzevkäy menän Moradım, Öfö: 1994, s. 308-309.

2.8. “İlevkây, Kilâyle, Yayıq Batırzar Turahında”, 1930’lu yılların başında Başkurdistan’ın Miyäkâ rayonu Äbeş köyünün mollası, yetmiş yaşındaki Çaharyar Musin’den M. Burangolov tarafından derlenmiştir. Latin harfli daktilo ile yazılmıştır. El yazması saklanmamış. Metin mensur ve manzum karışıktır.

Kahramanlardan birinin adı İlevkây değil de ona çok yakın olan İlevkây’dır. Destanda Dim ve Irşak beylere karşı İlevkây, Kilâyli ve Yayıq batırların mücadelesi anlatılıyor. Burada geçen Yayıq Batır’la ilgili sekiz oğlunun Kazak hanımından olan dokuzuncu oğlu Tuq Bey’i dışlamaları ve Acılı Göl efsanesi bizim asıl nüshamızda da hemen hemen aynı şekliyle yer almaktadır.

2.9.”Tuqtamış Xan menän İlevkây Vakiğahı”, Sälim Davıtov tarafından Baymak rayonu Baymorza köyünde öğretmenlik yapan Qotloyul Ul’yabayev’den derlenerek 1941 yılının Ocak ayında Dil Edebiyat Enstitüsü’ne gönderilmiştir²⁶. Yukarıdaki ismin altına parantez içinde “İlevkây menän Moradım-Äkiyät” diye yazılmıştır. Latin harfli daktiloda yazılan metin arkalı önlü sekiz varak (16 sayfa). Metin mensur ve manzum karışık olarak yazılmış. Dokuzuncu sayfada yedi kelime için açıklama verilmiştir. Birçok bakımdan bizim nüshamıza benziyor. Ancak, burada Edige ve Moradım arasındaki kavgada Edige Moradım’ın gözünü kör ediyor. Yine Timur Han’a giderken Kalmuk hanına rastlıyor. Kalmuk’tan kurtardığı Timur’un kızıyla evleniyor ve Moradım ondan doğuyor.

2.10. “İlevkây menän Moradım”, Toplama metin. Başkur şairleri Râşit Niğmäti, Bayazit Bikbay, halk ozanı Möqämmätşa Buranğolov ve tarihçi Äbubäker Usmanov tarafından düzenleniyor. Esas olarak M. Buranğolov’un gazetede basılan nüshası alınıyor. İlmi arşivde toplama metnin birçok nüshası saklanmaktadır.

2.10.1. Latin harfli daktiloda yazılmış. Tamamı 166 sayfalık nüshanın en üstünde “İlevkây menän Moradım (Başkort Halk Geroik Eposı)²⁷“ yazmakta.

2.10.2. Latin harfli daktiloda yazılmış. Tamamı 145 sayfalık nüshanın en üstünde “Öfö, 1940²⁸“ yazmaktadır.

2.10.3. Rus harfli daktiloda yazılmıştır²⁹. Bundan önceki varyantla (1.10.2) bir arada ve tamamı 384 sayfadır. Birincisi toplama metnin üçüncü varyantı ve 158 sayfa, ikincisi ise edebileştirilmiş varyant ve 236 sayfadır. En üstünde “Ä. Usmanov’un Önsözü ile” yazılmış.

2.10.4. Toplama metnin üçüncü varyantının kelime kelime Rusçaya çevirisi. El yazması halinde ve 213 sayfadır. En üstte “Başkirkıy Epos. İdukay i Muradım” yazılı. Kimin, ne zaman tercüme ettiği yazılı değildir.

²⁶ İlmi Arşiv: F. 3, op. 12, d. 230, 2-10. sayfalar ve 11-19. sayfalar

²⁷ F. 3, op. 12, d. 224

²⁸ F.3, op. 12, d. 222

²⁹F..3, op. 12, d. 229

3. Başkurt Türkçesi

3.1. Başkurt Türkçesi Yazı Dilinin Gelişimi

Bugün, % 75'inin Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyet olan Başkurdistan'da yaşayan Başkurtların nüfusu 1. 300.000 kadardır. XX. asrın 20'li yıllarına kadar Başkurtça, Başkurt Türkçesi veya Başkurt dili diye anılan bir yazı dilleri olmayan Başkurtlar, yazı dili olarak; XIX. asrın ikinci yarısına kadar İdil-Ural boyu Türkçesi (Bulgar Türkçesi)ni, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tatar Türkçesini ve nihayet Ekim devriminden sonra da yeni oluşturulan Başkurt Türkçesini yazı dili olarak kullanmışlardır³⁰.

Başkurt Türkçesinin tarihi gelişimi ile ilgili birbirine yakın üç önemli görüş vardır:

J. G. Kiyekbayev³¹, Başkurt Türkçesinin tarihi gelişimini üç devreye ayırır:

1) XV-XVI. yüzyıllardan başlayarak XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan edebi dil: Klasik halk edebiyatı ürünlerinde, destanlarda, yırlarda, hikayelerde, rivayetlerde, kahramanlık destanlarında, efsanelerde ve diğer halk edebiyatı ürünlerinde rastlanılan dil. Bu devirde Başkurt halkının resmi yazı dili olarak Ural-Volga (İdil) boyu Türki³² dili kullanılıyor.

2) XIX. yüzyılın ikinci yarısından Ekim (1917) devrimine kadar olan devir: Başkurt dili esasına dayalı yazı dili oluşturma çalışmalarının başladığı devir. Bu devrin sonunda, XX. yüzyılın başından Ekim devrimine kadar Başkurt topluluğunun resmi yazı dili olarak Başkurt dilinin leksik, gramatik özellikleri de göz önünde bulundurularak Eski Türki diline yakın olan eski Tatar dili kullanılıyor.

3) Ekim devriminden sonraki ilk yıllardan başlayarak (1919-1922) günümüze kadar olan devir: Yerel Başkurt ağızlarının esas alındığı edebi yazı dilinin meydana geldiği devir.

G. B. Xösäyinov³³ ise, Başkurt edebi dilinin gelişmesini iki devreye ayırır:

1) XIII-XIV. yüzyıldan Ekim devrimine kadar olan devir: Bu devir kendi içinde ikiye ayrılır:

a) XIII-XIV. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadar olan devir: Bu devirde edebi dil olarak Kıpçak dili tesirindeki kabile dili esasında meydana gelen Ural-Volga (İdil) boyu Türki dili kullanılıyor.

b) XIX. yüzyılın sonundan Ekim devrimine kadar olan süreç: Bu süreçte yazı dili olarak Tatar yazı dili kullanılıyor. Ekim devriminden sonraki devir "Baskurt milletinin milli edebi dili devri" dir.

2) 1919-1922 Yıllarından başlayarak günümüze kadar gelen devir.

E. F. İşbirzin³⁴ de Başkurt edebi dilinin gelişmesini ikiye ayırıyor:

³⁰ E. F. İşbirzin, İ. G. Gälävetdinov, R., X. Xalikova, *Başkurt Ezebi Teleneñ Tarixi*, s. 7-8, Kitap, Öfö:1993

³¹ Age., s. 8

³² Yazar bu şekilde kullanıyor.

³³ age., s. 8

³⁴ age., s. 8

1) Millet olana kadar olan devir. XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına kadar olan devreyi içine alan bu devir kendi içinde dörde bölünüyor.

a) XIII. yüzyıldan XVI. yüzyılın ortalarına kadarki dönem: Bu dönemde leksik gramatik farklılıklarla birlikte Orta Asya Türki diline yakın olan Ural-Volga (İdil) boyu Türki dili edebi dil olarak kullanılıyor.

b) XVI. yüzyılın ortasında XVIII. yüzyıla kadarki dönem: Bu dönemde Ural-Volga (İdil) boyu Türki dilinde, çoğunlukla da resmi dökümanlar ve yılname türündeki edebi eserlerde Kıpçak unsurları, Rus dilinden özleştirilen unsurlar çoğalıyor.

c) XIX. yüzyılın birinci yarısı: Bu dönemde Ural-Volga (İdil) boyu Türki dili dili içerisinde dini edebiyat geliyor. Edebi dilin, konuşma dili ve halk edebiyatı ürünlerinin dili ile münasebetlerinin geliştiği gözleniyor.

d) XIX. yüzyılın ikinci yarısı: Bu dönemde edebiyat sanatı geliyor. Ural-Volga (İdil) boyu Türki dilinde Başkurt unsurları artıyor. Edebi dilin yeni stilleri şekillenip geliyor.

2) Başkurt milli edebi dili devresi: Bu devre de dört bölüme ayrılıyor:

a) XIX. yüzyılın sonundan Ekim devrimine kadarki dönem. Başkurt “milletinin” şekillenmesinin başladığı devirde matbuat ihtiyaçları için edebi dil olarak Ural-Volga (İdil) boyu Türki dilinin özelliklerinden henüz arınmamış olan eski Tatar dili kullanılıyor. Edebi dilde “demokratikleşme” (yani Tatarcadan bağımsız bir yazı dilinin oluşumu) süreci geliyor ve Başkurtça unsurlar artıyor.

b) 1920’li yıllarda, canlı konuşma dili, Ural-Volga (İdil) boyu Türki dili ve Folklor dili tesirinde şimdiki Başkurt edebi dili şekilleniyor.

c) 1930-1940 Yılları arası: Bu dönemde şimdiki Başkurt edebi dili hızla geliyor ve mevcut edebi türlerde kendini hissettiriyor. Yeni Başkurt yazı diliyle edebiyatın her alanında eserler verilebiliyor.

d) 1950’den günümüze kadarki dönem: Bu dönemde şimdiki Başkurt dilinin yerleşmesi gerçekleşiyor. Edebi dilin imla, gramer ve telaffuz kuralları tespit edilip hayata geçiriliyor. Devamlı gelişen Başkurt dili diğer edebi dillerle denk konuma geliyor.

3.2. Başkurt Edebi Dilinin İmlası ve Telaffuzu

XX. yüzyılın başlarına kadar yazı dili olarak Tatar yazı dilini kullanan Başkurtlar, Ekim devrimiyle birlikte Başkurt Türkçesinin yazı dili olarak hayata geçirilmesi konusunda bitmek tükenmek bilmez bir uğraş içine girdiler.

Yine de, XX. yüzyılın başlarına kadar Ural-Volga (İdil) boyu Türki dilinin etkisinden kurtulamayan, Arapça ve Farsça terkiplerden temizlenemeyen Tatar edebi dili ve Ural-Volga (İdil) boyu Türki dili, ihtiyaçlar nedeniyle devrimin ilk yıllarında da Başkurt edebi dili olarak kullanıldı. İlk olarak Ural-Volga (İdil) Türki dili terk edilmeye başlandı.

1921 Yılında Bütün Başkurdistan Konferansı, okul, hukuk ve yönetim organlarının yazışmalarında Başkurdistan’da yaşayan her milletin kendi dilinin kullanılması meselesini

ortaya koydu. Aynı yılda Bütün Başkurdistan Sovetlerinin II. Kurultayında (Syezinde), Başkurdistan hükümetine Başkurt dilini hayata geçirme konusunda pratik çözümler bulma görevini verdi.

1924 Yılı'nın Ağustos ayından başlayarak Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Başkurdistan Ülke Komitesi ve Başkurdistan yayın organı olan "Başqortostan" gazetesi Başkurt dilinde çıkmaya başladı. Bundan sonra diğer gazete ve dergilerde de Başkurt diliyle yazılmış makaleler yayınlanmaya başlandı. Ancak, hala Başkurt edebi dilinin imlası tespit edilmiş değildi. Başkurt edebi dilinin imlası ile ilgili farklı birçok makaleler yayınlanıyordu³⁵. Bu da karışıklıklara yol açıyordu. Medeniyet, eğitim ve edebiyatın hızlı bir gelişme gösterdiği bu devirde; her şeye rağmen, 1923-1927 yılları arasında birçok şair ve yazar eserlerini Başkurt dilinde yayınladı. Bunun yanında otuz dört tane de ders kitabı yayımlandı.

Başkurt ağızlarının birbirleriyle önemli farklılıklar göstermesi, Başkurt edebi dilinin esaslarının tespiti konusunu gündeme getirdi. Başkurt ağızları içinde Kıvağan, Yurmatı, Äyle, Halyot, Dim ve Tabın ağızları öne çıktı. Başkurt edebi dilinin esasları konusunda yapılan tartışma ve görüşmeler sonucunda Başkurt edebi diline esas olarak Kıvağan ve Yurmatı ağızlarının alınması, bu iki ağzın farklılıklarının edebi dilde mutlaka gösterilmesi kararına varıldı.

Hayata geçirilen ilk edebi dil örneklerinde Kıvağan ağzı esas alındı. 1924 yılının Kasım ayında Başkurt Halk Maarif Komiserliği bünyesindeki İلمي Merkez bu meseleyi görüşmek üzere toplandı. Burada Kıvağan ve Yurmatı temsilcileri arasında tartışmalar çıktı. Resmîyette edebi dil olarak (sekiz varyantlı çokluk eki olan) Kıvağan ağzı kabul edilse de bazı yazarlar (Macit Gafurin)³⁶ eserlerinde Tatar yazı dilini kullanmaya devam ederken, bazıları (Afzal. Tahirov³⁷, Gabdelaxat Vildanov³⁸) Kıvağan ve bazıları da (Dawut Yultıy³⁹) Yurmatı ağzını kullandılar. Bu devirde, bu üç değişik imladaki yazılar bir arada yayımlandılar. 1924 Yılında edebi dilin sözlüğüne örnek olmak amacıyla N. Tahirov'un hazırladığı "Başqort Löğäte" yayımlandı. Bu sözlükte ses, şekil ve kelime hazinesi olarak Kıvağan ağzı esas alınmıştı. Günümüzde ise Başkurt edebi dilinin fonetik, gramatik ve leksik normlarının

³⁵ "Başqort tele imlâhe", *YAÑI YUL*, S. I, Öfö: 1924, s. 28-30; "Başqort tele imlâhe", *BELEM*, S. I, II, Öfö: 1924, s. 42-45; "Başqort tele imlâhe", *BELEM*, Öfö: 1928, S. V, VI, s. 43-45 vb.

³⁶ (1880-1934) Başkurt ve Tatar klasik edebiyatçısı. Başkurdistan halk şairi. Kazan ve Öfö'de medrese eğitimi aldı. Birçok gazete ve derginin redaksiyon kurulunda görev aldı. 1948'de Öfö'de adına bir müze kuruldu.

³⁷ (1890-1937) Şair, yazar ve devlet adamı. Kızılılarla birlikte Aklara karşı savaştı. 1931-1937 yılları arasında Komünist Partisi Başkurdistan Merkez Komitesi Başkanlığını yürüttü. 1937'de Stalin terörüne kurban gitti.

³⁸ (1880-1946) Etnograf, dilci, folklorist ve edebiyatçı. Medrese eğitimi aldı. 1912'de Kazan Öğretmen Okulunu bitirdi. Kazakistan'da öğretmenlik yaptı. Destan, rivayet ve diğer halk edebiyatı ürünleri konusunda Orta Asya'da derlemeler yaptı.

³⁹ (1893-1938) Yazar ve toplum adamı. Medrese eğitimi aldı. Birinci Dünya Savaşına ve İç Savaşa katıldı. 1920'ye kadar askeri komiser olarak görev yaptı. 1925-1926 yıllarında Moskova'daki Kızıl Profesörler Enstitüsünde okudu. Birçok gazete ve derginin redaksiyon kurulunda çalıştı. 1938'de Stalin terörüne kurban gitti.

gelişmesi konusunda Başkurt Türkçesinin diğer ağızlarına ait unsurlar da değerlendirilmeye başlanmıştır.

3.3. Başkurt Edebi Dili Alfabesinin Gelişimi

Ekim devriminden önce birçok Türk halkı ve bunları içinde Başkurtlar da Arap alfabesinden yararlandılar.

Ekim devriminden sonra Başkurdistan Halk Maarif Komiserliği bünyesindeki İlmî Merkezin yönlendirmesiyle yazar Sâğit Râmiyev, Başkurt edebi dili için yeni bir alfabe hazırladı. Bu alfabede yirmi yedisi ünsüzler, altısı ünlüler için olmak üzere otuz üç harf bulunmaktaydı. Bu alfabe 1923 yılının Aralık ayında imla komisyonu tarafından kontrol edilip, 1924 yılının Ocak ayında Başkurdistan yönetimi tarafından kabul edilerek *Yañı Yul* dergisinde yayınlandı⁴⁰. Bu alfabe, bazı değişiklikler de yapılarak Latin esaslı alfabenin kabulüne kadar kullanıldı. Bu alfabenin;

- 1) Başkurt dilinin ses özelliklerin tam olarak yansıtamadığı,
- 2) Bir çok harfin kelime içinde başta, ortada ve sonda olmasına bağlı olarak farklı yazılmaları,

- 3) Rus ve Batı dillerinden alınan kelimelerin ve terimlerin transliterasyonunun zorluğu nedeniyle alıntı kelimelerin yazılışlarının ve dolayısıyla anlamlarının bozulması,

- 4) Büyük harflerin olmayışı,

gibi sebeplerle Başkurt edebi dili için Latin esaslı bir alfabaya geçiş çalışmaları başladı. 1927 yılının Haziran ayında İlmî Merkez bu mesele ile ilgili olarak özel bir toplantı yaptı. Burada Latin alfabesine geçişin gerekli olduğu ve onu hayata geçirmek için aşağıdaki önlemlerin alınması kararı kabul edildi;

- 1) Latin esaslı bir alfabenin hazırlanması;

- 2) Latin alfabesine geçişi yaygınlaştırmak amacıyla İlmî Merkez bünyesinde geçici ülke komitesi kurulmasına;

- 3) Okullarda Latin harflerinin öğrenilmesi meselesinin organize edilmesine;

- 4) Ülke gazetelerinde Latin harflerini öğretme köşeleri hazırlanmasına ve Latin harfleriyle yazılmış metinlerin yazılmasına başlanmasına;

- 5) Geçici alfabe komitesine S. Sönçey, G. Şönesi, E. Xeberi, S. Remiyev ve G. Alparov'un seçilmesine karar verildi⁴¹.

Yeni Alfabe Geçici Ülke Komitesi Başkurt dilinin Latin esaslı birinci alfabesini düzenledi ve 1924 yılının Ekim ayında kabul etti. Bu Latin alfabesi 24' ü ünsüz, 10' u ünlü olmak üzere 34 harften oluşmaktaydı. Başkurdistan Halk Komiserleri Sovyetinin 6 Ekim 1924 yılında aldığı karar gereği Geçici Ülke Komitesi yerine Başkurdistan Yeni Alfabe Komitesi kuruldu ve birinci oturumunun 1925 yılının Şubat ayında yapılması kararlaştırıldı. Burada Latin alfabesinin propagandası meselesi ve Geçici Ülke Komitesinin hazırladığı

⁴⁰ "Başqort tele imlähe", *YAÑI YUL*, S. I, Öfö: 1924

⁴¹ Başqortostan Üzäk Däwlät Arxivı, F. R. 798, No: 1275

birinci alfabenin kontrolü için İlmî Merkez bünyesinde komisyon oluşturuldu. Bu komisyon yeni alfabe hazırlama prensiplerini aşağıdaki gibi belirledi:

- 1) Her ses için ayrı harfler kullanılacaktır;
- 2) Bir harf iki sesi karşılamayacaktır;
- 3) Birinci alfabeyle ilave harfler alınmasına gerek yoktur;
- 4) Alfabe için Latin harflerinin gereksiz olduğu durumlarda Latin harflerini kullanan diğer Türk halklarının alfabelerinden faydalanılacak, bu da yeterli olmazsa Latin harfleri esasında yeni harfler oluşturulacaktır;
- 5) Harflerin sayısını çoğaltmamak için büyük harfler kullanılmayacaktır. Komisyonun bu kararlarını Başkurdistan Yeni Alfabe Komitesi 20 Mart 1925 yılındaki toplantısında kabul etti. Bu prensipler doğrultusunda 36 harften oluşan yeni alfabe hazırlandı ve çok az değişikliklerle *Başqort Aymağı* dergisinde yayınlandı⁴².

A a	B b	C c (ç)	Ç ç (c)	D d	Ð ð (z)	E e	F f
Ə ə (ä)	G g	ОI оI (ğ)	H h	İ i	J j (y)	K k	Q q (k)
L l	M m	N n	N n (ñ)	O o	Ө ө (ö)	P p	R r
S s	Ş ş	T t	Ь ь (s)	U u	V v	X x (h)	Y y (ü)
Z z	Z z (j)	Ь ь (ı)	Ьj Ьj (ıy)	‘(ayırma)			

Başkurt yazısının Latinleştirilmesi doğrultusunda yapılan çalışmalar I. Türkoloji Kongresi'ne yetiştirilmek ve 1926 yılının Şubat ayında Bakü'de duyurabilmek için hızlandı. Kongrede bütün Türk dilli cumhuriyetlerden ve ülkelerden, dolayısıyla da Başkurdistan'dan da vekiller toplandı.

1927 Yılı'nın Haziran ayında yeni alfabe konusunda bütün Sovyet ülkelerinin ortak toplantısı yapıldı. Bu toplantıda on altı değişik proje görüşüldü. Burada büyük ve küçük harfleri farklı yazılan otuz üç harflik Ortak Türk Alfabeti hazırlandı ve kabul edildi.

A a	B b	C c (ç)	Ç ç (c)	D d	E e	Ə ə (ä)
F f	G g	ОI оI (ğ)	H h	I i	J j (y)	K k
L l	M m	N n	N n (ñ)	O o	Ө ө (ö)	P p
Q q (Δ)	R r	S s	Ş ş	T t	U u	V v
X x (h)	Y y (ü)	Z z	Z z (j)	Ь ь (ı)		

Birinci Türkoloji Kongresinden sonra kabul edilen ortak alfabeyle Başkurt dilinin karakteristik sesleri olan Ь ь (s), Ð ð (z) ve Ьj Ьj (ıy) için 3 harf eklendi. Moskova komisyonu

⁴² BAŞQORT AYMAĞI, S. II, Öfö: 1926, s. 1-8

tarafından hazırlanan ve Rusya Maarif Komiseryası'nda kabul edilen plana göre Latin alfabesine geçiş 1945 yılında tamamlanacaktı. 7 Haziran 1928'de Başkurdistan İdare Komitesi kararıyla yeni alfabe, Başkurdistan devletinin resmi alfabesi olarak ilan edildi ve yeni alfabeye geçişin 5 yıllık planını kabul etti. Başkurdistan hükümeti yeni alfabeye geçişin 1932 yılında tamamlanması doğrultusunda karar aldı. 1928 yılında Arap alfabesiyle 114 kitap, Latin alfabesiyle 18 kitap çıkarılmışken 1931 yılında Latin alfabesiyle 119 kitap yayınlandı. 1932 yılından başlayarak Arap harfli yayınlar yasaklandı⁴³.

Latin harflerine geçiş kültür hayatını önemli ölçüde etkiledi. Temel eğitim programları hayata geçirildi. Telif ve tercüme eserlerin sayısı oldukça arttı. Bu arada Arap harfleriyle yürütülen dini edebiyatın etkisi de azaldı.

Bu gelişmeler sırasında, Merkezi Sovyet hükümetinin baskısıyla ve bütün Sovyetlerde ortak alfabe kullanılması bahanesiyle Rus alfabesine yani Kiril harflerine geçiş meselesi ortaya çıktı.

Kiril alfabesine geçiş meselesi Başkurdistan ülke komitesinde iki kez ele alınarak alınan kararlar doğrultusunda Başkurt dilinin yeni alfabesi ve imlasının projesini hazırlamak üzere komisyon tertip edildi⁴⁴. 20 Aralık 1939'da Başkurdistan hükümeti Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçmeyi ve bu alfabe esasında hazırlanan imla kurallarını kabul eden bir karar çıkardı. Bu kararda Kiril alfabesine geçişin 1940 ve 1941 yılları içinde tamamlanması istendi. Yeni alfabe ve imla kuralları kitap olarak bastırıldı⁴⁵. Yeni alfabenin hazırlanması sırasında iki konuda zorluklar ve tartışmalar yaşandı. Bunlar *y*(*ye*) sesinden sonra gelen ünlülerin ve Başkurt diline özgü seslerin hangi harflerle gösterileceği meseleleriydi.

y sesinden sonra gelen ünlüler için Rus alfabesindeki *e*, *ë*, *ю*, *я* (*ye*, *yo*, *yu* ve *ya*) harflerinin alınması teklif edildi. *ЙЫ* (*yı*) ve *Йе* (*yé*) için *e*, *Йа* (*ya*) ve *Йä* (*yä*) için *я*, *Йо* (*yo*) ve *Йө* (*yö*) için *ë*, *Йу* (*yu*) ve *Йү* (*yü*) için *ю* işaretleri alınacaktı. Ünlülerin inceliğini bildirmek için *ь* inceltme işaretinin kullanılması teklif edildi. Bu alfabeye göre *Йьлл* (*yıl*) kelimesi *el*, *el* (*yel*) kelimesi *ель*; olarak; *Йай* (*yay*) kelimesini *яй*, *Йөй* (*yöy*) kelimesini *яйь*; olarak; *Йом* (*yom*) kelimesini *ём*, *Йөн* (*yön*) kelimesini *ёнь*; olarak yazmak gerekiyordu. Başkurtçaya has sesler için Devrime kadarki türlü yayınlarda kullanılan Kiril esaslı harflerden faydalanılması istendi⁴⁶. Çoğunluğun kabulüyle günümüze kadar kullanılan harfler kabul edildi: *ә* (*ä*), *ү* (*ü*), *и* (*i*), *ө* (*ö*), *һ* (*h*), *з* (*z*), *ç* (*ç*), *ғ* (*ğ*), *к* (*q-k*)

1940 yılının Aralık ayında Başkurt dilinin yeni problemleri ile ilgili ilmi konferans gerçekleştirildi. Burada şimdiki Başkurt dilinin Kiril esaslı alfabesi ve imlası konusunda ünlü

⁴³ (E. F. İşbirzin, İ. G. Gälävetdinov, R. X. Xalikova, , *Başkort Ezebi Teleneñ Tarixı*, s. 210, Kitap, Öfö:1993)

⁴⁴ İşbirzin, bu konuda halkın çok istekli olduğunu, Rus harflerine geçiş için ülkenin bir çok yerinde mitingler yapıp toplanan halk meclisi kararlarının Öfö'ye gönderildiğini bildiriyor. Age., s. 211

⁴⁵ *Başqort Äzäbi Teleneñ Alfaviti häm Orfografiyası*, Öfö: 1940

⁴⁶ Q. Z. Äxmärov, *Başqort Yazıwı Tarixınan*, Öfö: 1972, s. 84.

Rus Türkolog N. K. Dimitriev⁴⁷ de bir tebliğ sundu. Konferansta yeni alfabenin Başkurt dilinin ihtiyaçlarına cevap verdiği kabul edildi. Bu sırada Başkurt hükümeti *Ӛ* ünsüzüyle yazılan ünlülerle ilgili bazı değişiklikler yapması konusunda Dimitriev'e müracaatta bulundu.

M. Gafuri adlı Dil ve Edebiyat İlmi Araştırma Enstitüsü, konferansta alınan kararlar esasında *Ӛ* ünsüzüyle yazılan ünlüler projesini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsüne gönderdi. Enstitü projeyi, Rus dilindeki *Ӛ* ünsüzü ile birlikte yazılan ünlülerin Başkurt dilinde *Ӛə* (yä), *Ӛo*, (yo) *Ӛe*, (yö) *Ӛγ* (yü) şeklindeki yazılışlarının Rus dilinde olmayan yeni anlamlar ortaya çıkarttığını bildirerek kabul etmedi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği halklarının alfabelerinin hazırlanması konusunda aşağıdaki kuralları tayin etti.

- 1) Rus alfabesindeki Rus harfleri anlamları değiştirilmeden kullanılmalıdır;
- 2) Rus alfabesine dayanarak hazırlanan alfabe, dilin ses özelliklerini göz önünde bulundurarak ve her fonem için ayrı bir işaret kullanmak suretiyle düzenlenmelidir;
- 3) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği halklarının Rus alfabesini esas alarak hazırlanan alfabelerinin birleştirilmesi gerekir.

Günümüz Başkurt edebi dilinin alfabeti ve imlası 15 Kasım 1941 yılında Başkurt Yukarı Sovyeti Prezidiyumu tarafından kabul edilmiştir⁴⁸.

1950 yılında Başkurt alfabetine alıntı kelimelerde kullanılan *ë* (yo) harfi dahil edildi. 23 Kasım 1950 yılında yeni alfabe ve imla kaideleri kabul edilip yayınlandı⁴⁹.

Günümüz Başkurt alfabetinde 42 harf bulunmaktadır. Bunların dokuzu Başkurt diline özgü işaretler (*ə, γ, e, h, ʒ, ç, F, κ*) *ə* (*ä*), *γ* (*ü-üw*), *ə* (*ö*), *h* (*h*), *ʒ* (*z*), *ç* (*ş*), *F* (*ğ*), *κ* (*q-k*), *Ӛ* (*Ӛ*) diğerleri Rus alfabetiyle ortaktır.

Bugün de Başkurt alfabetinin bazı problemleri henüz çözülmüş değildir. *awıl, tewäl, vaqıt, väğäzä* gibi kelimelerde *w, v* veya *vav* ünsüzleri için ayrı bir işaret yoktur. Bu ünsüzler kelime başında *v*, kelime ortasında ve sonunda *w, v* harfleriyle gösterilmektedir. Bunun gibi *äbey, babay, taba, arba* benzeri kelimelerde görülen çift dudak ünsüzü sızıcı *b* için ayrı bir işaret yoktur ve *b* ile gösterilir⁵⁰. Yine yeni alfabede özellikleri bakımından birbirinden ayrılan Rus ve Başkurt sesleri aynı işaretlerle gösterilmektedir.

⁴⁷ Nikolay Kostantinoviç Dimitriev (1897-1954): Özellikle Grammatika kumukskogo yazıka (Moskova: 1940) ve Grammatika başkirskogo yazıka (Moskova-Leningrad: 1948) adlı çalışmalarıyla Türkoloji alanında tanınan ünlü Rus Türkolog.

⁴⁸ Başqort Äzäbi Teleneñ Alfaviti häm Orfografiyahı, Öfö: 1942.

⁴⁹ Başqort Äzäbi Teleneñ Alfaviti häm Orfografiyahı, Öfö: 1951.

⁵⁰ Buradaki *b* sesinin oluşumu esnasında dudakların teması hemen hemen yok gibidir.

4. Başkurt Türkçesi'ndeki Sesler

Bugünkü Başkurt Türkçesi alfabesinde kırk iki işaret kullanılmaktadır.

a (a), б (b), в (v), г (g), Ғ (ğ), д (d), з (z), ё (yo), е (é; kelime başında yé), ж (c), з (z), и (i), й (y), к (k), ҕ (q~k), л (l), м (m), н (n), Һ (ñ), о (o), ө (ö), п (p), р (r), с (s), ҫ (ş), т (t), у (u), Ү (ü), ф (f), х (x~h), һ (h), ц (tse) ч (ç), ш (ş), ӡ (tşe), ә (ä), ю (yu), я (ya).

Bu işaretlerin dokuzu ünlü, a (a), e (é; kelime başında yé), и (i), o (o), ө (ö), y (u), Ү (ü), ә (e), ы (i), ә (ä), otuzu ise ünsüz sesleri karşılar; б (b), в (v), г (g), Ғ (ğ), д (d), з (z), ё (yo), ж (c), з (z), й (y), к (k), ҕ (q~k), л (l), м (m), н (n), Һ (ñ), п (p), р (r), с (s), ҫ (ş), т (t), ф (f), х (x~h), һ (h), ц (tse), ч (ç), ш (ş), ӡ (tşe), ю (yu), я (ya).

Geriye kalan ikisi de (ъ ь) kalınlaştırma ve inceltme işaretleridir

4.1. Ünlüler

4.1.1. a, (a) geniş, düz ve kalın bir ünlü olan *a*, konuşma dilinde birinci hecelerde yuvarlaklaşma gösterirse de bu yazıda gösterilmez. Eğer ikinci hece açıksa yuvarlaklaşma çok zayıf gerçekleşir. İki kenden fazla heceli kelimelerde *a* ünlüsündeki yuvarlaklaşma kapalı ikinci hecelerde kendini iyice hissettirse de son hecede tamamen kaybolur.

4.1.2. ә, (ä) geniş ve düz bir ünlü olan *ä*, damağın ortalarında teşekkül eder ve açıklık derecesi oldukça fazladır. Türkiye Türkçesinde birinci heceden sonraki hecelerde *e* olarak gösterilen sesler Başkurt Türkçesinde *ä* ile gösterilir.

4.1.3. e, (é) düz bir ünlü olan *é*, ince bir ünlüdür. Kapalı *e* veya açık *i* de diyebileceğimiz *é*, normalden kısadır. Bu nedenle çok heceli kelimelerin ilk hecesindeki *é* belli belirsiz telaffuz edilir. Kelime başındaki *e*'ler Rusçanın etkisiyle *ye* seslerini verir. Bu nedenle kelime başındaki *é* sesleri ә harfiyle gösterilir; әт (ét), әш (éş), әшә (ézlä-)

4.1.4. ы, (i) dar, düz ve kalın bir ünlü olan *i*, genel Türkçedeki gibi biraz kısa telaffuz edilir. Hatta, çok heceli kelimelerin telaffuzunda bu sesin iyice kısaltıldığı görülür.

4.1.5. и, (i) dar, düz ve ince bir ünlü olan *i*, çok nadir olarak bazı kelimelerin sonunda *iy* (i) ve birinci hecelerin sonunda *i'* şeklinde telaffuz edilir. *bi'*/*bi* "bey" *bi'lä*- "beylemek, yönetmek", *bi'sä* "hanım, eş".

4.1.6. o, (o) geniş, yuvarlak ve kalın bir ünlü olan *o*, normalden kısa bir *o*'dur. En önemli özelliği birinci heceden sonraki hecelerde de bulunmasıdır; *boron* "eski, önce", *qoyrogo* "kuyruğu". Ancak, telaffuzda çok heceli kelimelerde üçüncü heceden sonra darlaştığı görülür ve *i*'ya yaklaşır; *borongo*>*borongı* "eski, önceki". Birinci hecelerde ise kısaltıldığı görülür; *bolot*>*b^olot* "bulut". Rusçadan alınan kelimelerdeki *o*'lar ise Rusçada olduğu gibi açık bir şekilde telaffuz edilir.

4.1.7. ө, (ö) geniş, yuvarlak ve ince bir ünlü olan *ö*, tıpkı *o* gibi normalden kısadır ve birinci heceden sonraki hecelerde de görülür. Telaffuzda *o* gibi *ө* de çok heceli kelimelerin üçüncü hecesinden sonda darlaşır ve *e*'ye yaklaşır; *öyörlö*>*öyörle* "sürülü, sürüsü olan". Aynı *o*'da olduğu gibi birinci hecede oldukça kısadır; *böt*->*b^öt*- "bitmek", *bötä*>*b^ötä* "başka".

4.1.8. *y*, (*u*) dar, yuvarlak ve kalın bir ünlüdür. Birinci heceden sonraki hecelerde görülmez.

4.1.9. *ү*, (*ü*) dar, yuvarlak ve ince sıradan bir ünlüdür. Tıpkı *u* gibi birinci heceden sonraki hecelerde görülmez.

4.1.10. Bugünkü Başkurt dilinde uzun ünlü yoktur. Ancak, normalden kısa telaffuz edilen ünlüler vardır. Başkurtçadaki *é*, *ı*, *o*, *ö* sesleri, konuşma dilinde *a*, *ä*, *i*, *u*, *ü* seslerinden daha kısa telaffuz edilirler.

4.2. Ünsüzler

4.2.1. *б*, (*b*) tonlu ve çift dudak ünsüzü olan *b*, genellikle iki ünlü arasındayken sızıcılaşır. (*b* sesinin bu özelliği, Başkurtça için Kiril esaslı yeni alfabe düzenlenmesi çalışmaları sırasında tartışmalara yol açmış, sızıcılaşan bu ses için ayrı bir harf belirlenmesi istenmişse de kabul görmemiştir⁵¹.)

4.2.2. *в*, (*v*) tonlu ve dış-dudak ünsüzü olan *v*, Başkurtça kelimelerde bulunmaz. Ancak, Rusça, Arapça ve Farsça gibi başka dillerden alınmış kelimelerde bulunur.

4.2.3. *г*, (*g*) tonlu ve ön damak ünsüzü olan *g*, Başkurtçada inceltirilerek telaffuz edilir ve iki ünlü arasında sızıcılaşır. Rusça kelimelerdeki *g*'ler ise Rusçada olduğu gibi biraz daha kalın söylenirler.

4.2.4. *ґ*, (*g*) tonlu ve arka damak ünsüzü olan *g*, hep kalın telaffuz edilir.

4.2.5. *д*, (*d*) tonlu bir dış ünsüzü olan *d*, özellik göstermez. Eski Türkçedeki kelime kök ve eklerdeki *d* seslerinin çoğunluğu bugünkü Başkurtçada *з*'ye dönüşmüştür; *кудук*>*qozoq* “kuyu”, *юдрук*>*yoзroq* “yumruk”, *кайда*>*qayza* “nerede”

4.2.6. *з*, (*z*) tonlu, katı, yarı sızıcı ve dış-dış eti ünsüzü olan *z*, peltek bir ses olup Başkurtçanın en karakteristik seslerindedir. Eski Türkçedeki *z* seslerinin büyük çoğunluğu Başkurtça'da *з*'ye dönüşmüştür; *kaz*>*qaz* “kaz”, *kızıl*>*qızıl* “kızıl”, *kuzgun*>*qozğon* “kuzgun”

4.2.7. *ж*, (*j*) tonlu damak-dış ünsüzü olan *j*, teşekkül noktası Türkçedekinden biraz daha ileride, damaksıl sestir; *ajar* “acar”, *ajdaha*, “ejderha” *ajğit*- “kişnetmek”, *huja* “sahip”. Batı dillerinden alınan kelimelerde ise Rusçadaki gibi telaffuz edilir.

4.2.8. *з*, (*z*) tonlu dış ünsüzü olan *z*, Başkurtçada çok nadir olarak, ancak Rusça ve diğer dillerden alınan kelimelerde görülür.

4.2.9. *й*, (*y*) tonlu ön damak ünsüzü olan *y*, özellik göstermez.

4.2.10. *к*, (*k*) tonsuz ön damak ünsüzü olan *k*, *g* ile aynı özellikleri gösterir.

4.2.11. *к*, (*q*) tonsuz arka damak ünsüzü olan *q*, diğer Türk dillerindeki *q*'dan farklılık göstermez.

4.2.12. *л*, (*l*) tonlu ön damak ünsüzü *l*, özellik göstermez. (Baskurtçada ses olarak iki tane *l* vardır. Ancak, tek harfle gösterilen bu sesleri kalın ünlülerin yanında kalın *l* (arka

⁵¹ age., s. 205-222

damağa daha yakın), ince ünlülerin yanında ince *l* (ön damağın biraz ilerisinde) olarak telaffuz edilmesi gerektiği unutulmamalıdır.)

4.2.13. м, (m) tonlu, çift dudak ve geniz ünsüzü olan *m*, özellik göstermez.

4.2.14. н, (n) tonlu dış ünsüzü olan *n*, özellik göstermez.

4.2.15. Һ, (ñ) tonlu, arka damak ve geniz ünsüzü olan *ñ*, diğer Türk dillerindeki gibidir.

4.2.16. п, (p) tonsuz ve çift dudak ünsüzü olan *p*, özellik göstermez. Ancak, bugün Türkçe *pay*, *parlaq*, *paşa* ve Farsça *padişa*, *parsa* gibi birkaç kelimenin dışında ön ses olarak kullanılmaz. Ön seste *p* bulunan kelimelerin tamamı Rusça ya da Rusça vasıtasıyla Batı dillerinden alınmış yabancı kelimelerdir.

4.2.17. р, (r) tonlu ön damak ünsüzü olan *r*, dil ucuyla söylenir ve titrektir.

4.2.18. с, (s) tonsuz, sızıcı dış ünsüzü olan *s*, özellik göstermez. Ancak, Eski Türkçedeki bütün *ç* seslerinin Başkurtçada *s*'ye dönüştüğünü unutmamak gerekir.

4.2.19. ç, (ş) tonsuz, katı, yarı sızıcı ve dış-dış eti ünsüzü olan *ş*, peltek bir ses olup Başkurtçanın karakteristik seslerindedir. Eski Türkçedeki *s* sesi kelime içindeki pozisyonuna bağlı olarak *h* veya *ş* seslerine dönüşmüştür. Eski Türkçe kelime ve eklerdeki ön ses *s*'ler *h*'ye, diğerleri *ş*'ye dönüşmüştür. Bu nedenle *ş* sesi günümüz Başkurtçasında kelime başında bulunmaz.

4.2.20. т, (t) tonsuz, patlayıcı bir dış ünsüzü olan *t*, özellik göstermez.

4.2.21. ф, (f) tonsuz, sızıcı ve dış-dudak ünsüzü olan *f*, özellik göstermez.

4.2.22. х, (x) tonsuz arka damak ünsüzü olan *x*, yabancı kelimelerde bulunur. Ancak, *q>x* gelişmesiyle oluşmuş gırtlak ünsüzü *x*, *xan*, *xanbikā* gibi birkaç Türkçe kelime ve yansılama kelimelerde görülür.

4.2.23. һ, (h) tonlu, sızıcı ve gırtlak sesi olan *h* de Başkurtçanın karakteristik seslerindedir. Eski Türkçedeki kelime ve hece başındaki *s* sesleri Başkurtçada sistemli olarak *h*'ye dönüşmüştür.

4.2.24. ч, (ç) tonsuz ve damak-dış ünsüzü olan *ç*, bugün yalnızca Rusça ve alıntı kelimelerde bulunur. Eski Türkçedeki *ç*'ler, alıntı kelimeler de dahil olmak üzere *s*'ye dönüşmüştür.

4.2.25. ш, (ş) tonsuz, sızıcı ve damak-dış ünsüzü olan *ş*, özellik göstermez. eski Türkçeden günümüz Başkurtçasına değişmeden gelen tek sızıcı sestir.

4.2.26. y-γ, (w) çift dudak ünsüzü olan *w*, Kıpçak Türkçesinin karakteristik seslerindedir. Dış-dudak ünsüzü olan *v*'den ve çift dudak ünsüzleri olan *b*, *m*, *p*'den farklı olarak iki dudağın birbirine değecekmiş kadar yaklaşmasıyla teşekkül eder. Yani teşekkül sırasında temas tam değildir. İnce ünlülerle birlikte *γ*, kalın ünlülerle birlikte *y* kullanılır. Mastar eki olarak kullanıldığında ise *-uw*, *-iww* sesi verir.

4.2.27. Başkurt alfabesinde yer alan ve Rusçadan geçen inceltme ve kalınlaştırma işaretleri çok az kelime kullanılır.

Tam'yan "Tamyān, bir Başkurt kavmi", ol'ya "olca, ganimet"

4.2.28. Bugünkü Başkurt alfabesinde yer alan ancak Rusçaya ait olan ve birden fazla sesi karşılayan harfler ise şunlardır: ë (yo), ӳ (ts), ш (şç), ю (yu), я (ya).

4.3. Ses Olayları

4.3.1. Ünlülerdeki ses olayları

4.3.1.1. a- > ä (ön damağa geçme)

açı<äsé "acı", aylan- > äylän-"dönüşmek", ayt- > äyt- "demek, söylemek", arnavlı > ärnäwle "sitemkar", adam > äzäm "adam, insan", sahib > säb "sahip"

4.3.1.2. -e- > -a- (alıntı kelimelerde; arka damağa geçme)

emānet > amanat "emanet", ejderhā > ajdahā "ejderha"

4.3.1.3. -é-, > Ø (vurgusuz kalan orta hece ünlüsünün düşürülmesi; nadir)

bürék > bürkë "börkü" (buna karşı ; *muyınım, awızım, moronom*)

4.3.1.4. e- > i- (ön seste ve birinci hecede daralma)

ekin > igén "ekin", el > il "ülke, halk", em- > im- "emmek", eñ > iñ "en, daha", er > ir "er, erkek", erk > irék "erk, güç, özgürlük", erin > irén "dudak", erit- > irét- "eritmek", erke > irkë "şumarık", eş > iş "eş", eşik > işék "kapı", et > it "et, yiyecek maddesi", kes- > kis- "kesmek"

4.3.1.5. -Ø- > -é- (sondaki çift ünsüz arasında ünlü türemesi)

börk > bürék "börk", erk > irék "erk, güç, özgürlük", ömr > gumér "ömür", fehñ > fähém "fehñ, anlama"

4.3.1.6. Ø- > ı- (ön seste dar ünlü türemesi)

laçın > ılasın "laçın, şahin", rey > ıray "rey, oy, düşünce", çın > ısın "gerçek", stakan > ıstakan "bardak", smola > ısmala "masa", stena > éstine "duvar"

4.3.1.7. i- > é- (ön seste ve birinci hecede genişleme)

it > ét "it, köpek", il- > él- "ilmek, iliştmek", irkil- > érkél- "irkilmek", iç > és "iç, dahil", işlä- > éşlä- "işlemek, çalışmak", iye > éyä "iye, sahip"

4.3.1.8. -i- > -é- (iç seste genişleme)

birinçi > bérénsé "birinci", piş- > béş- "pişmek, olgunlaşmak", biz > bész "biz, işne", biz > bész "biz, çoğul birinci kişi zamiri"

4.3.1.9. -o- > -ı- (iç seste ve birinci hecede daralma ile birlikte düzleşme)

boğun > bıwın "nesil", boğ- > bıw- "boğmak", toğma > tıwma "piç", soğık > hıwıq "soğuk"

4.3.1.10. o- > u- (ön seste ve birinci hecede daralma)

ot > ut "ateş", orun > urın yer, mevki", ok > uq "ok", oku- > uqı- "okumak", ol > ul "teklik üçüncü kişi zamiri", otur- > ultır- "oturmak", on > un "on, sayı", orman > urman "orman", otun > utın "odun", oy > uy "oy, fikir"

4.3.1.11. -o- > -u- (iç seste ve birinci hecede daralma)

yok > yuq “yok”, bol- > bul- “olmak”, polat > bulat “çelik; kılıç”, bārān > boran > buran “boran, fırtına”, kork > qurq- “korkmak”, yor- > yur- “yormak, yorumlamak”,

4.3.1.12. **ö- > ü-** (ön seste ve birinci hecede daralma)

köp > küp “çok”, ögey > ügäy “üvey”, öl- > ül- “ölmek”, öpke > üpkä “öfke”, ört > ürt “yangın”, öç > üs “öç”, öt- > üt- “geçmek”, öz > üz “öz”

4.3.1.13. **-u- > -ı-** (iç seste ve birinci hecede daralmayla birlikte düzleşme)

otuñ > utın “odun”, otuz > utız “otuz, sayı”, boğun > bıwın “nesil”, bul > bil “bu işaret zamiri”, bil kiçä > bığasa “bu gece” sub > hıw “su”

4.3.1.14. **u- > o-** (ön seste genişleme)

uzak > ozaq “uzak”, uç > os “uç”, kuş > qos “kuş”, uçlu > oslo “uçlu; sivri”, uçur- > osor- “uçur- “uçurmak”, uçra- > osra- “rastlamak, karşılaşmak”, uzak > ozaq “uzak”, uzun > ozon “uzun”

4.3.1.15. **-ü- > -ä-** (iç seste genişleme ve düzleşme)

süñük > höyäk “kemik”, kötür- > kütär- “kaldırmak, yükseltmek”

4.3.1.16. **ü- > ö-** (ön seste genişleme)

kün > kön “gün; güneş”, tüş- > töş- “inmek, aşağı inmek”, ülke > ölkä “ülke, bölge”, ükü > ökö “baykuş”, ün > ön “ün, ses”, ürk- > örk- “ürkmek”, üç > ös “üç, sayı”, üst > öšt “üst, yukarı”

4.3.1.17. **-ü- > -ö-** (iç seste genişleme)

üçün > ösön “için”, üçünçü > ösönsö “üçüncü”, üstün > öštön “üstün”, üşü- > öşö- “üşüme”, öğütle- > ögötlä- “öğütlemek”, bürküt > börköt “kartal”, bük- > bök- “bükmek”

4.3.1.18. **-Ø > -a** (kapalı hecede ünlü türetme)

sor- > hura-, “sormak”, bur- > bura- “burmak, bükmek”, but- > buta- “karıştırmak”

4.3.1.19. **u- > i-** (nadir; ön seste düzleşme)

us > iş “us, akıl”

4.3.1.20. **e- > ö-** (nadir; ön seste yuvarlaklaşma)

eb > öy “ev”

4.3.1.21. **a- > -i** (nadir; ön seste ön damağa geçme)

ana > inä “ana, anne”

4.3.1.22. **Ø- > u-** (nadir; titretilmiş ünsüz önünde ünlü türemesi)

rus > urıs “Rus”

4.3.1.23. **u- > Ø-** (nadir; ön seste ünlü düşmesi)

uwat- > wat- “parçalamak”,

4.3.2. Ünsüzlerdeki ses olayları

4.3.2.1. **b- > m-** (ön ses dudak ünsüzünün sızıcılığı)

boyun > muyın “boyun”, bin- > mén- “binmek”, buñlu > moñlo “dertli”, buyur- > muyır- “buyurmak, emretmek”

4.3.2.2. **c- > y-** (ön seste sızıcılığı; daha çok alınma kelimelerde)

can > *yän* “*can*”, *cemaat* > *yemağat* “*cemaat*”, *Cennet* > *Yännät* “*Cennet*”, *cefa* > *yafa* “*cefa*”, *cevap* > *yavap* “*cevap*”, *ceza* > *yaza* “*ceza*”

4.3.2.3. -c- > -y- (iç seste sızıcılaşma; alınma kelimelerde)

olca > *ol'ya* “*olca, ganimet*”,

4.3.2.4. ç- > s (ön seste diş-damak ünsüzünden diş ünsüzüne geçme ve sızıcılaşma)

çağ > *saq*, *çakıl* > *sağıl* “*çakıl*”, *çap-* > *sap-* “*koşmak*”, *çık-* > *sıq-* “*çıkmaq*”

4.3.2.5. -ç- > -s (iç seste diş-damak ünsüzünden diş ünsüzüne geçme ve sızıcılaşma)

bıçak > *bısaq* “*bıçak*”, *çâçäk* > *säsäk* “*çiçek*”, *açık* > *asıq* “*açık*”, *açkıç* > *asqıs* “*anahtar*”

4.3.2.6. -ç > -s (son seste diş-damak ünsüzünden diş ünsüzüne geçme ve sızıcılaşma)

agaç > *ağas* “*ağaç*”, *üç* > *ös* “*üç, sayı*”, *köç-* > *küs-* “*göçmek*”, *öç* > *üs* “*öç*”, *küç* > *köc* “*güç*”

4.3.2.7. -ğ- > -w- (iç seste arka damak ünsüzünün sızıcılaşıp dudaklılaşması)

ağız > *awız* “*ağız*”, *ağır* > *awır* “*ağır; zor*”, *boğun* > *bwın* “*nesil*”, *bağır* > *bawır* “*karaciğer; akraba*”

4.3.2.8. -ğ > -w (son seste arka damak ünsüzünün sızıcılaşıp dudaklılaşması)

tag > *taw* “*dağ*”, *bağ* > *baw* “*bağ, bağlama aracı*”, *yuğ-* > *yuw-* “*yıkamak*”, *yağ* > *yaw* “*yağ*”

4.3.2.9. -ğ-; > -y- (iç seste ön damağa geçme ve sızıcılaşma)

bağla- > *bäylä-* “*bağlamak*”, *yığın* > *yıyın* “*yığın, topluluk*”, *sığ-* > *hıy-* “*sığmak*”

4.3.2.10. -g- > -y- (iç seste sızıcılaşma)

tügmä > *töymä* “*düğme*”, *öğret-* > *öyrät-* “*öğretmek, eğitmek*”, *öğür* > *öyör* “*sürü*”

4.3.2.11. -g > -y (son seste sızıcılaşma)

beg > *béy* “*bey*”, *eg-* > *éy-* “*eğmek*”, *teg-* > *téy-* “*değmek, dokunmak*”, *tüg-* > *töy-* “*düğümlemek*”

4.3.2.12. -d- > -n- (iç seste genizlileşme)

idi > *iné* “*idi, i- ana yardımcı fiilin belirli geçmiş zamanı*”

4.3.2.13. -d- > -z- (iç seste yarı sızıcılaşma ve peltekleşme)

kuduk > *qoçoq* “*kuyu*”, *yudruk* > *yozroq* “*yumruk*”, *kayda* > *qayza* “*nerde*”

4.3.2.14. -z- > -z- (ön seste peltekleşme; alıntı kelimelerde)

zur > *zur* “*zor, büyük, değerli*”, *zarlık* > *zarlıq* “*ağlama*”, *zillet* > *zillät* “*zillet*”

4.3.2.15. -z- > -z- (iç seste peltekleşme)

tizgin > *tézzén* “*dizgin*”, *kazık* < *qazıq* “*kazık*”, *kuzgal-* > *qozgal-* “*atılmak, yönelmek*”

4.3.2.16. -z > -z (son seste peltekleşme)

tiz- > *tézz-* “*dizmek*”, *yulduz* > *yondozz* “*yıldız*”, *söz* > *hüz* “*söz*”, *tuz* > *tozz* “*tuz*”, *boz* > *buz* “*boz*”

4.3.2.17. k- > -g- (damak ünsüzünde tonlulaşma; nadir)

kiz- > giz-, kizli > gizlé “gizli”, kizlen- > gizlän- “gizlenmek”, közel > güzäl “güzel”,
kevde > gevzä “gövde”, köslö kéşe > köslögéşe “güçlü kişi”

4.3.2.18. -k- > -g- (iç seste iki ünlü arasında tonlulaşma)

sekiz > higéz, “sekiz”, tikin > tégen “dikim, dikiş”, ekin > igén “ekin”, ikiz > igézük
“ikiz”

4.3.2.19. -q- > -ġ- (iç seste iki ünlü arasında tonlulaşma)

tokuz > tuġız “dokuz”, sokuş > huġış “savaş”, yogom “bereket”

4.3.2.20. h- > Ø (ön ses ünsüzünün düşmesi)

hazır > azér “şimdi”, hala > älé “hâlâ”, halka > alqa “küpe”

4.3.2.21. t- > d- (ön seste tonlulaşma)

tün > dün “dün”, tört > dürt “dört, sayı”, teve > döyâ “deve”, teñiz > diñgéz “deniz”

4.3.2.22. -b > -y (son seste sızıcılışma; nadir)

eb > öy “ev”

4.3.2.23. -v- > -y- (iç seste damaklılaşma; nadir)

teve > döyâ

4.3.2.24. -ñ- > -y- (iç seste geniz ünsüzünden ön damağa geçme)

iñek > éyäk “çene”, süñük > höyäk “kemik”, yöñ > yöy “yara izi”

4.3.2.25. -ñ- > -g- (genizden ön damağa geçme)

berñiz > birégéz “veriniz”, turuñuz > toroġoz “kalkınız”, keliñiz > kélégéz “geliniz”,
bariñiz > barıġız “gidiniz”

4.3.2.26. -g- > Ø (iç ses ünsüzünün düşmesi)

oġul > ul “oġul”, toġra- > tura- “doġramak”,

4.3.2.27. Ø- > y- (ön seste ünlü türemesi; dar ünlü önünde)

ır > yır “yır, destan, türkü”, ipek > yibäk “ipek”, ip > yép “ip”, is > yés “koku”, ılıġ >
yılı “ılık”

4.3.2.28. -y > -n (genizlileşme; nadir)

yay > yan “yay”

4.3.2.29. -l- > Ø (iç seste akıcı ünsüzde gerileyici benzeşme)

alıp kit- > äkit- “götürmek”, alıp kil- > äkél- “getirmek”, alıp bir- > äpér- “vermek”,
bılġaca > bıġasa “bu güne kadar, buna kadar”

4.3.2.30. p- > b, (ön seste tonlulaşma)

pādişāh > batşa “padişah”, pahā > baha “paha, değer”, polat > bulat “çelik”

4.3.2.31. -h > Ø (son sesteki gırtlak ünsüzünün düşmesi)

pādişāh > batşa “padişah”, Allah > Alla “Allah”,

4.3.2.32. -z > -ş (son seste peltekleşme) (-maz/-mez > -maş/mäs,)

arımaz > arımaş “yorulmaz”, bolmaz > bulmaş “olmaz”, sınmaz > hınmaş
“kırılmaz”, sanalmaz > hanalmaş “sayılmaz”

4.3.2.33. -st > -şØ (sondaki çift ünsüzden birinin düşmesi)

dost > *duş* “*dost*”, *rast* > *raş* “*rast, doğru*”

4.3.2.34. -d- > -n- (iç seste genizlileşme; nadir)

idi > *iné*

4.3.2.35. -h- > Ø (iç seste gırtlak ünsüzünün düşmesi)

sahib > *säb* “*sahip*”

4.3.2.36. Arapça’dan alınan kelimelerdeki ayın (‘), Başkurtçada ğ olmuştur.

gumér “*ömür*”, *ğawğa* “*kavga*”, *ğaşiq* “*aşık*”

4.3.3. Gramerlik Ses Olayları

4.3.3.1. Yardımcı Sesler

Çekim ve yapım işleyişi sırasında kelimelerde birbirleriyle doğrudan birleşemeyen köklerle eklerin ve eklerle eklerin birleşmesini sağlayan, vasıtalık eden seslerdir. Kelimelerin bünyesindeki asıl seslerle karışmamaları için yardımcı ses diye adlandırılırlar. Yardımcı sesler, ünlü ile biten kök veya gövdeye ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde ünlü-ünlü bağı kuran ünsüzlerle, ünsüzle biten kök veya gövdeye ünsüzle başlayan ek getirildiğinde ünsüz-ünsüz bağı kuran ünlülerden ibarettir.

Başkurtça’da da kullanılan ünsüz yardımcı ses (yardımcı ünsüz), y’dir. (*hay-la-y-a* “*saya*”, *al-ayım* “*alayım*”, *äyt-ä-y-ém* “*söyleyeyim*”, *bäy-lä-y-ém* “*bağlayayım*”). Ayrıca, Eski Türkçeden beri iyelik eki almış kelimelerin hal çekiminde ortaya çıkan zamir (prominal) n’si de yardımcı ünsüz gibi kullanılma özelliğini Başkurtçada da gösterir. (*öy-ö-n-dö* “*evini*”, *at-ı-n-dı* “*atını*”, *tür-e-n-dé* “*törünü, baş köşeni*”)

Yardımcı ünlüler ise, Başkurtçanın ses uyumlarının özelliği olarak biraz farklıdır. Dudak uyumunun etkisiyle yardımcı ünlüler ; -ı, -é, -o, -ö sesleridir. (*al-ı-r-hiñ* “*alırsın*”, *bér-é-r-héñ* “*verirsin*”, *öst-ö-m-ä* “*üstüme*”, *os-or-o-p* “*uçurup*”)

4.3.3.2. Ses Uyumları

4.3.3.2.1. Ünlü Uyumları

4.3.3.2.1.1. Damak Uyumu (Kalınlık İncelik Uyumu)

Başkurtçada dört arka damak (*a, ı, o, u*) ve beş de ön damak (*ä, é, i, ö, ü*) ünlüsü vardır. Türkçenin genel kurallarından biri olan damak (kalınlık incelik) uyumu gereğince, bağlı olunan unsurun (kök veya gövdenin) ünlüleri hangi sıradansa, bağlı olan unsurun (ek) ünlüleri de aynı sıradan olmalıdır. Türk dilinin geçirdiği evreler boyunca korunan bu uyum Başkurtçada oldukça sağlamdır. (*baltahız, ärsälärgä, ırğıt-, igénsé, borongo, höñgöhön, tuqталıp, ügäy*),

Bu uyum, Başkurtça'ya eskiden girmiş alınma kelimerde de tam olarak görülür. (*gäyäpläwsé, gälämätlänéw* vb.) Rusça kelimer ise, Rusça aslına uygun olarak yazılır ve telaffuz edilir. Ancak, Rusça kelimerle Türkçe ek getirilirken kelimenin son hecesindeki ünlü göz önünde tutulur. (*rentabellék, repetitorlıq, resorlı* vb.) Rusça kelimerle Türkçe ek getirirken dikkat edilenin kalınlık incelik uyumu olduğu, dudak uyumunun aranmadığı anlaşılır.

4.3.3.2.1.2. Dudak Uyumu (Düzlük Yuvarlaklık Uyumu)

Başkurtçada da ünlüler, telaffuzları sırasında ağzın aldığı duruma göre düz (*a, ä, é, ı, i*) ve yuvarlak (*o, ö, u, ü,*) olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Bir çok lehçede zayıf olan bu uyum Başkurtçada tamdır. Başkurtçada yuvarlak ünlüye sahip kök heceden sonra gelen bütün ünlüler yuvarlaklaşmıştır. Türkiye Türkçesi'nde birinci heceden sonraki hecelerde *-yor* şimdiki zaman eki ve birleşik kelimer hariç Türkçe kelimerde *o, ö* ünlülerinin bulunmaması kuralına karşılık Başkurtçada da birinci heceden sonraki hecelerde *u, ü*, ünlüleri bulunmaz.

(*borongo, borolop, höñgöhön, tuqталıp, uqıp, ügäy*)

4.3.3.2.2. Ünsüz Uyumu (Tonlu-Tonsuz Uyumu)

Ünsüzler arasındaki tonluluk uyumları Başkurtçada oldukça ileriye götürülmüştür. Bu nedenle bazı eklerin Başkurtçaya özgü fonetik varyasyonları ortaya çıkmıştır:

4.3.3.2.2.1. Çokluk Eki

- 1) Ünlülerden sonra : -lar / -lär (*balalar, äsälär*)
- 2) *l, m, n, ñ*'den sonra : -dar / -där (*qoldar, äzämdär, bolandar, qırañdar*)
- 3) *r, w, y, z'*den sonra : -zar / -zär (*batırzar, atıwzar, babayzar, qızzar*)
- 4) *b, ç, f, h, x, k, q, p, s, ş, ş'*den sonra : -tar / -tär (*säbtär, vraçtar, hölöktär, qolaqtar, isäptär, qarağastar, yéktär, qarağoştar*)

(*f, g, ğ, h, x* ünsüzleri Başkurtçada kelime veya hece sonunda bulunmazlar. Ancak alıntı kelimelerde kelime veya hece sonunda bulunabilirler. Bu nedenle örnek verilmedi.)

4.3.3.2.2.2 İyelik Eki

atam (babam)	itim (itim, köpeğim)	öyöröm (sürüm)
atañ	itiñ	öyöröñ
atahı	ité	öyörö
atabız	itébéz	öyöröböz
atağız	itégéz	öyörögöz
ataları (atahı)	ittaré (ité)	öyörzäre (öyörö)

4.3.3.2.2.3. Hal Ekleri

4.3.3.2.2.3.1. İlgî Hali

- 1) *o, ö*'den sonra : -noñ / -nöñ
- 2) ünlülerden sonra : -niñ / -néñ
- 3) *l, m, n, ñ*'den sonra : -diñ / -déñ; -doñ / -döñ
- 4) *r, w, y, z*'den sonra : -ziñ / -zéñ; -zoñ / -zöñ
- 5) tonsuzlardan sonra : -tiñ / -téñ; -toñ / -töñ

4.3.3.2.2.3.2. Yükleme Hali

- 1) *o, ö*'den sonra : -no / -nö
- 2) ünlülerden sonra : -ni / -né
- 3) *l, m, n, ñ*'den sonra : -dı / -dé; -do / -dö
- 4) *r, w, y, z*'den sonra : -zı / -zé; -zo / -zö
- 5) tonsuzlardan sonra : -tı / -té; -to / -tö

4.3.3.2.2.3.3. Yaklaşma Hali

- 1) ünlülerden sonra : -ğa / -gä
- 2) tonlu ünsüzlerden sonra : -ğa / -gä
- 3) tonsuz ünsüzlerden sonra : -qa / -kä

4.3.3.2.2.3.4. Bulunma Hali

- 1) ünlülerden sonra : -la / -lä
- 2) *l, m, n, ñ*'den sonra : -da / -dä
- 2) *r, w, y, z*'den sonra : -za / -zä
- 3) tonsuz ünsüzlerden sonra : -ta / -tä

4.3.3.2.2.3.5. Ayrılma Hali

- 1) ünlülerden sonra : -nan / -nän
- 2) *l, m, n, ñ*'den sonra : -dan / -dän
- 3) *r, w, y, z*'den sonra : -zan / -zän

4) tonsuz ünsüzlerden sonra : -tan /-tän

4.3.3.2.3. Ünlü-Ünsüz Uyumu

Başkurtçada ünlü-ünsüz uyumu da oldukça sağlamdır. Eskiden alınmış kelimeler de dahil olmak üzere kalın sıradan ünlülerle kalın sıradan ünsüzler, ince ünlülerle de ince sıradan ünsüzler bir arada bulunabilirler. Bu uyuma Artlılık önlülük uyumu da diyebiliriz. Ancak, Rusçadan alınan kelimeler bu kuralı bozarlar

4.3.3.2.4. Ünlü Çarpışması

Ünlü ile biten bir kelime ünlü ile başlayan bir kelimeyle birleştiğinde ünlülerden biri düşer ve hatta değişebilir. Değişmede, anlamca hakim olan kelime diğerini kendine benzetir.

olo atay > olatay “büyükbaba”, bil kisä > böğäsä “bu gece”, hıya al- > hıyal- “sıgabilmek”, hana al- > hanal- “sayabilmek”, ala al- > alal- “alabilmek”, oso al- > osal- “uçabilmek”, küzlé ut > kuzlut “közli ateş”, olo uram > oluram “büyük yol”, alma aldım > almaldım “elma aldım”, köslö kěşé > köslögěşé “güçlü kişi”

4.3.3.2.5. İç Seste Akıcı Ünsüzün Düşmesi

-l- > Ø

bil yıl > bıyıl “bu yıl”, bil gön > böğön “bugün”, alıp sıq- > apsızq- “almak, alıp gitmek”, billar > bılar “burlar”, billay > bılay “böyle”

4.3.3.2.6. Vurgusuz Kalan Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi

-r- > Ø

qarışı > qarşı “karşı”, yomoşaq > yomşaq “yumuşak”, ayırım > ayım “ayırım”, yañılış > yañılış “yanlış”, osoraştw > osraştw “karşılaşmak”, ologayrw > olğayrw “büyüme”

5. Sonuç

5.1. Eski Türkçedeki *o, ö, e* geniş ünlüleri Başkurtçada daralarak *u, ü, é* ve *i*'ye dönüşmüştür.

5.2. Eski Türkçedeki *u, ü, i* dar ünlüleri Başkurtçada genişleyerek *o, ö, é*'ye dönüşmüştür.

5.3. Eski Türkçedeki kelime ve eklerdeki ön ses *s*'lerin dışındaki bütün *s*'ler Başkurtçada *π* olmuştur.

5.4. Eski Türkçedeki kelime ve eklerdeki ön ses *s*'ler ise Başkurtçada *h* olmuştur.

5.5. Eski Türkçedeki bütün *z*'ler *z*'ye dönüşmüştür. Mevcut olan *z*'ler Rusça veya başka dillerden alınma kelimelerde görülür.

5.6. Eski Türkçede kelime kök, gövde ve eklerdeki *d*'lerin büyük bir çoğunluğu Başkurtçada *z* olmuştur.

5.7. Eski Türkçedeki bütün *ç*'ler Başkurtçada *s* olmuştur.

5.8. Eski Türkçedeki kelime başındaki bütün *t* ve *k*'ler Başkurtçada (bir iki örnek hariç) korunmuştur.

5.9. Eski Türkçedeki bütün *ş*'ler Başkurtçada korunmuştur.

5.10. Eski Türkçedeki geniş zaman olumsuzluk eki *-maz / -mez; -mas / -mes*'in son sesi peltek *s (ş)* olmuştur.

5.11. Başkurtçada hece veya kelime sonundaki *t* tonsuzu, ünlü ile başlayan ek aldığı da tonlulaşmaz.

hüt > hütü "sütü", yort > yorto "yurdu", at > atı "atı", it > iti "eti", ét > éti "iti"

5.12. Başkurtçada yabancı dillerden alınma bir kök veya gövdeye ek getirileceği zaman, kök veya gövdenin son hecesindeki ünlü değil, son ses göz önüne alınır.

METİN

0001	Алтын Урза башында Туктамыш тигән хан булган, Кул астында күп илде Колдай итеп биләгән:	Altın Urza başında Tuqtamış tigän xan bulğan, Qul aстында күп илде Qolday itep bilägän:	Altın Orda'nın başında Toktamış adında bir han vardı. İdaresi altındaki bir çok halkı köle gibi yönetirdi.
0005	Яһак алған малынан, Колдар алған халкынан, Үз тигәнсә эш итеп, Бер хозайзай йәшәгән. Уралға ла кул һузып,	Yahaq alğan malınan, Qoldar alğan xalqınan, Üz tigänsä eş itep, Ber xozayzay yäşägän. Uralğa la qul huzyıp,	Haraç alırdı malından, köleler alırdı halkından. Kendi bildiğini okuyup, bir tanrı gibi yaşardı. Ural'a da el uzatıp,
0010	Унда халықты кузғаған; Уралдағы батырзар: Кыпсак, Катай, Тамъян — Урал тауы яғында; Юрматы, Табын тағы ла —	Unda xalıqtı quzğağan; Uraldağı batırzar: Qıpsaq, Qatay, Tam'yan — Ural tawı yağında; Yurmatı, Tabın tağı la —	yöre halkını huzursuz etti. Ural'daki bahadırlar: Kıpçak, Katay, Tamyan, Ural dağı tarafında; Yurmatı ve Tabınlar da
0015	Изел, Нөгөш буйында; Был батырзарға әйәреп, Ете ырыузан бишеһе Туктамышка буйһонмай, Уға яһак түләмәй,	İzel, Nögöş buyında; Bıl batırzarga eyärep, Yete ıruwzan bişehe Tuqtamışqa buyhonmay, Uğa yahaq tülämäy,	İdil ve Nögöş boyunda; bu bahadırlara katılıp yedi boydan beşi, Toktamış'a boyun eğmeyip, ona haraç ödemeyip,
0020	Халыктан колдар алдырмай, Хандың яуы килгәндә, Каяларға һырышып, Кара-қаршы һуғышып, Ауыл-ауыл һәр яуза	Xalıqtan qoldar aldırмай, Xandıñ yawı kilgändä, Qayalarğa hırıшып, Qara-qarşı huğıшып, Awıl-awıl һär yawza	halkтан köle aldırмайып, hanın ordusu geldiğinde kayalıklara sığınıп, gögüs göğüse savaşып, köy köy her saldırıda
0025	Йорто-йере үртәлеп, Катын-кызы хурланып, Урал бите, каяһы, Кызыл канға дымланып, Батырзары сергенән	Yorto-yere ürtälep, Qatın-qızı xurlanıп, Ural bite, qayahı, Qızıl qanğa dımlanıп, Batırzarı sergenän	yeri yurdu yakılıп, kadını kızı horlanıp, Ural'ın yamaçları, kayalıkları, kızıl kana boyanıп, bahadırları gırtlağına kadar
0030	Кызыл канға йөзһә лә; Урал таузы уратып, Хандың яуы ут һалып, Урал буйын кып-кызыл Тамууғылай қылһа ла;	Kızıl qanğa yözһä lä; Ural tawzy uratıp, Xandıñ yawı ut halıp, Ural buyın qıp-qızıl Tamuwğılay qilһa la;	kızıl kanda yüzse de; Ural dağını kuşatıp hanın ordusu, ateşe verip Ural boyunu kıpkızıl Cehenneme çevirse de,
0035	Күп яузағы қырғында Илдең халқы миктәлеп, Ата-әсәһез қалышып, Етем-йесер тулһа ла; Аты бөтөп, яу аты	Küp yawzağı qırғында İldeñ xalqı miktälep, Ata-äsäһez qalıшып, Yetem-yeser tulһa la; Atı bötөp, yaw atı	sayısız savaşlarda ülke halkı perişan olup ana babasız kalıp dul ve yetim çoğalsa da, atı tükenip savaş atı olarak,

0040	Тай-тулакка қалһа ла; Биш ырыузың биш батыр, Яраланып ун тапқыр, Аттан қолап төшһә лә, — Ян керешен бушатмай,	Tay-tulaqqa qalһa la; Biş ırıwzıñ biş batır, Yaralanıp un tapqır, Attan qolap töshä lä, — Yan kereşen buşatmay,	taylara kalsalar da, beş boydan beş bahadır, on yerinden yaralanıp, attan düşüp yuvarlansa da; yay kirişini gevşetmeden, elinden kılıcını bırakmadan, hiç durmadan savaştılar. Orda hana baş eğdi. Büyük beylik kazanan, İrendek boyu vadisini kendine yaylak edinen, döne döne akan Yayık'ı boyu ile birlikte sulayan, bütün boylara baş olan, beş boydan üç alan, bozkırın büyük beyi, Şegele adındaki ihtiyar beş boya gelmiş, hanın elçisi olmuş. Beş boyun bahadırının hepsini bir araya toplamış. Hanın fermanını okuyup, halka duyurmuş.
0045	Кулдан булат ташламай, Һаман қарышы һуғышқан. Урза ханға баш эйгән, Үзенә зур бейлек алған, Ирендек буйы яланды	Quldan bulat taşlamay, Haman qarışı huğışqan. Urza xanға baş eygän, Üzenä zur beylek alған, İrendek buyı yalandı	elinden kılıcını bırakmadan, hiç durmadan savaştılar. Orda hana baş eğdi. Büyük beylik kazanan, İrendek boyu vadisini kendine yaylak edinen, döne döne akan Yayık'ı boyu ile birlikte sulayan, bütün boylara baş olan, beş boydan üç alan, bozkırın büyük beyi, Şegele adındaki ihtiyar beş boya gelmiş, hanın elçisi olmuş. Beş boyun bahadırının hepsini bir araya toplamış. Hanın fermanını okuyup, halka duyurmuş.
0050	Үзенә йәйләу һанаған, Урап аққан Яйықты Ырыуы ман һуулаған, Бар ырыуға баш булған, Биш ырыузан үс алған,	Üzenä yäyläw hanаған, Urap aqqan Yayıqtı Irıwı man һıwlaған, Bar ırıwға baş bulған, Biş ırıwzan үs alған,	bozkırın büyük beyi, Şegele adındaki ihtiyar beş boya gelmiş, hanın elçisi olmuş. Beş boyun bahadırının hepsini bir araya toplamış. Hanın fermanını okuyup, halka duyurmuş.
0055	Ялан ерзең зур бейе — Шәғәле тигән ақһақал Биш ырыуға қилгән, ти, Хандан илсе булған, ти; Биш ырыузың батырын	Yalan yerzeñ zur beye — Şägäle tigän aqһaqal Biş ırıwға kilgän, ti, Xandan ilse bulған, ti; Biş ırıwzıñ batırın	bozkırın büyük beyi, Şegele adındaki ihtiyar beş boya gelmiş, hanın elçisi olmuş. Beş boyun bahadırının hepsini bir araya toplamış. Hanın fermanını okuyup, halka duyurmuş.
0060	Барын бергә йыйған, ти; Хандың фарманын һөйләп, Илгә алап һалған, ти. Шәғәлә: — Биш ырыузан биш батыр,	Barın bergä yıyған, ti; Xandıñ farmanın һöyläp, İlgäalap halған, ti. Şägälä: — Biş ırıwzan biş batır,	bozkırın büyük beyi, Şegele adındaki ihtiyar beş boya gelmiş, hanın elçisi olmuş. Beş boyun bahadırının hepsini bir araya toplamış. Hanın fermanını okuyup, halka duyurmuş.
065	Һарайға қилеп, янымда Кәңәш итер бей булһын; Ике данлы һунарсы, Һарайға қилеп қош һайлап, Һунарымда қош сөйһөн;	Harayға kilep, yanımda Käñäş iter bey bulһın; İke danlı һunarsı, Harayға kilep qoş һaylap, Hunarımda qoş söyhön;	Beş boydan beş bahadır, saraya gelip yanımda danışman bey olsun. İki ünlü avcı, saraya gelip kuş seçip avımda kuş uçursun. Bütün Ural-Altay'da ünlü ozan, ihtiyar şeşen ¹ , Habrav denilen bilge, fermanıma boyun eğip şarkılarında ülkemi övsün!"
0070	Бәтә Урал-Алтайза Данлы йырсы, қарт сәсән — Һабрау тигән узаман, Фарманыма буйһоноп, Урзам мақтап йырлаһын, —	Bötä Ural-Altayza Danlı yırsı, qart säsän — Habraw tigän uzaman, Farmanıma buyһonop, Urzam maqtap yırlahın, —	ünlü ozan, ihtiyar şeşen ¹ , Habrav denilen bilge, fermanıma boyun eğip şarkılarında ülkemi övsün!"
0075	Тигән һузен зур хандың Һезгә һөйләп бирергә	Tigän һuzen zur xandıñ Hezgä һöyläp birergä	Diyen büyük hanın sözüntü size duyurmaya

¹ Ozan; sözüne ve öğütlerine güvenilir bazı durumlarda davaları çözmesi için kendisine başvuru akıllı, görmüş geçirmiş kişi.

	Илсе булып килдем мин, —
Тийеп һүзен бөткән һун,
Был биш ырыу һөйләшкән,
0080 Уртаға һалып уйлашкан.
“Күп яу менән миктәлдәк,
Киләшһәк тә, ярай шул”
Тигән уйзы белдергән
Батырзары ла булған.	İlse bulıp kildem min, —
Tiyep hüzen bötkan huñ,
Bıl biş ırıw höyläşkän,
Urtağa halıp uylaşqan.
“Küp yaw menän miktäldäk,
Kiläshäk tä, yaray şul”
Tigän uyzi beldergän
Batırzarı la bulğan.	elçi olarak geldim ben.
Deyip sözünü bitirdikten sonra,
Bu beş boy aralarında görüşüp
herkes fikrini ortaya koydu.
“Bir çok savaşta perişan olduk,
anlaşırsak ne iyi olur!”
Deyip görüş bildiren
bahadırları da vardı.
0085	Биш ырыузың иң қарты,
Һабрау тигән дан йырсы
Тарқалышты күргән һун,
Таянып имән таяққа,
Биленә куйып бер кулын,
0090 Оран һалып барына,
Бал қорто инәһендәй,
Уртаға киләп сыққан, ти.
Башын баһып, уйланьп,
Батырзарзың йөзөнә
0095 Күз йүгертеп қаранып,
Кәңәш биргәндәй итеп,
Ошо һүзен әйткән, ти.
Һабрау:
— Йөззән ашқан бер қарттың	Biş ırıwzıñ iñ qartı,
Habraw tigän dan yırsı
Tarqalıştı kürgän huñ,
Tayanıp imän tayaqqa,
Bilenä quyıp ber qulın,
Oran halıp barına,
Bal qorto inähendäy,
Urtağa kiläp sıqqan, ti.
Başın başıp, uylanıp,
Batırzarzıñ yözönä
Küz yügertep qaranıp,
Käñäş birgändäy itep,
Oşo hüzen äytkän, ti.
Habraw:
— Yözzän aşqan ber qarttıñ	Beş boyun en yaşlısı,
Habrav adındaki ünlü ozan
bölünmeyi görünce,
dayanıp meşe değneğine,
bir elini de koyup beline,
haykırıp hepsine,
ana arı gibi,
ortaya çıkmış.
Derin derin düşünüp,
bahadırların yüzüne,
göz gezdirip bakınıp,
nasihat verircesine,
şu sözleri söylemiş:
Habrav:
— Yüz yaşını aşmış bir ihtiyarın
geldiğini görünce,
bir şeyler söyler bu ihtiyar diye
mum gibi sessiz dinleyince,
bir çift söz de ben söyleyeyim:
Bana akran olabilecek
bir kocanın aranızda
olmadığını hepiniz bilirsiniz.
Benim gördüklerimi görmedi,
işitip de bilmedi,
Benim gittiğim yollara
hiç birinizin ayağı basmadı.
Eskiden, çok eskiden,
daha ben doğmadan önce,
büyük babama, anama
mesken oldu Ural dağı!
Aksakalları, beyleri,
0100	Аяқ басқаның күргәс,
Бер һүз әйтер был қарт тип,
Шәмдәй булып тыңлағас,
Булмаһа, бер һүз әйтәйем:
Минә қорзақш булырзай
0105 Арағызға узаман
Юғын барың беләһез.
Мин күргәнде күрмәгән,
Ишетеп тә белмәгән,
Минәң йөрөгән юлымда
0110 Берегез аяқ басмаған.
Борон, борон, борондан,
Мин тыумастан электән,
Олайға, әсәйгә
Төйәк булған Урал тау!
0115 Ақһақалы, бейзәре,	Ayaq başqanın kürgäs,
Ber hüž äyter bil qart tip,
Şämdäy bulıp tıflağas,
Bulmaha, ber hüž äytäyem:
Minä qorzaş bulırzay
Arağızza uzaman
Yuğın barıñ belähez.
Min kürgände kürmägän,
İšetep tä belmägän,
Mineñ yörögän yulımda
Beregez ayaq başmağan.
Boron, boron, borondan,
Min tıwmaştan elektän,
Olayğa, äsäygä
Töyäk bulğan Ural taw!
Aqhaqalı, beyzäre,	geldiğini görünce,
bir şeyler söyler bu ihtiyar diye
mum gibi sessiz dinleyince,
bir çift söz de ben söyleyeyim:
Bana akran olabilecek
bir kocanın aranızda
olmadığını hepiniz bilirsiniz.
Benim gördüklerimi görmedi,
işitip de bilmedi,
Benim gittiğim yollara
hiç birinizin ayağı basmadı.
Eskiden, çok eskiden,
daha ben doğmadan önce,
büyük babama, anama
mesken oldu Ural dağı!
Aksakalları, beyleri,

	Уға эйереп ырыуы, Һырзай канға тузышып, Маңлайынан туп үтеп, Күкрәгенән уқ үтеп,	Uğa eyärep ırıwı, Hırzay qanğa tuzışıp, Mañlayınan tup ütep, Kükrägenän uq ütep,	bunlara katılıp boyu, kan ile sırlanmışçasına alından mermi geçip, göğsünden ok geçip, ele geçirilen Ural dağı!
0120	Яулап алған Урал тау! Ай Урал тау, Урал тау, Кошо-корто, йәнлектән, Буйындағы иленән Ғылыу кыззай мақталып,	Yawlap alğan Ural taw! Ay Ural taw, Ural taw, Qoşo-qorto, yänlektän, Buyındağı ilenän Hılıw qızzay maqталıp,	kurdu kuşu, canlılarıyla, yamaçlarındaki ülkesiyle güzel kız gibi övülen, ana baba gibi sevilen ünü büyük Ural dağı!
0125	Ата-әсәләй һөйөлгән Иң данлығлы Урал тау! Ай Урал тау, Урал тау, Куйынын асқан әсәләй, Каяһында батырын	Ata-äsäläy һөyөлgән İñ danlıqlı Ural taw! Ay Ural taw, Ural taw, Quyının asqan әsäläy, Qayahında batırın	Ey Ural dağ, Ural dağ, Koynunu açmış ana gibi, kayalıklarında bahadırını koruyup saklayan dağ idi.
0130	Йәшереп һақлар тау ине; Һаба-һауыт тултырып, Азаматтар йыйылып, Кыз-кыркындар қотороп, Башында уйнар тау ине;	Yәşerep haqlar taw ine; Haba-hawıt tultırıp, Azamattar yıyılıp, Qız-qırqındar qotorop, Başında uynar taw ine;	Çanak çömlek doldurup delikanlıların yığılıp genç kızların coşup, doruşunda eğlendiği dağ idi.
0135	Биш ырыузың бейзәре Үзенә туплап ырыуың, Батырзари яу сабып, Күп һақланған тау ине; Үзен һақлап яу асқан,	Biş ırıwzıñ beyzäre Üzenä tuplap ırıwın, Batırzarı yaw sabıp, Küp haqlanğan taw ine; Üzen haqlap yaw asqan,	Beş boyun beyleri bir araya toplayıp boyunu, bahadırlarının akın yapıp, her zaman sığındığı dağ idi.
0140	Сергеһенән кан кискән 5	Sergehenän qan kiskän	Kendini savunmak için savaşan, gırtlığına kadar kana batmış
	Батырзарзың һөйәген Күкрәгендә йыйған тау ине; Батырын атта уйнатып, Уяһында үскән қурайың	Batırzarzıñ һөyәgen Kükrägendä yıyğan taw ine; Batırın atta uynatıp, Uyahında üşkän qurayın	bahadırların kemiğini, bağrında toplayan dağ idi. Bahadırını atta oynatıp vadisinde yetişen kamışını
0145	Егетенән уйнатып, Кыргын күргән иленең Моноң-зарын һықтатып, Ғылыуынан йырлатып, Төйәк булған тау ине!	Yegetenän uynatıp, Qırğın kürgän ileneñ Monoñ-zarın һıqtatıp, Hılıwınan yırlatıp, Töyäk bulğan taw ine!	yığidine üfletip kırgın gören halkının acısını terennüm ettirip güzellerine söyletip mesken olan dağ idi!
0150	Бына шуның барыһын Күреп узған қартыңмын. Инде һизгә ни тийем, Ялтıraған қылысын	Bına şunıñ barıhın Kürep uzğan qartıfımın. İnde hizgä ni tiyem, Yaltırağan qılısın	İşte bunun hepsini görüp geçirmiş büyüğünüzüm. Şimdi size ne diyeyim? Parıldayan kılıcını,

	Батырзаны кыныга	Batırzanı qınığa	bahadırların kınına
0155	Тығыр көнөн күргән һуң? Яусыл булған зур илем, Кул қаушырып, буй биреп, Баш эйерге торған һуң? Инде мақтап нишләйем,	Tıǵır könön kürgän huñ? Yawsıl bulğan zur ilem, Qul qawşırıp, buy birep, Baş eyerge torğan huñ? İnde maqtap nişläyem,	tıktığı günü gördükten sonra! Savaşçı güçlü halkım, kol kavuşturup, boyun eğip, baş eğmeğe hazırlandıktan sonra! Şimdi övüp ne yapayım?
0160	Батыры аттан төшкән һуң? Биш ырыузан биш батыр Ханға китәм тиген һуң? Кәбергә басқан аяғым, Шалтырап торған һөйөгем,	Batırı attan töşkän huñ? Biş ırwzan biş batır Xanğa kitäm tigen huñ? Qäbergä başqan ayağım, Şaltırap torğan höyägem,	Bahadırı attan indikten sonra! Beş boydan beş bahadır, hana giderim dedikten sonra! Mezarda bir ayağım, tıkırdar kemiğim, bebeği kuruyup seğirir, yorgundur gözlerim.
0165	Бәбәге кибеп секерәйгән, Тонйораған күзәрәм, Әсәймдән куш тыуған Һис картаймаз йөрәгем, Кылды кыркка ярырзай,	Bäbäge kibep sekeräyğän, Tonyorağan küzzärem, Äsäyemdän quş tıwğan His qartaymaz yörägem, Qıldı qırqqa yarırzay,	Doğuştan güçlü yaşlanmak bilmez yüreğim. Kılı kırk yararcasına, savaşta süngü olurcasına, Habrav diye nam alıp, yüz yıl boyu çağlayan, dağı taşı yaran yırlarım, halkımın dileğine
0170	Яуза һөңгө булырзай, Һабрау тийеп дан алып, Йөз йыл буйы шаулаған, Тау-таш ярган йырзарым Илем әйткән теләккә	Yawza höñgö bulırzay, Habraw tiyep dan alıp, Yöz yıl buyı şawlağan, Taw-taş yarğan yırzarım İlem äytkän teläkkä	boyun eğmeyip ne yapsın? Vurulmuş kuş gibi çırpınan, hanidir bir düşüncem var. Bu düşüncemin içinde, size çözecek düğüm var:
0175	Буйын бирмәй нишләһен? Атылған қоштай һишкәнгән, Күптән килгән уйым бар. Шул уйымдын эсендә Һезгә сисер төйөн бар:	Buyın birmäy nişlähen? Atılğan qoştay hişkängän, Küptän kilğän uyım bar. Şul uyımdıñ esendä Hezğä siser töyön bar:	Hana elini verdikten sonra, hana döşek yayarsın! Bahadır attan indikten sonra, hana baş eğersin! Kılıcını kınına tıktıktan sonra, Hanın kulu olursun!
0180	Ханға кулын биргән һуң, Ханға түшәк йәйерһен; Батыр аттан төшкән һуң, Ханға башын эйерһен; Кылысын кыңга тыгкан һуң,	Xanğa qulıñ birğän huñ, Xanğa tüşäk yäyerheñ; Batır attan töşkän huñ, Xanğa başın eyerheñ; Qılısıñ qıñga tıqqan huñ,	Hana elini verdikten sonra, hana döşek yayarsın! Bahadır attan indikten sonra, hana baş eğersin! Kılıcını kınına tıktıktan sonra, Hanın kulu olursun!
0185	Хандың коло булырһың. Батырзаны киткән һуң, Инәһе үлгән бал қорттай, Илен қалыр сыр-сыуға; Бөтә тапқан табышың	Xandıñ qolo bulırһıñ. Batırzanı kitkän huñ, İnähe ülgän bal qorttay, İlen qalır sır-sıwğa; Bötä tapqan tabışıñ	Bahadırları gittikten sonra, anası ölen bal arısı gibi, ülken darmadağın olur! Bütün varını yoğunu
0190	Һоро қорттай талаусы Берәүзе бей танырһың. Ата-әсәнде һүктерер ул,	Horo qorttay talawı Berävze bey tanırһıñ. Ata-äsäñde һүктерер ul,	sarıca arı gibi talan edecek birini bey tanırsın. Anana babana sövdürür o!

	Башка хандан һуктырыр, Ирегенән ирекһез	Başqa xandan huqtırır, İregenän irekhez	Başka hanlara seni vurdurur! Özgürlüğünden mahrum, köle olmaya kalırsın mecbur! Bundan başka ne diyeyim? Yayıq gitse yol gider. Beş boyu sulayan İdil gitse, el gider!
0195	Кол булырға эш калыр, — Шунан бүтән ни тийем? Яйык китһә, юл китер; Биш ырыузы һуғарған Изел китһә, ил китер.	Qol bulırğa eş qalır, — Şunan bütän ni tiyem? Yayıq kithä, yul kiter; Biş ırıwzı huğarğan İzel kithä, il kiter.	köle olmaya kalırsın mecbur! Bundan başka ne diyeyim? Yayıq gitse yol gider. Beş boyu sulayan İdil gitse, el gider!
0200	Йәйәй-ялпылы килеп, Уралыңа қул һалыр, Илдәң затһыз берәүһен Ил өсөнә бей кылыр. Яман, затһыз бей булып,	Yäyäy-yalpılı kilep, Uralıña qul halır, İldäñ zathız beräwһen İl öşönä bey qılır. Yaman, zathız bey bulıp,	Yaya, atsız gelip, Ural'ına el uzatır. Aranızdan soysuz birini başımıza bey eder. Kötü, soysuz bey olup, bütün yolları toza katar. Hana binecek at gerek deyip seçip en güzel atı alır. Düñtür olayım deyip on parmağı karnış gibi, otuz dişi gümtüş gibi, bir yüzü ay gibi parıldayan, bir yüzü güneş gibi ışıldayan, göğüsleri nilüfer çiçeği gibi gelişip dolgunlaşmış güzelini dahi seçip alır. Kışneşip döl veren yılıksı çok Ural dağ; Böğür böğür böğüren sığırı çok Ural dağ;
0205	Бәтә юлға саң һалыр; Ханға менәр ат кәрәк тип, Һайлап, якшы ат алыр; Жоҙа-азна булам тип, Ун бармағы камыштай,	Bötä yulğa sañ halır; Xanğa menär at käräk tip, Haylap, yaqşı at alır; Qoza-azna bulam tip, Un barmağı qamıştay,	Kötü, soysuz bey olup, bütün yolları toza katar. Hana binecek at gerek deyip seçip en güzel atı alır. Düñtür olayım deyip on parmağı karnış gibi, otuz dişi gümtüş gibi, bir yüzü ay gibi parıldayan, bir yüzü güneş gibi ışıldayan, göğüsleri nilüfer çiçeği gibi gelişip dolgunlaşmış güzelini dahi seçip alır. Kışneşip döl veren yılıksı çok Ural dağ; Böğür böğür böğüren sığırı çok Ural dağ;
0210	Утыз теше көмөштәй, Бер бите айзай балкыған, Бер бите көндәй яқтырған, Томбойоктай күкрәге Күпереп, үсеп қалкыған	Utız teşe kömöştäy, Ber bite ayzay balqığan, Ber bite köndäy yaqtırğan, Tomboyoqtay kükräge Küperep, üsep qalqığan	otuz dişi gümtüş gibi, bir yüzü ay gibi parıldayan, bir yüzü güneş gibi ışıldayan, göğüsleri nilüfer çiçeği gibi gelişip dolgunlaşmış güzelini dahi seçip alır. Kışneşip döl veren yılıksı çok Ural dağ; Böğür böğür böğüren sığırı çok Ural dağ;
0215	Һылыуың һайлап тағы алыр. Сырқырашып түлләгән Йылкыһы күп Урал тау; Мөңәр-мөңәр мөңәрәгән Һыйыры күп Урал тау;	Hılıwıñ haylap tağı alır. Sırqıraşıp tüllägän Yılqıhı küp Ural taw; Möñör-möñör möñörägän Hıyırı küp Ural taw;	güzelini dahi seçip alır. Kışneşip döl veren yılıksı çok Ural dağ; Böğür böğür böğüren sığırı çok Ural dağ;
0220	Кәкре қойроқ, йылтын күз Бүреһе күп Урал тау; Қысқа қойроқ, шеш қолақ Қуяны күп Урал тау; Майлап қуйған қайыштай	Käkre qoyroq, yiltın küz Bürehe küp Ural taw; Qısqqa qoyroq, şeş qolaq Quyany küp Ural taw; Maylap quyğan qayıştay	Kıvrık kuyruk, parlak göz, kurdu çok Ural dağ; Kısa kuyruk, uzun kulak tavşanı çok Ural dağ; Yağlanmış kayış gibi, yılanı çok Ural dağ;
0225	Йылань күп Урал тау; Алпан-толпан атлаған Айыуы күп Урал тау; Қыз баладай бизәнгән Төлкөһе күп Урал тау;	Yılanı küp Ural taw; Alpan-tolpan atlağan Ayıwı küp Ural taw; Qız baladay bizängän Tölköhö küp Ural taw;	Yağlanmış kayış gibi, yılanı çok Ural dağ; Hımbıl hımbıl yürüyen ayısı çok Ural dağ; Kız çocuğu gibi süslenen tilkisi çok Ural dağ;
0230	Ояларға урыны мул Қоштары күп Урал тау;	Oyalarğa urını mul Qoştarı küp Ural taw;	Yuva yapmaya yeri bol, kuşları çok Ural dağ;

	Балығы ялтлап уйнаған Изеле бар Урал тау; Сәс баузары сылттырлап, 0235 Карсығалай көпәйеп, Һыуға барған һылыуға Шишмәһе күп Урал тау; Билге типкән батырға Ат уйнатып сабырға	Balıǵı yaltlap uynaǵan İzele bar Ural taw; Säs bawzarı sıltırlap, Qarsıǵalay kăpäyep, Hıwǵa bargan hılıwǵa Şışmähe küp Ural taw; Bilge tipkän batırǵa At uynatıp sabırǵa	Balıǵı parıldayıp yüzen İdil'i var Ural daǵ; Saç bağlarını şıkırdatıp, göǵsünü atmaca gibi gerip, suya giden güzele pınarı çok Ural daǵ; Yaǵrı mahmuzlayan yiǵide at oynatıp koşturmaya yamaçları çok Ural daǵ; Hepsi hana köle olur! Habrav'ın sözlerini duyan halk arasında bölünme başladı. O sırada beş bahadır kendi aralarında görüşmüş. Hanın, halkın arasından köle almayıp “İki avcı, bir ozan ve boylarının başı beş bahadır yanıma gelip bey olsun!” şeklindeki fermanını uygun görüp, beşi hana gitmeye karar verdiler. Beş bahadırı bey olarak, Kutlu ile İsen ise avcı; hepsi bir araya gelip yedisi birden gittiler Orda'ya. Kutlu oǵlu Edige, babasına katılmadan, Kılıcını kınına sokmadan, bindiǵi atından inmeden, hanın gönderdiǵi fermana tek başına karşı gelerek, savaştan vazgeçmeden, Ural'da kalıp bekledi. Gün sayılıp ay geçti, bahadırları gideli bir ay deǵil, yıl doldu. Ülkeden haraç toplamaya, birbiri ardına Saray'dan han fermanı, Ural'a gelip ülkeyi karıştırdı.
0240	Типһәне күп Урал тау, — Бары ханға кол булып!” Һабрау һүзен ишеткәс, халықта таркалыш тыуған. Шулай за биш батыр, үзараһи һөйләшкән. Хан колдар алмасқа булғас, “Ике һунарсы, бер йырсы, ырыу башы биш батыр миңе килеп бей булһын!” тигән фарманын кулай күреп, бишеһе ханға барырға булған.	Tiphäne küp Ural taw, — Barı xanǵa qol bulır!” Habraw hützen išetkäs, xalıqta tarqalış tıwǵan. Şulay za biş batır, üzarahı höyläşkän. Han qoldar almaqqa bulǵas, “İke hunarsı, ber yırsı, ırıw başı biş batır miñe kilep bey bulһın!” tigän farmanın qulay kürep, bişehe xanǵa barırǵa bulǵan.	
0245	Биш батыры бей булып, Котло, Исән һунарсы — Бары бергә қушылып, Етәүһе киткән Урзаға. Котло улы Изеүкәй, Атаһына эйермәй, Қылысын қыныға тықмай,	Biş batırı bey bulıp, Qotlo, İşän hunarsı — Barı bergä quşılıp, Yetävhe kitkän Urzaǵa. Qotlo ulı İzevkäy, Atahına eyermäy, Qılısın qınıǵa tıqmay,	
0250	Менгән атынан төшмәй, Хан ебергән фарманға Яңғыз батыр баш эймәй, Яузан қулын һелтәмәй Тороп қалған Уралда.	Mengän atınan töşmäy, Xan yebärgän farmanǵa Yañǵız batır baş eymäy, Yawzan qulın heltämäy Torop qalǵan Uralda.	
0255	Көндө һанап ай үткән, Батырзары киткәнгә Бер ай түгел, йыл еткән. Илдән яһаж йыйырға Бер-бер артлы һарайзан	Köndö hanap ay ütkän, Batırzarı kitkängä Ber ay tügel, yıl yetkän. İldän yahaq yıyrǵa Ber-ber artlı harayzan	
0260	Хан фарманы Уралға Килеп илде шаулатқан.	Xan farmanı Uralǵa Kilep ilde şawlatqan.	

	Изеүкәй, йәш булһа ла, Кул қаушырып тормаған. Бейзәр яһақ йыйғанда, 0265 Ил шаулаған сағында, Һабрау қартқа барған, ти, Үз уйыны барыһын да Тезеп һөйләп биргән, ти. Һабрау қарт, йәш Изеүкәйзең кыйыулығың, ил өсөн янып йөрөүен күреп, байтақ уйланьп торған да:	İzevkäy, yäş bulha la, Qul qawşırıp tormağan. Beyzär yahaq uyıǵanda, İl şawlağan saǵında, Habraw qartqa bargan, ti, Üz uyını barıñın da Tezep höyläp birgän, ti. Habraw qart, yäş İzevkäyzeñ qıyıwlıǵın, il ösön yanıp yöröwen kürep, baytaq uylanıp torǵan da:	Edige genç olsa da, kol kavuşturunp oturmadı. Beyler haraç toplarken, ülkenin karışık zamanında, Habraw Koca'ya gitmiş. Düşüncelerinin hepsini de birer birer söylemiş. Habraw Koca, genç Edige'nin cesaretini, ülkesi için yanıp tutuştüğünü görünce derin düşünceler içerisinde: “Söyleye söyleye ozan olursun, yürüye yürüye kösemen olursun” ata sözünü hatırlatıp, harcanmasın bu genç diyerek, hem de zekasını sınamak için Edige'ye şu bilmeceyi sormuş: — Demiri, çeliği ve kılıcı hamur eden var mıdır? Uzun, uzun, uzun yol ucuna yeten var mıdır? Yaban ellerin otunda at otlatan var mıdır? Tepingisini ² terletip geceleyin yol alan var mıdır? İki yaşındaki koyunun kuyruğunu tek başına yiyen var mıdır? İdil ile Yayık'ın belini boğan var mıdır? Kuş tırnağının değemediği, gök şahinin pençeleylemediği kuşlar içinde bir kuş var mıdır? Yer koynuna inmeyen, “Aman dost!” demeyen, korkusuz var mıdır?
0270	“Һөйләй-һөйләй сәсэн булырһың, йөрөй-йөрөй күсәм булырһың” тигән халық һүзен әйтәп, күһәбә китмәһен был тип, һизгерлеген һынап қарау өсөн, Изеүкәйгә ошо йомақты әйткән, ти: — Тимер, қорос, булатты Қамыр иткән бар микән? Озон, озон, озон юл Осона сыққан бар микән?	“Höyläy-höyläy säsäñ bulırñıñ, yöröy-yöröy küsäñ bulırñıñ” tigän xalıq hüzen äytep, kühäbä kitmähen bil tip, hizgerlegen hınap qaraw ösön, İzevkäygä oşo yomaqtı äytkän, ti: — Timer, qoros, bulattı Qamır itkän bar mikän? Ozon, ozon, ozon yul Osona sıqqan bar mikän?	— Söyleye söyleye ozan olursun, yürüye yürüye kösemen olursun” ata sözünü hatırlatıp, harcanmasın bu genç diyerek, hem de zekasını sınamak için Edige'ye şu bilmeceyi sormuş: — Demiri, çeliği ve kılıcı hamur eden var mıdır? Uzun, uzun, uzun yol ucuna yeten var mıdır? Yaban ellerin otunda at otlatan var mıdır? Tepingisini ² terletip geceleyin yol alan var mıdır? İki yaşındaki koyunun kuyruğunu tek başına yiyen var mıdır? İdil ile Yayık'ın belini boğan var mıdır? Kuş tırnağının değemediği, gök şahinin pençeleylemediği kuşlar içinde bir kuş var mıdır? Yer koynuna inmeyen, “Aman dost!” demeyen, korkusuz var mıdır?
0275	Арқауылдың утынан Ат утлатқан бар микән? Тибенгеген тирләтеп, Төндә юртқан бар микән? Қонан қуйзың қойроғон	Arqawıldıñ utınan At utlatqan bar mikän? Tibengehen tirlätep, Töndä yurtqan bar mikän? Qonan quyzıñ qoyroǵon	Yaban ellerin otunda at otlatan var mıdır? Tepingisini ² terletip geceleyin yol alan var mıdır? İki yaşındaki koyunun kuyruğunu tek başına yiyen var mıdır? İdil ile Yayık'ın belini boğan var mıdır? Kuş tırnağının değemediği, gök şahinin pençeleylemediği kuşlar içinde bir kuş var mıdır? Yer koynuna inmeyen, “Aman dost!” demeyen, korkusuz var mıdır?
0280	Яңғыз ейгән бар микән? Изел менән Яйықтың Билен быуған бар микән? Қош тырнағы теймәген, Күк ыласын типмәген	Yañǵız yeygän bar mikän? İzel menän Yayıqtıñ Bilen bıwǵan bar mikän? Qoş tırnaǵı teymäǵan, Kük ılasın tipmäǵan	İki yaşındaki koyunun kuyruğunu tek başına yiyen var mıdır? İdil ile Yayık'ın belini boğan var mıdır? Kuş tırnağının değemediği, gök şahinin pençeleylemediği kuşlar içinde bir kuş var mıdır? Yer koynuna inmeyen, “Aman dost!” demeyen, korkusuz var mıdır?
0285	Қош та бүтән бар микән? Ер қуйынына инмәген, Абау, бауырым, тимәген, Бауыры бөтөн бар микән?	Qoş ta bütän bar mikän? Yer quynına inmäǵan, Abaw, bawırım, timäǵan, Bawırn bötön bar mikän?	kuşlar içinde bir kuş var mıdır? Yer koynuna inmeyen, “Aman dost!” demeyen, korkusuz var mıdır?

² Üzenginın eyere baǵlandıǵı yerden aşaǵı sarkacak şekilde baǵlanan, mahmuz ve üzenginın atın kaburgalarını yaralamasını önleyen, bir tarafı deri kaplı keçe.

	Һабрау карттың йомағын ишеткәс, Изеүкәй артык уйланып тормаған, шунда уқ йомақтың йәбешкеһен әйтеп биргән.	Habraw qarttıñ yomağın išetkäs, İzevkäy artıq uylanıp tormağan, şunda uq yomaqtıñ yäbeşkehen äytep birgän.	Yaşlı Habrav'ın bilmecesini duyan Edige, pek fazla düşünmeden, hemen o anda bilmecenin cevabını verdi:
0290	— Тимер, қорос, булатты Камыр иткән — оғталар. Озон, озон, озон юл Осона сыққан — саузагәр. Арқауылдың утынан	— Timer, qoros, bulattı Qamır itkän — oğtalar. Ozon, ozon, ozon yul Osona sıqqan — sawzagär. Arqawıldıñ utınan	— Demir, çelik ve kılıcı hamur eden, ustalar. Uzun, uzun, uzun yol ucuna yeten, tüccar. Yaban ellerin otunda
0295	Ат утлатқан — каруансы. Тибенгеһен тирләтеп, Төндә юртқан — юлаусы. Қонан қуйзың қойроғон Яңғыз ейгән — һунарсы.	At utlatqan — karwansı. Tibengehen tirlätep, Töndä yurtqan — yulawsı. Qonan quyzıñ qoyroğon Yañğız yeygän — hunarsı.	Tepingisini terletip geceleyin yol alan, yolcu. İki yaşındaki koyunun kuyruğunu tek başına yiyen, avcı.
0300	Изел менән Яйықтың Билен быуған — балықсы. Қош тырнағы теймәгән, Күк ыласын типмәгән Қош та булыр — торомтай.	İzel menän Yayıqtıñ Bilen bıwğan — balıqsı. Qoş tırnağı teymägän, Kük ılasın tipmägän Qoş ta bulır — toromtay.	İdil ile Yayık'ın belini boğan, balıqçı. Kuş tırnağının değemediği, gök şahinin pençeleymediği kuş ise, doğandır.
0305	Ер қуйынына инмәгән, Абау, бауырым, тимәгән, Бауыры бөтөн — бер хозай. Был яуабты ишеткәс, Изүкәйзең һабрау	Yer quynına inmägän, Abaw, bawırım, timägen, Bawırı bötön — ber xozay. Bıl yawabtı išetkäs, İzvkäyzeñ Habraw	Yer koynuna inmeyen, “Aman dost!” demeyen korkusuz, bir Allah'dır. Bu cevabı duyunca, Habrav, Edige'nin
0310	Арқаһынан һейгән, ти; Абау йөзөн бизәрләп, Үз шайканын әйткән, ти: — Кузағай егет, қамқа тун Һомғол ул тип һаналмас.	Arqahunan höygän, ti; Abaw yözön bizärläp, Üz şayqanın äytkän, ti: — Quzağay yeget, qamqa tun Homğol ul tip hanalmaş.	arkasını sıvazlamış. Kırıxık yüzünü gerdirip kendi fikrini söylemiş. — Görgüsüz yiğit, ipek kaftanı beğenip güzel demez.
0315	Батырмын тип ат мөнгән, Хан һарайы түрендә Түшәк һайлап һауырына, Һәрпәндәшеп йөрөгән, Тикһез ханды байманға	Batırmyñ tip at mengän, Xan harayı türendä Tüşäk haylap һawırına, Һärpändäşeř yörögän, Tikhez xandı baymanğa	Bahadırmyñ deyip at binen, han sarayının töründe kendine döşek beğenen, kasılıp yürüyen, soysuz hanı zenginleştirmeye
0320	Сәрхәттә ятқан ерендә, Илен һалған сурлыққа, Бейзәр зә бизәл булалмас. Қыраға хандың мәзегән Иленә монар яһаған	Särxättä yatqan yerendä, İlen halğan surlıqqa, Beyzär zä bizäl bulalmaş. Qırağa xandıñ мәzehen İlenä monar yahağan	serhatte yattığı yerden halkına zarar veren beylerde itibar olamaz. Sinsi hanın zulmüyle ülkesini karartan

0325	Иленә мәрзәс булалмас. Яу килтәһе кашкаға Йәштә қорзаш булһа ла, Эштә қороқташ булалмас. Йүгерек тоқомо — айғырзан,	İlenä märzäs bulalması. Yaw kiltähe qashağa Yäštä qorzaş bulha la, Eštä qoroqtaş bulalması. Yügerек toqomo — ayğırzan,	ülkesine övünç kaynağı olamaz. Ordu komutanı seçkine yaşça akran olsa da, işte denk olamaz. Yürük tohumu, ayğırdan,
0330	Йорға тоқомо — бейәнән; Батырға күлдәк тегерзәй Һылыу тыуыр инәнән; Бүре-айыу һуғырзай Батыр тыуыр атанан.	Yorğa toqomo — beyänän; Batırğa küldäk tegezrây Hılıw tıwir inänän; Büre-ayıw huğırзay Batır tıwir atanan.	yorga ³ tohumu, kısraktan. Bahadıra gömlek dikecek güzel, doğar anadan. Ayı, kurt vuracak bahadır, olur babadan.
0335	Батыры яуға китергә Ат әйәрләп торғанда, Ай-бай һалып илаған, Һылыу һомғол булмаһ ул; Бүре, айыуы һуқһа ла,	Batırı yawğa kitergä At eyärläp torğanda, Ay-bay halıp ilağan, Hılıw homğol bulması ul; Büre, ayıwı huqha la,	Bahadırı savaşa gitmek için at eyerlediğinde, "ay vay!" edip ağlayan güzel, nazik olmaz o! Ayı, kurt vursa da,
0340	Қорзашқа шыбақ булһа ла, Илдә туплап, дошманға Сағыралай булмаһа, Иленә таяныс булырзай Қашка батыр булмаһ ул.	Qorzaşqa şıbaq bulha la, İldä tuplap, doşmanga Sağıralay bulmaha, İlenä tayanıs bulırзay Qaşqa batır bulması ul.	arkadaşlarına destek olsa da, halkı toplayıp düşmana geçit vermez orman olmasa, halkına dayanak olacak seçkin bahadır olmaz o!
0345	Инде, Изевкәй, һиңә әйтәм, Һүзең тыңла қартыңдың, Донъя күргән, ил гизгән, Күп йәшәгән, ир белгән Қартыңмың, ау қартыңмың.	İnde, İzevkäy, hiñä äytäm, Hüzeñ tıñla qartıñdıñ, Don'ya kürgän, il gizgän, Küp yäşägän, ir belgän Qartıñmıñ, aw qartıñmıñ.	Şimdi Edige, sana derim! Sözünü dinle büyüğünün. Dünya gören, el gezen, çok yaşayan, erleri tanıyan büyüğünüm, hey büyüğünüm!
0350	Күпте күргән қартыңмың. Қуш тезгенә ултыртып, Қан ерән ат менгәнһең; Үмәр батыр булатың, Күз йәшенә тапланған	Küpte kürgän qartıñmıñ. Quş tezgenägä ultırtıp, Qan yerän at mengänheñ; Ümär batır bulatın, Küz yäşenä taplangan	Çok şey gören büyüğünüm! Çifte dizgin vurup, kan ceren ⁴ at binmişsin. Ömer Bahadır kılıcını, göz yaşıyla ıslanan
0355	Қая битенә қайрап, Қулыңа тотоп килгәнһең. Изел, Яйық, Нөгөштөн Урап әйлән йәйләуен. Арғыл, арғыл Урал тау	Qaya bitenä qayrap, Qulıña totop kilgänheñ. İzel, Yayıq, Nөгöştöñ Urap äylän yäyläven. Arğıl, arğıl Ural taw	kayada bileyip, eline alıp gelmişsin. İdil, Yayık ve Nөгöş'ün dolan gel yaylasını! Sıra sıra Ural dağ,
0360	Азыра булғас Урзаға, Уралда үсеп түш киргән,	Azıra bulğas Urzağa, Uralda üsep түş kirgän,	Orda'ya üvey olunca, Ural'da büyüyüp öğünen,

³ Rahvan at.

⁴ Kestane doru at donu.

	Тернәкселдәр көн күргән, Биленә һуққан йыландай, Түп-түп булып йыйылған, 0365 “Йә, уған” тип уқталып, Байманға тип яу сабып, Қыран булып миктәгән, Калғыған ил күрерһең. Айһыз кара төндәрзә	Ternäkseldär kön kürgän, Bilenä huqqan yilanday, Tüp-tüp bulıp uyılğan, “Yä, uğan” tip uqталıp, Baymanğa tip yaw sabıp, Qıran bulıp miktägän, Qalgığan il kürerheñ. Ayhız qara töndärzä	güzel günler gören, beline vurulmuş yılan gibi, tos top olup çöreklenen, “Ya Allah” deyip atılıp, özgürlük için savaşıp, kıran sokup perişan eden, ayaklanan halk görürsün. Aysız kara gecelerde
0370	Ырапҡыға күшегеп, Талығып, өшөп йөрөгәндә, Каям түшәк тийерзәй, Қырақы ирзе һайларһың. Урал армыт, тифһәндә	Iraqığa küşegep, Talıgıp, öşöp yörögändä, Qayam tüşäk tiyerzäy, Qıraqı irze haylarһıñ. Ural armit, tiphändä	Iraqı'nın yanına göçüp zorlanıp, üşütüp yürürken, kayam döşektir diyebilecek, sadık eri seçersin. Ural boyu sıra yamaçlardaki
0375	Таша булған сауылдай, Қашқа булып илендә, Үмәр тигән ете яттың, Унан тыуып, ил гизгән, Туғыз йәштә әүлийә	Taşa bulğan sawılday, Qaşqa bulıp ilendä, Ümär tigän yete yattıñ, Unan tıwıp, il gizgän, Tuğız yäştä ävliyä	fışkıran kayın ormanı gibi, Ülkesinde seçkin, Ömer adlı yedi göbek yabancı, ondan olup el gezen, dokuz yaşında evliya olan,
0380	Гәзиз баба улының Иң кинйәһе Төкләстән Төйәләс, һақмар, Яйықта Кезе, келәгә бей булған; Атаңа қан-яу асып,	/əziz baba ulınıñ İñ kinyähe Tökläšteñ Töyäläs, Haqmar, Yayıqta Keze, kelägä bey bulğan; Ataña qan-yaw asıp,	Aziz Baba oğullarından en küçüğü Tökles'in oğlu Töyeles, Hakmar ve Yayık'ta inatçı ve sinsi bir bey oldu. Babana kan davası açıp,
0385	Атаң бейлеген тарқаған, Менер атын тай қылып, Йортон-йерен юк қылып, Қыу баш қолдай қалдырып, Әсәндән сәмсә систереп,	Atañ beylegen tarqağan, Mener atın tay qılıp, Yorton-yeren yuq qılıp, Qıw baş qolday qaldırıp, Äsändän sämsä sisterep,	babanın beyliğini dağıttı. Binek atını tay edip, yerini yurdunu yok edip, malsız köle gibi bırakıp, annenin süslü çizmelerini çıkarttırıp,
0390	Қуңғылдақ қыптыр кейзергән; Йәш булһаң да яуында, Үмәр қашқа булатын Муйыра тартып һин алғас, Атаһы қәберенән қәзер төн	Quñğıldaқ qıptır keyzergän; Yäş bulһañ da yawında, Ümär qaşqa bulatın Muyıra tartıp һin alğas, Ataһı qäberenән qäzer төn	kırpık çaput giydiren, genç olsan da savaşında, seçkin Ömer Baba kılıcını sen alıp savurunca, babasının mezarından Kadir gecesi,
0395	Изелгә қарай ут оққас, Байман китәр илдән тип, Изел буйын яғалап, Һәләүек, Нөгөш араһын	İzelgä qaray ut oqqas, Bayman kitär ildän tip, İzel buyın yağalap, Hälävek, Nөгöş arahın	İdil'e doğru nur uçunca, özgürlük gider ülkeden deyip, İdil boyunu dolaşıp, Helevek ve Nөгöş arasını

	Үзәнә аймак яһаған	Üzenä aymaq yahağan	kendine yurt edinen
0400	Тора бейзе күрерһең. Кул тамырын тартырһың: Хандың Уралға килеп, Яйықты йол иткәнгә, Изел, Үзәнде алып,	Tora beyze күрерһең. Qul tamırın tartırһıfı: Xandıfı Uralğa kilep, Yayıqtı yol itkängä, İzel, Üzände alıp,	Tora Bey'i görürsün. Bütün damarların çekilir: Han tarafından Ural'a yollanıp, Yayık'ı yol edeni, İdil ve Üzen'i alıp,
0405	Яйрап қуныш иткәнгә, Көлө уртақ бисәләй, Ханды көндәш күрерме? Булат қылысың танып Күмһемәһә күкрәге,	Yayrap qunıf itkängä, Kölö urtaq bisäläy, Xandı köndäf kürerme? Bulat qılıfı tanıp Kümhemähä kükräge,	ayyla, yurt edeni, külü ortak kuma gibi, hanı kıskanır mı? Çelik kılıcını tanıyıp, yanmazsa göğsü,
0410	Таһқау яһап, һүз асып, Соғол менән һөйләрһең. Һабрау һүзен ишеткәс, Шул төн Изевкәй ат менеп, Ысын яһау кейенеп,	Tahqaw yahap, hüz asıp, Soğol menän höylärһeң. Habraw hüzен ішетkäs, Şul tön İzevkäy at menep, Isın yahaw keyenep,	alttan alıp, söz açıp, bilgelikle söylersin. Habrav'ın dediğini duyunca, Edige o gece ata binip, sıkı sıkı giyinip,
0415	Ун қорзағын юлдашқа Апкиткән, ти, юл башлап. Ай, Көн йөрөй, ил гизәп, Илде күреп, ир һайлап; Шәғәлә бейгә яу асып,	Un qorzağın yuldaşqa Apkitkän, ti, yul başlap. Ay, Kön yöröy, il gizäp, İlde kürep, ir haylap; Şägäle beygä yaw asıp,	on arkadaşını yoldaş alıp gitmiş, yola düşüp. Günler, aylar boyu yürütüp, el gezip, ülkeyi tanıyıp, er seçip; Şegele Bey'e savaş açıp,
0420	Күп йыл тынмай һуғышып, Азақ сиктә миктәгән Яйык батырзы алып; Дәмми бейзән туқмалған, Қолақ, танау мөнтәлгән	Küp yıl tinmay huğıfıp, Azaq siktä miktägän Yayıq batırzı alıp; Dämmi beyzän tuqmalğan, Qolaq, tanaw möntälgän	çok yıllar durmadan savaşıp, sonunda güçten düşen Yayıq Bahadır'ı yenip, Demmi Bey'den dayak yiyen, ağzı burnu kırılan
0425	Келәйле батырзы әйәртеп, Изевкәй килгән Тораға. Изевкәй килгәс Тораға, Яқын бармай қураға, Ақ тирмәгә яқынлап,	Keläyle baturzı eyärtep, İzevkäy kilgän Toraga. İzevkäy kilgäs Toraga, Yaqın barmay qurağa, Aq tirmägä yaqınlap,	Kileyli Bahadır'ı ardına takıp, Edige Tora'ya geldi. Edige Tora'ya gelince, tavlaya doğru gitmeyip, ak otağa yaklaşıp,
0430	Тыштан сәләм биргән, ти. Тора бейзең бер қоло, Шул сақ сығып тирмәнән, Қунақ итеп олатлап, Ат башынан алған, ти.	Tıştan säläm birgän, ti. Tora beyzeñ ber qolo, Şul saq sıgıp tirmänän, Qunaq itep olpatlap, At başınan alğan, ti.	dışarıdan selam vermiş. Tora Bey'in bir kölesi, hemen çıkıp çadırdan, iltifatlarla karşılayıp atından indirmeye gitmiş.
0435	Изев аттан төшмәгән, Қулындағы тезгенен	İzev attan töfmegän, Qulındağı tezgenen	Edige attan inmemiş, elindeki dizginini

	Бей колона бирмөгөн. — Ыуу башынан ат менеп, Илдөн килгән илсемен;	Bey qolona birmөгөн. — Hıw başınan at menep, İldän kilgän ilsemen;	beyin kölesine vermemiş. — Su başından at binip, halktan gelen elçiyim.
0440	Бейзең ажарын күрмөйсә, Аттан төшмәс кешемән,— Тигәс, кол тирмәнән Бейзе алып сыгккан, ти. Изеу аттан төшкән, ти,	Beyzeñ ajarın kürmäysä, Attan töşmäş keşemen,— Tigäs, qol tirmänän Beyze alıp sıqqan, ti. İzev attan töşkän, ti,	Beyin ışıltısını görmedikçe, attan inmez kişiyim! Deyince, köle, otağdaki beyi dışarı çıkarmış. Edige attan inmiş, beyin elini tutmuş.
0445	Бейзең кулын тоткан, ти; Үмәр баба кылысын Изеүкәйзә күргәс, бей Аптырауға калған, ти. Изеүкәй:	Beyzeñ qulın totqan, ti; Ümär baba qılısın İzevkäyzä kürgäs, bey Aptırawğa qalğan, ti. İzävkäy:	Ömer Baba kılıcını Edige'de gören bey şasırp kalmış. Edige:
0450	— Көн менән төн ханаған Айы үтеп йыл тулған; Йыл, мизгелгә бүленеп, Ир быуынын ханаған. Күп быуындың эсендә	— Kön menän tön hanagan Ayı ütep yıl tulğan; Yıl, mizgelgä bülener, İr bıwının hanagan. Küp bıwındıñ esendä	— Geceyi gündüzü sayıp ay geçer, yıl dolar. Yıl mevsimlere bölünüp, er neslini seçer. Çok nesiller içinde
0455	Кем ир булып үсмәгән?! Ат уйнатып Шиханда, Мал түлләтеп Нарыста Толпар менгән Котлоно, Тай-тулак ат мендереп,	Kem ir bulıp üsmägän?! At uynatıp Şixanda, Mal tüllätep Narısta Tolpar mengän Qotlono, Tay-tulaq at menderep,	kimler er yetişmedi ki? Şihan'da at oynatıp, Narıs'ta mal arttırıp, tulpara binen Kutlu'yu, taylara, cılız atlara bindirip,
0460	Аймағын қорзай туззырып, Йортон-йерен яндырып, Камка тунын халдырып, Қырқ ямау қыптыр тун Иңбашына халдырып,	Aymağın qorzay tuzzırıp, Yorton-yeren yandırıp, Qamqa tunın haldırıp, Qırq yamaw qıptır tun İñbaşına haldırıp,	obasını çil yavrusu gibi dağıtıp, yerini yurdunu yakıp, ipek kaftanını çıkarttırıp, kırk yamalı kaba elbiseyi sırtına giydirip,
0465	Кая эсендә йәнлеккә Байғош һунарсы кылып, Азак сиктә Урзаға Колға биргән быуын был. Күп қандарзы кистергән,	Qaya esendä yänlekkä Bayğoš hunarsı qılıp, Azaq siktä Urzağa Qolğa birgän bıwın bıl. Küp qandarzı kistergän,	kayalıktaki hayvanlara baykuş avcı edip, sonunda Orda'yi ele veren nesil bu. Çok kanlar akıtan,
0470	Күп һыузарзы эстергән, Күп йәштәрзе түктергән, Тернәкселле бешзәрзән Малын муйырып қолдатқан, Бик борондан азамай	Küp hıwzarzı estergän, Küp yäştärze tüktergän, Ternäkselle beşzärzän Malın muyırıp qoldatqan, Bik borondan azamay	çok sular içtiren, çok yaşlar döktüren, varlıklı beylerden malını zorla alan, çok eskiden beri
0475	Уза килгән быуын был.	Uza kilgän bıwın bıl.	devam eden nesil bu.

	Быуын-быуын тукрамай Уза бара, йыл ханап, Һәр быуындың эсендә Бейе тыуа алмашлап;	Bıwın-bıwın tuqramay Uza bara, yıl hanap, Här bıwındıfı esendä Beye tıwa almaşlap;	Nesil nesil durmaksızın uzayıp gider, yıllar sayılıp. Her neslin içinde beyleri doğar birbiri ardına,
0480	Сабары йөрөй алдында Юлына маяк казап. Бына, зур бей, мин һиңә Туры килдәм шуны уйлап: Көн бөтмәһә, ай бөтмәс.	Sabarı yöröy aldında Yulına mayaq qazap. Bına, zur bey, min hiñä Turı kildäm şunu uylap: Kön bötmişä, ay bötmiş.	koşup gider öntünde yoluna işaret dikip. İşte büyük bey, ben sana doğru geldim şunu düşünüp: Gün bitmese, ay bitmez,
0485	Ай бөтмәсә, йыл бөтмәс. Йыллап быуын узыр ул, Уға кезәү табылмаҫ. Илдәң шайқан шаршыһы Аққан қандар күпсешеп,	Ay bötmişä, yıl bötmiş. Yıllap bıwın uzır ul, Uğa kezäv tabılmaş. İldäñ şayqan şarşılı Aqqan qandar küpseşep,	ay bitmese, yıl bitmez. Yıllar asır olur, ona çare bulunmaz. Ülke çıkan girdap akan kanları köpürtüp
0490	Баһат яһап бейзәргә, Маяктарын муртайтып, Бейен барын қалғытып, Бер сақ қыраң қылмасмы? Тора бей, үзенә ақыл бирергә тиләгән йәш Ізевкәйзе һанға һуқмай, бейлегенә маһайып, былай тигән:	Bahat yahap beyzärgä, Mayaqtarın murtaytıp, Beyen barın qalğıtıp, Ber saq qırañ qılmaşmı? Tora bey, üzenä aqıl birergä tilägän yäş İzevkäyze hanğa huqmay, beylegenä mahayıp, bilay tigän:	dehşet salıp beylere, işaretlerini kırıp döküp, bütün beyleri ayaklandırıp, bir anda katliam yapmaz mı? Tora Bey, kendisine akıl vermeye kalkan genç Edige'yi adam yerine koymayıp beyliğine de güvenerek şöyle dedi:
0495	— Сауылдан қалған төпһөнән Үрһеп сыққан қыуғындай, Байлық менән бейлек тә Атаһынан балаға Қала килде электән.	— Sawıldan qalğan töphänän Ürsep sıqqan qıwğındaй, Baylıq menän beylek tä Atahınan balaga Qala kilde elektän.	— Kayın kütüğünden süren sürgün gibi, zenginlik de, beylik de babasından oğluna kalmıştır eskiden beri.
0500	Тоқомо бейзән булмаһа, Атаһынан қалған һуң, Буйһонорға ант иткән Иленән уға қарата Мираҫ — бейлек қалмаһа, —	Toqomo beyzän bulmaha, Atahınan qalğan huñ, Buyhonorğa ant itkän İlenän uğa qarata Miraş — beylek qalmaha, —	Soyu beyden olmasa, babası öldükten sonra, baş eğmeye ant içen halkından ona beylik miras kalmasa,
0505	Қылды қырққа ярырзай Телле мәрзәс булһа ла, Ауызы ман қош тотор Алғыр қашқа булһа ла, Тау-таш ауһа өштөнә,	Qıldı qırqqa yarırzay Telle märzäs bulha la, Awızı man қош тотор Algır qaşqa bulha la, Taw-taş awha öştönä,	kılı kırk yarcasına hazırcevap mert olsa da, ağzı ile kuş tutan atik yiğit olsa da, dağ taş yıkılsa üstüne,
0510	Ат башындай йөрәкле, Тимер, қорос-булатты	At başınday yöräkle, Timer, qoros-bulattı	at başı kadar yürekli, demir, çelik ve kılıcı

	Камыр итер беләкле Кашка батыр булһа ла; Ел моронлап, емһенеп, 0515 Кан көсәгән бүреләй, Булат тотоп, яу асып, Сергеһенән кан кисәп, Үзе бейлек таһна ла; — Быуын-быуын үткәнден	Qamır iter beläkle Qaşqa batır bulha la; Yel moronlap, yemһenep, Qan köşägän büreläy, Bulat totop, yaw asıp, Sergeһenән qan kisäp, Üze beylek tapha la; — Bıwın-bıwın ütkändefi	hamur eder bilekli, seçkin bahadır olsa da, rüzgar koklayıp, yutkunup, kan içen kurt gibi, kılıç tutup, savaş açıp, gırtlığına kadar kana batıp kendi beylik kazansa da, nesil nesil geçenin
0520	Язмыш узып, кан кисеп, Үзе бейлек тапкандың Йәлсеп аймак қорғаның, Илдә ырыс йәйгәнен Ишетеп тә, күреп тә	Yazmış uzıp, qan kiserp, Üze beylek tapqandıñ Yälsеп aymaq qorğanın, İldä ırış yäygänen İşetep tä, kürep tä	kader tecelli edip, kan döküp, kendi beylik kazananını, uğraşıp oba kuranını, ülkede talihi yayanını işitip de görüp de
0525	Белгәнем юк донъяла. Әле Изел, Нөгөштә Яйык, Әйек һыулаған, Бетә Урал буйлаған, Тимер қорос-булатты	Belgänem yuq don'yala. Äle İzel, Nөгöştä Yayıq, Eyek һıwlağan, Bötä Ural buylağan, Timer qoros-bulattı	bilmişliğim de yok dünyada. Hala İdil ve Nөгöş'te Yayıк ve İyik'i sulayan, bütün Ural'ı dolaşan, demir, çelik ve kılıcı
0530	Камыр итер бар микән? Илдә кулға алырға Төн йокламай уйланып, Аттан төшмәй төн буйы, Тибенгеһен тирләтеп,	Qamır iter bar mikän? İlde qulğa alırğa Tön yoqlamay uylanıp, Attan töşmäy төn buyı, Tibengeһen tirlätep,	hamur eden var mıdır? Ülkeyi ele geçirmek için gece uyumayıp, düşünüp, attan inmeden gece boyu, kolan keçesini terletip,
0535	Арқа-ялан утынан Ут утлатқан бар микән? Йөрәге ташып асыуға, Сая алғыр бүреләй, Азна йөрөп, аш еймәй,	Arqa-yalan utınan Ut utlatqan bar mikän? Yöräge taşıp asıwğa, Saya algır büreläy, Azna yörөp, aş yeymäy,	yaban ellerin otundan ot otlatan var mıdır? Yüreği coşup öfkeyle, kıvrak ve hızlı kurt gibi, haftalar boyu aç gezip,
0540	Бер укталып ейгәндә, Яңғыз үзе бер қуйзы Ейеп бөтөр мықты ир Был аймақта бар микән? Батырмын, тип ат менгән,	Ber uqtalıp yeygändä, Yaңğız üze ber quyzı Yeyep bötөр mıqtı ir Bil aymaqta bar mikän? Batırмын, tip at mengän,	bir de yemeye koyulunca, tek başına bir koyunu yiyip bitiren güçlü er bu oymakta var mıdır? Bahadırım deyip at binen,
0545	Сығыр юлын тапмаһа, Яйык менән Изелде Билен быуып кисерлек Илдә батыр бар микән? Кош тырнағын тейзәрмәс,	Sıgır yulın tapmaһa, Yayıq menән İzelde Bilen bıwıp kiserlek İldä batır bar mikän? Qoş tırnağın teyzermäs,	gidecek yol bulamasa, Yayıк ile İdil'in belini boğup kesecek ülkede bahadır var mıdır? Kuş tırnağına tutulmaz,
0550	Күк ыласын типтермәс	Kük ılasın tiptermäs	gök şahine pençelenmez

	Йылғыр коштай, аймакта Ер куйнына инеүзән Һис бауырын һызлатмас Берәй кашка бар микән?	Yılğır qoştay, aymaқта Yer quynına inevzән His bawırın hızlatmas Beräy qaşqa bar mikән?	atik kuş gibi, buralarda yer koynuna inmekten hiç korkmayan mert birisi var mıdır?
0555	Быуын-быуын буйына Хандан ханға йөрөгән, Озон, озон йолдарзың Осона сығып етерлек, Уралда ат уйнатып,	Bıwın-bıwın buyına Xandan ханға yörögән, Ozon, ozon yoldarзың Osona sıgıp yeterlek, Uralda at uynatıp,	Nesiller boyunca handan hana giden, uzun uzun yolların sonuna ulaşabilecek, Ural'da at oynatıp,
0560	Атын һынап менерлек Илдә батыр бар микән? Башы һыйған юлактан Үтә сығккан йәтсәләй, Ил күңеленә үтерлек,	Atın һынап menerlek İldә batır bar mikән? Başı һығған yulaqtan Ütä sıqқан yätsäläy, İl күñelенә үterlek,	atını sınayıp binecek ülkede bahadır var mıdır? Başının sıғdığı delikten öteye geçen gelincik gibi, ülkenin gönlünü alabilecek,
0565	Кырым менән ил туплап, Илде шаршы итерзәй, Кыраң яһап, калғытып, Данлы бейзе қолатыр Берәй кашка бар микән?	Qırtım menән il tuplap, İlde şarşı iterzäy, Qırañ yahap, qalğıtıp, Danlı beyze qolatır Beräy qaşqa bar mikән?	kararlılığıyla ülkeyi toplayıp, ülkeyi soyarcasına, kırıp, dağıtıp, ayaklandırıp ünlü beyi devirecek cesur birisi var mıdır?
0570	Изеүкәй: — Сауылдан қалған төпһөнәң Үрсеп сығккан қыуғынын, Тал қаплаһа, үсмәуен, Урман қыркмай бей булған,	İzevkäy: — Sawıldan qalğan töphäneñ Ürsep sıqқан qıwғının, Tal qaplaha, üsmäven; Urman qırqmay bey bulğan,	Edige: — Kayın küttüğünden fişkıran stüğüтүн, ağaç gölgesinde gelişmeyeceğini; orman kırkmayıp bey olan,
0575	Йәнлек тотмай тун кейгән, Барыр йолын белмәгән, Үз қулы ман ат башын Бер сағын да тотмаған — Түзгәк менән төпһөнә	Yänlek тотмай tun keygән, Barır yolın belmägән, Üz qulı man at başın Ber sağın da тотмаған — Tüzgäk menән töphәне	canavar avlamadan kürk giyen, gideceği yolu bilmeyen, kendi atının başını bir kerecik bile tutmayan tomruk ile küttüğü
0580	Айыра таный белерме? Атаһынан мирасқа Бейлек алған мырзаның, Үзе ултырған иленән Үзенә башқа тағы ла	Ayıra tanıy belerme? Atahınan mirasqa Beylek alğan mırzanıñ, Üze ultırған ilenән Üzenä başqa tağı la	tanıyıp ayırabilir mi? Babasından miras beylik kalan beyzadenin, oturduğu ülkeden kendini ayrı görüp,
0585	Ил алдында һөйләгән Ил теленән айырым Бер һалмалай эт булһа, Тимер, қорос-булатты Кулында қамыр итерме?	İl aldında höylägән İl telenән айырым Ber halmalay et bulha, Timer, qoros-bulatты Qulında qamır iterme?	ülke önünde konuşan halkın dediğinden habersiz saldırgan bir it olsa, demir, çelik ve kılıcı eliyle hamur eder mi?

0590	Борон-борон, борондан Ил өстөндө ике юл: Береһе уның — яйырап, Йәйләү-йәйләү аралап, Майкы бейзең бүләге	Boron-boron, borondan İl öštöndä ike yul: Berehe unıfı — yayırar, Yäyläv-yäyläv aralap, Mayqı beyzeñ büläge	Çok, ama çok eskiden ülke öntünde iki yol: Bunlardan biri kıvrılıp, yayla yayla dolaşıp, Maykı Bey'in obası
0595	Алтын сайғар эсендә Илдән айырым аш һалып, Һәрпәндәгән һөмөрөн Курайсынан уйнатып, Колас ташлап елгән юл;	Altın sayğar esendä İldän ayırım aş halıp, Härpäñdägän hömörön Quraysınan uynatıp, Qolas taşlap yelgän yul;	altın zırh içinde halktan ayrı aş verip, can sıkıntısını kuracıya ⁵ terennütüm ettirip, iki kolunu açıp geldiği yol.
0600	Иле сығып һунарға, Осқан қоштоң күсенә Ыласынын сөйгөндә, Мин бей тигән бей мырза: “Майкы бейзең бирелгән	İle sıgıp hunarğa, Osqan qoštoñ küsenä İlasının söygändä, Min bey tigän bey murza: “Mayqı beyzän birelgän	Ülkesi ava çıkıp, uçan kuş sürüstüne sungurunu saldığında, ben beyim diyen beyzade: “Maykı Bey'in verdiği
0605	Кошом минәң карағош”, — Тийеп, яңғыз бер үзе Камка тунын саңлатып, Һайзақ атын тирләтеп, Кара қошон сөйгән юл —	Qoşom minäñ qaragoş”, — Tiyep, yañgız ber üye Qamqa tunın sañlatıp, Hayzaq atın tirlätep, Qara qoşon söygän yul —	benim kuşum kartal!” Deyip, bir başına süslü ipek elbisesini toza bulayıp, damızlık atını terletip, kartalını uçurduğu yol.
0610	Береһе уның — ил менән Бер қазанға аш һалып, Бергә табакташ булып, Бир куй түгел, бишеһен Бер ашауза бөтөрөп,	Berehe unıfı — il menän Ber qazanğa aş halıp, Bergä tabaqtaş bulıp, Bir quy tügel, bişehen Ber aşawza bötöröp,	Yolların diğeri; ülke ile aynı kazanda aş pişirip, aynı tabaktan yiyip, bir değil beş koyunu, bir ziyafette bitirip,
0615	Илдән үткән шайканын Уйнай-уйнай курайза Кулын болғап үткән юл; Изел, Яйык, Нөгөштән, Ақһа, көслә ағырзай,	İldän ütkän şayqanın Uynay-uynay qurayza Qulın bolğap ütkän yul; İzel, Yayıq, Nөгöştän, Aqha, köslö ağırzay,	ülkeden geçen katillerin oynaya oynaya kuraylıkta kollarını kavuşturup gittiği yol. İdil, Yayık ve Nөгöş'ten ağır ve güçlü aksa,
0620	Ташһа, тау-таш ярырзай, Тиртәп ятқан көрөндө Юлак яһап, йәтсәләй, Олғаштырып йылғаға, Қымтып ятқан ярынан	Taşha, taw-taş yarırzay, Tirtäp yatqan köröndö Yulac yahap, yätsäläy, Olğaştırıp yılğağa, Qımtıp yatqan yarınan	dağı taşı yararcasına taşsa, sakin yattığı yatağını samur gibi yarsa, ulaştırıp ırmağa, büztülüp yattığı yatağından coşturup, taşırıp,
0625	Тулқындырып, таштырып,	Tulqındırıp, taştırıp,	

⁵ Kuray: Baldırangillerden içi boş yabani bir bitki ve bu bitkinin gövdesinden yapılan 60-70 cm. uzunluğunda üflelemeli bir müzik aleti. Dilsiz kavala çok benzeyen kuray Başkurtlar için milli çalgıdır. Diğer Türk boylarında sızığı olarak bilinir.

	Бөгә ерзе бастырып, Кан таптарын йыуырға Куш беләген һызғанған Ирзәр буйлап йөргән юл; 0630 Илдә һаҡлыҡ ыласынды Карағошқа сөйөргә, Аттан төшмәй төн буйы Тибенгеһен тирләтеп, Арка-ялан утынан 0635 Ат утлатып елгән юл. Ошо һуңғы юл буйлап Елә-сүкә елгәндең Бына береһе мин булам. Һиңә азақ һүземде 0640 Үйтә килгән ир булам. Тамыры қалған урында Сауыл үсмәс тиһеңме? Ыласын үскән Уралда Батыр үсмәс тиһеңме? 0645 Тора бейзә қан қойған Үмәр қашқа булаты, Қотло улы Һезүкәйзең Қулында уйнап, дошмандың Қанына йөзмәс тиһеңме? 0650 Беймен тигән бейзәрзең Йәй қояшы — сыуаққа, Йәйе қышқа әйләнеп, Ыжғырып буран уйнаған Көнә килмәс тиһеңме? 0655 Ат тирләтеп килгән һуң, Өйөнә киләп ингән һуң, Қулымдағы булаттан Күзең алмай торған һуң, Үйтә торған һүземде 0660 Үйтеп бөтөп үтәйем: “Қуян” йылын “лыу” менән	Bötä yerze baştırıp, Qan taptarın yıwırğa Quş belägen hızğanğan İrzär buylap yörgän yul; İldä haqlıq ılasındı Qarağoşqa söyörgä, Attan töşmäy tön buyı Tibengehen tirlätep, Arqa-yalan utınan At utlatıp yelgän yul. Oşo huñğı yul buylap Yelä-sükä yelgändeñ Bına berehe min bulam. Hiñä azaq hüzemde Äytä kilgän ir bulam. Tamırı qalğan urında Sawıl üsmäs tiheñme? İlasın üskän Uralda Batır üsmäs tiheñme? Tora beyzä qan qoyğan Ümär qaşqa bulatı, Qotlo ulı İzevkäyzeñ Qulında uynap, doşmandıñ Qanına yözmäs tiheñme? Beymen tigän beyzärzeñ Yäy qoyaşı — sıwaqqa, Yäye qışqa äyläner, İjğırıp buran uynağan Könö kilmäs tiheñme? At tirlätep kilgän huñ, Öyönä kiläp ingän huñ, Qulımdağı bulattan Küzeñ almay torğan huñ, Äytä torğan hüzemde Äytep bötöp ütäyem: “Quyan” yılın “ıw” menän	her yeri su altında bırakıp, kan izlerini yıkamaya iki kolunu sıvayan erlerin aşır gittiği yol. Ülkede saklı şahını kartala saldırtmaya, attan inmeksizin gece boyunca tepingisini terletip, yaban ellerin otunda at otlatıp geldiği yol. Bu yolların sonuncusunu aşır, düşe kalka gelenlerin birisi de benim. Sana son sözümü söylemeye gelmiş erim. Köküntün kaldığı yerde kayın yetişmez mi diyorsun? Şahin yetişen Ural'da bahadır yetişmez mi diyorsun? Tora Bey'e düşman olan saygın Ömer kılıcını, Kutlu oğlu Edige elinde oynatıp, düşmanının kanında yüzmez mi diyorsun? Beyim diyen beylerin yaz güneşinin sıvanacağı, yazının kışa döneceği, haykırıp, boğuşacağı günü gelmez mi diyorsun? At terletip geldikten sonra, evine gelip indikten sonra, elimdeki kılıçtan gözünü alamadıktan sonra, söylediğim sözümü bitirip gideyim: “Tavşan” yılının “Ejderha” ile
--	---	---	---

	Альштырып йыл башын, “Эт сыуағын” китәреп, “Әбей сыуағын” сығарып,	Алыстырп yıl başın, “Et sıwağın” kitärep, “Äbey sıwağın” sıgarıp,	değiştiği yıl başında ⁶ “İt görüntüsünü” saklayıp, “Babacan görüntüsünü” çıkarıp
0665	Урал битен йылыгып, Атанан мирас бей алған Ирзең барын кыззырып, Түш йәйзереп йөрөтмәй, Кая таштар эсенә	Ural biten yılıtp, Atanan miraş bey alğan İrzeñ barın qızırıp, Tüş yäyzerep yörötmäy, Qaya taştar esenä	Ural yamaçlarını ılıtp, babasından miras beylik alan erlerin hepsini kaçırıp, göğüs gerdirip yürütmeyen, taşların kayaların içine
0670	Ярғанаттай һырғытып, “Лыу” йылының таңында Күтәрелгән сулпандай, Атын менеп килгән ир — Мин булырмын — Изевкәй!	Yarğanattay hırğıtıp, “Lıw” yılınıñ tañında Kütärelgän sulpanday, Atın menep kilgän ir — Min bulırmın — İzevkäy!	yarasa gibi kaçırıp, “Ejderha” yılının sabahında yükselen Çolpan yıldızı gibi, atına binip gelen er, benim, Edige!
0675	Тора бей: — Изевкәй тигән атыңды Ишетә биләм қолактан. Ат тирләтеп елгәнһен, Миңә төбән килгәнһен,	Tora bey: — İzevkäy tigän atıñdı İšetä biläm qolaqtan. At tirlätep yelgänheñ, Mifnä töbän kilgänheñ,	Tora Bey: — Edige denilen adının kulağıma gelmişliği var. At terletip yetmişsin, bana doğru gelmişsin, boyundan bir elçi, ülkenin sözünü söylemeye niyet edip sarayıma doğru yönelip gelmişsin. Söyle sözünü, dinleyeyim.
0680	Ырыуыңдан бер илсе, Ил һүзене әйтергә Мәрәй итеп һарайым, Тошқап тура килгәнһен. Әйт һүзәнде, тыңлайым,	Irıwıñdan ber ilse, İl hüzene äytergä Märäy itep harayım, Toşqap tura kilgänheñ. Äyt hüzäñde, tıñlayım,	boyundan bir elçi, ülkenin sözünü söylemeye niyet edip sarayıma doğru yönelip gelmişsin. Söyle sözünü, dinleyeyim.
0685	Хәзер кулдан килмәһә, Кәңәш-төһәш итешеп, Әйтер һүзем уйлайым. Изевкәй: — Атамдан алған мал өсөн	Xäzer quldan kilmähä, Käñäş-töñäş iteşep, Äyter hüzem uylayım. İzevkäy: — Atamdan alğan mal ösön	Şimdi elimden gelmezse, danışıp soruşup, cevabımı düşünüyüm. Edige: — Babamdan aldığın malın barımtası ⁷ (diyeti) için gelmedim.
0690	Барымта юллап килмәнем; Һинән ырыуым һақларға, Яуға сығып яқларға, Һазақ тотор ир һорап, Тағы һиңә килмәнем!	Barımta yullap kilmänem; Hinän ırwım haqlarğa, Yawğa sıgıp yaqlarğa, Hazaq totor ir horap, Tağı hiñä kilmänem!	Senden, boyumu korumaya, savaş olsa koşacak, sadak tutacak er istemeye, de sana gelmedim!
0695	Илем яуын асқанда, Дошман көсөн алалмай,	İlem yawın asqanda, Doşman kösön alalмай,	Ülkem savaş açtığıнда, düşmanı yenemeyip

⁶ Tavşan yılının bitip Ejderha yılının başladığı yılbaşı. Yaklaşık 1399. Toktamış ve Timur'un Özü (Dinyeper) nehri yakınlarında yaptıkları ve Toktamış'ın yenildiği son savaşın da tarihi. Bir destanda gerçek olaylara ait tarih verilmesi destanlarda şimdiye kadar rastlanmayan bir örnek.

⁷ Bozkır Türklerinde malları başka bir boy tarafından talan edilen boylara, mallarını talan edenlerin malını talan etme hakkını tanıyan gelenek.

	Илеңә карай буҫканда, Бейлегенә маһайып, Яуыма кәртә булмаҫһың;	İleñä qaray buşqanda, Beylegeñä mahayıp, Yawıma kärtä bulmaşhıñ;	ülkene doğru bozulup kaçtığında, beyliğine güvenip, askerime engel olmazsın.
0700	Асыҡ йөзлә илендә Үз бауырым тийешеп, Йылы куйын аскандын, Кызыл канға күшеккән Батырымды ҡоскандын	Asıq yözlö ileñdä Üz bawırım tiyeşep, Yılı quyin aşqandıñ, Qızıl qanğa küşekkän Batırımı qosqandıñ	Aydınlık yüzlü ülkende öz akrabam deyip, sıcak koynunu açandın. Kızıl kana boyanmış bahadırımı kucaklayandın.
0705	Куйыныны кымтытып, Һалкын каршы алмаҫһың; Көнө-төнө һуғышып, Каны кипкән батырға Йылы һыуын биргәндең	Quyınıny kımtıtıp, Halqın qarşı almaşhıñ; Könö-tönö huğışıp, Qanı kipkän batırğa Yılı hıwın birgändeñ	Koynunu kapatıp, soğuk karşılamazsın. Gece gündüz savaşıp, kanı kurumuş bahadıra ılık suyunu verendin.
0710	Бейлеген мән йөзөнә Яман кара ятмаҫһың: “Уралым ул, бейем ул, Атам, әсәм, илем ул”, — Тип талпынып килгәнгә,	Beylegeñ män yözönä Yaman qara yaqmaşhıñ: “Uralım ul, beyem ul, Atam, äsäm, ilem ul”, — Tip talpınıp kilgängä,	Beyliğine ve kendi yüzüne kara leke yakmazsın: “Uralım o, beyim o, anam, babam, halkım o!” Diyerek kollarını açıp gelene,
0715	Мал һуйып, ҡазан асып, Көләс йөзлә торғандын, Ямғыр теләү уйы ман Ҡазандарын һыуға атып, Йылы ашын түкмәшең!	Mal huyp, qazan aşıp, Köläs yözlö torğandıñ, Yamğır teläv uyi man Qazandarın hıwğa atıp, Yılı aşın tükmeşheñ!	hayvan kesip, kazan kurup, gülür yüzle karşılayandın. Yağmur dileğiyle kazanlarını suya atıp, ılık aşını dökmezsin!
0720	Урза хандан Уралға Килеп аяҡ баһыуға, Йөрәгенде һаҡлаған Уйың миңә әйтерһең!	Urza xandan Uralğa Kilep ayaq başıwğa, Yörägende haqlağan Uyıñ miñä äyterheñ!	Orda hanından Ural'a doğru gelip, yüreğinde sakladığın düşünceni bana söylersin!
0725	Илдә ханға һатыусы, Ханды байман итеүсе Яйықтағы Шәғәле, Дәмми бей мән Иршаҡка Булат ҡылысым тоҫқаһам, Тешен ҡысып ятырһың!	İldä xanğa hatıwsı, Xandı bayman itevse Yayıqtağı Şägäle, Dämmi bey män Irşaqqa Bulat qılısım toşqaham, Teşheñ qısıp yatırhıñ!	Ülkeyi hana satıcı hanı zengin edici Yayık'taki Şegele, Demmi Bey ve Irşak'a çelik kılıcımı savursam, çeneneni kapatıp oturursun!

<p>0730 Изеүкәйзең был һүзәрен ишеткәс, Тора бей нишләргә белмәй аптырап калған. Шунан иҗән йыя һалып, уның әйткәнән итәргә өстөнә алған. Ат-хат еткән ерзән жунактар сажырып, аймағын йыйып, мал һуып, зур туй яһап, Изеүкәйзе жунак иткән, бөтәһе алдында һүзәндә торорға ант иткән, ти</p>	<p>İzevkäyzeñi bil hüzzeren işetkäs, Tora bey nişlärğä belmäy aptırap qalğan. Şunan işen yıya halıp, unıñ äytkänen itärgä östönä alğan. At-xat yetkän yerzän qunaqtar saqırıp, aymağın yıyıp, mal huyıp, zur tuy yahap, İzevkäyze qunaq itkän, bötähe aldında hüzendä tororğa ant itkän, ti</p>	<p>Edige'nin bu sözlerini işiten Tora Bey, ne yapacağını bilemez bir halde şaşırıp kaldı. Bu yüzden onun dediklerini yapmayı kabul etti. Ulaşabildiği her yere haber gönderip, insanları davet edip, oymağını topladı. Hayvan kesip büyük şölen tertip ederek, hepsinin önünde sözünde duracağına dair ant içti.</p>
<p>Бир нисә көн жунак булғас, Изеүкәй батырзарын эйәртеп кайттып киткән. Юлда бер ақланда туктап, ерле еренә кайтып халықты туларға, Шәғәлә, Дәмми, Ыршак бейзәргә яу асырға тийеп, кәңәш төйнәп, көн билдәләп, һәр кайһыһы үз йортона таралған, ти.</p>	<p>Bir nisä kön qunaq bulğas, İzevkäy batırzarın eyärtep qayıp kitkän. Yulda ber aqlanda tuqtap, yerle yerenä qayıp xalıqtı tuqlarğa, Şäğälä, Dämmi, Irşaq beyzärgä yaw asırğa tiyep, kәñäş töynäp, kön bildäläp, һәр qayhıñı üz yortona taralğan, ti.</p>	<p>Edige, bir kaç gün konuk olduktan sonra bahadırlarını da yanına alıp döndü. Yolda bir yerde durup, herkesin kendi obasına gidip halkını bir araya toplayıp, danışarak Şegele, Demmi ve Irşak Bey'e karşı açılacak savaşın gündünü belirlemek üzere hepsi yurtlarına dağılmış.</p>
<p>Изеүкәй йөрөп кайтқан һуң, Илдән серен белгән һуң,</p>	<p>İzevkäy yörop qayıtqan huñ, İldän seren belğän huñ,</p>	<p>Edige döndükten sonra, ülkenin durumunu öğrendikten sonra,</p>
<p>Батырзарзы күргән һуң, 0735 Һабрау карттың янына Барып уйын һөйләгән. Һабрау уны хуп күргән, Яу туларға бергәләп, Тота һалып ат менгән.</p>	<p>Batırzarzı kürgän huñ, Habraw qarttıñ yanına Barıp uyın höylägän. Habraw unı xup kürgän, Yaw tuqlarğa bergäläp, Tota halıp at mengän.</p>	<p>bahadırları gördükten sonra, ihtiyar Habrav'ın yanına gidip düşüncesini söyledi. Habrav onu onayladı. Ordu toplamaya birlikte binek taşına çıkıp ata bindi.</p>
<p>0740 Оран һалып Уралға, Халайықты күп йыйған. Кая ташына менеп, Килгән халыкка карап, Һабрау һүзән башлаған:</p>	<p>Oran halıp Uralğa, Xalayıqtı küp yıyğan. Qaya taşına menep, Kilğän xalıqqa qarap, Habraw hüzән başlağan:</p>	<p>Haber yayıp Ural'a bütün halkı topladı. Yüksek bir kaya üstüne çıkıp, gelen halka bakıp, Habrav sözüne başladı:</p>
<p>0745 — Ай Урал тау, Урал тау Кемгә жуныш булманы? Даны киткән һылыуҙай, Кемдән яусы килмәне? Изеленән һыу эскән,</p>	<p>— Ay Ural taw, Ural taw Kemgä qunış bulmanı? Danı kitkän hılıwzay, Kemdän yawsı kilmäne? İzelenän hıw eskän,</p>	<p>— Ey Ural dağı, Ural dağı kimlere konuş olmadı? Ünü yayılmış güzel gibi, kimlerden düşman gelmedi? İdil'inden su içen,</p>

0750	Ат уйнатып буйында,
Һылыу кызыны коскан
Ниндәй батыр булманы?
Барын күргән Урал тау!
Ай Урал тау, Урал тау,	At uynatıp buyında,
Hılıw qızını qosqan
Nindäy batır bulmanı?
Barın kürgän Ural taw!
Ay Ural taw, Ural taw,	at oynatıp boylarında,
güzel kızlarını kucaklayan
nice bahadırlar yaşadı!
Hepsini gören Ural dağı!
Ey Ural dağı, Ural dağı!
0755	Балаларын һайратып,
Қошо ла һөйгән Урал тау;
Кәсәктәрен сәңләтеп,
Йәнлеге һөйгән Урал тау;
Тәңкәләй япрақ үстәрәп,	Balaların hayratıp,
Qoşo la höygän Ural taw;
Kösöktären señlätep,
Yänlege höygän Ural taw;
Täñkäläy yapraq üsterep,	Yavruları cıvıldaşan
kuşun da sevdiği Ural dağ.
Yavruları mırıldıaşan,
canlıların sevdiği Ural dağ.
Pul gibi yaprak açar,
0760	Ағасы һөйгән Урал тау!
Түркән киткән һыйырзың
Қуңыр буға бызауы
Күз йәштәрен ағызып,
Үләң, ағас көйзәрәп	Ağası höygän Ural taw!
Türkän kitkän huyırzıñ
Quñır buğa bızawı
Küz yäştären ağızıp,
Üläñ, ağas köyzöröp	ağacın sevdiği Ural dağ!
Sürü sürü giden sığırın
Konur Boğa ⁸ buzağısının
göz yaşlarını akıtıp,
otlar, ağaçlar kavrulunca
0765	Һис ерекмәс юл һалып,
“Уралым” тип қайтқан тау!
Барына төйәк булған тау,
Барына әсә булған тау,
Барына ата булған тау!	His yerekmäs yul halıp,
“Uralım” tip qaytqan taw!
Barına töyäk bulğan taw,
Barına äsä bulğan taw,
Barına ata bulğan taw!	hiç üşenmeden yol alıp,
“Uralım” diye döndüğü dağ!
Hepsine mesken olan dağ,
hepsine ana olan dağ,
hepsine baba olan dağ!
0770	Уралда тыуған баланың
Телә сыға башлағас,
“Әсә” тигән һүззән һуң,
Икенсеһе — “Урал тау!”
Утыз теһе сайраған,	Uralda tıwğan balanıñ
Telä sığa başlağas,
“Äsä” tigän hüzzän huñ,
İkensehe — “Ural taw!”
Utız teşe sayrağan,	Ural'da doğan çocuğun
dili dönmeye başlayınca,
“Ana” sözünden sonra,
söylediği ikinci söz “Ural dağ!”
Otuz dişi tıkırdayan,
0775	Бар һөйәге қыйраған,
Ите бөтөп, бар тәне
Тарамышқа әйләнгән,
Йөззән артық йыл йәшәп,
Уралым тип көйләген;	Bar höyäge qıyrağan,
İte bötöp, bar täne
Taramışqa äylängän,
Yözzän artıq yıl yäşäp,
Uralım tip köylägen;	bütün kemikleri sızlayan,
eti gidip bütün vücudu
kirişe dönen,
yüz yıldan fazla yaşayıp,
Uralım diye şarkı söyleyen,
0780	Ата-әсәһе үлгәндә
Иман теләп алладан,
Қанлы йәшен қоймаған
Һабрау қарт та тыуған тау,

Һабрау қарт та һөйгән тау! | Ata-äsähe ülgändä
İman teläp alladan,
Qanlı yäşen qoymağan
Habraw qart ta tıwğan taw,

Habraw qart ta höygän taw! | ana babası öldüğünde
sabır dileyip Allah'tan,
kanlı gözyaşını tüketen
Habrav Koca'nın da doğduğu
dağ,
Habrav Koca'nın da sevdiği dağ! |
| 0785 | Биш батыр қылыс ташлағас,
Яусылар өйгә таралғас, | Biş batır qılıs taşlağas,
Yawsılar öygä taralğas, | Beş bahadır kılıcını bırakınca,
savaşçılar evlerine dağılınca, |

⁸ "Quñır Buğa" destanının kahramanı olan efsanevi boğa.

	Урза ханы кул халғас, Урал өсөн Хабрау қарт Йөрәген басып илаған тау.	Urza xanı qul halğas, Ural ösön Habraw qart Yörägen başıp ilağan taw.	Orda hanı el uzatınca, Ural için ihtiyar Habrav'ın yüreğini dağlayıp ağıladığı dağ.
0790	Ай Урал тау, Урал тау, Урал тигән данлы тау, Күп ырыузы ызғытып, Яу астырған шанлы тау! Йылына ике түллөгән	Ay Ural taw, Ural taw, Ural tigän danlı taw, Küp ırıwzı ızgıtıp, Yaw astırğan şanlı taw! Yılına ike tüllägän	Ey Ural dağı, Ural dağı, Ural adlı ünlü dağ! Çok boyları birbirine düşürüp, savaştıran şanlı dağ! Yılda iki kere yavrulayan
0795	Аққоштай һылыу ақ булып, Йөнөнән өй көплөгән, Тиренәнән тун теккән, Табын, табын туйында, Кунағындың һыйында,	Aqqoştay hılıw aq bulıp, Yönönän öy köplägän, Tirehenän tun tekkän, Tabın, tabın tuyında, Qunağındıñ hıyında,	ak kuğu gibi beyaz, yününden ev kaplanan, derisinden elbise dikilen, sofra sofrа şöleninde, konukların saygınlарına,
0800	Тәкәләрен ит иткән Һарығы күп Урал тау! Бере мән бере йоп булып, Күкрәгене һықтатып, Сәскә үбеп, бал йыйған,	Täkälären it itkän Harıgı küp Ural taw! Bere män bere yop bulıp, Kükrägene hıqtatıp, Säskä übep, bal yıyğan,	koçlarının etini yedirdiğın koyunu çok Ural dağı! Birbirine koşulup, çift olup, göğsünü titretip, çiçek öpüp, bal toplayan,
0805	Илен балға туйзырған Бал қорто күп Урал тау! Артынан һуқмақ һызырмас, Алдынан кейек узырмас, Қырпыу тояқ қоралайға	İlen balğa tuyzırğan Bal qorto küp Ural taw! Artınan huqmaq hızzırmas, Aldınan keyek uzzırmas, Qırpıw toyaq qoralayğa	ülkesini bala doyuran arısı çok Ural dağı! Ardından yol çizdirmez, önünden geyik kaçırmaz kurbağa gibi yumuşak toynaklı karacaya;
0810	Кая үрсетеп, маһайтып, Йәш балалай уйнатып, Төйәк булған Урал тау! Яззың һөйөнөс ораны Қар һыуынан туйынған	Qaya ürsetep, mahaytıp, Yäş balalay uynatıp, Töyäk bulğan Ural taw! Yazzıñ höyönös oranı Qar hıwınan tuyınğan	kaya ufalattırıp, övündürüp (şımartıp), küçük çocuk gibi oynatıp, mesken olan Ural dağı! Yazın sevinç çığılığı, kar suyu ile doyan,
0815	Һары күзәнәк, күк қырпыу, Умырзая сәскәһе, Қызарып сыққан қояштын Йылыһына қотайған Япрағы күп Урал тау!	Harı küzänäk, күк qırpıw, Umırzaya säskähe, Qızarıp sıqqan qoyaştıñ Yılıһına qotayğan Yaprağı küp Ural taw!	sarı benekli, gök kurbağanın, umırzaya ⁹ çiçeğinin, kızarıp çıkan güneşin sıcaklığına kendini bıraktığı yaprağı çok Ural dağı!
0820	Түл йәйергә талпынып, Осоп килгән қоштарға, Тирә-яғы тәңкәләй	Tül yäyergä talpınıp, Osop kilgän қоштарға, Tirä-yağı täñkäläy	Yavrulamak için çırpınıp uçup gelen kuşlara, her yanı pul gibi

⁹ Karların kalkmasıyla birlikte hemen açan, baharın müjdecisi, sarı renkli kadife çiçeğine benzer bir çiçek

	Кырсын менән бизәлгән Һазмыттарын һылыулап, 0825 Экәне, кыуы тезелгән, Мөлдөрәп торған алдырзай, Күлдәре күп Урал тау! Илде тufандай қаплаған, Дейеү-пәрейзе үрсетеп, 0830 Ерзең сәскә, ағасын, Типһән, кая буйзарын, Һыу астында тынсытып Зар илатқан Шүлгәнгә, Ақбуз толпарын менеп, 0835 Дингез йөзөп, яу асып, Данлы Урал батырзың Буйлап килгән һуқмағы — Беззең данлы Урал тау! Ете ырыузың барына 0840 Төйәк булған шанлы тау! Ете ырыузың атаһы Барын ырыу йәйзәрәп, Үзен мақтап һөйзәрәп, Барына ата булған тау! 0845 Иҙел, Нөгөш, Яйықты, Үзән, Эйек, Қаһмартты, Алты имсәкле елендәй, — Барын берзәй ағызып, Балаһын күрәп эйгәндәй, 0850 Әсәләй һуғарып ил иткән, Барына әсә булған тау! Урал—илгә ата ул, Урал—илгә әсә ул, Уралға тел тейзәргән, — 0855 Ата-әсәһен көйзәргән Тыума бала, хәжә ул. Атаһына ата тимәгән Илгә батыр булырмы? Әсәһен әсә тимәгән	Qırsın menән bizälgän Hazmittarın һılıwlap, Yekäne, qıwı tezalgän, Möldöräp torğan aldırzay, Küldäre күp Ural taw! İlde tufanday qaplağan, Deyev-päreyze ürsetep, Yerzeñ säskä, ağasın, Tiphän, qaya buyzarin, Hıw aştında tınsıtıp Zar ilatqan Şülgängä, Aqbuз tolparın menep, Dinğez yözöp, yaw asıp, Danlı Ural batırzıñ Buylap kilgän huqmağı — Bezzeñ danlı Ural taw! Yete ırwızıñ barına Töyäk bulğan şanlı taw! Yete ırwızıñ atahı Barın ırw yäyzerep, Üzen maqtap höyzöröp, Barına ata bulğan taw! İzel, Nөгöş, Yayıqtı, Üzän, Eyek, Qaşmarttı, Altı imsäkle yelendäy, — Barın berzäy ağızıp, Balahın kürep eygändäy, Äsäläy huğarıp il itkän, Barına äsä bulğan taw! Ural—ilgä ata ul, Ural—ilgä äsä ul, Uralğa tel teyzergän, — Ata-äsähen köyzörgän Tıwma bala, xäjä ul. Atahına ata timägän İlgä batır bulır mı? Əsähen äsä timägän	çakıllarla bezenmiş sazlıklarını süsleyip, kamuş püskülleri, yaprakları dizilmiş, ağızına kadar dolu tas gibi gölleri çok Ural dağı! Yurdu tufan gibi kaplayan, devleri perileri besleyip, yerdeki çiçeğini, ağacını, düzlüklerini, kaya diplerini, su altında bırakıp inim inim ağlatan Şülgen'e, Ak-boz ¹⁰ tulparına binip, deniz geçip, savaşır, ünlü Ural Bahadır'ın dolaşır geldiği yolu; bizim ünlü Ural dağı! yedi boyun hepsine vatan olan şanlı dağı! Yedi boyun babası, bütün boylara yurt olup, kendini övüp sevdiren, hepsine baba olan dağı! İdil, Nөгöş ve Yayık'ı Üzen, Eyek ve Kasmart'ı altı emzikli meme gibi, hepsini birden akıtıp yavrusunu görüp eğilircesine, ana gibi sulayıp ülke eden, hepsine ana olan dağı! Ural, ülkeye baba o! Ural, ülkeye ana o! Ural'a dil uzatan, ana babasını yandıran soysuz, piçtir o! Babasına baba demeyen, ülkeye bahadır olur mu? Anasına ana demeyen,
--	--	---	---

¹⁰ Demirkır, at donu

0860	Илгә дана булырмы? Ата кәзерен белмәгән Илдең конон белерме? Әсә кәзерен белмәгән Батырға ата булырмы?	İlgä dana bulır mı? Ata qäzeren belmägän İldeñ qonon beler me? Äsä qäzeren belmägän Batırğa ata bulır mı?	ülkeye bilge olur mu? Baba kadrini bilmeyen, Ülkenin değerini bilir mi? Ana kadrini bilmeyen, bahadıra baba olur mu?
0865	Илен кан-яу басқанда, Атаһыз үскән уқ юнмас; Иле яуға киткәндә, Әсәһез үскән йөй текмәс. Ай Урал тау, Урал тау,	İlen qan-yaw başqanda, Atahız üşkän uq yunmaş; İle yawğa kitkändä, Äsähez üşkän yöy tekmaş. Ay Ural taw, Ural taw,	Ülkesini kanlı düşman bastıǵında, babasız büyüyen ok yontmaz. Halkı savaşa gittiǵinde, anasız büyüyen yara dikmez. Ey Ural daǵ, Ural daǵ!
0870	Үткән көнөң уйлаһам, Батырҙарың укталып, Корт илендәй тупланып, Күрәм һақлап торғанын. Ошо көндә күз һалһам, —	Ütkän könöñ uylaham, Batırzarıñ uqталıp, Qort ilendäy tuplanıp, Küräm haqlap torǵanın. Oşo köndä küz halham, —	Geçmiş günlerini düşünsem, bahadırlarının atılıp, kurt sürüstü gibi toplanıp, koruduklarını görürüm. Bir de bu günlere baksam,
0875	Эйәһе үлгән йорт һымак; Кылыс, һазақ тоторзай Батыр бөткән ил һымак; Тимә бере яусылап, Ирһез қалған қатындай,	Eyähe ülgän yort hımaq; Qılıs, hazaq totorzay Batır bötкән il hımaq; Timä bere yawsılap, İrhez qalǵan qatındaй,	sahibi ölmüş yurt gibisin. Kılıç, sadak tutacak, bahadırı kalmamış ülke gibisin. Herkesin istettiǵi ersiz kalan kadın gibi,
0880	Ишеге асық өй һымак! Борон үткән кан-яузың Каны тамып миңләнгән Тупрағынан яралған, Уралына һықтанған	İşege asıq öy hımaq! Boron ütkän qan-yawzıñ Qanı tamıp miñlängän Tupraǵınan yaralǵan, Uralına hıqtanǵan	kapısı açık ev gibisin! Geçmişteki kanlı düşmanın damlayan kanı ile lekelenen topraǵından yaratılmış, Ural'ına acıyan
0885	Бер батыры йокмы ни? Дейеүгә яу асканда, Бер үзе биш күренгән, Алдына килгән дошмандың Һанын һанап тормаған,	Ber batırı yoqmı ni? Deyevgä yaw asqanda, Ber üze biş күrenǵän, Aldına kilgän doşmandıñ Hanın hanap tormaǵan,	bir bahadırı yok mu ne? Deve karşı savaş açtıǵında tek başına beş kişiye bedel, karşısına çıkan düşmanın sayısına bakmayan,
0890	Тыуға сөйгән қыйғырзай, Ас бүреләй укталып, Яуын қырған йотоноп, Урал батырзай ир булып Тыуған батыр юкмы ни?	Tıwğa söygän qıyǵırzay, As büreläy uqталıp, Yawın qırǵan yotonop, Ural batırzay ir bulıp Tıwǵan batır yuqmı ni?	tuǵa konmuş doğan gibi, aç kurt gibi saldırıp, düşmanımı kırıp yutkunup, Ural Bahadır gibi er olarak doğmuş bahadır yok mu ne?
0895	Һөрән һалып яу аскан, Кылды қыркқа ярырзай, Теле майзай иреткән,	Hörän halıp yaw asqan, Qıldı qırqqa yarırzay, Tele mayzay iretkän,	Nara atıp, savaş açan, kılı kırka yararcasına, dili tatlı ve gönül alan,

	Бетә эштә сер тоткан, Уйлаганда таш йоткан, 0900 Ата қонон юллаған, Ил намысын һақлаған, Уралдан бушқан дейеүзең Гөбөрлө қылып батшаһын, Шәрә һөлөк яһап дейеүен, 0905 Бетә Уралды қотқарған Сура батыр улындай Бер етем ир йоқмы ни? Һабрау қарттың әрнеүле һүзәрән ишеткәс, бөтә халық уның алдына килеп, Урал қаяһын үбеп, илде бирмәй һақларға, ил һатыусы бейзәрзе илдән қыуырға ант иткән. Шул саж Изейкәй, аранан сығып, яуға барыр батырзың бөтәһенә қарата үзенең қырқа һүзен әйткән: — Яуға барған батырзың 0910 Кәпәсе берлек — тиң түгел, Яу серене тотмастай Ауызы асық — ир түгел; Яу күсене күргәндә, Бәпкә йөнөн қалкытып, 0915 Еләс искән елдә лә Шаулап торған усақтай, Йөрәктәре қалтырап, Яузан бусыр ир буһа,— Яуға барыр ир түгел; 0920 Типһә, тимер өзәрзәй, Сал бөркөттәй беләкле, Һис бер шаузан өркмәстәй Булмаһа қуш йөрәкле,— Яуза батыр ир түгел. 0925 Изеүкәйзе тыңлағас, Бары атқа менгән, ти: Сыбар йөрәк ирзәрзән Берен қуймай Изеүкәй	Bötä eştä ser totqan, Uyлағанда таş yotqan, Ata qonon yullağan, İl namısın һақлаған, Uraldan бушқан deyevzeñ GöbörLö qılıp batşahın, Şärä hölök yahap deyeven, Bötä Uraldı qotqarğan Sura batır ulınday Ber yetem ir yoqmı ni? Habraw qarttıñ ärnevle һүzzären işetkäs, bötä xalıq unıñ aldına kilep, Ural qayahın übep, ilde birmäy һақларға, il һatıwsı beyzärze ildän qıwırğa ant itkän. Şul saq İzeykäy, aranan sıgıp, yawğa barır batırzıñ bötähenä qarata üzeneñ qırqa һүzen äytkän: — Yawğa bargan batırzıñ Käpäse berlek — tiñ tügel, Yaw serene totmaştay Awızı asıq — ir tügel; Yaw küsene kürgändä, Bäpkä yönön qalqıtıp, Yeläs işkän yeldä lä Şawlap torğan uşaqтай, Yöräktäre qaltırıp, Yawzan buşır ir bulha,— Yawğa barır ir tügel; Tiphä, timer özörzäy, Sal börköttäy beläkle, His ber şawzan örkmäştäy Bulmaha quş yöräkle,— Yawza batır ir tügel. İzevkäyze tıñlağas, Barı atqa mengän, ti: Sıbar yöräk irzärzeñ Beren quymay İzevkäy	her işinde sır saklayan, düşünürken taş yutan, babasının öcünü kovalayan, ülkenin namusunu koruyan, Ural'dan kaçan devin kaplumbağa edip padişahını stülük edip devini, bütün Ural'ı kurtaran Çora Bahadır oğlu gibi bir yetim er yok mu ne? Yaşlı Habrav'ın sitemkar sözlerini duyunca, bütün halk onun önüne gelip, Ural kayasını öpüp, ülkeyi korumaya ve ülkeyi satan beyleri ülkelerinden kovmaya ant içti. O zaman Edige aralarından sıyrılıp, savaşa katılacak bahadırların hepsinin önünde kesin kararını açıkladı: — Savaşa gidecek bahadırın hepsinin başlıkları, bir değıl. ordu sırrını tutamayacak boşboğaz, er değıl. Düşman sürüsünü gördüğünde, tüyleri diken diken olup, hafif esen yelde de hışırdayan kavak gibi, yürekleri titreyip, düşmandan kaçacak er olsa savaşa gidecek er değıl. Vursa, demiri kıracak gibi, kart kartal bilekli, hiç bir sestен үrkmez mangal yürekli olmasa, savaşa gidecek er değıl. Edige'yi duyunca, hepsi ata binmiş. Yüreksiz erlerin birini bırakmadan Edige
--	--	--	---

	Аранан сүпләп түккән, ти.	Aranan süpläp tükkün, ti.	aralarından birer birer çıkartmış.
0930	Урал яғалай иленән, Изел, Яйык буйынан Яйык, Келәйле батырзар Билге төйгән урынға, Яу эйәртеп бары ла	Ural yaғalay ilenän, İzel, Yayıq buyınan Yayıq, Keläyle batırzar Bilge töygän urınğa, Yaw eyärtep barı la	Ural civarı ülkelerinden, İdil, Yayık boyundan Yayık ve Kileyli bahadırlar, anlaştıkları yerde, asker getirip hepsi de
0935	Бере қалмай қилгән, ти. Яуға сабыр юлдарзы Изев шунда билдәләп: Келәйләне мең башы, Туқхан, Сәфәр, Азнайзы,	Bere qalmay kilgän, ti. Yawğa sabır yuldarzı İzev şunda bildäläp: Keläylene meñ başı, Tuqhan, Säfär, Aznayzı,	eksiksiz toplanmış. Düşmana saldırı planını Edige orada bildirdi: Kileyli'yi binbaşı, Doksan, Sefer ve Aznay'ı
0940	Каскын, Биккол, Каныккайзы Мең эсендә йөз башы Итеп атқа мендергән; Дәмми бейзе қыуырға, Үзен бәйләп алырға	Qasqın, Bikqol, Qanıqayzı Meñ esendä yöz başı İtep atqa mendergän; Dämmi beyze qıwırğa, Üzen bäyläp alırğa	Kaçkın, Bikkol ve Kanıkay'ı bin içinde yüzbaşı atayıp ata bindirdi. Demmi Bey'i izleyip, yakalayıp bağlayın
0945	Тигән уйын белдергән. Яйык батырзы мең башы, Туғыз улын йөз башы Итеп, Тора бей сигенән Ыршак бейгә ебәргән.	Tigän uynın beldergän. Yayıq batırzı meñ başı, Tuğız ulın yöz başı İtep, Tora bey sigenän Irşaq beygä yebärgän.	diye emir verdi. Yayık bahadırı binbaşı, dokuz oğlunu yüzbaşı atayıp, Tora Bey üzerinden Irşak Bey'e doğru sevketti.
0950	Ике меңен озаткас, Илдә гауға қузғаткас Қан ерәнәнә менеп, Алты батыры — йөз башы, Үзе булып мең башы,	İke meñen ozatqas, İldä gawğa quzğatqas Qan yeränenä menep, Altı batırı — yöz başı, Üze bulıp meñ başı,	İki taburunu sevkedince, ülkede isyan başlayınca Kan-cerenine binip, altı bahadırı yüzbaşı, kendisi olup binbaşı,
0955	Атаһы байман торған ер — Үзе уйнап үскән ер — Нарыс тауына қарап, Яуы менән киткән, ти. Изевкәй яуы килерен,	Atahı bayman torğan yer — Üze uynap üşkän yer — Narış tawına qarap, Yawı menän kitkän, ti. İzevkäy yawı kileren,	babasının varlık içinde yaşadığı, kendisinin oynayıp büyüdüğü yer, Narıs Dağı'na doğru, ordusuyla birlikte gitti. Edige'nin ordusunun geldiğini,
0960	Изел, Яйык қызырып, Илдә яусы йыйғаның, Атаһы ырыуын быларзан Яулап атқа менеуен Тора бейзән астыртын	İzel, Yayıq qızırıp, İldä yawsı yıyğanın, Atahı ırwın bılarzan Yawlap atqa meneven Tora beyzän aştırtın	İdil ve Yayık'ı dolaşıp, ülkesinde ordu topladığını, babasının boyunu bunlardan kurtarıp atlandığını Tora Bey'den gizlice
0965	Дәмми бей мән Ыршак бей Оран алып торған ти.	Dämmi bey män Irşaq bey Oran alıp torğan ti.	Demmi Bey ve Irşak Bey haber almış.

	(Ыршак ман Дәмми бей Аллә қасан ил йыйып, Батырзары ат менеп, 0970 Яуға тайяр торған, ти). Айзар буйы яу булған, Ике яктан яусылар Исәп-һанһыз күп үлгән. Дәмми яуы түзмәгән, 0975 Бусыу яғын караған Кошқа сөйгән ыласындай Кан һаузырып күзенә, Асыу туплап йезәнә, Изеүкәй ярһып уқталған, 0980 Дәммизе ул эзләгән. Қыраң қылып бар яуын, Бейзе бәйләп алған, ти. Келәйле мән тап килеп, Дәмми бейзең аймағын 0985 Нарыс тауға йыйған, ти. Нарыста зур туй қылып, Бейзең малын һый қылып, Һәр ырығузың башына Йөз баштарын баш қылып, 0990 Бетә яузы бер итеп, Ыршак бейгә киткән, ти. Яйык батырға бирешмәй, Яуза алғыр булһа ла, Азақкы бер яуында 0995 Яйык батыр үлһе лә, Яйык батыр улдары Һис тә яузан бусмағас, Изеүкәй килеп кушылғас, Ыршак бей зә түзмәгән, 1000 Үзен-үзе йыуатып: “Атаң-бабаң бей булһа ла, Нишләйһең, тоқомоң қор булғас? Кулында бейлек булһа ла,	(Irşaq man Dämmi bey Ällä qasan il uyıyıp, Baturzarı at menep, Yawğa tayyar torğan, ti). Ayzar buyı yaw bulğan, İke yaqtan yawsılar İşâp-hanhız küp ülgän. Dämmi yawı tüzmägän, Buşıw yağın qarağan Qoşqa söygän ılasında Qan hawzırıp küzenä, Asıw tuplap yözönä, İzevkäy yarһıp uqталған, Dämmize ul ezlägän. Qırañ qılıp bar yawın, Beyze bäyläp alğan, ti. Keläyle män tap kilep, Dämmi beyzeñ aymağın Narış tawğa yıyğan, ti. Narısta zur tuy qılıp, Beyzeñ malın һıy qılıp, Här ırıwzıñ başına Yöz baştarın baş qılıp, Bötä yawzı ber itep, Irşaq beygä kitkän, ti. Yayıq baturğa bireşmäy, Yawza alğır bulha la, Azaqqı ber yawında Yayıq batır ülһe lä, Yayıq batır uldarı His tä yawzan buşmağas, İzevkäy kilep quşılğas, Irşaq bey zä tüzmägän, Üzen-üze yıwatıp: “Atañ-babañ bey bulha la, Nişläyһeñ, toqomоñ qor bulğas? Qulıñda beylek bulha la,	(Irşak ile Demmi Bey apar topar halkı toplayıp, bahadırları atlarına binip, savaşa hazırlanmışlar). Aylar boyu savaşıldı. İki tarafın da askerleri sayısız kayıplar verdi. Demmi'nin ordusu dayanamadı. Bozgun anını kollayan kuşa saldıran şahin gibi, gözü kanlanıp, yüzü kararıp, Edige hışımla atıldı, Demmi'nin peşine düştü. Bütün ordusunu kırıp, beyi yakalayıp bağlamış. Kileyli ile buluşup, Demmi Bey'in oymağını Narıs Dağı'na toplamış. Narıs'ta büyük şölen verip, beyin malını dağıtıp, her boyun başına yüzbaşıları başında bütün orduyu birleştirip, Irşak Bey'e yönelmiş. Yayıк Bahadır'a direnip, kazanacak gibi olsa da, savaşın son anlarında Yayıк Bahadır ölse de, Yayıк Bahadır oğulları geri çekilmeyince, Edige de gelip katılınca, Irşak Bey de direnemedi. Kendi kendini teselli edip: “Atan baban bey olsa da, neylersin, tohumun buna layık olmayınca? Elinde beylik olsa da,
--	--	--	--

	Нишләйһең, яуын хур булғас?	Nişläyheñ, yawın xur bulğas?	neylersin, askerin asker olmayınca?
1005	Бөркөт тө бүре типһә лә, Казға ла сөйөр кош түгел; Ырыуы ла бөткән булһа ла, Изеүкәй зә буш ир түгел; Атаһын язмыш хур кылһа ла,	Börköt tä büre tiphä lä, Qazğa la söyör qoş tügel; Irıwı la bötän bulha la, İzevkäy zä buş ir tügel; Atahın yazmış xur qılha la,	Kartal da kurt yakalasa da, kaza saldıracak kuş değil. Soyu sopu kurusa da, Edige de boş er değil. Kader babasını horlarsa da,
1010	Бар иргә лә язмыш бер түгел” Тигән уйын уйлаған; Ян керешен бушатып, Уқ-һазағын сорғотоп, Яуын аттан төшөрөп,	Bar irgä lä yazmış ber tügel” Tigän uyn uylağan; Yan kereşen buşatıp, Uq-hazağın sorgotop, Yawın attan töşöröp,	herkesin kaderi bir değil!” Diye düşündü. Yayının kirişini gevşetip, ok ve sadağını fırlatıp, askerini attan indirip,
1015	Изеүкәйгә баш һалған. Изеүкәй: — Шоңкар за оскан яланда Ябалакка, бейем, ем теймәс! Ыласын да сөйгән қаз күсе	İzevkäygä baş halğan. İzevkäy: — Şoñqar za osqan yalanda Yabalaqqa, beyem, yem teymäs! İlasın da söygän qaz küse	Edige'ye teslim oldu. Edige: — Sungur da uçan bozkırda, baykuşa beyim, yem düşmez! Şahinin de saldırdığı kaz sürüstü
1020	Талпынып та осоп мандымаç! Башынды ла эйеп килгәнһең!— Булат та қылысым йән қыймаç!— Тийеп, бейзе қотқарған; Бейзең аймағын йыйып,	Talpınıp ta osop mandımaş! Başındı la eyep kilgänheñ!— Bulat ta qılısım yän qıymaş!— Tiyep, beyze qotqarğan; Beyzeñ aymağın yıyıp,	silkinip de uçup kurtulamaz! Başını eğip de gelmişsin! Çelik kılıcım da can kıymaz! Deyip, beyi bağışladı. Beyin oymağını toplayıp,
1025	Батырзарын баш қылып, Күп көн шунда узғарған. Туктамыш хан Урзала Был хәлдәрзе ишеткәс, Юрматы, Қыпсақ, Катайзы,	Batırzarın baş qılıp, Küp kön şunda uzğarğan. Tuqtamış xan Urzala Bil xäldärze išetkäs, Yurmatı, Qıpsaq, Qatayzı,	bahadırlarını başına geçirip, uzun bir süre burada kaldı. Toktamış Han Orda'da bu halleri duyunca, Yurmatı, Kıpçak ve Katay'ı
1030	Тамъян, Табын батырзы Кәңәшсе иткән һарайза; Котло менән Исәнде Кош сөйөгүгә далала Кошсо иткән тағы ла	Tam'yan, Tabın batırzı Käñäşse itkän harayza; Qotlo menän İşände Qoş söyövgä dalala Qoşso itkän tağı la	Tamyan ve Tabın bahadır'ı danışman etti sarayda. Kutlu ile İsen'i kuş avlamaya kırlarda kuşçu etti de
1035	Үзе йөрөгән һунарза. Һабраузы сақыртып, Менәренә ат биреп, Йөрөрөнә яй қуйып, ур туй булһа Урзала,	Üze yörögän hunarza. Habrawzı saqırtıp, Menärenä at birep, Yörörönä yay quyıp, ur tuy bulha Urzala,	kendi gitti avlanmaya. Habrav'ı çağırтып, binmesi için at verip, isteklerinin yapılacağını bildirip Orda'da büyük şölen olduğunda
1040	Килеуен уның шарт қылып,— Уралдан қол алмақса	Kileven unıñ şart qılıp,— Uraldan qol almaşqa	onun gelmesini şart koşup, Ural'dan köle almamaya

	Бары алдында һүз куйған. Урзала хан янында, зур бей итеп куйырға, 1045 Хабраузы ебәрәп, Изеүкәйзе сақыртқан. Хан сақырткас, Изеүкәй, Хабрау ман уйлашып, Урза ханға барған, ти;	Barı aldında hüz quyğan. Urzala xan yanında, zur bey itep quyırğa, Habrawzı yebärep, İzevkäyze saqırtqan. Xan saqırtqas, İzevkäy, Habraw man uylaşıp, Urza xanğa bargan, ti;	hepsinin önünde söz verdi. Orda'da hanın yanında büyük bey olarak kalması için, Habrav'ı gönderip, Edige'yi çağırttı. Han çağırınca Edige, Habrav ile danışıp, Orda hanına gitmiş.
1050	Атаһы ман Исәнде, Уралдан киткән батырзың— Барһын да күргән, ти; Һарайзағы серзәрзе, Туплап ятқан уйзарзы,	Atahı man İşände, Uraldan kitkän batırzıñ— Barıhın da kürgän, ti; Harayzağı serzärze, Tuplap yatqan uyarzı,	Babası ile İsen'i, Ural'dan giden bahadırların hepsini de görmüş. Saraydaki sırları, ortada dolaşan fikirleri, bahadırların çoğunun hanın emirlerine uyup halkı talan etmeye hazır olduklarını, hepsini sorup, görüp öğrenmiş.
1055	Батырзарзың күбеһе Хан қушқанды эшләүсе, Илде йөрөп талаусы Икәнлеген барының Һорашып, күреп белгән, ти.	Batırzarzıñ kübehe Xan quşqandı eşlävse, İlde yöröp talawsı İkänlegen barınıñ Horaşıp, kürep belgän, ti.	Kendi fikrini kimseye söylemeyip, saklayıp sır tutup, işin gidişini öğrenmeye, iyiyi köttüyü, hepsini kendi gözüyle görüp, açları doyurup, çıplakları giydirip, at isteyene at verip, kendine yoldaşlık edecek, sırlarına sırdaş olacak
1060	Үзе уйын берәүгә Айтмәй, йәшерен сер тотоп, Эштең яйын белергә, Яман, яқшының барын Үз күзенән үткәрәп,	Ūze uyın berävgä Äitmäy, yäşeren ser totop, Eşteñ yayın belergä, Yaman, yaqşınıñ barın Ūz küzenän ütkärep,	iyiyi köttüyü, hepsini kendi gözüyle görüp, açları doyurup, çıplakları giydirip, at isteyene at verip, kendine yoldaşlık edecek, sırlarına sırdaş olacak
1065	Ашы юкка аш биреп, Туны юкка тун биреп, Ат көрәккә ат биреп, Үзенә юлдаш итерлек, Уйза серзәш булырлык	Aşı yuqqa aş birep, Tunı yuqqa tun birep, At kăräkkä at birep, Ūzenä yuldaş iterlek, Uyza serzäş bulırlıq	erleri de bulmuş. Ūlkeyi dolaşıp gördükten sonra, ülkenin sırlarını öğrendikten sonra, Orda'ya geri döndükten sonra, orada biraz kaldıktan sonra, at eğitip binmede, avda kuş avlamada, söz ustalığında
1070	Ирзәрзе лә тапқан, ти. Ил аралап йөрөгән һуң, Илдә күп сер белгән һуң, Урзаға кире кайтқан һуң, Унда бер аз торған һуң,	İrzärze lä tapqan, ti. İl aralap yörögän huñ, İldä küp ser belgän huñ, Urzağa kire qaytqan huñ, Unda ber az torğan huñ,	at eğitip binmede, avda kuş avlamada, söz ustalığında yiğidi han beğenince han huzuruna çağırtmış.
1075	Ат өйрәтеп менеүзә, Һунарза қош сөйөүзә, Һүзгә сәсэн булыуза Ханға егет оқшағас, Хан сақыртып алған, ти.	At öyrätep menevzä, Hunarza qoş söyövzä, Hüzgä säsän bulıwza Xanğa yeget oqşağas, Xan saqırtıp alğan, ti.	

1080	<p>Туктамыш:
— Ай егетем, сакырғас,
Урзама төбәп килгәнһең,
Һарайза һин қалырһың,
Яурындары укалы,</p>	Tuqtamış:
— Ay yegetem, saqırǵas,
Urzama töbäp kilgänheñ,
Harayza hin qalırhıñ,
Yawrındarı uqalı,	Töktamış:
— Ey yiğidim! Çağırınca,
Orda'ma doǵru geldin.
Sen sarayda kalırsın.
Omuzları sırmalı,
altın ilikli, düğmeli
samur kürkler giyinip,
gümüş kemer bağlarsın!
Mahmuzlarına bağlanan
bağı som altın,
ak sungur kuş vereceğim;
eyer kaşına oturtup,
yazın gelip dölleyen,
kuş sürüsüne salarsın!
Tavşan butlu kara ata
akik kaşlı, işlemeli eyer
dahi vurup binersin!
Üstümüze düşman gelse,
orduma baş komutan olup,
düşmana karşı çıkarsın!
Hanın sözünü duyunca,
Kara Deniz boyundaki
ülkesini talan edip, kan içip,
kendi ülkesine sığamayınca
Toktamış Han'a gelip,
Orda'da baş bey olup,
han kızını alayım deyip,
ümitlenip duran
Selehi buna içerledi.
Hanın vardı üç çocuǵu:
Kadirbirdi, büyüǵtı,
Inyıbike, ortancası,
Kinyebike, en küçüǵü.
Inyı gezmeye çıksa,
Selehi onu gözleyip,
hana damat olmak için
Inyı'ya yaltaklanmaktan,
hiç de geri kalmamış.
Inyı çok nazlıydı,
1085	<p>Алтын һабак төймәле
Камқа тундар кейенеп,
Көмөш көмөр быуырһың!
Тәкәүеренә бәйләнгән
Бауы тора һум алтын,</p>	Altın habaq töymäle
Qamqa tundar keyener,
Kömöş kämär bıwırhıñ!
Täqäverenä bäylängän
Bawı tora hum altın,	ak sungur kuş vereceğim;
eyer kaşına oturtup,
yazın gelip dölleyen,
kuş sürüsüne salarsın!
Tavşan butlu kara ata
akik kaşlı, işlemeli eyer
dahi vurup binersin!
Üstümüze düşman gelse,
orduma baş komutan olup,
düşmana karşı çıkarsın!
Hanın sözünü duyunca,
Kara Deniz boyundaki
ülkesini talan edip, kan içip,
kendi ülkesine sığamayınca
Toktamış Han'a gelip,
Orda'da baş bey olup,
han kızını alayım deyip,
ümitlenip duran
Selehi buna içerledi.
Hanın vardı üç çocuǵu:
Kadirbirdi, büyüǵtı,
Inyıbike, ortancası,
Kinyebike, en küçüǵü.
Inyı gezmeye çıksa,
Selehi onu gözleyip,
hana damat olmak için
Inyı'ya yaltaklanmaktan,
hiç de geri kalmamış.
Inyı çok nazlıydı,
1090	<p>Ак шонқар қош бирермен;
Эйәр қашын ултыртып,
Йәйен килеп түлләгән
Қош күсенә сөйөрһең!
Қуян ботло қаратқа</p>	Aq şonqar qoş birermen;
Eyär qaşın ultırtıp,
Yäyen kilep tüllägän
Qoş küsenä söyörhöñ!
Quyan botlo qaratqa	ak sungur kuş vereceğim;
eyer kaşına oturtup,
yazın gelip dölleyen,
kuş sürüsüne salarsın!
Tavşan butlu kara ata
akik kaşlı, işlemeli eyer
dahi vurup binersin!
Üstümüze düşman gelse,
orduma baş komutan olup,
düşmana karşı çıkarsın!
Hanın sözünü duyunca,
Kara Deniz boyundaki
ülkesini talan edip, kan içip,
kendi ülkesine sığamayınca
Toktamış Han'a gelip,
Orda'da baş bey olup,
han kızını alayım deyip,
ümitlenip duran
Selehi buna içerledi.
Hanın vardı üç çocuǵu:
Kadirbirdi, büyüǵtı,
Inyıbike, ortancası,
Kinyebike, en küçüǵü.
Inyı gezmeye çıksa,
Selehi onu gözleyip,
hana damat olmak için
Inyı'ya yaltaklanmaktan,
hiç de geri kalmamış.
Inyı çok nazlıydı,
1095	<p>Акык кашлы, кумлы эйәр
Һалып тағы менерһең!
Ил өштөнә яу килһә,
Яуыма қор башы булып,
Яуға қаршы сығырһың!</p>	Aqıq qaşlı, qumlu eyär
Halıp taǵı menerheñ!
İl öştönä yaw kilhä,
Yawıma qor başı bulıp,
Yawǵa qarşı sıǵırhıñ!	akik kaşlı, işlemeli eyer
dahi vurup binersin!
Üstümüze düşman gelse,
orduma baş komutan olup,
düşmana karşı çıkarsın!
Hanın sözünü duyunca,
Kara Deniz boyundaki
ülkesini talan edip, kan içip,
kendi ülkesine sığamayınca
Toktamış Han'a gelip,
Orda'da baş bey olup,
han kızını alayım deyip,
ümitlenip duran
Selehi buna içerledi.
Hanın vardı üç çocuǵu:
Kadirbirdi, büyüǵtı,
Inyıbike, ortancası,
Kinyebike, en küçüǵü.
Inyı gezmeye çıksa,
Selehi onu gözleyip,
hana damat olmak için
Inyı'ya yaltaklanmaktan,
hiç de geri kalmamış.
Inyı çok nazlıydı,
1100	<p>Хан һүзене ишеткәс,
Кара диңгез буйында
Илен талап, қан эсеп,
Үз иленә һыймайса
Туктамыш ханға килеп,</p>	Xan hüzene išetkäs,
Qara diñgez buyında
İlen talap, qan esep,
Üz ilenä hıymaysa
Tuqtamış xanǵa kilep,	akik kaşlı, işlemeli eyer
dahi vurup binersin!
Üstümüze düşman gelse,
orduma baş komutan olup,
düşmana karşı çıkarsın!
Hanın sözünü duyunca,
Kara Deniz boyundaki
ülkesini talan edip, kan içip,
kendi ülkesine sığamayınca
Toktamış Han'a gelip,
Orda'da baş bey olup,
han kızını alayım deyip,
ümitlenip duran
Selehi buna içerledi.
Hanın vardı üç çocuǵu:
Kadirbirdi, büyüǵtı,
Inyıbike, ortancası,
Kinyebike, en küçüǵü.
Inyı gezmeye çıksa,
Selehi onu gözleyip,
hana damat olmak için
Inyı'ya yaltaklanmaktan,
hiç de geri kalmamış.
Inyı çok nazlıydı,
1105	<p>Баш бей булып Урзала,
Хан қызыны алам тип,
Өмөтләнеп йөрөйсе
Сәләхи быға тарһынған.
Хандың бар өс балаһы:</p>	Baş bey bulıp Urzala,
Xan qızını alam tip,
Ömötlänep yöröyse
Säläxi bıǵa tarhınǵan.
Xandıñ bar ös balahı:	akik kaşlı, işlemeli eyer
dahi vurup binersin!
Üstümüze düşman gelse,
orduma baş komutan olup,
düşmana karşı çıkarsın!
Hanın sözünü duyunca,
Kara Deniz boyundaki
ülkesini talan edip, kan içip,
kendi ülkesine sığamayınca
Toktamış Han'a gelip,
Orda'da baş bey olup,
han kızını alayım deyip,
ümitlenip duran
Selehi buna içerledi.
Hanın vardı üç çocuǵu:
Kadirbirdi, büyüǵtı,
Inyıbike, ortancası,
Kinyebike, en küçüǵü.
Inyı gezmeye çıksa,
Selehi onu gözleyip,
hana damat olmak için
Inyı'ya yaltaklanmaktan,
hiç de geri kalmamış.
Inyı çok nazlıydı,
1110	<p>Қадирбирзе — олоһо,
Ынйыбикә — уртаһы,
Кинйәбикә — кинйәһе.
Ынйы сықһа яланға,
Сәләхи уны һағалап,</p>	Qadirbirze — oloho,
Inyıbikä — urtahı,
Kinyäbikä — kinyähe.
Inyı sıqha yalança,
Säläxi unı haǵalap,	akik kaşlı, işlemeli eyer
dahi vurup binersin!
Üstümüze düşman gelse,
orduma baş komutan olup,
düşmana karşı çıkarsın!
Hanın sözünü duyunca,
Kara Deniz boyundaki
ülkesini talan edip, kan içip,
kendi ülkesine sığamayınca
Toktamış Han'a gelip,
Orda'da baş bey olup,
han kızını alayım deyip,
ümitlenip duran
Selehi buna içerledi.
Hanın vardı üç çocuǵu:
Kadirbirdi, büyüǵtı,
Inyıbike, ortancası,
Kinyebike, en küçüǵü.
Inyı gezmeye çıksa,
Selehi onu gözleyip,
hana damat olmak için
Inyı'ya yaltaklanmaktan,
hiç de geri kalmamış.
Inyı çok nazlıydı,
1115	<p>Ханға кейәү булырға
Ынйыһына ымһыһып,
Һис тә қалмай йөрөгән, ти.
Ынйы булған бик иркә:</p>	Xanǵa keyäv bulırǵa
Inyıhına ımһıһып,
His tä qalmay yörögän, ti.
Inyı bulǵan bik irkä:	akik kaşlı, işlemeli eyer
dahi vurup binersin!
Üstümüze düşman gelse,
orduma baş komutan olup,
düşmana karşı çıkarsın!
Hanın sözünü duyunca,
Kara Deniz boyundaki
ülkesini talan edip, kan içip,
kendi ülkesine sığamayınca
Toktamış Han'a gelip,
Orda'da baş bey olup,
han kızını alayım deyip,
ümitlenip duran
Selehi buna içerledi.
Hanın vardı üç çocuǵu:
Kadirbirdi, büyüǵtı,
Inyıbike, ortancası,
Kinyebike, en küçüǵü.
Inyı gezmeye çıksa,
Selehi onu gözleyip,
hana damat olmak için
Inyı'ya yaltaklanmaktan,
hiç de geri kalmamış.
Inyı çok nazlıydı,

	Уйын-көлкө—кис, иртә;	Uyın-kölkö—kis, irtä;	gece gündüz oyunda ve eğlencedeydi,
1120	Алтын, ебәк—кейеме. Бәйләмәгән қолондай, Бер урынға биш басып, Түшен-башын тертәйтәп, Сәләһи күңелен елкетәп,	Altın, yebäk—keyeme. Bäylämägän qolonday, Ber uringa biş başıp, Tüşen-başın tertäyter, Sälähi küñelen yelketep,	Giydikleri altın ve ipekti. bağlanmayan kulun gibi bir yerde durmayıp, üstünü başını düzeltip, Selehi'nin gönlünü hoplatıp,
1125	Исе-дәрте, белгәне— Бары уйын булған, ти. Ханды нисек булһа ла Кире қағып қарарға, Изеүкәйе һарайға	İşe-därte, belgäne— Barı uyın bulğan, ti. Xandı nisek bulha la Kire qağıp qararğa, İzevkäye harayğa	işi gücü, bildiği hepsi oyunmuş. Ne yapıp edeyim de, han kararından vazgeçsin, Edige'yi saraya
1130	Қорбаш итеп алмаşқа, Ханға қарап Сәләһи Былай тийәп һүз асқан: — Ай оло хан, оло хан, Үзең белмәс нәмә бар	Qorbaş itep almaşqa, Xanğa qarap Säläxi Bılay tiyep hüz asqan: — Ay olo xan, olo xan, Üzeñ belmäş nәмä bar	başkomutan etmesin diye hana döñtüp Selehi şöyle söze başlamış: — Ey ulu han, ulu han! Senin bilmediğin ne var
1135	Уза қилгән быуында. Алтын тигән зур Урза Ақ Урзаға қалғанын Беләһең бит, оло хан! Ақ Урзанды тирәләй	Uza kilgän bıwında. Altın tigän zur Urza Aq Urzağa qalğanın Beläheñ bit, olo xan! Aq Urzafıdı tiräläy	sürüp gelen ömürde? Altın namlı büyük Orda'nın Ak Orda'ya kaldığını iyi bilirsin ulu han! Ak Orda'nın her yanında
1140	Яузар қубып торғанын Һизәһең бит, оло хан! Қандар қисеп сығмайсы, Бейзән бейгә барырға Юл табалмай қайтыусы	Yawzar qubıp torğanın Hizäheñ bit, olo xan! Qandar kisep sıqmaysı, Beyzän beygä barırğa Yul tabalмай qayıwıсы	savaşların başladığını sezersin ulu han! Kan deryasını geçemeyen, bir beyden bir beye gitmeyeen yol bulamayıp geri dönen
1145	Илселәрең барлығын Беләһең бит, оло хан! Уралдан ирзәр алһаң да, Һарайза бей қылһаң да, Атқа менгән халықтың	İlseläreñ barlıgın Beläheñ bit, olo xan! Uraldan irzär alһañ da, Harayza bey qılһañ da, Atqa mengән хalıqtıñ	elçilerin olduğunu iyi bilirsin ulu han! Ural'dan erler alsan da, sarayda bey etsen de, atına binen halkın
1150	Аттан төшмәй йөрөүен, Һиңә тоқсар қылысын Һаман қыңға тығмауын Ишетәп тә, һизәп тә Тораһың бит, оло хан!	Attan töşmäy yöröven, Hiñä toşqar qılısın Haman qıңға tıqмаwın İšetep tä, hizep tä Torahıñ bit, olo xan!	attan inmediğini, sana savuracak kılıcını henüz kınına sokmadığını duyup da sezip de hala durursun, ulu han!
1155	Шундай сақта һарайза Ханы менән бейзәрзең	Şunday saқта harayza Xanı menән beyzärzeñ	Böyle bir zamanda sarayda han ile beylerinin

	Илде бергә тупларзай,
Яуға қаршы торорзай,
Илде қулда тоторзай,
1160 Ажылы керек, оло хан!
Илеңә килгән Изеүкәй
Ғыналмаған, үзе йәш.
Урза һынлы һарайза
Буз баланы бей қылыу,
1165 Бетә яуға баш қылыу
Кулай булмас, оло хан!
Был һүзәрзе ишеткәс,
Сәләхи уны кәмһеткәс,
Аяқка баһқан Изеүкәй,
1170 Һүз башлаған Изеүкәй:
— Ай оло хан, һүз булһын,
Илем, көнөм һау булһын:
Шәрә тығызым әсәнән,
Уралым кейем кейзәрзе;
1175 Үз қуйһында үстәрәп,
Ыласындарын сөйзәрзе;
Йәш булһам да ат мендем,
Кулыма һазақ тотторзо.
Уралымды йәмләгән,
1180 Үткән көнөн йырлаған,
Шайқандарын һайраған,
Һандуғасы — қоһона
Ирек бирмәй яһқыған—
Бетә йыртқыс, қыйғырға,
1185 Малын қырған бүрегә,
Алпан-толпан йәйәүләп,
Умарта уатқан айыуға
Тоһқап һазақ аттырзы.
Ат уйнаһып үскән һуң,
1190 Ил аралап йөрөгән һуң,

Уралымды атам тип,
Дүрт йылғаһын әсәм тип,
Шишмәләрән тығасам тип,
Нимәрәләй күреп урманһын, | İlde bergä tuplarzay,
Yawğa qarşı tororzay,
İlde qulda totorzay,
Aqlı kārāk, olo han!
İleñä kilgän İzevkäy
Hınalmağan, üze yāş.
Urza hınlı harayza
Buz balanı bey qılıw,
Bötä yawğa baş qılıw
Qulay bulmaş, olo han!
Bıl hüzzärze işetkäs,
Säläxi unı kāmhetkäs,
Ayaqqa başqan İzevkäy,
Hüz başlağan İzevkäy:
— Ay olo xan, hüz bulһun,
İlem, könöm һaw bulһun:
Şärä tıwzım äsänän,
Uralım keyem keyzәрze;
Üz quynında üstәрep,
İlasındarın söyzörzö;
Yāş bulһam da at mendem,
Qulıma һazaq tottorzo.
Uralımdı yämlägән,
Ütkән könөн yırlağan,
Şayqandarın һayrağan,
Handuғası — qoһona
İrek birmäy yaһqığan—
Bötä yırtqıs, qıyırğa,
Malın qırған büregä,
Alpan-tolpan yäyävläp,
Umarta vatқан ayıwğa
Toһqap һazaq attırzı.
At uynatıp üskән һuñ,
İ aralap yörögән һuñ,

Uralımdı atam tip,
Dürt yılğahın әsәм tip,
Şışmälären tıwasam tip,
Nimäräläy kürep urmanın, | halkı bir araya toplayacak,
düşmana karşı duracak,
ülkeyi vermeyecek,
aklı gerek, ulu han!
Ülkene gelen Edige
denenmemiş, daha genç.
Orda ünvanlı saraya
toy delikanlıyı bey etmek,
bütün orduya baş etmek,
doğru olmaz, ulu han!
Bu sözleri duyunca,
Selehi onu küçümseyince,
ayağa kalktı Edige,
konuşmaya başladı Edige:
— Ey ulu han, söz istiyorum,
ülkem yurdum sağ olsun:
Çıplak doğdum anamdan,
Uralım giysi giydirdi.
Kendi koynunda besleyip
şahinlerini avlattı.
Genç olsam da at bindim,
elime silah tutturdu.
Uralımı şenlendiren,
geçmiş günlerini yırlayan,
acılarını şakiyan,
bülbül kuşuna
rahat vermeyip saldıran,
bütün yırtıcı kuşlara,
malını kıran kurda,
hımbıl hımbıl yürüyüp,
kovan dağıtan ayıya
nişan alıp ok attırdı.
At oynatıp yetiştikten sonra,
ülkeyi boydan boya geçtikten
sonra,
Uralımı babam belleyip,
dört nehrini anam belleyip,
pınarlarını akrabam belleyip,
torun bilip ormanını, |
|--|---|--|---|

1195	Ейәнсәләй—коштарын.
Ете яттай — йәнлеген,—

Барын танып белгән хун,

Һазақ атмай туqtаным.
Уралымда үскәнде | Yeyänsäläy—qoştarın.
Yete yattay — yänlegen,—

Barın tanıp belgän huñı,

Hazaq atmay tuqtanıñ.
Uralımda üskände | yeğen saydım kuşlarını.
Yedi göbek akraba gibi
canlılarını,
hepsini tanıyıp öğrendikten
sonra,
ok atmayıp durdum.
Uralımda yetişenleri |
| 1200 | Бауырым тип белгән хун,
Кульма булат алып,
Атым менеп, яу сабып,
Уралыма кул хузғандын
Барын дошман тип белеп, | Bawırım tip belgän huñı,
Qulıma bulat alıp,
Atım menep, yaw sabıp,
Uralıma qul huzğandıñı
Barın doşman tip belep, | Akrabam belledikten sonra,
elime kılıç alıp,
atıma binip, savaş açıp,
Uralıma el uzatanın
hepsini düşman belleyip,
O yöne doğru ok attım.
Ey ulu han, ulu han,
ülkemde aylak değilim.
kama alıp eline
Yol kesen er değilim. |
| 1205 | Шуға карай уқ аттым.
Ай оло хан, оло хан,
Илемдә қажыр түгелмен;
Бөйзә тотқан қулына
Юлбаһар ир түгелмен; | Şuğa qaray uq attım.
Ay olo xan, olo xan,
İlemdä qaçır tügelmen;
Böyzä totqan qulına
Yulbaşar ir tügelmen; | O yöne doğru ok attım.
Ey ulu han, ulu han,
ülkemde aylak değilim.
kama alıp eline
Yol kesen er değilim. |
| 1210 | Урын тапмай йөрергә
Тьума бала түгелмен!
Колақсындай сүл бүрһен,
Ала канат қыр қазын,
Қояш төсөп ашаған | Urın tapmay yörögä
Tıwma bala tügelmen!
Qolaqsınday sül bürehen,
Ala qanat qır qazıñı,
Qoyaş töşöp aşagan | Haddini bilmeyen
soysuz evlat değilim!
Börk gibi sürü sürü kurdunu,
ala kanatlı kır kazını,
güneş batınca doyunan |
| 1215 | Ақһыл саптар төлкөһөн
Боһор урын тапмаған,
Ең осона етмәгән
Қызыл сикә қуянын,
Тал қыуақтан зарыққан | Aqhıl saptar tölköhön
Boşor urın tapmağan,
Yeñ osona yetmägän
Qızıl sikä quyanın,
Tal qıwaqtan zarıqqan | ak kırçılıl tilkisini,
kaçacak yer bulamayan,
bir türlü kurtulamayan
kızıl şakaklı tavşanını,
çalı çırpıdan dert yanan |
| 1220 | Унда-һанда кош-қортон,
Тик һыуыры, саң қылдап,
Типһәнинә шаң биргән
Қызарып ятқан қом-йерен—
Тағы ерһеп килмәнем! | Unda-handa qoş-qorton,
Tik hıwırı, sañqıldap,
Tiphäninä şañ birgän
Qızarıp yatqan qom-yeren—
Tağı yerhep kilmänem! | arada sırada kurdun kuşun,
dağ sıçanının, patırdayıp,
tepelerini toza katan
kızarıp yatan kumsalını
dahi arzulayıp gelmedim! |
| 1225 | Шыр урманда маһайып,
Алпанлаған айыуы;
Һылыу қыззай бизәнгән
Қара бауыр төлкөһө;
Кем узырзан һайраған | Şır urmanda mahayıp,
Alpanlağan ayıwı;
Hılıw qızzay bizängän
Qara bawır tölköhö;
Kem uzırzan hayrağan | Sık ormanda övünüp,
yalpalayan ayıyı,
güzel kız gibi süslenen
kara karımlı tilkisi,
kötü günlerini şakıyan |
| 1230 | Ағас һайын кош-қорто;
Һарайзағы хан һымақ, | Ağas hayın qoş-qorto;
Harayzağı xan hımaq, | her ağaç başındaki kurdu kuşu,
saraydaki han gibi, |

	Каяһында бөркөтө;
Алдынан кош узғармаç
Күк қарсыға, кыйғыры;
1235 Мөлдөрәп торған күлендә
Карасайы, өйрәге;
Йырсыһына кушылып,
Һылыу қыз ман ярышып,
Моңон бөрккән қурайы;	Qayahında bөрkötö;
Aldınan қош узғармаç
Kük қарсыға, қуығы;
Möldörәp torған күлендә
Qarasayı, öyrәge;
Yırsıhına quşılıp,
Hılıw qız man yarışıp,
Moñon bөрkkән qurayı;	kayalıǵında kartalı,
önünden kuş qaçırmaç
gök(boz) atmacası, doǵanı,
taşıp akan gölünde
karabataǵı, ördeǵi,
ozanına koşulup,
güzel kız ile yarışıp,
derdini üfleyerek söyleyen
kurayı,
1240	Тулы койроқ, ялбыр ял,
Өйөр һақлар айғыры,—
Бары бергә мақтаған
Байман табыр илем бар!
Армыт-армыт япрақлы
1245 Урал тигән тауым бар.
Уны ташлап нишләйем?!
Арысландай беләкле,
Қарсығалай йөрәкле
Батыр үстергән ете ырыу —
1250 Алмаштырмаç илем бар!
Уны ташлап нишләйем?!
Оло башың кесе итеп,
Һин сақырғас, килдем мин;
Ат тирләтеп, ил қунып,
1255 Урзан йөрәп күрзем мин;
Кем қорһағы күпсегән,
Кем йөрәге күмһегән,
Кем һөйәге билсәйгән,—
Үзем йөрәп күрзем мин;
1260 Алтын Урза, Ақ Урза,
Ақ Урза ла—қалғышып,
Тороп қалған бер урза;
Урзала ла сәркәшлек
Ни икәнән белдем мин.
1265 Инде қунақ булдым мин,
Айтер һүзем бөттөм мин,
Ат әйәрләп қуызым мин,
Аман-ишән, һау булың,
Үз юлыма киттем мин, —	Tulı qoyroq, yalbır yal,
Öyör haqlar ayǵırı,—
Barı bergә maqtaǵan
Bayman tabır ilem bar!
Armut-armut yapaqlı
1245 Ural tigән tawım bar.
Unı taşlap nişläyem?!
Arışlanday beläkle,
Qarsıǵalay yöräkle
Batur üstergән yete ırw —
1250 Almaştırmaç ilem bar!
Unı taşlap nişläyem?!
Olo başıñ kese itep,
Hin saqırǵas, kildem min;
At tirlätep, il qunıp,
1255 Urzañ yöröp kürzem min;
Kem qorhaǵı küpsegән,
Kem yörәge күmhegән,
Kem höyәge bilsäyгән,—
Üzem yöröp kürzem min;
1260 Altın Urza, Aq Urza,
Aq Urza la—qalǵışıp,
Torop qalǵan ber urza;
Urzala la särkäşlek
Ni ikәнән beldem min.
1265 İnde qunaq buldım min,
Äyter һүзем böttöm min,
At eyärlәp quyzım min,
Aman-işән, һaw bulıñ,
Üz yulıma kittem min, —	gür kuyruklu, uçuşan yeleli,
sürü başı ayǵırı,
hepsinin birden övdüǵü
zengin yurdum var!
Dilim dilim yapaqlı
Ural adında daǵım var.
Onu bırakıp ne yapayım?
Arslan bilekli,
atmaca yürekli
bahadır yetiştiren yedi boy,
deǵişilmez ülkem var!
Onu bırakıp ne yapayım?
Gururunu ayaklar altına alıp
çaǵırınca sen, geldim ben.
At terletip, konaklayıp,
Orda'nı gezip gördüm ben.
Kimin kursaǵı büyük,
kimin yüreǵi yanık,
kimin kemiǵi sızlar,
kendi gözümle gördüm ben.
Altın Orda, Ak Orda,
Ak Orda da ayaklanıp,
elde kaldı bir orda.
Orda'da da serkeşliǵın
ne olduǵunu anladım ben.
Şimdi konuk oldum ben,
söyleyecek sözümü dedim ben,
at eyerleyip hazırladım ben,
aman esen, sağ kalın,
kendi yoluma giderim ben.

1270	тип, хүзен кырт кеçеп, сығып китә башлағас, хан Изеүкәйзе туктатқан да уны баш бей итеп куйырға тигән фарманын биргән, ти. Берзән-бер көндө һарайға ат етәкләп — дүрт кеше, бер бала етәкләп — ике катын, бер кош өсөн ғауғалашып, ике һунарсы килгән. Туктамыш хан быларзың дәғүәләрен хәл итәүзе яңы баш бейе Изеүкәйгә тапшырған. Хан алдында, һарайзағы барлык бейзәр алдында Изеүкәй тегеләрзе берәмләп һорашқан, дәғүәләрен тыңлаған. Тәүзә ат етәкләп килгән дүртәүзең береһе әйткән:	tip, hüzen qırt keşep, sıgıp kitä başlağas, xan İzevkäyze tuqtatqan da unı baş bey itep quyırğa tigän farmanın birgän, ti. Berzän-ber köndö harayğa at yetäkläp — dürt keşe, ber bala yetäkläp — ike qatın, ber qoş ösön ǵawǵalaşıp, ike hunarsı kilgän. Tuqtamış xan bılarzıñ däǵvälären xäl itävze yañı baş beye İzevkäygä tapşırǵan. Xan aldında, harayzaǵı barlıq beyzär aldında İzevkäy tegelärze berämläp horaşqan, däǵvälären tıñlağan. Tävzä at yetäkläp kilgän dürtävzeñ berehe äytkän:	Deyip, sözüni kısa kesip gitmeye yönelince, han Edige'yi durdurup, onu baş bey ettiğini bildiren buyruğunu vermiş. Günlerin birinde, yanlarında bir atla dört kişi, bir çocukla iki kadın ve bir kuş için kavga eden iki avcı saraya geldi. Toktamış Han bunların davalarını çözme işini yeni baş beyi Edige'ye verdi. Han'ın ve saraydaki bütün beylerin gözü önünde Edige bunların davalarını tek tek sorup dinledi. İlk olarak yanlarında bir atla birlikte gelen dört kişiden birisi konuştu:
	— Атанан биз биш тууған Тороп қалған ир инек;	— Atanan biz biş tuwǵan Torop qalǵan ir inek;	— Atamızdan biz beş kardeş geriye kalan er idik.
1275	Мираç булған бер атты, Шыбаға тотоп, үз-ара Бешебезгә бүлгәйнек. Аттың бер арт аяғы Ақһақ ине ыуанан —	Miraş bulǵan ber attı, Şıbaǵa totop, üz-ara Beşebezgä bülǵäynek. Attıñ ber art ayaǵı Aqhaq ine ıwanan —	Miras kalan bir atı aramızda çubuk çekip beşimize bölmüştük. Atın bir arka ayaǵı aksak idi doǵuştan.
1280	Уныһы тейзе Кинйәгә; Башы тейзе олобоҙға; Һау қалған өс аяғы Тейзе беззең өсөбөзгә. Бына бер көн атыбыз	Unıһı teyze Kinyägä; Başı teyze olobozǵa; Haw qalǵan ös ayaǵı Teyze bezzeñ ösöbözǵä. Bına ber kön atıbız	O düştü Kence'ye ¹¹ . Başı düştü büyüǵümüzе. Sağlam üç ayaǵı da kaldı bizim üçümüzе. İşte bu atımız bir gün,
1285	Айһыз қаранғы төндә Барып төшкән игенгә. Иген әйәһе тотоп, Түләү килде биш һумға. Берәр һумды түләүгә	Ayhız qarangı töndä Barıp töşkän igengä. İgen eyähe totop, Tüläv kilde biş humǵa. Berär humdı tülävǵä	aysız karanlık bir gecede gidip girmiş ekine. Ekin sahibi tutup, beş Som ¹² tazminat istedi.
1290	Ағабыз күнмәй арала: “Аяқ алып бармаһа, Баш йөрәмәй һис қайза!	Aǵabız күnmäy arala: “Ayaq alıp barmaha, Baş yörömäy his qayzä!	Birer Som ödemeyi aǵamız kabul etmedi içimizde: “Ayak götürmese baş gitmez hiçbir yere!

¹¹ En küçük çocuk, kazandibi

¹² Bugün de Özbekistan ve Kırgızistan'da kullanılan bir para birimi. SSCB devrinde 1 Ruble'ye denk gelen para birimi

	Төлөгез һез үз арала”, тип,	Tölägez hez üz arala”, tip,	Ödeyin siz kendi aranızda!” deyip
	Түләүзән ул баш тарта.	Tülävzän ul baş tarta.	ödemekten kaçındı.
1295	Бына һеззән, оло хан, Туры хөкөм һорайбыз, Һеззән хөкөм буйунса, Игенсегә түләйбез.	Bına hezzän, olo xan, Turi xököm horaybız, Hezzefi xököm buyunsa, İgensegä tüläybez.	İşte, ulu han sizden, doğru hüküm istiyoruz. Sizin hükmünüz boyunca ekinciye ödeyeceğiz.
	Быны тыңлап бөткәс, башка бейзәр: “Ат уртак булғас, уртак түләргә инде”, — тип, үз араһы кәңәшләшә башлаған икән. Һезүкәй ултырған еренен қалқа биреп, үз хөкөмөн әйткән, ти:	Bını tıflap bötkaş, başqa beyzär: “At urtaq bulğas, urtaq tülärgä inde”, — tip, üz arahı kәnәşläşä başlağan ikән. İzevkäy ultırğan yerenen qalqa birep, üz xökömön äytkән, ti:	Bunları dinleyen diğеr beyler: “At ortak olunca, ödeme de ortak olmalı” Deyip kendi aralarında konuşmaya başlamışlardı. Edige oturduğu yerden kalkıp, kendi hükmünü söylemiş:
1300	— Ашайым тип ыуа аяк Үзе башлап атламаç; Ыуа аяк, янбашка Ашаһа ла ит қунмаç. Боронғолар һүзе бар:	— Aşayım tip ıwa ayaq Üze başlap atlamaç; Iwa ayaq, yanbaşqa Aşaha la it qunmaç. Borongolar hüze bar:	— Yiyeyim diye aksak ayak kendi yol başlayamaz. Aksak ayağa, sağrıya yese de et dolmaz. Eskilerin sözü var:
1305	“Ақылһыз баш аякка Тыңғы бирмәç бер үақыт”. Шуға күрә баш әйәһе — Һеззән оло ағайығыз , Ике өләш түләһә лә,	“Aqılһız baş ayaqqa Tıngı birmäç ber vaqıt”. Şuğa kürä baş äyәһе — Hezzefi olo aғayıғız , İke ölöş tülähä lä,	“Akılsız baş ayağa dirlik vermez hiçbir vakit.” Bunun için başın sahibi sizin büyük aғanız, iki hak ödese de,
1310	Булмаç, тимен, һис нақыç. Ауырыу аякты һөйрәүсе — Ақылы баш, һау аяк. Шулай булғас, кинйәгеzzән Түләмәçкә һақы бар.	Bulmaç, timen, һis naqıç. Awırıw ayaqtı һöyrävse — Aqıllı baş, һaw ayaq. Şulay bulğas, kinyәgezzefi Tülämäçkä һaqı bar.	olmaz derim hiç eksik. Sakat ayağı sürükleyen akıllı baş, sağ ayak. Böyle olunca en küçüğünüzün ödememeye һakkı var.
1315	Һезүкәйзән хөкөмөнә Хан да риза булған, ти, Шулай итеп түләргә Барына бойороқ биргән, ти.	İzevkäyzeñ xökömönä Xan da riza bulğan, ti, Şulay itep tülärgä Barına boyoroq birgән, ti.	Edige'nin hükmüne Han da razı olmuş. Böyle ödemeleri için hepsine emir vermiş.
1320	Шунан инеп, ике аусы Үз даузарын һөйләгән: — Без икебез — Урзала Иң дан алған аусыбыз. Ау ауларға далала Типһән, күлдә бүлгәнбез.	Şunan inep, иke awsı Üz dawzarın һöylägән: — Bez ikebez — Urzala İñ dan alğan awsıbız. Aw awlarğa dalala Tiphән, күldә bülgәнbez.	Ondan sonra iki avcı girip kendi davalarını söyledi: — Biz ikimiz Orda'da en ünlü avcılarız. Avlanmak için civarda yamaçları, gölleri bölüştük.
1325	Минең ерзән бер туғазак	Mineñ yertzән ber tuғazaq	Benim yerimden bir kaz

	Осоп китте кире якка. Шуны күреп, был аусы Уфын аткан туғазакка. Ул атмаһа, мин кошто	Osoп kitte kire yaqqa. Şunu kürep, bıl awsı Uğın atqan tuğazaqqa. Ul atmaha, min qoşto	uçup gitti öbür tarafa. Bunu gören bu avcı okunu attı kaza. O atmasa, ben kuşu
1330	Күззән язлыктырмайса, Ата һалып ала инем, Минән алыслашқансы. Инде үзегез беләһез Һунарсылыҡ йолаһын:	Küzzän yazlıqtırmaysa, Ata halıp ala inem, Minän alışlaşqansı. İnde üzegез beläһез Hunarsılıq yolahın:	gözden kaybetmeden vurup alacaktım, benden uzaklaşana kadar. Siz de bilirsiniz avcılık geleneğini:
1335	Табыу минән, атыу унан, Табыш уртақ булаһын. Хан бейзәре — үезирзәр Өһһез тороп қалған һуң, Туктамыш хан хөкөмдө	Tabıw minän, atıw unan, Tabış urtaq bulahın. Xan beyzäre — väzirzär Önhöz torop qalğan huñ, Tuqtamış xan xökömdö	Bulmak benden, vurmak ondan, kazancın ortak olduğunu. Han beyleri, vezirler sessizliğe gömülünce, Toktamış Han hükümü
1340	Изеүкәйгә тапшырған. Изеүкәй: — Ерзе бүлгән булһаң да, Һауа — уртақ аусылар. Шулай килгәс дау менән,	İzevkäygä tapşırған. İzevkäy: — Yerze bülgän bulhañ da, Hawa — urtaq awsılar. Şulay kilgäs daw menän,	Edige'ye verdi. Edige: — Yeri bölmüş olsanız da hava ortak avcılar. Böyle bir dava ile gelince
1345	Хөкөм қылмай ярамай. Бер шартым бар аусылар: Осқан кошто ата алыу — Мәргәнлектең билдәһе; Үз балаһын алып сығып,	Xököm qılmay yaramay. Ber şartım bar awsılar: Osqan qoşto ata alıw — Märgänlekтеñ bildäһе; Üz balahın alıp sıgıp,	hüküm vermesek olmaz. Bir şartım var avcılar. Uçan kuşu vurmak nişancılığın belgisi. Kendi çocuğunu ortaya çıkarıp,
1350	Уға кошто тоттороп, Башын қырға сәкәйтөп, Ике йөз қуһандан тороп, Коштоң күзен сәп итәр. Атқан сақта язлықһа,	Uğa qoşto tottorop, Başın qırğa säkäyter, İke yöz quhandan torop, Qoştоñ күzen säp itär. Atqan saqta yazlıqһa,	ona kuşu tutturup başını açığа uzattırıp dört yüz adım ilerden kuşu tam gözünden vurur. Atıp da ıskalasa,
1355	Йә балаға тейзәрһә, Башы менән қон түләр. Шундай мәргән булмаһа, Осқан кошто ата алмаҫ. Һинең даулап йөрөүең	Yä balağa teyzerhä, Başı menän qon tülär. Şunday märgän bulmaһa, Osqan koşto ata almaş. Hineñ dawlap yöröveñ	ya da çocuğu vursa başıyla diyet öder. Böyle nişancı değılse uçan kuşu vuramaz. Sizlerin getirdiğiniz dava
1360	Қолаққа алыр дау булмаҫ. Сәләхи: — Бындай мәргән донъяла Һис бер тыуып үсмәгән.	Qolaqqa alır daw bulmaş. Säläxi: — Bınday märgän don'yala His ber twıyp үsmägән.	kulak salınacak dava olmaz. Selehi: — Böyle nişancı dünyada ne doğdu ne de yetiştı.

	Оан қалаһы үезиргә	Oan qalahı vëzirgä	Oan ¹³ şehri vezirine
1365	Иманлы бул тигәндә, Данлы Гәли батырға Башыма уғың тейзермәй, Кәпәсемде атып сөй, Кираматың күрәйем,	İmanlı bul tigändä, Danlı /äli batırğa Başıma uğıñ teyzermäy, Käpäsemde atıp söy, Kiramatuñ küräyem,	Müslüman ol denilince, ünlü Ali Bahadır'a “Başıma okunu değdirmeden başlığımı vur, kerametini göreyim, o zaman dinin hak deyip ben dinine geçeyim, yurduma haber vereyim.” Deyince şaşırıp,
1370	Шунда динең хақ тийеп, Динеңә мин инәйем, Илемә алап халайым, — Тигән һүзгә басынып, Һазағын Ябраил тосқатқан, —	Şunda dineñ haq tiyep, Dineñä min inäyem, İlemäalap halayım, — Tigän hüzgä başınıp, Hazağın Yabrail toşqatqan, —	sadağın Cebrail'in tuttuğu Ali Bahadır bahadırılık gösteremeyip afallamış. Dediğini duyunca, hanlar, beyler bir ağızdan olmayacak şart diye bağıuştılar. Edige, sözünün arkasında durup, kazı eline alıp hemen saraydan çıkıp, büyük bir meydan hazırlattı. Kuşu verip birine, ok alıp eline, bir lokmacık kuş başını tutanın kendisinden uzaklaştırmış. Yaya yerleştirip okunu, halka dönüp şöyle diyerek kuşa nişan almış: — Ali korksa afallayıp, atıp başlığı vurmaktan, Ural'da büyüyüp kuş vuran, at oynatıp ün alan, yüzük kaşı kadar kuş gözünü vurmak için atmaktan Edige korkmaz hiçbir zaman! Deyip okunu fırlatmış. Ok kuşun gözünden
1375	Гәли батыр батырлығк Қыла алмай аптыраған, — Тигән һүззе ишеккәс, Хандар, бейзәр кул қуйып, Булмақ шарт, тип шаулаған.	/äli batır batırılıq Qıla almay aptırağan, — Tigän hüzze işetkäs, Xandar, beyzär qul quyıp, Bulmaş şart, tip şawlağan.	Ali Bahadır bahadırılık gösteremeyip afallamış. Dediğini duyunca, hanlar, beyler bir ağızdan olmayacak şart diye bağıuştılar. Edige, sözünün arkasında durup, kazı eline alıp hemen saraydan çıkıp, büyük bir meydan hazırlattı. Kuşu verip birine, ok alıp eline, bir lokmacık kuş başını tutanın kendisinden uzaklaştırmış. Yaya yerleştirip okunu, halka dönüp şöyle diyerek kuşa nişan almış: — Ali korksa afallayıp, atıp başlığı vurmaktan, Ural'da büyüyüp kuş vuran, at oynatıp ün alan, yüzük kaşı kadar kuş gözünü vurmak için atmaktan Edige korkmaz hiçbir zaman! Deyip okunu fırlatmış. Ok kuşun gözünden
1380	Изеүкәй һүзен һүз итеп, Туғазакты қулға алып, Шундук һарайзан сығып, Бер зур майзан йыйзырған; Қошто биреп берәүгә	İzevkäy hüzen hüz itep, Tuğazaqtı qulğa alıp, Şunduc harayzan sıgıp, Ber zur mayzan yıyızırğan; Qošto birep berävgä	Edige, sözünün arkasında durup, kazı eline alıp hemen saraydan çıkıp, büyük bir meydan hazırlattı. Kuşu verip birine, ok alıp eline, bir lokmacık kuş başını tutanın kendisinden uzaklaştırmış. Yaya yerleştirip okunu, halka dönüp şöyle diyerek kuşa nişan almış: — Ali korksa afallayıp, atıp başlığı vurmaktan, Ural'da büyüyüp kuş vuran, at oynatıp ün alan, yüzük kaşı kadar kuş gözünü vurmak için atmaktan Edige korkmaz hiçbir zaman! Deyip okunu fırlatmış. Ok kuşun gözünden
1385	Һазақ алып қулына, Бер һөйәмдәй қош башын Тотоусының үзенән Сәккәйттереп қуйған, ти; Янға һалып һазағын,	Hazaq alıp qulina, Ber höyämday qoş başın Totowsınıñ üzenän Säkkäyttterep quyğan, ti; Yanğa halıp hazağın,	Edige, sözünün arkasında durup, kazı eline alıp hemen saraydan çıkıp, büyük bir meydan hazırlattı. Kuşu verip birine, ok alıp eline, bir lokmacık kuş başını tutanın kendisinden uzaklaştırmış. Yaya yerleştirip okunu, halka dönüp şöyle diyerek kuşa nişan almış: — Ali korksa afallayıp, atıp başlığı vurmaktan, Ural'da büyüyüp kuş vuran, at oynatıp ün alan, yüzük kaşı kadar kuş gözünü vurmak için atmaktan Edige korkmaz hiçbir zaman! Deyip okunu fırlatmış. Ok kuşun gözünden
1390	Халыққа қарап былай тип, Қошқа тосқап атқан, ти: — Гәли қурқһа алаптай, Кәпәс сорғоп атыузан, Уралда үсеп қош атқан,	Xalıqqa qarap bılay tip, Qoşqa toşqap atqan, ti: — /äli qurqhaalap tay, Käpäs sorgop atıwzan, Uralda üsep qoş atqan,	Edige, sözünün arkasında durup, kazı eline alıp hemen saraydan çıkıp, büyük bir meydan hazırlattı. Kuşu verip birine, ok alıp eline, bir lokmacık kuş başını tutanın kendisinden uzaklaştırmış. Yaya yerleştirip okunu, halka dönüp şöyle diyerek kuşa nişan almış: — Ali korksa afallayıp, atıp başlığı vurmaktan, Ural'da büyüyüp kuş vuran, at oynatıp ün alan, yüzük kaşı kadar kuş gözünü vurmak için atmaktan Edige korkmaz hiçbir zaman! Deyip okunu fırlatmış. Ok kuşun gözünden
1395	Ат уйнатып дан тотқан, Йөзөк қаштай қош күзен Ақтарғансы атыузан Изеүкәй қурқмақ һис қасан, — Тийеп тосқап атқан, ти.	At uynatıp dan totqan, Yözök qaştay qoş küzen Aqtarğansı atıwzan İzevkäy qurqmaş his qasan, — Tiyep toşqap atqan, ti.	Edige, sözünün arkasında durup, kazı eline alıp hemen saraydan çıkıp, büyük bir meydan hazırlattı. Kuşu verip birine, ok alıp eline, bir lokmacık kuş başını tutanın kendisinden uzaklaştırmış. Yaya yerleştirip okunu, halka dönüp şöyle diyerek kuşa nişan almış: — Ali korksa afallayıp, atıp başlığı vurmaktan, Ural'da büyüyüp kuş vuran, at oynatıp ün alan, yüzük kaşı kadar kuş gözünü vurmak için atmaktan Edige korkmaz hiçbir zaman! Deyip okunu fırlatmış. Ok kuşun gözünden
1400	Һазақ қоштоң күзенән	Hazaq qoštoñ küzenän	Ok kuşun gözünden

¹³ Böyle bir yer adına rastlanılmadı. Nüshanın yayıncısı Nur ZARİPOV da bu isimde bir yer adını bulamadığını açıklıyor. Ancak, bize göre Arap harfli metinde baştaki vav "v" okunursa Van olabilir?

	Өңөп сыгып киткән, ти. Ханы, бейе, килгән халык Һүзһез, тынһыз шаҡ катып, Аптырауға калған, ти.	Öñöp sıgıp kitkän, ti. Xanı, beye, kilgän xalıq Hüzhez, tınhız şaq qatıp, Aptırawğa qalğan, ti.	girip çıkmış. Hanı, beyi, yığılan halk, sessiz sedasız donakalıp şaşkınlıkla kalakalmış.
1405	Халык алдында шул ердә Бер баланы етекләп, Килгән ике катындың Дауын һорап, Туқтамыш Хөкөм қылып бирергә	Xalıq aldında şul yerdä Ber balanı yetekläp, Kilgän ike qatındıñ Dawın horap, Tuqtamış Xököm qılıp birergä	Halkın öntünde oracıkta, yanlarında bir çocukla gelen iki kadının davasını sorup, Toktamış hüküm vermeyi
1410	Изеүкәйгә кушқан, ти. Катындарзың берәүһе: — Алты айлыҡ сағында Ошо балам йәйләүзән Бер кис ғәйеп булғайны.	İzevkäyğä quşqan, ti. Qatındarziñ berävhe: — Altı aylıq sağında Oşo balam yäylävzän Ber kis gäyep bulğaynı.	Edige'ye buyurmuş. Kadınların birisi: — Altı aylıkken bu çocuğum yaylada bir gece kaybolduydu.
1415	Тап ике йыл тигәндә, Туғай буйлап күс юлдан Йәйен йорттан кайтқанда, Сағыл аша түтәнән Ошо катын бала мән	Tap ike yıl tigändä, Tuğay buylap küs yuldan Yäyen yorttan qaytqanda, Sağıl aşa tütänän Oşo qatın bala män	Tam iki yıl sonra ırmak boyundaki göç yoluyla yayladan dönerken çakıllık kestirmeden bu kadın çocukla
1420	Миңә килеп осраны. Ул бала бит минеке, Сәсен уның аралап, Қолағынды қарағыз: Қот қойғанда май сәсрәп,	Miñä kilep osranı. Ul bala bit mineke, Säsen unıñ aralap, Qolağındı qarağız: Qot qoyğanda may säsräp,	karşıma gelip çattı. Bu çocuk tastamam benimki. Onun saçını aralayıp kulağına bakınız. Kurşun dökerken yağ sıçrayıp
1425	Бешеп қалған миңе бар, — Тип, үз дәғүәһен әйткән, ти. Икенсеһе тағы ла: — Бала минең үземдеке, Ирем үлгән сағында,	Beşep qalğan miñe bar, — Tip, üz dägvähen äytkän, ti. İkensehe tağı la: — Bala mineñ üzemdeke, İrem ülgän sağında,	yaktığı yerin izi var. Deyip kendi iddiasını söylemiş. İkincisi de: — Çocuk benim kendimin. Kocam öldüğünde
1430	Буйза тороп қалғайны. Үз бауырым балама Бынау яуыз бер катын Юлда килеп уқталды. Бирмәй китһәм, тағы ла	Buyza torop qalğaynı. Üz bawırım balama Bınaw yawız ber qatın Yulda kilep uqtaldı. Birmäy kithäm, tağı la	karnımda kalmıştı. Kendi kanımdan yavruma bu yavuz kadın yolda gelip yapıştı. Vermeyince de
1435	Ас бүреләй үкереп, Тирә-якка шау һалды. Бына шуға аптырап, Һеззән бер хөкөм һорап, Бынау яуыз катынға	As büreläy ükerek, Tirä-yaqqa şaw haldı. Bına şuğa aptırap, Hezzän ber xököm horap, Bınaw yawız qatınğa	aç kurt gibi uluyup dört yana çığlık saldı. İşte bu işe şaşırıp, sizden bir hüküm sorup bu yavuz kadına

1440	Яза биреүзе теләп, Һезгә төбәп килгәйнем, — Тийеп һүзен әйткән, ти. Ике катын икеһе лә, Бала төсөн үзенеке	Yaza birevze teläp, Hezgä töbäp kilgäynem, — Tiyep hüzen äytkän, ti. İke qatın ikehe lä, Bala töşön üzeneke	ceza vermenizi dileyerek sizin karşınıza geldim. Deyip sözünü bitirmiş. Kadınların ikisi de çocuğun kendininki
1445	Икәнлеген аңлатып, Билдәләрен әйткән һуң, Хан, үзирзәр аптырашып, “Йә, Изевкәй!..” тигәндәй, Уға бағып қалған, ти.	İkänlegen añlatıp, Bildälären äytkän huñ, Xan, väzirzär aptıraşıp, “Yä, İzevkäy!..” tigändäy, Uğa bağıp qalğan, ti.	olduğunu anlatıp delillerini de gösterdikten sonra, Han ve vezirler şaşırıp, “Ya, Edige!...” dercesine ona bakıp kalmış.
1450	Изевкәй булат қылысын Қынынан һурып сығарып, Баланы қашына алған да: “Юғалттым, тип әйтеүсе, Төсө, башын баланың	İzevkäy bulat qılısın Qınınan hurıp sıgarıp, Balanı qaşına alğan da: “Yuğalttım, tip äytevse, Töşö, başın balanıñ	Edige çelik kılıcını kınından sıyırıp çıkarıp, çocuğu karşısına aldı da: “Kaybettim diyen çocuğun tipini, başını
1455	Бәтә билдәһен белә. Бала минеке тигәне Бала төсөн үзенә Оқшатыу мән тағы ла, Унықы һымақ күренә.	Bötä bildähen belä. Bala mineke tigäne Bala töşön üzenä Oqşatıw män tağı la, Unıqı hımaq kürenä.	bütün işaretlerini biliyor. Çocuk benimki diyenin de çocuğun tipi kendisine benziyor, hatta, onunki gibi görünüyor.
1460	Шуға күрә баланы Икегезгә уртақлап, Бүләп бирмәксе булам”, — Тип қылысын күтәргәс, Бала юғалттым тийеүсе,	Şuğa kürä balanı İkegezgä urtaqlap, Bülep birmäксе bulam”, — Tip qılısın kütärgäs, Bala yuğalttım tiyevse,	Bunun için çocuğu ikinize paylaştırıp bölüp vermek istiyorum!” deyip kılıcını kaldırıncı çocuğu kaybettim diyen
1465	“Ай, балам!” тип, һығылып, Һушһыз ауған шул сакта. Бала үземдеке, тип Бирмәй торған был катын, Йөрәге лә һызламай,	“Ay, balam!” tip, huğılıp, Huşhız awğan şul saqta. Bala üzemdeke, tip Birmäy torğan bıl qatın, Yöräge lä hızlamay,	“Ay yavrum!” deyip yıkılıp bayılıvermiş o anda. Çocuk benimki deyip vermeyen öbür kadın, yüreği dahi sızlamadan,
1470	Үзе һис тә қаушамай, Бақып торған шул сакта. Изевкәй шундук қылысын Кире тыққан қынына; Қашындағы баланы	Üze his tä qawşamay, Başıp torğan şul saqta. İzevkäy şunduk qılısın Kire tıqqan qınına; Qaşındağı balanı	hiç kıpırdamadan dikilivermiş o zaman. Edige o zaman kılıcını yeniden kınına koymuş. Karşısındaki çocuğu
1475	Ала һалып қулына, Йәшен һөртөп битенән, Тәтәй биреп қулына, Хан алдына килгән, ти;	Ala halıp qulına, Yäşen hörtöp bitenän, Tätäy birep qulına, Xan aldına kilgän, ti;	kucağına alıp, göz yaşlarını silip eline oyuncak verip hanın karşısına gelmiş.

	Халыкка карап былай тип,	Xalıqqa qarap bılay tip,	Halka dönüp şöyle diyerek
1480	Үз хөкөмөн әйткән, ти: —Азаматтар, был бала Тапқан катынға тейә: Күрзегез бит барығыз за, Үз бауыры булғанға,	Üz xökömön äytkän, ti: —Azamattar, bıl bala Tapqan qatınğa teyä: Kürzegez bit barıǵız za, Üz bawırı bulǵanǵa,	kendi hükmünü söylemiş: — Ey ahali! Bu çocuk doğuran kadına düşer. Gördünüz hepimiz de, kendi kanından olunca, sonunda ölüm görününce
1485	Алда үлем күргәнгә Йөрәге һызлап, түзәлмәй, Һығылып төштә изәнгә. Хәзер серзе асырға, Эштең төбөн белергә	Alda ülem kürgängä Yöräge hızlap, tüzälmäy, Hıǵılıp töştö izängä. Xäzer serze asırǵa, Ešteñ töböñ belergä	yüreği sızlayıp, dayanamayıp yıkılıp düştü yere. Şimdi sırrı aydınlatmaya, işin aslını öğrenmeye ben gidiyorum diğerinin yaşadığı yere.
1490	Мин барамын тегеһенең Йәшәп ятқан еренә. Уның был баланы Урлап алған икәнен Шунда төпсөп белгән һун,	Min baramın tegeheneñ Yäşäp yatqan yerenä. Unıñ bıl balanı Urlap alǵan ikänen Şunda töpsöp belǵän huñ,	Onun bu çocuǵu çalıp aldıǵını orada araştırıp öğrendikten sonra o kadını yurdunda, kendi doğduğu yerde, boyunu yıǵıp meydanda darağacına asıp gideceğim! Şeklindeki sözleri duyunca, “yavrum” diyen bu kadın oracıkta sırrı açıklamış:
1495	Ул катынды йортонда, Үзе тыуған ерендә, Ырғыуын йыйып, майҙанда Дарға асып китәмен, — Тигән һүззе ишеткәс,	Ul qatındı yortonda, Üze tıwǵan yerendä, Irıwın yıyıp, mayzanda Darǵa aşıp kitämen, — Tigän hüzze işetkäs,	Oracıkta sırrı açıklamış: — Yok, ben bu çocuǵu satın aldım daǵlıkta. Bir buçuk yıldan fazla baktım köyde. Kadın olup er koynunda hiç bir evlat doğurmadım. Kadınlığım geçip gidiyor, evlat tadını tatmadım.
1500	“Балам” тигән был катын Шунда серзе асқан, ти: — Юк, мин был баланы Һатып алдым таулыкта. Йыл ярымдан артыктыр,	“Balam” tigän bıl qatın Şunda serze asqan, ti: — Yuq, min bıl balanı Hatıp aldım tawlıqta. Yıl yarımдан artıqtır,	— Yok, ben bu çocuǵu satın aldım daǵlıkta. Bir buçuk yıldan fazla baktım köyde. Kadın olup er koynunda hiç bir evlat doğurmadım. Kadınlığım geçip gidiyor, evlat tadını tatmadım.
1505	Асыраным қышлақта. Катын булып ир қуйынында Һис бер бала тапманым, Катын қором үтеп бара, — Бала төмен татыманым.	Aşıranım qışlaqta. Qatın bulıp ir quyınında His ber bala tapmanım, Qatın qorom ütep bara, — Bala tämen tatımanım.	evlat tadını tatmadım. Ağlayıp kendi derdini söyleyince bu kadını Edige kurtarmak istemiş. Çocuk satan kişiyi bulmakla görevlendirmiş.
1510	Илап әйткәс үз кайғыһын, Ул катынды Изеүкәй Қотқарырға булған, ти. Бала һатқан кешене Таптырырға қушқан, ти.	İlap äytkäs üz qayǵıhın, Ul qatındı İzevkäy Qotqarırǵa bulǵan, ti. Bala hatqan keşene Taptırırǵa quşqan, ti.	bulmakla görevlendirmiş. Han da bunu kabul edip, iz sürücülerini toplayıp bu kadına katıp
1515	Хан да быға қул қуйып, Эзләүселәрен йыйып, Был катынға эйәртеп,	Xan da bıǵa qul quyıp, Ezlävselären yıyıp, Bıl qatınǵa eyärtep,	

	Барын шундук озатып, Хөкөм эшен бөткөн, ти.	Barın şunduk ozatıp, Xököm eşen bötkün, ti.	hepsini birden yola salıp, hüküm işini bitirmiş.
1520	Һарайза торған һайын Изеүкәйзең абруйы арта барған. Бәйгеләрзә ат сабыштырғанда, ерзән балдак альуза, көрәштә, уқтан атыштарза береүгә лә ал бирмәгән. Етмәһә, хан кызы Ынйыбикәнәң, Изеүкәйгә ғашиқ булып, һунарға бергә сығып йөрөүенә Сәләхизең эсе қайышқан. Сәләхи, хан менән Изеүкәйзе ызғыштырыр өсөн, төрлө юлдар эзләгән.	Harayza torğan hayın İzevkäyzeñ abruyı arta barğan. Bägelärzä at sabiştırganda, yezän baldaq alıwza, körästä, uqtan atıstarza beregä lä al birmägän. Yetmähä, han qızı Inyibikänëñ, İzevkäygä ğaşıq bulıp, hunarğa bergä sıgıp yörövenä Säläxizeñ ese qayışqan. Säläxi, han menän İzevkäyze ızğıştırır ösön, törlö yuldar ezlägän.	Sarayda kaldığı süre içerisinde Edige'nin saygınlığı gittikçe arttı. At yarışlarında, giden atın üzerinden eğilerek yerden para almada, güreşte, ok atışlarında birinciliği kimseye vermedi. Üstüne üstlük han kızı Inyibike'nin Edige'ye aşık olup, onunla birlikte ava gitmesine Selehi'nin akli gitti. Edige ile hanın arasını açmak isteyen Selehi, türlü türlü yollara başvurdu.
	Берзән-бер көндө Сәләхи Ханбикә янына қилгән дә былай тип һөйләгән: — Бикәм, һин ни уйлайһың? Дана үскән қызың бар, Хәзәр ханы улына	Berzän-ber köndö Säläxi Xanbikä yanına kilgän дә bılay tip höylägän: — Bikäm, hin ni uylayhıñ? Dana üşkän qızıñı bar, Xäzär xanı ulına	Günlerden bir gün Selehi, Hanbike'nin yanına gelip şöyle dedi: — Sultanım, ne düşünyörsün? İyi yetişmiş kızın var, Hazar hanının, oğluna
1525	Һорай торған уйы бар. Каруан-қаруан қызыл мал, Өйөр-өйөр йылкы мал Бащ бей менән хан улы Килә тигән хәбәр бар.	Horay torğan uyı bar. Karvan-karvan qızıl mal, Öyör-öyör yılqı mal Baş bey menän han ulı Kilä tigän xəbär bar.	istemeye niyeti var. Kervan kervan altın, sürü sürü atlarla baş bey ve han oğlu geliyor diye haber var.
1530	Қызың күзен алдырған, Изеүкәйгә алданып, Қалым-мазар түләтмәй Сықмақ була эйәреп. Ысын булһа был хәбәр,	Qızıñ küzen aldırğan, İzevkäygä aldanıp, Qalım-mazar tülätmäy Sıqmaq bula eyärep. Isın bulha bıł xəbär,	Kızın gözünü karartmış Edige'ye aldanıp. Başlık ödetmeyip gitmek istiyor onunla. Doğruysa bu haber,
1535	Һарайға хурлығ түгелме? Урза һынлы зур ханға Байлығ юйыу түгелме? Был һүзәрзе ишеткәс, Ханбикәнәң төҫ-йөзө	Harayğa xurlıq tügelme? Urza hınlı zur xanğa Baylıq yuyıw tügelme? Bıł hüzzärze işetkäs, Xanbikäñeñ töş-yözö	saraya hakaret değil mi? Orda namlı büyük hana zarar vermek değil mi? Bu sözleri duyunca, Hanbike'nin beti benzi
1540	Бер қызарып уңарған, Ни әйтергә белмәйсә, Урынынан қузғалған.	Ber qızarıp uñarğan, Ni äytergä belmäysä, Urınınan quzğalğan.	bir kızarıp bir bozardı. Ne diyeceğini bilemeyip olduğu yerde kala kaldı.

	Хан ултырған аулақта,
Йыуынышып арықта.	Xan ultırǵan awlaqta,
Yıwınışıp arıqta.	Han ıssız bir yerde,
yıkılırken pınarda,
1545	Кызарышып, бүртешип,
Хан янына Ханбикә
Барып сығккан шул сақта.
Күрмәгәнде күрзем, тип,
Үз уйыны төш итеп,	Qızarışıp, bürteşep,
Xan yanına Xanbikä
Barıp sıqqan şul saqta.
Kürmägände kürzem, tip,
Üz uyını töş itep,	kızarıp bozarıp,
han yanına Hanbike
gelivermiş o anda.
Görmediğimi gördüm deyip,
kendi fikrini rüya gibi gösterip,
1550	Ханға һөйләй башлаған:
— Ханым, йоклап ята инем,
Бер яман төш күрзем дә,
Йөрәгем һуғып уяндым,
Үз-үземә ышанмай,	Xanğa höyläy başlaǵan:
— Xanım, yoqlap yata inem,
Ber yaman töş kürzem dä,
Yörägem huǵıp uyandım,
Üz-üzemä ışanmay,	hana anlatmaya başlamış:
— Hanım, yatmış uyuyordum,
kötü bir düş gördüm de,
yüreğim çarparak uyandım.
Kendime inanamayıp,
sağıma soluma bakındım.
1555	Ян-яғьма карандым.
Күп ултырзым уйланып,

Уйым етмәй калғынып,
Ынйықкай тип сақ кына
Һөрәй һалып куйманым. | Yan-yaǵıma qarandım.
Küp ultırzım uylanıp,

Uyım yetmäy qalǵınıp,
Inyıqay tip saq qına
Höräy halıp quymanım. | Düşüntüp uzunca bir süre
oturdum.
Akıl erdiremeyip, silkinip,
zorlansam da Inyıkay diye
çığlık atamadım. |
| 1560 | Ынйының бер тар йортта
Йоклап ятканын күрзем;
Муйынына уралған бер
Аждаһа йылан күрзем.
Кыскырырға өнәм юк, | Inyınıñ ber tar yortta
Yoqlap yatqanın kürzem;
Muynına uralǵan ber
Ajdaha yılan kürzem.
Qısqırırǵa önöm yuq, | Inyı'nın dar bir yurтта
uyuduǵunu gördüm.
Boynuna dolanmış
büyük bir yılan gördüm.
Haykırmaya sesim yok, |
| 1565 | Әрсәләргә кемем юк,
Һиңә йүгереп килгәйнем,
Һине тағы хур күрзем:
Һарайза намаз укыйһын,
Башың яланғас күрзем, | Ärsälärgä kemem yuq,
Hiñä yügerep kilgäynem,
Hine taǵı xur kürzem:
Harayza namaz uqıyhiñ,
Başıñ yalangas kürzem, | kurtarmaya gücüm yok,
koşarak sana geliyordum,
seni dahi çok kötü gördüm.
Sarayda namaz kılıyordun,
başını çıplak gördüm. |
| 1570 | Тағын торған ерендә
Бик яман бер уй күрзем.
Уй эсендә куз яна,
Кемдер кузға тын өрә,
Һинәң тақты шул кузға | Taǵın torǵan yerendä
Bik yaman ber uy kürzem.
Uy esendä quz yana,
Kemder quzǵa tın örä,
Hiñäñ taqtı şul quzǵa | tahtının olduǵu yerde
çok derin bir yar gördüm.
Yarın içinde köz yanıyordu.
Birileri közü üflüyor,
senin tahtını o köze |
| 1575 | Утын итмәксе була.
Туркыуым шулдыр, оло хан,
Был ни булыр, оло хан?
Туктамыш:
— Ай Ханбикәм, был төшөн | Utın itmäkse bula.
Qurqıwım şuldir, olo xan,
Bıl ni bulır, olo xan?
Tuqtamış:
— Ay Xanbikäñ, bıl töşöñ | odun etmek istiyordu.
Korktuğum budur, ulu han!
Bu ne olabilir, ulu han?
Toktamış:
— Ey Hanbikem, bu düşün, |
| 1580 | Шайтан төшө булмаһа, | Şaytan töşö bulmaha, | şeytan düşü değilse, |

- Бик куркыныс төш икән.
Һарайымда дошманлыгк
Кылған әзәм бар микән?
Ханбикә:
1585 — Һарайзағы баш бейең
Кулын hala кызыңа,—
Беләһеңме, оло хан?
Кызың уға кейәүгә
Сығам тиһе каруға,
1590 Ужарың ни, оло хан?
Изеү алам тигәндә,
Илгә алап һалғанда,
Талаш-тартыш киткәндә,
Ни уйың бар, оло хан?
1595 Минең бөгәсә күргән төш:
Һинең салмаң осорған,
Кыззы ураған зур йылан —
Шул булмаһын, оло хан?
Туктамыш:
1600 — Ынйыға қул һалғанын
Тәү ишетев, Ханбикә.
Ынйы барам тигәндә,
Балаға уҗар булырлыгк
Олпатым бар, Ханбикә.
1605 Изеүкәй кыззы алам тип,
Алап һалһа Урзаға,
Кәңәш-төңәш итмәйсә
Айтеп булмай, Ханбикә.
Уралдан килгән қарт йырсы,
1610 Күпте күргән қарт кеше —
Һабраузы сақыртып,
Һинең күргән төшөндә
Юратайыгк, Ханбикә, —
Тийеп икәү уйлашып,
1615 Һабраузы сақыртып,
Юратырға булғандар...
Бер нисә көн үткән һун,
Хан зур туй йыйған, ти.
Туй таралғас, Туктамыш,
- Bik qurqınıs töş ikän.
Harayımda doşmanlıq
Qılğan äzäm bar mikän?
Xanbikä:
— Harayzağı baş beyeñ
Qulın hala qızıña,—
Beläheñme, olo xan?
Qızıñ uğa keyävgä
Sıgām tihä qarıwğa,
Ujarıñ ni, olo xan?
İzev alam tigändä,
İlgä alap halğanda,
Talaş-tartış kitkändä,
Ni uyıñ bar, olo xan?
Mineñ böğäsä kürgän töş:
Hineñ salmañ osorğan,
Qızızı urağan zur yılan —
Şul bulmahın, olo xan?
Tuqtamış:
— Inyığa qul halğanın
Täv işetev, Xanbikä.
Inyı baram tigändä,
Balaga ujar bulırılıq
Olpatım bar, Xanbikä.
İzevkäy qızızı alam tip,
Alap halha Urzağa,
Käñäş-töñäş itmäysä
Äytep bulmay, Xanbikä.
Uraldan kilgän qart yırsı,
Küpte kürgän qart keşe —
Habrawzı saqırtıp,
Hineñ kürgän töşöñdö
Yuratayıq, Xanbikä, —
Tiyep ikäv uylaşıp,
Habrawzı saqırtıp,
Yuratırğa bulğandar...
Ber nisä kön ütkän huñ,
Xan zur tuy yığan, ti.
Tuy taralgas, Tuqtamış,
- çok korkunç bir düşmüş.
sarayımda düşmanlık
eden adam var mıymış?
Hanbike:
— Saraydaki baş beyin
el uzattı kızına,
bilir misin ulu han?
Kızın ona gelin olmaya
gidiyorum dese,
ne yapacaksın, ulu han?
Edige alırım dediğinde,
ülkeye haber saldığında,
koşuşturma telaş başladığında,
ne yaparsın, ulu han?
Benim bu gece gördüğüm düş;
senin sarığını uçuran,
kızı saran büyük yılan,
o olmasın, ulu han?
Toktamış:
— Inyı'ya el uzattığını
ilk kez duyuyorum, Hanbike.
Inyı giderim dediğinde,
çocuğuma yalvarmayacak kadar
gururum var, Hanbike.
Edige kızı alacağım deyip,
Orda'ya haber salsa,
danışıp görüşmeden
bir şey söylenmez, Hanbike.
Ural'dan gelen yaşlı yırıcı,
görüp geçirmiş yaşlı kişi,
Habrav'ı çağırıp,
senin gördüğün düşü
yorduralım, Hanbike.
Deyip ikisi anlaşıp,
Habrav'ı çağırıp,
yordurmaya karar verdiler...
Bir kaç gün geçtikten sonra,
Han büyük bir şölen tertip etmiş.
Şölen dağılınca, Toktamış,

1620	Сақырып алып бейзәрен Ханбикәнең төшөнө Барына карап һөйләгән. Төштө юрап биреүзе Һабраузан һораған.	Saқырıp alıp beyzären Xanbikäneñ töşönö Barına qarap höylägän. Töstö yurap birevze Habrawzan horagan.	beylerini çağırıp, Hanbike'nin düşünü hepsinin yüzüne bakarak anlattı. Düşü yormasını Habrav'dan istedi.
1625	Һабрау төштө тыңлаған, Былай тийеп юраған: — Ыйыны күреү тар йортта — Һарайза баш китерлек Алдык тулыу, оло хан.	Habraw töštö tıñlağan, Bılay tiyep yuragan: — Inyını kürev tar yortta — Harayza baş kiterlek Aldıq tulıw, olo xan.	Habrav düşü dinledi, şöylece yorumladı: — Inyı'yı dar yurtta görmek; sarayda isyanın başlayacağı, ulu han.
1630	Уны уратқан аждаһа — Илеңә дошман берәүзең Кызың һөйөү, оло хан. Тақ астында уй күреү — Яқшыны яман күрһәтеп,	Unı uratqan ajdaha — İleñä doşman berävzeñ Qızıñ höyöv, olo xan. Taq aştında uy kürev — Yaşşını yaman kürhätep,	Onu saran yılan; ülkene düşman birinin kızını sevdiği, ulu han. Taht altında yar görmek; iyiyi kötü gösterip,
1635	Кыртм менән көн күреп, Ике йөзлә йөрөүсе Кеşeң еше, оло хан. Тақ астында куз күреү — Һарайында сер йыйған,	Qırtm menän kön kürep, İke yözlö yörövse Keşeñ eşe, olo xan. Taq aştında quz kürev — Harayıñda ser yıyğan,	kışkırtıcılıkla geçinip, iki yüzlülük eden kişinin işi, ulu han. Tahtın altında köz görmek; sarayında bilgi toplayan,
1640	Күнеленде арбаған Иң якының берәүзең Дошманлығы, оло хан. Намаз укыр сағында Башың яланғас қалыу —	Küneleñde arbağan İñ yaqınıñ berävzeñ Doşmanlığı, olo xan. Namaz uqır sağıñda Başıñ yalangas qalıw —	gönlünü büyüleyen en yakınındaki birinin düşmanlığı, ulu han. Namaz kılarken başının çıplak oluşu;
1645	Һин уйламаş берәүзең Тағың алыуы, оло хан. Был юраузы ишеткәс, Хан һақалын һыпырып, Аптырауға қалған, ти.	Hin uylamaş berävzeñ Tağıñ alıwı, olo xan. Bil yurawzı işetkäs, Xan haqalın hıpyrıp, Aptırawğa qalğan, ti.	senin şüphelenmeyeceğin birisinin tahtını ele geçirmesi, ulu han. Bu yorumu duyunca, han sakalını sıvazlayıp, şaşa kalmış.
1650	Был кешене белергә, Һарайынан қыуырға, Тийеп қарар қылған, ти.	Bil keşene belergä, Harayınan qıwirğa, Tiyep qarar qılğan, ti.	Bu kişiyi öğrenmeye, sarayından kovmaya, kesin karar vermiş.

	Хан үткәргән зур туйза Һарай кыззаны ла булған. Сорнайсылар сорнай уйнағанда, кыззар бейегән, йыр йырлаган. Араларында Гәнәкә исемле бер қол кызы Изевкәйзе күреу менән ғашиқ булған. Изевкәй зә, быны күзләп тороп, кызға килеп һүз кушқас, икәү-ара һөйләшеп, якын йөрөй башлағандар, ти.	Xan ütkärgän zur tuyza Haray qızarı la bulğan. Sornaysılar sornay uynağanda, qızzar beyegän, yır yırlağan. Aralarında /änäkä isemle ber qol qızı İzevkäyze kürev menän ғашиқ bulğan. İzevkäy zä, bını küzläp torop, qızğa kilep һүз quşqas, ikäv-ara һöyläşep, yaqın yöröy başlağandar, ti.	Hanın verdiği büyük şölende Saray k Zurnacılar zurna çalarken kızlar oyna kızların arasındaki Geneke adlı bir k görmez aşık oldu. Edige de onu göz yanına gidip konuşunca aralarında s yakınlaşmaya başlamışlar.
1655	Гәнәкә бик ақыллы, Үзе серле булғанға, Изевкәйзе Ынйы ла Һер сақ һөйөп йөрөгәнгә, Изевкәйзе һөйөүен, Изевкәй һүз биреүен	/änäkä bik aqıllı, Üze serle bulğanğa, İzevkäyze Inyı la Her saq һöyöp yörögängä, İzevkäyze һöyöven, İzevkäy һүз bireven	Geneke, çok akıllıydı. Sır tutmasını bildiği için Edige'yi Inyı'nın da çok sevdiğini, Edige'yi sevdiğini, Edige'nin kendisine söz verdiğini
1660	Һис беревүгә әйтмәгән. Изевкәй мән Гәнәкә Бер-берене һөйгәнән Һарайзағы кыззарзан Бер-ике кыз һизһә лә,	His berävgä äytmägän. İzevkäy män /änäkä Ber-berene һöygänen Harayzağı qızzarzan Ber-ike qız hizhä lä,	Edige'nin kendisine söz verdiğini hiç kimseye söylemedi. Edige ile Geneke'nin birbirlerini sevdiklerini saraydaki kızlardan bir ikisi sezse de,
1665	Һис беревүгә һөйләмәй Арала сер тоһа ла, Һүз әйерә һүз сығып, Қолақтан қолақ ишетеп, Хандың кызы Ынйыға	His berävgä һöylämäy Arala ser totha la, Һүз eyärä һүз sıғып, Qolaqtan qolaq işetep, Xandıñ qızı Inyıға	hiç kimseye söylemeyip aralarında sır olarak saklasalar da, söze söz katılıp, kulaktan kulağa duyulup, hanın kızı Inyı'ya
1670	Был һүз барып еткән, ти. Ынйы быға түзмәгән, Гәнәкәне сақыртқан, Қысымға алып, куркытып, Изевкәйзе һөйөүен	Bıl һүз барып yetkän, ti. Inyı biga түzmägän, /änäkäne saqırtqan, Qısmğa alıp, qurqıtıp, İzevkäyze һöyöven	bu söz ulaşmış. Inyı buna dayanamadı, Geneke'yi çağırttı, sıkıştırıp, korkutup, Edige'yi sevip sevmediğini
1675	Гәнәкәнен һораған. Гәнәкә һис әйтмәгәс, Һарайзағы кыззар за Гәнәкәне яклағас, Ынйы шул сақ Гәнәкәгә	/änäkänen horağan. /änäkä his äytmägäs, Harayzağı qızzar za /änäkäne yaqlaғas, Inyı şul saq /änäkägä	Geneke'ye sordu. Geneke hiç bir şey söylemeyince, saraydaki kızlar da Geneke'yi doğrulayınca, Inyı o anda Geneke'ye
1680	Қамсы менән һуққан да: “Ауызың асып һөйләнеп, Изевкәйзе һөйәм тип,	Qamsı menän huqqan da: “Awızın asıp һöyläner, İzevkäyze һöyäm tip,	kamçı ile vurdu da: “Ağzımı açıp konuşup, Edige'yi seviyorum deyip,

	Йөрөгөнөн ишөтһәм, Атама әйтеп астырып, 1685 Эткә башың ташлармын!"— Тигән һүзен әйткән, ти. Яландарға сыққанда Изеүкәйгә Ыңйы ла Үз уйыны әйтһә лә, 1690 Изеүкәй зә уйынан Хан кейәүе булыузы Күңеленән тарта ла,— Ыңйыны бер хан улы, Икенсегә Сәләхи 1695 Алырға тип яусылап, Изеүкәйзән көңләшәп, Йөрөгөнөн белгәнгә, Бер қыз өсөн әселәш Сығарыу һис ярамаҫ, 1700 Тип Изеүкәй уйлаған; Гәнәкәне һөйөүен Быға қарап қуймаған. Көндәр үткән, ай үткән, Гәнәкә буй күтәргән,— 1705 Буйлы булыу серен ул Изеүкәйзән бүтәнгә Һис берәүгә әйтмәгән. Көндәр һанап буй үскән, Гәнәкәгә уй төшкән: 1710 "Изеүкәйзән булғанын Әйтһәм, Ыңйынан қурқам; Әйтмәй, ирем йәшерһәм, Зинасы тип тағы ла Рисуай итеп урамда, 1715 Тимер тағып муйыныма, Қара яғып йөзәмә Үлтерерзәр барыбер",— Тигән уйын уйлаған. Берзән-бер көн Гәнәкә 1720 Һис берәүгә һиззәрмәй, Изеүкәйгә белдермәй,	Yörögäneñ işethäm, Atama äyter aştırıp, Etkä başıñ taşlarımın!"— Tigän hützen äytkän, ti. Yalandarğa sıqqanda İzevkäygä İnyı la Üz uyını äythä lä, İzevkäy zä uyınan Xan keyäve bulıwızı Küñelenän tartha la,— İnyını ber xan ulı, İkensegä Säläxi Alırğa tip yawsılap, İzevkäyzän könläşep, Yörögänen belgängä, Ber qız ösön äseläş Sıgarıw his yaramaş, Tip İzevkäy uylağan; Änäkäne höyöven Bığa qarap quymağan. Köndär ütkän, ay ütkän, Änäkä buy kütärgän,— Buylı bulıw seren ul İzevkäyzän bütängä His berävgä äytmägän. Köndär hanap buy üškän, Änäkägä uy töşkän: "İzevkäyzän bulğanın Äythäm, İnyınan qurqam; Äytmäy, irem yäşerhäm, Zinası tip tağı la Risway itep uramda, Timer tağıp muynıma, Qara yağıp yözömä Ültererzär barıber",— Tigän uyın uylağan. Berzän-ber kön Änäkä His berävgä hizzermäy, İzevkäygä beldermäy,	dolaştıǵını duyarsam, babama söyleyip aştırıp, başını itlere atarım!" diye tehdit etmiş. Kırlara çıktıklarında Edige'ye İnyı da kendi düşüncesini söylese de, Edige de düşüntüp han damadı olmayı gönlünden geçirse de, İnyı'yı bir han oǵlu, ikinci olarak da Selehi alacağım diye düntür gönderip, Edige'den kıskanıp durduǵunu bildiǵinden bir kız için tatsızlık çıkarmak hiç iyi olmaz diye düşünmüş, Edige. Geneke'yi sevmekten bu yüzden vazgeçmedi. Günler geçti, aylar geçti, Geneke hamile kaldı. Hamilelik sırtını o, Edige'den başka hiç kimseye söylemedi. Günler sayılıp karnı büyüdü, Geneke'yi bir düşünce aldı: "Edige'den olduǵunu söylesem, İnyı'dan korkuyorum, söylemesem, erimi saklasam, zinacı derler de rezil rüsva edip meydanda, demir takıp boynuma, kara yakıp yüzüme, nasıl olsa öldürürler", diye düşündü. Günlerden bir gün Geneke hiç kimseye sezdirmeden, Edige'ye bildirmeden,
--	---	--	---

	Хан һарайы эсенән Камышлыгкка қасқан, ти; Камышлыгкта аслыгкта, 1725 Күлдән типкән һыуыгкта, Бер ир бала тапқан, ти. Гәнәкәнең қасқанын Туқтамыш хан ишеткәс, Уның буйы булғанын 1730 Ханбикәһе белдергәс, Туқтамыштың уйына Һабрау қарттың теге сақ: “Һин уйламаған берәу Тағын алып, хур қылыр”, 1735 Тип юраған төш қилгән. Хан йыйзырған бейзәрен, Һөйләп биргән уйзарын: “Гәнәкәне табырға, Балаһын да, үзен дә 1740 Һарайға алып қайтырға!”— Тийеп фарман биргән, ти; “Шундай тыума балалар Борон-борон, борондан Батша, хандар баштарын 1745 Юйып килер булғанын Ишетеп тә, күреп тә Барығыз за белә”— тип, Эзәрләргә кешеләр Ебәрергә қушқан, ти. 1750 Хан ебәргән кешеләр Күл тирәләй йөрөгәндә, Гәнәкә, улын қалдырып Аулақ урын эзләргә Киткән сақта, Изеүкәй 1755 Шыр қамышлыгк төбөндә, Қош ояһындай урында, Балаһына тап булған. Бала ураған сепрәкте Гәнәкә күлдәге икәнән 1760 Изеүкәй шундук таныған.	Xan harayı esenän Qamışlıqqa qasqan, ti; Qamışlıqta aslıqta, Küldän tipkän hıwıqta, Ber ir bala tapqan, ti. /änäkäneñ qasqanın Tuqtamış xan išetkäs, Unıñ buyı bulğanın Xanbikähe beldergäs, Tuqtamıştıñ uyına Habraw qarttıñ tege saq: “Hin uylamağan beräv Tağın alır, xur qılır”, Tip yurağan töş kilgän. Xan yıyızırğan beyzären, Höyläp birgän uyzarın: “/änäkäne tabırğa, Balahın da, üzen дә Harayğa alıp qaytırğa!”— Tiyep farman birgän, ti; “Şunday tıwma balalar Boron-boron, borondan Batşa, xandar baştarın Yuyıp kiler bulğanın İšetep tä, kürep tä Barıgız za belä”— tip, Ezärlärgä keşelär Yebäregä quşqan, ti. Xan yebärgän keşelär Kül tiräläy yörögändä, /änäkä, ulın qaldırıp Awlaq urın ezlärgä Kitkän saqta, İzevkäy Şır qamışlıq töböndä, Qoş oyahınday urında, Balahına tap bulğan. Bala urağan sepräkte /änäkä küldäge ikänen İzevkäy şunduk tanığan.	han sarayından kamışlığa kaçmış. Kamışlıkta aç susuz, gölden esen soğukta, bir erkek çocuk doğurmuş. Geneke'nin kaçtığını Toktamış Han duyunca, onun hamile olduğunu Hanbikesi bildirince, Toktamış'ın aklına yaşlı Habrav'ın o vakit: “Senin şüphelenmeyeceğin birisi tahtını alır, aşağılar” diye yorduğu düş geldi. Han toplattı beylerini, düşüncelerini anlattı: “Geneke'yi bulun, çocuğunu da kendini de saraya alıp gelin!” diye ferman vermiş. “Bunun gibi piçlerin eskiden, çok eskiden padişahların, hanların başlarını koparıp yok ettiklerini işitip, görmüşsünüzdür de, hepiniz de bilirsiniz!” deyip, izlemek üzere giden kişilere tutup getirmelerini emretmiş. Han'ın gönderdiği kişiler göl civarında dolaşırken, Geneke, oğlunu bırakıp, güvenli bir yer aramaya gittiği sırada, Edige, sık kamışlık dibinde kuş yuvası gibi bir yerde, çocuğuna rastladı. Çocuğun sarılı olduğu çaputun Geneke'nin gömleği olduğunu Edige o an tanıdı.
--	--	--	---

	Изеүкәй көткән, төн еткән, Гәнәкә һаман кайтмаған. Баланы алғас қулына, Китмәк булып юлына,	İzevkäy kötkän, tön yetkän, /änäkä haman qaytmağan. Balanı alğas qulina, Kitmäk bulıp yulina,	Edige bekledi, gece oldu. Geneke geri gelmedi. Çocuğu kucağına alınca, yoluna gitmeye davranıp,
1765	Гәнәкә биргән яулықты Бала ятқан урынға Билге итеп қалдырған. Балаһын алып, Изеүкәй Үз йортона кайтмаған.	/änäkä birgän yawlıqtı Bala yatqan urınğa Bilge itep qaldırған. Balahın alıp, İzevkäy Üz yortona qaytmağan.	Geneke'nin verdiği yağlığı çocuğun yattığı yere işaret diye bıraktı. Çocuğunu alıp Edige, kendi yurduna dönmedi.
1770	Исәнбай торған тирмәгә Тура карай атлаған. Ишектән барып ингәс тә Изәндә яткән баланың Күкрәгендә—зур бысақ,	İsänbay torğan tirmägä Tura qaray atlağan. İşektän barıp ingäs tä İzändä yatqän balanıñ Kükrägendä—zur bisaq,	İsenbay'ın kaldığı çadıra doğru at sürdü. Kapıdan içeri girdiğinde yerde yatan çocuğun göğsündeki büyük bir bıçağı;
1775	Исәнбай ман бисәһе Илағанын күргән дә Изеүкәй һүзһаз қалған, Бер талай өһһөз қалған. Исәнбай:	İsänbay man bisähe İlağanın kürgän дә İzevkäy hüzhaz qalğan, Ber talay önhöz qalğan. İsänbay:	İsenbay ile hanımının ağladığını gördü de Edige konuşamadı, bir zaman sessiz kaldı. İsenbay:
1780	— Йәшлек күптән үткәндә, Қартлығк көнөм еткәндә, Тәһре безгә, Изеүкәй, Ике бала биргәйне. Әсәһе һөһһөз булғанға,	— Yäşlek küptän ütkändä, Qartlıq könöm yetkändä, Täfire bezgä, İzevkäy, İke bala birgäyne. Äsähe höhhöz bulğanğa,	— Gençlik çağım çoktan geçmişken. yaşlılık çağım gelmişken, Edige, Tanrı bize iki çocuk verdiydi. Annesi sütsüz kalınca,
1785	Игеҙәктең берәүһе Асқа үлде, Изеүкәй!— тип, үзәренен кайғыларын әйткән. Изеүкәйҙен қулында бала күреп, ирле-бисәле төпсөп һорашып торған сақта, былар янына һабрау қарт менән Қотлоқай килеп ингән, ти. Шунан былар бергәләп Һарайзағы серзәрзе	İgezäkteñ berävhe Asqa üldә, İzevkäy!— tip, üzärenеñ qayğıların äytкän. İzevkäyҙеñ qulında bala күреп, irle-bisäle töpsöp horaşıp torğan saqta, bılar yanına Habraw qart menән Qotloqay kilep ingән, ti. Şunan bılar bergälәp Harayzağı serzärze	ikizlerden birisi açlıktan öldü, Edige! deyip üzüntülerini bildirdi. Karı kocа çocuğu görüp şaşkınlıkla birbirlerine Habraw ile Kutlukay da yanlarına gel
1790	Ултырғандар һөйләшеп, Гәнәкәне қызғанып, Төрлә яқтан уйлашып. Исәнбайзың үле балаһын Қамышлығкка илтергә,	Ultırğandar һöylәshep, /änäkәne qızğanıp, Törlö yaqtan uylaşıp. İsänbayzıñ üle balahın Qamışlıqqa iltergә,	Hepsi bir araya toplanıp saraydaki işleri konuşup oturdular. Geneke'yi kurtarmak için çeşitli fikirler ileri sürdüler. İsenbay'ın ölü çocuğunu kamışlığа götürmeye,

1795	Изеүкәйзең балаһын Исәнбайға бирергә; Гөнәкәне табырға, Уны озатып Уралға, Был бәләнән йолорға,	İzevkäyzeñ balahın İsänbayğa birergä; Änäkäne tabırğa, Unı ozatıp Uralğa, Bil bälänän yolorga,	Edige'nin çocuğunu İsenbay'a vermeye, Geneke'yi bulmaya, onu Ural'a kaçırıp bu beladan kurtarmaya,
1800	Тигән уйза тукталып, Изеүкәйгә шунда уқ Үле бала күтәртеп, Камышлыкта илтергә Барыһы ла қушқан, ти.	Tigän uyza tuqtalıp, İzevkäygä şunda uq Üle bala kütärtep, Qamışlıqqa iltergä Barıñı la quşqan, ti.	karar verip anlaşıp, Edige'ye hemencecik ölü çocuğu götürüp kamışlığa bırakmayı hepsi birden önermiş.
1805	Изеүкәй кире барһа ла, Таңға саклы торһа ла, Тирә-яғын камыштың Қызырып қарап йөрөһә лә, Гөнәкәне тапмаған.	İzevkäy kire barha la, Tañğa saqlı torha la, Tirä-yağın qamıştıñ Qızırıp qarap yöröhä lä, Änäkäne tapmağan.	Edige geri dönse de, sabaha kadar saklansa da, her yanını kamışlığın dolaşıp arasa da, Geneke'yi bulamadı.
1810	Үлек балаһы қуйып, Тағы билдә қалдырып, Изеүкәй таңға әйләнеп, Торлағына қайтқан, ти. Урын эзләп, камышқа	Ülek balahı quyıp, Tağı bildä qaldırıp, İzevkäy tañğa äylänep, Torlağına qaytqan, ti. Uryn ezläp, qamışqa	Ölü çocuğu koyup, yeniden işaret bırakıp, Edige sabaha kadar bekleyip, kaldığı yere geri dönmüş. Güvenli yer arayıp, kamışlığa
1815	Қайтып қилгән сағында, Хан кешеләре тап булып, Тоторға тип ябырылып, Кем узырзан қилгәндә, Һис бер кеше инмәстәй,	Qayıtp kilgän sağında, Xan keşeläre tap bulıp, Totorğa tip yabırılıp, Kem uzırzan kilgändä, His ber keşe inmästäy,	geri döndüğü sırada, Han'ın adamlarına rastlayıp, yakalayacaklar diye saklanıp, onlarla yarışmasına, hiç kimsenin inemeyeceği,
1820	Йәнлек аяқ баһмастан, Тирә-яғы һелкенеп, Упқын ятқан камышқа Гөнәкә барып ташланған. Был кешеләр тоталмай,	Yänlek ayaq başmaştan, Tirä-yağı helkenep, Upqın yatqan qamışqa Änäkä barıp taşlangan. Bil keşelär totalmay,	hiç bir canlıının ayak basamadığı her tarafı cıvık, insan yutan kamışlığa Geneke gidip saklandı. Bunlar Geneke'yi yakalayamayıp,
1825	Үле баланы табып, Ханға илтеп тапшырған. Изеүкәй быһы ишеткәс, Һабрау ман һөйләшкәс, Қараңғы төшәп, төн булғас,	Üle balanı tabıp, Xanğa iltep tapşırğan. İzevkäy bıñı işetkäs, Habraw man höyläşkäs, Qarañğı töşöp, tön bulğas,	ölü çocuğu bulup, götürüp Han'a verdiler. Edige bunu duyunca, Habrav ile konuşunca, hava kararıp gece olunca,
1830	Кеше аяғы һил булғас, Қотло менән Изеүкәй, Исәнбайзы әйәртеп, Эзләй сығып қиткән, ти.	Keşe ayağı hil bulğas, Qotlo menän İzevkäy, İsänbayzı eyärtep, Ezläy sıgıp kitkän, ti.	el ayak çekilince, Kutlu ile Edige, İsenbay'ı da alıp, aramaya çıkmışlar.

	Гәнәкә һазға батһа ла, 1835 Көн-төн буйы тырмашып, Хәлдәрәнән тайһа ла, Һыуға һуҙған сауылдың Ботағына тотоноп, Төпкә төшөп китеүзән	/änäkä hazğa batha la, Kön-tön buyı turmaşıp, Xäldärenän tayha la, Hiwğa huzğan sawıldıñ Botağına totonop, Töpkä töşöp kitezän	Geneke sazlığa batsa da, gece gündüz uğraşıp, elden ayaktan düşse de, suya uzanan bir kayının dalına tutunup, bataklığa batmaktan
1840	Үзен һақлап торған, ти. Изеүкәйзәр қамышты Кәмә менән йырғылап, Төрлө яқтан аралап, Тауыш биреп төрлөсә	Üzen haqlap torğan, ti. İzevkäyzär qamıştı Kämä menän yırğılap, Törlö yaqtan aralap, Tawış birep törlösä	kendini kurtarmış. Edigeler kamuşlığı kayık ile dolaşıp, her yanı arayıp, tүrlү sesler çıkarıp,
1845	Гәнәкәне тапқан. ти. Үлгән Нуретдин менән Баланы алыштырғанын, Үле баланы тапқас, Хандың тынысланғанын,	/änäkäne tapqan. ti. Ülgän Nuretdin menän Balanı alıştırganın, Üle balanı tapqas, Xandıñ tınıslanğanın,	Geneke'yi bulmuşlar. Ölen Nurettin ile çocuğu değiştirdiğini, ölü çocuğu bulunca, Han'ın sakinleştiiğini,
1850	Изеүкәй һөйләп биргән, ти. Гәнәкәгә ат биреп, Ас тамағын туйзырып, Бер көн тотмай Изеүкәй Урал қарай озатқан.	İzevkäy höyläp birgän, ti. /änäkägä at birep, As tamağın tuyzırıp, Ber kön totmay İzevkäy Ural qaray ozatqan.	Edige anlatmış. Geneke'ye at verip, karnını doyurup, bir gün bekletmeden, Edige Ural'a doğru yolladı.
1855	Ыңйы хәзер тынғандай, Изеүкәй уға булғандай, Изеүкәйгә һырышып, Йөрөгәнән күргәнгә, Сәләхи тағы көнләшкән.	Inyı xəzer tınğanday, İzevkäy uğa bulğanday, İzevkäygä hırışıp, Yörögänen kürgängä, Säläxi tağı könläşkän.	Edige ona kalmış gibi, Edige'ye sırnaşıp, gezdiğini görünce, Selehi daha da kışkandı.
1860	Ханбикәгә аулақта Изеүкәйзе ошақлап, Ханбикәне тағы ла Төрлө яқтан шаштырған. Берзән-бер көн Туктамыш	Xanbikägä awlaqta İzevkäyze oşaqlap, Xanbikäne tağı la Törlö yaqtan şaştırğan. Berzän-ber kön Tuqtamış	Hanbike'ye ıssız bir yerde Edige'yi çekiştirip, Hanbike'yi yine hilelerle şaşkınlığa düşürdü. Günlerden bir gün Toktamış
1865	Яңғыз аулақ булғанда, Қайғылатып ужарын, Хан янына қилгән дә Алдап-йолдап иренә Ханбикә һүз асқан, ти:	Yañğız awlaq bulğanda, Qayğılatıp ujarın, Xan yanına kilgän дә Aldap-yoldap irenä Xanbikä hüz aşqan, ti:	tek başına ıssız bir yerdeyken, yüzüne kaygılı bir ifade takınıp, hanın yanına geldiğinde kocasını kandırıp Hanbike söze başlamış:
1870	— Ай оло хан, оло хан, Бөгәсә тағы төш күрзем, Ул төшөмдә уйлаһан,	— Ay olo xan, olo xan, Bögäsä tağı töş kürzem, Ul töşömdö uylahañ,	— Ey ulu han, ulu han, bu gece de düş gördüm, bu düşümü düşünsen,

	Һиңә яман эш күрзем: Кара йылан буйындай	Hifä yaman eş kürzem: Qara yılan buyında	sana kötülük gördüm: Kara yılan büyüklüğünde
1875	Кабырғанда ит күрзем; Яуға сапқан батырзың, Тиргә сумған атындай, Тибенгендә тир күрзем; Утқа өткән койкалай	Qabırğanda it kürzem; Yawğa sapqan batırzıñ Tirgä sumğan atında, Tibengendä tir kürzem; Utqa ötkän qoyqalay	kaburganda et gördüm. Savaşa giden bahadırın tere batmış atı gibi, tepinginde ter gördüm. Ateşte tütsülenen kelle gibi
1880	Карайып қалған соң қаһы, Һөйәкһез қалған башыңды, Қарыңдықтай қурышып, Йыйырылған битеңде, Ат күзендәй зур күзен	Qarayıp qalğan soñqahı, Höyäkhez qalğan başıñdı, Qarındıqtay qurışıp, Yıyırılğan biteñde, At küzendäy zur küzeñ	şakakları kararmış, kemiksiz kalan başını, işkembe gibi buruşup kırışan yüzünü, at gözü kadar büyük gözünüñ
1885	Төһйөрөп бөтөп йомолған,— Шулай яман төш күрзем. Туктамыш: — Бөгәсә һин күргән төш Ул ни булып, Ханбикә?	Tönyöröp bötöp yomolğan,— Şulay yaman töş kürzem. Tuqtamış: — Bögäsä hin kürgän töş Ul ni bulır, Xanbikä?	kararır yumulduğunu, böyle kötü düş gördüm. Toktamış: — Bu gece senin gördüğün düş neye delalet Hanbike?
1890	Батырзарым эсендә Тарқаулық йок, Ханбикә. Ханбикә: — Хан һарайы эсендә Ханы менән батырзың	Batırzarım esendä Tarqawlıq yoq, Xanbikä. Xanbikä: — Xan harayı esendä Xanı menän batırzıñ	Bahadırlarımın içinde anlaşmazlık yok, Hanbike. Hanbike: — Han sarayı içinde hanı ile bahadırın
1895	Араһы тарқау булмаһын! Хан янында ултырып, Бер һарайза аш эскән Ханы менән батырзың Йөрәге тарқау булмаһын!	Araһı tarqaw bulmahın! Xan yanında ultırıp, Ber harayza aş eskän Xanı menän batırzıñ Yöräge tarqaw bulmahın!	arası açık olmasın! Han yanında oturup, sarayda birlikte aş yiyen hanı ile bahadırın yürekleri soğuk olmasın!
1900	Һарай қызын һөйгән ир, Уны ханы юйған ир. Ханы уны тарға ла, Қонон эзләп йөрәмәһен! Бикә итергә йөрөгәнән	Haray qızın höygän ir, Unı xanı yuyğan ir. Xanı unı tartha la, Qonon ezläp yörömähän! Bikä itergä yörögänen	Saray kızını seven er, hanı tarafından öldürür. Hanı onu incitse de, intikam peşinde koşmasın! Hanım olarak alacağı kadını
1905	Хан үлтереп, тол иткәс, Йөрөгәндәй балаһын Турап ханы хур иткәс, Шулар қонон алам тип, Ыһйы менән Кинйәнең	Xan ülterep, tol itkäs, Yörögendäy balahın Turap xanı xur itkäs, Şular qonon alam tip, Inyı menän Kinyäneñ	han öldürüp, onu dul bırakınca, yüreğinin parçası çocuğunu han doğrayıp aşağılayınca, bunların intikamını alayım deyip, Inyı ile Kinye'nin
1910	Берәһен урлап китмәһен. Шул Изевкәйзән қурқамын,	Berehen urlap kitmähen. Şul İzevkäyzän qurqamın,	birisini kaçırıp gitmesin. Şu Edige'den korkuyorum.

	<p>Башың юйып, хан булып, Так өстөнә менмәһен! Ожмах һымак көнөндә, 1915 Йәһәннәмдәй яндырып, Кара көнгә калдырып, Башынды хур кылмаһын,— тип, Ханбикә һөйләп торғанда, хан янына батырзар килеп ингән. Улар инеп, исэн-һаулыгк һорашкас, хан һарай кыззарына аш-һыу килтерергә бойорған. Былар артынан озакламай Изеүкәй зә килгән. Урын күрһәтелгән, бары ла ултырған. Кунактарға һыуһын биргәндә, Изеүкәйгә бирә торған тустакка Ханбикә ыу һалған. Быны күрөп калған һарай кызы тустактарзы таратып йөрөгәнәндә, Изеүкәйгә аңлатқан. Бары ла күтөрөп эскәс, Изеүкәй ескәгән дә, бармағын тығып болғатып, ултыртып куйған. Ханбикә:</p>	<p>Başını yuyıp, han bulıp, Taq östönä menmähen! Ojmax һымак көнөfidö, Yähännämdäy yandırıp, Qara köngä qaldırıp, Başındı xur qılmahın,— tip, Xanbikä höyläp torğanda, han yanına batırzar kilep ingän. Ular inep, işän-hawlıq horaşqas, han haray qızzarına aş-һıw kilterergä boyorğan. Bılar artınan ozaqlamay İzevkäy zä kilgän. Urın kürhätelgän, barı la ultırған. Qunaqtarğa һıwhın birgändä, İzevkäygä birä torған tuştaqqa Xanbikä ıw halған. Bını kürep qalған haray qızı tuştaqtarızı taratıp yörögänendä, İzevkäygä aflatқан. Barı la kütärep eskäs, İzevkäy yeskägän дә, barmağın tığıp bolğatıp, ultırtıp quyған.</p>	<p>Başını kesip, han olup, tahta geçmesin! Cennet gibi gününü, Cehenneme çevirip, hayatını karartıp, seni aşığılamasın, deyip Hanbike konuşmasını tamamla hanın yanına geldiler. İnip selam ver kızlarına yiyecek içecek getirmelerir geçmeden bunların ardından Edige d kendilerine gösterilen yerlere oturdu ikram edildiği sırada, Edige'ye verile attı. Bunu gören saray kızlarından bi durumu Edige'ye anlattı. Hepsi taslar önce koklayıp sonra da parmağı ile ta tası yere bıraktı.</p>
	<p>1920 — Ай Изеүкәй, ни улай Ескәп кенә куяһын? Әллә унда эсмәслек Тәм бармы һуң, хозайым? Изеүкәй:</p>	<p>— Ay İzevkäy, ni ulay Yeskәp kenä quyahın? Ällä unda esmäşlek Tәм barını huñ, хозайым? İzevkäy:</p>	<p>— Ey Edige, ne oldu koklayıp da bıraktın? Önümüzde yenilmeyecek yemek mi var sanki, ey Allah'ım? Edige:</p>
	<p>1925 — Ашың татлы, Ханбикә,— Әсеткеһе искереп, Эсалмаслыгк ыуланған,— тигән дә сығып киткән. Хан эштең ни икәнәң аңламаған. Бейзәр аптырап калған. Туктамыш:</p>	<p>— Aşını tatlı, Xanbikä,— Äsetkehe işkerep, Esalmaşlıq ıwlangan,— tigän дә sığıp kitkän. Xan eşteñ ni ikänen añlamaған. Beyzär aptırap qalған. Tuqtamış:</p>	<p>— Aşın tatlı Hanbike, mayası eskiyip, koklanmayacak kadar zehirlenmiş, dedi de çıkıp gitti. Han ne olup bittiğ şasırp kaldı. Toktamış:</p>
	<p>1930 — Ул ни, хайуандай булып, Ашты эскәп карауы? Бармак тығып болғатып, Ултыртып сығып китеүе?</p>	<p>— Ul ni, хайwандаy bulıp, Aşı eşkәp qarawı? Barmaq tığıp bolğatıp, Ultırtıp sığıp kiteve?</p>	<p>— Bu da ne? Hayvan gibi aşı koklayıp bakması? Parmağını sokup karıştırıp, yere bırakıp çıkıp gitmesi?</p>

	Сәләхи:	Säläxi:	Selehi:
1935	— Ай оло хан, хуш күрһән, Үзем һөйләп бирәйем. Ашты аскәп куйыуы — Илең белдем тигәне, Бармак тыгып бутауы —	— Ay olo xan, xuş kürhän, Üzem höyläp biräyem. Aştı aşkär quyuwı — İleñ beldem tigäne, Barmaq tıgıp butawı —	— Ey ulu Han, hoş görürseniz, ben söyleyeyim. Aşı koklayıp bırakması; ülkeni tanıdım demesi. Parmak sokup karıştırması; ülkeni karıştırırım demesi.
1940	Илең бутармын тигәне. Хан был һүззе ишеткәс, Аптырауға қалған, ти. Бар қунағын озатқас, Хан менән Ханбикәһе	Илең бутармын тигәне. Xan bıl hüzze işetkäs, Aptırawğa qalğan, ti. Bar qunağın ozatqas, Xan menän Xanbikähe	Han bu sözü duyunca, şaşırıp kalmış. Bütün konuklarını uğurlayınca, Han ile Hanbike
1945	Икәү генә қалған, ти. Шул сақ тағы Ханбикә, Хан асыуын күпсетеп, Изеүкәйзе нисек тө Ханға яман күрһәтеп	İkäv genä qalğan, ti. Şul saq tağı Xanbikä, Xan asıwın küpsetep, İzevkäyze nisek tä Xanğa yaman kürhätep	ikisi başbaşa kalmış. O zaman yine Hanbike Han'ın öfkesini arttırıp, Edige'yi daha da Han'ın gözünden düşürüp,
1950	Һөйләп ултырғанында, Кинйәбикә қыззаны, Иркәләнеп-һөйләнеп, Килеп ингән, ти, бында. Ханбикә:	Höyläp ultırğanında, Kinyäbikä qızzanı, İrkälänep-höylänep, Kilep ingän, ti, bında. Xanbikä:	kötüleyip dururken, kızları Kinyebike nazlı nazlı söylenerek, gelivermiş yanlarına. Hanbike:
1955	— Бына, ханым, ишеттең, Мин қасандан һөйләнем, Бер килмешәк кешене Түргә узырма, тинем. Изеүкәй һиңә бығаса	— Bına, xanım, işetteñ, Min qasandan höylänem, Ber kilmeşäk keşene Türgä uzzırma, tinem. İzevkäy hiñä bığasa	— İşte, Han'ım, duydun! Ben ne zamandır söylerim, bir yanaşmayı baş köşeye çıkarma derim. Edige sana önceleri
1960	Бер һүз әйтмәй килгәйне; Ишеттеңме инде үзең Ни тип сығып киткәнен? Изеүкәй әйтеп қуймақ ул, Йәндәй күргән қызыңды	Ber hüz äytmäy kilgäyne; İşetteñme inde üzëñ Ni tip sıgıp kitkänen? İzevkäy äyter quymaş ul, Yändäy kürgän qızıñdı	ağzını açıp bir şey demezdi. Şimdi kendin de duydun mu sana ne diyerek çıkıp gittiğini? Edige, söylemez o, canın gibi gördüğün kızını
1965	Қалым-мазар түләмәй Алып китмәй қалмақ ул. Туктамыш: — Улай булһа, Ханбикә, Бер оло туй яһайық;	Qalım-mazar tülämäy Alıp kitmäy qalmaş ul. Tuqtamış: — Ulay bulha, Xanbikä, Ber olo tuy yahayıq;	başlık ödemeksizin almadan gitmez o. Toktamış: — Eğer öyleyse, Hanbike, büyük bir şölen verelim.
1970	Шунда уны мәс қылып, Аяғынан йығайық; Кул-аяғын бәйләтеп,	Şunda unı mäs qılıp, Ayağınan yığayıq; Qul-ayağın bäylätep,	Orada onu şarhoş edip, yere yıkalım. Elini ayağını bağlatıp,

	Башын шундук кистереп, Без шулай котолайык,—	Başın şunduq kişterep, Bez şulay qotolayıq,—	oracıkta başını kestirip biz de böylece kurtulalım,
1975	Тип уйлашып икәләп, Туй яһарға булғандар. Берзән-бер көн һарайза зур туйға бейзәр, сит қунақтар йыйылған. Аш-һыу әзерләнгән. Баш бей кайтһын инде тигән булып, Һезүкәй менән Ыһыйның һунарзән кайтканын көтөп торғанда, Һезүкәйзәр кайтып төшкән, ти. Шунан ашау-есеу, уйын-көлкө башлағандар. Шул мәлдә Һсәнбай кирәгәне яғалап, тирә-яғын һағалап, ошо йырын йырлаған, ти: — Хан һунарға сығырға Батырзарын йыйған, ти.	Tip uylaşıp ikäläp, Tuy yaharğa bulğandar. Berzän-ber kön harayza zur tuyğa beyzär, sit qunaqtar yuyılğan. Aş- hıw әzerlängän. Baş bey qaythın inde tigän bulıp, Һzevkäy menän Inyınıñ һunarzән qaytqanın kötöp torğanda, Һzevkäyzär qaytıp töşkän, ti. Şunan aşaw-esev, uyın-kölkö başlağandar. Şul mäldä Һşәнbay kirägäne yağalap, tirä-yağın hağalap, oşo yırın yırлаған, ti: — Хан һунарға sıgırға Batırzarin yuyған, ti.	deyip aralarında anlaşıp, şölen vermeye hazırlandılar. Günlerden bir gün, beyler ve uzak ülk büyük şölen için sarayda toplandılar. hazırlandı. Baş bey de gelsin denilip l dönmesi beklenirken onlar da gelmiş içmeye, gülüşüp oynamaya başlamış çadırın dışında durup, sağını solunu l yırlamış: — Han ava gitmek için bahadırlarını toplamış.
1980	Һунар тапмай яланда, Қара қошто оло хан Ыласынға сөйөргә Бауын сисеп қуйған, ти. Өстөндөгә қамқаны	Hunar tapmay yalanda, Qara qoşto olo xan İlasınğa söyörgä Bawın sisep quyған, ti. Öştöndäge qamqanı	Bozkırda av bulamayan ulu han, kartalını şahine saldırtmak için bağını çözüp bırakmış. Üstündeki ipek kaftanını
1985	Сисеп ырғыт бейзәргә; Өлкән йыйын, оло туй Қалһын тороп бейзәргә. Табаны ялпақ буз толпар Әйәрләнгән, сық, һиңә;	Sisep ırğıt beyzärgä; Ölkän yuyın, olo tuy Qalhın torop beyzärgä. Tabanı yalpaq buz tolpar Eyärlängän, sıq, hiñä;	Çıkarıp fırlat beylere! Büyük toplantı, büyük şölen kalıversin beylere! Geniş toynaklı boz tulpar eyerlendi, çık, sana!
1990	Қара бөркөт йөнөнән Әзерләнгән уқ һиңә. Минәң атым Һсәнбай, Оран бирәм, бел, һиңә. Һсәнбай йырын ишеткәс,	Qara bөрköt yönönän Äzerlängän uq hiñä. Mineñ atım Һşәнbay, Oran biräm, bel, hiñä. İşәнbay yırın işetkäs,	Kara kartal tүйүnden hazırlanan ok, sana! Benim adım İsenbay, işaret veriyorum, anla, sana! İsenbay'ın yırını duyunca,
1995	Һезүкәй зә һақланған; Сығып китеп йыйындан, Буз толпарға атланған. Қыуа сығыр батырзар Атқа менәм тihәләр,	Һzevkäy zä haqlanған; Sıgıp kitep yuyından, Buz tolparға atlangan. Qıwa sıgır batırzar Atqa menäm tihälär,	Edige de durumu anladı. Topluluktan fırlayıp, boz tulpara bindi. Peşinden kovalayan bahadırlar, ata binelim deseler,
2000	Таралғыһы кишек әйәрзәң, Ауызлығы юқ, ти, үйгәнден.	Taralğıһı kişek eyärzәñ, Awızlığı yuq, ti, үygәndәñ.	eyerlerinin kolanı kesik, gemi yokmuş yularların.

	Ни ишләргә белмәйсә: “Изеүкәй кайзан белгән һуң? Кыуа сығар батырзың	Ni işlärğä belmëysä: “İzevkäy qayzan belgän huñ? Qıwa sıǵar batırzıñ	Ne yapacaklarını bilemeyip: “Edige nerden bildi de ardından kovalayacak bahadırların kolanlarını kesti?” deyip afallayıp kadılar.
2005	Таралғыһың кискән”, — тип Аптырауға қалғандар. Изеүкәй сығып тайғас, Туктамыш хан: “Изеүкәй һискәнде, хәзер ул Уралға кайтып шау һалыр, илен туплап, яу менән килер”, — тип уйға қалған, ти. “Әле алыс китмәгәндер”, — тип, Изеүкәйзе кире бороп алып кайтырға бар батырын димләй башлаған: — Урал, Яйық батырзың Котон йәйгән тоқомдан	Taralǵıhuñ kiskän”, — tip Aptırawǵa qalǵandar. İzevkäy sıǵıp tayǵas, Tuqtamış xan: “İzevkäy hişkände, xäzer ul Uralǵa qaytıp şaw halır, ilen tuplap, yaw menän kiler”, — tip uyǵa qalǵan, ti. “Äle alıś kitmägänder”, — tip, İzevkäyze kire borop alıp qaytırǵa bar batırın dimläy başlaǵan: — Ural, Yayıq batırzıñ Qoton yäygän toqomdan	afallayıp kadılar. Edige çıkıp kaçınca, Toktamış Han: Ural’a gidip haber salar, yurdunu toǵ diye endişelenmiş. “Henüz uzaklaşm Edige’yi geri döndürüp getirmeleri iç seslendi: — Ural, Yayık bahadırın kutunu yayan tohumdan bahadır olarak doǵar er! Bir boya baş olup, ülkeyi avucunun içine alan, ünü her yana yayılan Kıpçak Bey! Çifter çifter bıçak takan er, çifte kama bağlayan er! Düşmanı kovala diyorum, gidip canımı al diyorum! Çin’e gidip savaşır Yaman daǵdan yol açıp, ülkesine boyunu toplayan, süngüsünün ucunda düşmanını kelebek gibi oynatan Tamyan Bahadır, sana söylüyorum! Tamyanların başı sen, şimdi kalkıp silkin sen, eline kılıcını aliver sen! Kara Deniz boyunda, ünü yayılan baş komutanım, ülkesini bağlayıp emrime eliyle veren kılavuzum. Halkı sözünü dinlemeyen, beylerine boyun eğmeyen, kendisi istemese,
2010	Батыр булып туған ир, Бер ырыуға баш булып, Ус төбөндә ил тотоп, Даның киткән Кыпсақ бей! Куш-куш бысақ таққан ир,	Batır bulıp tuǵan ir, Ber ırıwǵa baş bulıp, Us töböndä il totop, Danıñ kitkän Qıpsaq bey! Quş-quş bısmaq taqqan ir,	bahadır olarak doǵar er! Bir boya baş olup, ülkeyi avucunun içine alan, ünü her yana yayılan Kıpçak Bey! Çifter çifter bıçak takan er, çifte kama bağlayan er! Düşmanı kovala diyorum, gidip canımı al diyorum! Çin’e gidip savaşır Yaman daǵdan yol açıp, ülkesine boyunu toplayan, süngüsünün ucunda düşmanını kelebek gibi oynatan Tamyan Bahadır, sana söylüyorum! Tamyanların başı sen, şimdi kalkıp silkin sen, eline kılıcını aliver sen! Kara Deniz boyunda, ünü yayılan baş komutanım, ülkesini bağlayıp emrime eliyle veren kılavuzum. Halkı sözünü dinlemeyen, beylerine boyun eğmeyen, kendisi istemese,
2015	Куш әзернә асқан ир, Дошманды кыуа бар, тимен, Барып йәнен ал, тимен! Сингә барып яу асып, Яман таузан юл асып,	Quş äzernä aşqan ir, Doşmandı qıwa bar, timen, Barıp yänen al, timen! Singä barıp yaw asıp, Yaman tawzan yul asıp,	çifte kama bağlayan er! Düşmanı kovala diyorum, gidip canımı al diyorum! Çin’e gidip savaşır Yaman daǵdan yol açıp, ülkesine boyunu toplayan, süngüsünün ucunda düşmanını kelebek gibi oynatan Tamyan Bahadır, sana söylüyorum! Tamyanların başı sen, şimdi kalkıp silkin sen, eline kılıcını aliver sen! Kara Deniz boyunda, ünü yayılan baş komutanım, ülkesini bağlayıp emrime eliyle veren kılavuzum. Halkı sözünü dinlemeyen, beylerine boyun eğmeyen, kendisi istemese,
2020	Иленә ырыуын тулатқан, Һөңгө оsonда дошманды Күбәләктәй уйнатқан Тамъян батыр, һиңә әйтәм! Тамъяндарзың башы һин,	İlenä ırıwın tuplatqan, Höñgö osonda doşmandı Kübäläktäy uynatqan Tam’yan batır, hiñä äytäm! Tam’yandarzıñ başı hin,	çifte kama bağlayan er! Düşmanı kovala diyorum, gidip canımı al diyorum! Çin’e gidip savaşır Yaman daǵdan yol açıp, ülkesine boyunu toplayan, süngüsünün ucunda düşmanını kelebek gibi oynatan Tamyan Bahadır, sana söylüyorum! Tamyanların başı sen, şimdi kalkıp silkin sen, eline kılıcını aliver sen! Kara Deniz boyunda, ünü yayılan baş komutanım, ülkesini bağlayıp emrime eliyle veren kılavuzum. Halkı sözünü dinlemeyen, beylerine boyun eğmeyen, kendisi istemese,
2025	Инде тороп талпын һин, Кулыңа кылыс алсы һин! Кара диңгез буйында, Даның сәскән қор башым, Илен бәйләп қулыма	İnde torop talpın hin, Qulıñǵa qılıs alsı hin! Qara diñgez buyında, Danıñ säskän qor başım, İlen bәйләp qulıma	çifte kama bağlayan er! Düşmanı kovala diyorum, gidip canımı al diyorum! Çin’e gidip savaşır Yaman daǵdan yol açıp, ülkesine boyunu toplayan, süngüsünün ucunda düşmanını kelebek gibi oynatan Tamyan Bahadır, sana söylüyorum! Tamyanların başı sen, şimdi kalkıp silkin sen, eline kılıcını aliver sen! Kara Deniz boyunda, ünü yayılan baş komutanım, ülkesini bağlayıp emrime eliyle veren kılavuzum. Halkı sözünü dinlemeyen, beylerine boyun eğmeyen, kendisi istemese,
2030	Тотоп биргән юлбашым, Иле телен алмаған, Бейенә буй бирмәгән, Үз ырайы булмаһа,	Totop birǵan yulbaşım, İle telen almaǵan, Beyenä buy birmägän, Üz ırayı bulmaһa,	çifte kama bağlayan er! Düşmanı kovala diyorum, gidip canımı al diyorum! Çin’e gidip savaşır Yaman daǵdan yol açıp, ülkesine boyunu toplayan, süngüsünün ucunda düşmanını kelebek gibi oynatan Tamyan Bahadır, sana söylüyorum! Tamyanların başı sen, şimdi kalkıp silkin sen, eline kılıcını aliver sen! Kara Deniz boyunda, ünü yayılan baş komutanım, ülkesini bağlayıp emrime eliyle veren kılavuzum. Halkı sözünü dinlemeyen, beylerine boyun eğmeyen, kendisi istemese,

	Берәүгә юл куймаған	Berävgä yul quymağan	hiç kimseye geçit vermeyen
2035	Сәләхи батыр, һиңә әйтәм: Уғын қырқ нарға асқан, Урзамда оло дан тотқан, Һарайымда иркә һин, Сәләхи батыр, қор башым,	Säläxi batır, hiñä äytäm: Uğın qırq narga aşqan, Urzamda olo dan totqan, Harayımda irkâ hin, Säläxi batır, qor başım,	Selehi Bahadır, sana söylüyorum: Okunu kırk deveye taşıtan, Ordamda büyük ün alan, sarayımda şımarık sen, Selehi Bahadır, baş komutanım,
2040	Дошманымды тотсәле, Билен шунда бөксәле! Қырым иле эсендә Қараңғыла юл тапқан, Бейе ятқан һарайзың	Doşmanımıdı totsäle, Bilen şunda böksäle! Qırım ile esendä Qarañgıla yul tapqan, Beye yatqan harayzıñ	düşmanımı tutsana, belini oracıkta büksene! Kırım ülkesi içinde, karanlıkta yol bulan, beyinin yattığı sarayın
2045	Ниргәһинә ут ятқан Қарабай батыр, һиңә әйтәм! Қая бетенә юл һалып, Яу килгәндә тайшанмай, Ат уйнатып юл сапқан,	Nirgähinä ut yaqqan Qarabay batır, hiñä äytäm! Qaya betenä yul halıp, Yaw kilgändä tayşanmay, At uynatıp yul sapqan,	surlarında ateş yakan Karabay Bahadır sana söylüyorum! Kaya yüzüne yol açıp, düşman geldiğinde kaçmayan, at oynatıp yol alan,
2050	Ун мең кешем бер төндә Һуйып, буйын бирмәгән Қатай батыр, һиңә әйтәм! Қараңғыла юл сапқан, Алығанда һүз тапқан,	Un meñ keşem ber töndä Huyıp, buyın birmägän Qatay batır, hiñä äytäm! Qarañgıla yul sapqan, Alyıganda hüz tapqan,	on bin kişimi bir gecede öldürüp baş eğmeyen Katay Bahadır sana söylüyorum! Karanlıkta yol alan, zora düştüğünde söz ustası,
2055	Яурының кин, олатлы, Арысландай йөрәкле Қатай батыр, қузғалсы, Қоралыңды қулға алсы! Дошмандан һис тайшанмай,	Yawrıññ kiñ, olpatlı, Arıslanday yöräkle Qatay batır, quzğalsı, Qoralıñdı qulğa alsı! Doşmandan his tayşanmay,	geniş omuzlu, gururlu, aslan gibi yürekli Katay Bahadır kımıldasana, silahını eline alsana! Düşmandan hiç korkmayan,
2060	Илен йәйеп яланға, Изел, Димдең тифһәнен Үзенә торлақ қылырға Ат уйнатқан туғайза Һазақ қайрап сағында,	İlen yäyep yalanğa, İzel, Dimdeñ tiphänen Üzenä torlaq qılırğa At uynatqan tuğayza Hazaq qayrap sağında,	halkını yayıp kırlara, İdil ve Dim'in yamaçlarını kendine yurt edinmek için at oynattığı ormanda ok attığı zamanda
2065	Ырыу тотқан Юрматы, Һиңә әйтәм тағы ла: Дошман илен баққанда, Яуза аймағын һақлаған, Яуға сапқан сағында,	Irıw totqan Yurmatı, Hiñä äytäm tağı la: Doşman ilen başqanda, Yawza aymağın haqlağan, Yawğa sapqan sağında,	boy sahibi olan Yurmatı, sana da söylüyorum: Düşman yurdunu bastığında, savaşta topraklarını koruyan düşmana saldırdığı zaman,
2070	Күктәй гөрләп күкрәгән, Иң таянған Юрматым, Ауыр көндә қанатым,	Küktäy görläp kükrägän, İñ tayanğan Yurmatım, Awır köndö qanatım,	gök gibi gürleyip kükreyen, en güvendiğim Yurmatım, zor günlerde kanadım,

	Бар, батырым, барһана, Барып куркыу һалһана!	Bar, batırım, barhana, Barıp qurqıw halhana!	git, bahadırım, gitsene, gidip korku salsana!
2075	Яның батмандан ауыр, Дүрт карағас үзәген Ярып, уғың юғалған, Кая эсендә куш айыузы Кыбырлатмай қазаған,	Yanıfı batmandan awır, Dürt qaragás üzägen Yarıp, uğıfı yuğalğan, Qaya esendä quş ayıwızı Qıbırlatmay qazagan,	Yayın batmandan ağır, dört köknar gövdesini yarıp okun kaybolur. Kayalıkta iki ayıyı kıpırdatmadan öldüren,
2080	Батырзарзың исендә Иң карты ла, һоллоһо, Табын батыр, һиңә әйтәм: Арысландай қысқырған, Күп зур эштәр башқарған,	Batırzarzıfı isendä İñ qartı la, holloho, Tabın batır, hiñä äytäm: Arıslanday qısqırğan, Küp zur eştär başqarğan,	bahadırların içinde en yaşlısı da güçlüsü, Tabın Bahadır, sana söylüyorum: Aslan gibi kükreyen pek çok zor işler başaran,
2085	Яуза һөңгә һындырған, Һөңгәгә кеше мендергән, Ил күңелен тындырған, Еңмәгән яу қалмаған, Әсһә, қанға туймаған	Yawza höñgö һındırğan, Höñgögä keşe mendergän, İl küñelen tındırğan, Yeñmägän yaw qalmağan, Eshä, qanğa tuymağan	savaşta süngü kıran, süngüsüne adam bindiren, ülkenin gönlünü rahatlatan, yenmediği düşman kalmayan, içse, kana doymayan,
2090	Табын батыр—тойғоном, Һин дә тыңла бойороғом: Қыйғырзай тороп қуғалсы, Дошманымды қулға алсы! Аму буйлап Хәзәргә	Tabın batır—toyğonom, Hin дә tıñla boyoroğom: Qıyırzay torop quğalsı, Doşmanımdı qulğa alsı! Amu buylap Xäzärgä	Tabın Bahadır toygunum, ¹⁴ sen de dinle buyruğum: Doğan gibi atılana, düşmanımı ele geçirsene, Amuderya boyundan Hazar'a
2095	Қанһыз, илем йәйзергән, Буйһондороп һарайға, Қул астыма йыйзырған, Қызыл телең бал төслә Булып, илгә таралған,	Qanhız, ilem yäyzergän, Buyhondorop harayğa, Qul aştıma yıyırğan, Qızıl teleñ bal töslö Bulıp, ilgä taralğan,	kansızca halkımı yayan, baş eğdirip saraya, emrim altına toplayan, kızıl dilin bal tadında olup, ülkeye yayılan,
2100	Янбай тийеп дан алған, Һиңә тағы шуны әйтәм: Һазақ теймәй, Ізеүкәй Батырзарзан қотолһа, Сөсә телең арбаһын,	Yanbay tiyep dan alğan, Hiñä tağı şunu äytäm: Hazaq teymäy, İzevkäy Batırzarzan qotolha, Sösö teleñ arbahın,	Yanbay diye ün alan, sana dahi şunu derim: Ok değmeden Edige bahadırlardan kurtulsa, tatlı dilin büyülesin,
2105	Қул-аяғын бәйләһен; Дар ағаста асылған Ізеүкәйзең кәүзәһен Илем күреп һил булһын!..” Туктамыш хан ялуарып,	Qul-ayağın bäylähen; Dar ağasta aşıłğan İzevkäyzeñ kävzähen İlem kürep hil bulһın!..” Tuqtamış han yalwarıp,	elini ayağını bağlasın. darağacında asılan Edige'nin gövdesini ülkem görüp rahatlasın. Toktamış han yalvarıp,
2110	Батырзарға әйтһә лә,	Batırzargä äythä lä,	bahadırlarına söylese de

¹⁴ Şahingiller ailesine mensup, akçıl, iri bir yırtıcı kuş

	Батырзарзың берәүһе His бер һүзен әйтмәгән: Изеүкәйзең артынан Кыуабыз тип һүз биреп,	Batırzarzıfı berävhe His ber hützen äytmägän: İzevkäyzeñ artınan Qıwabız tip hüz birep,	bahadırların hiç biri tek bir söz söylemedi. Edige'nin ardından kovalarız deyip söz verip,
2115	Тора һалып китергә Бере базнат итмәгән. Сақырылған йыйынға Килә алмай һуңлаған, Илдә йырсы, зур һынсы,	Tora halıp kitergä Bere baznat itmägän. Saqınlğan yuyınğa Kilä almay huñlağan, İldä yırsı, zur hınsı,	kalkıp gitmeye biri de cesaret edemedi. Çağırılan topluluğa gelemeyip geciken, ülkede ozan, büyük tecrübe sahibi,
2120	Күпте күреп ишетеп, Йөззән артык йөшөгән, Тирә-яктың бар хәлен Күз алдындай күреүсе Һабдау қарттың килгәнен	Küpte kürep işetep, Yözzän artıq yäşägän, Tirä-yaqtıñ bar xälen Küz aldınday kürevse Habdaw qarttıñ kilgänen	çok şey görüp duyan, yaşı yüzden aşan, dört bir yanın durumunu gözünün önündeymişçesine gören, Habrav Koca'nın geldiğini
2125	Ханға хәбәр иткәндәр. Аякка басып барыһы Һабрау қарттың ингәнен урлап қаршы алғандар. Туктамыш:	Xanğa xəbär itkändär. Ayaqqa başıp barıñı Habraw qarttıñ ingänen ,urlap qarşı algandar. Tuqtamış:	Han'a haber verdiler. Hepsi ayağa kalkıp, Habrav Koca'nın girişini saygıyla karşıladılar. Toktamış:
2130	— Һабрау килә тигәс тә, Қараскынды күргәс тә, Озон қолақ, һизгәр күз, Ауызы асық, сапақ һүз — Һабрау инә тигәс тә,	— Habraw kilä tigäs tä, Qarasqındı kürgäs tä, Ozon qolaq, hizgär күz, Awızı asıq, sapaq hüz — Habraw inä tigäs tä,	— Habrav geliyor denince, karaltını görünce, kulağı delik, gözü keskin, konuşkan, söz ustası Habrav geldi denince,
2135	Уйым, һүзем бүлдерзем. Елгән аттан тир сығыр, Күк йылкынан буз тыуыр, Сәсән ирзән өнөнән Кыл ярырзай һүз сығыр;	Uyım, hüzem бүлдерзем. Yelgän attan tir sıgır, Kük yılqınan buz tıwır, Säsän irzeñ önönän Qıl yarırzay hüz sıgır;	düşünmeyi, konuşmayı bıraktım. Koşan attan ter çıkar, gök yıldıdan boz doğar. Bilgiç erin ağzından kıl yaracak söz çıkar.
2140	Акыллы ир башынан Донъя қорор уй сығыр. Йөззән артык йөшөгән, Йәне, һөйәге қақшаған, Азау теһе қойолоп,	Akıllı ir başınan Don'ya qoror uy sıgır. Yözzän artıq yäşägän, Yäne, höyäge qaqşağan, Azaw teşe qoyolop,	Akıllı erin başından dünya kuracak fikir çıkar. Yüzden fazla yaşayan, canı, kemiği boşalan, azı dişi çürüyüp,
2145	Берәм-берәм төшкән һуң, Хызыр йыйып бер ебәккә, Теһеп-теһеп бәйләгән. Һәр бер эһте белеүсе, Һүззе уйлап һөйләүсе,	Beräm-beräm töşkän huñ, Xızır yuyıp ber yebäkkä, Tezep-tezep bäylägän. Här ber eşte belevse, Hüzze uylap höylävse,	birer birer düştükten sonra, Hızır bir ipeğe toplayıp dizi dizi bağlamış. Her işi bilen, sözü düşünüp söyleyen,

2150	Ил өлкәне Хабрау карт,
Көңөш һиңә туqtаны.
Ақ Урзала һарайым
Аптырауға әйләнде;
Табағымдан аш ейгән	İl ölkäne Habraw qart,
Känñaş hiñä tuqtanı.
Aq Urzala harayım
Aptırawğa äylände;
Tabaqımdan aş yeegän	halk büyüğü Habrav Koca,
iş sana düştü.
Ak Orda'da sarayım
şaşkına döndü.
Tabaqımdan aş yiyen
2155	Изеүкәй батыр тигәне
Кара йыланға әйләнде.
Тел өстөнә тел қуймай
Көңөшәнде әйт әле!
Хабрау:	İzevkây batır tigäne
Qara yılanğa äylände.
Tel östönä tel quymay
Känñäşefinde äyt äle!
Habraw:	Edige Bahadır dedikleri
kara yılanı döndü.
Söze söz katmadan
fikrini söyle hadi!
Habrav:
2160	— Эй қартыңмын, қартыңмын,
Күпте күргән қартыңмын.
Урал буйы данлы йорт
Аптырауға қалғанын,
Батырзари ил һақлап,	— Ey qartıñmın, qartıñmın,
Küpte kürgän qartıñmın.
Ural buyı danlı yort
Aptırawğa qalğanın,
Batırzarı il haqlap,	— Ey, büyüğünüm, büyüğünüm!
Çok şey görmüş büyüğünüm.
Ural boyu ünlü yurdun
şaşkınlığa düştüğünü,
bahadirlarının ülkeyi koruyup
2165	Қызыл қанға батқанын,
Урал буйлап хандарзың, —
Ат саптырып юртқанын, —
Уны ла күргән қартыңмын.
Аккөлөмбәт қустыһы	Qızıl qanğa batqanın,
Ural buylap xandarzıñ, —
At saptırıp yurtqanın, —
Unı la kürgän qartıñmın.
Aqkölömbät qustıñı	kızıl kanlara battığını,
Ural boyunca hanların
at koşturup yurt edindiğini
bunların hepsini görmüş büyüğünüm
Akkölembet kardeşi
2170	Карағөлөмбәт мырзаның
Бала һуйып, хан булып,
Ырыуын бүре йән яһаған;
Ун ике тотам уқ тотоп,
Ағаһының кинйәһе	Qaragölömbät mirzanıñ
Bala huyp, xan bulıp,
Irıwın büre yän yahagan;
Un ike totam uq totop,
Aghanıñ kinyähe	Karakölembet Beyzade'nin
çocuk öldürüp han olup
boyunu kurda döndürüp,
on iki tutam ok tutup
ağabeyinin en küçük oğlu
2175	Бабсақ бейзе үлтәреп,
Атаһының қоно өсөн,
Бабсақ улы Күсәккә
Ырыуыны юйзырған,
Уны ла күргән қартыңмын.	Babsaq beyze ültәrep,
Atahınıñ qono ösön,
Babsaq ulı Küsäkkä
Irıwını yuyzırған,
Unı la kürgän qartıñmın.	Babsak Bey'i öldürüp
babasının öcü için,
Babsak oğlu Küsek'e
bütün boyunu kırdırdı,
onu da görmüş büyüğünüm.
2180	Башлығк, башлығк Сыңғыз хан —
Уны ла күргән қартыңмын;
Унан азақ Аблай хан —
Уны ла күргән қартыңмын;
Унан азақ Кара хан —	Başlıq, başlıq Sıñgız xan —
Unı la kürgän qartıñmın;
Unan azaq Ablay xan —
Unı la kürgän qartıñmın;
Unan azaq Qara xan —	En büyük önder Cengiz Han,
onu da görmüş büyüğünüm.
Ondan sonra Abılay Han,
onu da görmüş büyüğünüm.
Ondan sonra Kara Han,
2185	Уны ла күргән қартыңмын;
Йөзән йәшем үткәндә,
Ауызымда теһ бөткәндә,
Қоро һөлдә йөрөгәндә,	Unı la kürgän qartıñmın;
Yözzän yäšem ütkändä,
Awızımda teş bötкändä,
Qoro höldä yörögändä,	onu da görmüş büyüğünüm.
Yaşım yüzü geçince,
ağızımdaki dişler dökülünce,
bir deri bir kemik kalınca,

	Үз дәүерем бөткәндә,	Üz дәверем bөtkändä,	kendi devrim geçince,
2190	Һеззәң дәүер азақка Тағы килеп еткәндә, Быуын-быуын хандарзан Күп хандарзы күргәндә, Кош сөялмай калтырап,	Hezzefi дәver azaqqa Tağı kilep yetkändä, Bıwın-bıwın xandarzan Küp xandarzı kürgändä, Qoş söyalmay qaltırap,	sizin devriniz de sona ermeye başladığında, nesil nesil hanlardan bir çok hanı görünce, kuş uçuramayıp titreleşip,
2195	Ат меналмай аптырап, Йәштә кошто сөймәгән, Атта уйнап үсмәгән, Юлдаш булып бурзайын Сит кешегә тилеткән,	At menalmay aptırap, Yäştä qošto söymägän, Atta uynap üsmägän, Yuldaş bulır burzayın Sit keşegä tiletkän,	at binemeyip şaşkınlaşıp, gençliğinde kuş uçurmayan, at üstünde oynayıp yetişmeyen, yoldaş olacak kurt köpeğini, yabancıya çağırтан,
2200	Һылыуы булған Ыңйының Күңелен ситтән алдырткан, Кинйәһе булған Кинйәнен Атаһы биргән балдағын, Уны ла ситкә кейзерткән,	Hılıwı bulğan İnyınıñ Küñelen sittän aldirtqan, Kinyähe bulğan Kinyäneñ Ataһı birgän baldağın, Unı la sitkä keyzertkän,	güzeli İnyı'nın gönlünü yabancıya kaptırtan, küçük kız kardeşi Kinye'nin babasının verdiğı yüzüğünü, onu da yabancıya taktırtan,
2205	Тәхетенә мирасың Йәш булһа ла баланды, Кадирбирзе мырзаны,— Уны ла күргән қартыңмын. Ошо йәшемә еткәндә,	Täxetefä mirasıñ Yäş bulһa la balañdı, Qadirbirze mirzanı,— Unı la kürgän qartıñmın. Oşo yäšemä yetkändä,	tahtında varisin genç olsa da oğlun, Kadirbirdi Beyzade'yi onu da gören büyüğünüm. Bu yaşıma geldiğimde,
2210	Ауызымда теш бөткәндә, Сығмаған йән йөрөгәндә, Ошо йәшемә еткәнсе Күп илдәрзе гизһәм дә, Кашка, кашка тигәндең	Awızımda teş bөtkändä, Sıqmağan yän yörögändä, Oşo yäšemä yetkänse Küp ildärze gizһәм дә, Qaşqa, qaşqa tigäñdeñ	ağzımdaki dişler döküldüğünde can çıkmayıp sağ kalınca bu yaşa gelinceye kadar çok elleri gezsem de, seçkin saygın denilenlerin
2215	Күбен күргән булһам да, Һинән киткән Ізеүкәйзәй Гүмеремдә бер ирзе Күрмәй торған қартыңмын. Артынан килеп қараһам,	Küben kürgän bulһam da, Hinän kitkän İzevkäyzäy Gümeremdä ber irze Kürmäy torgan qartıñmın. Artınan kilep qaraham,	çoğunu görmüş olsam da, senden ayrılan Edige gibi bir eri ömründe görmemiş büyüğünüm. Arkasından gelip baksam
2220	Ике яурын араһы — Батыр йоқлар саялай; Алдынан килеп қараһам, Қарсыға қабат, талғыр күз — Йөрәгенә ингәндәй.	İke yawrın arahı — Batur yoqlar sayalay; Aldınan kilep qaraham, Qarsıға qabaq, talğır күz — Yörägeñä ingändäy.	iki küreğinin arası bahadır uyuklar vadi gibi, önünden gelip baksam atmaca kaşlı, yılan göz, yürek yakarcasına.
2225	Батырлығы йөзәндә, Қырқыулығы һүзәндә, Уйлап эшләр эшен дә,—	Batırlığı yözöndä, Qırqıwlığı һүzөndä, Uylap eşlär eşen дә,—	Bahadırlığı yüzünde, kararlılığı sözünde, düşünüp iş yapar,

	Эйәрле ат ятыр эсендә. — Изеүкәйзәй батыр ир	Eyärle at yatır esendä. — İzevkäyzäy batır ir	eyerli at yatar düşünde. Edige gibi bir bahadır er
2230	Ишетмәгән қартыңмын. Изеүкәй, Изеүкәй тигән һүз — Урал, Урал тигән һүз! Изеүкәй китте тигән һүз, Урал күсте тигән һүз!	İşetmägän qartıfımın. İzevkäy, İzevkäy tigän hüz — Ural, Ural tigän hüz! İzevkäy kitte tigän hüz, Ural küste tigän hüz!	işitmemiş büyüğünüm. Edige, Edige demek, Ural, Ural demektir! Edige gitti demek, Ural göçtü demektir!
2235	Изеүкәй киткәс, китер ул, Комһорап сапқан арысландай, Канығып оскан қыйғырзай, Шул китеүзән китер ул! Озон-озон оло юл —	İzevkäy kitkäs, kiter ul, Qomhorap sapqan arıslanday, Qanıgıp osqan qıyğırzay, Şul kitevzän kiter ul! Ozon-ozon olo yul —	Edige, gitti mi gider ol! Öfkeyle saldıran arslan gibi, avını izleyen atmaca gibi, bu gidişle gider ol! Uzun uzun ulu yol,
2240	Быуат-быуат батырзар Шуны буйлап сапқан юл. Шул юл буйлап китер ул, Сатмыр ханға етер ул, Һинен бәтә урзанды	Bıwat-bıwat batırzar Şunı buylap sapqan yul. Şul yul buylap kiter ul, Satmır xanğa yeter ul, Hineñ bötä urzandı	asır asır bahadırların girip yürüdükleri yol. O yolu tutup gider ol! Timur Han'a varır o, senin bütün ordanı
2245	Ақ сабақтай йоторға, Ялдымда ятқан йәйендәй, Қарпыйым тип уқталған Сатмыр уға қул бирер, Теләгенә юл бирер.	Aq sabaqtay yotorga, Yaldımda yatqan yäyendäy, Qarpiyım tip uqtalğan Satmır uğa qul birer, Telägenä yul birer.	ak sazan gibi yutmaya, pusuda yatan yayın gibi atılmak için bekleyen Timur ona yardım verir, dileğini yerine getirir.
2250	Изеүкәйзәй батырзы Яуына қорбаш қылыр ул, Ханбикә күргән яман төш, Уйза күргән утлы қуз Изеүкәй яуы булыр ул.	İzevkäyzäy batırzy Yawına qorbaş qılır ul, Xanbikä kürgän yaman töş, Uyza kürgän utlı quz İzevkäy yawı bulır ul.	Edige gibi bahadırı ordusuna baş komutan eder ol! Hanbike'nin gördüğü yaman düş, vadide gördüğü alevli köz Edige'nin ordusudur.
2255	Арысландай үкереп, Қыйқыу-һөрән һалыр ул. Ете батырзы ниргә итеп, Мең бейле Нуғай йорт, Йәйеү ятқан дала йорт,	Arıslanday ükerep, Qıyqıw-hörän halır ul. Yete batırzy nirgä itep, Meñ beyle Nuğay yort, Yäyev yatqan dala yort,	Arslan gibi kükreyip korkunç nara atar ol! Yedi bahadırı rehin edip bin beyli Nogay yurt, yayılip yatan geniş yurt.
2260	Язғы иттәй бурһығып, Күптән қажып қилгән йорт, Изеүкәй шауын ишәтһә, Булат қылысын һелтәп, Изеүкәй килеп уқталһа,	Yazğı ittäy burhıgıp, Küptän qaçhıp kilgän yort, İzevkäy şawın işethä, Bulat qılısın heltäp, İzevkäy kilep uqtalһa,	Yaz gününün eti gibi kokup epeydir küflenen yurt. Edige'nin çığlığını işitse, çelik kılıcını sallayıp, Edige gelip atılsa,
2265	Данлап қорған Урзанды Қыран-яран қылыр ул.	Danlap qorğan Urzandı Qıran-yaran qılır ul.	överek kurduğun Ordanı yerle bir eder ol!

	Иркәләтеп үстөргән Ыңйы менән Кинйәнде Алып қына қуймас ул, 2270 Бүреләй қырып яуынды, Ташлап қына китмәс ул, Көмөш йозақ һарайзы, Алтын тояқ тәхетте, Данлап қорған урзанды, 2275 Уйнап көлгән бәхетте , Барын тар-мар итер ул. Әй оло хан, оло хан! Изеүкәй тигән зур кашқа Ошо киткән китеүзән 2280 Һарайың килеп басыр ул; Көмөштән һуққан ишекте, Төшһә тимер сукмары, Бер һуғыуза асыр ул; Һарайыңа бей булып, 2285 Кирәгәнде киртер ул, Киртеп утын итер ул; Хур қызындай күрекле, Һандуғастай ирекле, Һиңә назлы Ыңйыны, 2290 Һиңә иркә Кинйәне — Икеһен дә алыр ул, Түреңә түшәк һалыр ул, Иркә үскән қызынды Түш астына алыр ул. 2295 Қаяла буққан ырыузың Қонон һинән алыр ул; Байман йәшәп урзаңда, Үз ырыуын йәйер ул; Табаныңды телер ул, 2300 Телеп қылың һалыр ул; Өйөр-өйөр әркетеп, Илдән йыйған малыңды Барын қыуып китер ул!	İrkälätep üstergän Inyı menän Kinyäñde Alıp qına quymas ul, Büreläy qırıp yawıfıdı, Taşlap qına kitmäş ul, Kömöş yozaq harayzı, Altın toyaq täxette, Danlap qorğan urzañdı, Uynap kölgän bәxette , Barın tar-mar iter ul. Äy olo xan, olo xan! İzevkäy tigän zur qaşqa Oşo kitkän kitevzän Harayıñ kilep başır ul; Kömöştän huqqan işekte, Töşhä timer suqmarı, Ber huğıwza asır ul; Harayıña bey bulıp, Kirägäñde kirter ul, Kirtep utın iter ul; Xur qızınday kürekle, Handuğastay irekle, Hiñä nazlı Inyını, Hiñä irkä Kinyäne — İkehen дә alır ul; Türeñä tüşäk halır ul, İrkä üşkän qızıñdı Tüş aştına alır ul. Qayala buşqan ırwızıñ Qonon hinän alır ul; Bayman yäşäp urzañda, Üz ırwın yäyer ul; Tabanıñdı telер ul, Telep qılın halır ul; Öyör-öyör erketep, İldän uyğan malıñdı Barın qıwıp kiter ul!	Nazlayarak büyüttüğün Inyı ile Kinye'ni almakla kalmaz o, kurt gibi kırıp askerini bırakıp da gitmez o! Gümüş burçlu sarayı, altın ayaklı tahtı, yüceltip kurduğun ordanı, oynayıp güldüğün günleri, hepsini darmadağın eder o! Ey ulu han, ulu han! Edige denilen güçlü yiğit, bu gidişle gider de, gelip sarayını basar o! Gümüşten yapılmış kapıyı, demir topuzuyla vursa, bir vuruşta açar o! Sarayına bey olup, keregeni ¹⁵ kertes o, kertes de odun eder o! Huri kızı gibi güzel, bülbul gibi özgür, senin nazlı Inyı'nı, senin şımarık Kinye'ni, ikisini de alır o! Törtüne döşek yayar o, şımarık büyümüş kızını koynuna alır o! Kayalıklarda korkuttuğun boyun öcünü senden alır o! Huzur içinde yaşayıp Ordanda, kendi boyunu yayar o! Tabanını deler o, delip kıl basar o! Sürü sürü getirtip halktan aldığı malını, hepsini önüne katıp gider o!
--	--	---	---

¹⁵ Göçebe Türklerin kullandıkları keçe çadırların yaylı makas tekniği ile yapılmış, gerektiğinde açılıp genişleyen, göç sırasında da katlanıp taşıma kolaylığı sağlayan ağaç çeperleri.

	Минең һүззе тыңлаһаң, 2305 Барын уйлап қараһаң; Изеүкәй кәйеп китһә лә, Шунда ла ары киткән юк, Изелдән ары киткән юк. Ете батыр бей булһын, 2310 Атка менеп елдерһен, Теләген биреп күндерһә, Изеүкәй шуға буй бирһә, Тыныс гүмер һөрөрһөн, Азағын үзен белерһен! 2315 Һабрау һүзен ишеткәс, Туктамыш, узған эшенә үкенеп, былай тигән: — Ете батыр тигәнем — Етегез зә бей ине. Үзегез ырыу тотқанда, Ил тоторлоқ бей ине; 2320 Дошман менән дуһынды Айырырлығк күз булып, Барығыз за ир ине. Ай бейзәрем, бейзәрем, Хәзәр атқа менеgez, 2325 Ни теләһә Изеүкәй, Теләген бирәм, тийегез! Урзамдан һиңә бер ханлығк Бүлеп бирә, тийәgez! Батырзарзың берәүһе 2330 Кырка яуап бирмәгәс, Сәләхи мән Ханбикә, Муйырғандай қарышы Изеүкәйзе яманлап, Ушаллығын һөйләгәс, 2335 Туктамыштың тағы ла Асыуы уттай тоқанған, Үпкә қатыш бойороп, Тағы һүзен әйткән, ти. — Аралағы дошманды 2340 Береgez күрмәй һыйзырған! Йөзөк қашы ынһылай,	Mineñ hüzze tıñlahañ, Barın uylap qarahañ; İzevkäy käyep kithä lä, Şunda la arı kitkän yuq, İzeldän arı kitkän yuq. Yete batır bey bulhın, Atqa menep yelderhen, Telägen birep күnderhä, İzevkäy şuga buy birhä, Tınıs gümer hörörhöñ, Azağın üzeñ belerheñ! Habraw hüzzen işetkäs, Tuqtamış, uzğan eşenä ükenep, bılay tigän: — Yete batır tigänem — Yetegez zä bey ine. Üzegez ırw totqanda, İl totorloq bey ine; Doşman menän duşıfıdı Ayırılıq күz bulıp, Barığız za ir ine. Ay beyzärem, beyzärem, Xäzär atqa menegez, Ni telähä İzevkäy, Telägen biräm, tiyegez! Urzamdan hiñä ber xanlıq Bülep birä, tiyägez! Batırzarzıñ berävhe Qırqa yawap birmägäs, Säläxi män Xanbikä, Muyırğanday qarışı İzevkäyze yamanlap, Uşallığın höylägäs, Tuqtamıştıñ tağı la Asıwı uttay toqanğan, Üpkä qatış boyorop, Tağı hüzzen äytkän, ti. — Aralağı doşmandı Beregez kürmäy һызırған! Yözök qaşı inılay,	Benim sözüümü dinlesen, iyiden iyiye bir düşünsen, Edige kızıp gitse de, henüz uzaklaşmış değil. İdil'den öteye geçmiş değil. Yedi bahadırın bey olsun, ata binip uçsun. Dilediğini verip ikna etseler, Edige onlara inansa, rahat bir ömür sürersin, gerisini kendin bilirsin! Habrav'ın sözünü duyunca, bütün ya şöyle demiş: — Yedi bahadır dediğim, yediniz de beydiniz. Kendi boylarınızın başında sözü geçer beydiniz. Düşman ile dostunuzu ayırabilen göz olup hepiniz de erdiniz. Ey beylerim, beylerim! Hemen ata bininiz, ne dilesse Edige, dilediğini vereceğim, deyiniz! Ordasından ona bir hanlığı bölüp verecek, deyiniz! Bahadırların hiçbirini olumsuz cevap vermeyince, Selehi ile Hanbike, buyurucasına karşı çıkıp, Edige'yi çekiştirip, kötülüklerini söyleyince, yeniden Toktamış'ın öfkesi alevlendi. Öfkesine öfke katıp buyurup, yeniden söylemiş: — Aramızdaki düşmanı biriniz de görüp farketmediniz! Yüzük kaşı inci gibi,
--	---	--	---

	Күз алмаһы каралай,
Теләктәре юлымда,
Йөрәктәре кулымда,	Qüz almahı qaralay,
Teläktäre yulımda,
Yöräktäre qulımda,	göz bebeği karası gibi,
dilekleri yolumda,
yürekleri elimde,
2345	His тайшанмас бер булған,
Үз бауырым — кыззарым,
Улар за күнел алдырған!
Бейзәрем күзем йомдороп,
Кыззарым күнел алдырып,	His tayşanmaş ber bulğan,
Üz bawırım — qızzarım,
Ular za küñel aldırğan!
Beyzärem küzem yomdorop,
Qızzarım küñel aldırıp,	birbirinden ayrılmaz,
kendi canım, kızlarım,
onlar da gönül kapturdılar!
Beylerim gözümü boyayıp,
kızlarım gönül kaptırıp,
2350	Мине яңғыз калдырып,
Мине хурлыкка халырға
Дошмандан сер алдырған!
Изеүкәйзе эзләүсе,
Уны тота барыусы	Mine yañgız qaldırıp,
Mine xurlıqqa halırğa
Doşmandan ser aldırğan!
İzevkäyze ezlävse,
Unı tota barıwsı	beni bir başıma bırakıp,
benim horlanmam için
düşmana sır verdiler!
Edige'yi izleyen,
onu tutmaya giden,
sarayda rütbe alır o!
Pamuk döşek yayar o!
Göz bebeğim kızlarımın
seçip birini alır o!
2355	Һарайза урын алыр ул,
Мамык түшәк йәйер ул,
Күз карамдай кызымдың
Һайлап берен алыр ул!
Хандың үпкә һүзенә	Harayza urın alır ul,
Mamıq tüşäk yäyer ul,
Küz qaramday qızımdıñ
Haylap beren alır ul!
Xandıñ üpkä hüzenä	Han'ın öfkeli sözlerine
hepsi kulak verdikten sonra,
kızımı vereceğim deyip
Han vadettikten sonra,
Selehi'nin dışındakiler
Han'a damat olayım diye
hepsi atlandılar.
Edige'nin arkasından
izlemeye çıktılar.
Selehi boş durmadı,
aklından geçeni yaptı.
2360	Бары қолақ һалған һун,
Кызым бирәмен тийеп,
Хан үгәзә кылған һун,
Сәләхизән бүтәндәр
Ханға кейәү булам, тип	Barı qolaq halğan huñ,
Qızım birämen tiyep,
Xan vögäzä qılğan huñ,
Säläxizän bütändär
Xanğa keyäv bulam, tip	Toktamış'ın şaşırıp
afalladığı anında,
Edige gelip saldırıp
Inyıkay'ı alır deyip,
kendini kana boğar deyip,
kendisiyle birlikte Inyıkay'ı
kaçırmak maksadıyla
saraydaki Han'ın yanında
şöylece söze başlamış:
— Üç yüz kişi yanımıza alıp
Inyı ile ikimiz,
2365	Бары атқа менгәндәр,
Изеүкәйзең артынан
Кыуа сығып киткәндәр.
Сәләхи тик қалмаған,
Үз уйын ул уйлаған.	Barı atqa mengändär,
İzevkäyzeñ artınan
Qıwa sıgıp kitkändär.
Säläxi tik qalmağan,
Üz uyın ul uylağan.	
2370	Туктамыштың болала
Аптыраған сағында,
Изеүкәй килеп яу халып,
Ыңыйғайзы алыр тип,
Үзен ханға халыр тип,	Tuqtamıştıñ bolala
Aptırağan sağında,
İzevkäy kilep yaw halıp,
Inyıqayzı alır tip,
Üzen qanğa halır tip,	
2375	Үзе мән Ыңыйғайзы
Урлап китмәк уй менән
Хан янында һарайза
Былай һүзгә башлаған:
— Өс йөз кеше эйәртеп,	Üze män Inyıqayzı
Urlap kitmäk uy menän
Xan yanında harayza
Bılay hüzgä başlağan:
— Ös yöz keşe eyärtep,	
2380	Ыңый менән икәүләп,	Inyı menän ikävläp,	

	Изеүкәйҙен артынан
Барайыҡ без оло хан!
Йорттан сығып киткәнсе,
Изеүкәйгә еткәнсе,	İzevkäyzeñ artınan
Barayıq bez olo xan!
Yorttan sıgıp k itkänse,
İzevkäygä yetkänse,	Edige'nin ardından
gidelim biz ulu han!
Yurttan çıkana kadar,
Edige'ye yetişene kadar,
2385	Үзегез мән минән тыш,
Һис берәү зә белмәһен.
Бһйыны күрһә Изеүкәй,
Һүзен кушһа Бһйығкай,
Килер безҙен янға ул;	Üzegez män minän tış,
His beräv zä belmähen.
Inyını kürhä İzevkäy,
Hützen quşha Inyıqay,
Kiler bezzeñ yanğa ul;	sizle benden başka
hiç kimse bilmesin.
Edige Inyı'yı görse,
Inyı da konuşsa,
o bizden yana gelir.
2390	Шул саҡ инде без уның
Тотоп кулын бәйләрбез,
Кушһаң, башын киҫәрбез,
Тере тihән, тереләй
Алып ҡайтып бирербез!	Şul saq inde bez unıñ
Totop qulın bəylärbez,
Quşhañ, başın kişärbez,
Tere tihäñ, tereläy
Alıp qaytıp birerbez!	O zaman da biz onun
tutup elini bağlarız.
Buyursan başımı keseriz.
Diri desen, diri olarak
getirip veririz.
2395	Хан быны бик хуп күргән,
Бһйыны ул саҡыртқан;
Бһйы килгәс, Туктамыш
Былай һүзен башлаған:
— Сәләхи мән яланға	Xan bını bik xup kürgän,
Inyını ul saqırtqan;
Inyı kilgäs, Tuqtamış
Bılay hützen başlağan:
— Säläxi män yalanğa	Han bunu pek makul gördü.
Inyı'yı çağırttı.
Inyı gelince, Toktamış
şöyle söze başladı:
— Selehi ile birlikte kırlara
2400	Сығып йөрөп ҡайтырға,
Балам, хәҙер атқа мен!
Уның менән икәүләп
Ялан сығып йөрөп кил!
Изеүкәй күреп килмәсме?	Sıgıp yöröp qaytırga,
Balam, xəzer atqa men!
Unıñ menän ikävläp
Yalan sıgıp yöröp kil!
İzevkäy kürep kilmäşme?	çıkıp, gezinip gelmeye,
kızım hemen atına bin!
Onunla birlikte ikiniz
kırlarda dolaşip gelin!
Edige görüp gelmez mi?
2405	Һарайға баш булмасмы?
Килһә, алып ҡайтығыз,
Үзен ҡорбаш итермен,
Теләһә, кейәү итермен,
Теләһә, тәхетем биреп,	Harayğa baş bulmaşmı?
Kilhä, alıp qaytıgız,
Üzen qorbaş itermen,
Telähä, keyäv itermen,
Telähä, tәxetem birep,	Saraya baş olmaz mı?
Gelse birlikte dönünüz,
kendisini başkomutan ederim.
Dilese damat ederim.
Dilese tahtımı verip
2410	Үзен зур хан итермен.
Бһйыбикә:
— Атаҡайым, Изеүкәй
Күк бурзайын эйәртеп,
Буз толпарға атланып,	Üzen zur xan itermen.
Inyıbikä:
— Ataqaıym, İzevkäy
Kük burzayın eyärtep,
Buz tolparğa atlanıp,	kendisini büyük han ederim.
Inyıbike:
— Babacığım, Edige
bozkurdunu yanına alıp,
boz tulparına binip,
2415	Ҡайтыр юлға китмәне.
Уны эзләп сығһам да,
Кеше эйәртеп сығһамын.
Сәләхи барда Изеүкәй
Һарайыңа ҡайтмаҫ ул;	Qaytır yulğa kitmäne.
Unı ezläp sıqham da,
Keşe eyärtep sıqhamın.
Säläxi barda İzevkäy
Harayıfına qaytmaş ul;	dönüşü olan yola çıkmadı.
Onu izleyip gitsem de,
yanıma adam alıp gitmem.
Selehi varken Edige,
sarayına dönmez o!

2420	Изеүкәй инде асыуын
His бер сақта йотмас ул;
Изеүкәй килер булһа ла,
Яқшылықка килмәс ул,
Үзенекен эшләр ул.	İzevkäy inde asıwın
His ber saqta yotmaş ul;
İzevkäy kiler bulha la,
Yaqsılıqqa kilmäs ul,
Üzeneken eşlär ul:	Edige, artık öfkesini
hiç bir zaman yutmaz o!
Edige gelecek olsa da,
iyiliğe gelmez o!
Bildiğini işler o!
İlk olarak Selehi'nin
bacağına budayıp,
başını itlere atar o!
Bu sözleri işitince,
Han daha ısrar etmedi.
Ne olursa olur deyip,
izlemeye giden bahadırların
dönmelerini beklemeye,
Han tüm gönüyle başladı.
İzleyen bahadırlar,
Yayık'ı geçip İdil'in
öbür yakasındaki kayalıklarda
attan indiğini
Edige'nin görmüşler.
Edige'yi görünce,
bazen ağır, bazen de hızla giden
bahadırların hepsi de
birdenbire atlarını durdurmuşlar.
Hep birlikte gitmeyip, bizimiz,
olmazsa ikimiz
önce gidip görelim
deyip orada karar almışlar.
“Ben gitmem, sen git” deyip
bu bahadırlar korkup,
olur olmaz sözler edip,
aralarında tartışmışlar.
“Korksanız gitmekten,
yalnız olsam da ben
Edige'ye gideceğim” deyip
Yanbay hızla ilerlemiş.
Edige'ye yetişmiş.
Gidip selam vermiş de
şu sözleri söylemiş:
— Dön, Edige, dönsene,
2425	Ин тәүзә Сәләхизең
Ботон ботса ботарлап,
Башын эткә ташлар ул!
Был һүзәрзе ишеткәс,
Хан ныкышып тормаған.	İñ tävzä Sälähizefi
Boton botsa botarlap,
Başın etkä taşlar ul!
Bıl hützzärze işetkäs,
Xan nıqışıp tormağan.	
2430	Ни булһа ла булыр тип,
Эзләй киткән батырзар(зын)
Кайтыу(зар)ын көтөргә
Хан күңелен туплаған.
Эзләп киткән батырзар,	Ni bulha la bulır tip,
Ezläy kitkän batırzar(zın)
Qayıw(zar)ın kötörgä
Xan küñelen tuplağan.
Ezlöp kitkän batırzar,	
2435	Яйык үтеп, Изелдең
Аръяғында каяла
Аттан төшөп торғанын
Изеүкәйзең күргәндәр;
Изеүкәйзе күргәс тә,	Yayıq ütep, İzelden
Ar'yağında qayala
Attan töşöp torğanın
İzevkäyzeñ kürgändär;
İzevkäyze kürgäs tä,	
2440	Елә-сүкей барыусы
Батырзарзың барыһы
Агтарын шарт туктатқан;
Тоташ бармай, беребез
Йә булмаһа икебез	Yelä-sükey barıwı
Batırzarzıñı barıñı
Attarın şart tuqtatqan;
Totaş barmay, berebez
Yä bulmaha ikebez	
2445	Тәүзә барып күрәйек,
Тийеп шунда уйлашқан.
“Мин бармайым, һин бар”, тип,
Был батырзар қурқышып,
Төрлә һүзгә етешеп,	Tävzä barıp күrәyek,
Tiyeр şunda uylaşqan.
“Min barmayım, hin bar”, tip,
Bıl batırzar qurqışıp,
Törlö hützgä yeteşep,	
2450	Үз араһы тартышқан.
“Қурьқһағыз барыузан,
Яңғыз булһа ла үзем
Изеүкәйгә барам”, тип,
Янбай елеп киткән, ти.	Üz arahu tartışqan.
“Qurıqhağız barıwzan,
Yañğız bulha la üzem
İzevkäyğä baram”, tip,
Yanbay yelep kitkän, ti.	
2455	Изеүкәйгә еткән, ти,
Барып сәләм биргән дә
Ошо һүззе әйткән, ти:
— Кайт, Изеүкәй, кайтһана,	İzevkäyğä yetkän, ti,
Barıp säläm birgän дә
Oşo hützze äytkän, ti:
— Qayt, İzevkäy, qaythana,	

	Кайт, Изевкэй, кайтхана!	Qayt, İzevkây, qaythana!	dön, Edige, dönsene!
2460	Кайта Изел киченә! Иле өлкән Урзаға Иңкәйеп сәләм бирхәнә, Ап-ақ көмөш һауыттан Хан һаркытын эшәнә!	Qayta İzel kishänä! İle ölkän Urzağa İñkäyep säläm birhänä, Ap-aq kömös һawittan Xan һarqıtın eshänä!	Döntüp İdil'i geçsene! İli büyük Orda'ya eğilip selam versene! Apak gümüş kaseden Han ikramını içsene!
2465	Ыңйы менән Кинйәнең Икәүһен берзәй бирә хан, Берәүһен һайлап қосһана! Јурындары тақталы Төймә бауы тартмалы,	İnyı menän Kinyäneñ İkävhen berzäy birä хan, Berävhen һaylap qoshana! Yawrındarı taqталı Töymä bawı tartmalı,	İnyı ile Kinye'nin ikisini de verecek Han, birini seçip kucaklasana! sırtları işlemeli, düğme bağları sarkık,
2470	Қара һыуһар тун бирә — Уны өскә кейһәнә! Асыл шонқар қош бирә, Күл әйләнә сөйһәнә! Алтын арба эшләтеп,	Qara һıwhar tun birä — Unı öşkä keyhänä! Aşıl şonqar qoş birä, Kül äylänä söyhänä! Altın arba eşläтеp,	kara su samurundan kürk verecek; onu üstüne giysene! Soylu sungur kuş verecek, göl etrafında uçursana! Altın araba yaptırıp,
2475	Өстөнә қамқа тышлатып, Ју ярағын эшләтеп, Қуш аргымақ ектереп, Солғанатқа етһәнә! Қолон саққа, тай сақта,	Östönä qamqa tışlatıp, Yaw yarağın eşläтеp, Quş argımaq yekterep, Soltanatqa yethänä! Qolon saqқа, tay saqta,	üstünü ipek kaplatıp, silah pusatını işletip, çifte argımak koşturup saltanata ersene! Kulunluğunda, ¹⁶ taylığıнда ¹⁷
2480	Бәйләнмәйсә һөт имгән, Қонан сақта тағы ла Уртақлашып арза имгән, Дүнәнәндә өйрәткән, Ебектән нуқта һөйрәткән,	Bäylänmäysä һöt imgän, Qonan saqta tağı la Urtaqlaşıp arza imgän, Dünänendä öyrätкän, Yebektän nuqta һöyrätкän,	bağlanmazsa süt emen, konan ¹⁸ vaktinde de kardeşleriyle ortaklaşa emen, dönenken ¹⁹ eğittiği, ipekten yular bağlattığı,
2485	Бишеһендә өйөр башы, Алтыһында ат иткән, Етеһендә яратып, Һөйөп менер ат иткән, Етеп тә болан һуқтырған,	Bişehendä öyör başı, Altıһında at itkän, Yetehendä yaratıp, Höyöp mener at itkän, Yetep tä bolan һuqtırған,	beşinde sürü başı, altısında at ettiği, yedisinde beğenip en severek bindiği, yetişip geyik vurduran
2490	Ат бирә хан, алһана! Әйәренәң қашы алтын, Йүгәнәнең башы алтын, Қолағын беззәй қазаған, Јлын қыззай тараған,	At birä хan, alһana! Eyärenеñ qaşı altın, Yügäneneñ başı altın, Qolağın bezzäy qazaған, Yalın qızzay taraған,	at verecek Han, alsana! Eyerinin kaşı altın, dizgininin başı altın, kulağını biz gibi oynatan, yelesini kız gibi tarayan,

¹⁶ Bir yaşına kadarki at yavrusu

¹⁷ Bir yaşından iki yaşına kadarki at

¹⁸ İki yaşından üç yaşına kadarki at

¹⁹ Üç yaşından dört yaşına kadarki at.

2495	Куш йөрөклө яралган,
Йүгереклеге һыналган,
Аждаһа йылан үзәклө,
Башкүнәктәй танаулы,
Атколактай иренле,	Quş yöräkle yaralğan,
Yügerekege hınalğan,
Ajdahā yılan üzäkle,
Başkünäktäy tanawlı,
Atqolaqtay irenle,	çifte yürekli yaratılmış,
yürtüklüğü sınanmış,
ejderha omurgalı,
burun delikleri çanak gibi,
atkulak ²⁰ dudaklı,
2500	Һарымһақтай азыулы,
Сақма таштай тояқлы,
Қыйғас камыш қолақлы,
Алғыр бөркөт кабақлы,
Қысыр йылан тамақлы,	Harımhaqtay azıwlı,
Saqma taştay toyaqlı,
Qıyğas qamış qolaqlı,
Algır bөрköt qabaqlı,
Qısır yılan tamaqlı,	sarımsak gibi azı dişli,
çakmak taşı gibi toynaklı,
kesik karnış kulaklı,
alıcı kartal suratlı,
kısır yılan damaklı,
2505	Қысқа бәкәл, өкө аяқ,
Муйындары бер қолас,
Қуян йөнлө, бута күз,
Қысқа кикәл, туғай ял,
Табаны ялпақ, тимер күк —	Qısqa bäkäl, ökö ayaq,
Muyındarı ber qolas,
Quyan yönlö, buta күz,
Qısqa kikäl, tuğay yal,
Tabanı yalpaq, timer күk —	kısa bilek, tüylü ayak,
boynu bir kulaç,
tavşan tüylü, bota göz,
kısa kakül, uzun yele,
tabanı geniş, demir gök ²¹
2510	Йүгерек атты менһәнә!
Менеп, бер донъя гизһәнә!
Эйелеп, сәләм бирһәнә!
Өйөрлө йылқы бирә хан,
Бәйләп, қымыз эсһәнә!	Yügerек attı menһәнә!
Menep, ber don'ya gizһәнә!
Eyelep, säläm birһәнә!
Öyörlö yılqı birä хan,
Bäyläp, qımız esһәнә!	yürük atı binsene!
Binip dünyayı bir gezsene!
Eğilip selam versene!
At sürüsü verecek хan,
bağlayıp kırmız içsene!
2515	Тәхет бүлеп бирә хан,
Батшалықты алһана!
Туктамыш хандың қызы
Һағынды ла һарғайзы,
Һалқын төймәй барһана,	Täxet бүlep birä хan,
Batşalıqtı alһana!
Tuqtamış хandıñ qızı
Hağındı la harğayzı,
Halqın töymäy barһana,	Taht bölüp verecek хan,
padişahlığı alsana!
Toktamış Han'ın kızı
özledi de sarardı.
Aranızı soğutmadan gitsene,
2520	Хандың қызын алһана!
Һин—хан, ул—ханбикә,
Шыбырлашып, һөйләшәп,
Сыңғылдашып, көләшәп,
Иңбашынан ялғашып,	Хандыñ qızın alһana!
Hin—хан, ul—ханbikä,
Şıbyrлашып, һöylәшәп,
Sıñğıлдашып, көlөшөп,
İnbaşınan yalğашып,	Han'ın kızını alsana!
Sen хan, o хanbike,
fısıldaшып söyleшып,
kikirdeшып gülüşүп,
omuz omuza verip,
şerbet içip sırлашып,
rahat ömür sürsene!
2525	Шәрбәт эсеп, серләшәп,
Байман гүмер итһәнә!
Туктамыш хан, қарт атаң
Һиңә үпкә итәсе,
Үпкәң булһа, зур ханға	Şärbät esep, serläшәп,
Bayman gümer ithәнә!
Tuqtamış хan, qart atañ
Hiñә үpkә itәse,
Üpkәñ bulһa, zur хanға	Toktamış Han, yaşlı büyüğün
sana öfkelenen.
Öfkeliysen ulu Han'a,
kendi ağzınla söylesene!
Edige:
2530	Үз ауызыңдан әйтһәнә!
Изеүкәй:	Üz awızından әythәнә!
İzevkәy:	

²⁰ Ауклағы, çuha çiçeğinin bir түрү.

²¹ Demir kır at donu.

- Кит, кит, Янбай, кит, Янбай,
Акылың юк, юк, Янбай!
Мин кайтмамын, кайтмамын,
2535 Кайта Изел кисмәмен!
Ынйы менән Кинйәне
Береһен һайлап қосмамын!
Табаны ялпақ тимер күк
Ат бирһә лә, менмәмен;
2540 Кара һуһар тун бирһә,
Уны ла алып кеймәмен,
Сукмар қулда булғанда,
Эйелеп сәләм бермәмен!
Алла үзе бирмәһә
2545 Кеһе тәхетенә менмәмен,
Ир булып атқа менгән һун,
Бер юл алып йөрөгән һун,
Катындай булып кайтмамын!
Һәлпән-һәлпән йөрөрмөн,
2550 Яңғызым да китермен,
Был киткәндән китермен,
Сатмыр ханға етермен!
Хозай тәғәлә юл бирһә,
Сатмыр миңә қул бирһә,
2555 Сатмыр хандан көс алып,
Өштәмә тимер тун кейеп,
Илегеһгә етермен,
Малығыһзы ульә итермен!
Ынйы менән Кинйәне
2560 Ул яй за был яй итермен!
Изән башы — кара изән,
Ике арала қунмаһам,
Илең қыраң қылмаһам,
Түренә түшәк һалмаһам,
2565 Түш аһтына қыһын алмаһам,
Туктамыштың һарайын
Аһуым ман аһмаһам,
Айткәнемде қылмаһам,
Изеүкәй атым қороһон!
2570 Бетә затым қороһон!
- Kit, kit, Yanbay, kit, Yanbay,
Aqılıñ yuq, yuq, Yanbay!
Min qaytmamın, qaytmamın,
Qayta İzel kismämen!
Inyı menän Kinyäne
Berehen haylap qosmamın!
Tabanı yalpaq timer күк
At birhä lä, menmämen;
Qara huşar tun birhä,
Unı la alıp keymämen,
Suqmar qulda bulğanda,
Eyelep säläm bermämen!
Alla üze birmähä
Keşe täxetenä menmämen,
İr bulıp atqa mengän huñ,
Ber yul alıp yörögän huñ,
Qatınday bulıp qaytmamın!
Hälpän-hälpän yörörmön,
Yañğızım da kitermen,
Bıl kitkändän kitermen,
Satmır xanğa yetermen!
Xozay täğälä yul birhä,
Satmır miñä qul birhä,
Satmır xandan kös alıp,
Öştömä timer tun keyep,
İlegezgä yetermen,
Malıgızız ul'ya itermen!
Inyı menän Kinyäne
Ul yay za bıl yay itermen!
İzän başı — qara izän,
İke arala qunmaham,
İleñ qırañ qılmaham,
Türenä tüşäk halmaham,
Tüş aştına qızın almaham,
Tuqtamıştıñ harayın
Asıwım man asmaham,
Äytkänemde qılmaham,
İzevkäy atım qorohon!
Bötä zatım qorohon!
- Git, git, Yanbay, git Yanbay!
Aklın yok, yok Yanbay!
Ben dönmem, dönmem!
Dönüp İdil'i geçmem!
Inyı ile Kinye'nin
birini seçip kucaklamam!
Tabanı geniş demir gök
at verse de, binmem!
Kara su samurundan күрк verse
onu da alıp giymem!
Gürz kolda oldukça
eğilip selam vermem!
Allah'ın kendi vermese
kişi tahtına binmem!
Erim deyip ata bindikten sonra,
bir zaman yol aldıktan sonra,
karı gibi dönmem!
Yalpalayarak yürürüm,
yalnız olsam da giderim!
Bu gidiş giderim,
Timur Han'a yeterim!
Hüda Teala yol verse,
Timur Han yardım verse,
Timur Han'dan güç alıp,
üstüme demir giysi giyip,
elinize yeterim,
malınızı olca ederim!
Inyı ile Kinye'yi
bu yaz olmazsa gelecek yaz beceririni
Yerin başı kara toprak,
iki araya konmasam,
iline kıran salmasam,
törüne döşek sermesem,
koynuma kızını almasam,
Toktamış'ın sarayını
öfkem ile açmasam,
dediğimi yapmasam,
Edige adım kurusun!
Bütün vücudum kurusun!

	Изеүкәй тигән ирзермен, Уралда үскән кашкамын, Дусым утын һүндөрмәм. Дошман утын яндырмам!	İzevkäy tigän irzermen, Uralda üškän qaşqamın, Duşım utın hündermäm. Doşman utın yandırmam!	Edige denilen erim, Ural'da yetişmiş yiğidim, dostumun ateşini söndürmem, düşmanımın ateşini yakmam!
2575	Асылын һорамай аш бирмәм, Атаһын һорамай дан бирмәм! Уралдағы кыйғырмын, Мин, мин тигән ирзермен, Күп кашкаға тиндермен!	Asılın horamay aş birmäm, Atahın horamay dan birmäm! Uraldağı qıyğırmyн, Mın, min tigän irzermen, Küp qaşqağa tındermen!	Aslını sormadan aş vermem, atasını sormadan değer vermem! Ural'daki atmacıym, ben, benim diyen erim, çok seçkine dengim!
2580	Тауға оялар шоңкармын, Тауза кырлай юртырмын! Мин ыузан да әсемен, Шәрбәт кушылһа, сәсәмән! Бәтә ағас баш эйгән, Тамыры һыуға тоташкан Йығылыу белмәс тирәкмен! Балта һалһаң, айырылмаҫ, Һыныу белмәс, кайырылмаҫ Имәнгә бөткән ботақмын,—	Tawğa oyalar şoñqarmın, Tawza qırlay yurtırmyн! Mın ıwzan da әsemen, Şärbät quşılһa, sösömön! Bötä aғas baş eygän, Tamırı һıwға totaşqan Yıgılıw belmäş tiräkmen! Balta halһañ, ayırılmaş, Һınıw belmäş, qayırilmaş İmängä bötкән botaqmın,—	Dağa yuvalar sungurum, dağda bozkırcasına yaşarım! Ben zehirden de acıym, şerbet de katsan ekşiyim! Bütün ağaçların baş eğdiği, kökleri suya yapışan, yıkılmak bilmez kavağım! Balta vursan ayrılmaz, kırılmak bilmez, yarılmaz meşede bitmiş budağım!
2590	тигән дә Изеүкәй китергә булған, ти. Янбай, уның артынан эйәреп, тағы ла һүз башлаған: — Кайт, Изеүкәй, кайтһана! Китеү уйзан кайтһана! Камсы тейер муйыныңа, Кан һырғалыр куйыныңа!	tigän дә İzevkäy kitergä bulğan, ti. Yanbay, unıñ artınan eyärep, tağı la һүz başlağan: — Qayt, İzevkäy, qaythana! Kitev uyzan qaythana! Qamsı teyer muynıñıа, Qan һırғalır quynıñıа!	dedikten sonra Edige gitmeye yönelir gelip tekrar söze başlamış: — Dön Edige, dönsene! Gitmek fikrinden çaysana! Kamçı değer boynuna, kan doluşur koynuna!
2595	Изеүкәй: — Кит, кит, Янбай, кит, Янбай! Асма күзен, тишермен! Һәйләмә, телен өзөрмән! Башыңды баузай кишермен!	İzevkäy: — Kit, kit, Yanbay, kit, Yanbay! Asma küzeñi, tişermen! Höylämä, teleñ özörmön! Başıñdı bawzay kişermen!	Edige: — Git, git Yanbay, git Yanbay! Açma gözünü deşerim! Söyleme dilini keserim! Başını bağ gibi budarım!
2600	Каныңды һыузай түгермен! Утауыңды аузарып, Кирәгән утын кылырмын! Сығарағың һындырып, Уғыңды сыра итермен!	Qanıñdı һıwzay tügermen! Utawıñdı awzarıp, Kirägäñ utın qılırmyн! Sıgaragıñ һındırıp, Uğıñdı sıra itermen!	Kanını su gibi dökerim! Otağın yıkıp, keregени odun ederim! Yayını kırıp, okunu çıra ederim!
2605	Табаның телеп, кыл куйып, Куйыма көтөүсе итермен!—	Tabanıñ telep, qıl quyıp, Quyıma kötövse itermen!—	Tabanını yarıp, kıl koyup koyunlarıma çoban ederim!

	тигас, Янбай куркып тайшанган. Изеүкәй, уны ташлап, Уралға киткән. Янбай иптәштере яньна килеп, Изеүкәйзе бергәләп димләп карайык тihә лә, барырға курккандар. “Безгә хәзер үпкәләгәндер, кайтайык та Хабрау картты ебәрәйек”, тип һөйләшеп, Урзаға кире кайтып киткәндәр. Янбай кайтмаған, йәнә бер тапкыр һөйләшеп карамак булып, Изеүкәй артынан киткән. Янбай барып еткәндә, Изеүкәй кайтып Уралға,	tigäs, Yanbay qurqıp tayşanğan. İzevkäy, unı taşlap, Uralğa kitkän. Yanbay iptäştere yanına kilep, İzevkäyze bergäläp dimläp qarayıq tihä lä, barırğa qurqqandar. “Bezgä xäzer üpkälägänder, qaytayıq ta Habraw qarttı yebäräyek”, tip höyläşep, Urzağa кире qayıp kitkändär. Yanbay qaytmağan, yänä ber tapqır höyläşep qaramaq bulıp, İzevkäy artınan kitkän. Yanbay barıp yetkändä, İzevkäy qayıp Uralğa,	deyince Yanbay korkup vazgeçti. Ed gitti. Yanbay arkadaşlarının yanına g birlikte ikna etmeye çalışalım dese de Şimdi bize öfkelenmiştir. Dönelim d gönderelim” deyip anlaşip Orda’ya g dönmemiş, bir kez daha şansını dene ardından gitmiş.
2610	Һөрән халып иленә, Йыйып бөтә ырыузы Һөйләп торған сақ булған. Янбай тағы ла Өгөтләп қараһа ла,	Hörän halıp ilenä, Yıyıp bötä ırwızı Höyläp torğan saq bulğan. Yanbay tağı la Ögötläp qaraha la,	Yanbay vardığında, Edige, Ural’a dönüp yurduna haber salıp bütün boyunu toplayıp olanları anlatıyormuş. Yanbay yeniden ögüt vermeye çalışsa da, Edige dediğinden dönmemiş.
2615	Изеүкәй үз һүзендә һык торған. Изеүкәй: — Бынан киткән биш батыр — Аманат ул Урзала, Атам, әсәм, Иҫәнбай	İzevkäy üz hüzendä hıq torğan. İzevkäy: — Bınan kitkän biş batır — Amanat ul Urzala, Atam, äsäm, İşänbay	Edige: — Burdan giden beş bahadır, emanet onlar Orda’da. Babam, anam, İsenbay
2620	Қол ителгән Урзала. Илгә кайтып әйләнмәй Хабрау карт тынмақ ул, Мөңгә қалмақ Урзала Атқа менмәй илебез,	Qol itelgän Urzala. İlgä qayıp äylänmäy Habraw qart tınmaş ul, Mäñge qalmaş Urzala Atqa menmäy ilebez,	köle edilmiş Orda’da. Yurda dönüp gelmeden Habrav Koca rahat etmez o, sonsuza dek durmaz Orda’da. Ata binmeden halkımız,
2625	Қанға батмай еребез, Ханға яһақ түләүзән Арына алмақ көнөбөз, Тийеп һүзән бөткәнен Янбай тыңлап торған да,	Qanğa batmay yerebez, Xanğa yahaq tülävzän Arına almaş könöböz, Tiyper hüzән bötkenen Yanbay tıñlap torğan da,	kana batmadan yerimiz, Han’a haraқ ödemekten hiç bir zaman kurtulamayız, deyip sözünü bitirmesini Yanbay durup dinledi de,
2630	Халык таралып бөтөп, Изеүкәй бер үзе қалғас, Изеүкәйгә былай тип, Янбай һүзән башлаған: — Изеүкәй қустым, тағы әйтәм.	Xalıq taralıp bötöp, İzevkäy ber üze qalğas, İzevkäygä bılay tip, Yanbay hüzән başlağan: — İzevkäy qustım, tağı äytäm.	halk dağılıp gidip, Edige bir başına kalınca Edige’ye şöyle diyerek, Yanbay sözüne başladı: — Edige kardeşim, yine söylüyorum

2635	Илгә яман уй халма! Хандан һиңә бер һүз юж, Илде бушқа дуулатма! Әй, Изевкәй, Изевкәй, Һин Урзаға кайтһана,	İlgä yaman uy halma! Xandan hiñä ber hüz yuq, İlde buşqa duwlatma! Äy, İzevkäy, İzevkäy, Hin Urzağa qaythana,	yurda yaman fikir yayma! Handan sana bir söz yok, yurdu boşuna karıştırma! Ey Edige, Edige, sen Orda'ya dönsene,
2640	Ханға буйың бирһәнә! Иле данлы Урзаға Кайтып сәләм бирһәнә! Кош оялар қаянда Яман уйың сәсмәсе!	Xanğa buyıñ birhänä! İle danlı Urzağa Qaytıp säläm birhänä! Qoş oyalar qayañda Yaman uyıñ säsmäse!	Han'a boyun eğsene! Halkı şanlı Orda'ya dönüp selam versene! Kuş yuvalar kayalığında yaman fikrini yaymasana!
2645	Канһыраған Уралдың Ақтыгк қанын қоймасы! Қыныға тығқан қылысын Илдән қабат һурмасы! Ағас табатқа һалып,	Qanhırağan Uraldıñ Aqtıq qanın qoyması! Qınığa tıqqan qılısın İldäñ qabat hurması! Ağas tabaqqa halıp,	Kanı tükenmiş Ural'ın yeniden kanını dökmesine! Kınına tıktığın kılıcını halktan önce sıyırmasana! Ağaç tabağa koyup
2650	Ашың һөсөп йөрөгәнсе, Ап-ақ көмөш табактан Хан һарқытың ейһәнсе! Қыптыр тунға уранып, Уралыңда йөрөгәнсе,	Aşıñ höşöp yörögänse, Ap-aq kömöş tabaqtan Xan harqıtıñ yeyhänse! Qıptır tunğa uranıp, Uralıñda yörögänse,	aşını yudumlayacağına, apak gümüş tabaktan Han ikramını yesene! Kaba giysilere бүрүтүп Ural'ında yürüteceğine
2655	Алтын төймә тағылған, Қамалар ман қыйылған, Төймә бауы тасмалы Қара һыуһар кейеп, Хан кейәүе буһаңсы!	Altın töymä tağılğan, Qamalar man qıyılğan, Töymä bawı taşmalı Qara hıwhar keyep, Xan keyäve bulhansı!	altın düğme takılmış, kürklerden yapılmış, düğme bağı şeritli kara su samuru giyip Han damadı olsana!
2660	Уралыңда қыз күзләп, Зарығып алып йөрәмәсе! Һине көтөп зарығқан, Қарап күзе талығқан, Һағынып йөзө һарғайған	Uralıñda qız küzläp, Zarıғыp alyıp yörömäse! Hine kötöp zarıqqan, Qarap күze talıqqan, Haғыnıp yözö harğayğan	Ural'ında kız gözleyip, ağlayıp inleyip gezmesene! Seni bekleyip ağlayan, kara gözünün feri kaçan, özleyip yüzü sararan,
2665	Ыйы менән Кинйәне Берһен һайлап қошһана! Уралыңда һунарза Кейек қарсыға сөйгәнсе, Һарайзағы шоңқарзы	İnyı menän Kinyäne Berehen haylap qoshana! Uralıñda hunarza Keyek qarşığa söygänse, Harayzağı şoñqarzy	İnyı ile Kinye'nin birini seçip kucaklasana! Ural'ında avda yabani atmaca uçuracağına, saraydaki sunguru,
2670	Күл әйләнә сөйһәнә! Уралыңдың буйында, Қая таштар өштөндә, Арығ-турығ атың ман	Kül äylänä söyhänä! Uralıñdıñ buyında, Qaya taştar öştöndä, Arıq-turıq atıñ man	göl etrafında uçursana! Ural'ın boyunda, kayalar, taşlar üstünde, zayıf, cılız atınla

	Алпы-һалпы һәлпәнләп, 2675 Салғыйзарың ялбырлап, Яу асырға уйланып, Ағас һаплы һөңгөнө Коралым тип йөрөгәнсе, Алтын арба эшләтеп, 2680 Өстөнә янат тун кейеп, Колон тайза сағында Бәйләнмәйсә һөт имгән, Конан, дүнән сағында Болондарза тыу йөрөп, 2685 Толпар тоқомо булғанға, Һәүрегендә өйөрзә Һайзақ йөрөп дан алған, Алтыһында ат иткән, Етеһендә өйрәтеп, 2690 Йыйындарза йүгерткән, Қырас ялын матурлап, Һылыу қыззай тараған, Маңлайында қуш урай — Толпарлыққа билдә итеп 2695 Бер хозайзан бирелгән, Маңлайында кикеле Шәлкем гөлдәй үрелгән, Қалқыу монда, қарсыға түш, Тилбер атлап йөрөүсән, 2700 Кубаға қабырға, тар бөйөр, Биреклеге һыналған, Тузбаһ йылан үзәкле, Башкүнәктәй танаулы, Қамыш қолақ, һоша теһ, 2705 Атқолақтай иренле, Һарымһақтай азаулы, Ата бөркөт қабақлы, Өкө кикел, қуян бот, Бажыр күзле, суртан һырт, 2710 Асы аяқ, қырас йөн, Кубаға тояқ, қуш йөрәк, Бөтә яқтан һыналған,	Alpı-halpy һәlpәнләp, Salğıyazarıñ yalbırlap, Yaw asırğa uylanıp, Ağas һaplı һөңgөнө Qoralım tip yörögәнse, Altın arba eşlätep, Öştönä yanat tun keyep, Qolon tayza sağıнда Bäylänmäysä һöt imgән, Qonan, dүнән sağıнда Bolondarza tıw yöröp, Tolpar toqomo bulğanға, Hävregendä öyörzä Hayzaq yöröp dan alğan, Altıһında at itkән, Yetehendä öyrätep, Yıyındarza yügertkән, Qıras yalın maturlap, Hılıw qızzay tarağan, Mañlayında quş uray — Tolparlıqqa bildä itep Ber xozayzan birelgән, Mañlayında kikele Şälkem göldäy ürelgән, Qalqıw monda, qarsıға түş, Tilber atlap yörövsән, Qubaға qabırға, tar böyör, Bireklege һınalğan, Tuzbaş yılan üzäkle, Başkünäktäy tanawlı, Qamış qolaq, һoша teş, Atqolaqtay irenle, Harımһaqtay azawlı, Ata bөрköt qabaqlı, Ökө kikel, quyan bot, Baqır күzle, surtan һırt, Ası ayaq, qıras yөн, Qubaға toyaq, quş yöräk, Bötä yaqtan һınalğan,	tökezleyip, yalpalayıp pusatlarını kuşanıp, savaş açmaya kalkışıp, ağaç saplı süngünü silahım deyip yürüyeceğine altın araba yaptıırıp üstüne yeni giysi giyip, kulun, tay çağında bağlanmasa süt emen, konan, dönen çağında geyik ardında en önde koşan, tulpar tohumu olduğu için sürüden ayrı durup damızlık diye nam alan, altısında at ettiği, yedisinde eğitim yanışlarda koşturduğu, dik yelelerini süsleyip güzel kız gibi tarayan, alınıdaki çifte perçem tulparlığına belgi diye bir Tanrı'dan verilmiş. Alınıdaki kaktülü çiçek demeti gibi örülmüş, yüksek sağrı, atmaca döş, diri adımlarla yürüyen, sert kaburga, dar böğür, dayanıklılığı sınanmış, tuzbaş yılan omurgalı, başkünek gibi çeneli, kamış kulak, kaşık diş, atkulak gibi dudaklı, sarımsak gibi azı dişli, baba kartal kaşlı, baykuş kakül, tavşan but, bakır gözlü, surtan sırt, sağlam ayaklı, dik yün, demir toynak, çifte yürek, her yönüyle sınanmış,
--	--	--	--

	Күп йыйында саптырып, Йүгереклектә дан алған	Küp yuyında saptırıp, Yügereklektä dan alğan	çok yarışlarda koşturup, yürüklükte nam almış
2715	Тарлан буззы менһәнә! Түшелдерек, койошқан, Эйәр кашын, йүгәнен Алтын менән бизәтеп, Данлы өлкән урзаның	Tarlan buzzi menhänä! Tüşelderek, qoyoşqan, Eyär qaşın, yügänen Altın menän bizätep, Danlı ölkän urzanıñ	tarlan boza binsene! Palan, eyer kayışı, eyer qaşını, dizginini altın ile bezeyip, şanlı ülken Orda'nın
2720	Бәтә яуына баш булып, Һөйәк һаплы һөңгөһөн Кулыңа алып торһана! Өйөр-өйөр йылткыһын Йәйләүендә бәйләтеп,	Bötä yawına baş bulıp, Höyäk haplı höñgöhön Qulıña alıp torhana! Öyör-öyör yılqıhın Yäyläveñdä bäylätep,	bütün askerine baş olup, kemik saplı süngüsünü eline alsana! Sürü sürü yılıkısını yaylağında bağlatıp,
2725	Ынйы менән Кинйәнән Бейәләрен һаузырып, Кымыз эсеп яһана! Васыятка яззырып, Үзе үлгәс, һин калып,	Inyı menän Kinyänän Beyälären hawzırıp, Qımız esep yathana! Vasiyatqa yazzırıp, Üze ülgäs, hin qalıp,	Inyı ile Kinye'ye kısraklarını sağdırıp, kıımız içip yatsana! Vasiyetine yazdırıp o ölünce sen kalıp
2730	Кызы менән икеүләп, Шыбырлашып һөйләшеп, Шаркылдашып көлөшөп, Киң һарайза яғалашып, Ширбәт эсеп, серләшеп,	Qızı menän ikevläp, Şıbyrlaşıp höyläşep, Şarqılдашып kölöşöp, Kiñ harayza yağalaşıp, Şırbät esep, serläşep,	kızıyla ikiniz, koklaşıp konuşup, kıkırдашып gülüşüp, geniş sarayda sarılışıp, şerbət içip sırlaşıp,
2735	Ханбикәле хан булып, Дәүран ғүмер итһәнә! Үпкәң булһа зур ханға, Үзең кайтып әйтһәнә! Изеүкәй:	Xanbikäle xan bulıp, Dävran gümer ithänä! Üpkäñ bulha zur xanğa, Üzeñ qaytıp äythänä! İzevkäy:	hanbikeli han olup, gününü gün etsene! Öfkeliydiysen büyük Han'a, kendin gidip söylesene! Edige:
2740	— Урал буйы, кая таузар Батыр за итеп үстергән, Урал да буйы канлы юл Урзаға илтеп еткергән. Урал буйы күз йәше —	— Ural buyı, qaya tawzar Batır za itep üstergän, Ural da buyı qanlı yul Urzağa iltep yetkergän. Ural buyı küz yäşe —	— Ural boyu, kayalık dağlar bahadır olarak büyüttü. Ural boyu kanlı yol, Orda'ya ulaştırıp da yetiren. Ural boyu göz yaşı;
2745	Ханға мине эстергән. Урал буйы даулы ил — Канға батқан шаулы ил, Каны менән һуғарып, Миңә һазақ үстергән.	Xanğa mine estergän. Ural buyı dawlı il — Qanğa batqan şawlı il, Qanı menän huğarıp, Miñä hazaq üstergän.	Han'a beni çağdırtıran. Ural boyu davalı yurt; kana batmış kavgalı yurt. Kanı ile sulayıp, bana kargı yetiştirmiş.
2750	Һөйәк һаплы һөңгөнә Кулыма мин тотмамын.	Höyek haplı höñgönö Qulıma min totmamın.	Kemik saplı süngüyü ben elime almam.

	Урзаға кайтып, баш эйеп,
Тарлан бузын менмәмен.
Ханға кейәү булам тип,
2755 Кызын хорап тормамын.
Урал иле бар булһа,
Батырзары һау булһа,
Уралым данлап үстәргән
Сукмар қулымда булһа,
2760 Туктамышқа эйелеп
Мәңге сәләм бирмәмен.
Хан булам тип Урзаға,
Илем һатып тормамын.
Ир булып атқа мөңгән һуң,
2765 Илем йыйып алған һуң,
Алпан-толпан булһа ла,
Бер юл табып китермен.
Урзаға илткән оло юл
Сатмыр ханға илтер ул.
2770 Хоҙа уңған юл бирһә,
Сатмыр хан да қул бирһә,
Сатмыр хандан көс алып,
Урал илемде туллап,
Торқа кейеп башыма,
2775 Қорман тағып билемә,
Күсәм булып барына,
Урзаға мин барырмын.
Яуға сығһа дау менән,
Камайыл ерен аямай,
2780 Қанлы талқан итермен.
Кәперәйгән Сәләхийен,
Илен һатһа Қыпсақтың,
Уға эйәрһә бүтәндәр,
Ас суртандай қарпырмын.
2785 Уралымдан талап алған
Малдарзы ла қайтарып
Үз халқыма бирермен!
Атаһы башын йоқ итеп, | Urzağa qaytıp, baş eyep,
Tarlan buzın menmämen.
Xanğa keyäv bulam tip,
Qızın horap tormamın.
Ural ile bar bulha,
Batırzarı һaw bulha,
Uralım danlap üstergän
Suqmar qulımda bulha,
Tuqtamışqa eyelep
Mäñge säläm birmämen.
Xan bulam tip Urzağa,
İlem һatıp tormamın.
İr bulıp atqa mөңgän һuñ,
İlem yıyıp алған һuñ,
Alpan-tolpan bulha la,
Ber yul tabıp kitermen.
Urzağa iltkän olo yul
Satmır хanға ilter ul.
Хоҙа uңған yul birһä,
Satmır хan da qul birһä,
Satmır хandan көs alıp,
Ural ilemde tuplap,
Torqә keyep başıma,
Qorman tağıp bilemä,
Küsäm bulıp barına,
Urzağa min barırmın.
Yawğa sıqһa daw menән,
Qamayıl yeren ayamay,
Qanlı talqan itermen.
Käperäygän Säläxiyen,
İlen һatһa Qıpsaqtıñ,
Uға eyärһä бүtändär,
As surtanday qarpırmın.
Uralımdan talap алған
Maldarzı la qaytarıp
Üz хalqıma бирerмен!
Ataһı başın yoq itep, | Orda'ya döñtүp baş eğıp,
tarlan bozuna binmem.
Han'a damat olayım diye,
kızını istiyor değılim.
Ural yurdu var olsa,
bahadırları sağı olsa,
Uralımın nam salıp yetiştirdiğı
topuz elimde olsa,
Toktamış'a eğılip
hiçbir zaman selam vermem.
Han olacağıм diye Orda'ya
halkımı satmam.
Erim deyip ata bindikten sonra,
halkımı topladıktan sonra,
yalpalayarak olsa da,
bir yolunu bulur giderim.
Orda'ya ulaştırın ulu yol
Timur Han'a ulaştırır.
Tanrı yolumu açık etse,
Timur Han da yardım verse,
Timur Han'dan güç alıp,
Ural'daki halkımı toplayıp,
Tolga giyip başıma,
sadak takıp belime,
kösemen olup hepsine,
Orda'ya ben varırım.
Bana karşı savaşa kalksa
bütүн yurdunu acımadan,
kanlı talkan ²² ederim.
Övünen Selehi'n
yurdunu satsa Kıpçak'ın,
başkaları da ona katılsa,
aç surtan ²³ gibi saldırırım.
Uralımı talan edip aldığı
malları da geri alıp
kendi halkıma veririm!
Babasının başını kesip, |
|--|---|--|---|

²² Darı unundan, şeker veya bal ve süt karıştırılarak yapılan leblebi tozuna benzer bir yiyecek.

²³ Yırtıcı bir tatlı su balığı.

- 2790 Äsähe аузын кәмзәйтеп,
 Ынйы менән Кинйәне
 Етем қыз тип һөйөрмөн.
 Түренә түшәк һалырмын,
 Тийгәнәмә етермен,
 Туктамыштың һарайын,
 2795 Аса асыл балаһын —
 Барын күкшин итермен.
 Ошо үсте алмаһам,
 Тийгәнәмә етмәһәм,
 Äйткәнәмде қылмаһам,
 2800 Кашка исемем қороһон!
 Мин — мин тиймен, тийермен,
 Мин — Уралда ирзермен!
 Асыуым уртрап ат менеп,
 Тауға оялар шоң қармын!
 2805 Буға қаршы әсемән,
 Ширбәттәйгә сөсөмөн,
 Байтирәктәй тирәкмен!
 Балта саһа — айырылмаһ
 Һис тә һынмаһ, қайырылмаһ
 2810 Имән ағас ботақмын!
 Мин - мин тийгән ирзермен,
 Ат өстөндә уйнай, тип,
 Кәпәс кейгән ир ул, тип,
 Асылын һорамай аш бирмәм,
 2815 Атаһын һорамай дан бирмәм!
 Янбай:
 — Ай, Һезүкәй, Һезүкәй,
 Был уйыңдан қайтһана!
 Қамсы теймәһ муыһыңа
 2820 Қан һыргәһын тәйнәмә!
 Мал һуып туыларзай
 Туйға үзеңде һуызырма!
 Ямғыр яуып, Уралын
 Сәскә атам тип торғанда,
 2825 Уралыңда қан қойоп,
 Гөл бақсаны қоротма!
 Һезүкәй:
 Äsähe awızın kämzäytep,
 Inyı menän Kinyäne
 Yetem qız tip höyörmön.
 Türenä tüşäk halırmın,
 Tiygänemä yetermen,
 Tuqtamıştıñ harayın,
 Asa aşıl balaşın —
 Barın kükşin itermen.
 Oşo üste almaham,
 Tiygänemä yetmähäm,
 Äytkänemde qılmaham,
 Qaşqa isemem qorohon!
 Min — min tiymen, tiyermen,
 Min — Uralda irzermen!
 Asıwım urtrap at menep,
 Tawğa oyalar şoñqarımın!
 Iwğa qarşı äsemen,
 Şirbättäygä sösömön,
 Baytirektäy tiräkmen!
 Balta sapha — ayırılmaş
 His tä һınmaş, qayırlmaş
 İmän aғas botaqmın!
 Min - min tiygän irzermen,
 At östöndä uynay, tip,
 Käpäs keygän ir ul, tip,
 Asılın horamay aş birmäm,
 Atahın horamay dan birmäm!
 Yanbay:
 — Ay, İzevkäy, İzevkäy,
 Bıl uyıñdan qaythana!
 Qamsı teymäş muynıña
 Qan һırgahın töynämä!
 Mal huyp tuylarzay
 Tuyğa üzeñde huызırma!
 Yamgır yawıp, Uralıñ
 Säskä atam tip torғanda,
 Uralıñda qan qoyop,
 Göl baqsamı qorotma!
 İzevkäy:
 anasının ağızını kapatıp,
 Inyı ile Kinye'yi
 yetim kız diye severim.
 Törüne döşek salarım,
 dediğimi yaparım,
 Toktamış'ın sarayını,
 asilzade çocuklarını
 hepsini ayağa düşürürüm.
 Bu öcü almasam,
 dediğime yetmesem,
 söylediklerimi yapmasam,
 namlı adım kurusun!
 Ben, benim diyorum, derim,
 ben, Ural'da erim!
 Öfkemi yutup at binip,
 dağda yuvalayan sungurum!
 Zehire karşı acıyım,
 şerbet gibilere tatlıyım,
 başı göğe degen kavağım!
 Balta çalsa ayrılmaz,
 hiç kırılmaz, yarılmaz
 meşe ağacı budağıyım!
 Ben, benim diyen erim.
 At üstünde oynuyor deyip,
 börk giymiş er deyip,
 aslını sormadan aş vermem,
 atasını sormadan değer vermem!
 Yanbay:
 — Ey Edige, Edige,
 bu düşünceden caysana!
 Kamçı değmez boynuna
 kanlı boyunduruğu takmasana!
 Mal kesip şölen verircesine,
 şölene kendini kurban etme!
 Yağmur yağıp, Uralın
 çiçeklenmeye başladığında,
 Uralında kan akıtıp,
 gül bahçeni kurutma!
 Edige:

	Äsähe аузын кәмзәйтәп,	Äsähe awızın kämzäytep,	anasının ağızını kapatıp,
2790	Бһны менән Кһнйәне Етем қыз тип һөйөрмөн. Түренә түшәк һалырмын, Тийгәнемә етермен, Туктамыштың һарайын,	Inyı menän Kinyäne Yetem qız tip höyörmön. Türenä tüşäk halırmın, Tiygänemä yetermen, Tuqtamıştıñ harayın,	Inyı ile Kinye'yi yetim kız diye severim. Törtüne döşek salarım, dediğimi yaparım, Toktamış'ın sarayını,
2795	Аса асыл балаşын — Барын күкшин итермен. Ошо үсте алмаһам, Тийгәнемә етмәһәм, Äйткәнемде қылмаһам,	Asa aşıl balaşın — Barın kükşin itermen. Oşo üste almaham, Tiygänemä yetmähäm, Äytkänemde qılmaham,	asilzade çocuklarını hepsini ayağa düşürürüm. Bu öcü almasam, dediğime yetmesem, söylediklerimi yapmasam,
2800	Кашка исемем қороһон! Мин — мин тиймен, тийермен, Мин — Уралда ирзермен! Асыуым урглап ат менеп, Тауға оялар шоңқармын!	Qaşqa isemem qorohon! Min — min tiymen, tiyermen, Min — Uralda irzermen! Asıwım urtlap at menep, Tawğa oyalar şoñqarmın!	namlı adım kurusun! Ben, benim diyorum, derim, ben, Ural'da erim! Öfkemi yutup at binip, dağda yuvalayan sungurum!
2805	Буға қаршы әсемен, Ширбәттәйгә сөсәмөн, Байтирәктәй тирәкмен! Балта саһна — айырылмақ Һис тә һынмақ, қайырылмақ	Iwğa qarşı äsemen, Şirbättäygä sösömön, Baytirektäy tiräkmen! Balta sapha — ayırılmaş His tä һınmaş, qayırılmaş	Zehire karşı acıyım, şerbet gibilere tatlıyım, başı göğe değen kavağım! Balta çalsa ayrılmaz, hiç kırılmaz, yarılmaz meşe ağacı budağuyım!
2810	Имән ағас ботақмын! Мин - мин тийгән ирзермен, Ат өстөндә уйнай, тип, Кәпәс кейгән ир ул, тип, Асылын һорамай аш бирмәм,	İmän ağas botaqmın! Min - min tiygän irzermen, At öştöndä uynay, tip, Käpäs keygän ir ul, tip, Asılın horamay aş birmäm,	meşe ağacı budağuyım! Ben, benim diyen erim. At üstünde oynuyor deyip, börk giymiş er deyip, aslını sormadan aş vermem,
2815	Атаһын һорамай дан бирмәм! Яһбай: — Ай, İзеүкәй, İзеүкәй, Был уйындан қайтһана! Камсы теймәс муйыныңа	Atahın horamay dan birmäm! Yanbay: — Ay, İzevkäy, İzevkäy, Bil uyıñdan qaythana! Qamsı teymäş muyınıña	atasını sormadan değer vermem! Yanbay: — Ey Edige, Edige, bu düşünceden caysana! Kamçı değmez boynuna
2820	Қан һырғаһын төйнәмә! Мал һуйып туйларзай Туйға үзеңде һуйзырма! Ямғыр яуып, Уралың Сәскә атам тип торғанда,	Qan һırğahın töynämä! Mal huyp tuylarzay Tuyğa üzeñde huzyрма! Yamğır yawıp, Uralıñ Säskä atam tip torğanda,	kanlı boyunduruğı takmasana! Mal kesip şölen verircesine, şölene kendini kurban etme! Yağmur yağıp, Uralın çiçeklenmeye başladığında,
2825	Уралыңда қан қойоп, Гөл бақсаны қоротма! Изеүкәй:	Uralıñda qan qoyop, Göl baqsanı qorotma! İzevkäy:	Uralında kan akıtıp, gül bahçeni kurutma! Edige:

	— Кит, кит, Янбай, Кит, Янбай!	— Kit, kit, Yanbay, Kit, Yanbay!	— Git, git Yanbay, git Yanbay!
	Яман өнөң бууырмын,	Yaman önöñ buwırmın,	Yaman sesini boğarım,
2830	Һәйләмә, телең киҗермен,	Höylämä, teleñ kişermen,	söyleme, dilini keserim,
	Асма күзең, — тишермен!	Asma küzeñ, — tişermen!	açma, gözünü deşerim!
	Тубырлатып башыңды,	Tubırlatıp başıñdı,	Yuvarlayıp başını
	Муйының баузай өзөрмөн!	Muyıñıñ bawzay özörmön!	boynunu ip gibi kopartırım!
	Харамдан ташкан каныңды	Xaramdan taşqan qanıñdı	Haramdan taşan kanını
2835	Көрөндәй итеп койормон!	Köröndäy itep qoyormon!	sel gibi akıtırım!
	Утауыңды аузарып,	Utawıñdı awzarıp,	Otağın alt üst edip,
	Бусағаң утын кылырмын! —	Buşağañ utın qılırмын! —	eşiğini odun ederim!
	Сағарағын һындырып,	Sağarağın һındырып,	Şanırağını ²⁴ kırıp,
	Үзеңде курзақ иткәнде	Üzeñde qurзақ itkändä	seni kavurduğumda
2840	Уғыңды шөшлө кылырмын! —	Uğıñdı şöşlö qılırмын! —	okunu şiş yaparım!
	Тийгән һүззе ишеткәс,	Tiygән һүззе išetkäs,	Sözlerini işitince,
	Янбай ауызын асмаған,	Yanbay awızın asmağan,	Yanbay ağızını açmamış,
	Айһыз караңғы төндә	Ayhız qarañğı töndä	aysız karanlık gecede
	Урзаға карап ыклаған.	Urzağa qarap ıqlağan.	Orda'ya doğru yönelmiş.
2845	Изевкәй Урал буйында	İzevkäy Ural buyında	Edige, Ural boyunda
	Ханға яһак йыйғанды —	Xanğa yahaq yıyğandı —	Han'a haraç toplayanların
	Барын илдән кыузырған.	Barın ildән qıwzırған.	hepsini yurttan kovdurmuş.
	Ханға яһак бирмәскә,	Xanğa yahaq birmäşkä,	Han'a haraç vermemek için,
	Ханға буй за бирмәскә	Xanğa buy za birmäşkä	Han'a boyun eğmemek için,
2850	Бөтә ырыузы туплаған.	Bötä ırwızı tuplağan.	bütün boyu toplamış.
	Уралдағы ырыузы	Uraldağı ırwızı	Ural'daki boyu
	Яуға тайяр қылған ул,	Yawğa tayyar qılğan ul,	savaşa hazırlamış.
	Үзе ярзам һорарға,	Üze yarzam horarğa,	Kendi yardım istemeye
	Күк бурзайын эйәртеп,	Kük burzayın eyärtep,	bozkurdunu yanına alıp,
2855	Сатмыр ханға елгән ул.	Satmır xanğa yelgән ul.	hızla Timur Han'a gitmiş.
	Ирәмәлдә ат менеп,	İrämäldä at menep,	Durmaksızın at binip,
	Ямантауға еткәнде,	Yamantawğa yetkändä,	Yamandağ'a gelince,
	Изел қырыққан урында,	İzel qırıqqan urında,	İdil'in kıvrıldığı yerde
	Атын бороп туқтатқан.	Atın borop tuqtatqan.	atını döndürüp durdurmuş.
2860	Айылын бушатып, атын	Ayılın buşatıp, atın	Atın kolanını gevşetip,
	Тезген буйлап утлатқан.	Tezgen buylap utlatqan.	dizginini bırakmadan otlatmış.
	Күк бурзайға шул ерзә	Kük burzayğa şul yerzä	Bozkurtuna oracıkta
	Бер қош атып ашатқан.	Ber qoş atıp aşatqan.	bir kuş vurup yedirmiş.
	Күк бурзайы ашағас,	Kük burzayı aşağas,	Bozkurtu doyunca,

²⁴ Keçe evin en tepesinde yer alan ve diğer bütün parçaların bağlanmasıyla çadırı bir arada tutan daire biçiminde ağaçtan yapılmış en önemli parçası. Mecazen ev, ocak.

- 2865 Изеүкәй ятып йоклағас,
Күккә карап күк бурзай,
Моңһой итеп олоған.
Изеүкәй торған һишкәнеп,
Бурзай киткән ескәнеп,
- 2870 Изеүкәйзе эйәртеп;
Шыр урманды аралап,
Бер каяны самалап,
Бер мәмерйә алдына
Эте барып туктаған.
- 2875 Эте баккан күзенә,
Изеүкәй—уның йөзөнә,
Эт йәбешкән шул сақта
Ат койроғо кылына;
Тап толмдан биш бөртөк
- 2880 Кылды капкан ауызына.
Изеүкәй һизгән этенә
Кыл алырға иткәнен,
Тик Изеүкәй белмәгән
Ниңә кәрәк икәнен.
- 2885 Изеүкәй кылды алғас та
Эт муйынына бәйләгән,
Атты шунда бушатып,
Ашатырға ебәргән.
Изеүкәй карап тормайса,
- 2890 Баһмалатып калмайса,
Һис бер низән қурқмайса,
Ингән эте артынан.
Тау қыуышы зур ғына,
Һис яқты юк, төн генә;
- 2895 Тирә-яқта һис ни юк,
Барыр юлы бер генә.
Озақ қына барғандар,
Бара-бара арығандар,
Бара торғас, бер күлгә
- 2900 Барып етеп алғандар.
Изеүкәй күлгә күз һалған:
Күлдең иге-сиге йок,
Кисәм тihә, бик тәрән,
- İzevkäy yatıp yoqlağas,
Kükkä qarap күk burzay,
Moñhoy itep oloğan.
İzevkäy torğan һiшкәnep,
Burzay kitkän yeškәnep,
İzevkäyze eyärtep;
Şır urmandı aralap,
Ber qayanı samalap,
Ber мәmeryä aldına
Ete barıp tuqtağan.
Ete baqqan күzenä,
İzevkäy—unıñ yөzönä,
Et yäbeškän şul saqta
At qoyroğo qılına;
Tap tolomdan biş bөrtök
Qıldı qapqan awızına.
İzevkäy hizgän eteneñ
Qıl alırğa itkәnen,
Tik İzevkäy belmägән
Niñä käräk ikәnen.
İzevkäy qıldı alğas ta
Et muyınına bәylägән,
Attı şunda buşatıp,
Aşatırğa yebärgән.
İzevkäy qarap tormaysa,
Başmalatıp qalmaysa,
His ber nizән qurqmaysa,
İngән ete artınan.
Taw qıwışı zur ғыna,
His yaqtı yuq, төn genä;
Tirä-yaqta his ni yuq,
Barır yulı ber genä.
Oзақ qına barğandar,
Bara-bara arıғandar,
Bara torğas, ber күlgә
Barıp yetep alğandar.
İzevkäy күlgә күz halğan:
Küldeñ игe-sige yoq,
Kisäm tihә, bik tärән,
- Edige yatıp uyuklayınca,
bozkurt göğе bakıp
acıyla ulumuş.
Edige irkilerek kalkmış.
Kurt koklanarak gitmiş.
Edige'yi yanına çağırıp,
sık ormanı geçip,
bir kayayı dolanıp,
bir mağara önünde
kurdu gidip durmuş.
Kurdu bakmış gözüne ,
Edige de onun yüzüne.
Kurdu yapımış o zaman
atın kuyruk killarına,
Tam olarak beş tane
kılı kopartmış ağzıyla.
Edige sezmiş kurdunun
kilları almasını istediğini.
Yalnız, Edige bilmiyormuş
niçin gerektiğini.
Edige kılı alınca da
kurdun boynuna bağlamış.
Atını o anda boşatıp,
otlamaya bırakmış.
Edige çok düşünmeden,
geride kalmadan,
hiçbir şeyden korkmadan,
inmiş kurdunun ardından.
Dağdaki delik büyükmüş,
hiç ışık yok, gece gibiymiş.
Etrafta hiçbir şey yok,
gidecek yol bir taneymiş.
Uzun zaman gitmişler,
gide gide yorulmuşlar.
Derken bir göle,
çıkagelmişler.
Edige göle göz atmış.
Gölün ucu bucağı yok,
geçeyim dese çok derin,

	Үзе халкын бик яман;	Üze halqın bik yaman;	hem de pek serin.
2905	Инде хэзер нишлэргә— Изеүкәй аптырап қалған. Эте тапқан бер қайық, Ишкәге бар, эйәһез; Қолақ халып тыңлаған:	İnde xəzer nişlärgä— İzevkäy aptırap qalğan. Ete tapqan ber qayıq, İşkäge bar, eyähez; Qolaq halıp tıñlağan:	Şimdi ne yapacağına Edige şaşırıp kalmış. Kurdu bulmuş bir kayak, küreği var, sahi yok; kulak verip dinlemiş, göl civarı sepsessiz.
2910	Күл тирәһе топ-тойоқ. Изеүкәйгә эт ымлаған, Үзе ултырып қалмаған, Күлгә төшкән дә йөзгән, His тә уйлап тормаған.	Kül tirähe top-toyoq. İzevkäygä et ımlağan, Üze ultırıp qalmağan, Külgä töşkän дә yözgän, His tä uylap tormağan.	Edige'ye kurt işaret etmiş, kendi beklememiş, göle atlamış da yüzmüş, bir an bile beklememiş.
2915	Изеүкәй ултырып қайыққа, Ишеп киткән артынан; Барып сыққас арьяққа, Бер қош осқан алдынан. Эт ымлаған атырға,	İzevkäy ultırıp qayıqqa, İşep kitkän artınan; Barıp sıqqas ar'yaqqa, Ber qoş osqan aldınan. Et ımlağan atırğa,	Edige oturup kayığa, kürek çekmiş ardından. Karşı kıyıya ulaşınca bir kuş uçmuş önünden. İt işaret etmiş vurmasını,
2920	Атып йығып алырға; Қылды алып муйынынан, Қошқа береһен халырға. Қошто атып алған һуң, Суқышынан үткәреп,	Atıp yığıp alırğa; Qıldı alıp muynınan, Qoşqa berehen halırğa. Qošto atıp alğan huñ, Suqışınan ütkärep,	vurup almasını, kılı alıp boynundan, birisini kuşa bağlamasını. Kuşu vurduktan sonra, gagasından geçirip,
2925	Ат қылыны таққан һуң, Қош теленә килгән, ти. Қош:	At qılını taqqan huñ, Qoş telenä kilgän, ti. Qoş:	at kılını taktıkan sonra, kuş dile gelmiş. Kuş:
	— Мин һайысқан қош булам, Убыр тигән ут булам,	— Min hayısqan qoş bulam, Ubir tigän ut bulam,	— Ben saksaqan kuşuyum, obur denilen ateşim,
2930	Шыққырлаһам көртәндә, Бейәндән қолон халдырам. Сыуал япмай йоклаһан, Алла тимәй қаплаһан, Өйөңә инһәм төнөндә,	Şıqırılaham körtäñdä, Beyäñdän qolon haldıram. Sıwal yapmay yoqlahañ, Alla timäy qaplahañ, Öyöñä inhäm tönöñdä,	ötsem çadırının başında, kısrağının yavrusunu düşürttürürüm. Ocağın ağzını kapamadan uyusan, Allah demeden örtünsen,
2935	Бер балаһыз қалдырам. Һин атқас та қурққайным, Уғың тейгәс, үлгәйнем, Илгә сығып, қан эсмәй Харап булдым тигәйнем.	Ber balahız qaldıram. Hin atqas ta qurqqaynım, Uğıñ teygäs, ülgäynem, İlgä sıgıp, qan esmäy Xarap buldım tigäynem.	bir evlatsız bırakırım. Sen atınca korktuydum, okun değince öldüydüm, el gezip kan içemeyip harap oldum dediydim.
2940	Инде шөкөр хозайға, Йылкы есен ескәттең, Ерзә осоп эзләгән	İnde şökör hozayğa, Yılqı yeşen yeşkätteñ, Yerzä osop ezlägän	Şimdi şükür Allah'a at kokusunu koklattın, yerde uçup aradığım

	Емтектәрзе ишкәрттең.	Yemtektärze işkärteñ.	yiyecekleri koklattın.
	Егет, ебәр һин мине,	Yeget, yebär hin mine,	Yiğit, bırak sen beni,
2945	Мин ярармын бер һиңә, Юғалғаның эзләһең, Табышырмын мин һиңә,— тигәс, Изеүкәй һайысқанды ебәргән дә, юл-мазар һорашып тормайынса, тағы ла алға киткән, ти. Эте артынан эйәреп бара торғас, бер таулыкта өс якка айырылған юл сатлығына барып сығккан. Һәр юлдың башында: “Уңға китһән, байлығ юл, һулға китһән, яулы юл; уртаһында серле юл”, тип язылған булған, ти.	Min yararmın ber hiñä, Yuğalğanıñ ezlähäñ, Tabışırmyñ min hiñä,— tigäs, İzevkäy hayışqandı yebärgän dä, yul-mazar horaşıp tormayınsa, tağı la alğa kitkän, ti. Ete artınan eyärep bara torğas, ber tawlıqta ös yaqqa ayırılğan yul satlıǵına barıp sıqqan. Här yuldıñ başında: “Uñğa kithän, baylıq yul, hulğa kithän, yawlı yul; urtaһında serle yul”, tip yazılğan bulğan, ti.	ben de yararım bir işine, yitiğini arasan, bulurum ben sana, deyince, Edige saksañanı bırakmış d kadar bile beklemeyip daha da ileri g arkasında giderken dağlık bir yerde t Her yolun başında: “Sağa gitsen zen düşmanlı yol, ortası sırlı yol” diye y
	Изеүкәй эткә караған, 2950 Арқаһынан яратқан, Юлды һайла тигәндәй, Эт башынан һыйпаған. Эте киткән уртанан, Батыр киткән артынан;	İzevkäy etkä qarağan, Arqahınan yaratqan, Yuldi hayla tigändäy, Et başınan һıypağan. Ete kitkän urtanan, Batır kitkän artınan;	Edige ite bakmış, arkasını okşamış, yolu seç dercesine kurdun başını sıvazlamış. Kurdu gitmiş ortadan, bahadır gitmiş ardından.
2955	Барып сығккан қозокка, Ап-ақ һақал бер қартқа. Был қарт этте қыумаған, Эт тә қартқа өрмәгән, Сәләм бигәс Изеүкәй,	Barıp sıqqan qozoqqa, Ap-aq haqal ber qartqa. Bil qart ette qıwmağan, Et tä qartqa örmägän, Säläm bigäs İzevkäy,	Rastlamışlar bir kuyuya, apak sakallı bir ihtiyara. Bu ihtiyar kurdu kovmamış, kurt da ihtiyara ürmemiş, selam verince Edige, ihtiyar selamını almamış.
2960	Қарт сәләмен алмаған. Эт ымлаған Изеүкәйгә Қылды сисеп алырға, Берехен қарттың теленә, Қолағына — икеһен,	Qart sälämen almağan. Et ımlağan İzevkäygä Qıldı sisep alırğa, Berehen qarttıñ telenä, Qolaǵına — ikehen,	Kurt işaret etmiş Edige’ye kılı çözüp almasını, birisini ihtiyarın diline, ikisini kulaǵına, iki kolunu bir kılla ihtiyarın tutup bağlamasını.
2965	Ике қулын бер қылға Қарттың тотоп бәйләргә. Изеүкәй шулай иткән икән, Қарт қузғалған, һелкенгән, Этте тартып алдынарақ,	İke qulın ber qılğa Qarttıñ totop bäylärgä. İzevkäy şulay itkän ikän, Qart quzǵalğan, helkengän, Ette tartıp aldınaraq,	Edige de öyle yapmış, ihtiyar kıvıldamış, silkinmiş, kurdu çekip önüne, hüngür hüngür ağlamış.
2970	Мыш-мыш килеп, илаған. “Һау килдеңме, балам?” — тийеп,	Mış-mış kilep, ilağan. “Haw kildeñme, balam?” — tiyer,	“Sağ geldin mi oğlum?” deyip,

- Этте һөйөп һаулашқан;
 Һезүкәй күрөп был хәлдә,
 Қарттаң төпсөп һорашқан.
- 2975 Қарт:
 — Мин қарт инем, қарт инем,
 Күпте күргән қарт инем;
 Илем яуға бирмәстәй,
 Ер өстөндә тақ инем.
- 2980 Төкләс менән икеүләп
 Кәрбәлә лә булдык без,
 Илгә килгән гәүергә
 Бергә һазақ юндык без.
 Һабрау менән икәүләп
- 2985 Төкләскә юлдаш булдык без.
 Күп сақтарза өсәүләп,
 Бергә серзәш булдык без.
 Баба Төкләс әвлийә
 Алла менән серләште;
- 2990 Уралда тыуған бер батыр
 Ил һақларзай булмағас,
 Урал батыр қылысын
 Тотор батыр тыумағас,
 Қайза ятқан урынын
- 2995 Һис берәгә әйтмәне;
 Урал күзен суқыған
 Һайысқанды тотто ла
 Мәмерйәгә бикләне.
 Миңә ерзең астында
- 3000 Сер һақларға ултыртты.
 Һабрау қартқа Уралда
 Ил аралап йөрөргә,
 Һул күзене йоморға,
 Әвлийәне тыңларға,
- 3005 Ирмен тигән ирзәрзе —
 Барыһын бей қылырға, —
 Уға шундай эш қушты.
 Мин буйһондом Төкләскә;
 Шул көндән үк ул мине
- 3010 Телһез-қолақһыз итеп,
- Ette һөйөп һаулашқан;
 Һезүкәй күрөп бұл хәлдә,
 Қартаң төпсөп һорашқан.
- Qart:
 — Min qart inem, qart inem,
 Kүpте күргән qart inem;
 İlem yawğa birmästäy,
 Yer östöndä taq inem.
- Tökläş menән ikevläp
 Kärbälä lä buldıq bez,
 İlgä kilgән gävergә
 Bergә һазақ yundıq bez.
 Habraw menән ikävläp
- Tökläşkä yuldaş buldıq bez.
 Kүp saqtarza ösävläp,
 Bergә serzäş buldıq bez.
 Baba Tökläş ävliyә
 Alla menән serläşte;
- Uralda twğan ber batır
 İl һаqlarzay bulmaғas,
 Ural batır qılısın
 Totor batır twmaғas,
 Qayza yatqan urının
- His berägә äytmәне;
 Ural күзен suqıған
 Һayısqandı tutto la
 Mämeryägә bikläne.
 Miñә yerzeñ aştında
- Ser һаqlarға ultırttı.
 Habraw qartқа Uralda
 İl aralap yörörgә,
 Hul күzene yomorға,
 Ävliyәne tıñlarға,
- İrmen tigән irzärze —
 Barıhın bey qılırға, —
 Uға şunday eş quştı.
 Min buyhondom Tökläşkä;
 Şul köndән үk ul mine
- Telhez-qolaqһız itep,
- kurdu sevip hal hatır sormuş.
 Edige görüp bu hali,
 ihtiyardan soy sop sormuş.
 İhtiyar:
 — Ben kocaydım, kocaydım
 çok şey görmüş kocaydım
 Yurdumu düşmana vermeyecek
 yer üstünde taht idim.
 Tökles ile ikimiz
 Kerbelä'da da bulunduk biz.
 Yurda gelen gavura
 birlikte ok yonttuk biz.
 Habrav ile ikimiz
 Tökles'e yoldaş olduk biz.
 Çoğu zaman üçümüz
 birlikte sırdaş olduk biz.
 Baba Tökles evliya
 Allah ile sırлаştı.
 Ural'da doğan bir bahadır,
 yurdunu korumayınca,
 Ural Batır kılıcını
 tutacak bahadır doğmayınca,
 nerede yattığını
 hiç kimseye söylemedi.
 Ural'ın gözünü deşen
 saksаğanı tuttu da
 mağaraya kapattı.
 Beni yerin altında
 sır saklamak üzere oturttu.
 Habrav Koca'ya Ural'da
 yurdu dolaşıp gezmeyi,
 sol gözünü yummayı,
 evliyayı dinlemeyi,
 erim diyen erlerin
 hepsini bey yapmayı,
 iş olarak buyurdu.
 Ben boyun eğdim Tökles'e
 o günden başlayarak o beni,
 dilsiz kulaksız edip,

	Серле хандығын биреп, Ошо ташка ултыртып, Айләндерзе байгошқа. Бер катыным бар ине,	Serle handıgın birep, Ošo taşqa ultırtıp, Äyländerze baygoşqa. Ber qatınım bar ine,	sırlı sandığını verip, oturtup bu taşa, döndürdü baykuşa. Bir kadınım var idi,
3015	Уны айыртып, тол кылды, Яңғыз балам бар ине, Бына ошо юлдашың — Үлмәй торған эт кылды. Һабрау күзен йомманы,	Unı ayırtıp, tol qıldı, Yañğız balam bar ine, Bına ošo yuldaşın — Ülmäy torğan et qıldı. Habraw küzen yommanı,	onu ayırıp dul kıldı, bir oğlum var idi, işte şu yoldaşın, ölümsüz kurt kıldı. Habrav gözünü yummadı,
3020	Һис тә телен тыйманы, Айткән һүзен әулийәнең Колағына элмәне. Һабрау қартқа асыузан Төкләс кылды бәддоға:	His tä telen tıymanı, Äytkän hüzen әwliyäneñ Qolağına elmäne. Habraw qartqa asıwzan Tökläş qıldı bäddođa:	dilini de hiç tutmadı, evliyanın sözlerine kulak asmadı. Habrav Koca'ya öfkelenen Tökles, beddua etti:
3025	“Йәшә, тине, Уралда, Үлмә, тине, мәңгегә; — Йәшә, тине, тарлықта, Гүмерең үтһен зарлықта. Тамағын ашқа туймаһын,	“Yäşä, tine, Uralda, Ülmä, tine, мәñgegä; — Yäşä, tine, tarlıqta, Gümereñ üthen zarlıqta. Tamağın aşqa tuymahın,	“Yaşa, dedi, Ural'da ölme, dedi, sonsuza kadar. Yaşa, dedi, darlıkta, ömrün geçsin zarlıkta. Karnın doymasın,
3030	Өстөң кейем күрмәһен, Тоқомондан береу Илдә бейлек қылмаһын; Минең серзе балаңдан Һис бер кеше белмәһен.	Östöñ keyem күrmähen, Toqomofıdan berev İldä beylek qılmahın; Mineñ serze balañdan His ber keşe belmähen.	bedenin giysi görmesin, soyundan birisi yurtta beylik sürmesin. Benim sırrımı oğlundan başka kimse bilmesin.
3035	Йоқлар урының таш булһын, Қапқан ашың ут булһын, Төкөргәнең қан булһын, Маңлай тирең һыпырып, Тапқан-таянған барың,	Yoqlar urınıñ taş bulһın, Qapqan aşın ut bulһın, Tökörgäneñ qan bulһın, Mañlay tireñ һıpırıp, Tapqan-tayangán barıñ	Yatağın taş olsun, yediğin aşın ateş olsun, tükürdüğün kan olsun, alın terini akıtıp kazanıp güvendiğin varlığın
3040	Бейзәреме пол булһын, — Минән доға шул”, —тине. Шуға күрә һабрау Шыр яланғас, қыу қалды. Инде, егет, қилгәнһең,	Beyzäreme pol bulһın, — Minän doğa şul”, —tine. Şuğa kürä Habraw Şır yalangas, qıw qaldı. İnde, yeget, қilgәнһeñ,	beylerime pul olsun! Benden dua bu!” dedi. Bu yüzden Habrav, çırılçıplak, kupkuru kaldı. Şimdi yiğit, geldin, geldin de sırrı bildin.
3045	Серзе хәзер белгәнһең; Муйынымдағы асқысты Үз қулына алырһын; Ошо хандық эсенән Бер зур китап табырһын.	Serze xəzer belgәнһeñ; Muyınımdağı asqıstı Üz qulıña alırһıñ; Ošo handıq esenән Ber zur kitap tabırһıñ.	Boynumdaki anahtarı eline alacaksın, şu sandığın içinden büyük bir kitap bulacaksın.

3050	Шул китапты укығас,
Ни булғанын аңларһың.
Изеүкәй һандықты асқан,
Болан тирегә язылған
Бер зур китапты алған.	Şul kitaptı uqıǵas,
Ni bulǵanın ańlarһıñı.
İzevkäy handıqtı asqan,
Bolan tiregä yazılǵan
Ber zur kitaptı alǵan.	O kitabı okuyunca
neler olduǵunu anlarsın.
Edige sandıǵı açtı,
geyik derisine yazılmış
büyük bir kitabı aldı.
3055	Тәүгә битте аскас та,
Китапка күз һалғас та,
Эсендә ырыуы тезелеп,
Қаңға мансып язылған
Үз исемене күргәс тә,	Tävǵä bitte asqas ta,
Kitapqa күz halǵas ta,
Esendä ırwı tezelep,
Qanǵa mansıp yazılǵan
Üz isemene күrgäs tä,	İlk yapraǵı açtı da,
kitaba göz attı da,
içinde atalarının sayılıp,
kana batırılarak yazılan
kendi ismini gördü de,
3060	Аптыраған, таң қалған.
Күзен текләп қарағас,
Ошо һүззе укыған:
“Ейәнемдән бей булып,
Котло тигән ир тыуыр;	Aptıraǵan, tañ qalǵan.
Küzen tekläp qaraǵas,
Oşo һüzze uqıǵan:
“Yeyänemdän bey bulıp,
Qotlo tigän ir tıwır;	şaşırap afalladı.
Dikkatle bakınca
şu sözleri okudu:
“Yeǵenlerimden bey olarak
Kutlu adında er doǵar.
3065	Балдарымдың кинйәһе,
Иң доғамдын иркәһе
Тора тигән бей батыр
Котло тигән бүләмдең,
Тотмағанда йоламды,	Baldarımдың kinyähe,
İñ doǵamдын irkähe
Tora tigän bey batır
Qotlo tigän бүләmdeñ,
Totmaǵanda yolamdı,	Çocuklarımın en küçüǵü,
dualarımın göz nuru
Tora Bey adındaki bahadır,
Kutlu denilen yeǵenimin;
sözümü tutmayıp
3070	Бейлегене юк қылыр;
Үзең, ырыуың, — барыһың
Берен қуймай қол қылыр.
Тыумам тыуыр Қотлонан,
Изеүкәй тигән ат қуйыр;	Beylegene yuq qılır;
Üzeñ, ırwıñ, — barıһıñ
Beren quymay qol qılır.
Tıwmam tıwır Qotlonan,
İzevkäy tigän at quyr;	beyliǵını yok eder.
Kendisini, boyunu, hepsini,
birini bırakmaz kul eder.
Akrabam doǵar Kutlu’ dan,
Edige diye ad koyarlar.
3075	Яуыз булыр йөрәге,
Илдә йөрәп, қон қыуыр,
Унан тыуған ете ят
Моразым тигән ат қуйыр,
Бәтә Урал буйында	Yawız bulır yöräge,
İldä yöröp, qon qıwır,
Unan tıwǵan yete yat
Morazım tigän at quyr,
Bötä Ural buyında	Yavuz olur yüreǵi,
yurtta gezip, kan güder.
Ondan doǵan yedi yad,
Moradım diye ad koyulan
Bütün Ural boyunda
3080	Һис аямай қан қойор.
Уралдағы барлық йән
Кешене түгел, эт һөйгән
Тоқомомдан береүһе
Ошо китапка юлығыр.	His ayamay qan qoyor.
Uraldaǵı barlıq yän
Keşene түgel, et һöyǵän
Toqomomdan berevhe
Oşo kitapqa yulıǵır.	hiç acımadan kan akitır.
Ural’daki canlılar içinde
insanı deǵil, iti seven,
soyumdan birisi
bu kitaba rastlar.
3085	Үмер батырзан қалған
Булатымды тоһа ул,
Ниндәй яузар қилһә лә,	Ümer batırzan qalǵan
Bulatımdı totha ul,
Nindäy yawzar kilhä lä,	Ömer Bahadır’dan ²⁵ kalan
kılıcımı alsa o,
Ne kadar düşman gelse de

²⁵ Hz. Ömer olabilir mi?

	Бөгәһене айкар ул.	Bötähene ayqar ul.	hepsini kırar o!
	Уралдан дейеүзе кыуған	Uraldan deyevze qıwğan	Ural'dan devi kovan
3090	Урал батыр кәберен	Ural batır qäberen	Ural Batır kabrini,
	Эзләп барып тапһа ул,	Ezläp barıp tapha ul,	gidip arayıp bulsa o,
	Уның торқаһын кейеп,	Unıñ torqahın keyep,	Onun tolgasını giyip
	Шүлгәндән сығккан йылғкынан	Şülgändän sıqqan yılqınan	Şülgen'den çıkan yılkı içinden
	Коланы һайлап менһе ул,	Qolanı haylap menhä ul,	seçip kulaya binse o,
3095	Һи теләһе, шуны эшләр,	Hi telähe, şunı eşlär,	ne istese onu yapar,
	Уралда кашка булыр ул”.	Uralda qaşqa bulır ul”.	Ural'a efendi olur o!”
	Китапты укып бөткән һун,	Kitaptı uqıp bötkän huñ,	Kitabı okuyup bitirdikten sonra,
	Карттан тағы һорапқан.	Qarttan tağı horaşqan.	ihtiyara daha da sordu.
	Тереләй гүрзә ятма тип,	Tereläy gürzä yatma tip,	Diri diri mezarda yatma deyip,
3100	Картты унда калдырмай,	Qarttı unda qaldıрмай,	ihtiyarı orada bırakmayıp,
	Яктылығкка сығарған.	Yaqtılıqqa sıgarğan.	aydınlığа çıkardı.
	Мәмерйәнән сығхалар,	Mämeryänän sıqhalar,	Mağaradan çıksalar,
	Эйәр, камсы йүгәне	Eyär, qamsı yügäne	Eyer, kamçı, dizgin
	Үзе куйған ерендә,	Üze quyğan yerendä,	koyduğı yerdeler.
3105	Бере тузмай, һау торған.	Bere tuzmay, haw torğan.	Hiç birisi zarar görmemişti.
	Йүгән тотоп, ат эзләп,	Yügän totop, at ezläp,	Dizginleri elinde, atı arayarak
	Изел буйына төшһә,	İzel buyına töşhä,	İdil boyuna inse,
	Кан ерәнән Изевкәй	Qan yeränen İzevkäy	Edige kızıl cerenini
	Һыу буйында тапмаған.	Hıw buyında tapmağan.	su boyunda bulamadı.
3110	Эте шул сақ қаяның	Ete şul saq qayanıñ	O an iti kayanın
	Сабып менеп башына,	Sabıp menep başına,	başına koşarak çıkıp,
	Утлап йөрөгән бер аттың	Utlap yörögän ber attıñ	otlayan bir atın
	Сабып барған кашына.	Sabıp barğan qaşına.	koşup vardı yanına.
	Изевкәй атқа қараһа,—	İzevkäy atqa qaraha,—	Edige ata baksa,
3115	Үз атындай, ялдары	Üz atınday, yaldarı	kendi atı gibi, yelederi
	Ятып тора уң якка.	Yatıp tora uñ yaqqa.	yatmış sağ tarafına.
	Күзе бақыр, куш азау,	Küze baqır, quş azaw,	Gözü bakır, çifte azılı
	Танауының эсендә	Tanawınıñ esendä	burnunun içinde
	Тын юлы ла ос якта.	Tın yulı la os yaqta.	nefes yolu da en uçta.
3120	Уң қолақта ине бар,	Uñ qolaqta ine bar,	Sağ kulağında eni ²⁶ var,
	Уйып һалған арт аяқка.	Uyıp halğan art ayaqqa.	çentik atmış arka ayağına.
	Йүгән тотқанды күргәс,	Yügän totqandı kürgäs,	Yular tutanı görünce
	Койроқ сәнсеп, ажғырып,	Qoyroq sänsep, ajğırıp,	kuyruk sallayıp, kişneyip,
	Батырыны һулға алып,	Batırını hulğa alıp,	yiğidi soluna alıp
3125	Килеп бақып тороуы —	Kilep başıp torowı —	gelip durarak beklemesi

²⁶ Науванлара vurulan sahiplik tamgası. Dağlamak veya kesmek suretiyle de yapılabilir.

	Барыһы ла оқшаған Изевкәйзең үзенең Куйып киткән атына. Тик шуныһы оқшамай:	Barıhı la oqşağan İzevkäyzeñ üzenefi Quyıp kitkän atına. Tik şunıhı oqşamay:	hepsi benziyor Edige'nin kendisinin bırakıp gittiği atına. Tek farkı şuydu:
3130	Төсө қан ерән түгел, Сысқан һыртлы қола төс,— Изевкәй күргән ат түгел. Изевкәй атты күргәс тә Аптырауға қалған, ти;	Töşö qan yerän tügel, Sısqan hurtlı qola töş,— İzevkäy kürgän at tügel. İzevkäy attı kürgäs tä Aptırawğa qalğan, ti;	Rengi kızıl ceren değil, sıçan sırtı kula rengine de Edige'nin gördüğü at değil. Edige atı görünce afallamış.
3135	Атын тотоп менгән дә Карт янына қилгән, ти. Карт был атты күргәс тә, Изевкәйгә йылмайып, Арқаһынан яратып,	Atın totop mengän dä Qart yanına kilgän, ti. Qart bil attı kürgäs tä, İzevkäyğä yılmayıp, Arqahınan yaratıp,	Atını tutup bindiğinde ihtiyar yanına gelmiş. İhtiyar bu atı görünce Edige'ye gülümseyip sırtından sıvazlayarak şu sözleri söylemiş:
3140	Ошо һүзен әйткән, ти: — Атың йөнөн қан баһып, Қан ерән төс булғандыр. Серзе барып тапқан һуң, Һин менерзе белгән һуң	Oşo hüzten äytkän, ti: — Atıñ yönön qan başıp, Qan yerän töş bulğandır. Serze barıp tapqan huñ, Hin menerze belgän huñ	— Atın yününü kan basıp kan ceren rengini almış çıkar. Gelip sırtı bildikten sonra senin bineceğini anladıktan sonra kula rengi geri gelmiştir.
3145	Қола төсө қайтқандыр. Егеҗ, бушқа азама, Һөңгө ергә қазама! Мен атыңа алла тип, Яу көндәрем алда тип,	Qola töşö qaytqandır. Yeget, buşqa azama, Höñgö yergä qazama! Men atıña alla tip, Yaw köndärem alda tip,	Yiğit, boşa şaşırma süngünü yere kakma! Bin atına Allah deyip, savaşacak günler önümüzde deyip,
3150	Уралыңды ата тип, Йылғаларын әсә тип, Илем яуза бирмәм тип, Етем—йесерзең берен Үземә үгәй күрмәм тип.	Uralıñdı ata tip, Yılğaların äsä tip, İlem yawza birmäm tip, Yetem—yeşerzeñ beren Üzemä ügäy kürmäm tip.	Uralına ata deyip, ırmaklarına ana deyip, yurdumu savaştа vermem deyip, dul yetimlerin birini kendime üvey görmem deyip!
3155	Шулай тийеп әйткән дә, Атын әйәрләшкән дә, Арқаһынан яратып, Һау бул, тийеп хушлашып, Үзе тороп қалған, ти.	Şulay tiyep äytkän dä, Atın eyärläşkän dä, Arqahınan yaratıp, Haw bul, tiyep xuşlaşıp, Üze torop qalğan, ti.	Böyle dedi de: atını eyerlerken arkasından sevgiyle hoşçakal deyip hoşlaşıp, kendisi kalmış.
3160	Изевкәй атына менгәс, Карттың янынан киткәс, Урал батыр ултыртқан Таш маяғына еткәс, Урал батыр кәбере	İzevkäy atına mengäs, Qartıñ yanınan kitkäs, Ural batır ultırtqan Taş mayağına yetkäs, Ural batır kәbere	Edige atına binince, ihtiyarın yanından uzaklaşıp Ural Batır'ın diktiği işaret taşına gelince Ural Batır'ın kabirinin

- 3165 Капыл исенә төшкәс,
Шунда тутқап Изеүкәй
Һайысқанды сақырған.
Күз асып — күз йомғансы,
Изеүкәй һүзе бөткәнсе,
- 3170 Теге һайысқан бында
Осоп килеп тә еткән.
Изеүкәйзең ни өсөн
Сақырғанын да белгән.
Һайысқан уйлап тормаған,
- 3175 Изеүкәйгә юл башлап,
Изел ағышын түбәнләп,
Бәлә тауға қаратып,
Осоп алдан киткән, ти.
Уңға, һулға Бәләнән
- 3180 Аққан йылға башынан
Һайлап қунып имәнгә,
Изеүкәйзе көткән, ти.
Изеүкәй барып еткәнсе,
Барып аттан төшкәнсе,
- 3185 Күк бурзайы ал барып,
Қазынып, имән төбөнән
Урал батыр торқаһын
Алып сығып торған, ти.
Башына торқа кейеп,
- 3190 Күк бурзайын эйәртеп,
Қола атына менеп,
Изеүкәй һын-яһау булып,
Сатмыр ханға киткән, ти.
Озон-озон юл буйлап,
- 3195 Сатмыр ханға барғанда,
Уйһыу ерзә бер егет
Йәйрәп йоклай ятқанда,
Битенә қунған себенде
Һирпеп қыуып, еләзләп,
- 3200 Егет башын алдына
Һалып, мандап ултырған
Бер һылыу қыз янына
Изеүкәй барып сыққан, ти.
- Qapıl işenä töşkäs,
Şunda tutqap İzevkäy
Hayısqandı saqırğan.
Küz asıp — күz yomğansı,
İzevkäy hüze bötқанse,
Tege hayısqan bında
Osop kilep tä yetқан.
İzevkäyzeñ ni ösön
Saqırğanın da belğan.
Hayısqan uylap tormağan,
İzevkäygä yul başlap,
İzel ağışın түbänläp,
Bälä tawğa qaratıp,
Osop aldan kitқан, ti.
Uñğa, hulğa Bälänän
Aqqan yılğa başınan
Haylap qunıp imängä,
İzevkäyze kötkän, ti.
İzevkäy barıp yetқанse,
Barıp attan töşkänse,
Kük burzayı al barıp,
Qazınıp, imän töbönän
Ural batır torqahın
Alıp sıgıp torğan, ti.
Başına torqa keyep,
Kük burzayın eyärtep,
Qola atına menep,
İzevkäy hın-yahaw bulıp,
Satmır xanğa kitқан, ti.
Ozon-ozon yul buylap,
Satmır xanğa barganda,
Uyhıw yerzä ber yeget
Yäyräp yoqlay yatqanda,
Bitenä qunğan sebende
Hirpep qıwıp, yeläzläp,
Yeget başın aldına
Halıp, mandap ultırğan
Ber hılıw qız yanına
İzevkäy barıp sıqqan, ti.
- birden bire içine düşünce,
Edige orada durup,
saksağanı çağırды.
Göz açıp kapayana kadar,
Edige'nin sözleri biter bitmez,
önceki saksaghan oraya
uçarak gelip konuğu.
Edige'nin niçin
çağırdığını da anladı.
Saksaghan çok düşünmedi,
Edige'ye yol gösterip
İdil'in akışı yönünde gidip
Bela Dağı'na doğru
önden uçup gitmiş.
Bela Dağı'ndan sağa sola
akan ırmak başında
seçtiği bir meşeye konup
Edige'yi beklemiş.
Edige gelmeden,
attan inmeden
bozkurdu önce varıp
eşinip, meşe dibinden
Ural Batır'ın tolgasını
çıkarıp beklemiş.
Başına tolga giyip,
bozkurdunu yanına alıp,
kula atına binip,
Edige pusat kuşanıp
Timur Han'a gitmiş.
Uzun uzun yollara düşünp
Timur Han'a giderken
çukur bir yerde bir yiğit
yayılıp uyurken,
yüzüne konan sineği
koyalayıp, yelleyip
yiğidin başını önüne
koyup seyreden
güzel bir kızın yanına
çıkıp gelmiş Edige.

	Изеүкәйзе күргәс тә, 3205 Егегенең битенән Кызы үбеп уятқан. Изеүкәй мән был егет Исән-һаулыҡ һорапқан. Шул сақ тағы саянан	İzevkäyze kürgäs tä, Yegeteneñ bitenän Qızı übep uyatqan. İzevkäy män bil yeget İşän-hawlıq horaşqan. Şul saq tağı sayanan	Edige'yi görtünce yiğidinin yanağından kız öpüp uyandırmış. Edige ile bu yiğit hal hatır sormuşlar. O sırada vadiden
3210	Һунарсылай кейенгән, Талай егет һөйләшеп, Бергә килеп йығылған. Кыз алдында йоклаған Калмык иле эсендә	Hunarsılay keyengän, Talay yeget höyläşep, Bergä kilep yığılğan. Qız aldında yoqlağan Qalmıq ile esendä	avcı gibi giyinmiş bir sürü yiğit söyleşip, birlikte gelip yığılmışlar. Kızın kucağında uyuyan Kalmuk yurdu içindeki
3215	Кабардин тигән хан икән. Янындағы һылыу кыз Йырсы мактап йырлаған, Фирзәүес тип дан алған, Сатмыр хандың кызы икән.	Qabardin tigän xan ikän. Yanıндаğı һılıw qız Yırsı maqtap yurlağan, Firzäves tip dan alğan, Satmır xandıñ qızı ikän.	Kabardin denilen Han imiş. Yanıндаki güzel kız, ozanların övgüler düzdüğü, Firdevs diye nam salan, Timur Han'ın kızımış.
3220	Был кыз өсөн күп йылдар Ярты ил биреп Сатмырға, Үзенә һөйөп алырға Кабардин күп интеккән, ти. Азақ сиктә, бирмәгәс,	Bıl qız ösön küp yıldar Yartı il birep Satmırğa, Üzenä höyöp alırğa Qabardin küp intekkän, ti. Aзақ siktä, birmägäs,	Bu kız için uzun yıllar yurdunun yarısını verip Timur'a eş olarak alabilmek için Kabardin çok azap çekmiş. Çok geçmeden, vermeyince,
3225	Калымына күнмәгәс, Һарай қыззари менән Яланға сыққан сағында, Кабардин андып торған да Урлап алып киткән, ти.	Qalımına күnmägäs, Haray qızzarı menän Yalanğa sıqqan sağında, Qabardin andıp torğan da Urlap alıp kitkän, ti.	kalınını ²⁷ beğenmeyince, saray kızları ile, kızlara çıktığı zaman Kabardin gizlenmiş de, kaçırıp gitmiş.
3230	Һынын күргәс Изеүкәйзең, Бер урында биш баһып, Ауызлыҡ тешләп, сорғотоп, Колағыны кайсылап, Торған атқа күз һалғас:	Hının kürgäs İzevkäyzeñ, Ber urında biş başıp, Awızlıq teşläp, sorğotop, Qolağını qaysılap, Torğan atqa күz halğas:	Heybetini görünce Edige'nin, yerinde duramayıp gemini dişleyip sekiren, kulaklarını makas gibi açıp kapayıp duran atına göz atınca:
3235	— Ким һин, егет, қайзан һин? Қайза китеп бараһың? — Тип, Кабардин һорапқан. Изеүкәй исемен әйтмәгән. Батырлығын йәшермәй,	— Kim hin, yeget, qayzan hin? Qayza kitep barahıñ? — Tip, Qabardin horaşqan. İzevkäy isemen äytmägän. Batırlığın yäşermäy,	— Kimsin, yiğit, nerdensin? Ne yana gidiyorsun? Deyip Kabardin sordu. Edige ismini söylemedi. Bahadrlığını gizlemeyip,
3240	Ат өстөндә уйнаған;	At öştöndä uynagan;	at üstünde oyunlar gösterdi.

²⁷ Kalın mal; evlenerek baba evinden ayrılan kızlara babası tarafından çeyiz olarak verilen oldukça yüklü mal. Ancak metinde tam tersi olarak başlık şeklinde anlaşılıyor.

	Күлдән осороп кош атып, Ханды хайран қалдырған, Хан үзенә сақырған. Бер аз тороп эш күргәс, 3245 Ханға Изеүкәй окшағас, Ул Изеүкәйзе зурлап, Һарайына баш қылған. Қабардин һәр эшендә Туктамышқа таянған, 3250 Ике зур хан бер булғас, Сатмыр хан да қызын йоллап Килеүенән тыйылған. Изеүкәй зә тик ятмай, Қабардиндың асыуын 3255 Туктамышқа ыклаған. Сапақ телле Изеүкәй, Сәсән һүзле Изеүкәй, Қабардиндың бар яуын, Күз терәгән бар илен, — 3260 Гел үзенә қаратып, Һарайында тарқаулығк Озақламай тыузырған. Арала яу қузғалған, Өс көн, өс төн һуғышқан. 3265 Азақ сиктә Изеүкәй Өштөн булып дан алып, Хан һарайыны басып, Қабардинды үлтергән. Үзенә серзәш қорбашын 3270 Қалмык иленә хан иткән; Сатмыр хандың қызыны Атаһы янына илткән. Қызы қайтқас, Сатмыр хан Илен йыйып, туй яһап, 3275 Изеүкәйзе данлаған, Қызын биреп тағы ла, Бары эшкә баш итеп, Уны үзир яһаған. Сатмыр хандың илендә	Күлдән осороп қош атып, Ханды хайран қалдырған, Хан үзенә сақырған. Бер аз тороп еш күргәс, Ханға Ызевкәй оқшағас, Ул Ызевкәйзе зурлап, Һарайына баш қылған. Қабардин һәр ешндә Туқтамышқа таянған, Ўке зур хан бер булғас, Сатмир хан да қызин йоллап Килевенән тыйылған. Ызевкәй зә тик ятмай, Қабардиндың асывин Туқтамышқа иқлаған. Сапақ телле Ызевкәй, Сәсән һүзле Ызевкәй, Қабардиндың бар яувин, Күз терәгән бар илен, — Гел үзенә қаратып, Һарайында тарқавлық Озақламай тивзирған. Арала yaw quzғалған, Өш көн, өш төн һуғышқан. Азақ сиктә Ызевкәй Өштөн булып дан алып, Хан һарайыны басып, Қабардинды үлтергән. Үзенә серзәш қорбашин Қалмык иленә хан иткән; Сатмир хандың қызини Атаһи янына илткән. Қизи қайтқас, Сатмир хан Илен йуйып, туй яһап, Ызевкәйзе данлаған; Қызин биреп тағы ла, Бары ешкә баш итеп, Уни вәзир яһаған. Сатмир хандың илендә	Gölden uçurup kuş vurup, Han'ı hayran bıraktı. Han himayesine çağırdı. Bir zaman kalıp çalışınca, Han Edige'den hoşlanınca Edige'yi onurlandırıp, sarayına baş bey yaptı. Kabardin her işinde Toktamış'a güvenirdi. İki güçlü han birlik olunca Timur Han da kızının ardından gelmeye çekindi. Edige de boş durmayıp Kabardin'in öfkesini Toktamış'a yöneltti. Tatlı dilli Edige, ozan sözlü Edige, Kabardin'in bütün ordusunu, göz bebeği bütün yurdunu kendine bağımlı kılıp, sarayında kargaşayı çok geçmeden başlattı. Aralarında ordu toplayıp, üç gün üç gece savaştılar. Çok geçmeden Edige üstün gelip han sarayını basıp, Kabardin'i öldürdü. Kendine sadık baş komutanı Kalmuk yurduna han etti. Timur Han'ın kızını babasının yanına götürdü. Kızı dönünce Timur Han yurdunu toplayıp, şölen verip Edige'yi onurlandırdı. Hem de kızını verip bütün işlere baş edip onu vezir yaptı. Timur Han'ın yurdunda
--	--	--	---

- 3280 Азмы-күпме торған һуң,
 Үзен танытып, дан сәскәс,
 Туктамышқа Сатмыр хандың
 Дошманлығын белгән һуң,
 Туктамыштың Уралға
- 3285 Яһақсылары барып,
 Кан-яу асып, ил талап,
 Яһақ йыйғанды ишеткәс,
 Сатмыр ханға ингән дә
 Былай тийеп һүз асқан:
- 3290 — Ай, Сатмыр хан, Сатмыр хан,
 Ата-әсәнән ханлыгкты
 Мираш итеп алманың:
 Юлбаһар за булғанһың,
 Үс алырға йөрөгәнһең,
- 3295 Сыңғыз тоқомо хандарза
 Хезмәттә лә булғанһың!
 Утыз йәшкә еткәнсе,
 Рәхәт тормош күрмәйсә,
 Ханға хезмәт иткәндә,
- 3300 Уң аяқһыз қалғансың.
 Утыз дүрткә еткәндә,
 Күп һынаузар күргән һуң,
 Күп яузарза булған һуң,
 Данлы зур хан булғанһың.
- 3305 Сыңғыз хандың тоқомон
 Үз илендән қыуғанһың.
 Бына мин дә, тап һиндәй,
 Ауырлығ ман юл ярзым,
 Атам-әсәм, һөйгәнем,
- 3310 Ике күзем қараһы
 Баламды ла юғалттым!
 Барһынан баһалы —
 Даны киткән Уралым
 Туктамыштан талаттым!
- 3315 Урманда һазақ юнғанда,
 Атым тотоп менгәндә,
 Илем илап қалғанда,
 Һиңә төбәп юл тоттом.
- Azmy-küpme torğan huñ,
 Üzen tanıtıp, dan säskäs,
 Tuqtamışqa Satmır xandıñ
 Doşmanlıgın belgän huñ,
 Tuqtamıştıñ Uralğa
- Yahaqsıları barıp,
 Qan-yaw asıp, il talap,
 Yahaq yığandı išetkäs,
 Satmır xanğa ingän dä
 Bılay tiyep hüz asqan:
- Ay, Satmır xan, Satmır xan,
 Ata-äsänän xanlıqtı
 Miraş itep almanıñ:
 Yulbaşar za bulğanһıñ,
 Üs alırğa yörögәнһeñ,
- Sıñgız toqomo xandarza
 Xezmättä lä bulğanһıñ!
 Utız yäşkә yetkänse,
 Pähät tormoş kürmäysä,
 Xanğa xezmät itkändä,
- Uñ ayaqһız qalgansıñ.
 Utız dürtkә yetkändä,
 Kүp һınawzar kürgән huñ,
 Kүp yawzarza bulğan huñ,
 Danlı zur xan bulğanһıñ.
- Sıñgız xandıñ toqomon
 Üz ileñdän qıwğanһıñ.
 Bına min dä, tap һıñdäy,
 Awırlıq man yul yarzım,
 Atam-äsäm, һöyгәнem,
- İke күзем qaralı
 Balamdı la yuğaltım!
 Barһınan baһalı —
 Danı kitkән Uralım
 Tuqtamıştan talattım!
- Urmanda һазақ yunğanda,
 Atım totop mengändä,
 İlem ilap qalganda,
 Һıñә töbәp yul tottom.
- bir zaman durduktan sonra,
 kendini tanıtıp, nam alınca,
 Timur Han'ın Toktamış'a
 düşmanlığını bildikten sonra,
 Ural'a Toktamış'ın
 haraççılarının gidip
 yurdu talan edip, kan akıtıp
 haraç topladığını işitince
 Timur Han'a gitmiş de
 şöyle diyerek söze başlamış:
 — Ey Timur Han, Timur Han!
 Hanlığını anandan babandan
 miras olarak almadın.
 Eşkiyalık da yaptın.
 Öç almaya yürüdün,
 Cengiz tohumu hanlara
 hizmet de ettin!
 Otuz yaşına gelinceye kadar
 rahat yüzü görmeden
 hana hizmet ederken
 sağ ayağından oldun.
 Otuz dörde gelince
 çok sınavlardan geçtikten sonra
 çok savaşlar gördükten sonra,
 namlı büyük han oldun.
 Cengiz Han'ın tohumunu
 öz yurdundan kovdun.
 İşte ben de, tam senin gibi
 zorluklarla yol aşтым,
 anam, babam, sevgilim,
 iki gözümün karası
 oğlumu da kaybettim!
 Hepsinden kıymetli
 namı yayılmış Uralımı
 Toktamış'a talan ettirdim.
 Ormanda ok yontarken,
 atımı tutup bindiğimde
 yurdum ağlayıp dururken,
 sana doğru yola düştüm.

	Һиңә төбөп килгәндә,
3320 Мәкер мән ат менмәнем:
Кабардинга яу асып,
Һинен қызың алайым,
Үзеңә кейәү булайым,
Тәхетәңә менәйем,
3325 Илеңә хужа булайым,
Тигән уйза килмәнем!
Атыма менгән сағымда,
Илем илап қалғанда,
Йәш туқтамаң күзенә
3330 Ал урамал булайым,
Батырзарын қол иткән,
Малын талап қыу иткән
Яуыз хандан илемде
Қотқарырға ант иттем.
3335 Уралымда илем бар,
Атқа менер ирем бар,
Қушымтаға шуларға
Көсөң хорар уйым бар.
Изеүкәй һүзен ишеткәс,
3340 Сатмыр хан да шатланған,
Яуға көндө билдәләп,
Бар яранын йыйзырған.
Шул йыйында Изеүкәй
Төш күргәнән һөйләгән:
3345 — Бөгәсә бер төш күрзәм:
Алтын эйәр, ақбуз ат
Ялыннан тотоп атландым,
Күктә остом қош булып,
Фәрештә мән һөйләшеп,
3350 Түшен түшемә қуйып,
Тур тауына мендем мин.
Ул ни булып, ярандар?
Шуны юрап қараңдар.
Ярандар:
3355 — Бөгәсә һин төш күрһән,
Ақбуз атқа һин менһән,
Моразыңа етерһең; | Hiñä töbep kilgändä,
Mäker män at menmänem:
Qabardinga yaw asıp,
Hineñ qızıñ alayım,
Üzeñä keyäv bulayım,
Täxetefä menäyem,
İleñä xuja bulayım,
Tigän uyza kilmänem!
Atıma mengän sağımda,
İlem ilap qalğanda,
Yäş tuqtamaş küzenä
Al uramal bulayım,
Batırzarın qol itkän,
Malın talap qıw itkän
Yawız xandan ilemde
Qotqarırga ant ittem.
Uralımda ilem bar,
Atqa mener irem bar,
Quşımtağa şularğa
Kösöñ horar uyım bar.
İzevkäy hüzen işetkäs,
Satmır xan da şatlangan,
Yawğa köndö bildäläp,
Bar yaranın yıyızırğan.
Şul yuyında İzevkäy
Töş kürgänen höylägän:
— Bögäsä ber töş kürzem:
Altın eyär, aqbuз at
Yalınan totop atlandım,
Küktä ostom qoş bulıp,
Färeştä män höyläşep,
Tüşen түşemä quyıp,
Tur tawına mendem min.
Ul ni bulır, yarandar?
Şunı yurap qarañdar.
Yarandar:
— Bögäsä hin töş kürhäñ,
Aqbuз atqa hin menhäñ,
Morazıña yeterheñ; | Sana yönelip gelirken,
boşa at koşturmadım.
Kabardin'e savaş açıp
senin kızını alayım,
sana damat olayım,
tahtına oturayım,
yurduna baş olayım,
diye düşünüp gelmedim!
Atıma bindiğimde
yurdum ağlar dururken
yaşı dinmeyen gözüne
al mendil olayım,
bahadırlarını kul eden,
malını talan edip soyan
yavuz Han'dan yurdumu
kurtarmaya ant ettim.
Uralımda halkım var,
Ata biner erim var,
onlara katılacak
güç verir misin diye düşüncem var?
Edige'nin sözünü işitince,
Timur Han da sevindi,
Sefer gününü belirleyip
bütün yarenlerini yığdırdı.
Bu yığında Edige,
gördüğü düşü anlattı:
— Bu gece bir düş gördüm.
Altın eyerli, ak boz atın
yelesinden tutup bindim.
Kuş olup gökte uçtum.
Melekler ile söyleşip,
döşlerini döşüme dayayıp
Tur Dağı'na çıktım ben.
Bu ne ola, yarenler?
Bunu yorup söyleyin.
Yarenler:
— Sen bu gece düş görsen,
ak boz ata sen binsen;
muradına erersin. |
|--|--|---|--|

	Фәрештә мән һөйләшһән,
Туктамыш кызын қосорһоң;
3360 Тур тауына һин менһән,
Туктамыш тағын алырһың,—
Тийеп төштө юрағас,
Бары бергә шат булған.
Изеүкәйгә Сатмыр хан	Färeştä män höyläshähñ,
Tuqtamış qızın qosorhofı;
Tur tawına hin menhäñi,
Tuqtamış tağın alırhıñı,—
Tiyep töştö yurağas,
Barı bergä şat bulğan.
İzevkäygä Satmır xan	Melek ile söyleşsen;
Toktamış'ın kızını kucaklarsın.
Tur Dağı'na çıksan;
Toktamış'ın tahtını alırsın,
deyip düştü yorunca
hepsi birlikte şad oldular.
Timur Han, Edige'ye
3365	Туктамышка карышы
Яу асырға көс биргән.
Изеүкәйзең улына
Бүтән исем кушырға
Ата-әсәһе булмағас,
3370 Кем балаһы булыуын
Бөтә илдән йәшергәс,
Нуретдинды алмашып,
Уның урынына қалғас,
Һаман шулай Нуретдин	Tuqtamışqa qarışı
Yaw asırğa kös birgän.
İzevkäyzeñ ulına
Bütän isem quşırğa
Ata-äsähe bulmağas,
Kem balahı bulıwın
Bötä ildän yäşergäs,
Nuretdindı almaşıp,
Unıñ urınına qalğas,
Haman şulay Nuretdin	Toktamış'a karşı
savaşacak güç verdi.
Edige'nin oğluna
başka isim koymaya
ana babası olmayınca,
kimin oğlu olduğunu
bütün yurttan saklayıp
Nurettin'e değıştirip
onun yerine diyerek
o günden başlayıp Nurettin
ismiyle yaşadı.
3375	Исемендә йөрөгән.
Изеүкәй китеп күп торғас,
Балаһы үсеп зур булғас,
Үзе усал, бик батыр,
Уйнағанда һуғышқас,
3380 Исәнбайзың бисәһе
Үз алдына һөйләнгән:
“Атаһындай, бының да
Башы һыймақ бер ерзә;
Миңә қалды бер бәлә	İsemendä yörögän.
İzevkäy kitep küp torğas,
Balahı üsep zur bulğas,
Üze uşal, bik batır,
Uynağanda huğışqas,
İşänbayzıñ bisähe
Üz aldına höylängän:
“Atahınday, bınıñ da
Başı huymaş ber yerzä;
Miñä qaldı ber bälä	Edige gidip çok kalınca
oğlu büyüüp yetişince
sert mizac, pek bahadır,
oynarken kavga edince
Esenbay'ın hanımı
kendi kendine konuşuyordu:
“Babası gibi bunun da
başı sığmaz bir yere,
başıma kaldı bir bela
ağrıtmaya yaban elde.
Günde beş altı kadın
gelir şikayete.
Başcağızımı bu çocuk
yedirmese düşmanlara!”
3385	Қаңғыртырға сит ерзә.
Көн дә биш-алты бисә
Килеп тора дау менән;
Башқайымды был бала
Ашатмағайы яу менән”, —
3390 Тип һуқранып торған, ти.
Ситтән тыңлап, бер кеşe:
“Исәнбайзың бисәһе
Тыума бала тапқан”, — тип,
Илгә алап һалған, ти.	Qañğırtırğa sit yerzä.
Kön dä biş-altı bisä
Kilep tora daw menän;
Başqayımdı bıl bala
Aşatmağayı yaw menän”, —
Tip huqranıp torğan, ti.
Sittän tıñlap, ber keşe:
“İşänbayzıñ bisähe
Tıwma bala tapqan”, — tip,
İlgä alap halğan, ti.	Günde beş altı kadın
gelir şikayete.
Başcağızımı bu çocuk
yedirmese düşmanlara!”
Deyip söylenmiş.
Uzaktan duyan bir kişi:
“Esenbay'ın hanımı
piç doğurdu” deyip
yurda haber salmış.
Bu haber dört yana,
kulaktan kulağa,
3395	Был хәбәр тирә-яққа,
Бер қолақтан қолаққа,	Bıl xəbär tirä-yaqqa,
Ber qolaqtan qolaqqa,	

- Илгә түгел, һарайға,
Ханға етеп қалған, ти.
“Илдә туклык, йоғом юк,
3400 Көн дә санды ел-дауыл,
Күз асырға әмәл юк”, —
Тип һөйләнәп, шәйехтәр,
Дин башлығы муллалар
Ханға йыйылып барған, ти.
- 3405 Исәнбай ман бисәһе,
Был хәбәрзе ишетеп,
Нишләргә лә белмәйсә,
Кайғырышып қалған, ти.
Берзән-бер көн Нуретдин,
3410 Бик асылы көз һытып,
Намысланып, хурланып,
Өйгә қайтып ингән, ти.
Исәнбайзар йыуатып,
Әсәһе мән атаһы
- 3415 Был урзанан қасқанды,
Оло атаһы Қотлоно
Изевкәй өсөн асқанды —
Барын әйтеп аңлатып,
Асып һөйләп биргән, ти.
- 3420 Егет белгәс бар эште,
Исәнбайзы, бисәһен
Был урзала тотмайса,
Бергә алып қасқан, ти.
Яйық буйлап Уралға
- 3425 Кайтып етеп барғанда,
Шәгәле бей аймағы
Туктамышқа ярзамға
Атқа менеп ятқанда
Былар барып ингәндәр,
3430 Төрлә халық күргәндәр;
Изевкәйзиң Уралда
Юк икәнән белгәндәр.
Нуретдин шул сақх, қырт қына
Исәнбайзы туктатып,
- 3435 Былай тийеп әйткән, ти:
- İlgä tügel, harayğa,
Xanğa yetep qalğan, ti.
“İldä tuqlıq, yoğom yuq,
Kön дә sañdı yel-dawıl,
Küz asırğa ämäl yuq”, —
Tip höylänäp, şäyextär,
Din başlığı mullalar
Xanğa yıyılıp barğan, ti.
- İşänbay man bisähe,
Bıl xəbärze işetep,
Nişlärgä lä belmäysä,
Qayğırışıp qalğan, ti.
Berzän-ber kön Nuretdin,
Bik asıwlı köz hutıp,
Namişlanıp, xurlanıp,
Öygä qaytıp ingän, ti.
İşänbayzar yıwatıp,
Äsähe män atahı
- Bıl urzanan qasqandı,
Olo atahı Qotlono
İzevkäy ösön aşqandı —
Barın äytep añlatıp,
Asıp höyläp birgän, ti.
- Yeget belgäs bar eşte,
İşänbayzı, bisähen
Bıl urzala totmaysa,
Bergä alıp qasqan, ti.
Yayıq buylap Uralğa
- Qaytıp yetep barğanda,
Şägäle bey aymağı
Tuqtamışqa yarzamğa
Atqa menep yatqanda
Bılar barıp ingändär,
Törlö xalıq kürgändär;
İzevkäyziñ Uralda
Yuq ikänen belgändär.
Nuretdin şul saqı, qırt qına
İşänbayzı tuqtatıp,
- Bılay tiyep äytkän, ti:
- yurda değıl saraya,
Han'a kadar ulaşmış.
“Yurtta bet bereket yok,
günde sayısız fırtına,
göz açmaya fırsat yok”
diye söylenip, şeyhler,
din büyüğü mollalar
toplanıp Han'a gitmişler.
Esenbay ile karısı
bu haberi duyup,
ne yapacaklarını bilemeyip,
ağlaşmışlar.
Günlerden bir gün Nurettin,
pek öfkeli, gözleri kısık,
namuslanıp, horlanıp
eve dönüp gelmiş.
Esenbay'la hanımı sakinleştirip
anası ile babasının
bu ordadan kaçtığını,
büyük babası Kutlu'yu
Edige'nin yüzünden astığını
hepsini bir bir söyleyip
açıkça anlatmışlar.
Yiğit öğrenince bütün olanları,
Esenbay'ı, karısını
bu Orda'da bırakmayıp
birlikte kaçmış.
Yayıq'ı geçip Ural'a
geri döndükleri sırada
Şegele Bey'in adamları
Toktamış'a yardım için
atlarına binerlerken
bunlar geldiler.
Türlü halk gördüler.
Edige'nin Ural'da
olmağını anladılar.
Nurettin o anda sertçe
Esenbay'ı durdurup
şöyle demiş:

- Hez kaytıǵız Uralǵa,
Min kitäyem bılayǵa:
İlde yöröp gızäyem,
Ni barını beläyem, —
- 3440 Тийеп, юлда айырылған.
Шәғәленең йәйләүен
Үтеп китеп барғанда,
Халық тыуына қайырылған.
Шәғәле бейзең үзенең
- 3445 Бәтә ырыуын йыйзырып,
Һәйләп торған еренә
Егет барып тап булған.
Шәғәле:
— Сатмыр хан тигән яуыз,
- 3450 Батыр йыйып, яу асып,
Урал таба килә икән,
Йыйқты алып нуғайға,
Изелде алып қалмыққа —
Барын бүлеп бирә икән.
- 3455 Мал-тыуарзы пол қылып,
Қатын, бала-сағаны,
Берен қуймай, қол қылып.
Шәғәле һүзен ишеткәс,
Нуретдин дә түзмәгән,
- 3460 Батыр һынар майзанда
Үзенә тиң эзләгән:
Ат өстөндә уйнаған —
Халық қалған хайранға;
Билбау алып көрәшеп,
- 3465 Қош осороп, қош атып,
Барынан да ал булып,
Өстөн сыққан майзанда.
Майзандағы барыһы:
Қарт-қороһо, йәш-йелкен,
- 3470 “Батыр булып тыуған”, — тип,
Ауыз һыуы корошоң,
Быны мақтап һәйләгән.
Шәғәле шундуқ уқ-һазақ
Был батырға һайлатып,
- Hez qaytıǵız Uralǵa,
Min kitäyem bılayǵa:
İlde yöröp gızäyem,
Ni barını beläyem, —
Tiyep, yulda ayırılǵan.
Şäǵäleneñ yäyläven
Ütep kitep barganda,
Xalıq tıwına qayırılǵan.
Şäǵäle beyzeñ üzeneñ
Bötä ırwın yıyızırıp,
Höyläp torǵan yerenä
Yeget barıp tap bulǵan.
Şäǵäle:
— Satmır xan tigän yawız,
Batır yıyıp, yaw asıp,
Ural taba kilä ikän,
Yayıqtı alıp nuǵayǵa,
İzelde alıp qalmıqqa —
Barın bülep birä ikän.
Mal-tıwarzı pol qılır,
Qatın, bala-saǵanı,
Beren quymay, qol qılır.
Şäǵäle hützen išetkäs,
Nuretdin dä tüzmäǵın,
Batır һınar mayzanda
Üzenä tiñ ezläǵän:
At öštöndä uynaǵan —
Xalıq qalǵan xayranǵa;
Bilbaw alıp köräşep,
Qoş osorop, qoş atıp,
Barınan da al bulıp,
Öštön sıqqan mayzanda.
Mayzandaǵı barıһı:
Qart-qoroһo, yäş-yelken,
“Batır bulıp tıwǵan”, — tip,
Awız һıwı qoroşop,
Bını maqtap höyläǵın.
Şäǵäle şunduq uq-һazaq
Bıl batırǵa һaylatıp,
- Siz döntünüz Ural’a
ben gideyim bu yana.
Yurdu gezip çıkayım
ne var ne yok bileyim!
Deyip yolda ayrılmış.
Şegele’nin yaylasını
geçip giderken
halk yığınına rastladı.
Şegele Bey’in kendisinin
bütün boyunu toplatıp
konuştuǵu yerin
yiğit tam üstüne geldi.
Şegele:
— Timur Han denilen yavuz,
bahadır toplayıp, savaş açıp
Ural’a doğru gelmekte.
Yayık’ı alıp Nogay’a
İdil’i alıp Kalmuk’a
hepsini bölüştüreceк.
Malı mülkü pul eder,
kadınları, çoluk çocuǵu
birini bırakmaz kul eder.
Şegele’nin sözünü işitince
Nurettin de dayanamadı.
Bahadırların sınıandıǵı meydanda
kendine rakip aradı.
At üstünde һüner gösterdi.
Halk hayran oldu.
Kuşak alıp güreşip,
Kuş uçurup, kuş vurup
hepsini geçip
galip çıktı meydandan.
Meydandakilerin hepsi:
Büyüǵü küçüǵü, yaşlısı genci
“Bahadır olarak doğmuş” deyip
ağızları açık kalıp
övgüler yağdırdılar.
Şegle hemen ok ve yay
hediye edip bahadıra,

3475	Менеренә якшы ат
Эйәрләтеп бирзергән.
Батыр егет икән тип,
Биш мең яуға баш кылған.
Батырзарзы йыйзырып,	Menerenä yaqşı at
Eyärlätöp birzergän.
Batur yeget ikän tip,
Biş meñ yawğa baş qılğan.
Baturzarzı uyızırıp,	binmesi için güzel bir at
eyerletip verdirdi.
Bahadır yiğitmiş deyip
beş bin askere baş etti.
Bahadırları yığdırıp
3480	Яуға озатыр сақ еткәс,
Йәш-йелкәнсәк, карт-қоро —
Бары йыйылып, хушлашып,
Китергә тип ат менгәс,
Был батырзан horaшып,	Yawğa ozatır saq yetkäs,
Yäş-yelkänsäk, qart-qoro —
Barı uyılıp, xuşlaşıp,
Kitergä tip at mengäs,
Bil baturzan horaşıp,	sefer vakti gelince
genç ihtiyar, büyük küçük
hepsi toplaşıp, hoşlaşıp
gitmek için atlara binince
bu bahadıra sorup
3485	Төрлә яктан һүз қушқас,
Исәнбайзың улы тип,
Үзен һөйләй башлагас,
Бер бисә шул сағында,
Қуңыр йөзән ағартып,	Törlö yaqtan hüz quşqas,
İsänbayzıñ ulı tip,
Üzen höyläy başlağas,
Ber bisä şul sağında,
Quñır yözön ağartıp,	her konuda konuşunca
Esenbay'ın oğlu deyip
kendini tanıtmaya başlayınca
kadınların biri o anda
bronz yüzünü ağartıp,
dayanamayıp söz açıp
3490	Түзмәйенсә һүз асып,
Исәнбайзың балаһы
Нисә икәнән horaған:
— Исәнбайза бер бала
Етем тороп қалғайны,	Tüzmäyensä hüz asıp,
İsänbayzıñ balahı
Nisä ikänen horağan:
— İşänbayza ber bala
Yetem torop qalğaynı,	nasıl olduğunu sordu:
— Esenbay'a bir çocuk
yetim olarak kalmıştı,
onu miskin anası
kamuşlıkta doğurmuştu.
Giydirecek varlığı,
isim verecek babası
3495	Уны меңкен әсәһе
Қамышлықта тапқайны.
Кейем кейер донъяһы,
Исем бирер атаһы
Ул баланың булмағас,	Unı meşken äsähe
Qamuşlıqta tapqaynı.
Keyem keyer don 'yahı,
İsem birer atahı
Ul balanıñ bulmağas,	o çocuğun olmayınca
bir anası Muradım deyip
ona isim vermişti.
Şimdi onun anası
sağ olup olmadığını
bilmez, yüreğini dağlar.
3500	Тик әсәһе Моразым тип,
Уға исем қушқайны.
Хәзер уны әсәһе
Бармы, юкмы экәнән
Белмәй йөрәк һызлата.	Tik äsähe Morazım tip,
Uğa isem quşqaynı.
Xäzer unı äsähe
Barmı, yuqmı ekänen
Belmäy yöräk hızlata.	Anası gidip bulmayı
dilese de, gidemez.
Han asmak için aratıyor.
Bahadır yiğit, sen kendin
o çocuğu tanır mısın?
3505	Әсәһе барып табырға
Теләһә лә, бара алмай:
Хан асырға эзләтә.
Батыр егет, һин үзең,
Шул баланы беләмһең?	Äsähe barıp tabırğa
Telähä lä, bara almay:
Xan aşırğa ezlätä.
Batur yeget, hin üzef
Şul balanı belämheñ?	Ana babanın ağzından
bununla ilgili söz duydun mu?
Kadın sözünü bitirmeden,
bahadır yiğit duyulandı.
3510	Ата-әсәндең тел төбөн
Шул турала һизәмһең?..
Бисә һүзен бөтмәстән,
Батыр егет һиқкәнгән;	Ata-äsäñdeñ tel töböñ
Şul turala hizämheñ?..
Bisä hüzef bötämästän,
Batur yeget hişkängän;	

	Аттан ырғып төшкән дә, 3515 Төпсөп, инәлеп, бисәнән Кем икәнән әсәнән Бик ялуарып хораған, Әсә куркып әйтмәгән, Тәү үзенән хораған;	Attan ırǵıp tōškän dä, Tōpsöp, inälep, bisänän Kem ikänen äsäneñ Bik yalwarıp horaǵan; Äsä qurqıp äytmäǵan, Täv üznenen horaǵan;	Attan hızla indi de merakla inleyerek kadından, ananın kim olduğunu çok yalvarıp sordu. Ana korkup demedi, kendisi ona sordu.
3520	Батыр, аулаққа алып, Баштан-аяқ һөйләгән. Әсә шул сақ, қосақлап, Үзе Гәнәкә икәнән, Батырға есә икәнән,	Batır, awlaqqa alıp, Baştan-ayaq höyläǵän. Äsä şul saq, qosaqlap, Üze Ğänäkä ikänen, Batırǵa äsä ikänen,	Bahadır, kenara çekip baştan sona söyledi. Ana o zaman kucaklayıp kendisinin Geneke olduğunu, bahadırın anası olduğunu, yurdu titreten Edige'nin bahadırın babası olduğunu, doğurup kırk gün bekleyip, karnışlıkta kaldığında Muradım diye tek başına ona isim verdiğini, iğneden ipliğe hepsini bir bir söyledi. O zaman Nurettin kimseye belli etmeden:
3525	Ил тетрәткән Изеүкәй Батырға ата икәнән, Тыуып қырк көн торғас, Қамышлықта ятқанда, Моразым тип бер үзе	İl teträtkän İzevkäy Batırǵa ata ikänen, Tıwıp qırq kön torǵas, Qamışlıqta yatqanda, Morazım tip ber üze	Muradım diye tek başına ona isim verdiğini, iğneden ipliğe hepsini bir bir söyledi. O zaman Nurettin kimseye belli etmeden:
3530	Уға исем қушқанын - Энәһенән—йебенә Барын тезеп һөйләгән. Шул сағында Нуретдин, Һис берәүгә белдермәй:	Uǵa isem quşqanın - Enähenän—yebenä Barın tezep höyläǵän. Şul saǵında Nuretdin, His berävgä beldermäy:	“Ben Muradım, Muradım!” Nurettin diye söyletmeyip, binbaşı olup Şegele'ye anasını alıp yanına Timur Han'a karşı sefere gitmişti.
3535	“Мин—Моразым, Моразым!” — Нуретдин тип әйттермәй Мен баш булып Шәғәләгә, Әсәһен алып үзе мән, Сатмыр ханға қарышы	“Min—Morazım, Morazım!” — Nuretdin tip äyttermäy Meñ baş bulıp Şäǵäleǵä, Äsähen alıp üze män, Satmır xanǵa qarışı	“Ben Muradım, Muradım!” Nurettin diye söyletmeyip, binbaşı olup Şegele'ye anasını alıp yanına Timur Han'a karşı sefere gitmişti.
3540	Яуға киткән, ти, икән. Ат менеп, яу қузғалғас, Яуы шулай зур булғас, Һөйөнсөгә Урзаға Шәғәле үзе сапқан, ти.	Yawǵa kitkän, ti, ikän. At menep, yaw quzǵalǵas, Yawı şulay zur bulǵas, Höyönsögä Urzaǵa Şäǵäle üze sapqan, ti.	Atlara binilip, ordu ilerleyince, ordusu o denli büyük olunca, müjdelemeye Orda'ya Şegele kendi gitmiş. Toktamış'a geldiğinde şöyle demiş: Şegele:
3545	Туктамышқа килгәндә, Шулай тийеп әйткән, ти: Шәғәле: — Ай оло хан, оло хан, Һүзем әйтәм, тыңлаһан,	Tuqtamışqa kilgändä, Şulay tiyep äytkän, ti: Şäǵäle: — Ay olo xan, olo xan, Hüzem äytäm, tıñlaħañ,	Şöyle demiş: Şegele: — Ey ulu han, ulu han! Sözümü diyeyim dinlesen.
3550	Һин қушқанды тыңладым: Әжәлһез ятып үлмәһәм, Сатмыр ханды қолатам!	Hin quşqandı tıñladım: Äjälhez yatıp ülmähäm, Satmır xandı qolatam!	Senin dediğini yaptım. Vakitsiz ölüp kalmasam Timur Han'ı deviririm!

	Ун мең батыр тупланым, Араһында ир батыр,	Un meñ batır tuplanım, Arahında ir batır,	On bin bahadır topladım. İçinde er bahadır,
3555	Моразым тигән бер батыр, Асау тота қороқһоз, Батырзар ман көрәштә Көрәшә қалмай үлекһез. Тимерең мән тубылығы	Morazım tigän ber batır, Aşaw tota qoroqhoz, Batırzar man köräştä Köräşä qalmay ülekhez. Timereñ män tubılgı	Muradım denilen bir bahadır, at tutar kementsiz, bahadırlar ile güreşte düşmedi hiç halsiz. Demirin ile tavulga,
3560	Бөгөү өсөн батырға — Икеһе лә барыбер; Арқаның ман тегәр еп Өзөү өсөн батырға — Икеһе лә барыбер;	Bögöv ösön batırğa — İkehe lä barıber; Arqanıñ man tegär yep Özöv ösön batırğa — İkehe lä barıber;	bükmek için bahadıra ikisi de bir! Halatın ile dikış ipi kopartmak için bahadıra ikisi de bir!
3565	Батманың ман бармақса Күтәреңгә батырға — Икеһе лә барыбер. Йөрәге уның — куш йөрәк, Йоқоң менән үлемең —	Batmanıñ man barmaqsa Kütärengä batırğa — İkehe lä barıber. Yöräge unıñ — quş yöräk, Yoqoñ menän ülemeñ —	Batmanın ile dirhem kaldırmaya bahadıra ikisi de bir! Yüreği onun, çift yürek, uykun ile ölümün
3570	Уның өсөн барыбер! Шул батырға ат бирзем Биш мең яуға баш қылдым. Яман яузы қырыр ул, Куйға қилгән бүреләй,	Unıñ ösön barıber! Şul batırğa at birzem Biş meñ yawğa baş qıldım. Yaman yawzı qırır ul, Quyğa kilgän büreläy,	onun için hepsi bir! O bahadıra at verdim, beş bin askere baş ettim. Yaman düşmanı kırar o! Koyuna saldıran kurt gibi
3575	Сатмыр хандың яуыны Берен қуймай қыуыр ул, — Тип һөйләгәс Шәғәле, Туктамыш хан шатлыктан Бары бейен йыйзырған;	Satmır xandıñ yawını Beren quymay qıwır ul, — Tip höylägäs Şägäle, Tuqtamış xan şatlıqtan Barı beyen yıyızırған;	Timur Han'ın askerinin birini bırakmaz kovar o! diye söyleyince Şegele, Toktamış Han şatlıktan bütün beylerini topladı.
3580	Сатмыр ханға қарышы Барын яуға қыузырған. Бер яғынан Шәғәле, Бер яғынан Туктамыш Изеүкәйгә қарышы	Satmır xanğa qarışı Barın yawğa qıwızırған. Ber yağınan Şägäle, Ber yağınan Tuqtamış İzevkäygä qarışı	Timur Han'a karşı hepsini sefere çıkardı. Bir yandan Şegele, Bir yandan Toktamış, Edige'ye karşı
3585	Каты яузы асқан, ти. Сатмыр ханның яу башы Изеүкәй тип берәү зә Күпкә сақлы белмәгән Атышқандар өс-дүрт көн,	Qatı yawzı asқан, ti. Satmır hannıñ yaw başı İzevkäy tip beräv zä Küpkä saqlı belmägän Atışqandar ös-dürt kön,	büyük sefere çıkmışlar. Timur Han'ın ordu başının Edige olduğunu bir kişi olsun uzun zaman bilmedi. Vuruştular üç dört gün,
3590	Қан қойғандар өс-дүрт төн. Был алышта һәр яқтан	Qan qoyғандар ös-dürt tön. Bıl alıшта һәр yaqtan	kan akıttılar üç dört gün. Bu saldırıda iki taraftan da

	Бик күп кеше үлгән, ти. Бишенсе көн тыуғанда, Ерзе қаплап һәр яктан	Bik küp keşe ülgän, ti. Bişense kön tüwğanda, Yerze qaplap här yaqtan	pek çok kişi ölmüş. Beşinci gün, gün doğarken her yandan yeri kaplayıp
3595	Яу эркелеп килгәндә, Тарлан бузға атланып, Торқа кейеп башына, Калқан тотоп кулына Изеүкәйгә карышы	Yaw erkelep kilgändä, Tarlan buzğa atlanıp, Torqa keyep başına, Qalqan totop qulina İzevkäyğä qarışı	düşman erkenden geldiğinde tarlan bozuna binip tolga giyip başına, kalkan alıp eline Edige'ye karşı
3600	Моразым килеп сыккан, ти. Кылыс уйнап, сатылдап, Калкандан ут ялтырап, Каты һуғыш барғанда, Изеүкәйзең тауышынан	Morazım kilep sıqqan, ti. Qılıs uynap, satıldap, Qalqandan ut yaltırap, Qatı huğış barganda, İzevkäyzeñ tawışınan	Muradım çıkmış. Kılıç oynatılıp, sallanıp kalkandan kıvılcım çıkıp, çetin savaş sürerken Edige'nin sesinden
3605	Күп батырзар, калтырап, Ситкә тайпылған сақта, Изеүкәйзең тауышына, Кылыс һелтәү холона, Гәнәкә килгән әлһерәп,	Küp batırzar, qaltırap, Sitkä taypılğan saqta, İzevkäyzeñ tawışına, Qılıs heltäv holona, Ānäkä kilgän älheräp,	çok bahadırlar titreyip uzağa çekildiği sırada, Edige'nin sesine, kılıç salladığı soluna Geneke geldi bitkin halde
3610	Изеүкәйгә — Улың! — тип, Моразымға — Атаң! — тип. Кан-карымта эзләргә Арағызза дау юк, — тип, Ике араға ташланған.	İzevkäyğä — Ulıñ! — tip, Morazımğa — Atañ! — tip. Qan-qarımta ezlärgä Arağızza daw yuq, — tip, İke arağa taşlanğan.	Edige'ye "oğlun!" deyip, Muradım'a "baban!" deyip. Kan güdecek aranızda dava yok deyip ikisinin arasına atıldı.
3615	Моразым ман Изеүкәй, Икеү-ара аңлашып, Кылыстарын ташлаған. Моразым шундук яуынан Шәғәлене йомарлап,	Morazım man İzevkäy, İkev-ara añlaşıp, Qılıstarın taşlağan. Morazım şunduk yawınan Şägälene yomarlap,	Muradım ile Edige aralarında anlaşıp kılıçlarını bıraktılar. Muradım hemen askeriyle Şegele'yi kuşatıp,
3620	Кулын кулса ботарлап, Сығарып алып ташлаған. Моразымдың бар яуы— Изеүкәйзе танығас, Моразым кылыс ташлағас,	Qulin qulsa botarlap, Sıgarıp alıp taşlağan. Morazımdıñ bar yawı— İzevkäyze tanığas, Morazım qılıs taşlağas,	kollarını kesip ortaya getirip bıraktı. Muradım'ım bütün askeri Edige'yi tanıyınca, Muradım kılıç bırakınca
3625	Изеүкәйгә ыктаған. Туктамыштың күп көсә, Уралдан килгән биш батыр Тағы қорал ташлағас, Сәләхи зә, яңғызлап,	İzevkäyğä ıqtağan. Tuqtamıştıñ küp kösö, Uraldan kilgän biş batır Tağı qoral taşlağas, Säläxi zä, yañğızlap,	Edige'ye katıldılar. Toktamış'ın çok gücü, Ural'dan gelen beş bahadır dahi silah bırakınca Selehi de yalnız kalıp
3630	Туктамышқа саптырған.	Tuqtamışqa saptırğan.	Toktamış'a yönelmiş.

- Эштең барын төшөнгөс,
Сатмыр хандың яу башы
Изеүкәй икәннен белгәс,
Урзаны ташлап китергә,
3635 Туктамыштың бер кызын
Үзенә бисә итергә,
Тип Сәләхи уйлаган.
Туктамышка ошоно
Акыл итеп һөйләгән:
- 3640 — Изеүкәй куймаң килер ул,
Ерең-һыуың алыр ул.
Бисәһе өсөн мине асыр,
Балаһы өсөн улың асыр,
Атаһы өсөн һине асыр,
3645 Әсәһе өсөн бикәң асыр;
Данлы кызың Ыңйыны,
Барыбер куймай, бер алыр.
Канлы яузар бөткәнсе,
Илең ташлап торһаңсы!
- 3650 Урыныңа хан кылып
Улың куйып торһаңсы!
Сәләхи һүзен Туктамыш
Һис уйлауһыз хуп күргән.
Һис иленә һиззәрмәй,
3655 Күп бейзәргә белдермәй,
Туктамыш хан, Ханбикә —
Бер төн икеү юк булған.
Туктамыш хан киткәс тә,
Изеүкәй камап алғас та,
3660 Сәләхи Ыңйыға килеп,
Уға хәйләһен қороп,
Алып китеү уйы ман,
Уның яйын тартқан, ти.
Ыңйының һис тел төбө
3665 Касыу яқлы булмағас,
Изеүкәйзең килеүен
Ыңйы тартып һөйләгәс,
Сәләхи шул сәк Кинйәне
Урлап китмәк уйы ман
- Ešteñ barın töşöngäs,
Satmır xandıñ yaw başı
İzevkäy ikänen belgäs,
Urzanı taşlap kitergä,
Tuqtamıştıñ ber qızın
Üzenä bisä itergä,
Tip Säläxi uylağan.
Tuqtamışka oşono
Aqıl itep höylägän:
— İzevkäy quymaş kiler ul,
Yereñ-ñıwıñ alır ul.
Bisähe ösön mine aşır,
Balahı ösön ulıñ aşır,
Atahı ösön hine aşır,
Äsähe ösön bikäñ aşır;
Danlı qızıñ İnyını,
Barıber quymay, ber alır.
Qanlı yawzar bötkanse,
İleñ taşlap torhañsı!
Urınıña xan qılıp
Ulıñ quyıp torhañsı!
Säläxi hüzen Tuqtamış
His uylawhız xup kürgän.
His ilenä hizzermäy,
Küp beyzärgä beldermäy,
Tuqtamış xan, Xanbikä —
Ber tön ikev yuq bulğan.
Tuqtamış xan kitkäs tä,
İzevkäy qamaп alğas ta,
Säläxi İnyığa kilep,
Uğa xäylähen qorop,
Alıp kitev uyı man,
Unıñ yayın tartqan, ti.
İnyınıñ his tel töbö
Qasıw yaqlı bulmağas,
İzevkäyzeñ kileven.
İnyı tartıp höylägäs,
Säläxi şul saq Kinyäne
Urlap kitmäk uyı man
- Bütün olanı anlayınca,
Timur Han'ın baş komutanının
Edige olduğunu anlayınca,
Orda'yı bırakıp kaçmayı,
Toktamış'ın bir kızını
kendine eş almayı
Selehi kendi kendine düşünmüş.
Toktamış'a şunları
akıl verir gibi söylemiş:
— Edige, durmaz gelir o,
yerini suyunu alır o!
Karısı için beni asar,
çocuğu için oğlunu asar,
babası için seni asar,
anası için karını asar.
Namlı kızın İnyı'yı
onu da bırakmaz alır.
Kanlı savaşlar bitene dek
yurdunu bırakıp kaçsana!
Yerine han olarak
oğlunu bıraksana!
Selehi'nin sözünü Toktamış
hiç düşünmeden kabul etti.
Yurduna hiç sezdirmeksizin,
bir çok beyine bildirmeksizin,
Toktamış Han, Hanbike
bir gecede ikisi de yok oldular.
Toktamış Han gidince,
Edige kuşatınca
Selehi, İnyı'ya gelip,
ona tuzağını kurdu.
Alıp gitmek düşüncesiyle
onun fikrini öğrenmiş.
İnyı'nın dili, gönlü
kaçmaktan yana olmayınca,
Edige'nin geldiğini
İnyı sevinerek söyleyince
Selehi o zaman Kinye'yi
kaçırıp gitmek maksadıyla

- 3670 Янбайзы тиз сақырттып,
Икеу кәңәш иткән, ти.
Янбай кайтып Кырымға
Ғыялмаһын аңлатып:
— Илде талап, мал йыйып,
- 3675 Ақ Урзаға килтереп,
Хан һарайына килеп,
Бей булғас, Янбай, үзең,
Илең тотоп һуйыр,— тип,
Төрлә яктан Янбайзы
- 3680 Тәү кақшатып алған, ти.
Үзем кайтып нығынһам,
Бары илде қулға алһам,
Үзеңде қурсаларға
Үз өстәмә алам,— тип,
- 3685 Мөсәрәтеп қуйған, ти.
Сәләхи шундай һүз биргәс,
Серен һөйләп үз күргәс,
Янбай быға шатланған.
Сәләхигә Кинйәне
- 3690 Урлашырға Янбай за
Үз өстөнә алған, ти.
Янбай инеп Кинйәгә:
— Атаң қасып қотолдо,
Ағаң қалһа,- тотолдо,
- 3695 Изеүкәй килер, қуймаһ ул,
Қан қойзормай туймаһ ул,
Ата-әсәһе, бисәһе,
Балаһының қононо
Алмайынса булмаһ ул.
- 3700 Атаһы өсөн — ағаңды,
Әсәһе өсөн — бисәһен,
Балаһы өсөн берәвең
Асмайынса қуймаһ ул.
Минең кәңәш һиңә шул:
- 3705 Ул килгәнсе, қасып тор,
Йә булмаһа, қаршы бар!
Данлы қызы килгән, тир,
Ир қәзерен белгән, тир,
- Yanbayzy tiz saqırtıp,
İkev kәñәш itkән, ti.
Yanbay qaytıp Qırımğa
Ғıyalmaһın aflatıp:
— İlde talap, mal yıyıp,
Aq Urzağa kilterep,
Xan harayına kilep,
Bey bulğas, Yanbay, üzeñ,
İleñ totop huyır,— tip,
Törlö yaqtan Yanbayzy
Täv qaqsatıp alğan, ti.
Üzem qaytıp nıgınham,
Barı ilde qulğa alham,
Üzeñde qursalarğa
Üz östömә alam,— tip,
Mösörätep quyğan, ti.
Säläxi şunday hüz birgäs,
Seren höylәp üz kürgäs,
Yanbay bıға şatlangan.
Säläxigә Kinyәne
Urлаşırğa Yanbay za
Üz östönә alğan, ti.
Yanbay inep Kinyägә:
— Atañ qasıp qotoldo,
Ağañ qalһа,- totoldo,
İzevkәy kiler, quymaһ ul,
Qan qoyzormay tuymaһ ul;
Ata-äsәһe, bisәһe,
Balahınıñ qonono
Almayınsa bulmaһ ul.
Atahı ösön — ağañdı,
Әsәһe ösön — bisәһen,
Balahı ösön berәveñ
Aşmayınsa quymaһ ul.
Mineñ kәñәш һiñә şul:
Ul kilgәнse, qasıp tor,
Yә bulmaha, qarşı bar!
Danlı qızı kilgән, tir,
İr qәzeren belgән, tir,
- Yanbay'ı tez çağirtıp
ikisi akıllaşmışlar.
Yanbay'a Kırım'a dönüp
yaşayamayacağını anlatıp:
— Yurdu talan edip, mal toplayıp,
Ak Orda'ya getirtip,
Han sarayına gelip
bey olunca, Yanbay, seni
halkın tutup öldürür deyip,
aklını karıştırıp Yanbay'ı
kandırıp telaşa düşürdü.
Kendim dönüp yerleşsem,
Bütün yurdu elime geçirsem,
seni unutturmayı
ben üstleniyorum deyip
aldatıp kandırmış.
Selehi böylece söz verince,
sırrını söyleyip yakın görünce
Yanbay buna sevindi.
Selehi'ye Kinye'yi
kaçırmayı, Yanbay da
kendi üstüne almış.
Yanbay gelip Kinye'ye:
— Baban kaçıp kurtuldu,
ağan kaldıysa..., tutuldu!
Edige gelir durmaz o,
kan akıtmadan doymaz o!
Anası, babası, karısı,
çocuğunun öcünü
almayınca durmaz o!
Babası için ağanı,
anası için karısını,
çocuğu için birini
asmaıınca durmaz o!
Benden sana demesi:
O gelene kadar kaç,
ya da karşılamaya git!
Soylu kızı geldi der,
er kadrini bilir der,

- Ынйыны алмай, hine алам,
 3710 Тийеп һиңә һүз бирер!
 Янбай шулай тип әйткәс,
 Кызыккай быға алданған;
 Һис берәүгә белдермәй,
 Ағаһына һиззәрмәй,
 3715 Кинйә юлға сығккан, ти.
 Аңдып торған Сәләхи
 Юлда тотоп алған, ти;
 Кул-аяғын бәйләтеп,
 Ат өстөнә һалдырып,
 3720 Кырым карай қасқан, ти.
 Туктамыш хан киткәс тә,
 Туктамыштың балаһы
 Кадирбирзе хан булғас,
 Изевкәйзең яуынан
 3725 Бетә яуы еңелгәс,
 Икмәк-тозон кулға алып,
 Баш һалғанын белдереп,
 Изевкәйгә буй биреп,
 Яуын қаршы алған, ти.
 3730 Хан һарайын уратып,
 Батырзарын әйәртеп,
 Изевкәй килеп ингәндә,
 Кадирбирзе, бикәһе,
 Ынйыбикә иркәһе,
 3735 Янбай батыр — дүртәүһе
 Бергә қаршы алған, ти.
 Туктамышты, бикәһен,
 Сәләхи мән Кинйәне
 Изевкәй килеп ингәндә
 3740 Күз алдында күрмәгәс,
 Булатын һурып қынынан,
 Кадир ханға уқталып,
 Қайзалығын һораған.
 Кадир, яуап бирә алмай,
 3745 Апырауға қалғанда,
 Тезеп берен қалдырмай,
 Янбай һөйләп биргән, ти.

- 3750 Изеүкәй ил йыйзырған,
 Талап, тартып алынған —
 Бөтә малды бирзерең,
 Илдә шатлыҡ тыузырған.
 Уралдан килгән батырзың
 Бишеһен дә бей кылып,
 Кире Уралға кайтырға
 3755 Барыһына аңлатқан.
 Биш-алты мең яу алып,
 Сәләхизе тоторға
 Моразымға эш кушҡас,
 Моразым яуға бармайса,
 3760 Ни эшләптер шыңшығас,
 Хандың ике кызының
 Беренен һайлап алырға
 Моразымға юл куйған.
 Изеүкәйҙең әйткәнен
 3765 Батырзари тыңлаған,
 Ат менеп, яу эйәртеп,
 Бары юлға йүнәлгән.
 Изеүкәй менән Гәнәкә,
 Өсөнсөгә Фирзәүес,
 3770 Уйнап-көлөп байманда,
 Хандан қалған һарайза
 Бер нисә көн йәшәгән.
 Бөтә илдә мақтаулы,
 Үзе асыҡ сырайлы,
 3775 Күрһән күзең сағылыр:
 Теше — ялыр, көмөштәй;
 Һөйләгәндә қашы уйнап,
 Һүззән туймаҫ һөйләшеп,
 Изеүкәйҙең алдында
 3780 Уйнап торғас, иркәләп,
 Яңы турытқан қолондай,
 Сәскә йыйған бал қорттай,
 Һыны һылыу шул сақлы,
 Бер күрөүзе арбарзай,
 3785 Қыйғас қашлы қара күз
 Фирзәүесте күргән һуң
- İzevkäy il yıyızırğan,
 Talap, tartıp alınğan —
 Bötä maldı birzerep,
 İldä şatlıq tıwızırğan.
 Uraldan kilgän batırzıñ
 Bişehen dä bey qılıp,
 Kire Uralğa qaytırğa
 Barıhına añlatqan.
 Biş-altı meñ yaw alıp,
 Säläxize totorğa
 Morazımğa eş quşqas,
 Morazım yawğa barmaysa,
 Ni eşläpтер şıñşığas,
 Xandıñ ike qızınıñ
 Berehen haylap alırğa
 Morazımğa yul quyğan.
 İzevkäyzeñ äytkänen
 3765 Batırzarı tıñlağan,
 At menep, yaw eyärtep,
 Barı yulğa yünälgän.
 İzevkäy menän /änäkä,
 Ösönsögä Firzäves,
 Uynap-kölöp baymanda,
 Xandan qalğan harayza
 Ber nisä kön yäşägän.
 Bötä ildä maqtawlı,
 Üze asıq sıraylı,
 Kürhäñ küzeñ sağılır:
 Teşe — yaltır, kömöştäy;
 Höylägändä qaşı uynap,
 Hüzzen tuymas höyläşep,
 İzevkäyzeñ aldında
 Uynap torğas, irkäläp,
 Yañı turıqqan qolonday,
 Säskaç yıyğan bal qorttay,
 Hını hılıw şul saqlı,
 Ber kürevze arbarzay,
 Qıyğas qaşlı qara күz
 Firzäveste kürgän huñ
- Edige halkı yığdırmış,
 talan edilib alınan
 bütün malı verdirip
 yurda sevindirmiş.
 Ural'dan gelen bahadırın
 beşini de bey edip,
 Ural'a geri dönmelerini
 hepsine öğütlemiş.
 Beş altı bin asker alıp
 Selehi'yi tutmayı
 Muradım'a buyurunca,
 Muradım sefere varmayıp
 şaşkın ağlamaklı olunca,
 hanın iki kızının
 birisini seçip almasını
 Muradım'a vaad etti.
 Edige'nin dediğini
 bahadırları dinledi.
 At binip, asker alıp
 hepsi yola çıktı.
 Edige ile Geneke,
 üçüncüsü Firdevs,
 oynayıp gülüp rahatlık içinde
 handan kalan sarayda
 bir nice gün yaşadılar.
 Bütün yurтта övülen,
 güzel güler yüzlü,
 görsen gözün kalır:
 Dişi parlar; gümüş gibi,
 konuşurken kaşı oynayıp,
 söyleşip söze doymaz,
 Edige'nin önünde
 cilveyle oynayıp,
 yeni ayağa kalkan tay gibi,
 çiçek deren bal arısı gibi,
 vücudu güzel öylesine,
 bir göreni bütyülencesine,
 yay kaşlı, kara göz
 Firdevs'i gördükten sonra

	Ынйыккай бик көнлөшкөн.
“Сатмырхан тигән атаһы,
Бер хозайзай, илендө	Inyıkay bik könläškän.
“Satmırخان tigän atahı,
Ber hozayzay, ilendä	Inyıkay çok kıskandı.
“Timur denilen babası
bir tanrı gibi yurdunda
3790	Данлы зур хан булғанда,
Уға көндөш булып мин,
Изеүкәйгә барып мин,
Фирзәүестәй һылыузан
Иркәлектә ал булып,	Danlı zur хan bulғanda,
Uға köndäş bulıp min,
İzevkäygä barıp min,
Firzävestäy һılıwzan
İrkälektä al bulıp,	namlı büyük хan olunca,
ona kuma olup ben,
Edige’ye gidip ben,
Firdevs gibi güzelden
gözdelikte öne geçip,
3795	Иң һөйөлгән йәр булып,
Барыбер дан сәсә алмам”,—
Тип тағы ла уйлаған,
Изеүкәйгә барыузан
Ынйы шуға төңөлгән.	İñ һöyölgän yär bulıp,
Barıber дан säsä alмам”,—
Tip tağı la uylağan,
İzevkäygä barıwzan
Inyı şuға tönölgän.	en sevilen yar olup,
hiç nam alamam”
deyip daha da düşündü.
Edige’ye varmaktan,
Inyı bu yüzden caydı.
3800	Һарайза бары уйнашып,
Ашап, эсеп, көлөшөп,
Шатланып көн иткәндә,
Моразымдың илсеһе
Кабаланып ингән дә:	Harayza барı uynaşıp,
Aşap, esep, kölöşöp,
Şatlanıp kön itkändä,
Morazımdıñ ilsehe
Qabalanıp ingän dä:	Sarayda hepsi oynasıp,
yiyip içip, gülüşüp,
mutlu gün sürerken
Muradım’ın elçisi
aceleyle geldi de:
3805	— Кара дингез яғалай
Караби, Алуш таузарза,
Түнәс йылға буйында,
Бабуған тигән йәйләүзә,
Сәләхи мән яу асып,	— Qara diñgez yaғalay
Qarabi, Aluş tawzarza,
Tünäs yılға buyında,
Babuğan tigän yäylävzä,
Säläxi män yaw asıp,	— Kara Deniz yakasında,
Karabi, Aluş dağlarında,
Tünes nehri boyunda
Babuğan denilen yaylada,
Selehi ile savaşıp,
3810	Шунда яуын қакшатқас,
Сәләхи қасып Сағутқа,
Һырынышып биқләнгес,
Моразым қыраң яһаны;
Сәләхиҙе үлтереп,	Şunda yawın qaқşatqas,
Säläxi qasıp Sağutqa,
Hırınışıp biklängäs,
Morazım qırañ yahanı;
Säläxize ültterep,	orada askerini bırakıp,
Selehi kaçıp Soğd’a
sıkışıп kalınca,
Muradım kırıп yaptı.
Selehi’yi öldürüp,
3815	Кинйәне тотоп алам тип,
Торлағына барғанда,
Кинйә бейек қаянан
Үзен-үзе ташланы,—
Тигән хәбәр һөйләгән.	Kinyäne totop alam tip,
Torlağına barғanda,
Kinyä beyek qayanan
Üzen-üze taşlanı,—
Tigän xəbär һöylägän.	Kinye’yi yakalayayım diye
çadırına gittiğinde,
Kinye yüksek kayadan
kendisini attı.
Diye haber verdi.
3820	Шул сак тағы Изеүкәйгә
Туктамыштың яу йыйып,
Сит батшанан көс алып,
Яу асырға қилгәнән
Йәнә берәү белдергән.	Şul saқ tağı İzevkäygä
Tuqtamıştıñ yaw yıyıp,
Sit batşanan kös alıp,
Yaw asırға kilgänen
Yänä beräv beldergän.	Tam o anda Edige’ye
Toktamış’ın ordu toplayıp
yabancı padişahтан güç alıp
savaşmaya geldiğini
yine birisi bildirdi.
3825	Изеүкәй, шундук яу йыйып,	İzevkäy, şundуқ yaw yıyıp,	Edige hemen ordu toplayıp

	Аттарына менгән, ти:	Attarina mengän, ti:	atına binmiş.
	Туктамышка карышы	Tuqtamışqa qarışı	Toktamış'a karşı
	Яуға сығып киткән, ти.	Yawğa sıǵıp kitkän, ti.	savaşmaya gitmiş.
	Туктамыш ман Изевкәй	Tuqtamış man İzevkäy	Toktamış ile Edige
3830	Камкалы күл ком сәуад	Qamqalı kül qom säwad	Kamkalı göl kum yataǵı
	Тигән күлдең янында	Tigän külden yanında	denilen gölün yanında
	Икеү һуғыш асқан, ти.	İkev huǵış asqan, ti.	ikisi savaşmışlar.
	Туктамыштың бар яуын	Tuqtamıştıñ bar yawın	Toktamış'ın bütün ordusunu
	Изевкәй қыран қылғас,	İzevkäy qıran qılǵas,	Edige kırınca,
3835	Калған яуы бары ла	Qalǵan yawı barı la	kalanların hepsi de
	Һөңгө-қылысын һалғас,	Höñgö-qılısın halǵas,	süñgü kılıç bırakınca
	Туктамыш хан қасқан, ти;	Tuqtamış xan qasqan, ti;	Toktamış Han kaçmış.
	Туктамыштың артынан	Tuqtamıştıñ artınan	Toktamış'ın ardından
	Изевкәй қыуып сапқан, ти.	İzevkäy qıwıp sapqan, ti.	Edige kovalamış.
3840	Туктамыш хан артынан	Tuqtamış xan artınan	Toktamış Han'ın ardından
	Бағмалатып, һайлатып,	Başmalatıp, haylatıp,	sıkıştırıp, sürüp
	Изевкәй қыуып якынлап,	İzevkäy qıwıp yaqınlap,	Edige kovup yakınlaşıp
	Килеп етә башлағас,	Kilep yetä başlaǵas,	gelmeye başlayınca
	Туктамыш хан, аптырап,	Tuqtamış xan, aptırap,	Toktamış Han şaşırıp
3845	Камкалы күл қамышына	Qamqalı kül qamışına	Kamkalı göl kamışlığına
	Аттан төшөп боққан, ти.	Attan töşöp boşqan, ti.	attan inip saklanmış.
	Туктамыш ингәс қамышқа,	Tuqtamış ingäs qamışqa,	Toktamış kamışlığına girince
	Саптырлаған тауышқа	Saptırlaǵan tawışqa	ayak seslerinden
	Қызғатау, ақсарлақтар,	Qızǵataw, aqsarlaqtar,	kızılğagalar, ak balıqçılar
3850	Күтәреlep барһы,	Kütärelep barıhı,	hepsi havalanıp,
	Күлде қаплап оскан, ти.	Külde qaplap osqan, ti.	gölü kaplayıp uçmuş.
	Туктамышты турылап,	Tuqtamıştı turılap,	Toktamış'ı gözleyip,
	Ятқан урынын ясқышып,	Yatqan urının yaşqışıp,	gizlendiği yeri gösterip,
	Бер қызғатау қызғылдап,	Ber qızǵataw qızǵıldap,	bir kızılğaga ötüp
3855	Баш оsonда оскан, ти.	Baş osonda osqan, ti.	baş ucunda uçmuş.
	Туктамыш хан: “Һиззәрә,	Tuqtamış xan: “Hizzerä,	Toktamış Han: “Sezdirecek,
	Изевкәйгә белдерә”,—	İzevkäygä belderä”,—	Edige'ye bildirecek”
	Тип, қошқа инәлеп,	Tip, qoşqa inälep,	deyip kuşa yalvarıp
	Былай тийеп әйткән, ти:	Bılay tiyep äytkän, ti:	şöyle demiş:
3860	— Ай қызғатау, қызғатау,	— Ay qızǵataw, qızǵataw,	— Ey kızılğaga, kızılğaga,
	Қызғатау һин, қызыл қош,	Qızǵataw hin, qızıl qoş,	sen kızılğaga, kızıl kuş,
	Сыр-сыу һалма, қызғатау,	Sır-sıw halma, qızǵataw,	sırrımı verme, kızılğaga,
	Күл ситенә барып төш;	Kül sitenä barıp töş;	gidip göl kenarına in.
	Йәнен һақлап қасқан хан	Yänen haqlap qasqan xan	Canını kurtarmaya kaçan han,

- 3865 Камышыңа һырышкан,
Канатыңды елпетеп,
Муйыныңды һузма буш.
Камсы ла тейер муйыныңа,
Кан сорғолор қуйыныңа.
- 3870 Һин дә айырылырһың күлеңдән,
Мин дә айырылдым күбемдән.
Қызғатау:
— Туғайымды қуйманың,
Һыу буйымды қуйманың,—
- 3875 Сақ баламды осорһам,
Барын аттың, ит иттең;
Дүрт аяклы мал қуймай,
Барын ейзең-ашаның,
Инде килеп бында ла
- 3880 Ханлық қыла баһшаның!—
Тийеп, қызғатау һаман
Уранғылап осқан, ти.
Шунан һизеп, Һзеүкәй
Ханды барып тапқан, ти.
- 3885 Ханды һөйрәп алған, ти.
Яу янына килгән, ти.
Ханды килтереп яуына,
Былай тийеп әйткән, ти:
— Һазға батқан ерендә
- 3890 Муйының эйзе — сапманым:
Баһын киһеп таһлаузы
Батырлықтан тапманым.
Ханда кемдең қоно бар,
Әйтә торған һүзе бар?
- 3895 Һайтлап, һайтлап қыуылған,
Илдең күптән табалмай,
Сарға төһөп юллаған,
Каның қоймай малының
Тереләй тотоп ашаған
- 3900 Иң уһалдың бере был,
Ил эзләгән бүре был!—
Тигән һүзен әйтеп тә
Бөталмаған Һзеүкәй,
- Qamişıfıa һırişqan,
Qanatıfıdı yelpetep,
Muynıfıdı һuzma buş.
Qamsı la teyer muynıfıa,
Qan sorgolor quynıfıa.
- Hin дә айırılırһıfı küleñdän,
Min дә айırıldım күbemdän.
Qızgataw:
— Tuğayımdı quymanıfı,
Һıw buyımdı quymanıfı,—
- Saq balamdı osorһam,
Barın attıfı, it ittefı;
Dürt ayaqlı mal quymay,
Barın yezeñ-aşanıfı,
İnde kilep bında la
- Xanlıq qıla başlanıfı!—
Tiyep, qızgataw һaman
Uranğılap osqan, ti.
Şunan һizep, Һzevkäy
Xandı барıp таpқан, ti,
Xandı һöyräp алған, ti.
Yaw yanına kilgän, ti.
Xandı kilterep yawına,
Bılay tiyep äytkän, ti:
— Hazğa batqan yerendä
- Muynın eyze — sapmanım:
Başın kişep taşlawzı
Batırılıqtan tapmanım.
Xanda кемdeñ qono bar,
Äytä torğan һүze bar?
- Һaytlap, һaytlap qıwılған,
İldeñ күptän tabalмай,
Sarga töşöp yullaған,
Qanın qoymay malınıfı
Tereläy totop aşаған
- İñ uşaldıñ бере bıl,
İ ezlägän бүre bıl!—
Tigän һүzen äytep tä
Bötalmaған Һzevkäy,
- kamişına sığınan.
Kanadını sallayıp
boynunu uzatma boşuna.
Kamçı değer boynuna,
kan doluşur koynuna.
Sen de ayrılırsın gölünden,
ben de ayrıldım her şeyimden.
Kızılğaga:
— Vadimi bırakmadın,
su boyumu bırakmadın.
Ne zaman yavrumu uçursam
hepsini vurdun, yedin.
Dört ayaklı mal bırakmayıp
hepsini yiyip yuttun.
Şimdi gelip burda da
hanlık etmeye başladın!
Deyip kızılğaga hemen
işaret verip uçmuş.
Edige bunu sezip,
gidip hanı bulmuş.
Hanı sürükleyerek getirmiş.
Ordunun yanına gelmiş.
Hanı getirip ordusuna
şöyle demiş:
— Sazlığa battığı yerde
boyun eğdi, öldürmedim.
Başını kesip bırakmayı
bahadırılığıma yakıştıramadım.
Handa kimin öcü var,
söyleyecek sözü var?
Haydanıp haydanıp kovulan,
halkın çoğunun bulamayıp
ağlayıp gönderdiği,
kanını bırakmayıp malını
diri diri tutup yiyen,
en vahşinin biri bu,
halkın aradığı kurt bu!
Şeklindeki sözlerini deyip de
tatmin olamayan Edige,

	Тешен кысып йөрөгән, 3905 Күзенә кан һаузырған, Һыктап йөрөгән йөрәккә Кара каны ултырған Яу тынырға бирмөгән, Шунда ханды онтаған.	Teşen qısıp yörögän, Küzenä qan hawzırğan, Hıqtap yörögän yöräkkä Qara qanı ultırğan Yaw tınırğa birmägän, Şunda xandı ontağan.	dişlerini sıkıp yürüdü. Gözlerinden kan akan, ağlayan yüreklerine kara kan oturan asker, sözünü bitirmesini beklemedi. Oracıkta hanı doğradı.
3910	Изеүкәй батыр қараһа, Һөйәгән дә күрмәгән. Туктамьштың бар яуын Үзене баш эйзереп, Туктамьштың онталған	İzevkäy batır qaraha, Höyägän dä kürmägän. Tuqtamıştıñ bar yawın Üzene baş eyzerep, Tuqtamıştıñ ontalğan	Edige Batır baksa, kemiklerini de görmedi. Toktamış'ın bütün ordusunu kendine itaat ettirip, Toktamış'ın parçalanan
3915	Һөйәк-һанағын йыйзырып, Козғондарға һиптереп, Изеүкәй кайтып киткән, ти. Туктамьш хандың үлтерелеуен ишетеп, Кадирбирзе, уның бисәһе, Янбай өсәүләп бик кайғырған. Береһе Урза башында зур хан булып, икенсәһе қор башы булып, безгә юл бирмәй, үзәрәнә қол кылып, тип һөйләшеп, нисек тә Изеүкәй менән Моразымдың араларын бозорға, ике арала қанлы яу астырып булмашмы икән тийешеп, кәңәш қорған, ти. Моразым кайтқас яуынан,	Höyäk-hanağın yıyzırıp, Qozğondarğa hipterep, İzevkäy qaytıp kitkän, ti. Tuqtamış xandıñ ültereleven işetep, Qadırbırze, unıñ bisähe, Yanbay ösävläp bik qayğırğan. Berehe Urza başında zır xan bulır, ikensehe qor başı bulıp, bezgä yul birmäy, üzzärenä qol qılır, tip höyläşep, nisek tä İzevkäy menän Morazımdıñ araların bozorğa, ike arala qanlı yaw astırıp bulmaşmı ikän tiyeşep, känäş qorğan, ti. Morazım qaytqas yawınan,	Edige geri dönmüş. Toktamış Han'ın öldürüldüğünü duy Yanbay üçü çok üzüldüler. Birisi Or diğeri ordu komutanı olur, bizi bırak eder deyip söyleşip, ne yapıp Edige i açarız, ikisi arasında nasıl kanlı bir s fikir yürüttüler.
3920	Кадирбирзе, бикәһе, Янбай менән өсәүһе, Моразымға димләшеп, Ыңйыны ал тип, көсләшеп, Туй яһамақ булған, ти.	Qadırbırze, bikähe, Yanbay menän ösävhe, Morazımğa dimläşep, Inyını al tip, kösläşep, Tuy yahamaq bulğan, ti.	Muradım seferden dönünce Kadırbirdi, karısı, Yanbay ile üçü, Muradım'ı öğütleyip, Inyı'yı al diye zorlayıp dügün yapmaya hazırlanmışlar.
3925	Атаһы әйткән һүз булғас, Әсәһе лә қул қуйғас, Моразым да был уйға Риза булған, күнгән, ти. ур туй яһап һарайза,	Ataһı äytkän hüz bulğas, Äsähe lä qul quyğas, Morazım da bil uyğa Rıza bulğan, küngän, ti. ,ur tuy yahap harayza,	Babasının verdiği söz olunca, anası da bunu kabul edince, Muradım da bu düşünceye razı olmuş, inanmış. Büyük düğün yapıp sarayda,
3930	Моразым ман Ыңйықай Бергә тора башлаған. Ирле-қатын икәүләп,	Morazım man Inyıqay Bergä tora başlağan. İrle-qatın ikävläp,	Muradım ile Inyıkay birlikte yaşamaya başlamışlar. Karı koca ikisi

- Уйнап-көлөп серләшеп,
Бер-беренән йәшермәй
- 3935 Һүз зә һөйләй башлаган.
Ыңйы бер төн ятканда,
Изеүкәй мән йәш сакта,
Бергә уйнап-көлгәнән,
Изеүкәй алам тигәнән
- 3940 Һөйләп бөткәс, азақтан
Былай тийеп алдашкан:
— Һине яуға озатқас,
Яңғыз йоклай ятканда,
Кеше-мазар йоклагас,
- 3945 Килеп ишек асқан да,
Яныма килеп басқан да,
Кулына бысағын алып,
Һуям хәзер һине, тип,
Яғамдан бороп тотто;
- 3950 Ай-үайыма куймайсы,
Шунда атаң мине йықты.
Улыңа әйткән нәзерең
Бар тihәм дә, куйманы,
Үзе яуға киткәнсе
- 3955 Төн йоклаган сағымда
Һис янымдан сықманы.
Инде һуң ни сара бар?
Ошо көндә буйымда
Изеүкәйзән бала бар, —
- 3960 Тигән һүзгә Моразым
Икеләнмәй ышанған.
“Үзем тыума булғанда,
Миңә булып бала да
Тыума булһын тигәндәр!
- 3965 Һис һырыныр ер тапмай,
Морон төртөр тиң тапмай,
Мине қурсып әсәйем
Қамышлықта тапқанға,
Тыума егет булғанға,
- 3970 Минең йөззән көлгәндәр!”—
Тип Моразым уйлаған.
- Uynap-kölöp serläşep,
Ber-berenän yäşermäy
Hüz zä höyläy başlağan.
Inyı ber tön yatqanda,
İzevkäy män yäş saqta,
Bergä uynap-kölgänen,
İzevkäy alam tigänen
Höyläp böt käs, azaqtan
Bılay tiyep aldaşqan:
— Hine yawğa ozatqas,
Yañğız yoqlay yatqanda,
Keşe-mazar yoqlağas,
Kilep işek asqan da,
Yanıma kilep başqan da,
Qulına bısağın alıp,
Huyam xəzer hine, tip,
Yağamdan borop tutto;
Ay-vayıma quymaysı,
Şunda atañ mine yıqtı.
Ulıña äytkän nəzereñ
Bar tihäm dä, quymanı,
Üze yawğa kitkänse
Tön yoqlağan sağımda
His yanımdan sıqmanı.
İnde huñ ni sara bar?
Oşo köndä buyımda
İzevkäy zän bala bar, —
Tigän hüzgä Morazım
İkelänmäy işanğan.
“Üzem tıwma bulğanda,
Miñä bulır bala da
Tıwma bulһın tigändär!
His һırınır yer tapмай,
Moron törtör tiñ tapмай,
Mine qursıp әsәyem
Qamışlıqta tapqanға,
Tıwma yeget bulğanға,
Mineñ yözzän kölgänder!”—
Tip Morazım uylağan.
- oynayıp güllüşüp, sırlaşıp,
birbirlerinden gizlemeden
söz de söylemeye başlamışlar.
Inyı bir gece yattıklarında,
Edige ile gençken
birlekte oynayıp güldüklerini,
Edige'nin kendisini alacağımdediği
söyledikten sonra
şöyle deyip kandırmış:
— Seni sefere gönderince,
yalnız yatıp uyurken,
el ayak çekilince,
gelip kapıyı açtı da,
yanıma gelip durdu da,
eline bıçağını alıp
öldüreceğim şimdi seni deyip,
yakamdan çekip tuttu.
Yalvarışlarımı dinlemeyip
baban beni orada yıktı.
Oğluna verdiği sözün
var desem de, bırakmadı.
Kendi sefere gidene kadar
gece uyurken
hiç yanımdan çıkmadı.
Şimdi buna ne çare var?
Bugün karnımda
Edige'nin çocuğu var.
Şeklindeki sözlere Muradım
tereddüksüz inandı.
“Ben piç olunca
benim olacak çocuk da
piç olsun istediler!
Sığınacak yer bulamayıp,
kendine denk yoldaş bulamayıp,
beni gizleyip anam,
kamışlıkta doğurduğundan
piç yiğit olduğumdan,
benim yüzüme gülyüydür!”
Deyip Muradım düşündü.

- His berävgä äytmäysä,
 Асыуланып гәрләнгән.
 Изеүкәй язун кайтканда,
 3975 Моразым өйзә булмаған,
 Ынйы ман Моразымдың
 Туйын белгәс, Изеүкәй
 Йөрәгенән һөйөнгән;
 Фирзәүесте уң якка,
 3980 Гәнәкәне һул якка,
 Ынйыккайзы уртаға
 Ултырткан да һөйләнгән.
 Изеүкәй:
 — Ынйы ақыллы кыз ине,
 3985 Минән һис тә тартынмай,
 Алам тihәм, килергә
 Äзер торған кыз ине.
 Уйлап торһаң, карағыз,
 Мин дә бик саф булғанмын:
 3990 Ниндәй аулақ сақта ла
 Бер яман эш қылманым,
 Ирлегемә маһайып,
 Бер қулым да һалманым,
 Гәнәкә мән араны
 3995 Хандың қулы йолһа ла,
 Баламдан айырып үземде
 һарайынан тiphә лә,
 Ата-әсәмдең барһын
 Минең өсөн һуйһа ла,
 4000 Қасқы, дошман Изеүкәй тип,
 Яманатым һатһа ла,—
 Үзем өсөн барымта,
 Атам өсөн қон юллап,
 Илгә гауға һалманым.
 4005 Күңелемде шат тоттом,
 Теләгемде ил иттем;
 Илем өсөн ут йотоп,
 Илем тийеп ат менеп,
 Қулға қоралым алып,
 4010 “Ир ынтылһа, таш яра,
- His berävgä äytmäysä,
 Asıwlanıp gärlängän.
 İzevkäy yawzan qaytqanda,
 Morazım öyzä bulmağan,
 Inyı man Morazımdıñ
 Tuyın belgäs, İzevkäy
 Yörägenän höyöngän;
 Firzäveste uñ yaqqa,
 /änäkäne hul yaqqa,
 Inyıqayzı urtağa
 Ulturtqan da höylängän.
 İzevkäy:
 — Inyı aqıllı qız ine,
 Minän his tä tartınmay,
 Alam tihäm, kilergä
 Äzer torğan qız ine.
 Uylap torһañ, qarağız,
 Min дә bik saf bulğanmın:
 Nindäy awlaq saqta la
 Ber yaman eş qılmanım,
 İrlegemä mahayıp,
 Ber qulım da halmanım,
 /änäkä män aranı
 Xandıñ qulı yolһa la,
 Balamdan ayırıp üzemde
 Harayınan tiphä lä,
 Ata-äsämdeñ barıñın
 Mineñ ösön huyһa la,
 Qasqı, doşman İzevkäy tip,
 Yamanatım hatha la,—
 Üzem ösön barımta,
 Atam ösön qon yullap,
 İlgä gawğa halmanım.
 Künfelemde şat tottom,
 Telägemde il ittem;
 İlem ösön ut yotop,
 İlem tiyep at menep,
 Qulğa qoralım alıp,
 “İr intılһa, taş yara,
- Hiç kimseye bir şey demeyip
 öfkelenip, kahırlandı.
 Edige seferden döndüğünde
 Muradım evde değıldi.
 Inyı ile Muradım'ın
 düğününü öğrenince Edige,
 yüreginden sevindi.
 Firdevs'i sağ yanına,
 Geneke'yi sol yanına,
 Inyıkay'ı da karşına
 oturtup söyleşti.
 Edige:
 — Inyı akıllı kız idi,
 benden hiç çekinmeyip
 alayım desem, gelmeye
 hazır kız idi.
 Düşünsen, baksanıza
 ben de pek saftım.
 Ne kadar cahil olsam da
 yaman bir iş yapmadım.
 Erkekliğime güvenip
 elimi dahi sürmedim.
 Geneke ile aramız
 hanın kolu ayırsa da,
 evladımdan ayırıp beni
 sarayından kovsa da,
 ana babamı, hepsini
 benim yüzümden öldürse de,
 hain, düşman Edige deyip
 nankörlük etse de,
 kendim için zenginlik,
 atam için kin güdüp
 yurtta kavga çıkarmadım.
 Gönlümü şad tuttum.
 Dileğimi halkıma verdim.
 Halkım için ateş yutup,
 halkım deyip at binip,
 elime silahımı alıp
 “er istese taş yarar,

	<p> Нуққан ерзен һыу сыға",— Олатайзар һүзенә Күңелемде беркеттем. Ыһыйны күреп қыуанам: 4015 Йәшлегемә бирелеп, Әгәр яманлыҡ қылһам, Қыз да күнәр әле тип, Усал уйымды һалһам, Хәзер миңә ни оят 4020 Булыр ине был сақта! Бына хәзер үз балам, Бер әйтмәһә, бер әйтер Ине миңә аулақта,— Тийеп һөйләп, көләшәп, 4025 Былар ултырған сақта, Моразым қайтқан һунарзан; Һис уйламай-нитмәйсә, Бер һүз әйтмәй, қомһарып, Қылысын алып қулына, 4030 Атаһына уқталған. Ыһый алдан һизгәнгә, Бөтә эште белгәнгә, Изевкәйзең һүзенән Күңеле йомшап киткәнгә, 4035 Атқан уқтай тизлектә Моразымға йәбешкән. Ыһыйқайға көс бирмәй, Әсәләре һүззәрен Һис берәвһен тыңламай, 4040 Изевкәйгә Моразым Қылысы ман һелтәнгән. Қылыс тейеп китһә лә, Күз қабағын, қаштарын Кишә ярып үтһә лә, 4045 Изевкәй унан үлмәгән, Һалқын қанын бозмаған. Һүзһез-ниһез қылысын Йыға тартып алған, ти, Ыһый менән ултырғас, </p>	<p> Huqqan yerzen hıw sıǵa",— Olatayzar hūzenä Küñilemde berkettem. Inyını kürep qıwanam: Yäşlegemä birelep, Äǵär yamanlıq qılham, Qız da künär äle tip, Uşal uyımdı halham, Xäzer miñä ni oyat Bulır ine bil saqta! Bına xäzer üz balam, Ber äytmähä, ber äyter İne miñä awlaqta,— Tiyep höyläp, kölöşöp, Bılar ultırǵan saqta, Morazım qaytqan hunarzan; His uylamay-nitmäysä, Ber hüz äytmäy, qomharıp, Qılısın alıp qulina, Atahına uqtalǵan. Inyı aldan hizǵängä, Bötä eşte belgängä, İzevkäyzeñ hūzenän Küñele yomşap kitkängä, Atqan uqtay tizlektä Morazımǵa yäbeşkän. Inyıqayǵa kös birmäy, Äsäläre hūzzären His berävhen tıñlamay, İzevkäyǵa Morazım Qılısı man heltängän. Qılıs teyep kithä lä, Küz qabaǵın, qaştarın Kişä yarıp üthä lä, İzevkäy unan ülmägän, Halqın qanın bozmaǵan. Hüzhez-nihez qılısın Yıǵa tartıp alǵan, ti, Inyı menän ultırǵas, </p>	<p> vurduǵu yerden su çıkar" atalar sözüne gönlümü baǵladım. Inyı'yı görüp kıvanıyorum. Gençliğime kapılıp eǵer bir yamanlık yapsam, kız da ister deyip kötü gözle baksam şimdi bana ne büyük ayıp olurdu bu günümde. Şimdi kendi evladım, birinde demese, birinde der. İşte bak uzakta deyip söyleşip gülüşüp bunlar otururlarken, Muradım döndü avdan. Hiç beklenmeyecek bir halde, bir söz demeden, surat asıp kılıcını eline alıp, babasına saldırdı. Inyı önceden sezip bütün herşeyi anlayınca, Edige'nin sözleriyle gönlü yumuşayınca, ok hızıyla Muradım'a sarıldı. Inyıkay'a aldırmayıp, analarının sözlerinin hiç birini dinlemeyip, Muradım Edige'ye kılıcı ile vurdu. Kılıç deǵip gitse de, göz kapaǵını, kaşlarını kesip geçse de Edige bununla ölmedi, serinkanlılığını bozmadı. Bir söz söylemeden kılıcını toplamaya başlamış. Inyı ile oturunca </p>
--	--	---	---

4050	Мине унан көнләшә Тигән уйға қалған, ти. Изеүкәй: — Ай, Моразым, Моразым, Егет кенә булһан, булһана,	Mine unan könläşä Tigän uyğa qalğan, ti. İzevkäy: — Ay, Morazım, Morazım, Yeget kenä bulhan, bulhana,	onu benden kıskandı diye düşünmüş. Edige: — Ey Muradım, Muradım! Yiğit isen haydi!
4055	Қылыстар ук тотә белһәнә! Ер йөзөнә йүргәк Уралды Ашаһынан аша елһәнә! Алтын Урза, Урал буйында Сулпан төслә балқып торһана!	Qılistar uq tota belhänä! Yer yözönä yürgäk Uraldı Aşahınan aşa yelhänä! Altın Urza, Ural buyında Sulpan töşlö balqıp torhana!	Kılıcını sıkı tutsana! Yer yüzüne destek Ural'ı bir başından bir başına aşsana! Altın Orda, Ural boyunda Çolpan gibi parlāsana! Ağzın ile havada uçan kuşları da tutsana!
4060	Ауызың ман һауала осқан Қоштарзы ла тотоп алһана! Шулай булһын балам тип, Атың Моразым қуйзырзым, Илай-илай алуарып,	Awızın man hawala osqan Qoştarzı la totop alhana! Şulay bulhın balam tip, Atın Morazım quyzırzım, İlay-ilay yalwarıp,	Öyle olsun oğlum deyip, adını Muradım koydurдум. Ağlaya ağlaya yalvarıp, Esen'e emanet bıraktım. Yurdum ile senin için çok cefalar çekip yaşadım!
4065	Исәнгә башың һыйзырзым! Илем менән һинәң өсөн Күп яфалар күреп уззырзым! Сатмыр ханға барып тилмереп, Туктамышты килеп емереп,	İşängä başın huyzırzım! İlem menän hineñ ösön Küp yafalar kürep uzzırzım! Satmır xanğa barıp tilmerep, Tuqtamıştı kilep yemerep,	Timur Han'a gidip dilenip gelip Toktamış'ı yenip beline kemer bağlatıp kızını sana sevdirttim! Ters tuttuğun yayını öz sahibine doğrultup Orda hanını devirip, seni baş ettirdim!
4070	Биләң кәмәр быузырып, Қызынан һинә һөйзөрзөм! Тирең тә тотқан һазағың Үз сәбенә лә тоқкатып, Урза ла ханын қыйратып,	Bileñä kämär bıwzırıp, Qızınan hinä höyözörzöm! Tireş tä totqan hazağın Üz säbenä lä toşqatıp, Urza la xanın qıyratıp,	Yaşlılıkta güntüm böyle olsa, Uralım da beni beklerken başımı böyle horladın. Ben er de oldum, er oldum! Edige diye nam aldım!
4075	Үзеңде лә баш иттерзем! Қартайған да көн ошонда, Уралым да мине көткәнде, Башымды ошолой хур иттең! Мин ир зә булдым, ир булдым!	Üzeñde lä baş itterzem! Qartayğan da kön oşonda, Uralım da mine kötkändä, Başımdı oşolay xur itteñ! Min ir zä buldım, ir buldım!	Sarayda esir olanların hepsini çıkarıp dağıttım! Kaygılı kaygılı dayandığı çobanın değneğini hanın eline verdim!
4080	Изеүкәй зә булып дан алдым! Тотқон ятқандарзы һарайзан Барын сығарзым, тараттым! Қайғыра-қайғыра таянған Көтөүсенәң тотқан таяғын	İzevkäy zä bulıp dan aldım! Totqon yatqandarzı harayzan Barın sığarzım, tarattım! Qayğıra-qayğıra tayanğan Kötövseneñ totqan tayağın	Duman da basan yolumu arayıp buldum, Muradım! Kör olsam da şaşırmam,
4085	Хандың да қулына таянттым! Томан да баққан юлымды Эзләп тә таптым, Моразым! Һуқыр булһам да, азашмам,	Xandıñ da qulina tayanttım! Toman da başqan yulımdı Ezläp tä taptım, Morazım! Huqır bulham da, azaşmam,	

	Маяктар кактым, Моразым!	Mayaqtar qaqtım, Morazım!	işaretler çaktım Muradım!
4090	Бер атанан биш тыуһа ла, Атка ла менһә, иш булһын! Илен дә дошман уратһа, Ук атырзай за ир булһын! Шулай за булған кәрәндәш,	Ber atanan biş tıwһa la, Atqa la menһä, iş bulһın! İlen дә doşman uratһa, Uq atırzay za ir bulһın! Şulay za bulған qärendäş,	Bir babadan beş doğsa da, ata binse de denk olsun! Yurdunu düşman bassa, ok atacak er olsun! Böyle olursa kardeşler, binse de atı yorulmaz.
4095	Менһә лә, аты арымаҫ; Ауыр за көнгә қалһа ла, Һис тә тарлыққа тарымаҫ! Күкрәгенә уның ук керһә, Тартып та алып кәрәндәш;	Menhä lä, atı arımaş; Awır za köngä qalһa la, His tä tarlıqqa тарыmaş! Kükrägenä unıñ uq kerһä, Tartıp ta alır qärendäş;	Ağır günlere kalsa da hiç zorluk çekmez! Göğsüne onun ok girse çekip de alır kardeş, Kardeşin olmasa
4100	Кәрәндәшен булмаһа, Шунда ла қалыр яңғыз баһ! Көндә лә болот қаплаһа, Уны ла, балам, ел қыуыр; Бәгерһез зә қышты яз қыуһа,	Qärendäşen bulmaha, Şunda la qalır yañğız baş! Köndö lä bolot qaplaha, Unı la, balam, yel qıwır; Bägerһez zä qıştı yaz qıwһa,	o zaman kalırsın yalnız baş(ına)! Güneşi bulut kaplasa da, onu da oğul, yel kovar! Zamanı gelmeden kışı yaz kovsa, yeryüzünde yangın çıkar.
4105	Ер йөзөндә үрт сығыр; Ямғыр за яуһа, ер йыуыр, Күк үләндән, балам, бал тамыр, Қырау за төшһә, ер үлер, Күк үләндә шул сақ моң тыуыр!	Yer yözöndä ürt sıgır; Yamğır za yawһa, yer yıwır, Kük üländän, balam, bal tamır, Qıraw za töşһä, yer üler, Kük üländä şul saq moñ tıwır!	Yağmur da yağsa, yeri yıkar Yeşil ottan, oğul, bal damlar, kırağı da düşse, yer ölü, yeşil otun yüreğine o an dert düşer!
4110	Ирмән дә тигән ирзәрзе Ил күтәрһә, уны бей итер; Мин-мин дә тигән ирзәрзе Ил тибәрһә, уны қол итер! Ирмен дә тигән ирзәрзе	İrmän дә tigän irzärze İl kütärһä, unı bey iter; Min-min дә tigän irzärze İl tibärһä, unı qol iter! İrmen дә tigän irzärze	Erim diyen erleri, halkı destek olsa onu bey eder. Benim de diyen erleri, halkı dışlarsa, onu kul eder.
4115	Ил таныһын уны ир тийеп, Батырмын да мин тигәнде Ил таныһын уны батыр тип. Бәхет тә таптым тигәндең Көнә лә тыуа төндән һуң;	İl taniһın unı ir tiyep, Batırmin da min tigände İl taniһın unı batır tip. Bäxet tä taptım tigändeñ Könö lä tıwa töndän һuñ;	Erim de diyen erleri halk tanısın er diye, ben bahadırım diyeni halk tanısın onu er deyip. Bahtiyar da oldum diyenin
4120	Эш эшләнем мин тигәндең Эше һынала йылдан һуң. Моразым: — Мин әсәнен тыуғанда, Йылы урын күрмәнем;	Eş eşlänem min tigändeñ Eşe һınala yıldıan һuñ. Morazım: — Min әsänen tıwғanda, Yılı urın kürmänem;	günü de doğar geceden sonra. İş işledim ben diyenin işi sınanır yıllardan sonra. Muradım: — Ben anamdan doğduğumda, sıcak yer görmedim.
4125	Бала булып үскәнде, Ата-әсә күрмәнем; Тирбәниргә бишектә	Bala bulıp үskändä, Ata-әsә kürmänem; Tirbänirgә bişektä	Çocuk olup bütürken ana baba görmedim. Beşikte sallanmayı bırak

	Бишек төсө күрмөнөм; Бала булып уйнаһам,	Bişek töşö kürmänem; Bala bulıp uynaham,	beşiğin yüzünü görmedim. Çocuk olup oynasam,
4130	Бөгөре һызлап сакырған Äсә тауышын белмөнөм. Ары оролоп-бәрелөп, Таш бүкәндәй тәгәрәп, Йозорокка шар булдым!	Bägere hızlap saqırğan Äsä tawışın belmänem. Arı orolop-bärelep, Taş бүкәндәй tägäräp, Yozoroqqa şar buldım!	bağrını sızlataıp çağıran ana sesi duymadım. Gelen giden vurup, taş oturak gibi yuvarlanıp, bulduğum yumruk oldu!
4135	Моңлап аткан шишмеләй Күз йәшенә тау булдым! Ата-әсәлә балаға Уйынында яу булдым; Бар баланың телендә	Moñlap atqan şışmäläy Küz yäšenä taw buldım! Ata-äsäle balaga Uyınında yaw buldım; Bar balanıñ telendä	İnleyip akan çeşme gibi göz yaşlarına boğuldum! Ana babalı çocuklara oyunlarında düşman oldum! Bütün çocukların ağızından
4140	“Тыума” һүзенә тап булдым! Ун йәшемә еткәндә, Осор қоштай талпындым; Ун бер йәшкә еткәндә, Яуға каршы елкөндем;	“Tıwma” hüzenä tap buldım! Un yäšemä yetkändä, Osor qoştay talpındım; Un ber yäşkә yetkändä, Yawğa qarşı yelkendem;	“piç” sözünü duydum! On yaşıma geldiğimde uçan kuş gibi çırpındım. On bir yaşıma gelince düşmana karşı yürüdüm.
4145	Ун икегә еткәндә, Артымдан саң уйнаттым; Ун өс йәшкә еткәндә, Асау өйрәтеп, дан тоттом; Ун дүрт йәшкә еткәндә,	Un ikegä yetkändä, Artımdan sañ uynattım; Un ös yäşkә yetkändä, Aşaw öyrätep, dan tottom; Un dürt yäşkә yetkändä,	On ikiye geldiğimde, ardımdan toz bulutu kaldırdım. On üç yaşıma gelince, at eğitip, nam aldım. On dört yaşıma gelince,
4150	Күп батырзы хур қылдым; Ун биш йәшкә еткәндә, Яуға каршы ат мендем; Ун алтыға еткәндә, Атам табып хур булдым;	Küp batırzı xur qıldım; Un biş yäşkә yetkändä, Yawğa qarşı at mendem; Un altığa yetkändä, Atam tabıp xur buldım;	çok bahadırları utandırdım. On beş yaşıma gelince Düşmana karşı at bindim. On altıya geldiğimde babamı bulup horlandım.
4155	Ун етегә киткәндә, Катын алып ир булдым! Бер қат күңеләм һынған һун, Бергә торор уйым юк. Данлы яуын қолатқан	Un yetegä kitkändä, Qatın alıp ir buldım! Ber qat küñlelem һınған һunı, Bergä toror uyım yuq. Danlı yawın qolatqan	On yediye gelince, kadın alıp er oldum! Bir kez gönlüm kırıldıktan sonra birlikte durmaya niyetim yok. Ünlü ordusunu yendiğin
4160	Урзаң миңә кәрәкмәй, Түшәгендә йәйзергән Қызың миңә кәрәкмәй! Мин урзанан китермен, Китеп, Изел кисермен,	Urzañ miñä käräkmäy, Tüşägefide yäyzergән Qızıl miñä käräkmäy! Min urzanan kitermen, Kitep, İzel kisermen,	Orda'n bana gerekmez! Döşeğini yaydırdığın kızın bana gerekmez! Ben Orda'dan giderim, gidip İdil'i geçerim.
4165	Баба булған Иҫенде Атам — һин, тип танырмын!	Baba bulған İşende Atam — hin, tip tanırмын!	Babalığım Esen'i babam sensin, deyip tanırım!

	Урал битен буйлатып,
Ат уйнатып сабырмын,
Алтын Урза шаукымын	Ural biten buylatıp,
At uynatıp sabırmin,
Altın Urza şawqımın	Ural boyunu tutup,
at oynatarак geçерим!
Altın Orda talancıларının
4170	Барын унан кыуырмын, —
Тигән һүзен әйткән һуң,
Моразым киткән юлына.
Бһйы калмай, илаулап,
Йәбешеп сыгккан сабыуына.	Barın unan qıwırmin, —
Tigän hützen äytkän huñ,
Morazım kitkän yulına.
Inyı qalмай, ilawlap,
Yäbeşep sıqqan sabıwına.	hepsini ordan kovarım!
Diye söyledikten sonra
Muradım yoluna gitti.
Inyı durмайıp, ağlayarak
koşup yapıştı eteğine.
4175	Изеүкәй быны тыймаған,
Бәтә эште аңлағас,
Йәш-йелкенсәк сал бөркөттән
Көнләшкән, тип уйлаған.
Моразым атка менгәндә,	İzevkäy bını tıymağan,
Bötä eşte añlağas,
Yäş-yelkensäk sal börköttän
Könläşkän, tip uylağan.
Morazım atqa mengändä,	Edige buna dayanamadı,
bütün işi anlayınca,
delikanlı, ihtiyar kartaldan eşini
kısılandı diye düşündü.
Muradım ata bindiğinde
4180	Камсы биреп кулына,
Бһйыккай мән икеһенә
Ошо һүзен һөйләгән:
— Айзан якты нәмә юк,
Кара болот басмаһа;	Qamsı birep qulına,
Inyıqay män ikehenä
Oşo hützen höyläğän:
— Ayzan yaqtı nämä yuq,
Qara bolot başmaha;	eline kamçı verip,
Inyıkay ile ikisine
şu sözleri söyledi:
— Aydan parlak bir şey yok,
kara bulut örtmese;
4185	Ирмен тигән ир булмаҫ,
Серзең төбөн тапмаһа;
Катын катын булмаҫ ул,
Башка муйын булмаһа,
Канға батқан иренең	İrmen tigän ir bulmaş,
Serzeñ töbön tapmaha;
Qatın qatın bulmaş ul,
Başqa muyın bulmaha,
Qanğa batqan ireneñ	erim diyen er olmaz,
sırrın manasına ermese.
Kadın kadın değildir,
başa boyun olmasa,
kana batan erinin
4190	Кылыс қанын һөртмәһә!
Изеүкәй әйтеп бөткән һуң,
Моразым китергә булғас,
Кадирбирзе һылыуын
Бер аз ергә озатқан.	Qılıs qanın hörtmähä!
İzevkäy äytep bötкän huñ,
Morazım kitergä bulğas,
Qadirbirze hılıwın
Ber az yergä ozatqan.	kılıç kanını silmese!
Edige sözlerini bitirdiken sonra,
Muradım gitmeye yönelince,
Kadirbirdi güzeline
bir süre refakat etmiş.
4195	Һылыуының инсеһен:
Көтөү-көтөү һыйырын,
Өйөр-өйөр йылқыһын
Арттарынан кызуыртқан.
Изеүкәй илде һыйзырып,	Hılıwınıñ insehen:
Kötöv-kötöv hıyırın,
Öyör-öyör yılqıhın
Arttarınan qıwzırtqan.
İzevkäy ilde yıyzırıp,	Ablasının çeyizini;
sürü sürü sığırını,
tavla tavla atını
artlarından göndertti.
Edige yurdu toplatıp,
4200	Сатмыр ханға кәңәшәп,
Бәтә эште уйлашып,
Сатмыр ханға буйһонғас,
Илгә фарман таратып,
Хандын улы Кадирзы	Satmır xanğa kәñäşep,
Bötä eşte uylaşıp,
Satmır xanğa buyhongas,
İlgä farman taratıp,
Xandıñ ulı Qadirzy	Timur Han'a danışıp,
bütün olanları düşünüp,
Timur Han'a boyun eğince,
yurda ferman gönderip,
hanın oğlu Kadir'i
4205	Үз иленә бей қылған.	Üz ilenä bey qılğan.	kendi yurduna bey yaptı.

	Изеүкәй, эшен бөткәс тә,
Кайны йорто Сатмырға
Күп мал әйзәп, кире кайткан.
Туктамыш хан бөткән хун,	İzevkäy, eşen böt käs tä,
Qaynı yorto Satmırğa
Küp mal äyzäp, kire qaytqan.
Tuqtamış xan böt kән huñı,	Edige, işini bitirince
kayınatası Timur'un yurduna
çokça malla birlikte geri döndü.
Toktamış Han öldükten sonra,
4210	Уралдан кул тартқан хун,
Тора менән Нарыс бей,
Икәү бергә йоплашып,
Уралға кул хузарын
Сала-сарпы белгән хун,	Uraldan kul tartqan huñı,
Tora menән Narış bey,
İkäv bergä yoplaşıp,
Uralğa qul huzarın
Sala-sarpı belgән huñı,	Ural'dan elini çektikten sonra,
Tora ile Narış Bey,
ikisi bir olup
Ural'a saldıracaklarını
anladıktan sonra,
4215	Кыпсақ, Катай, Табындар,
Юрматы, Тамъян — барыһы
Тора бейзәргә қаршы
Яу асырға торғанда,
Илде бергә тупларға	Qıpsaq, Qatay, Tabındar,
Yurmatı, Tam'yan — barıñı
Tora beyzärgä qarşı
Yaw asırğa torğanda,
İlde bergä tuplarğa	Kıpçak, Katay, Tabınlar,
Yurmatı, Tamyan hepsi
Tora Bey'e karşı
savaşa hazırlanırlarken,
yurdu bir araya toplaması için
4220	Изеүкәйзе көткөндә,
Ер қаплаған мал менән
Моразым кайтып төшкән, ти.
Быны күргәс, батырзар:
— Бишәүзен алтау яқшы, тип,	İzevkäyze kötkändä,
Yer qaplağan mal menән
Morazım qaytıp töşkән, ti.
Bını kürgäs, batırzar:
— Bişävzen altaw yaqşı, tip,	Edige'yi beklerlerken,
yeri kaplayan mal ile
Muradım çıkıp gelmiş.
Bunu görünce bahadırlar:
— Beşten altı iyidir, demişler.
4225	Атаң қайта — етегә,
Атаң қуйған бейзәрзе
Барын қыуып бей булған
Нарысты без қыуырбыз;
Баба Төкләстән қалған,	Atañ qaytha — yetegä,
Atañ quyğan beyzärze
Barın qıwıp bey bulğan
Narıştı bez qıwırbız;
Baba Töklästән qalğan,	Baban da gelirse yediyiz.
Babanın atadığı beylerin
hepsini kovup bey olan
Narış'ı biz kovarız.
Baba Tökleş'ten kalan,
4230	Яқшынан яман тыуған,
Ил таларға йыйынған
Тора бейзе хуырбыз! —
Тип, шатланған барыһы.
Моразым:	Yaqşınan yaman tıwğan,
İl talarğa yıyınğan
Tora beyze huyırbız! —
Tip, şatlangan barıñı.
Morazım:	iyiden yaman doğan,
yurdu talan etmeye hazırlanan,
Tora Bey'i öldürürüz!
Deyip, sevindiler hepsi.
Muradım:
4235	—Без-без инек, без инек,
Ат өстөндә уйнаған
Ыласын қоштай ир инек;
Туктамышты емереп,
Ақ Урзаның өстөндә	—Bez-bez inek, bez inek,
At östöndä uynagan
İlasın qoştay ir inek;
Tuqtamıştı yemerep,
Aq Urzanıñ östöndä	— Biz, biz idik, biz idik,
at üstünde oynayan
şahin gibi er idik;
Toktamış'ı yenip,
Ak Orda'nın üstünde
4240	Тайшанмастай ир инек.
Яузар бөткәс, туй йыйзық,
Бейә хуып, һый қылдық,
Бер қазанға һыймастай
Ике қусқар башыны	Tayşanmaştay ir inek.
Yawzar böt käs, tuy yızyq,
Beyä huyıp, һuy qıldıq,
Ber qazanğa һuymaştay
İke qusqar başını	yıkılmaz er idik.
Savaşlar bitince toy kurduk,
kısarak kesip, dağıttık.
Bir kazana sığmayacak
iki koçun başını

4245	Бергә халып, хур булдык. Хоҙа биргән бәхетемде Атам урлап бур булды; Моразым тигән ир даным, Намысым һаҡлап Урҙала,	Bergä halıp, xur buldıq. Xoza birgän bähetemde Atam urlap bur buldı; Morazım tigän ir danım, Namişım haqlap Urzala,	bir kazana salıp, horlandık. Hüda'nın verdiği bahtımı babam çalıp, hırsız oldu. Muradım denilen er namımı, namusunu koruyup Orda'da
4250	Канына һыуһап атамдың, Кылыс һелтәп ер булды. Мин булдым, мин-мин булдым, Моразым тигән ир булдым; Күктә осор шоңкарзы	Qanına hıwhap atamdıñ, Qılıs heltäp yer buldı. Min buldım, min-min buldım, Morazım tigän ir buldım; Küktä osor şoñqarzı	kanına susayıp babamın kılıç salladığım da oldu. Ben oldum, ben, ben oldum, Muradım denilen er oldum. Gökte uçan şahini
4255	Кулда тотор ир булдым; Намысым тапалып хур булғас, Мин Уралға боролдом. Үзем тыума тыуһам да, Урал — атам тыуған йорт;	Qulda totor ir buldım; Namişım tapalıp xur bulğas, Min Uralğa boroldom. Üzem tıwma tıwham da, Ural — atam tıwğan yort;	elinde tutan er oldum. Namusum çiğnenip horlanınca ben Ural'a yöneldim. Kendim piç olarak doğsam da, Ural, babamın doğduğu yurt;
4260	Урал — атам үскән йорт; Йылкыһы ман тулған йорт. Бейә һауған һөтлө йорт; Кымыз эскән котло йорт; Ыңйы-мәрийен таққан йорт;	Ural — atam üşkän yort; Yılqıhı man tulğan yort. Beyä hawğan hötlö yort; Qımız eskän qotlo yort; Inyı-märyen taqqan yort;	Ural, babamın yetiştigi yurt; yılkı ile dolu yurt. Kısrak sağılan sütlü yurt; kımız içilen kutlu yurt; inci mercan takan yurt;
4265	Ақбуз толпар юлынан Урал тауы тыуған йорт; Яйык, Изел батырзар Бары шунда булған йорт; Уларзан тыуған балалар	Aqbuz tolpar yulınan Ural tawı tıwğan yort; Yayıq, İzel batırzar Barı şunda bulğan yort; Ularzan tıwğan balalar	ak boz tulpar yolundan Ural Dağ'ı doğan yurt; Yayıq ve İdil Bahadırların hepsinin yaşadığı yurt; onlardan doğan çocukların
4270	Үз ырыуын йәйгән йорт; Кыпсақ, Катай, Тамъяндар, Юрматыһы, Бүтәндәр Ете ырыуын йыйған йорт. Үзәкләп һуққан тимере	Üz ırwın yäygän yort; Qıpsaq, Qatay, Tam'yandar, Yurmatıhı, Bütändär Yete ırwın yuyğan yort. Üzäkläp huqqan timere	kendi soylarını yaydığı yurt; Kıpçak, Katay, Tamyanlar, Yurmatisı ve başkaları yedi neslini topladıkları yurt. Oluk açar demirine
4275	Миңә хәйәр булһын тип, Мин Урҙанан бусқан ир, Уралға батыр булам тип, Атқа менеп күскән ир. Колон-бейә бәйләшеп,	Miñä xəyär bulhın tip, Min Urzanan buşqan ir, Uralğa batır bulam tip, Atqa menep küskän ir. Qolon-beyä bäyläşep,	bana hançer olsun diyerek. Ben Orda'dan ayrılan er, Ural'a bahadır olayım diye, ata binip göçen er. Tay kısrak bağlayıp,
4280	Һауыт-һаба тултырып, Кәрендәш-ырыу йыйылып, Тора бейзе, Нарысты Икеһен дә һуызырып,	Hawıt-haba tultırıp, Qärendäş-ırwıw yuyılıp, Tora beyze, Narıstı İkehen дә huızırıp,	kap kacak doldurup, kardeş, akraba yığılıp, Tora Bey'i, Narıs'ı ikisini de öldürüp

	Бер рәхәт йәшәргә	Ber rāxāt yāšārgä	rahat bir ömür sürmeye
4285	Уралыма кайткан ир! Моразым хүзен ишеткәс, Изеүкәйзе сит күргәс, Моразымдың уйынан Бар батыр эс тартқан, ти.	Uralıma qaytqan ir! Morazım hūzen išetkäs, İzevkäyze sit kürgäs, Morazımdıñ uyınan Bar batır es tartqan, ti.	Uralıma dönen er! Muradım'ın sözlerini duyunca, Edige'ye yüz çevirince, Muradım'ın fikrinden bütün bahadırlar iç geçirmişler.
4290	Моразымға уйзарын Бер батыр за әйтмәйсә, Ат саптырып, ырыгузың Ақһакалын йыйған, ти. Ақһақалдың барыһы,	Morazımğa uyzarın Ber batır za äytmäysä, At saptırıp, ırıwzıñ Aqhaqalın yıyğan, ti. Aqhaqaldıñ barıñı,	Muradım'a düşündüklerini bahadırların biri de söylemeyip, at koşturup, boyun aksakallarını toplamışlar. Aksakalların hepsi,
4295	Исәнбай за, һабрау — Береһе қалмай килгән һуң, Моразым үзе кайтыуын Тезеп һөйләп биргән һуң, “Туктамышты емереп,	İsänbay za, Habraw — Berehe qalmay kilgän huñ, Morazım üze qaytıwın Tezep höyläp birgän huñ, “Tuqtamıştı yemerep,	İsenbay da, Habrav da, hiç biri kalmayıp geldikten sonra, Muradım kendi dönüşünü bir bir söyledikten sonra, “Toktamış”ı yenip,
4300	Сатмыр ханға буй биреп, Айыузан алып бүрегә Урзаны қол итте”, — тип, Изеүкәйзе яманлап, Һүзен һөйләп бөткән һуң,—	Satmır xanğa buy birep, Ayıwzan alıp büregä Urzanı qol itte”, — tip, İzevkäyze yamanlap, Hūzen höyläp bötқан huñ,—	Timur Han'a boyun eğip, ayıdan alıp kurta Orda'yı kul etti” deyip, Edige'yi kötüleyip, sözlerini bitirdikten sonra, halk afallamış kalmış.
4305	Халық аптырап қалған, ти; “Быһ ни эш?”— тип, шашыһып, Ике-ара бүленеп, Төрлә һүзәр сыққан, ти. Илдә даны сәселгән,	Xalıq aptırap qalğan, ti; “Bil ni eş?”— tip, şaşırıp, İke-ara bölener, Törlö hüzzär sıqqan, ti. İldä danı säselgän,	“Bu nasıl iş?” deyip şaşırıp, ikiye bölünüp türlü dedikodular çıkmış. Yurtta namı yürümüş, her şeyi görmüş aksakal, Habrav Koca dayanamadı, bütün halkı susturup, şu sözleri söylemiş: — Edige, Edige denileni
4310	Күпте күргән ақһақал Һабрау қарт түзмөгән, Бетә халықты туктатып, Ошо һүззе һөйләгән: — Изеүкәй, Изеүкәй тигәнде	Küpte kürgän aqhaqal Habraw qart tüzmgän, Bötä xalıqtı tuqtatıp, Oşo hüzzä höylägän: — İzevkäy, İzevkäy tigände	denileni siz hepiniz bilirsiniz. Muradım, Muradım denileni biz kendimiz biliriz. Edige denilen bahadır er, Demirkazık yıldızı;
4315	Һез барығыз беләһез; Моразым, Моразым тигәнде Без үзебез беләбез. Изеүкәй тигән батыр ир — Тимерқазық йондозо:	Hez barıgız belähez; Morazım, Morazım tigände Bez üzebez beläbez. İzevkäy tigän batır ir — Timerqazıq yondozo:	gurup vakti deyip, o uyuklamaz, tandan korkan Ülker gibi batayım diye telaşlanmaz!
4320	Әңер тип ул йокламас, Тандан қурыққан Өлкәрзәй, Байыйым тип ықламас!	Eñer tip ul yoqlamaş, Tañdan qurıqqan Ölkärzäy, Bayıyım tip ıqlamaş!	

	Изеүкәй тыузы ир булып,
Яңы тыуған ай булып;	İzevkäy tıwızı ir bulıp,
Yañı tıwğan ay bulıp;	Edige doğdu er olup,
yeni doğan ay olup;
4325	Атка менде бер булып,
Урал өсөн көн булып;
Хан, бейзәргә күренде
Куркыныслы тау булып.
Кыйҗақ, кыйҗақ нәзек ай	Atqa mende ber bulıp,
Ural ösön kön bulıp;
Xan, beyzärgä kürende
Qurqınıslı taw bulıp.
Qıyǵaq, qıyǵaq näzek ay	Ata bindi bir başına,
Ural için güneş olup;
hanlara, beylere göründü
korkunç dağ olup.
Dilim dilim nazik ay,
4330	Көн-төн һанап нурланыр;
Урта ғүмерен һөргәндә,
Матурланып, тулыланыр.
Айзың моңло булғаны —
Битен монар алғаны;	Kön-tön hanap nurlanır;
Urta ǵümeren hörgändä,
Maturlanıp, tulılanır.
Ayzıñ moñlo bulǵanı —
Biten monar alǵanı;	geceyi gündüzü sayıp nurlanır.
Ömrünün ortalarında
süslenip dolunur.
Ayın dertli oluşu;
yüzünü sis örtmesi.
4335	Көндөң моңло булғаны —
Битен болот алғаны;
Бейек таузың үлгәне —
Башын томан алғаны;
Ай мән қояштың үлгәне —	Köndöñ moñlo bulǵanı —
Biten bolot alǵanı;
Beyek tawzıñ ülgäne —
Başın toman alǵanı;
Ay män qoyaştıñ ülgäne —	Güneşin dertli oluşu;
yüzünü bulut kaplaması.
Yüce dağın ölüşü;
başını duman alması.
Ay ve güneşin ölümü;
4340	Тонйорап барып батқаны;
Ағыр һыузың үлгәне —
Өстөн күк боҙ алғаны;
Ир-йегеттең үлгәне —
Илен дошман алғаны;	Tonyorap barıp batqanı;
Ağır hıwzıñ ülgäne —
Östön күк boz alǵanı;
İr-yegetteñ ülgäne —
İlen doşman alǵanı;	kızarıp gidip batması.
Ağır akan suyun ölmesi;
üstünü boz buz kaplaması.
Er yiğidin ölmesi;
elini düşman alması.
4345	Кара ерзең үлгәне —
Қар астында қалғаны;
Ата-әсәнен үлгәне —
Балаһан хурлығк күргәне.
Илдәң нурлы булғаны —	Qara yerzeñ ülgäne —
Qar aştında qalǵanı;
Ata-äsäneñ ülgäne —
Balanan xurlıq kürgäne.
İldäñ nurlı bulǵanı —	Kara yerin ölmesi;
kar altında kalması.
Ana babanın ölmesi;
evlattan horluk görmesi.
Yurdun nura batması;
4350	Батырының тыуғаны;
Илдәң моңло булғаны —
Батырһыз тороп қалғаны.
Быуын-быуын үткәндә,
Илемдән қалыр нимә бар?	Batırınıñ tıwǵanı;
İldäñ moñlo bulǵanı —
Batırhız torop qalǵanı.
Bıwın-bıwın ütkändä,
İlemdän qalır nimä bar?	bahadırının doğması.
Halkın dertlenmesi;
bahadırsız kalması.
Asırlar gelip geçtiğinde
yurdundan kalan ne var?
4355	Малдай қаза күрмәгән,
Кешегә бирһән, бөтмәгән,
Үлмәй торған — яқшылығк;
Илен һөйөп ат менгән,
Көндәй тонйорап батмаған,	Malday qaza kürmägän,
Keşegä birhäñ, bötümägän,
Ülmäy torǵan — yaqşılıq;
İlen höyöp at mengän,
Köndäy tonyorap batmağan,	Mal gibi ölüm görmeyen,
birine versen bitmeyen,
ölümsüz duran, iyiliktir.
Yurdunu sevip ata binen,
güneş gibi kızarıp batmayan,
4360	Башын монар басмаған
Батыр ирзең исеме бар.	Başın monar başmağan
Batır irzeñ iseme bar.	başı dertlenmeyen,
bahadır erin ismi var.

- Быуын-быуын үткәндә,
 Киң донъяла нимә тар?
 Киң донъяла уйнаған,
 4365 Купшы итек һайлаған
 Кунаксының итеге тар.
 Быуын килгән киң илдә
 Урман, үлән үскәндә,
 Таузың буйы йәмләнә;
 4370 Быуын килгән киң илдә
 Батырзан батыр тыуғанда,
 Батыр юлынан сапқанда,
 Атанан күреп уқ юһа,
 Илдең йөзө йәнләнә;
 4375 Батырзан батыр тыуғанда,
 Батыр юлынан сапқанда,
 Атаға һазақ кайраһа,
 Илдең йөзө тарлана.
 Һабраузың был һүзен
 4380 Бөтә батыр ишеткәс,
 Моразымдың тел төбөн
 Барыһы ла төшөнгәс,
 Бары халық шаулашып,
 Һезүкәйгә барыға,
 4385 Уны эзләп табырға,
 Бөтә эште һорарға,
 Тийешеп һүз төйнәгән.
 Һезүкәйзән һис ундай
 Яманлығк эш булмағ тип,
 4390 Шау-шыу купқас Уралда,
 Моразым Урал ташлаған.
 Димдең бейе — Нарыс бей,
 Был ғауғаны ишеткәс,
 Тора бейзән таланып,
 4395 Бик күп үақыт интеккәс,
 Моразымды сақыртқан.
 Моразым барғас, ил йыйып,
 Нарыс үзенең қартлығын,
 Батырлығы кайтқанын
 4400 Илгә тезеп һөйләгәс,
 Бıwın-bıwın үткәндә,
 Киң don'yala nimä tar?
 Киң don'yala uynaған,
 Qupşı itek hayлаған
 Qunaqсының итеге тар.
 Bıwın kilgән kiñ ildä
 Urman, üläñ üşkändä,
 Tawzıñ buyı yämlänä;
 Bıwın kilgән kiñ ildä
 Batırzan batır tıwğanda,
 Batır yulınan sapqanda,
 Atanan kürep uq yunha,
 İldeñ yözö yänläñä;
 Batırzan batır tıwğanda,
 Batır yulınan sapqanda,
 Atağa hazaq qayraha,
 İldeñ yözö tarlana.
 Habrawzıñ bil hüzen
 Bötä batır işetkäs,
 Morazımdıñ tel töböñ
 Barıhı la töşöngäs,
 Barı xalıq şawlaşıp,
 İzewkäyğä barırğa,
 Unı ezläp tabırğa,
 Bötä eşte horarğa,
 Tiyeşep hüź töynägän.
 İzewkäyzän his unday
 Yamanlıq eş bulmaş tip,
 Şaw-şıw qupqas Uralda,
 Morazım Ural taşlağan.
 Dimdeñ beye — Narış bey,
 Bil ғаwğanı işetkäs,
 Tora beyzän talanıп,
 Bik күp vaqıt intekkäs,
 Morazımdı saqırtqan.
 Morazım bargas, il yıуıp,
 Narış üzeneñ qartlıgın,
 Batırlıgı qaytqanın
 İlgä tezep höylägäs,
 Asırlar gelip geçtikçe,
 koca dünyada ne dar?
 Koca dünyada oynayan,
 süslü çizme seçen
 misafirin çizmesi dar.
 Soyumuzun geldiği geniş yurтта
 orman, çayır yetiştiginde,
 dağın yamaçları yemişlenir.
 Soyumuzun geldiği geniş yurтта
 bahadırdan bahadır doğduğunda,
 bahadırılık yolunda koştuğunda,
 babadan görüp ok yontsa,
 yurdun yüzü ağarır.
 Bahadırdan bahadır doğduğunda
 bahadırılık yolunda koştuğunda,
 babaya silah doğrultsa,
 halkın yüzü kararır.
 Habrav'ın bu sözünü
 bütün bahadırlar işitince,
 Muradım'ın sözlerini
 hepsi de düşününce,
 bütün halk gürlütiyle
 Edige'ye gidelim,
 onu arayıp bulalım,
 bütün olanları soralım,
 diye sözleşmişler.
 Edige'den hiç böyle
 kötülük gelmez deyip,
 kargaşa çıkınca Ural'da,
 Muradım Ural'ı terketti.
 Dim'in beyi Narış Bey,
 bu kavgayı duyunca,
 Tora Bey'den zarar görüp
 uzun zaman acı çekince,
 Muradım'ı çağırттı.
 Muradım gidince, yurdu toplayıp
 Narış, kendisinin yaşlılığını,
 bahadırılığının geçtiğini,
 bir bir halka söylemiş.

- Бетә иле, туй яһап,
Моразымды бей қылған.
Моразым Димдә бей булғас,
Бетә эште қулға алғас,
4405 Дим, Ашқазар буйзарын
Тора бейзән айырырға
Яу асмайса, “Тора бей
Был һыу буйзан қул тартһын!”—
Тип, илсехен ебәргән.
4410 Моразымдың һорауын
Тора бей зә қакмаған.
Күрше-күлән дуслығын
Белдереүгә, үзенә
Моразымды сақырған.
4415 Былар икәү—дуҫ-татыу,
Бергә бер йыл йәшәгәс,
Алмаш-тилмәш беренә
Кунак булып йөрөгәс,
Тора бей зә ышанып,
4420 Моразымға таянып,
Яман таузың итәген,
Изел, Яйық, Нөгөштә —
Қыпсақ, Табын, Катайзың
Йәшәп ятқан төйәген
4425 Үз қулына алырға
Бер сақ килеп яу асқан.
Моразымды Тора бей
Яуза ярзам итергә
Ат ебәреп сақыртқас,
4430 Бер һүз әйтмәй Моразым
Илселәрзе қайтарған.
Һуңынан да Моразым
Тора бейзе яқларға
Атқа менеп сықмаған!
4435 Моразым батыр бер сақта
Тәрән уйға талған да,
Ыңйықайға шомло тел мән,
Былай тийеп һүз асқан:
— Атам бер бей булғанмы,
- Bötä ile, tuy yahap,
Morazımdı bey qılğan.
Morazım Dimdä bey bulğas,
Bötä eşte qulğa alğas,
Dim, Aşqazar buyzarın
Tora beyzän ayırırğa
Yaw asmaysa, “Tora bey
Bil hıw buyzan qul tarthın!”—
Tip, ilsehen yebärgän.
Morazımdıñ horawın
Tora bey zä qaqlağan.
Kürşe-külän duşlıgın
Belderevgä, üzenä
Morazımdı saqırğan.
Bılar ikäv—duş-tatıw,
Bergä ber yıl yäşägäs,
Almaş-tilmäş berenä
Qunaq bulıp yörögäs,
Tora bey zä ıshanıp,
Morazımğa tayanıp,
Yaman tawziñ itägen,
İzel, Yayıq, Nögöştö —
Qıpsaq, Tabın, Qatayziñ
Yäşäp yatqan töyägen
Üz qulına alırğa
Ber saq kilep yaw asqan.
Morazımdı Tora bey
Yawza yarzam itergä
At yebärep saqırtqas,
Ber hüz äytmäy Morazım
İlselärze qaytarğan.
Huñınan da Morazım
Tora beyze yaqlarğa
Atqa menep sıqlağan!
Morazım batır ber saqta
Tärän uyğa talğan da,
Inıyqayğa şomlo tel män,
Bilay tiyep hüz asqan:
— Atam ber bey bulğanmı,
- Bütün yurda şölen verip,
Muradım'ı bey yapmış.
Muradım Dim'de bey olunca
bütün işleri ele alınca,
Dim ve Aşkazar boylarını
Tora Bey'den ayırmaya
savaşmadan “Tora Bey,
bu su boyundan elini çeksin!”—
deyip, elçisini göndermiş.
Muradım'ın isteğini
Tora Bey de geri çevirmemiş.
İyi komşuluk ve dostluğunu
göstermek için, yanına
Muradım'ı çağırmış.
Bunlar ikisi dostça,
birlikte bir yıl yaşayınca,
birbirlerine teklifsiz
konuk olunca,
Tora Bey de inanıp,
Muradım'a güvenip
Yaman Dağ'ın eteğini,
İdil, Yayık ve Nögös'ü;
Kıpçak, Tabın ve Katayların
yaşadıkları yurtlarını
eline geçirmek için
bir gün geldi savaş açtı.
Tora Bey, Muradım'ı
savaşa yardım etmeye
at gönderip çağırınca,
Muradım bir söz söylemeden
elçileri geri göndermiş.
Sonrasında Muradım,
Tora Bey'e destek vermeye
atına binip gitmemiş.
Muradım Batır bir zaman
derin düşüncelere dalmış da,
Inıykay'a sert bir dille
şöyle diyerek söze başlamış:
— Babam bey mi idi ki,

- 4440 Әсәм бикә булғанмы,
 Хиңә тинтәк булдым мин?
 “Ирмен тигән ир булмаҫ,
 Серзең төбөн тапмаһа;
 Катын катын булмаҫ ул,
- 4445 Башка муйын булмаһа,
 Канға батқан иренен
 Кылыс кынын һөртмәһә”, —
 Тигән һүзе атамдың
 Нимә булды, Ыңыйғай?
- 4450 Ыңыйғай:
 — Сәсәм озон булһа ла,
 Акылым юйым, Моразым!
 Тәхет өсөн талашқан
 Ағам, Янбай һүзенә
- 4455 Алыотландым, Моразым!
 Хиңән кылыс кайратқан —
 Яман уйым, Моразым!
 Кылысың канын һөртөргә —
 Минен буйым, Моразым! —
- 4460 Тигән һүзен әйткән дә,
 Һушһыз булып, Ыңыйғай
 Аяғына йығылған.
 Моразым эште аңлаған,
 Узған эшкә үкенгән,
- 4465 Ыңыйғайдың шул ерзә
 Башын сабып осорған.
 Моразым йыйған тиз яуын,
 Алға алған үз уйын:
 Атқа менгән алла тип,
- 4470 Кылыс алған яуға тип;
 Айлыҡ юлды — өс көндә
 Барып еткән Урзаға.
 Атаһы Урзала булһа,
 Тәү атаһын күрмәшкә;
- 4475 Тура барып һарайға,
 Кадир менән Янбайға
 Яу асырға уйлаған.
 Моразым ингәс һарайға,
- Äsä́m bikä bulğanmı,
 Hiñä tintäk buldım min?
 “İrmen tigän ir bulmaş,
 Serzeñ töbön tapmaha;
 Qatın qatın bulmaş ul,
 Başqa muyın bulmaha,
 Qanğa batqan ireneñ
 Qılıs qının hörtmähä”, —
 Tigän hüze atamdıñ
 Nimä buldı, İnyıqay?
 İnyıqay:
 — Säsä́m ozon bulha la,
 Aqlım yuyım, Morazım!
 Täxet ösön talaşqan
 Ağam, Yanbay hüzenä
 Alyotlandım, Morazım!
 Hiñän qılıs qayratqan —
 Yaman uyım, Morazım!
 Qılısıñ qanın hörtörgä —
 Mineñ buyım, Morazım! —
- Tigän hüzen äytkän dä,
 Huşhız bulıp, İnyıqay
 Ayağına yıǵılğan.
 Morazım eşte añlağan,
 Uzğan eşkä ükengän,
 İnyıqaydıñ şul yerzä
 Başın sabıp osorğan.
 Morazım yıyğan tiz yawın,
 Alğa alğan üz uyın:
 Atqa mengän alla tip,
 Qılıs alğan yawğa tip;
 Ayılıq yuldı — ös köndä
 Barıp yetkän Urzağa.
 Atahı Urzala bulha,
 Täw atahın kürmäşkä;
 Tura barıp harayğa,
 Qadir menän Yanbayğa
 Yaw asırğa uylagan.
 Morazım ingäs harayğa,
- anam bike mi idi ki,
 sana eş oldum ben?
 “Erim diyen er olmaz,
 sırrın manasına ermezse.
 Kadın, kadın olmaz,
 başa boyun olmazsa.
 Kana batan erinin
 kılıç kınını temizlemezse”
 şeklindeki babamın sözleri
 ne demek İnyıkay?
 İnyıkay:
 — Saçım uzun olsa da,
 aklımı yitirdim, Muradım!
 Taht için dalaşan,
 ağamın, Yanbay’ın sözüne
 aldandım Muradım!
 Sana kılıç savurturan
 kötü fikrim, Muradım!
 Kılıcının kanını temizlemeye,
 işte boynum, Muradım!
 Diye konuştu da
 bayılıp İnyıkay
 ayağına yıǵıldı.
 Muradım işi anladı,
 yaptıklarına hayıflandı.
 Hemen oracıkta İnyıkay’ın
 başını kesip uçurdu.
 Muradım derhal ordusunu topladı.
 Aklına sığmıp,
 ata bindi Allah deyip,
 kılıç aldı düşmana deyip,
 bir aylık yolu, üç günde
 alıp, vardı Orda’ya.
 Babası Orda’da olsa da,
 önce babasını görmeden,
 doğru saraya gidip,
 Kadir ile Yanbay’a
 savaş açmayı düşündü.
 Muradım saraya girince,

	КаDIR менән Янбайға	Qadir menән Yanbayğa	Kadir ile Yanbay'a
4480	Былай тип һүз башлаған: — Мин—мин инем, мин инем, Яуға каршы сыгкканда, Батыр торған ир инем! Аш-һыу эскөн сағымда,	Bılay tip hüz başlağan: — Min—min inem, min inem, Yawğa qarşı sıqqanda, Batur torğan ir inem! Aş-hıw eskän sağımda,	şöyle diyerek söze başladı: — Ben, ben idim, ben idim, düşmana karşı çıktığımda, bahadırılık gösteren er idim! Yiyip içtiğim vakitler
4485	Ямандар юк, тир инем! Яузан бүтән урында Дошманым юк, тир инем! Ажәлем мән аңлашкан, Мин үлем юк, тир инем!	Yamandar yuq, tir inem! Yawzan bütän urında Doşmanım yuq, tir inem! Äjälem män añlaşqan, Min ülem yuq, tir inem!	yamanlar yok der idim! Savaştan başka yerde düşmanım yok der idim! Ecelim ile anlaşılan ben, ölüm yok der idim!
4490	Саузагәрзән бүтәндә Ике тел юк, тир инем! Косағымда ятканды Түшим асты барыһын — Серзәшем ул, тир инем!	Sawzagärzän bütändä İke tel yuq, tir inem! Qosağımda yatqandı Tüşim aştı barıhın — Serzäşem ul, tir inem!	Tüccarlardan başkasında iki dil yok der idim! Kucağımda yatanı düşümün altındakileri sırdaşım o, der idim!
4495	Яу, яу тигән яузы мин — Торқалы ир, тир инем! Дошман, дошман тигәндә — Конон эзләп, кан һорап, Атка менгән, тир инем!	Yaw, yaw tigän yawzı min — Torqalı ir, tir inem! Doşman, doşman tigändä — Qonon ezläp, qan horap, Atqa mengän, tir inem!	Savaş, savaş diyen düşmanı ben, tolgalı er, der idim! Düşman, düşman dendiğinde, öç izleyip, kan isteyen, ata binmiş der idim!
4500	Хан балаһы ақ һөйәк, Ата дошман һин икән! Ике телле, бер ауыз — Янбай дошман, һин икән! Изеүкәй мән Моразым	Xan balahı aq höyäk, Ata doşman hin ikän! İke telle, ber awız — Yanbay doşman, hin ikän! İzevkäy män Morazım	Han oğlu, soylu! Baba düşmanım senmişsin! İki dilli, bir ağızlı Yanbay, düşmanım senmişsin! Edige ile Muradım
4505	Һеззәң көткән яу икән! Мин, мин килдем, мин килдем, Урзаңа төбәп, мин килдем! Изелдә ятқан зур илгә Мал тултырам тип килдем!	Hezzəñ kötkän yaw ikän! Min, min kildem, min kildem, Urzaña töbäp, min kildem! İzeldä yatqan zur ilgä Mal tultıram tip kildem!	sizin beklediğiniz düşmanmış! Ben, ben geldim, ben geldim, Orda'na doğru ben geldim! İdil'deki büyük yurda mal doldurayım diye geldim!
4510	Һиндәй яуыз хандарзы, Карыны йуан Янбайзы Айыузай тауышын бакыртып, Кабырғаны һындырып, Кара қанын ағызып,	Hindäy yawız xandarzı, Qarını yıwan Yanbayzı Ayıwzay tawışın baqırtıp, Qabırğanı hindırıp, Qara qanın ağızıp,	Senin gibi yavuz hanları, karnı büyük Yanbay'ı ayı gibi bağırtıp, kaburganı kırıp, kara kanını akıtıp,
4515	Ат бауырынан йөззөрөп, Қанығыз эсәм тип килдем! Бүләне башлаған иленде	At bawırınan yözzöröp, Qanıgız esäm tip kildem! Bülenä başlağan ileñde	at üstünden düşürüp, kanınızı içeyim diye geldim! Bölünmeye başlayan yurdunu

	Өрккән куйзай итергә, Айырыла башлаган иленде	Örkkän quyzay itergä, Ayırıla başlagan ilefide	ürkmüş koyuna benzetmeye ayrılmaya başlayan yurdunu
4520	Айырылган куйзай итергә, Яуығыз көсәп, ат мендем!— Тигән һүзен Моразым Ханға һөйләп бөткән дә, Янбай менән Кадирзың	Ayırılğan quyzay itergä, Yawıǵız köşäp, at mendem!— Tigän hüzən Morazım Xanğa höyläp bötқан дә, Yanbay menän Qadirzıñ	ayrılan koyun gibi meletmeye, savaşmaya sizinle at bindim! diye sözlerini Muradım hana söyleyip bitirdiğinde de, Yanbay ile Kadir'in
4525	Башын сабып өзгән, ти; Бетә илде йыйған, ти. Элек ханға каршы, Үзенә кәңәшсе булған Бер батырзы һайлатып,	Başın sabıp özgän, ti; Bötä ilde yıǵan, ti. Elek xanğa qarşı, Üzenä kәñäşse bulğan Ber batırzı haylatıp,	başlarını kesip kopartmış. Bütün yurdu toplamış. Önceki hana karşı kendisine danışmanlık yapan bir bahadırı seçtirip,
4530	Урзаға бей қылған, ти. Был батыр бей булғас та Моразым фарман таратқан: Изеүкәйгә барырға, Бетә эштең булғанын	Urzağa bey qılğan, ti. Bıl batır bey bulğas ta Morazım farman taratқан: İzevkäygä barırға, Bötä eşteñ bulğanın	Orda'ya bey yapmış. Bu bahadır bey olduğunda Muradım ferman çıkartmış. Edige'ye gitmeye bütün olan biteni
4535	Уға асып һалырға, Сатмыр ханға бүләккә Бер өйөр мал қыузырып, Моразым ошо бейзе Шул көн юлға озатқан.	Uğa asıp halırға, Satmır xanğa büläkkä Ber öyör mal қıwzırıp, Morazım oşo beyze Şul kön yulğa ozatқан.	ona açıkça anlatmaya, Timur Han'a hediye bir sürü mal gönderip, Muradım o beyi o gün yola çıkartmış.
4540	Ақ Урзанан яңы бей Сатмыр ханға килгәс тә, Изеүкәйзе тәү күреп, Бетә серзе аскас та, Изеүкәй эште аңлаған.	Aq Urzanan yañı bey Satmır xanğa kilgäs tä, İzevkäyze täv күrep, Bötä serze asqas ta, İzevkäy eşte aңlağan.	Ak Orda'dan yeni bey Timur Han'a gelince önce Edige'yi görüp, bütün sırları anlatınca Edige işi anlamış.
4545	Эштең төбөн барын да Сатмыр ханға әйтмөгән. Сатмыр хан был йәш бейгә Қырын күзен һалған, ти. Изеүкәй быға юл куймай,	Eşteñ töbön barın da Satmır xanğa äytmägän. Satmır xan bıl yäş beygä Qırın күzen halğan, ti. İzevkäy bıǵa yul quymay,	İşin bütün ayrıntılarını Timur Han'a söylememiş. Timur Han bu genç beye, yan gözle bakmış. Edige buna izin vermeyip,
4550	Сатмыр хандың янында Был йәш бейзе яклаған. Изеүкәй, бейзе озатқас, Был бей аша Уралда, Яу сыққананын ишеткәс,	Satmır xandıñ yanında Bıl yäş beyze yaqlağan. İzevkäy, beyze ozatqas, Bıl bey aша Uralda, Yaw sıqqanанын іšetkäs,	Timur Han'ın yanında bu genç beyi savunmuş. Edige, beyi yolcu edince, bu bey sayesinde Ural'da savaş çıktığını duyunca,
4555	Сатмыр ханға аулақта Үз теләген аңлатқан:	Satmır xanға awlaqta Üz telägen aңlatқан:	Timur Han'a ıssız bir yerde kendi dileğini anlatmış.

- Ай оло хан, уйласы,
 Айткән һүзем тыңласы:
 Үзең атка менмәгән,
 4560 Һис тә яузы күрмәгән,
 Атанан мирасың итеп,
 Ханлык алған ир түгел!
 Төнгә аткан Иртешен
 Көнгә аткан Балкашын
 4565 Ике имсәге ханаған,
 Буйында илен йәйзергән,
 Тарбаға тау япрағы
 Бер армытқа басқанда,
 “Мин—Сыңғыз!”— тип қысқырған,
 4570 Оло Сыңғыз һуңынан
 Ханлык қылған Үгәдәй
 Төйәк иткән урынға,
 Шуны барып алырға,
 Һис тә тыныс йокламай
 4575 Борсолаһың түгелме?
 Өлкә-өлкә бары үскән
 Иңләп ятқан тифһәндә:
 Қош-қортонә ояға —
 Осқаты ман юшаны;
 4580 Аты сәсәп, һөһһөрәп,
 Сабып килгән батырға —
 Күләгәһенә алырзай
 Шыр урманға алышқан,
 Унда-һанда һерәйеп,
 4585 Күкһәуел тигән ағасы;
 Юйып тифһән тынлығын
 Сыр-сыу килеп сәркелдәп
 Һыуыр, йомран, сисқаны;
 Қоҫоғона аунаған
 4590 Туйза эскән қозалай,
 Табынынан азашып,
 Қамышында йәшәгән
 Һазға аунаған қабаны;
 Бозға ятып бәрәнләп,
 4595 Йәше тулып, мандымай,
- Ay olo xan, uylası,
 Äytkän hüzem tıñlası:
 Üzeñ atqa menmägän,
 His tä yawzı kürmägän,
 Atanan mirasıñ itep,
 Xanlıq alğan ir tügel!
 Töngä aqqan İrteşen
 Köngä aqqan Balqaşın
 İke imsäge hanağan,
 Buyında ilen yäyzergän,
 Tarbağa taw yaprağı
 Ber armitqa başqanda,
 “Min—Sıñgız!”— tip qısqırğan,
 Olo Sıñgız huñınan
 Xanlıq qılğan Ügädäy
 Töyäk itkän urınğa,
 Şunı barıp alırğa,
 His tä tınıs yoqlamay
 Borsolahıñ tügelme?
 Ölkä-ölkä barı üskän
 İñläp yatqan tiphändä:
 Qoş-qortona oyağa —
 Osqatı man yuşanı;
 Atı säsäp, hömhöräp,
 Sabıp kilgän batırğa —
 Külägähenä alırzay
 Şır urmanğa alışqan,
 Unda-handa heräyep,
 Kükhävel tigän ağası;
 Yuuyıp tiphän tınlıgın
 Sır-sıw kilep särkeldäp
 Hıwir, yomran, sısqanı;
 Qoşoğona awnağan
 Tuyza eskän qozalay,
 Tabınınan azaşıp,
 Qamışında yäşägän
 Hazğa awnağan qabanı;
 Bozğa yatıp bäränläp,
 Yäşe tulıp, mandımay,
- Ey ulu han, dıñşuntıñız!
 Dediklerimi dinleyiniz.
 Siz ata binmemiş,
 hiç de savaş görmemiş,
 babadan miras olarak,
 hanlık alan er değılsiniz!
 Kuzeye akan İrtiş’in
 güneye akan Balkaş’ın
 iki emziğı sayılan,
 boyunda halkını yaşatan,
 hindiba, dağ yaprağı
 yamaçları basınca,
 “Ben Cengiz” deyip haykıran,
 ulu Cengiz’den sonra
 hanlık süren Ögedey’in
 yaşadığı yere,
 gidip orayı almaya
 rahat uyuyamayıp
 atılırsın değıl mi?
 Öbek öbek her şeyin yetiştigi
 örttükleri kıranda:
 Kurduna kuşuna yuva
 kavağı ile yavşanı
 atı yorulup halsiz kalıp,
 koşup gelen bahadıra
 gölge olurcasına
 sık ormana döñüşen
 arada sırada baş kaldırıp
 ak kayın denilen ağacı;
 bozup kıranın sessizliğini
 nazlı nazlı gelip
 gelincik, dağ sıçanı, sıçanı;
 kucağında debelenen
 toyda içen dññtür gibi,
 sürüsünü kaybedip
 kamışlıkta yaşayan,
 bataklıkta ağnayan yaban domuzu;
 buzda yatıp yavrulayıp,
 yaşı dolup kurtulamayan,

	Көзгә сак йөнө купмаған, Дегәнәккә һырылған. Бүлтеректән зур түгел, Ажһыл карһаж бүреһе;	Көзгә сақ yönö qupmaған, Degänäkkä һırılған. Bülterektän zur tügel, Aqһıl qarһаж бүreһe;	keskin gözlü, sağlam yünlü, deyneğe sarılan Yanık kuzudan ²⁸ büyük değil, kırçıl. bodur. çakalı;
4600	Куз есенә калғыған, Алпанлаган байғоштай, Яһа, куньш табалмай, Унда-һанда күренгән Азап бөткән айыуы;	Quz yesenä qalğıған, Alpanlaған bayğoştay, Yatha, qunış tabalмай, Unda-handa kürengән Azap bötкән айıwı;	köz kokusuna yөнelen paytak baykuş gibi yatsa, yer bulamaz, ara sıra görülen azalıp biten айısı;
4605	Јузан калған аякһыз, Менәренә аты юк, Кайта торған йорто юк, Камыш төбөн һақлаған, Ат урзаған карақтай,	Yawzan qalған аyaqһız, Menärenä atı yuq, Qayta torған yorto yuq, Qamış töbөн һaqlaған, At urzaған qaraqтай,	savaşta ayaksız kalan, binmeye atı yok, dönecek yurdu yok, kamış dibini koruyan, at çalan hırsız gibi
4610	Көндөз ятып йоклаган, Осалмайса зарыққан, Каһһан, ите һаз татыр, Тауык аяк, кашка баш Күл, йылғала өйрәге —	Köndöz yatıp yoqlaған, Osalmaysa zarıqqan, Qaphaһı, ite һaz tatır, Tawıq аyaq, qaşqa baş Kül, yılğala öyrәge —	gündüz yatıp uyuklayan, uçamazsa üzülen, yesen, eti saz kokar, saz horozu, yeşilbaş, göl, ırmak ördeği;
4615	Бары буйын йәмләгән, Буйын буйлап йөрөгәндә, Ком бураны уйнаған, Уба-уба тозона Бөтә иле маһайған;	Barı buyın yämlәgән; Buyın buylap yörögändә, Qom buranı uynaған; Uba-uba tozona Bötә ile mahayған;	hepsi boyunda yemlenir. Boylarını boyladıklarında kum fırtınası çıkan, öbek öbek tozlarına bütün yurdu bulanana;
4620	Өзәңгенән бүтәнлек Илендә тимер сықмаған; Сыңғыз хандың ясаһын Бөтә илгә йола тип, Оран һалған Сығтайзың	Özäңgenән bütänlek İlendә timer sıqmaған; Sıңğız xandıң yasaһın Bötә ilgә yola tip, Oran halған Sıđtayzıң	üzengiden başka yurdunda demir çıkmayan, Cengiz Han'ın yarasını bütün halka töre diye haber yayan Çağatay'ın
4625	Төйәге булған Алатау, Уны ла аламын тип, Елкенгән — һин түгелме? Јуза үскән ир батыр Өйзә тыныс йоклармы?	Töyәge bulған Alataw, Unı la alamin tip, Yelkengән — һin tügelme? Yawza üskән ir batır Öyzә tınıs yoqlarмы?	karargahı olan Aladağ, onu da alayım diye yeltenen, sen değil misin? Savaşta büyüyen er bahadır evde rahat uyur mu?
4630	Күбәләген, бал қортон Үз буйына абраған; Алһу, қызыл сәскәһен Кулына тотоп һылыуы	Kübälәgen, bal qorton Üz buyına abraған; Alһıw, qızıl säskәһen Qulina totop һılıwı	Kelebeğini, bal arısını koynunda saklayan; pembeli kızılıl çiçeklerini eline alıp güzellerinin

²⁸ Güz kuzusu, iyi beslenememiş yanık kuzu.

	Мақтап, һөйөп йырлаган,
4635 Хозай бирер йәннәттән
Туғайы һылыу Урал тау!
Үзәк буйын қараһан,
Бәйләнеп ятқан кәрешкә;
Ақлан, сағыл буйзары —	Maqtap, höyöp yırlağan,
Xozay birer yännättän
Tuğayı hılıw Ural taw!
Üzäk buyın qarahañ,
Bäylänep yatqan käreşkä;
Aqlan, sağıl buyzarı —	yırlarında övüp, sevdiği,
Hüda'nın verdiği Cennetten
ormanları güzel Ural Dağ!
Dere boyuna baksan,
sarılıp yatan fiğ,
meydanlar, çakılıklar
4640	Кылған, сәскә һәр төстә;
Колағында алкаһы
Елберләгән һылыузаы,
Көнәркәш үскән ағаслы;
Балаһын көткән әсәләй,
4645 Куйынын асқан қаялы;
Кайнап-кайнап, қабарып,
Қалқып қилгән болоттай,
Бик алыстан күгәреп,
ур япрақлы ағастай	Qılğan, säskä här töstä;
Qolağında alqahı
Yelberlägän hılıwzay,
Könärkäş üskän ağaslı;
Balahın kötkän äsäläy,
Quyının asqan qayalı;
Qaynap-qaynap, qabarıp,
Qalqıp kilgän bolottay,
Bik alıstan kügärep,
.ur yapraqlı ağastay	dede sakalı ve her renkte çiçek.
Kulağında küpesi,
salınan güzel gibi,
güneşe doyup yetişen ağaçlı,
yavrusunu koruyan ana gibi
koynunu açan kayalı;
kaynaya kaynaya kabarıp,
yükselip gelen bulut gibi
çok önce göğeren
büyük yapraklı ağaç gibi
4650	Күренеп ятқан Урал тау!
Бер йәнде лә қуймаштай —
Бетәһен айқап йөрөгән
Айыу, бүре, бөркөтә —
Улар за һөйгән Урал тау!	Kürenep yatqan Ural taw!
Ber yände lä quymaştay —
Bötähen ayqap yörögän
Ayıw, büre, börkötö —
Ular za höygän Ural taw!	görünen Ural Dağ!
Bir canlıyı bırakmayıp,
hepsini kırıp öldüren
ayı, kurt ve kartal,
onların da sevdiği Ural Dağ!
4655	Канаттарын талдырып,
Түл йәйергә ынтылып,
Туғайын, күлен һағынып,
“Уралым!” тип саңқылдап,
Йәш баланың күнелендәй	Qanattarın taldırıp,
Tül yäyergä intılıp,
Tuğayın, külen hağınıp,
“Uralım!” tip sañqıldap,
Yäş balanıñ künelendäy	Kanatlarını çıırıp,
döl yaymaya niyetlenip,
ormanını, gölünü özleyip,
“Uralım” deyip çığık atıp,
küçük çocuğun gönlü gibi
4660	Моңло ап-ақ аққоштар —
Улар за һөйгән Урал тау!
Таң сулпаны қалққас та,
Таң һызылып атқас та,
Һаз талын һайлап һайраған	Moñlo ap-aq aqqoştar —
Ular za höygän Ural taw!
Tañ sulpanı qalqqas ta,
Tañ hızılıp atqas ta,
Haz talın haylap hayrağan	kaygılı ap ak kuğular.
Onların da sevdiği Ural Dağ!
Tan Çolpan'ı kalkınca,
tan çizgisi belirince,
seçtiği saz dallarında öten
4665	Һандуғас та һөйгән тау!
Йылғыр елдән қағылмай,
Һүзәрен сит аңламай,
Араһына ят кәрмәй,
Көңгөр-қаңғыр серләшкән	Handuğas ta höygän taw!
Yılğır yeldän qağılмай,
Hüzärren sit añlamay,
Arahına yat kermäy,
Köñgör-qañğır serläşkän	bülbülün de sevdiği dağ!
Esen yelle eğilmeyen,
sözlerini başkası anlamaz,
aralarına yad girmez,
gizli gizli sırлашан
4670	Егет менән һылыузаы,
Көмөштәй улақтан сылтырап,
Йылғыр аққан йылғаһы —	Yeget menän hılıwzay,
Kömöştäy ulaqtan siltırap,
Yılğır aqqan yılğahı —	yiğit ile güzel gibi,
gümüş gibi bulaktan fıskırıp
çağlayıp akan ırмаğı;

	Улар за һөйгән Урал тау!
Ботағы алтын алкалай,
4675 Япрағы көмөш тәнкәләй,
Тезелеп күккә артылған
Ағасы каплап өскәйен
Йәмләндәргән Урал тау!
Күләндә йөзгән қаз, өйрәк,
4680 Талында һайрап қоштары,
Йәш балалай уйнаған
Битендәге йәнлеге —
Бары мақтаған Урал тау!
Барына әсә — Урал тау!
4685 Барына ата — Урал тау!
Шунда үскән мин батыр.
Миңә лә ата — Урал тау!
Атам кейәү булған ер,
Әсәм килен булған ер,
4690 Өстәм ап-ақ йыуған ер,
Колон айғыр булған ер,
Ятып қалған бер бәрәс,
Мең куй булып үргән ер!
Һәр төстәге йылкынан
4695 Өйөрә туғай тултырған,
Балығы тайзай тулаған,
Бақһы куйзай һыулаған,
Ете ырыу, ун ике йорт —
Урал һетә Изелем
4700 Барыһын да һуғарған;
Һыуы төмен һалмаған,
Эсмәгән йән қалмаған,
Изел, Яйық, Димдәрзең,
Һақмар, Эйек, Әйзәрзең —
4705 Ата-бабам бары ла
Быуын-быуын торған ер!
Ата-әсәләй Уралын,
Үзе тыуған төйәген
Һөймәгән ир булырмы?
4710 Әсәм тыуған бейек тау — | Ular za höyğän Ural taw!
Botağı altın alqalay,
Yaprağı kömös tәnkäläy,
Tezelep kükkä arılğan
Ağası qaplap öškäyen
Yämlәndergән Ural taw!
Külendä yөzğän qaz, öyräk,
Talında hayrap qoştarı,
Yәş balalay uynağan
Bitendәge yәнlege —
Barı maқтаған Ural taw!
Barına әsә — Ural taw!
Barına ata — Ural taw!
Şunda üškän min batır.
Miñä lä ata — Ural taw!
Atam keyäv bulğan yer,
Әsäm kilen bulğan yer,
Öštöm ap-aq yıwğan yer,
Qolon aygır bulğan yer,
Yatıp qalğan ber bäräs,
Meñ quy bulıp ürgән yer!
Här töštәge yılqınan
Öyörө tuğay tultırğan,
Balığı tayzay tulağan,
Baqahı quyzay һıwlağan,
Yete ırw, un ike yort —
Ural һötü İzelem
Barıһın da һuğarğan;
Hıwı tämen halmağan,
Esmägән yән qalmağan,
İzel, Yayıq, Dimdärzeñ,
Haqmar, Eyek, Äyzärzeñ —
Ata-babam barı la
Bıwın-bıwın torğan yer!
Ata-әsäläy Uralın,
Üze tıwğan töyägen
Hөymägән ir bulırmy?
Әsäm tıwğan beyek taw — | onların da sevdiği Ural Dağı!
Dalı altın küpe gibi,
yaprağı gümüş akçe gibi
dizilip göge uzanan
ağacı kaplayıp büyüyen,
süsleyen Ural Dağı!
Gölünde yuzen kaz, ördek,
dalında öten kuşları,
küçük çocuk gibi oynayan,
üstündeki canlıların,
hepsinin övdüğü Ural Dağı!
Hepsine ana Ural Dağı!
Hepsine baba Ural Dağı!
Orada yetişen ben bahadır;
bana da baba Ural Dağı!
Babamın güvey olduğu yer,
anamın gelin olduğu yer,
üstümü ap ak yıkayan yer,
tayın aygır olduğu yer,
unutulan bir şişegin ²⁹
üreyip bin koyun olduğu yer!
Her renk attan
sürüleri vadi dolduran,
balığı tay gibi zıplayan,
kurbağası koyun gibi su içen,
yedi boy, on iki yurt,
Ural sütü İdil'im
hepsini de sulayan.
Suyu acımayan,
içmeyen can kalmayan,
İdil, Yayık, Dimlerin,
Sakmar, İyik, Haydar'ın,
atam, babam hepsinin de
nesiller boyu oturduğu yer!
Ana baba gibi Ural'ını
doğduğu öz yurdunu
sevmeyen er olur mu?
Anamın doğduğu yüce dağ, |
|--|---|--|---|

²⁹ Şişek; altı aydan büyük, bir yaşına gelmemiş dişi kuzu.

	Баба Төкләс һарайы. Изелдә тороп, уҡ аһа, Яйыҡка барып юғалған; Үзе тауза ултырып,	Baba Tökläş harayı. İzeldä torop, uq aha, Yayıqqa barıp yuğalgan; Üze tawza ultırıp,	Baba Tökleş'in sarayı. İdil'de durup ok atsa, Yayık'a düşüp yok olan, kendi dağda oturup,
4715	Ун ике бейзе үлтергән, Теләгенә еткергән, Тояғы ергә теймәгән Толпарзай ғына ат менгән, Үзе һөйгән душына	Un ike beyze ültergän, Telägenä yetkergän, Toyağı yergä teymägän Tolparzay ғыna at mengän, Üze höygän duşına	on iki beyi öldüren, dileğine ulaştırın, toynağı yere değmeyen, tulpar ata binen, sevdiği dostuna
4720	Артығым китә тимәгән Баба Гәзиз улынан, Әүлийә Төкләс бабанан Тора тигән ул тыуған. Изел, Димдең буйында,	Artıgım kitä timägän Baba/äziz ulınan, Ävliyä Tökläş babanan Tora tigän ul twğan. İzel, Dimdeñ buyında,	artığım gitsin demeyen Baba Aziz oğlundan, Evliya Tökles Baba'dan Tora denilir, o doğdu. İdil, Dim boylarında,
4725	Атанан қалып, бей булған, Ата юлын қыумаған, Илем шунан қыураған, Шуға йөрәге ташмаған — Илгә батыр булырмы?	Atanan qalıp, bey bulğan, Ata yulın qıwmağan, İlem şunan qıwrağan, Şuğa yöräge taşmağan — İlgä batır bulırımı?	atadan kalıp bey oldu. Ata yolunu izlemedi, halkım elinde kıvranır. Buna yüreği kabarmayan, yurda bahadır olur mu?
4730	Ат уйнатқан батырзың Барын сүпләп хур иткән, Кәпәс кейгән батырзың Барын йыйып қол иткән, Ғылыу қыззың барыһын,	At uynatqan batırzıñ Barın süpläp xur itkän, Käpäs keygän batırzıñ Barın yuyıp qol itkän, Hılıw qızzıñ barıñın,	At oynatan bahadırların hepsini birer birer aşığılayan, börk giyen bahadırların hepsini toplayıp köle eden, güzel kızların hepsinin
4735	Егеҗен һуйып, тол иткән, Көләс йөзлә илемдәң Күз йәшене күл иткән Батыр тыуған йорттарзың, Барыһын да көл иткән	Yegeten huyıp, tol itkän, Köläs yözlä ilemdäñ Küz yäşene kül itkän Batır twğan yorttarzıñ, Barıñın da köl itkän	yiğitlerini öldürüp dul bırakan, güleç yüzlü halkımın göz yaşını göl eden, bahadır doğan yurtların hepsini de kül eden,
4740	Нарыс тигән бер батыр Ил таларға яу йыйған, Шул дошманға яу асмай, Батыр ятып тынырмы? Иле қанға батқанда,	Narış tigän ber batır İl talarğa yaw uyğan, Şul doşmanga yaw asmay, Batır yatıp tınırımı? İle qanğa batqanda,	Narış denilen bir bahadır yurdu talan etmeye ordu toplamış, bu düşmana savaş açmayıp bahadır rahat uyur mu? Yurdu kana boyandığında
4745	Қанһыраған илене Яқлап сапмаған егеҗ Илгә батыр булырмы? Үз илемә қайтайым, Баба Төкләс тауына	Qanһırağan ilene Yaqlap sapmağan yeget İlgä batır bulırımı? Üz ilemä qaytayım, Baba Tökläş tawına	kan yutan yurdunu korumaya koşmayan yiğit, yurda bahadır olur mu? Öz yurduma döneyim, Baba Tökleş Dağı'na

4750	Менеп уғым атайым!
Изелем быйып, тынсытып,
Илемә ирек бирмәйсә,
Малың алып, йонсотоп,
Ил талаусы бейзәрзе —	Menep uğım atayım!
İzelem bıyıp, tınsıtıp,
İlemä irek birmäysä,
Malın alıp, yonsotop,
İl talawsı beyzärze —	ыкып okumu atayım!
İdil’imi per perişan edip
halkıma rahat vermeyen,
malını alıp, acı çektirip
yurdu talan eden beylerin
hepsini yurttan kovayım!
Edige’nin bu sözünü
Timur sessizce dinledi.
Sırdaşı beylerini
toplayıp, her şeyi söylemiş.
Danışıp konuşup
Timur Han’ın beyleri,
Edige’nin dileğini
hiç biri de reddetmedi.
Timur Han da o an
gülümseyerek baktı da,
Edige’ye dönüp
sözüne şöyle başladı:
— Ey Edige, Edige,
nereye gittiysen orada
dilediğini yaptın.
Toktamış’la dururken
bütün hakimler afallayıp
cevap veremediklerinde
sen cevapsız kalmadın.
Senden sormak istiyorum:
Birisi gitmiş pazara,
bir yük kömür satmaya.
İstermiş üç yetmişlik
yükündekilerin hepsine.
Alıcı bakmış da
on yetmişlik vermiş de,
yükündekilerin hepsine.
Satın almış hepsini de,
kömürü eve göndermiş,
“yükün içine at da girer” deyip
atını da almış.
Bana dava edip gelince
satıcıyı tersledim de,
4755	Барын илдән кыуайым!
Изеүкәйзәнн был һүзен
Сатмыр аулақ тыңлаған,
Сер һыйырзай бейзәрен
Йыйып, барын һөйләгән,	Barın ildän qıwayım!
İzvükäyzenn bıl hützen
Satmır awlaq tıflağan,
Ser hıyırzay beyzären
Yıyıp, barın höylägän,
Käñäş-töñäş itkändä,
Satmır xandıñ beyzäre
İzvükäyzenni telägen
Berehe lä qaçmağan.
Satmır xan da şul saqta,
Yılмайып қарап торған да,
Изеүкәйгә қарата
Былай һүзен башлаған:
— Ай Изеүкәй, Изеүкәй,
Қайза башаң, шул ерзә	Barın ildän qıwayım!
İzvükäyzenn bıl hützen
Satmır awlaq tıflağan,
Ser hıyırzay beyzären
Yıyıp, barın höylägän,
Käñäş-töñäş itkändä,
Satmır xandıñ beyzäre
İzvükäyzenni telägen
Berehe lä qaçmağan.
Satmır xan da şul saqta,
Yılмайып қарап торған да,
Изеүкәйгә қарата
Былай һүзен башлаған:
— Ay İzvükäy, İzvükäy,
Qayza başañ, şul yerzä
4760	Кәңәш-төңәш иткәндә,
Сатмыр хандың бейзәре
Изеүкәйзән теләген
Береһе лә қақмаған.
Сатмыр хан да шул сакта,	Ni telähän—eşläneñ.
Tuqtamışta torğanda,
Bötä xakim, aptırap,
Ber yawaphız qalğanda,
Hin yawaphız qalmanıñ.	Ni telähän—eşläneñ.
Tuqtamışta torğanda,
Bötä xakim, aptırap,
Ber yawaphız qalğanda,
Hin yawaphız qalmanıñ.
4765	Йылмайып карап торған да,
Изеүкәйгә карата
Былай һүзен башлаған:
— Ай Изеүкәй, Изеүкәй,
Қайза башаң, шул ерзә	Alıwsı qarap torğan da,
Un yetmeşteк birgän дә,
Nämä bulha yögöndä —
Hatıp alğan barın da.
Kümeren öygä ilttergän,
“Yökkä at ta inä”, tip,
Alıp qalğan atın da.
Miñä kilgäs daw qılıp,
Hatiwsını qaçtım da,	Alıwsı qarap torğan da,
Un yetmeşteк birgän дә,
Nämä bulha yögöndä —
Hatıp alğan barın da.
Kümeren öygä ilttergän,
“Yökkä at ta inä”, tip,
Alıp qalğan atın da.
Miñä kilgäs daw qılıp,
Hatiwsını qaçtım da,
4770	Ни теләһәң—ешләһәң.
Туктамышта торғанда,
Бөтә хаким, аптырап,
Бер яуаһыҙ қалғанда,
Һин яуаһыҙ қалманың.	Hinän buldım horarğa:
Beräv bargan bazarğa,
Ber yök kümer hatırğa;
Horağan ös yetmeşteк
Yögöndäge barına.	Hinän buldım horarğa:
Beräv bargan bazarğa,
Ber yök kümer hatırğa;
Horağan ös yetmeşteк
Yögöndäge barına.
4775	Һинән булдым һорарға:
Берәү барған базарға,
Бер йөк күмер һатырға;
Һораған өс етмештек
Йөгөндәге барына.	Alıwsı qarap torğan da,
Un yetmeşteк birgän дә,
Nämä bulha yögöndä —
Hatıp alğan barın da.
Kümeren öygä ilttergän,
“Yökkä at ta inä”, tip,
Alıp qalğan atın da.
Miñä kilgäs daw qılıp,
Hatiwsını qaçtım da,	Alıwsı qarap torğan da,
Un yetmeşteк birgän дә,
Nämä bulha yögöndä —
Hatıp alğan barın da.
Kümeren öygä ilttergän,
“Yökkä at ta inä”, tip,
Alıp qalğan atın da.
Miñä kilgäs daw qılıp,
Hatiwsını qaçtım da,
4780	Алыусы карап торған да,
Ун етмештек биргән дә,
Нәмә булһа йөгөндә —
Һатып алған барын да.
Күмерен өйгә илттергән,	Alıwsı qarap torğan da,
Un yetmeşteк birgän дә,
Nämä bulha yögöndä —
Hatıp alğan barın da.
Kümeren öygä ilttergän,
“Yökkä at ta inä”, tip,
Alıp qalğan atın da.
Miñä kilgäs daw qılıp,
Hatiwsını qaçtım da,	Alıwsı qarap torğan da,
Un yetmeşteк birgän дә,
Nämä bulha yögöndä —
Hatıp alğan barın da.
Kümeren öygä ilttergän,
“Yökkä at ta inä”, tip,
Alıp qalğan atın da.
Miñä kilgäs daw qılıp,
Hatiwsını qaçtım da,
4785	“Йөккә ат та инә”, тип,
Алып қалған атын да.
Миңә қилгәс дау қылып,
Һатыусыны қақтым да,	Alıwsı qarap torğan da,
Un yetmeşteк birgän дә,
Nämä bulha yögöndä —
Hatıp alğan barın da.
Kümeren öygä ilttergän,
“Yökkä at ta inä”, tip,
Alıp qalğan atın da.
Miñä kilgäs daw qılıp,
Hatiwsını qaçtım da,	Alıwsı qarap torğan da,
Un yetmeşteк birgän дә,
Nämä bulha yögöndä —
Hatıp alğan barın da.
Kümeren öygä ilttergän,
“Yökkä at ta inä”, tip,
Alıp qalğan atın da.
Miñä kilgäs daw qılıp,
Hatiwsını qaçtım da,

	Алыусыға була тип,
4790 Альп бирзем атын да.
Бына шул эште һин
Нисек хөкөм итер инең,
Хаким булһан әгәр зә?
Изеүкәй:	Alıwsıǵa bula tip,
Alıp birzem atın da.
Bına şul eşte hin
Nisek xököm iter inefi ,
Xakim bulhan ägär zä?
İzevkäy:	alıcının hakkı deyip
alıp verdim atını da.
İşte bu işe sen
nasıl hüküm verirdin
hakim olsaydın eğer?
Edige:
4795	— Күмер һатқан һатыусының
Бите кара, күңеле ақ;
Илдә туған теле бер,
Уның бүтән теле юк,
Йөк тигәнем күмер тип,	— Kümer hatqan hatıwsınıñ —
Bite qara, küñele aq;
İldä tuǵan tele ber,
Unıñ bütän tele yuq,
Yök tigänem kümer tip,	— Kömür satan satıcının,
yüzü kara, gönlü ak.
Yurdun adamı dili bir.
Onun başka dili yok.
Yük dediğim kömür deyip,
4800	Тартыусы, йөк түгел тип,
Йола қушқан эш күреп,
Йөгөн барын һатам тип,
Бар булғанын һатқан ул.
Алыусы ул саузағәр, —	Tartıwsı, yök tügel tip,
Yola quşqan eş kürep,
Yögön barın hatam tip,
Bar bulǵanın hatqan ul.
Alıwsı ul sawzagär, —	tartan, hepsi yük değil deyip,
töre boyunca iş görüp,
yükün hepsini satayım deyip,
elindekilerinin hepsini satmış o.
Alıcı o tacir;
4805	Ике күңел, ике тел:
Бер күңеле һөйләшкән, —
Һатыусыны алдарға
Икенсеһе уйлашқан.
Йөгө өстөндә ултырып,	İke küñel, ike tel:
Ber küñele höyläşkän, —
Hatıwsını aldarǵa
İkensehe uylaşqan.
Yögö östöndä ultırıp,	iki gönül, iki dil.
Bir gönülü söyleşir,
satıcıyı aldatmaya
ikincisi düşünür.
Yükü üstünde oturup
4810	Сауза итһә һатыусы,
Алыусы уның үзен дә
“Бар булғаны” иһәпләп,
Мәңге тотоп қол итһә,
Алыусының ирке бар!	Sawza ithä hatıwsı,
Alıwsı unıñ üzen дә
“Bar bulǵanı” işäpläp,
Mäñge totop qol ithä,
Alıwsınıñ irke bar!	pazarlık etse satıcı,
alıcı onun kendisini de
“hepsini” diye hesaplayıp
ömür boyu köle etse,
alıcının hakkı var!
4815	Сатмыр хан:
—Кейәү булдың үземә,
Кара якманың йөземә,
Айырылып дуҫ әйәрзең
Арт қашын һорай тигәндәй,	Satmır xan:
—Keyäv buldıñ üzemä,
Qara yaqmanıñ yözömä,
Ayırılır duş eyärzeñ
Art qaşın horay tigändäy,	Timur Han:
— Bana damat oldun,
yüzüme kara çaldırmadın,
ayrılan dost eyerin
arka kaşını sorar dedikleri gibi,
4820	Үпкәләштән булмаһын;
Яуға барыр сағымда
Балтаһыз қыуып урманға
Мине озата тигәндәй,
Күңел қалыу булмаһын!	Üpkäläştän bulmahın;
Yawǵa barır saǵımda
Baltahız qıwıp urmanǵa
Mine ozata tigändäy,
Küñel qalıw bulmahın!	aramız bozulmasın;
Savaşa gider vaktimde
ormana baltasız gönderip
beni yola salıyor dercesine
gönlün kırılmasın!
4825	Мине Сатмыр яһаған
Қылысымды үзеңә ал;
Күп яузарза йөрөткән,	Mine Satmır yahaǵan
Qılısımdı üzefä al;
Küp yawzarza yörötkän,	Beni Timur yapan
kılıcımı kendin al;
çok savaşlarda kullandığın

- Бине Изеүкәй таныткан,
 Булат кылысын аямай,
 4830 Комарткы итеп миңә һал!
 Изеүкәй:
 — Äйткән һүҙең һүз булһын,
 Арала уй бер булһын:
 Кылысың тотоп биргәндә,
 4835 Ни булһа ла, — берлектә
 Миңә булһа, шул сақта
 Булатымды бирәйем!
 Элеүле торған булатын
 Изеүкәй алырға ымлаған.
 4840 Сатмыр хан да шул сағын
 Биленә таққан кылысын,
 Алтын һаплы кылысын,
 Изеүкәйгә бирергә
 Уң кулына алған, ти,
 4845 Халыҡ күреп торған, ти.
 Изеүкәй шунда Сатмырзың
 Кылыс ман ун кулын
 Бергә куша тотқан да:
 — Кылыс менән берлектә
 4850 Ни булһа ла миңә тип,
 Һүз куйыштыҡ, оло хан!
 Кылыс тотқан уң кулың,
 Кылыс таққан муйының,
 Үҙең әйткән хөкөмсә,
 4855 Миңә була, оло хан!..
 Быны ишеткәс, Сатмыр хан
 Үзе қылған хөкөмдөң
 Баш китерлек, қурқыныс
 Бер яман эш икәнен
 4860 Үз эсенән уйлаған.
 Шунда, ултырған ерендә,
 Хөкөмөнә боззороп,
 Ат алыусы артынан
 Бер кешене ебәргән.
 4865 Сатмыр хан:
 — Тау-таш ярып батырһын,
 Hine İzevkäy tanıtqan,
 Bulat qılısın ayamay,
 Qomartqı itep miñä hal!
 İzevkäy:
 — Äytkän hüzefi hüz bulһın,
 Arala uy ber bulһın:
 Qılısıñ totop birgändä,
 Ni bulha la, — berlektä
 Miñä bulha, şul saqta
 Bulatımdı biräyem!
 Elevle torğan bulatın
 İzevkäy alırğa ımlağan.
 Satmır xan da şul sağıñ
 Bilenä taqqan qılısın,
 Altın haplı qılısın,
 İzevkäyğä birergä
 Uñ qulına alğan, ti,
 Xalıq kürep torğan, ti.
 İzevkäy şunda Satmırziñ
 Qılıs man un qulın
 Bergä quşa totqan da:
 — Qılıs menän berlektä
 Ni bulha la miñä tip,
 Hüz quyıştıq, olo xan!
 Qılıs totqan uñ qulıñ,
 Qılıs taqqan muyınıñ,
 Üzeñ äytkän xökömsä,
 Miñä bula, olo xan!..
 Bını išetkäs, Satmır xan
 Üze qılğan xökömdöñ
 Baş kiterlek, qurqınıs
 Ber yaman eş ikänen
 Üz esenän uylağan.
 Şunda, ultırğan yerendä,
 Xökömönö bozzorop,
 At alıwsı artınan
 Ber keşene yebärgän.
 Satmır xan:
 — Taw-taş yarır batırһıñ,
 seni Edige diye tanıtan,
 çelik kılıcını kıskanmadan
 armağan olarak bana ver!
 Edige:
 — Verdiğin söz, söz olsun,
 göntüllerimiz bir olsun.
 Kılıcını tutup verirken
 “ne varsa hepsi de” birlikte
 benim olsa, o zaman
 kılıcımı vereyim.
 Asılı olan kılıcı
 Edige almak istemiş.
 Timur Han da o zaman
 beline taktığı kılıcını,
 altın saplı kılıcını
 Edige’ye vermek için
 sağ eline almış,
 halk da bunu seyrediyormuş.
 Edige o zaman Timur’un
 kılıç ile sağ kolunu
 birlikte tutmuş da:
 — Kılıç ile birlikte
 ne varsa bana deyip
 söz verdik ulu han!
 Kılıç tutan sağ kolun,
 kılıç takılı boynun,
 kendi verdiğin hüküm boyunca
 benim olur, ulu han!
 Bunu duyunca Timur Han
 kendi verdiği hükümün
 baş götürür, korkunç
 bir yaman iş olduğunu
 içinden geçirdi.
 Orada, oturduğu yerde,
 hükümünü bozdurup,
 at alıcısının ardından
 bir kişiyi gönderdi.
 Timur Han:
 — Dağı taşı yarar bahadırsın,

	Ил тоторзай акылың бар; Яу сабырға ат менһән, Ил эйәрттер һының бар.	İl totorzay aqılıñ bar; Yaw sabırğa at menhäñ, İl eyärter hınıñ bar.	yurt yönetecek aklın var. Savaşmaya ata binsen, halkı ardına takar saygınlığın var.
4870	Тағы әйтер һүзем бар, Куя торған шартым бар. Ошо һүземдең осон Табып сисһән, Изеүкәй, Ни теләһән, карыуһыз	Тағи әйтер һүзем бар, Quya torğan şartım bar. Ošo һүземдеñ oson Tabıp sishäñ, İzevkäy, Ni telähäñ, qarıwhız	Daha söylenecek sözüм var, koyacağım şartım var. Bu sözlerimin ucunu bulup çözsен, Edige, ne dilersen itirazsız vermeye niyetim var.
4875	Бирә торған уйым бар; Ышанмастай һүзең мән Һүзем алдык сығарһан, Ала торған коном бар. Борон өскән бер үлән, 4880 Озон булған был үлән. Бер батыр ат менгән дә Күләгә буйлап сапқан, ти. Өс көн, өс төн киткән, ти, Осона сақ еткән, ти.	Birä torğan uyım bar; İşanmaştay һүзеñ män Hүзем aldıq sıgarhañ, Ala torğan qonom bar. Boron öşkän ber үlän, Ozon bulğan bıl үlän. Ber batır at mengän дә Kүlägä buylap sapqan, ti. Ös kön, ös tön kitkän, ti, Osona saq yetkän, ti.	İnanmayan sözleriyle sözlerimi yalan çıkartsan alınacak intikamım var. Eskiden bir ot yetişmiş, bu ot çok uzunmuş. Bir bahadır ata binmiş de gölgesi boyunca koşturmuş. Üç gün, üç gece gitmiş, en ucuna ancak çıkmış.
4885	Бына, Изеүкәй, һин батыр, Яуабың бир ошонда. Яуап бирмәй аһаһан, Алдык ул тип арбаһан, Булатың қалдыр йортонда!	Bına, İzevkäy, hin batır, Yawabıñ bir oşonda. Yawap birmäy azaһañ, Aldıq ul tip arbahañ, Bulatıñ qaldır yortomda!	Evet, Edige, sen bahadır, cevabımı ver hemen. Cevap vermeyip şaşırсан, yalan bu diye hükmetisен, kılıcımı bırak yurdumda!
4890	Изеүкәй: — Йолаһыз за ундай эш Була килә донъяла. Бына без бер атанан — Берәү түгел, өс бала.	İzevkäy: — Yolahız za unday eş Bula kilä don'yala. Bına bez ber atanan — Beräv tügel, ös bala.	Edige: — Görülmemiş de olsa öyle işler olur bu dünyada. Biz de bir babadan bir değıl üç evlat.
4895	Атам, бейлеген юйғас, Мал-тыуары булмағас, Табып алған бер бәрән, Таштан тыуған қаяла. Бәрән булған өс көнлек,	Atam, beylegen yuyғas, Mal-tıwarı bulmaғas, Tabıp alğan ber bärän, Taştan tıwğan qayala. Bärän bulğan ös könlök,	Babam beyliğini kaybettiğinde, malsız mülksüz kaldığında, bir kuzu bulmuş, taşlık, kayalık içinde. Kuzu olmuş üç günlük, ertesine olmuş bir aylık.
4900	Иртән үскән бер айлыҡ, Ике көндә—бер йыллыҡ; Тәкәһе юк-һийе юк, Бишенсе көн был бәрән Бер туктамай бәрәнләп,	İrtän üşkän ber aylıq, İke köndä—ber yıllıq; Täkähe yuq-niye yuq, Bişense kön bıl bärän Ber tuqtamay bäränläp,	İki günde bir yıllık. Erkeğı falan yok, beşinci gün bu kuzu hiç durmaksızın kuzulayıp bir günde doğan kuzulardan
4905	Бер көн тыуған бәрәнгә	Ber kön tıwğan bärängä	

	Мал тупланык—исәбе юк. Шул полона атайым Кырк нар алды егергә; Өс ағайым, йөк тейәп, 4910 Ситкә китте саузаға. Өс ағам да кайтманы, Атам эзләп тапманы. Бына хәзер мин белдем Уларзың кайза булғанын, 4915 Уларзың малын талап, Ниндәй кеше алғанын; Һинең өстә күргән һуң зур ағамдың сапанын, Һин үлтергән икән тип, 4920 Бына хәзер уйланым. Минең һүззе алдык тип, Икеләнәп уйлаһаң, Үзең шартың буйынса, Ни һораһам, карыһың, 4925 Миңә күп яу бирәһең. Минең һүззе ысын тип, Раһларға тырышһаң, Ошо бейзәр алдында Ағамдарзың коно өсөн 4930 Үз башыңды бирәһең. Быны ишеткәс, Сатмыр хан Аптырауға калған, ти. Үз әйткәнсә, Изевгә Бик күп яуын биргән ти. 4935 Изевкәй берзән-бер көнө Яуға батырзар һайлап, Фирзәүесте бергә алып, Әйәрзәре алтынлы, Йүгәндәре көмөшлө, 4940 Икеһе лә бер төслө Буз толпарға атланып, Урал қарай юл тотқан. Яйык аша сыққан, ти, Бәләкәй генә Төйәләс	Mal toplanıq—ışäbe yuq. Şul polona atayım Qırq nar aldı yegergä; Ös aǵayım, yök teyär, Sitkä kitte sawzaǵa. Ös aǵam da qaytmanı, Atam ezläp tapmanı. Bına xəzer min beldem Ularzıñ qayza bulǵanın, Ularzıñ malın talap, Nindäy keşe alǵanın; Hineñ östä kürgän huñ zur aǵamdıñ sapanın, Hin ültärgän ikän tip, Bına xəzer uylanım. Mineñ hüzze aldıq tip, İkelänep uylahañ, Üzeñ şartıñ buyınsa, Ni horaham, qarıwıñız, Miñä küp yaw biräheñ. Mineñ hüzze ısn tip, Raşlarǵa tırışhañ, Oşo beyzär aldında Aǵamdarzıñ qono ösön Üz başıñdı biräheñ. Bını işetkäs, Satmır xan Aptırawǵa qalǵan, ti. Üz äytkänsä, İzevgä Bik küp yawın birgän ti. İzevkäy berzän-ber könö Yawǵa batırzar haylap, Fırzäveste bergä alıp, Eyärzäre altınlı, Yügändäre kömöşlö, İkehe lä ber töslö Buz tolpargä atlanıp, Ural qaray yul totqan. Yayıq aşa sıqqan, ti, Bäläkäy genä Töyäläs	mal topladık hesabı yok. Onların parasıyla babam kırk deve aldı yük taşıtmaya. Üç ağabeyim yük yükleyip uzaklara gitti ticarete. Üç ağabeyim de dönmedi, babam arayıp bulamadı. İşte şimdi ben anladım onların nerede olduğunu, onların malını talan edip kimin aldığını. Senin üstünde gördükten sonra büyük ağabeyimin kaftanını senin öldürmüş olduğunu işte şimdi anladım. Benim sözlerimi yalan diye şüpheyle düşünsen, senin şartın gereğince ne istesem, itirazsız bana çok asker verirsin. Benim sözümü doğru deyip delillemeye çalışsan, şu beylerin önünde ağabeylerimin diyeti için kendi başını verirsin. Bunu duyunca Timur Han afallamış kalmış. Sözünde durup Edige'ye pek çok askerini vermiş. Edige günlerden bir gün, savaşa bahadırlar seçip Firdevs'i yanına alıp eyerleri altınlı, dizginleri gümüşlü, ikisi de aynı renk bez tulpara binip Ural'a doğru yola çıkmışlar. Yayık'ı aşip gitmişler. küçük Töyeleş
--	--	---	---

4945	Тигән һыузың буйында Баба Төкләш кәбере Янын төйәк иткән, ти. Изеүкәйзең килгәнен Моразым да ишетеп,	Tigän hıwzıñ buyında Baba Tökläş kәbere Yanın töyäk itkän, ti. İzevkäyzeñ kilgәnen Morazım da işetep,	denilen suyun boyunda Baba Tökleş kabiri yanında konmuş. Edige'nin geldiğini Muradım da duyup
4950	Батырзарын эйәртеп, Бәхилләшә килгән, ти. Изеүкәйзең яу башы, Төрөкмән батыр—қор башы, Бетә йөгән бушатып.	Batırzarın eyärtep, Bәxillәşә kilgән, ti. İzevkäyzeñ yaw başı, Törökmән batır—qor başı, Bötä yögön buşatıp.	bahadırlarını yanına alıp gönlünü almaya gelmiş. Edige'nin, baş komutanı, korbaşı Türkmen Bahadır bütün yükünü boşaltıp
4955	Тирмә қороп шул ерзә, Ат саптырып бейзәргә, Быны хәбәр иткән, ти. Ат менеп, ер һелкетеп, Төн эсендә бетә ил,	Tirmә qorop şul yerzә, At saptıryp beyzärgә, Bını xəbär itkän, ti. At menep, yer helketep, Tön esendә bötä il,	oracıkta çadır kurup at koşturtup beylere bunu haber vermiş. At binip, yer sarsıp gece boyunca bütün halk
4960	Инәһен тапқан бал қорттай, Барыһы килеп йәткән, ти. Моразымды сакырып Изеүкәй алған аулаққа, Һабраузы — уң яққа,	İnähen tapqan bal qorttay, Barıñı kilep yätkän, ti. Morazımды saqırıp İzevkäy alğan awlaqqa, Habrawzı — uñ yaqqa,	anasını bulmuş bal arısı gibi, hepsi gelip toplaşmış. Muradım'ı çağırıp Edige çekmiş kenara, Habrav'ı sağ tarafına,
4965	Исәнбайзы — һул яққа, Қыпсақ, Табын, Катайзы, Тамъян ман Юрматыны — Барын тезеп ултыртып, Эштең барын һорашқан.	İşәнbayzı — hul yaqqa, Qıpsaq, Tabın, Qatayzı, Tam'yan man Yurmatını — Barın tezep ultırtıp, Eşteñ barın horaşqan.	İsenbay'ı sol tarafına; Kıpçak, Tabın, Katay'ı, Tamyan ile Yurmatı'yı; hepsini sırayla oturtup bütün olanları sormuş.
4970	Изеүкәйгә Моразым, Беренен дә қалдырмай, Энәһенән ебенә Барын тезеп һөйләгән. Изеүкәй:	İzevkäyгә Morazım, Berehen дә qaldırмай, Enähenән yebenә Barın tezep höylәgән. İzevkäy:	Muradım Edige'ye, birini de atlamadan iğneden ipliğe hepsini bir bir söylemiş. Edige:
4975	— Батыр за батыр икән һин, Урзаны ташлап, Уралға Қайтып киткән батыр һин! Тора бейгә дуҫ булып, Нарыҫ бейзең торлағын	— Batır za batır ikән hin, Urzanı taşlap, Uralğa Qayıtp kitkән batır hin! Tora beygә duş bulıp, Narış beyzeñ torlağın	— Bahadırlar içinde bahadırsın, Orda'nı bırakıp, Ural'a geri dönen bahadırsın! Tora Bey'e dost olup Narış Bey'in yurdunu
4980	Төйәк иткән батыр һин! Биленсек башы биш тирәккә Билге төйгән батыр һин! Тора бейзең еренә	Töyäk itkән batır hin! Bilensek başı biş tiräkkә Bilge töygән batır hin! Tora beyzeñ yerenä	mesken eden bahadırsın! Bilensek başındaki beş kavağa belgi koymuş bahadırsın! Tora Bey'in yerine

	Еле лә қакқан батыр һин!	Yele lä qaqqan batır hin!	kazık da çakmış bahadırsın!
4985	Бейзән дусың күп булғас, Биш бейгә бер қолон Тилеп ятқан батыр һин! Тыныс ятқан Урзаны — Уны ла ынйытқан батыр һин!	Beyzän duşın küp bulğas, Biş beygä ber qolon Tilep yatqan batır hin! Tınıs yatqan Urzanı — Unı la ınıtqan batır hin!	Beylerden çok dostun olunca, beş kısrağa bir kulun isteyen bahadırsın! Huzur içindeki Orda'yı, onu da inciten bahadırsın!
4990	Морон төрткән Сатмырзы Шомға һалған батыр һин! Ыласын кунмаç карағас Яһап киткән Урзама Аяғында типкәс юк,	Moron törtkän Satmırzı Şomğa halğan batır hin! İlasın kunmaş qarağas Yahap kitkän Urzama Ayağında tipkäs yuq,	Fırsat kollayan Timur Han'ı işkillendiren bahadırsın! Şahin konmaz köknar haline getirdiğim Orda'ma, ayağında mahmuzu yok,
4995	Йөзләп тыуын бер қыйғыр Юк итерзәй қаруһыз Қаз қундырған батыр һин! Ақ һөйгә сынытқан, Күнеле һиңә береккән,	Yözläp tıwın ber qıyğır Yuq iterzäy qarıwhız Qaz qundırğan batır hin! Aq höyäge sınıtqan, Künele hiñä berekkän,	yüzlercesini bir alıcı kuşun yok edebileceği savunması kaz konduran bahadırsın! Soyluluk onuru kırılan, gönlü sana meyilli
5000	Қылысың һөрткән Ынйының, Олатайзар һүзенә Искә алмай эш итеп, Эйелгән башын юк иткәс, Қылысың һөртәр һылыузы	Qılısın hörtkän ınıyınñı, Olatayzar hüzenä İşkä almay eş itep, Eyelgän başın yuq itkäs, Qılısın hörtör hılıwzı	kılıcını temizleyen ınıy'ın, ulu atalar sözünü dikkate almadan davranıp eğilen başını yok edince, kılıcını temizleyecek güzeli
5005	Инде қайзан табырһың? Таяныс булып Тораға, Уралдың қыу утына Ут һалдырып көл иткәс, Утты қайзан утларһың?	İnde qayzan tabırhın? Tayanıs bulıp Torağa, Uraldın qıw utına Ut haldırıp köl itkäs, Uttı qayzan utlarhın?	şimdi nerden bulursun? Destek olup Tora'ya Ural'ın kuru otuna ateş verip kül edince, otu nereden otlarsın?
5010	Кисеү бирмәс İзелгә, Баһма булып бейзәргә, Торанан İзел кистергәс, Һыуына қан қойзорғас, Һыуы қайзан эсәрһең?	Kisev birmäs İzelgä, Başma bulıp beyzärgä, Toranan İzel kistergäs, Hıwına qan qoyzorgäs, Hıwzı qayzan esärheñ?	Geçit vermez İdil'e köprü olup beylere, Tora'ya İdil'i geçtirince suyunu kana bulayınca suyu nereden içersin?
5015	Ыласындай Уралдың Батырзарын Торанан Қыу иттергәс, Моразым, Һунарға ат менгәндә, Ниндәй қошто сөйөрһең?	İlasınday Uraldın Batırzarın Toranan Qıw ittergäs, Morazım, Hunarğa at mengändä, Nindäy qošto söyörhöñ?	Ural'ın şahin gibi bahadırlarını Tora'ya kurutturup, Muradım, av için ata bindiğinde hangi kuşu uçurursun?
5020	Моразым: — Урзанан мине Уралға Олақтырған шом булды;	Morazım: — Urzanan mine Uralğa Olaqtırğan şom buldı;	Muradım: — Beni Orda'dan Ural'a getiren kuşku oldu.

	Тора ханға дуҫ булғу Алда торған сер булды;	Tora xanğa duş bulıw Alda torğan ser buldı;	Tora Han'a dost olmak gelecek için gerek oldu.
5025	Нарыҫ бейзең торлағы Муйыныма уралған Йыланды табыр ер булды. Биленсек башы биш тирәккә Билге төйзәм йорт өсән;	Narış beyzeñ torlağı Muynıma uralğan Yılandı tabır yer buldı. Bilensek başı biş tiräkkä Bilge töyzöm yort ösön;	Narış Bey'in yurdu boynuma sarılan yılanı bulduğum yer oldu. Bilensek başındaki beş kavağa belgi koydum yurt için!
5030	Биш бейәгә бер колон Мин теленем һөт өсән; Табыныма ил йыйып, Көрәгәмде тултыртып, Иш һайларға үземә	Biş beyägä ber qolon Min telenem höt ösön; Tabınıma il yuyıp, Körägämde tultırtıp, İş haylarga üzemä	Beş kırsağa bir kulun ben istedim süt için! Şölenime halkı yığıp çanağımı doldurtturup kendime eş seçip
5035	Ханға қаршы яу өсән, Тора бейзең еренә Еле қажтым ил өсән. Тыныс ятқан Урзаны Ыңыйттым мин қон өсән;	Xanğa qarşı yaw ösön, Tora beyzeñ yerenä Yele qaqtım il ösön. Tınıs yatqan Urzanı Inyıtım min qon ösön;	hana karşı savaş için Tora Bey'in yerine yel estirdim halk için! Huzur içindeki Orda'yı incittim ben öç için!
5040	Ыласын қунмаҫ Урзаға Яйрап түлен йәйергә Қаз қундырзым ил өсән; Морон төртөр Сатмырға Атқа менеп туқһаңлап,	İlasın qunmaş Urzağa Yayrap tülen yäyergä Qaz qundırzım il ösön; Moron törtör Satmırğa Atqa menep tuqhañlap,	Şahin konmaz Orda'ya yayılıp döl yaysın diye kaz kondurdum halk için! Fırsat kollayan Timur'a doksan kez ata binip
5045	Кул һузмаҫқа бөтә илгә Шомом һалдым ил өсән. Эйелгән баш Ыңыйны, Башын сабып, юк итем, Дошманға тип қайраған	Qul huzmaşqa bötä ilgä Şomom haldım il ösön. Eyelgän baş Inyını, Başın sabıp, yuq ittem, Doşmanğa tip qayrağan	bütün yurda el uzatmaması için gözdağı verdim halk için! Baş eğen Inyı'yı başını kesip yok ettim! Düşmana diye bilediğim
5050	Қылысымды тубарып, Маяк теккән биләнгә Қылыс уқтатқан өсән. Хан қызынан айырылһам, Күзе йәшле, гүмергә	Qılısımdı tubarıp, Mayaq tekkän bilängä Qılıs uqtatqan ösön. Xan qızınan ayırılham, Küze yäşle, gümergä	kılıcımı parçalayıp anıt diken yalçına kılıç sallattığı için. Han kızından ayrılısam gözü yaşlı, ömrünce
5055	Илап йөрәгән, Уралдың Һылыуын һайлап һөйөрмөн. Қыныға қылыс тығқанды Тора күреп ут һалһа, Қара һыуға қан қойһа,	İlap yörögän, Uraldın Hılıwın haylap höyörmön. Qınığa qılıs tuğqandı Tora kürep ut halha, Qara hıwğa qan qoyha,	ağlayan, Ural'ın güzelini seçip severim. Kılıcımı kınına koyduğumu görüp Tora yangın çıkarsa, kara suyu kana bulasa,
5060	Йөрәген ярып, һөзгә итеп, Тондороп битем йыуырмын;	Yörägen yarıp, hözögө itep, Tondorop bitem yıwırмын;	yüregini yarıp süzgeç yapıp arıtıp yüzümü yıkarım!

	Уралыма ут халһа, Каны менән һуғарып, Йәшел үлән сығарып, 5065 Үртәндән ут утлармын— Таза йөрәк, һылыу йөз, Моразым булып танылғас, Кара аргымак урынына Толпар һайлап ат менгәс, 5070 Изәлдән һыу эсермен. Ете ырыузың төйгә Уралымдың дошманы Тораны кыуһам Уралдан, Язығымды йолармын. 5075 Был һүзәрән ишеткәс, Изәүкәй барын төшөнгән, Бетә халықтың алдында Моразымды қосақлап, Йөрөгәнән һөйләгән: 5080 Изәүкәй: —Торомтайзай йылғыр қош булмас, Турғай за тибер, қаз алмас. Сүлдә лә үскән Моразым Тора ла бейзән хур булмас. 5085 Тәлтермәс тигән йүгерек уқ Батырға яуза иш булмас. Ақ һөйәкле үскән бей Яу батырға куш булмас. Атанан тыуған ул бала, 5090 Ул үстәрмәй, атаның Кәзәрән белер ул булмас; Әсәнән тыуған қыз бала, Қыз үстәрмәй, әсәнән Кәзәрән белер қыз булмас. 5095 Атанан тыуған ир бала, Иле лә һөймәй, ир булмас; Иле һөймәс ир-батыр Илһез зә йөрөп дан алмас;	Uralıma ut halha, Qanı menän huğarıp, Yäşel ülän sıǵarıp, Ürtändän ut utlarmin— Taза yöräk, hılıw yöz, Morazım bulıp tanılgas, Qara argımaq urınına Tolpar haylap at mengäs, İzeldän hıw esermen. Yete ırwuzıñ töyäge Uralımdıñ doşmanı Toranı qıwham Uraldan, Yazıǵımdı yolarmın. Bil hüzzären işetkäs, İzevkäy barın töşöngän, Bötä xalıqtıñ aldında Morazımdı qosaqlap, Yörägenän höylägän: İzevkäy: —Toromtayzay yılıǵır qoş bulmaş, Turgay za tiber, qaz almaş. Süldä lä üskän Morazım Tora la beyzän xur bulmaş. Tältermäş tigän yügerек uq Batırǵa yawza iş bulmaş. Aq höyäkle üskän bey Yaw batırǵa quş bulmaş. Atanan tıwǵan ul bala, Ul üştermäy, atanıñ Qäzären beler ul bulmaş; Äsänän tıwǵan qız bala, Qız üştermäy, äsäneñ Qäzären beler qız bulmaş. Atanan tıwǵan ir bala, İle lä höymäy, ir bulmaş; İle höymäs ir-batır İlhez zä yörop dan almaş;	Uralımı ateşe verse kanıyla sulayıp yeşil çimen çıkartıp yangın yerinde ot otlatırım. Temiz yürekli, güzel yüzlü Muradım diye tanınınca, kara argamak yerine tulpar beğenip at binince İdil'den su içirim. Yedi boyun barınağı Uralımın düşmanı Tora'yı kovsam Ural'dan günahımı başışlatırım. Bu sözlerini duyunca Edige herşeyi anladı. Bütün halkın önünde Muradım'ı kucaklayıp yürekten söyledi: Edige: — Torumtay gibi çevik kuş olmaz, torgay da pençeler, kaz avlamaz. Çölde yetişen Muradım Tora Bey'den de aşağı kalmaz. Deldirme ³⁰ denilen hızlı ok bahadıra savaşta eş olmaz. Soylu yetişen bey düşman bahadıra koşulmaz. Atadan olan oğul evlat, oğul yetiştirmedikçe, atanın kadrini bilir oğul olmaz; anadan doğan kız evlat, kız yetiştirmedikçe, ananın kadrini bilir kız olmaz. Atadan olan er oğul, halkı da sevmezse er olmaz. Halkının sevmediği er bahadır, halksız gezip ün almaz.
--	--	--	--

³⁰ Yeleksiz ok

	Ил тибэргэн дан батыр	İl tibärgän dan batır	Halkının dışladıǵı hiçbir bahadır
5100	Донъяла мәңгә қала алмас. Бауза ла торған талпынып Ақ шонқарзай, һының бар; Илгә лә қылдың зур язығ, Егет тө булып елкенеп,	Don'yala mäñgä qala almaş. Bawza la torǵan talpınıp Aq şonqarzay, hınıñ bar; İlgä lä qıldıñ zur yazıq, Yeget tä bulıp yelkenep,	dünyada bengi ³¹ kalamaz. Baǵlı durup kanat çırgan ak sungur gibi deǵerin var, halka karşı büyük suç işledin. Yiǵit olup yeltenip
5105	Атыңа менеп яу сабып, Атаң да тыуған Уралда Гәйрәтең һалып, дан сәсеп Ақлай за торған қоноң бар. Изеүкәйзең һүзен тыңлағас,	Atıña menep yaw sabıp, Atañ da tıwǵan Uralda Ǵyräteñ halıp, dan säsep Aqlay za torǵan qonoñ bar. İzevkäyzeñ hüzen tıñlaǵas,	atına binip savaşıp atanın doǵduǵu Ural'a gücünü gösterip ün alıp ödenecek borcun var. Edige'nin sözünü dinleyince
5110	Моразым ултырып илаған. Атка менеп, яу асып, Изел буйзарын буйлап, Дошман бейзәрзе турап, Димде, Симде, Изелде,	Morazım ultırıp ilaǵan. Atqa menep, yaw asıp, İzel buyzarın buylap, Doşman beyzärze turap, Dimde, Simde, İzelde,	Muradım oturup aǵladı. Atına binip savaş açıp İdil boylarını boylayıp düşman beyleri doǵrayıp Dim'i, Sim'i, İdil'i
5115	Бәтә Урал армытын Тазартырға бейзәрзән, Алмас қылысын үбеп, Бәтә илдәң алдында Изеүкәйгә һүз биргән.	Bötä Ural armitın Tazartırǵa beyzärzän, Almas qılısın übep, Bötä ildäñ aldında İzevkäygä hüz birgän.	bütün Ural dizisini beylerden temizlemeye, elmas kılıcını öpüp bütün halkın önünde Edige'ye söz verdi.
5120	Изеүкәй атқа менгәндә, Бәтә илде йыйғанда, Мең баштарын билдәләп, Батырзарын бүлгәндә, Яйығ батырзың кинйә улы —	İzevkäy atqa mengändä, Bötä ilde yıyǵanda, Meñ baştarın bildäläp, Batırzarın bülgändä, Yayıq batırzıñ kinyä ulı —	Edige ata bindiǵinde, bütün halkı yıǵdıǵında binbaşılarını seçip bahadırlarını ayırdıǵında, Yayıq Bahadır'ın en küçük oǵlu
5125	Туж батыр ман әсәһе Изеүкәйгә килгән, ти. — Изеүкәй килгәс Уралға, Моразым киткәс тағы ла, Қаяла ятып мүкләнгән,	Tuq batır man әsähe İzevkäygä kilgän, ti. — İzevkäy kilgäs Uralǵa, Morazım kitkäs taǵı la, Qayala yatıp müklängän,	Tok Bahadır ile anası Edige'ye gelmişler. — Edige gelince Ural'a Muradım tekrar gidince kayada yatıp yosunlanan,
5130	Қояш ашап миктәлгән, Шылып төшкән қомташтай, Иттән өйгән күбәләй, Ауызы тешһез кәмшәйгән, Асыу менән сырайы,	Qoyaş aşap miktälgän, Şılıp töşkän qomtaştay, İttän öygän күbäläy, Awızı teşhez kәмşäygän, Asıw menән sırayı,	güneş altında parçalanıp yuvarlanıp düşen kum gibi, et yıǵını gibi, dişsiz aǵız yumrulmuş, betinin benzinin
5135	Қаны қасып, йыйырылған; Ил илаған күз йәше	Qanı qasıp, yıyırılǵan; İl ilaǵan күz yәşe	kanı kaçıp kırışmış; halkına döktüǵü göz yaşı

³¹ Sonsuz, ölümsüz, baki

- Күзен каплап, нулыған
Нарыс бей зә түзәлмәй,
Йөрәге ярылып, йығылған.
- 5140 Азнай, Каскын, Каныккай,
Биккол батыр йөззәрен —
Келәйле йыйып барыһын,
Үзенә һайлап һыу башын,
Меңенә төйәк яһаған.
- 5145 Яйык батыр улдары:
Ашләй, Аслай, Ташлыбай,
Каип, Кармыш, Суракай,
Сурай, Изрис — барыһы
Бер әсәнәң балаһы.
- 5150 Йәш бисәнән тыуғанға,
Тук батырзы ситләтеп,
Һигәзе генә мең булып,
Нарыс бейзәң төйәген,
Тау яғалай итәген,
- 5155 Үззәренә билдәләп,
Қуныш итеп һайлаған,—
Тип, Тук батырзың әсәһе
Изевкәйгә һөйләгәс,
Изевкәй, Тукты йыуатып,
- 5160 Былай тийеп әйткән, ти:
— Атанан етем қалғандың
Йөрәген һары алмайса,
Күзе йәшкә мансылып,
Дошман, дуһын айырып,
- 5165 Урманда уқ юнмайса,
Қара төндөң әңерен
Үзе таңға бормайса,
Өлкәр менән Сулпанды
Тағы айырып белмәйсә,
- 5170 Тимер қазық йондозон
Юлға билдә қылмайса,
Батырмын тип ир егет
- Küzen qaplap, huliğan
Nariş bey zä tüzälmäy,
Yöräge yarılip, yığılğan.
- Aznay, Qasqın, Qanıqay,
Bikqol batır yözzären —
Keläyle uyıp barıhın,
Üzenä haylap һıw başın,
Meñenä töyäk yahagan.
- Yayıq batır uldarı:
Aşläy, Aslay, Taşlıbay,
Qaip, Qarmuş, Suraqay,
Suray, İzris — barıhı
Ber әsәneñ balahı.
- Yäş bisәнән tıwғанға,
Tuq batırzı sitlätep,
Higäze genä meñ bulıp,
Nariş beyzeñ töyägen,
Taw yaғalay itägen,
- Üzzärenä bildäläp,
Qunış itep haylağan,—
Tip, Tuq batırzıñ әsäһe
İzevkäygä höylägäs,
İzevkäy, Tuqtı yıwatıp,
- Bılay tiyep äytkän, ti:
— Atanan yetem qalğandıñ
Yörägen һarı almaysa,
Küze yäşkә mansılıp,
Doşman, duşın ayırıp,
- Urmanda uq yunmaysa,
Qara töndöñ eñeren
Üze tañğa bormaysa,
Ölkär menән Sulpandı
Tağı ayırıp belmäysä,
- Timer qazıq yondozone
Yulğa bildä qılmaysa,
Batırмын tip ir yeget
- gözünü kaplayıp soluyan
Naris Bey de dayanamayıp
yüreği yarılip düşmüş.
Aznay, Kaskın, Kanıkay,
Bikkol Bahadır yüzlüklerini³²,
Kileyli ise toplayıp hepsini,
kendine bir su başı seçip
binliğine³³ karargah hazırladı.
Yayıq Bahadır'ın oğulları:
Aşläy, Aslay, Taşlıbay,
Kaip, Karmuş, Surakay,
Suray, İdris, hepsi
bir ananın oğlu.
Genç hanımdan doğan
Tuk Bahadır'ı dışlayıp
sekizi de binbaşı olup
Naris Bey'in yurdunu,
dağ yakasını ve eteklerini
kendilerine ayırıp
konuş olarak seçtiler.
Deyip, Tuk Bahadır'ın anası
Edige'ye anlatınca,
Edige Tuk'u avutup
şöyle demiş:
— Babadan yetim kalanın
yüreğini sarılık sarmazsa³⁴,
gözü yaşla dolup
düşmanını dostunu ayırıp
ormanda ok yontmazsa,
kara gecenin bitimini
kendi tana çevirmezse,
Ülker ile Çolpan'ı
dahi ayırıp bilmezse,
Demirkazık yıldızını
yolda kılavuz etmezse,
bahadırım deyip er yiğit

³² Yüzlük: alay

³³ binlik: tugay, kolordu

³⁴ Sarılık hastalığı; mecazen dertlenmek, kederlenmek.

	Яуға атын менерме? Һайысқандай сыбарзы, 5175 Һынамаған ир йыйып, Батыр яуға сабырмы? Атан алып әсәнде, Намысын тапап бер илдең, Үзенә уқ төзәтте.	Yawğa atın menerme? Hayışqanday sıbarzı, Hınamağan ir yıyıp, Batır yawğa sabırımı? Atañ alıp äsäñde, Namişın tapap ber ildeñ, Üzenä uq tözätte.	savaşmaya atlanır mı? Saksağan gibi alacalı, sınanmamış erleri yığıp bahadır savaşa gider mi? Baban alıp ananı namusunu çiğneyip bir elin kendine bağladı.
5180	Күзгә сыққан арпалай, Сит қандан тыуған тийеп, Һине тағы был илдә Ағаларың ситләтте. Кара төндә тыуғанға, 5185 Ауырлықтар күргәнгә, Илең өсөн атандың Һырқрап аққан қандары Күз йәшенә қушылып, Йөрәгеңә һөрәм булғанға, 5190 Егетлек йәшенә үзендең Билеңә қорман буузырып, Урал битен саңлатып, Қойон-дауыл уйнатып, Алғыр бөркөттәй үзенде 5195 Қыйғыр итеп танытты. Атанан туғыз туһаң да, Бер қашықтан ейһәң дә, Маңлай тирәң сығарып, Яуза бергә булһаң да, 5200 Үнгәңле батыр булһаң да, Яңғыз қалдың терәкһез; Яңғыз қалып нөгөрзән, Ас аузынан ем көткән Бала қоштай тилмереп, 5205 Күземә қарап килгәнһең. Уғым қанға буйарға Күзең текәп килгәнһең. Изевкәй тигән атымды Ырысыңа шоңқар итәйем, 5210 Батыр тигән данымды Үзеңә юлдаш итәйем;	Küzgä sıqqan arpalay, Sit qandan tıwğan tiyep, Hine tağı bıl ildä Ağalarıñ sitlätte. Qara töndä tıwğanğa, Awırлықtar kürgängä, İleñ ösön atañdıñ Hırqrap aqqan qandarı Küz yäşefñä quşılıp, Yörägeñä höröm bulğanğa, Yegetlek yäşefñ üzeñdeñ Bileñä qorman buwzırıp, Ural biten sañlatıp, Qoyon-dawıl uynatıp, Algır börköttäy üzeñde Qıyğır itep tanıttı. Atanan tuğız tıwhañ da, Ber qaşıqtan yeyhäñ дә, Mañlay tiräñ sıgarıp, Yawza bergä bulhañ da, Üngänle batır bulhañ da, Yañğız qaldıñ teräkhez; Yañğız qalıp nögörzän, As awızınan yem kötkän Bala qoştay tilmerep, Küzemä qarap kilgänheñ. Uğım qanğa buyarğa Küzeñ tekäp kilgänheñ. İzevkäy tigän atımdı İrıñña şoñqar itäyem, Batır tigän danımdı Üzeñä yuldaş itäyem;	Gözde çıkan arpacık gibi yabancı kandan doğdu deyip seni de bu elde ağaların dışladı. Kara gecede doğduğundan ağırlıklar gördüğünden, yurdun için babamın fişkırıp akan kanları göz yaşına karışıp yüreğine dert olduğundan, genç yaşında kendiliğinden beline sadaklık bağlayıp Ural'ın yüzünü toza bulatıp tozu dumana kattırıp alıcı kartal gibi seni atmaca olarak tanıttı. Babadan dokuz doğsan da, bir kaşıktan yesen de, alın terini döküp birlikte savaşsan da, övülecek bahadır olsan da yalnız kaldın direksiz! Savaşçılardan ayrı kalıp ağzını açıp yem bekleyen yavru kuş gibi çırpınıp gözümün içine bakarak gelmişsin. Okumu kana boyamaya gözünü dikip gelmişsin. Edige denilen adımlı talihinin sunguru edeyim, bahadır denilen ünümü sana yoldaş edeyim,

	Яңғыз кара көнөңә Йәнем қорбан итәйем: Кола ат сапқан юлымды	Yañız qara könöñä Yänem qorban itäyem: Qola at sapqan yulımdı	bir kara gününe canımı kurban edeyim. Kula at koşturduğum yolumu
5215	Ерекмәс юл итәйем. Булат кылысым хурғанда, Ил теләге тигәндә, Баш эймәһә атам да, Коро күнәк күтәрәп	Yerekmäş yul itäyem. Bulat qılısım hurğanda, İl teläge tigändä, Baş eymähä atam da, Qoro күnäk күtärәp	sapmaz yol edeyim. Çelik kılıcımı sıyırdığımda, halkın dileği denilince baş eğmese babam da, kuru ekmek teknesi kaldırıp
5220	Юлыма сықһа әсәм дә, Нарыс төйәге эсендә Қан даръянан бер йылға Қушлап ағызып китәйем!— Тийеп асыуын сәсәп,	Yulıma sıqha äsäm dä, Narış töyäge esendä Qan dar‘yanan ber yılğa Quşlap ağızip kitäyem!— Tiyep asıwın säsep,	yoluma çıksa anam da, Narış yurdu içinde kan deryasından bir nehir ben de akıtıp gideyim! Deyip öfkesini dindirip
5225	Изеүкәй атқа менгән, ти, Батырҙарын эйәртеп, Нарысқа карап елгән, ти. Нарысқа барып туқтағас, Меңбаш булған батырҙын	İzevkäy atqa mengän, ti, Batırzarn eyärtep, Narışqa qarap yelgän, ti. Narışqa barıp tuqtağas, Meñbaş bulğan batırzıñı	Edige atına binmiş. Bahadırlarını yanına alıp Narış’a doğru gelmiş. Narış’a gelip durunca binbaşı olan bahadırların
5230	Барын йыйып алған, ти. Нарыс бейзән йәйләүе Балқан тауға киткән, ти. Изеүкәй килгәс, меңбаштар Үз меңдәрен йыйған, ти.	Barın yıyıp alğan, ti. Narış beyzēñi yäyläve Balqan tawğa kitkän, ti. İzevkäy kilgäs, meñbaştar Üz meñdären yıyğan, ti.	hepsini toplamış. Narış Bey’in yaylağı Balkan Dağ’a gitmiş. Edige gelince binbaşılar kendi binliklerini toplamış.
5235	Тыу бейә хуйып, ил йыйып, Шапырып кымыз йыйышып, Данлы зур туй қорған, ти. Алдыр-алдыр тултырып, Изеүкәй ман Моразымға	Tıw beyä huyıp, il yıyıp, Şapırıp qımız yıyışıp, Danlı zur tuy qorğan, ti. Aldır-aldır tultırıp, İzevkäy man Morazımğa	Kısırak kesip halkı toplayıp köpürtüp kırmız yığıp dillere destan şölen vermiş. aldır aldır doldurup ³⁵ Edige ile Muradım’a
5240	Тәүзә башлап биргән һуң, Мең баштарын ал тотоп, Аяксылар алдырзы Барына биреп сыққан, ти. Туқ батырға Изеүкәй,	Tävzä başlap birgän huñ, Meñ baştarın al totop, Ayaqsılar aldırzı Barına birep sıqqan, ti. Tuq batırğa İzevkäy,	ilk olarak sunduktan sonra, binbaşılara öncelik verip sakiler aldırarı hepsine dağıtmışlar. Edige, Tuk Bahadır’a da
5245	Бүтән батырҙар һымаҡ, ,урлап алдыр бирзәргәс, Аяксы биргән алдырзы	Bütän batırzar һımaq, ,urlap aldır birzergäs, Ayaqsı birgän aldırzı	diğer bahadırlar gibi onurlandırıp aldır verdirince, sakinin verdiği aldırı

³⁵ Büyük şölenlerde, toplulukta bulunan mevkice en büyük kişi kendisi içtikten sonra, elindeki tası diğerlerinin de içmesi için verir ve tasın tamamen boşalmamasına dikkat edilip sürekli doldurularak, aldır aldır nidaları arasında mecliste elden ele dolaşır. Buna han sarkıtı içmek de denir.

	Тук батыр кулга алғас,
Асәһенә текәлеп,
5250 Ошо һүзен әйткән, ти:
— Кыз булһаң да, тайшанмай,
Асау тотоп менгәнһен;
Казак иле, киң илдә
Батырын да күргәнһен;
5255 Сая, сая буйланың,
Козок та һыуын һыуланың;
Атам атқан йөзөктө
Бүләгем тип алғанһың.
Карсыға түш, куян бот,
5260 Мондаһы ман һигез күз
Күп йылқыға карата
Йүгереклеген белдереп,
Hebәhe мән ақтанан,
Егәр билдәй, калкыурак,
5265 Осло соңқа, қуш урай,
Камыш қолақ, осло әйәк,
Сыпыш койроқ, қырас ял,
Карсыға морон, киң танау,
Ата бөркөт кабаклы
5270 Кубаға кабырға, суртан тән,
Киң янбашлы, тар бөйөр,
Күнәктәрен уйнатып,
Һыуға барған қыз һымақ,
Текә басып, баш ташлап,
5275 Йылғыр атлап, бышқырып,
Алан-йолан каранып,
Қолақтарын кайсылап,
Кара төндә йылтындап,
Алғыр бүре күзәндәй,
5280 Күз бәбәген сытлатып,
Күз ақтарын ақайтып,
Ауызлык сәйнәп, асыузан
Ауыззарын күпертеп,
Менгән кеше, қартлығын
5285 Онотоп, йәшкә әйләнгән, | Tuq batır qulğa alğas,
Äsähenä tekälep,
Ošo hüzен äytкән, ti:
— Qız bulһañ da, tayшанмай,
Aşaw totop mengәнһefi;
Qazaq ile, kiñ ildä
Batırın da күrgәнһefi;
Saya, saya buylanıñ,
Qozoq ta һıwın һıwlanıñ;
Atam atқан yözöktө
Bülägem tip алғанһıñ.
Qarsıға түш, quyan bot,
Moñdahı man һigez күz
Küp yılqıға qarata
Yүgereklegen belderep,
Hebәhe män aқтанан,
Yegär bildäy, qalqıwraq,
Oslo soñqa, quş uray,
Qamış qolaq, oslo eyäk,
Sıpış qoyroq, qıras yal,
Qarsıға moron, kiñ tanaw,
Ata bөрkөt qabaqlı
Qubaға qabırға, surtan tän,
Kiñ yanbaşlı, tar böyör,
Kүнäktären uynatıp,
Һıwға барған qız һımaq,
Tekä başıp, baş taşlap,
Yılğır атлап, bışqırıp,
Alan-yolan қаранып,
Qolaқтарın қaysıлап,
Qara töndä yıltındaп,
Alğır бүre күzәndäy,
Kүz bәbägen sıtlatıp,
Kүz aқтарın aқaytıп,
Awızlıq säynäp, asıwzan
Awızзарın күpertep,
Mengән keşe, qartlığın
Onotop, yäşkә äylängән, | Tuk Bahadır eline alınca,
anasına yönelip
şu sözleri söylemiş:
— Kız olsan da korkmayıp
yabani aygır tutup binensin.
Kazak eli, geniş elde
bahadırını da görensın.
kuru su yataklarını boyladın,
kuyu suyunu da içtin.
Babamın vurduğı yüzüğü
armağanıм deyip alansın.
Atmaca döşlü, tavşan butlu,
sakarıyla sekiz gözlü,
çok atların içinde
yürüklüğünü gösterip
kaburgası etlenip beş yaşına gelen
tazı gibi belli, yüksekçe,
çıkık şakak, çifte kakul,
karnış kulak, sivri çene
kısa kuyruk, dik yele,
atmaca burun, geniş burun delikli
baba kartal kaşlı
kabarık kaburga, surtan ³⁶ ten,
geniş sağrılı, dar böğür,
kaplarını sallayıp
suya giden kız gibi
dik yürüyen, başını sallayıp
seke seke yürüyüp, pıskırıp
sağına soluna bakınıp
kulaklarını makas gibi oynatıp,
kara gecede parıldayıp
yurtıcı kurt gözü gibi
göz bebeğini kısıp
göz akını büyüttüp
gem kemirip sinirden
ağızını köpürtüp,
binenin yaşlılığını
unutup gençleştigi, |
|--|---|---|--|

³⁶ Surtan: Turna balığı

	Күргән кеше, һокланып, Күргән ерзә таң калған, Елгәндә саң уйнатқан, Саһа, қоштай елкенеп,	Kürgän keşe, hoqlanıp, Kürgän yerzä tañ qalğan, Yelgändä sañ uynatqan, Sapha, qoştay yelkenep,	görenin heveslendiği, her görüşte hayran olduğu, rahvan yürüse toz kaldıran, koşsa kuş gibi uçup
5290	Артынан дауыл уйнатқан Алма сыбар ат менеп, Атамды һөйөп қасқанһың. Қазақ иле киң илдә Батырын да күргәнһең,	Artınan dawıl uynatqan Alma sıbar at menep, Atamdy höyöp qasqanһıñ. Qazaq ile kiñ ildä Batırın da kürgänһeñ,	ardından fırtınalar kopartan, elma benekli at binip babamı sevip kaçansın. Kazak eli, geniş elde bahadırını da görensin.
5295	Урамал сабып ерендә, Қымызлығк йыйып саянда, Күс-күс булып йәй күсеп, Тирмә қороп, қуй һауып, Күжә эскән иленде,	Uramal sabıp yerendä, Qımızlıq yuyıp sayañda, Küs-küs bulıp yäy күsep, Tirmä qorop, quy һawıp, Kүjä eskän ileñde,	Peştamal bağlayıp yurdunda, kımızlık ³⁷ derip dere yatağında toparlanıp yazın göçüp çadır kurup koyun sağıp köje ³⁸ içtiğın elinde,
5300	Тыуып үскән ерендә, Қарағым тигән ағанды, Айнам тигән әсәнде, Тамырым тигән дуһыңды, Йәз қараһын қалым тип,	Tıwıp үskän yereñde, Qarağım tigän ağañdy, Aynam tigän әsәñde, Tamırım tigän duһıñdy, Yöz qarahın qalım tip,	doğup büyüdüğün yerinde, gözüm diyen ağanı, adına dolanayım diyen ananı, damarım diyen dostunu, yüz baş malını çeyizim deyip
5305	Йәштән алған бейенде, Қозоқ, қозоқ һыу биргән, Бала өйрәктәй һыу ингән “Табан тал” тигән уйыңды,— Барын ташлап киткәнһең.	Yәştән алған beyeñde, Qozoq, qozoq һıw birgän, Bala öyräktäy һıw ingän “Taban tal” tigän uyıñdy,— Barın taşlap kitkänһeñ.	çocuklukta sevdiğin adaklını, kuyu kuyu su veren, yavru ördek gibi suyunda yüzdüğün “Taban Tal” denilen vadini, hepsini bırakıp gidensin.
5310	Котон биргән атаңа, Һөтөн биргән әсәңә, Туйың көткән илеңә,— Барына доһман булғанһың. Йөрәгең етмәй, қолонға	Qoton birgän ataға, Hötön birgän әsәñә, Tuyıñ kötkän ileñә,— Barına doһman bulğanһıñ. Yörägeñ yetmäy, qolongа	“Kut”unu veren babana, sütünü veren anana, düğünü bekleyen eline, hepsine düşman olansın. Korktuğundan, kuluna
5315	Һирпеп қороқ һалмаған, Маталмаған бейәгә Күнәк тотоп килмәгән, ур мөгәзлә қусқарзың Алдынан қузын алмаған,	Hirpep qoroq halмаған, Matalmaған beyәgә Kүнäk totop kilmәgän, ur mögözlә qusqarzıñ Aldınan quzın almaған,	kement atamayan, arka ayakları bağlanmayan kısırağı sağmaya bakraç alıp gelemeyen, koca boynuzlu koçun önünden kuzuyu alamayan,
5320	Кирәгә табын қомлаған Һуқыр сысқан-күсәне, Қаялағы айыуҙай	Kirägә tabın qomлаған Huqır sısqan-kүsәne, Qayalağı ayıwҙay	çadır dibini eşen kör sıçanı, köstebeği kayalıktaki ayıya

³⁷ Kımızlık: Mayhoş tatlı, boğumlu gövdeli, kuzukulağına benzeyen bir bitki.

³⁸ Köje: Ауран, yarma ve küçük hamurlarla yapılan yaz yemeği.

	Һанап, сыр-сыу һикергән; Күз бәйләнһә, тирмәнөн	Hanap, sır-sıw hikergän; Küz bāylānhä, tirmänän	benzetip havaya sıçrayan, hava kararsa çadırdan
5325	Сығып һыу за эсмәгән, Курсак менән туй яһап, Кейез йәйеп уйнаған Бер кыз бала булһаң да, Атам менән йәнәшә	Sıgıp hıw za esmägän, Qursaq menän tuy yahap, Keyez yäyep uynağan Ber qız bala bulhañ da, Atam menän yänäşä	çıkıp su da içemeyen, kuklalarla düğün yapıp keçe yayıp oynayan bir kız çocuğu olsun da babam ile birlikte
5330	Күп яузарза булғанһың. Себен теһләп киткәндә, Күз қабағың шештереп; Йәйзең эсе көнөндә Мороноң қанап, иҫ юйып;	Küp yawzarza bulğanhıñ. Seben teşläp kitkändä, Küz qabağın şesterep; Yäyzeñ ese könöndä Moronoñ qanap, iş yuyıp;	çok savaşlara katıldın. Sinek ısırduğında yüzünü gözünü şişirtip, yazın sıcak gününde burnun kanayıp bayılıp,
5335	Көзгө кырау төшкәндә, Еләң ташлап, тун кейеп; Еләс елдәр искәндә, Дауыл килә тип, сыу килеп, Ышык эзләп йүгереп	Közgö qıraw töşkändä, Yelän taşlap, tun keyep; Yeläs yeldär işkändä, Dawıl kilä tip, sıw kilep, İşiq ezläp yügerep	güzün kırağı düştüğünde ince giysileri çıkarıp kürk giyip serin yeller estiğinde fırtına geliyor diye ödü yarılıp
5340	Үскән генә әсәйем, Бейә һауымы араһы Аш-һыу күрмәй торғанда, Әсе йәштәрең түгеп, Май, қорот һорап илаған;	Üşkän genä äsäyem, Beyä hawımı arahı Aş-hıw kürmäy torğanda, Eşe yäştäreñ tügep, May, qorot horap ilağan;	sığınak arayıp koşturarak büyüyen anacığım! Kısrak sağımı arası ³⁹ aş ve su bulamadığında ılık gözyaşlarını döküp yağ, çökelek isteyip ağlayan,
5345	Ырашкы яуып торғанда, Қар бураны өргәндә, Ызғырык ел искәндә, Ас бүреләр йыйылып, Шаулап олоп торғанда;	İraşqı yawıp torğanda, Qar buranı örgändä, Izğırıq yel işkändä, As bürelär yuyılıp, Şawlap olop torğanda;	dolu yağduğında, kar boranı çıktığında, ıslık çalıp yel estiğinde, aç kurtlar toplanıp acıyla uluduklarında,
5350	Яурыныңдан дошмандың Уғы үтә сыққанда; Йәйге селлә көндәрзә Һыу табалмай қаңғырып, Тамақтарың кипкәндә;	Yawrıñıñdan doşmandıñ Uğı ütä sıqqanda; Yäyge sellä köndärzä Hıw tabalмай qañğırıp, Tamaqtarın kipkändä;	kürek kemiğinden düşmanın oku delip çıktığında, yazın sıcak günlerinde su bulamayıp bunalıp damaklarınız kurduğunda
5355	Өс-дүрт көндәр буйына Тел өстөнә һалырзай Бер кишәк нан күрмәйсә Асқа тилмереп йөрөгәндә, Атама юлдаш булғанһың.	Ös-dürt köndär buyına Tel östönä halırzay Ber kişäk nan kürmäysä Asqa tilmerep yörögändä, Atama yuldaş bulğanhıñ.	üç dört gün boyunca tadımlık da olsa bir dilim ekmek bulamayıp açlıktan kıvrandığında babama yoldaş olansın.
5360	Қара көндә яқты тип,	Qara köndö yaqtı tip,	Kara günü aydınlık deyip

³⁹ Kısrağ sağımı arası: Güzün sonundan yazın başlangıcına kadarki en az altı aylık zaman.

	Атам менән көлөшөп,
Кая ташын түшөк тип,
Йола буйса буй алып,
Туғыз айза табырзы	Atam menän kölöşöp,
Qaya taşın tüşäk tip,
Yola buysa buy alıp,
Tuğız ayza tabırzı	babamla gülüşüp
kayasını taşını döşek deyip
vakti gelince hamile kalıp
dokuz ayda doğurulacağı,
yedi ayda doğuransın,
bana ana olansın!
5365	Ете айза тапқанһың,
Миңә әсә булғанһың;
Артык бүкән булдың тип,
Мине ороп ташламай,—
Карағым тип йыуатып,	Yete ayza tapqanhıñ,
Mifñ äsä bulğanhıñ;
Artıq бүкән buldıñ tip,
Mine orop taşlamay,—
Qarağım tip yıwatıp,	Artık yük oldun deyip
beni vurup atmayıp
göz bebeğim deyip avundurup
beni sevip okşayıp
yüreğini sızlatıp
omuzlarına atıp
kendin düşmana saldıransın.
5370	Мине һөйөп яратып,
Йөрәгенде һызлатып,
Иңбаштарыңа артып,
Үзең яуға сапқанһың.
Мең башының аяғын,	Mine һөйөп yaratıp,
Yörägeñde һызлатıp,
İñbaştarıңa artıp,
Üzeñ yawğa sapqanhıñ.
Meñ başıñıñ ayağın,	binbaşının kadehini
anam, sana vereyim!
Benim yerimde dur!
Senin siperinde durayım,
şu aş yenilen şölenimi
senin şölenin edeyim!
5375	Әсәм, һиңә бирәйем;
Минең урынға аяк баҫ,
Һинең урында торайым;
Ошо еңгән туйымды
Һинең туйың тийәйем;	Äsäm, һifñä biräyem;
Mineñ urınğa ayaq baş,
Hineñ urında torayım;
Oşo yeñgän tuyımdı
Hineñ tuyıñ tiyäyem;	Bahadır olarak yetiştirdiğinden
sen de şadlık gör diyeyim!
bütün halk yaylaya çıktığında
kendi tohumunu görünce
göçten kalan kır ördeği gibi
bir başına durduğunu,
Kazak kızından doğdu deyip
yer su vermeyip bu elde,
bir başıma üzüлүp dururken
gözünü dikip yüzüme,
akıl verip özümә,
ak sungur gibi kanat çıрpan,
tan Çolpan'ı gibi pırıldayan,
Demirkazık gibi kıpırdamayan,
kaygı dolu günümde,
boranın kapadığı yolumda
işaret diken büyük bey
Edige Bahadır'ın karşısında
ahımı söyleyip dururken,
şaşıрılmayacak yol açıр
5380	Батыр итеп үстергәс,
Шатлыг күр һин, тийәйем,
Бөтә ырыу йәйгәндә,
Үз токомон күргәндә,
Күстән қалған қарасайзай,	Batır itep üstergäs,
Şatlıq күr һin, tiyäyem,
Bötä ırw yäygändä,
Üz toqomon күrgändä,
Küstän qalğan qarasayzay,	
5385	Бер яңғызың торғанда,
Қазақ қызынан тыуған тип,
Ер-һыу бирмәй был илдә
Яңғызым қаңғырып торғанда,
Күзең һалып йөзәмә,	Ber yañğızıñ torğanda,
Qazaq qızınan tıwğan tip,
Yer-һıw birmäy буl ildä
Yañğızım qañğırıp torğanda,
Kүzeñ halıp yөzөmä,	
5390	Ақыл биреп үземә;
Ақ шоңқарзай талпынған,
Таң сулпандай балқыған,
Тимер қазықтай тайшанмай,
Монар баҫқан көнөмдә,	Aқıl birep үземä;
Aқ şoñqarzay talpınған,
Tañ sulpanday balqıған,
Timer qazıqtay tayşanmay,
Monar başқан көnөmdä,	
5395	Буран баҫқан юлымда
Маяк қажқан зур қашқа —
Изеүкәй батыр қашында
Аһым һөйләп торғанда;
Азақшамсылық юл һалып,	Buran başқан yulımda
Mayaq qaqqan zur qaşqa —
İzevkäy batır qaşında
Ahım һөyläp torğanda;
Azaşmaşlıq yul halıp,	

5400	Батыр итеп күргәндә,
Һинән алда мин эсеп,
Илдә данлы буламмы?
Һинен бәсең китәрәп,
Һинен улың буламмы?	Batır itep kürgändä,
Hinän alda min esep,
İldä danlı bulammı?
Hineñ bäsəñ kitärep,
Hineñ ulıñ bulammı?	bahadır olarak gördüğünde,
senden önce ben içip
elde nam alabilir miyim?
Senin onurunu kırıp
senin oğlun olabilir miyim?
5405	Тигән һүзен бөткән дә
Әсәһенә үзенә
Алдырын ул биргән, ти.
Әсә шатлыгкка түзмәй,
Тәмләп-нитеп тә тормай,	Tigän hüzən bötкән дә
Äsähenä üzeneñ
Aldırın ul birgän, ti.
Äsä şatlıqqa түzmäy,
Tämläp-nitep tä tormay,	Şeklindeki sözlerini bitirince
anasına kendisinin
aldırını vermiş.
Ana bu sevinçle dayanamayıp
tadına dahi bakmadan
büyük aldırı bir solukta
dibine kadar içmiş.
5410	ур алдырзы бер тындан
Төп күтәрә эскән, ти.
Балаһына алдырын
Кайтарып та бирәлмәй,
Күз алдары карайып,	ur aldrızı ber tından
Töp күtärä eskän, ti.
Balahına aldırın
Qaytarıp ta birälmäy,
Küz aldarı qarayıp,	Oğluna aldırını
geri veremeyip
Gözleri kararıp
“Zehirli bu, oğlum
dikkat etmeden içme!” deyip
sözünü bitirir bitirmez
yığılıp can vermiş.
5415	“Ағыу булды был, балам,
Абайламай эсмә!” — тип,
Һүзен бөтөр-бөтмәстән,
Йығылып йән биргән, ти.
Быны күргәс, Изеүкәй, барына күз
йүгәртеп, тағы бер қат әсәгә қарап,
каты асыланып, ошо һүзен әйткән,
ти:	“Ağıw buldı bıl, balam,
Abaylamay esmä!” — tip,
Hüzən bötör-bötmäştän,
Yığılıp yän birgän, ti.
Bını kürgäs, İzevkäy, barına күz
yügärtep, tağı ber qat әsägä
qarap, qatı asıwlanıp, oşo hüzən
äytкән, ti:	Bunu gören Edige, hepsine birden gç
bakıp müthiş bir öfkeyle şu sözleri s
5420	— Бей гүринә инһә лә,
Минән қурқып йөрәге
Түзмәй йығылып үлһә лә,
Күләгәһе һаман да
Балқан таузың буйында	— Bey gürinä inhä lä,
Minän qurqıp yöräge
Tүzmäy yığılıp үlhä lä,
Kүlägәһe haman da
Balqan tawzıñı buyında	— Bey mezarında yatsa da,
benden korkup yüreği
dayanamayıp yığılıp ölse de,
gölgesi hala da,
Balkan Dağı'nın üstünde
5425	Тороп қалған — күрәмһез?
Булат қылысын тотоп,
Қола ат менеп, теһ қайрап,
Алдығызға кем килде, —
Уны барың беләмһез?	Torop qalğan — күrämһез?
Bulat qılısın totop,
Qola at menep, teş qayrap,
Aldıғızға кем kilde, —
Unı barıñ belämһез?	duruyor, görüyor musunuz?
Çelik kılıcını tutup,
kula at binip, diş gıcırdatıp
karşınıza kim geldi?
Hepiniz onu tanır mısınız?
5430	Қуш урзаға баш булған,
Қуш айзарлы мырзалар
Һарауыслаған өй қороп,
Алтын тәхет өстөндә
Арысландай бақырынған;	Quş urzağa baş bulğan,
Quş ayzarlı mirzalar
Harawıslağan öy qorop,
Altın täxet öştöndä
Arışlanday baqırınған;	İki ordaya baş olan
iki ünvanlı beyler,
süslü evler kurup
altın taht üstünde
arslan gibi kükrer.
5435	Кейгәне ебек, қамқа тун,	Keygәne yebek, qamqa tun,	Giydiği ipek, kürk,

	Менгәне толпар ат булған; Өс-дүрт быуын буйына Мирастан-мираҫ қалдырып, Башынан сылым кипмәйсә,	Mengäne tolpar at bulğan; Ös-dürt bıwın buyına Miraştan-miraş qaldırıp, Başınan sılım kipmäysä,	bindiği tulpar at olan; üç dört nesil boyunca mirastan miras bırakıp anasından doğar doğmaz
5440	Ил өстөнә бей булған; Алтын табактан аш ейеп, Мамык түшәк өстөндә Ятқан ерзән һузылып, Қол қулынан һыу эскән;	İ öštönä bey bulğan; Altın tabaqtan aş yeyep, Mamıq tüşäk öštöndä Yatqan yerzän huzılıp, Qol qulınan hıw eskän;	ülkeye bey olan; altın tabaktan aş yiyip pamuk döşek üstünde yattığı yerden uzanıp köle elinden su içen;
5445	Туғыз ай буйы күтәрәп, Йә, хозай, тип қыз табып, Ярзамсым тип ул табып, Төн йоқохон қалдырып, Бәгерем тип йыуатқан,	Tuğız ay buyı kütärep, Yä, xozay, tip qız tabıp, Yarzamsım tip ul tabıp, Tön yoqohon qaldırıp, Bägerem tip yıwatqan,	dokuz ay taşıyıp ya Allah! deyip kız doğurup, yardımcım deyip oğul doğurup gece uykusunu feda edip ciğerim deyip avutan,
5450	Қулына алып тирбәткән, Һөт имезгән әсәнә; Арқаларын бөкөрәйтеп, Маңлай тирен һыпырып, Себеш туйзырған тауығктай,	Qulina alıp tirbätkän, Höt imezgän äsäne; Arqaların bököräytep, Mañlay tiren һıpyrıp, Sebeş tuyzırğan tawıqtay,	kucağında sallayan, süt emdiren anayı; sırtını kamburlaştırıp alın terini silip civciv doyuran tavuk gibi
5455	Көнөн-төнөн соқсоноп, Ас балаға ем эзләп, Көн үткәргән атаны — Барын талап қол иткән; Батыр булыр баланы	Könön-tönön soqsonop, As balaga yem ezläp, Kön ütkärgän atanı — Barın talap qol itkän; Batur bulır balanı	gece gündüz didinip aç yavruya yem arayıp gün geçiren babanı; hepsini dalayıp köle eden, bahadır olacak oğulu
5460	Етем-йеҫер қалдырып, Албастылай қурқытып, Газраилдәй йән һорап, Үзен хозай танытқан, Ақ Урзала хан булып,	Yetem-yeşer qaldırıp, Albaştılay qurqıtıp, Azraıldäy yän horap, Üzen xozay tanıtqan, Aq Urzala xan bulıp,	öksüz yetim bırakıp albastı gibi korkutup Azrail gibi can sorup kendini tanrı yerine koyan. Ak Orda'da han olup
5465	Тұқтамьш тигән дан алып, Ил талаған бер ханды Тәхетенән осороп, Арзақланған ақ төнен Қара ерзең астында	Tuqtamış tigän dan alıp, İl talagan ber xandı Täxetenän osorop, Arzaqlanğan aq tänen Qara yerzeñ aştında	Toktamış diye nam alıp yurdu talan eden bir hanı tahtından uçurup nazik ak tenini kara yerin altında
5470	Қорт-қуңызға ем иткән, Урал буйын, Урзаны Таң қалдырып дан сәскән Изеүкәй тигән ир килде! Изеүкәй һуғып айыузы	Qort-kunızğa yem itkän, Ural buyın, Urzanı Tañ qaldırıp dan säskän İzevkäy tigän ir kilde! İzevkäy huğıp ayıwızı	börtü böceğe yem eden, Ural boyunu, Orda'yı hayran bırakıp nam salan Edige adlı er geldi! Edige ayı vurup

5475	Илдә батыр булманы;
Күз йәшенә екетеп,
Керпеген койған әсәне
Үлтереп кашка булманы.
Битенә килер оятты	İldä batır bulmanı;
Küz yäšenä yeketep,
Kerpegen qoyğan äsäne
Ülterep qaşqa bulmanı.
Bitenä kiler oyattı	ülkede bahadır olmadı;
göz yaşına katıp
kirpiğini döken anayı
öldürüp nam almadı.
Yüzüne gelecek karayı
5480	Үзе белеп йыуырзай,
Биленә қорманын быуып,
Уғын атып дошмандың
Ал табынын быуырзай
Изеүкәй тигән батыр за	Üze belep yıwırzay,
Bilenä qormanın bıwıp,
Uğın atıp doşmandıñ
Al tabının bıwırzay
İzevkäy tigän batır za	bilip de yıkarcasına
beline sadaklığını bağlayıp
okunu atıp düşmanın
yiyeceğini al, boğazlarcasına.
Edige denilen bahadır da
5485	Әсәнән шәрә тыуғанда,
Ер һелкетеп күкрәгән
Қалқып сығқан болоттай,
Атанан батыр тыманы!
Үсеп килгән балаһын	Äsänän şärä tıwğanda,
Yer helketep kükrägän
Qalqıp sıqqan bolottay,
Atanan batır tıwmanı!
Üsep kilgän balahın	anadan çıplak doğduğunda
yeri sarsıp gürleyen,
yükselen bulut gibi
anadan bahadır doğmadı!
Yetişmekteki oğlunu
5490	Хандар тартып алғанда;
Бил бөкөрәйтеп әсәнән
Һыу ташытқан сағында;
Ухылдатып атанан
Утын ярзырған сағында;	Xandar tartıp alganda;
Bil bököräytep äsänän
Hıw taşıtqan sağında;
Uxıldatıp atanan
Utin yarzırğan sağında;	hanlar çekip aldığıнда,
belini бүктүрүп anasına
su taşıttırдығы çağда;
oflatıp babasına
odun yardırdığı çağда;
5495	Қатындарзың, тол қалып,
Йөрәге һықтаған сағында;
Илде бүреләй талап,
Батырзарын һуызырып,
Қан йылғалар аққанда;	Qatındarzıñ, tol qalıp,
Yöräge hıqtağan sağında;
İlde бүreläy talap,
Batırzarın huyzırıp,
Qan yılğalar aqqanda;	kadınların dul kalıp
yüreği sızladıғы çağда;
ülkeyi kurt gibi talan edip
bahadırlarını öldürüp
kandan ırmaklar aktığıнда;
5500	Күз йәшенән йыйылып,
Күлдәр хасил булғанда;
Ай Уралым, Уралым,
Уралым тип, илем тип,
Илем тийеп, халқым тип,—	Küz yäšenän yıyılıp,
Küldär xasil bulğanda;
Ay Uralım, Uralım,
Uralım tip, ilem tip,
İlem tiyep, xalqım tip,—	göz yaşları yığılıp
göller hasil olduğunda;
Ey Uralım, Uralım,
Uralım deyip, yurdum deyip
yurdum deyip, halkım deyip
5505	Изеүкәй — Изеүкәй булды ул!
Ошо һүзен әйткән дә,
Қылысын алып, Изеүкәй
Һаба-турһықтың барын
Рыран-заран ярған да,	İzevkäy — İzevkäy buldı ul!
Oşo hützen äytkän дә,
Qılısın alıp, İzevkäy
Haba-turhıqtıñ barın
Pıran-zaran yarğan da,	Edige, Edige oldu o!
Bu sözləri söylediginde
kılıcını alıp Edige,
kapkacağın hepsini
paramparça etti de
5510	Булы қымыз көрөнән
Балқан таузан ағызып,
Күлде аппақ яһаған.
(Был туйзан һуң халықтар	Bıly kımyz körönön
Balqan tawzan ağızıp,
Külde appaq yahağan.
(Bıl tuyzan huñ xalıqtar	zehirli kımyzdan dereleri
Balkan Dağı'ndan akıtıp
gölü bem beyaz yapmış.
(Bu şöleden sonra insanlar

	Ул күлдән һыу эсмәгән, 5515 Үткән-һүткән юлсыга: Асылы күл, һыу алма тип, Атың һуғарып, тағы ла Аһыз тороп қалма тип, Айтеп торор булғандар.	Ul küldän һыу esmägän, Ütkän-һүtkän yulsıga: Asılı küл, һыу alma tip, Atıñ һuғarıp, taғы la Aһız torop qalma tip, Äytep toror bulғandar.	o gölden su içmemişler. Gelip geçen yolcuya: Acı göl, su alma deyip atını sulayıp bir de atsız kalma deyip söyler dururlarmış.
	5520 Шул көндән һуң был күлде “Асылы күл” тигәндәр). Нарыстан киткәс, Изеүкәй Изел, Нөгөш, Семдәрзән Барлыҡ илдәрән туплап,	Şul köndän һуñ bıl күлде “Asılı küл” tigändär). Narıstan kitkäs, İzevkäy İzel, Nөгөş, Semdärzeñ Barlıq ildären tuplap,	O gündен sonra bu göle “Acılı Göl” demişler). Edige, Naris’tan gidince İdil, Nөгөş ve Sim’in bütün halklarını toplatıp
	5525 Тора бейгә яу асқан, ти. Изеүкәй мән Моразым Ике яклап Тораның Яуын қымтып алған, ти. Урал аша Син ятка	Tora beygä yaw asqan, ti. İzevkäy män Morazım İke yaqlap Toranıñ Yawın qımtıp alğan, ti. Ural aша Sin yaqqa	Tora Bey’e savaş açmış. Edige ile Muradım iki taraftan Tora’nın ordusunu kuşatmış. Ural’ı aşıp Sin tarafına
	5530 Тора бейзе қыуған, ти. Изеүкәй мән берлектә Яуза булған мәлендә, Фирзәүескә уқ тейеп, Донъя куйған — үлгән, ти.	Tora beyze qıwğan, ti. İzevkäy män berlektä Yawza bulğan мәlendä, Firzäveskә uq teyep, Don’ya quyğan — ülgän, ti.	Tora Bey’i kovmuş. Edige ile birlikte savaştığı sırada Firdevs’e ok isabet edip dünya değıştirip ölmüş.
	5535 Изеүкәй мән Моразым, Бәтә батыр берлектә, Бер типһәндә гүр қазып, Фирзәүесте күмгән, ти. Бынан һуң да Изеүкәй,	İzevkäy män Morazım, Bötä batır berlektä, Ber tiphändä gür qazıp, Firzäveste kümgän, ti. Bınan һuñ da İzevkäy,	Edige ile Muradım diğer bahadırlarla birlikte bir tepede mezar kazıp Firdevs’i gömmüş. Bundan sonra da Edige
	5540 Каты яузарза булып, Аяқһыз-қулһыз қалһа ла, Яу ташламай һаман да, Йөз дошманға қаршы Яңғыз тороп һуғышқан.	Qatı yawzarza bulıp, Ayaqһız-qulһız qalһa la, Yaw taşlamay һaman da, Yöz doşmanға qarşı Yañğız torop һuғışқан.	büyük savaşlarda bulunup ayaksız kolsuz kalsa da hiç bir zaman savaşı bırakmayıp yüz düşmana qarşı tek başına savaşmış.
	5545 Атаһын бирмәй дошманға, Арсәләп дошман яуынан, Изеүкәйзән йәнәнә Моразым килеп өлгәшкән. Моразым килеп еткән һуң,	Ataһın birmäy doşmanға, Ärsäläp doşman yawınan, İzevkäyzeñ yänenä Morazım kilep ölgäşқан. Morazım kilep yetkän һuñ,	Babasını düşmana vermeyip düşman askerini yarıp Edige’nin yanına Muradım gelip yetişmiş. Muradım geldikten sonra
	5550 Батыр улына Изеүкәй Һуң қат текләп қараған да Азақ һүзән әйткән, ти:	Batır ulına İzevkäy Һuñ qat tekläp qaraған da Aзақ һүzән äytкән, ti:	Bahadır oğluna Edige, son kez dikkatlice bakmış da son sözlerini söylemiş:

- Балам, йөзөң йыгузың һин,
Инде, улым, шуны бел:
- 5555 Уралымда кан койған,
Күп йәштәрзе түктергән
Тора бейзең шәүләһе
Тыуған илдә қалмаһын!
Батыр, батыр бул, балам,
- 5560 Хақты әйтер бул, балам,
Илдә қапқа бул, балам,—
Ил атаңдан көлмәһен!
Юлың қалһын Уралда,
Даның қалһын илендә,
- 5565 Батырлығың ил күреп,
Һиндәй булам тийешеп,
Йәш үсмерзәр һоқланһын;
Илгә килгән дошманға
Йөрәкләнһен, уқ аһын!
- 5570 Иңемә таққан қылысым —
Быуын-быуын буйына
Урал батырзан қасып,
Күп күлдәрзең эсендә
Йәшәп килгән дейеүзе
- 5575 Турақлаған қылыс был!
Урал батыр улдары
Атаһы ман килгән һуң,
Дейеү-пәрейгә қаршы
Қаты яузәр асқан һуң;
- 5580 Бөтә күлгә ыу һалып,
Аждаһа-йылан қасқан һуң,
Урал батырзың улы,
Яра сабып Ирәмәлде,
Изел һыуын ағызған
- 5585 Бик боронго қылыс был.
Изел батыр қартайғас,
Тотор улы булмағас,
Уралға дошман берәүгә
Қалмаһын, тип юдашқа,
- 5590 Изел төбөнә һалғас,
Батырын көткән қылыс был!
- Balam, yözöfi yıwzıfi hin,
İnde, ulım, şunu bel:
Uralımda qan qoyğan,
Küp yäštärze tüktergän
Tora beyzeñi şävlähe
Tıwğan ildä qalmahın!
Batır, batır bul, balam,
Xaqtı äyter bul, balam,
İldä qaşqa bul, balam,—
İl atañdan kölmähen!
Yulıñ qalһın Uralda,
Danıñ qalһın ileñdä,
Batırılığın il kürep,
Hindäy bulam tiyeşep,
Yäş üşmerzär hoqlanһın;
İlgä kilgän doşmanğa
Yöräklänһen, uq aһın!
İñemä taqqan qılısım —
Bıwın-bıwın buyına
Ural batırzan qasıp,
Küp küldärzeñ esendä
Yäşäp kilgän deyevezze
- Turaqlağan qılıs bıl!
Ural batır uldarı
Ataһı man kilgän huñ,
Deyev-päreygä qarşı
Qatı yawzar asqan huñı;
Bötä külgä ıw halıp,
Ajdahа-yılan qasqan huñı,
Ural batırzıñ ulı,
Yara sabıp İrämälde,
İzel һıwın ağızğan
- Bik borongo qılıs bıl.
İzel batır qartayğas,
Totor ulı bulmağas,
Uralğa doşman berävgä
Qalmahın, tip yuldaşqa,
İzel töbönä halğas,
Batırın kötkän qılıs bıl!
- Oğlum yüzünü ağarttın sen,
şimdi oğlum şunu bil:
Ural'ımda kan akıtan
çok yaşlar döktüren
Tora Bey'in ışığı
ana yurdumuzda kalmasin!
Bahadır, bahadır ol oğlum,
hakkı söyler ol oğlum,
ülkede saygın ol oğlum,
eller babana gülmesin!
Yolun kalsın Ural'da,
namın kalsın halkında.
Bahadırılığımı halk görüp
senin gibi olmak için
gençler heveslensin;
ülkeye gelen düşmana
yüreklensin ok atsin!
Boynuma astığım kılıcım
nesiller boyunca
Ural Bahadır'dan kaçıp
sayısız göllerin içinde
yaşamakta olan devi
doğrayan kılıç bu!
Ural Bahadır'ın oğulları
babaları ile geldikten sonra,
devlere perilere karşı
büyük savaşlar açtıktan sonra,
bütün gölü zehirleyip
ejderha, yılan kaçtıktan sonra,
Ural Bahadır'ın oğlunun
İremel'i, yarıp
İdil'in suyunu akıttığı
pek eski kılıç bu.
İdil bahadır yaşlanınca,
tutunacak oğlu olmayınca,
Ural'a düşman birine
kalmasin deyip yoldaşına,
İdil'in dibine atınca
bahadırını bekleyen kılıç bu!

	Быуын-быуын үткән һун, Илдә яуыз күбәйеп, Ырыуыны кыйратып,	Bıwın-bıwın ütкән һуñı, İldä yawız kübäyer, İrwını qıyratıp,	Nesiller gelip geçtikten sonra, ülkede kötüler çoğalıp boylarını incitip
5595	Илдә күп кан койолоп, Кәберзә ятқан Изелден Күзенә қандар тамған һун; Каяла ятып йоклаған, Йөрәгендәге утында	İldä küp qan qoyolop, Qäberzä yatqan İzeldēñ Küzenä qandar tamğan һуñı; Qayala yatıp yoqlağan, Yörägendäge utında	ülkede çok kan akıtılıp kabirde yatan İdil'in gözüne kanlar damladıktan sonra; kayada yatıp uyuyan, yüreğindeki ateşte
5600	Иттән курзак яһаған, Кая ташын косақлап, Үкһеп ултырып илаған, Күзенән йәш ағызып, Бал қорттарын һуғарған,	İttän qurzaq yahağan, Qaya taşın qosaqlap, Ükһep ultırıp ilağan, Küzenән yäş ağızıp, Bal qorttarın һuğarğan,	bedenini kavuran, kayayı kucaklayıp hıçkırıqlarla ağlayan, gözünden yaşlar akıtıp bal arılarını sulayan,
5605	Ярзамына кес эзләп, Тынмай, күп юл буйлаған Һабрау төшөнә инеп, Изел серен һөйләгән: “Изел, Изел тигәнән,	Yarzamına көs ezläp, Tınmay, küp yul buylağan Habraw töşönä inep, İzel seren һöylägән: “İzel, İzel tigәнēñ,	yardım için güç arayıp durmayan, çok yollar giden Habrav düşüne girip İdil'in sırrını söyledi: “İdil, İdil dediğın
5610	Тау астында быулығып, Сыға алмай тынсығып, Булатым менән Уралды Бер сақ яра сапқан һун, Таузан сығып, атлығып,	Taw aştında bıwлығып, Sıға almay tınsығып, Bulatım menән Uraldı Ber saq yara sapqan һуñı, Tawzan sıғып, atлығып,	dağ altında sıkışıp nefessiz kalıp çıkamayan Ural'ı kılıcım ile bir kez yardıktan sonra dağdan çıkıp atılıp
5615	Ағып киткән йылға ул. Яман таузы уртанан Ярып сытқан йылға ул; Һыуы менән һуғарып, Һезгә әсә булған ул.	Ağıp kitкән yılға ul. Yaman tawzı urtanan Yarıp sıtqan yılға ul; Hıwı menән һuğarıp, Hezgä әsә bulğan ul.	akıp giden ırmak o! Yaman Dağ'ı ortadan yarıp çıkan ırmak o! Suyu ile sulayıp size ana oldu o!
5620	Изелде Изел яһаған, Көләс йөззәй көлдөрөп, Яман таузың бейеген Аша қырқып ағызған Булатты мин ташлағас,	İzelde İzel yahağan, Köläs yөzzäy köldөрөp, Yaman tawzıñ beyegen Aşa qırqıp ağızğan Bulattı min taşlağas,	İdil'i İdil yapan güleç yüzüyle güldürüp Yaman Dağ'ın tepesini parçalayıp akıtan kılıcı ben atınca
5625	Һыу төбөнә ала ла, Тут алдырмай һақлай ул, Қырсынынан һыззырмай, Юшқынынан қомлатмай, Ил һақларзай батырзың	Hıw töbönä ala la, Tut aldırмай һaqlay ul, Qırsınнан һızзырмаy, Yuşqınнан qomlatmay, İl һaqlarzay batırzıñ	su dibine aldı da paslandırmadan sakladı o! Çakılıyla çizdirmeden, tortusuyla kaplatmadan ülkeyi kurtaracak bahadırın
5630	Тыуасағын көткәндәй,	Tıwasағын көtkändäy,	doğuşunu bekler gibi

- Ялтыр көйө һақлай ул”, —
 Тип, төшөндө әйткән һуң,
 һабрау торған һишкәнеп.
 Каяла ятқан һабрау,
 5635 Ошо төшөн күргән һуң,
 Ырғып тороп ултырған;
 Алып кулына таяғын,
 Каяға басып аяғын,
 Ауға осор бөркөттәй,
 5640 һабрау шунда уйланған.
 Шунан төн-көн йокламай
 һарык көткән байғошто,
 һыйыр көткән серзәште,
 Йылкы көткән қорзашты,
 5645 Урманьында ук юнып,
 Аласығына ут яғып,
 Уралда ау ауларға
 һазак һуққан қызашты
 Барып күреп һөйләшкән.
 5650 Бер аласық эсендә
 һазак һуққан урында,
 Атаһы ман бер еҗет
 Икәү-ара даулашқан, —
 Шуға һабрау юлыққан.
 5655 Атаһы, улынан зарланып,
 һабрауға қарай һүз асқан:
 — Бһна, узаман, был улым
 Донъяла күргән бер балам.
 Беззә һунарсылар күп:
 5660 Куян атып, ит ейә,
 Қош-қорт атып тағы ла,
 Мендәргә тип, йөн йыя.
 Менеремә атым юк,
 Бүре быуыр һарык юк,
 5665 Айыу үатыр қортом юк, —
 Минең балам көн һайын
 һазак һуға бүрегә,
 һызма қора айыуға;
 Куян ат һин тир буһам,
 Yaltır köyö һақлай ул”, —
 Tip, töşöndä äytkän һуң,
 Habraw torған һишкәнеп.
 Qayala yatқан Habraw,
 Oşo töşön күргән һуң,
 Irғыp torop ultırған;
 Alıp qulina tayaғын,
 Qayaға başıp ayaғын,
 Awға osor bөрkөттäy,
 Habraw şunda uylanған.
 Şunan төn-kөн yoqlamay
 Harık kötkән bayғoşto,
 Hıyır kötkән serzäştө,
 Yılqı kötkән qorzaştı,
 Urmanında uq yunıp,
 Alasıғына ut yaғыp,
 Uralda aw awlarға
 Hazaq һuққан qızaştı
 Barıp күrep һöyläşкән.
 Ber alasıq esendä
 Hazaq һuққан urında,
 Atаһı man бер yeget
 İkäv-ara dawlaşқан, —
 Şuға Habraw yulıққан.
 Atаһı, ulınan zarlanıp,
 Habrawға qaray һүz asқан:
 — Bһna, uzaman, bıl ulım
 Don’yala күргән бер balam.
 Bezzä һunarсылar күp:
 Quyan atıp, it yeyä,
 Qoş-qort atıp tağı la,
 Mendärgä tip, yөн yıya.
 Meneremä atım yuқ,
 Büre bıwır һarıq yuқ,
 Ayıw vatrı qortom yuқ, —
 Mineñ balam көn һayın
 Hazaq һuға бүрегä,
 Hızma qora ayıwға;
 Quyan at һin tir bulham,
 pırıl pırıl sakladı o!”
 deyip düşündө söyledikten sonra
 Habrav silkinip kalktı.
 Kayada yaşayan Habrav,
 bu düşü görдүkten sonra
 doğrulup oturdu.
 Değneğini eline alıp
 ayağını kayaya direyip
 avına atılacak kartal gibi
 Habrav oracıkta düşündü.
 Sonra gece gündüz uyumadan
 davar güden zavallıyı,
 sığır güden sırdaşı,
 yılkı güden akranı,
 ormanında ok yontup
 barakasında ateş yakıp
 Ural’da av avlamaya
 sadak yapan demirciyi
 gidip görüp söyleşti.
 Bir baraka içinde
 ok yapılan yerde
 babası ile bir yiğit
 aralarında tartışırken
 Habrav da üstlerine geldi.
 Babası oğlundan şikayetçi olup
 Habrav’a dönüp söze başladı:
 — İşte, kocaman bu oğlum
 dünyadaki tek oğlum.
 Bizde avcılar çok.
 Tavşan vurup et yer,
 kurt kuş vurup bir de
 minderlik deyip yün toplar.
 Binmeye atım yok,
 kurt boğacak davar yok,
 ayı dağıtacak arım yok!
 Benim oğlum her gün
 ok yapar kurt için,
 tüfek kurar ayı için.
 Oğlum sen tavşan avla diyecek olsar

5670	“Айыу менән бүреһе — Икеһе илгә бәлә. Илгә дошман булғандар — Миңә лә дошмандар”, — тип, Алһыта бит был бала.	“Ayıw menän bürehe — İkehe ilgä bälä. İlgä doşman bulğandar — Miñä lä doşmandar”, — tip, Alyıta bit bıl bala.	“Ayı ile kurt ikisi de ülkeye bela. Ülkeye düşman olanlar bana da düşmandır” deyip tersler beni bu çocuk.
5675	Был һүзәрзе ишеткәс, Һабрау қарт өндәшмәй, Атаһына шауламай; Шук егеттең яһында Бер нисә көн қуңған да,	Bıl hüzzerze işetkäs, Habraw qart öndäşmäy, Atahına şawlamay; Şuq yegetteñ yanında Ber nisä kön qunğan da,	Bu sözləri işitince Habrav Koca sesini çıkartmayıp babasına bir şey demeden yaramaz yiğidin yanında bir nice gün kaldı da,
5680	Яһын тартып белгән дә, Батырлығын һизгән дә, “Айзә, Үмер қустым”, тип, Бергә алып киткән дә Изел батыр булатын	Yayın tartıp belgän дә, Batırlığın hizgän дә, “Äyzä, Ümer qustım”, tip, Bergä alıp kitkän дә İzel batır bulatın	huyunu suyunu bildi de , bahadırlığını sezdi de; “Haydi dostum Ömer!” deyip bereberinde götürmüş de, İdil Bahadır’ın kılıcını arayıp bulup vermiş.
5685	Эзләп табып биргән, ти. Үмер — батыр булған, ти, Күз йәштәрен күптәрзең Булат менән һөрткән, ти. Был Үмерзең бер улы —	Ezlöp tabıp birgän, ti. Ümär — batır bulğan, ti, Küz yäştären küptärzeñ Bulat menän hörtkän, ti. Bıl Ümerzeñ ber ulı —	Ömer bahadır olmuş. Çok kişinin göz yaşlarını kılıcı ile silmiş. Bu Ömer’in oğullarından biri
5690	Гәзиз әүлийә булған; Анан тағы әүлийә — Баба Төкләс тыуған, ти. Атанан балаға буты — Комартқы булып килгән, ти.	Ǟziz ävliyä bulğan; Anan tağı ävliyä — Baba Tökläş tuwğan, ti. Atanan balaga butı — Qomartqı bulıp kilgän, ti.	Aziz, evliya idi. Ondan da yine evliya olan Baba Tökles doğmuş. Babadan oğula kıymetli yadigar olarak gelmiş.
5695	Баба Төкләстән тороп Тора бейгә қалған һуң, Булат менән күптәрзең Күз йәштәрен қойған һуң, Һабраузан қылыстың	Baba Töklästän torop Tora beygä qalğan huñ, Bulat menän küptärzeñ Küz yäştären qoyğan huñ, Habrawzan qılıstıñ	Baba Tökles’ten Tora Bey’e kaldıktan sonra, kılıç ile bir çok kişinin göz yaşlarını dindirdikten sonra, Habrav’dan kılıcın
5700	Төпсәп серен белгән һуң, Атамдың қонон юллап, Тора бейгә килгәндә (Миңә ул сақ ни бары Ун биш кенә йәш булғанда),	Töpsöp seren belgän huñ, Atamdıñ qonon yullap, Tora beygä kilgändä (Miñä ul saq ni barı Un biş kenä yäş bulğanda),	geçmişini öğrendikten sonra babamın öcünü izleyip Tora Bey’e geldiğimde (Ben o zaman en çok on beş yaşlarımda idim)
5705	Тора бейзең қулынан Йыға һелкеп алған һуң Миндә қалған қылыс был! Батыр улым Моразым,	Tora beyzeñ qulınan Yığa helkep alğan huñ Mindä qalğan qılıs bıl! Batır ulım Morazım,	Tora Bey’in elinden sarsıp yıkip aldıktan sonra bende kalan kılıç bu! Bahadır oğlum Muradım,

	Бына ошо коралым	Bina ošo qoralım	işte bu silahımı
5710	Инде һиңә бирәйем; Башым гүрзә ятһа ла, Илде һақлап яу асқан Батырлығың күрәйем. Үлһәм, мине ақ нарға	İnde hiñä biräyem; Başım gürzä yatha la, İlde haqlap yaw asqan Batırılığın küräyem. Ülhäm, mine aq nargä	şimdi sana vereyim! Ben mezarda yatsam da ülkeyi koruyup savaş açan bahadırılığını göreyim! Ölsem, bu ak deveye
5715	Үлегемде артырһың; Нарым қайза сүктіһә, Шунда мине күмерһең. Минең менән күп сақтар Яуза булған юлдаштар	Ülegemde artırhıñ; Narım qayza süktihä, Şunda mine kümerheñ. Mineñ menän küp saqtar Yawza bulğan yuldaştar	ölümü yüklersin. Narım nerde çöktüyse oracıkta beni gömersin. Benimle birlikte çok zaman savaşta bulunan yoldaşlar
5720	Яуза менгән яу атын Қайза утқа ебәрһә, Әсе көндә себенләп, Төнөн қайза юшаһа, — Шул урында батырзар	Yawza mengän yaw atın Qayza utqa yebärhä, Eşe köndö sebenläp, Tönön qayza yuşaha, — Şul urında batırzar	savaşta bindiği savaş atını nerde olatmaya bıraksa, gündüzün sıcağında sineklenip geceleyin nerde otlasa o yerde bahadırlar
5725	Ырыу-ырыу йәшәһен! Бәтә Урал буйзарын Үзеңә қуныш итерһең. Уралда үскән батырзы, Күзе йәшле есерзе	İrıw-ırıw yäřähen! Bötä Ural buyzarın Üzeñä qunış iterheñ. Uralda üskän batırzı, Küze yäşle yeşerze	nesiller boyu yaşasın! Bütün Ural boylarını kendine mesken edersin. Ural'da büyüyen bahadırı, gözü yaşlı yetimi
5730	Үзеңә қордаш итерһең. Яузан қайтқан сағында, Уң қолағың ни ерзә Кәкүк тауышың ишетһә, Шунда қышлак төзәрһең.	Üzeñä qordaş iterheñ. Yawzan qaytqan sağında, Uñ qolağın ni yerzä Käkük tawışın işethä, Şunda qışlaq tözörhöñ.	kendine yoldaş edersin. Savaştan döndüğü zaman sağ kulağın nerede guguk sesini işitse orada köy kurarsın.
5735	Бары ла һине дуҫ күреп, Яманлығың әйтмәһә, Ил зарыны ишетеп, Һиңә көңәш бирмәһә, Шул табының эсендә	Barı la hine duş kürep, Yamanlığın äytmähä, İl zarını işetep, Hiñä kәñäř birmähä, Şul tabınını esendä	Hepsi de seni dost görüp kötülüğünü söylemese, halkın acısını duyup sana öğüt vermese, bu meclisin içinde
5740	Үзеңә дошман табырһың! Изеүкәй һүзен бөткән һуң, Изеленән бер йотом Һыузы уртлап йотқан һуң, Илдең көнә батқандай,	Üzeñä doşman tabırhıñ! İzevkäy hüzen bötқан huñ, İzelenän ber yotom Hıwzı urtlap yotqan huñ, İldeñ köñö batqanday,	kendine düşman bulursun! Edige sözünü bitirdikten sonra İdil'inden bir yudum su içip yuttuktan sonra, ülkenin güneşi batmışcasına,
5745	Буйын монар алғандай, Етем тороп қалғандай, Ышығк булған Уралдың	Buyın monar alğanday, Yetem torop qalğanday, Işıq bulğan Uraldın	baştan sona kaygı kaplamışcasına, yetim kalmışcasına, sessizleşen Ural'ın

	Бар каяһы ишелеп, Ергә колап төшкәндәй, 5750 “Изеүкәй, Изеүкәй!” —тип һөйөп, Яуы илап торһа ла, Газраил, “уф” тимәй, Изеүкәйгә кул һалған. Күбәләктәй ақ йәнен 5755 Шул урында алған, ти. Изеүкәйзең кәүзәһен Ақ һарына асқан һун, Ақ һары алып киткән һун, Күп каялар үткән, ти, 5760 Күп һыузарзы кискән, ти, Бәтә яузы эйәртеп, Һарыс тауға еткән, ти. Шунда туктап, қаранып, Һарыс таузың итәге 5765 Бер түбәгә сүккән, ти. Кобаузағы инәге Килеп һарыған бал қорттай, Ете ырыузың барыһы: Бисә-сәсә, балаһы, 5770 Йәш-йелкәнсәк, қарт-қоро Кәфенләнгән Изеүкәйзе Сыр-сыу һырып алған, ти. Изеүкәйзе күмгән һун, Атанан етем қалған һун, 5775 Асыуланып Моразым Тора бейгә қаршы Тағы атқа менгән, ти. Шул асыузан дошманды Қуй-һарығктай тунаған. 5780 Тора бейзе қулға алып, Бәтә бейен берлектә, Атаһы үлгән урында Ботон ботса тураған. Изел, Нөгөш, Яйықта, 5785 Урал армығ буйында, — Бәтә ырыу ерендә,	Bar qayahu işelep, Yergä qolap töşkändäy, “İzevkäy, İzevkäy!” —tip höyöp, Yawı ilap torha la, /azrail, “uf” timäy, İzevkäygä qul halğan. Kübäläktäy aq yänen Şul urında alğan, ti. İzevkäyzeñ kävzähen Aq narına aşqan huñ, Aq narı alıp kitkän huñ, Küp qayalar ütkän, ti, Küp hıwzarzı kiskän, ti, Bötä yawzı eyärtep, Narış tawğa yetkän, ti. Şunda tuqtap, qaranıp, Narış tawzıñ itäge Ber tübägä sükkän, ti. Qobawzağı inägä Kilep harığan bal qorttay, Yete ırwzıñ barıhı: Bisä-säsä, balahı, Yäş-yelkänsäk, qart-qoro Käfenlängän İzevkäyze Sır-sıw hırıp alğan, ti. İzevkäyze kümgän huñ, Atanan yetem qalğan huñ, Asıwlanıp Morazım Tora beygä qarşı Tağı atqa mengän, ti. Şul asıwzan doşmandı Quy-harıqtay tunagan. Tora beyze qulğa alıp, Bötä beyen berlektä, Atahı ülgän urında Boton botsa turağan. İzel, Nögöş, Yayıqta, Ural armit buyında, — Bötä ırw yerendä,	bir kayası kopup yere düşüp yuvarlanırcasına “Edige, Edige!” diye sevgiyle ordusu ağlayıp dursa da, Azrail “öf” demeyip Edige’ye pençe attı. Kelebek gibi ak canını oracıkta almış. Edige’nin gövdesini ak narına bağladıktan sonra, ak narı alıp gittikten sonra, çok kayalar aşmış, Çok suları geçmiş. Bütün orduyu ardına takıp Narış dağına gelmiş. Orada durup bakınıp Narış dağının eteğinde bir tepede çökmüş. Petekteki ana arıya üşüşen bal arısı gibi yedi boyun hepsi: kadını kızı, çocuğu, genci, ihtiyarı kefenlenen Edige’yi sımsıkı sarmışlar. Edige’yi gömdükten sonra, babadan yetim kaldıktan sonra, öfkelenip Muradım Tora Bey’e karşı tekrar ata binmiş. Bu öfkeyle düşmanı koyun keçi gibi doğradı. Tora Bey’i yakalayıp bütün beyleriyle birlikte babasının öldüğü yerde kolunu bacağını doğramış. İdil, Nögöş ve Yayık’ta, Ural yamaçlarında, bütün ülke topraklarında
--	---	--	---

	Калған-бошқан дошманды, Берен қуймай эзәрләп, Қыраң халып бөткән, ти.	Qalğan-boşqan doşmandı, Beren quymay ezärläp, Qırañ halıp bötқан, ti.	bozulup kaçışan düşmanı birini bırakmayıp izleyip kırıp bitirmiş.
5790	Моразым яузан бушағас, Қылысын һөртөп, бит йыуғас; Ынйы менән Йзеүкәйзең Кәбере булған Нарысқа Кире қайтып төшкән, ти.	Morazım yawzan buşaғas, Qılısın hörtöp, bit yıwғas; Inyı menән İzevkäyzeñ Qäbere bulğan Narısqа Kire qayıp töşқан, ti.	Muradım savaşı bitirince, kılıcını silip yüzünü yıkayınca Inyı ile Edige'nin kabirinin olduğu Narıs'a geri dönüp gelmiş.
5795	Үз торлағын был ерзән Атаһы алдында йөз йыуған, Бары Урал буйында Батыр булып ил өсөн Яуға киткән урыны —	Üz torlağın bıl yerzән Ataһı aldında yöz yıwған, Barı Ural buyında Batır bulıp il ösөн Yawға kitқан urını —	Evini barkını bu yerden babası önünde yüzünü ağarttığı, bütün Ural boyunda halkı için bahadır olduğu savaşa gittiği yeri
5800	Төкләс тауға күсергән. Йзеүкәйзән калған һун, Моразым Йзел, Уралда Ил батыры дан алып, Төйәләс һыуы буйында	Töklәş tawға күsergән. İzevkäyzән qalğan һunı, Morazım İzel, Uralda İl batırı дан алып, Töyälәş һıwı buyında	Tökles dağına göçürdü. Edige öldükten sonra Muradım İdil ve Ural'da halk bahadırı namını алып Töyeles suyu boyunda
5805	Озақ үақыт йәшөгән. Моразымдан бер бала — Қазанғол тигән ир бала, Қозанғол улы — Қазакқол, Қазакқолдоң улынан	Ozaq vaqıt yäşägән. Morazımdan ber bala — Qazanğol tigән ir bala, Qozanğol ulı — Qazaqqol, Qazaqqoldoñ ulınan	uzun yıllar yaşamış. Muradım'dan bir çocuk; Kazankol denilen oğul, Kazankol'un oğlu, Kazakkol, Kazakkol'un oğlundan
5810	Қасқын тигән ул тыуған. Қасқын илдә һыймағас, Ул да Урал буйлаған; Илен яқлап яузарза, Батыр булып қатнашқан;	Qasqın tigән ul twған. Qasqın ildә һıymaғas, Ul da Ural buylaған; İlen yaqlap yawzarza, Batır bulıp qatnaşқан;	Kaçkın denilen oğul doğdu. Kaçkın yurduna sığamayınca, O da Ural'a gitti. Yurdunu savunup savaşlara bahadırca katıldı.
5815	Шул яузарзың берендә, Һакмар һыуы буйында, Қулға алынып дошмандан, Үлтерелеп хур булған.	Şul yawzarzıñ berendә, Haqmar һıwı buyında, Qulға алып doşmandan, Ülterelep хur bulған.	O savaşların birinde, Hakmar suyu boyunda düşman eline düşüp öldürülüp horlandı.

DİZİN

A

- abaw** 1. (*korku, heyecan veya şaşkınlık bildiren ünlem*)
a. 287, 306
2. Yaşlılıktan yüzün kırış kırış olması
a. 311
- abayla-** dikkat etmek, dikkatli olmak
a.-may 5416
- abra-** saklamak, korumak
a.-ğan 4631
- abruy** (< Far. âb+rûy) saygınlık, itibar
a.+ı 1520
- ağa** büyük erkek kardeş, ağabey
a.+bız 1290
a.+hına 3714
a.+hımın 2174
a.+larıñ 5183
a.+m 4454, 4911
a.+mdarzın 4929
a.+mdın 4918
a.+ñ 3694
a.+ñdı 3700, 5301
- ağart-** ağartmak, aklaştırmak
a.-ıp 3489
- ağas** ağaç
a. 764, 1230, 2584, 2649, 2677, 2810
a.+ı 760, 4585, 4677
a.+ın 830
a.+ta (**dar ağas**) dar ağacı 2106
a.+tay 4649
- ağaslı** ağaçlı
a. 4643
- ağay** ağabey
a.+ıgız 1308
a.+ım 4909
- ağır** ağır, yavaş
a. 4341
- ağış** akış
a.+ın 3176
- ağıw** akmak işi
a. 5415
- ağız-** akıtmak
a.-ğan 5584, 5623
a.-ıp 763, 848, 4514, 5223, 5511, 5603
- ah** (*korku, heyecan veya şaşırma bildiren ünlem*)
a.+ım 5398
- ajar** mec. ışıltı, parıltı
a.+ın 440
- ajdaha** (<Far. ejderhā) ejderha
a. 1630, 5581
a.+yılan dev yılan 1563, 2497
- ajğır-** kişnemek
a.-ıp 3123
- aq** ak, beyaz
a. 429, 1090, 4796, 4998, 5087, 5468, 5714, 5754, 5757, 5758
a.+sabaq ak sazan 2245
a.+tarın 5281
- aq höyäk** soylu, asilzade
a. 4500
- aq-** akmak,
a.-ha 619
a.-ıp (**ağıp**) 5615
a.-ırzay (**ağırzay**) 619
a.-qan 489, 3180, 4135, 4563, 4564, 4672, 5187
a.-qan (**urap aq-**) 51
a.-qanda 5499
- aqayt-** aklaştırmak, beyazlaştırmak
a.-ıp 5281
- aqbuz** [<aq+buz] akli bozlu at donu
a. 834, 3346, 3356, 4265
- aqhaq** aksak, topal
a. 1279
- aqhaqal** [<aq+hakal] yaşlı, bilge kişi, aksakal
a. 56, 4310
a.+dın 4294
a.+ı 115
a.+ın 4293
- aqhıl** akçıl
a. 1215, 4599
- aqıq** (<Ar. 'akıq) akik, kıymetli bir taş
a. 1095
- aqıl** (<Ar. 'akl) akıl
a.+bir- akıl vermek 494, 5390
a.+ı 1160
a.+ım 4452
a.+ın 2533, 4867
a.+it- öğüt vermek 3639
- aqılhız** (<Ar. 'akl+ T. +sız) akılsız
a. 1305
- aqıllı** (<Ar. 'akl+ T. +lı) akıllı

- a.** 1312, 1654, 2140, 3984
- aqqoş** [<aq+qoş] kuğu, perde ayaklılardan, yaban ve evcil türleri bulunan, çok uzun ve kıvrık boyunlu, geniş gagalı, geniş kanatlı bir su kuşu
a.+tar 4660
a.+tay 795
- aqla-** aklamak, temize çıkarmak
a.-y 5108
- aqlan** orman, ağaçlık arasındaki açıklık alan
a. 4639
a.+da 731
- aqsarlaq** [<aq+sarlaq] martı, çoğu beyaz renkte, yüzücü, perde ayaklı su kuşu
a.+tar 3849
- aq şoñqar** ak sungur, ak şahin
a.+zay 5102, 5391
- aqta** eyer keçesinin atın arka tarafına gelen iki kanatlı kısmı
a.+nan 5263
- aqtar-** yıkmak, düşürmek
a.-ğansı 1397
- aqtıq** son, sonuncu
a. 2646
- al** ön, önce, ilk krş. **ald**
a. 3185, 3330, 5483
a.+bir- geçmesine izin vermek, yol vermek 1520
a.+bul- birinci olmak 3466, 3794
a.+da 1485, 3149, 5024, 5401
a.+dan 3178, 4031
a.+darı 5414
a.+dına 1478
a.+dına kil- karşılamak 888, 908
a.+dınan 808, 1233
a.+dında 480, 1042, 1272, 1272, 1405
a.+ğa 2948, 4468
a.+tot- öncelik vermek, değer vermek 5241
- al-** 1. bir şeyi eliyle veya başka bir şeyle tutarak bulunduğu yerden ayırmak
a. 2017, 4826
a.-a 1331, 5625
a.-a hal- almak 1475
a.-a tor- almaya başlamak 4878
a.-am 1106, 1908
- a.-amın** 4626
a.-ayım 3322
a.-dı 4908
a.-ğan 666, 689, 982, 2923, 3054, 4048, 4468, 4470, 4562, 4844, 4897, 5706, 5755
a.-ğanday 5745
a.-ğanhuñ 5258
a.-ğanı 4336, 4338, 4342, 4344
a.-ğanın 4916
a.-ğas 393, 2885, 5248
a.-hañ 1147
a.-hana 2490, 2516, 2520
a.-ip 404, 966, 1201, 2269, 2541, 2555, 2722, 2772, 2921, 3423, 3452, 3453, 3464, 3538, 3947, 4029, 4301, 4753, 5450, 5507, 5637, 5758
a.-ip bir- almak 4790
a.-ip kit- almak 1966, 3229
a.-ip qal- almak 4786
a.-ip qayt- geri almak 2007, 2406
a.-ip qayıp bir- geri alıp sahibine iade etmek 2394
a.-ip sıq- alıp gitmek 1349, 3188
a.-ır 207, 215, 173, 42291, 2294, 2358, 2373, 3641, 3647, 4099
a.-ırğa 944, 2882, 2920, 2962, 4573, 4839
a.-ırhuñ 3047, 3361
a.-ma 5516
a.-manñ 3292
a.-mağan 5319
a.-maşqa 242, 1041, 1130
a.-sı (qulğa al-) 2058
a.-sı 2026
2. satın almak
a.-am 1591, 1605
a.-dım (hatıp al-)
a.-ğan (hatıp al-)
a.-ırğa 1695
3. bir şeyi yanında buldurmak
a.-ip bar- birlikte, yanında götürmek 1291
a.-ip kit- birlikte, yanında götürmek 3662
a.-ip qayt- yanında geri götürmek 1740
a.-ip sıq- alıp gitmek 443
a.-ip (yaw al-) 3756

4. ele geçirmek, fethetmek, sahip olmak
a. 3923
a.-ğan (qoldar al-) 6
a.-ğan 434, 4963, 5305
a.-am 3709, 3815, 3939, 3986
a.-ip 422, 1768, 3621, 4937, 5177, 5683
a.-ırzay 4582
a.-maham (tüş aştına al-) 2565
a.-may 3709
a.-sı (qulğa al-) 2093
5. (-p zarf fiil eki almış fiillerle birlikte kullanılan yardımcı fiil)
a.-dim (hatıp al-) 1503
a.-ğan (hatıp al-) 4783
a.-ğan (hırıp al-) 5772
a.-ğan (höyräp al-) 3885
a.-ğan (qaqşatıp al-) 3680
a.-ğan (qımtıp al-) 5528
a.-ğan (saqırtıp al-) 1079
a.-ğan (talap al-) 2785
a.-ğan (totop al-) 3717
a.-ğan (urlap al-) 1493
a.-ğan (yawlap al-) 120
a.-ğan (yıyıp al-) 2765, 5230
a.-ğanda (tartıp al-) 5490
a.-ğandar (yetep al-) 2900
a.-ğas (qamap al-) 3659
a.-hana (totop al-) 4061
a.-ip (saqırıp al-) 1620
a.-ırğa (haylap al-) 3762
a.-ırğa (höyöp al-) 3222
6. (-a(y)/-ä(y) zarf fiil eki almış fiillerle birlikte olabilirlilik, mümkünlük ifade eden yardımcı fiil)
a.-mam (dan säsä al-) 3796
a.-maş (arına al-) 2627
a.-maş (ata al-) 1358
a.-maş (qala al-) 5100
a.-may (bara al-) 3506
a.-may (birä al-) 3744
a.-may (kilä al-) 2118
a.-may (qula al-) 1376
a.-may (sığa al-) 5611
7. (isimlerle birlikte deyim yapan yardımcı fiil)
a.-am (östönä al-) 3684
a.-dim (dan al-) 3218, 4080

a.-ğan (beylek al-) 48
a.-ğan (beylek al-) 582
a.-ğan (dan al-) 1322, 2100, 2687, 2714
a.-ğan (östönä al-) 730, 3691
a.-ğan (qarşı al-) 3729, 3736
a.-ğan (qaşına al-) 1452
a.-ğan (üs al-) 54
a.-ğandar (qarşı al-) 2128
a.-ğamı (monar al-) 4334
a.-ğas (qulına al-) 1763
a.-ğas (qulğa al-) 4404
a.-ham (qulğa al-) 3682
a.-ip (awlaqqa al-) 3520
a.-ip (buy al-) 5363
a.-ip (dan al-) 171, 3266, 5465, 5803
a.-ip (hulğa al-) 3124
a.-ip (kös al-) 3822
a.-ip (qatın al-) 4156
a.-ip (qışımğa al-) 1673
a.-ip (qulına al-) 1385
a.-ip (qulğa al-) 1381, 3726, 4009, 5780
a.-ip (yul al-) 2547
a.-ır (qolaqqa al-) 1360
a.-ır (qon al-) 2296
a.-ır (urın al-) 2355
a.-ırğa (qulına al-) 4425
a.-ırğa (qulğa al-) 531
a.-ırğa (üs al-) 3294
a.-maham (üs al-) 2797
a.-may (işkä al-) 5002
a.-may (küzeñ al-) 658
a.-mayınsa (qon al-) 3699
a.-mağan (säläm al-) 2960
a.-mağan (tel al-) 2031
a.-maş (dan al-) 5098
a.-maş (qaz al-) 5082
a.-maşuñ (qarşı al-) 706
ala ala, alaca
a. 1213
alal- [<al-a+al-] alabilmek
a.-may 696
alan alan, düz, açık ve geniş yer
a.+yolan qaran- etrafı gözden geçirmek 5276
alap haber, uran
a.+hal- haber vermek 62, 1372, 1592, 1606, 3394

- alapta-** afallamak, şaşırmaq
a.-y 1392
- alasıq** gölgelik, küçük çadır, alaçık
a. 5650
a.+ına (alasıqına) 5646
- albaştı** albastı, hurafelere göre parlak sarı saçlı, uzun sarkık memeli kadın veya kız kılığında görülen peri
a.+lay 5461
- ald** 1. ön, ön taraf, karşı
a.+ıgızğa 5428
a.+ına 2873, 3381
a.+ına hal- önüne bırakmaq 3200
a.+ınday (küz aldı) 2123
 2. önce, evvel
a.+ınan 2222, 2918, 5319
a.+ınaraq 2969
 3. kat, huzur
a.+ında 585, 730, 3213, 3740, 3779, 4928, 5077, 5118, 5796
- alda-** aldatmaq
a.-p yolda- aldatıp kandırmaq 1868
a.-rğa 4807
- aldan-** aldanmaq
a.-ğan 3712
a.-ıp 1531
- aldaş-** aldatmaq, kandırmaq
a.-qan 3941
- aldıq** yalan
a. 1629, 4877, 4888, 4921
- aldır** büyük kase, kadeh
a. 5246
a.+ aldır tultır- kırmızı doldurulan kasenin meclisteki herkese övgü dolu sözler eşleğinde ikram edilmesi 5238
a.+ın 5407, 5412
a.+zay 826
a.+zı 5242, 5247, 5410
- aldır-** almak işini yaptırmak
a.-ğan (ser aldır-) 2352
a.-ğan (küñel aldır-) 2347
a.-ğan (küzen aldır-) 1530
a.-ıp (küñel aldır-) 2349
a.-may 5626
a.-may (qoldar aldır-) 20
- aldırt-** aldırmaq işini başkasına yaptırmak
a.-qan 2201
- algır** yırtıcı, saldırgan
a. 508, 538, 2503, 5194, 5279
a.+bul- yırtıcı olmak 993
- alıw** açık al renk, alımsı
a. 4632
- alın-** ele geçirilmek,
a.-ğan 3749
a.-ıp (qulğa alın-) 5817
- alış** uzak
a. 2007
a.+tan 4648
- alışlaş-** uzaklaşmaq
a.-qansı 1332
- alış** savaş, kavga
a.+ta 3591
- alış-** savaşmaq, vuruşmaq
a.-qan 4583
- alıştır-** birbiriyle değiştirmek,
a.-ğanın 1847
a.-ıp 662
- alıw** almak işi
a.+ı 1646
a.-za (yerzän baldaq al-) 1520
- alıwsı** alıcı, tüccar
a. 4780, 4804, 4811, 4863
a.+ğa 4789
a.+nıñ 4814
- alqa** (<Ar. Halka) küpe
a.+hı 4641
a.+lay 4674
- alma** elma
a. 5291
a.+hı 2342
- almas** (<Ar. elmās <Yun.) yüksek vasıflı çelik
a. 5117
- almaş** tilmāş birbirinin yerine geçmek
a. 4417
- almaysa** elma gibi, elma kadar
a. 516
- almaş-** almaşmaq, değişmek, sırasıyla birbirinin yerini almak
a.-ıp 3372
- almaşla-** sırayla birbirinin yerine geçmek
a.-p 479
- almaştır-** değiştirmek, vazgeçmek
a.-maş 1250

- alpan tolpan** ağır ağır ve sağa sola
yalpalayarak yürümek, ayı gibi
hımbıl hımbıl yürümek
a. 1186
a.+atla- ayı gibi zıplamak 226
a.+bul- yalpalamak 2766
- alpanla-** yalpalayarak zıplamak
a.-ğan 1226, 4601
- alpı halpı atik, çevik**
a. 2674
- altaw altışar**
a. 4224
- altı** altı, beşten bir fazla
a. 847, 953, 1412, 3386, 3756
a.+hında 2486, 2688
- altın** altın, sarı renkli değerli metal veya
bundan yapılmış eşya
a. 595, 1085, 1089, 1120, 1136,
2273, 2474, 2491, 2492, 2655,
2679, 2718, 3346, 4674, 4842,
5433, 5441
- altınlı** altın işlemeli
a. 4938
- alyı-** şaşırmaq, zora düşmek
a.-ğanda 2054
a.-p 2661
- alyıt-** şaşırtmaq, zora düşürmek
a.-a 5674
- alyotlan-** doğru ve tam düşünmemek
a.-dım 4455
- aman** (<Ar. amān) sağ, salim
a.+işän bul- sağ esen olmak 1268
- amanat** (<Ar. emānet) emanet
a. 2618
- anan** "ul" zamirinin ayrılama hali,
ondan, oradan, o yerden
a. 5691
- ant** ant, yemin
a.+it- ant vermek, yemin etmek
502, 730, 908, 3334
- añdı-** gizlice gözlemek, beklemek
a.-p tor- pusu kurmak 3228, 3716
- añla-** anlamak
a.-ğan 4463, 4544
a.-ğas 4176
a.-mağan 1928
a.-may 4667
a.-rhiñ 3051
- añlaş-** anlaşmak
a.-ıp 3616
- a.-qan** 4488
- añlat-** anlatmaq
a.-ıp 1445, 3418, 3673
a.-qan 1918, 3755, 4556
- ap-aq** bembeyaz, krş. **appaq**
a. 2463, 2651, 2956, 4660, 4690
a.+bul- apak olmak, bembeyaz
olmak 795
- apkit-** alıp gitmek, beraberinde
götürmek [<al-ı-p+kit-]
a.-kän 416
- appaq ap-aq**
a. 5512
- aptıra-** şaşırmaq, afallamak
a.-ğan 1376, 2371, 3060
a.-p 1437, 2195, 3844, 4772
a.-p qal- şaşırtıp kalmak 730, 1928,
2906, 4305
- aptıraş-** birlikte şaşkınlığa düşmek
a.-ıp 1447
- aptıraw** şaşırmaq, afallamak işi
a.+ğa äylän- şaşkınlığa düşmek,
afallamak 2153
a.-ğa qal- şaşkınlığa, hayrete
düşmek 448, 1404, 1649, 1942,
2006, 2163, 3134, 3745, 4932
- ara** I. ara, mesafe
a. 3616, 5653
a.+ğa 3614
a.+ğızza 105, 3613
a.+hı 1895, 2220, 5341
a.+hı (üz ara) 1299, 2450
a.+hın 398
a.+hına 4668
a.+hında 3554
a.+ (ikāw ara) 1653
a.+ (ike ara bülen-) 4307
a.+la 1290, 1666, 2562, 3263,
3918, 4833
a.+la (üz ara) 1293
a.+lağı 2339
a.+ların 3918
a.+larında 1653
a.+nan 908, 929
a.+nı 3994
a.+ (üz ara) 1276
- arala-** I. aralamak, seyrekleştirmek
a.-p 1422
- arala-** II. gezmek, dolaşmak, araştırmak

- a.-p** 593, 1071, 1190, 1843, 2871, 3002
- arba** araba
a. 2474, 2679
- arba-** büyülemek, sihirle etkilemek
a.-ğan 1640
a.-hañ 4888
a.-hın 2104
a.-rzay 3784
- argıl** dizi , sıra
a.+argıl 359, 359
- argımaq** soylu ve yürük at
a. 2477, 5068
- arı** ileri, öte
a. 2307, 2308, 4132
- arı-** yorgun ve bitkin düşmek
a.-ğandar 2898
a.-maş 4095
- arıq** I. arık, pınar
a.+ta 1544
- arıq** II. yorgun, güçsüz
a.+turiq yorgun ve cılız 2673
- arın-** arınmak, temizlenmek
a.-a al- kurtulabilmek, temizlenebilmek 2627
- arıslan** aslan, kedigillerden, erkekleri yelesi, yırtıcı, Afrika'da yaşayan, uzunluğu 160 cm., kuyruğu 70 cm ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli, güçlü bir memeli türü, arslan.
a.+day 1247, 2056, 2083, 2236, 2255, 5434
- arqa** sırt, vücudun arkası
a. 535, 634
a.+hınan 2950, 3139, 3157
a.+hınan höy- sırtını sıvazlamak 310
a.+ların 5452
- arqan** kalın ip, halat
a.+ıñ 3562
- arqawıl** [<arqa+awıl] başka yer, yabancı köy
a.+dıñ 275, 294
- armıt** özellikle dağların akarsularına doğru yüksekçe girintileri, yamaç
a. 374, 5785
a.+ın 5115
a.+qa 4568
- a.+armıt** girintili çıkıntılı, alçaklı yüksekli 1244
- arpa** arpacık, it dirseği
a.+lay 5180
- art** art, arka
a. 1278, 3121, 4819
a.+ımdan 4146
a.+ınan 807, 1918, 2113, 2219, 2366, 2381, 2590, 2607, 2892, 2916, 2948, 2954, 3838, 3840, 4863, 5290
a.+tarınan 4198
- art-** I. artmak, çoğalmak
a.-a bar- devamlı çoğalmak 1520
- art-** II. bir şeyi omuzuna almak veya hayvana yüklemek
a.-ıp 5372
a.-ırhıñ 5715
- artıq** I. daha fazla, daha çok, sonra
a. 289, 778, 2121, 2142, 5367
a.+tır 1504
- artıq** II. artık, kalan, çöp
a.+ım (artıgım) 4720
- artil-** ağmak, yükselmek
a.-ğan 4676
- artlı** ardından, peşinden geleni olan
a. 259
- ar'yaq** karşı taraf, öte taraf, öte yan
a.+ında (ar'yağında) 2436
a.+qa 2917
- arza** nazlı, şımarık
a. 2482
- arzaqlan-** nazlanmak, şımarıkmak
a.-ğan 5468
- as** aç
a. 891, 1435, 1852, 2784, 5203, 5348, 5456
a.+qa 1786, 5358
- as-** 1. açmak
a.-ıp 1681
a.-ıp hal- açıklamak, ortaya koymak 4535
a.-ıp höylä- açıklamak 3419
a.-ır 2283
a.-ırğa 3401
a.-qan 128, 3052, 3945, 4645, 5656
a.-qandıñ 702
a.-qas 3055
a.-ma 2597, 2831

- a.-mağan** 2842
a.-maham 2567
2. (bazı isimlerle birlikte kullanılarak birleşik fiil veya deyim oluşturur)
a.-ıp (hüz as-) 410, 1869, 3289, 3490
a.-ıp (qan yaw as-) 384, 3286
a.-ıp (küz asıp küz yom-) 3168
a.-ıp (yaw as-) 419, 516, 835, 2018, 3321, 3450, 3809, 5111
a.-ıp (yul as-) 2019
a.-ırğa (ser as-) 1488
a.-ırğa (yaw as-) 731, 2676, 3366, 3823, 4218, 4477
a.-qan (huğış as-) 3832
a.-qan (hüz as-) 4438
a.-qan (ser as-) 1501
a.-qan (yaw as-) 139, 895, 3585, 4426, 5525, 5579, 5712
a.-qanda (yaw as-) 695, 886
a.-qas (ser as-) 4543
a.-may (yaw as-) 4742
a.-maysa (yaw as-) 4407
- asa** bir kökten gelip dağılan kolların herbiri
a. 2795
- ası** acı, acıtıcı
a. 2710
- asıq** açık
a. 700, 880, 2133, 3774
a.+ (awızı asıq) şaşkın, aptal 912
- asıl** (<Ar. Asl) asilzade, soylu, krş. **asıl**
a.+ın 2575, 2814
- asıw** öfke
a. 978, 5134
a.+ğa 537
a.+ı 2336
a.+ım 2567
a.+ım urtla- dişini sıkmaq 2803
a.+ın 1947, 3254
a.+ın säs- öfkelerini dindirmek 5224
a.+ın yot- öfkelerini dizginlemek 2420
a.+zan 3023, 5282, 5778
- asıwlan-** öfkelenmek
a.-ıp 3973, 5419, 5775
- asıwlı** öfkeli
a. 3410
- asqıs** anahtar
a.+tı 3046
- aslıq** açlık
a.+ta 1724
- astır-** açmaq işini yaptırmak
a.-ğan (yaw astır-) 793
a.-ıp (yaw astır-) 3918
- aş-** asmak, bir şeyi olduğu yerden aşağıya sarkacak biçimde bir yere iliştmek.
a.-ıp (darga aş-) 1498
a.-ıp toy, şölen vermek 715
a.-ır 3642, 3643, 3644, 3645
a.-ırğa 3507
a.-qan 2015, 2036, 5757
a.-qandı 3417
a.-mayınsa 3703
- aşaw** (at için) eğitilmemiş, yabancı
a. 4148
a.+tot- yabancı at tutmak 3556, 5252
- aşıl** (<Ar. asl) asil, soylu, krş. **asıl**
a. 2472, 2795
- aşıl-** asılmak
a.-ğan 2106
- aşıra-** beslemek, bakıp doyurmak
a.-nım 1505
- aşt** alt, aşağı, ast
a.+ı 4493
a.+ıma 2097
a.+ına 2294
a.+ına (tüş aştına al-) 2565
a.+ında 3, 832, 1633, 1638, 2999, 4346, 5469, 5610
- aştır-** asmak işini yaptırmak
a.-ıp 1684
- aştırtın** gizlice, saklıca
a. 964
- aş** aş, yemek
a. 539, 1065, 1897, 2154, 5441
a.+bir- 2575, 2814
a.+hal- 596, 611
a.+hıw 1918, 1977, 4484
a.+hıw kürmäy tor- aç ve susuz kalmak 5342
a.+ı 1065
a.+ın 719
a.+ıñ 1925, 2650, 3036
a.+qa tuy- 3029
a.+tı 1931, 1937

aş- aşmak, yüksek, uzak veya geçilmesi
güç bir yerin öte yanına geçmek
a.-qan 99

aşa vasıtasıyla, üzerinden, yoluyla
a. 1418, 4553, 4943, 5529, 5623

aşa- yemek yemek, aş yemek

a. 4057

a.-ğan 1214, 3899

a.-ğas 2864

a.-ha 1303

a.-hınan 4057

a.-mñ 3878

a.-p 3801

a.-p (qoyaş aş-) 5130

a.-yım 1300

aşat- aş, yemek yedirme işini yapmak

a.-ırğa 2888

a.-qan 2863

a.-mağayı 3389

aşaw yemek yeme işini

a.+esew 1977

a.+za 614

at I. ad, isim

a.+ım qoro- adı kurumak, yok
olmak 2569

a.+ımdı 5208

a.+ıñ quyzır- bir şeye ad
koydurmak 4063

a.+ıñdı 676

a.+quy- ad koymak, ad vermek
3074, 3078

**at II. at, binme, yük çekme ve taşıma
gibi amaçlarla kullanılan memeli
hayvan**

a. 206, 207, 276, 295, 315, 336,
352, 413, 434, 438, 456, 459, 510,
544, 577, 635, 655, 678, 739,
1037, 1067, 1067, 1177, 1254,
1267, 1271, 1272, 1299, 1851,
1884, 2228, 2490, 2539, 2812,
2878, 2925, 3132, 3240, 3346,
3462, 3475, 3571, 3719, 4429,
4515, 4609, 4785, 4863, 5214,
5436,

a.+ezlä- at aramak, at yakalamaya
gitmek 3106

a.+ı 39, 39, 4095, 4580, 4606

a.+ıbiz 1284

a.+ım 1202, 1992

a.+ım 3316, 5663

a.+ıñ 2673, 3141, 5517

a.+ıña 3148

a.+ın 386, 560, 608, 673, 2859,
2860, 3135, 3156, 4786, 4790,
5720

a.+ına 3128, 3160, 3191

a.+ınan 250

a.+ınday 1877, 3115

a.+it- yabancı atı eğitip binit etmek
2486, 2488, 2688

a.+men- ata binmek 959, 2195,
2803, 2856, 3320, 3483, 3541,
3327, 3766, 3826, 4008, 4152,
4358, 4521, 4718, 4868, 4881,
4958, 5018, 5069, 5105, 5173,
5291

a.+öyrät- at eğitmek 1075

a.+östöndä uyna- at üstünde hüner
göstermek 4236

a.+qa 926, 942, 963, 1149, 1199,
3114, 3234, 3356, 4499

a.+qa men- ata binmek 2310,
2324, 2365, 2401, 2546, 2624,
2764, 3336, 3428, 4091, 4179,
4278, 4325, 4434, 4469, 4559,
5044, 5111, 5120, 5225, 5777

a.+sabıştır- at yarıştırmak 1520

a.+saptır- atı dörtlale koşturmak
2167, 4292, 4956

a.+ta uyna- at üzerinde hüner
göstermek 2197

a.+ta uynat- at üzerinde hüner
gösterme işini yaptırmak 143

a.+tan 43, 160, 182, 435, 441, 444,
533, 632, 1014, 1150, 2136, 3184,
3514

a.+tan töş- attan inmek 2437, 3846

a.+tarın 2442

a.+tı 1275, 2510, 2887, 3133, 3137

a.+tıñ 1278, 3112

a.+uynat- atla birlikte hüner
göstermek 239, 559, 750, 1189,
1395, 2049, 2063, 4168, 4730

a.+xat yet- ulaşılabilir 730

at- 1. atmak, bir şeyi herhangi bir yöne
doğru fırlatmak

a.-a al- atabilmek 1358, 1347

a.-a hal- atıp bırakmak 1331

a.-ha (uq at-) 4712

a.-ıp söy- ok ile vurmak 1368
a.-qan 1328, 1354
a.-maha 1329
a.-tım 1205
 2 bir şeyi ok yada başka bir silahla vurmak, öldürmek, ok atmak
a. 5669
a.-hın 5569
a.-ıp 718, 2863, 2920, 2923, 3241, 3465, 5482, 5660, 5661
a.-ırğa 2919
a.-ırzay (uq at-) 4093, 4750
a.-qan 4035, 5257
a.-qan (qoş at-) 1394
a.-qan (toşqap at-) 1391, 1399
a.-qas 2936, 4663
a.-may 1198
a.-tñ 3876
 3. (bazı isimlerle birlikte açılmak, ortaya çıkmak anlamı verir)
a.-am (säskä at-) 2824
ata baba, ata
a. 37, 125, 192, 780, 852, 855, 857, 861, 864, 900, 2707, 3150, 3291, 3369, 3510, 3526, 3697, 3998, 4126, 4137, 4347, 4685, 4687, 4705, 4707, 4726, 526
a.+bul- baba olmak 769, 844
a.+doşman baba düşmanı, eski düşman 4501
a.+ğa 4377
a.+hı 394, 841, 955, 962, 1050, 2203, 2788, 3272, 3414, 3416, 3498, 3644, 3700, 3788, 3925, 4473, 5577, 5652, 5655, 5782, 5796
a.+hın 1009, 2576, 2815, 4474, 5545
a.+hına 248, 857, 4030, 5677
a.+hınan 498, 501, 581
a.+hınday 3382
a.+hınñ 2176
a.+m 713, 1191, 2619, 3309, 4003, 4154, 4166, 4247, 4259, 4260, 4439, 4688, 4895, 4912, 5218, 5257, 5329, 5361
a.+ma 1684, 5359
a.+mdan 689
a.+mdı 5292
a.+mdıñ 4250, 4448, 5701

a.+nan 334, 666, 1273, 4090, 4373, 4561, 4893, 5089, 5095, 5161, 5196, 5488, 5493, 5693, 5774
a.+nan qal- babasız kalmak, yetim kalmak 4725
a.+nı 5457
a.+nıñ 5090
a.+ñ 385, 1001, 2527, 3611, 3693, 3951, 4225, 4226, 5106, 5177
a.+ña 384, 5310
a.+ñdan 5562
a.+ñdıñ 5186
atahız babasız
a. 866
ataqay babacık, (sevgili) baba, krş. **atay**
a.+ım 2412
atay babacık, (sevgili) baba, krş. **ataqay**
a.+ım 4907
athız atsız, atı olmayan, yaya, piyade
a. 5518
atıl- vurulmak (bkz. **at-** 2)
a.-ğan 176
atış karşılıklı ok atma yarışı
a.+tarza (uqtan atış) 1520
atış- vuruşmak, savaşmak
a.-qandar 3589
atıw ok atma, atıp vurma
a. 1335
a.+zan 1397
a.+zan (kăpäs sorgop at-) 1393
atqolaq [**at+qolaq**] uzun geniş yapraklı, uzun çıplak gövdeli, tohumları çok bir kır bitkisi
a.+tay 2499, 2705
atla- zıplamak, hızlı hareket etmek
a.-ğan 1771
a.-ğan (alpan tolpan atla-) 22
a.-maş 1301
a.-p 2699, 5275
atlan- ata binmek bkz. **at men-**; **atqa men-**
a.-dım 3347
a.-ğan 1997
a.-ıp 2414, 3596, 4941
atlıq- (akarsu için) yüksek bir yerden ayağı düşmek, akmak
a.-ıp (atlıqıp) 5614
attır- bir şeyi atmak işini yaptırmak, fırlattırmak

T.C. FÖRSEMERİTİM KURULU
 DOKÜMAN İNŞAAT MERKEZİ

a.-zı 1188
aw av, yabancı hayvan vurma veya yakalama işi
a. 349, 5647
a.+awla- avlanmak 1323
a.+ğa 5639
aw- yıkılmak, yere düşmek, aşağı düşmek
a.-ğan (huşhız aw-) 1466
a.-ha 509
awıl köy
a.+awıl 24, 24
awır 1. ağır, tartıda çok çeken
a. 2075,
2. güç, çetin, zor
a.+kön zor, sıkıntılı gün 2072, 4096
awırıw hasta, sakat
a. 1311
awırlıq zorluk, sıkıntı, güçlük
a. 3308
a.+tar 5185
awız ağız
a. 4502
a.+hıwı qoro- çok beğendiği bir olay ya da nesne karşısında hayrete düşmek, haran kalmak 3471
a.+ı 2133, 5133
a.+ı asıq boş boğaz, geveze, güvenilmez 912
a.+ı man qoş tot- hüneri çok olmak, marifetli olmak 507
a.+ımda 2187, 2210
a.+ın 2789, 2842
a.+ına 2880
a.+ınan 5203
a.+ıñ 1681, 4060
a.+ıñdan 2530
a.+zarın 5283
awızlıq gem, atı yönetmek için ağzına takılan demir araç
a. 3232, 5282
a.+ı (awızlığı) 2001
awla- avlamak
a.-rğa 5647
a.-rğa (aw awla-) 1323
awlaq ıssız, gözden irak yer
a. 1753, 3990, 4757
a.+bul- yalnız, tek başına kalmak 1865

a.+qa 4963
a.+qa al- (birisini) ıssız, تنها bir yere götürmek, kenara çekmek 3520
a.+ta 1543, 1860, 4023, 4555
awna- (hayvanlar için) ağnamak, yere yatıp yuvarlanmak
a.-ğan 4589, 4593
awsı avcı
a. 131.9, 1327
a.+bız 1322
a.+lar 1343, 1346
awzar- alt üst etmek, yıkmak
a.-ıp 2601, 2836
Ay I. 1. Yer yuvarlağının uydusu olan gök cismi, kamer
a. 4324, 4329, 4339
a.+zan 4183
a.+zay 211
a.+zıñ 4333
2. Yılın on iki bölümünden her biri
a. 255, 257, 417, 484, 485, 1703, 5445
a.+ı 451
a.+za 5364, 5365
a.+zar 971
ay II. 1. ey, hey anlamında seslenme ünlemi
a. 121, 127, 745, 754, 790, 869, 1081, 1133, 1171, 1206, 1579, 1870, 1920, 1935, 2323, 2817, 3290, 3548, 3860, 4053, 4557, 4768, 5502
2. birdenbire duyulan acı, ağrı, şaşırma, ürkme ve sevinci anlatan ünlem
a. 1465
a.+bay hal- feryat figan, haykırıp ağlama 337
a.+vay feryat figan 3950
aya- acımak, esirgemek, korumak
a.-may 2779, 3080, 4829
ayaq I. ayak, bacakların bilekten aşağı kalan ve yere basan bölümü
a. 1291, 1300, 1302, 1312, 1820, 2505, 2710, 4613,
a.+ (baştan ayaq) 3521

- a.+baş-** ayak basmak, bir yere gelmek 100, 110, 721, 5376
- a.+ı (ayağı)** 1278, 1282, 1830
- a.+ı (ayağı) qäbergä baş-** bir ayağı çukurda olmak 163
- a.+ım (ayağım) (ayağı qäbergä baş-)**163
- a.+ın (ayağın)** 1972, 2105, 3718, 5638
- a.+ına (ayağına)** 4462
- a.+ınan (ayağınan)** 1971
- a.+ında (ayağında)** 4994
- a.+qa** 1305, 3121
- a.+qa baş-** yürümek, ayakta durmak 1169, 2126
- a.+tı** 1311
- ayaq** II. içki, kırmızı içilen kap
- a.+ın (ayağın)** 5374
- ayaqlı** ayaksız, ayağı olmayan (**ayaq I**)
- a.** 3300, 4605, 5541
- ayaqlı** ayaklı, ayağı olan (**ayaq I**)
- a.** 3877
- ayaqsı** saki, kırmızı dağıtan kimse, ayakçı
- a.** 5247
- a.+lar** 5242
- aygır** aygır, damızlık erkek at
- a.+bul-** 4691
- a.+ı** 1241
- a.+zan** 329
- ayhız** (gece için) aysız, karanlık
- a.** 369, 1285, 2843
- ayıl** kolan, hayvanın eyerini veya semerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer
- a.+ın** 2860
- ayır-** ayırmak, bölmek, birbirinden uzaklaştırmak
- a.-ıp** 3996, 5164, 5169
- a.+tanı-** seçip tanımak, ayırt etmek 580
- a.-ırğa** 4406
- ayırıl-** ayrılmak, ayırmak işine konu edilmek
- a.-a** 4519
- a.+dım** 3871
- a.-ğan** 2948, 3440
- a.-ğan quyzay it-** darmadağın etmek 4520
- a.-ham** 5053
- a.-ır** 4818
- a.-ırhıfı** 3870
- a.-maş** 2587, 2808
- ayırım** ayrı, farklı, başka
- a.** 586, 596
- ayırılıq** ayırabilecek, ayırmaya muktedir
- a.** 2321
- ayırt-** ayırtmak, ayırmak işini yaptırmak
- a.-ıp** 3015
- ayıw** ayı, beş parmaklı, tabanlarına basarak yürüyen, iri gövdeli, memeli bir hayvan
- a.** 333, 4653, 5665, 5670
- a.+ğa** 1187, 5668
- a.+ı** 227, 1226, 4604
- a.+zan** 4301
- a.+zay** 4512, 5322
- a.+zı** 339, 2078, 5474
- ayqa-** öldürmek, kırmak, katletmek
- a.-p** 4652
- a.-r** 3088
- aylıq** bir ay içinde olan veya bir ay süren
- a.** 1412, 4471, 4900
- aymaq** bölge, yer
- a.** 399, 522
- a.+ı (aymağı)** 3426
- a.+ın (aymağın)** 460, 730, 984, 1024, 2068
- a.+ta** 543, 551
- ayna** özellikle çocuklara anneleri tarafından söylenen, canım, sevgili yavrum, kurban olduğum anlamına gelir. (<Kaz. **aynal-** dönmek, dolanmak fiilinden kısaltma yoluyla yapılmış isim)
- a.+m** 5302
- ayzarlı** ünvanlı
- a.** 5431
- az** az, çok karşıtı
- a.** 1074, 3244, 4194
- a.+mı** 3280
- aza-** azalmak, eksilmek
- a.-hañ** 4887
- a.-ma** 3146
- a.-may** 474
- a.-p** 4604
- azaq** sonu, ucu, ayağı
- a.** 421, 467, 639, 2182, 2184, 3224, 3265, 5552
- a.+ın (azağın)** 2314

a.+qa 2190
a.+qı 994
a.+tan 3940
azamat (<Ar. 'azamet) saygın, ileri gelen kişi
a.+tar 132, 1481
azaş- şaşırmaq, yolunu kaybetmek
a.-ip 4591
a.-mam 4088
azaşmaşlıq yolunu kaybetmemezlik, özgüvenlilik
a. 5399
azaw azı dişi, köpek dişlerinden sonra arkaya doğru, alt ve üst çenenin iki yanında beşer tane bulunan ve yiyecekleri öğütmeye yarayan dişlerin ortak adı
a. 3117
a.+teş azı dişi 2144
azawlı azı dişi olan
a. 2706
azıra sahipsiz, kimsesiz, koruyucusuz
a.+bul- sahipsiz kalmak, kimi kimsesi olmamak 360
azıwlı azawlı
a. 2500
azna I. (<Far. hefte) hafta
a. 539
azna II. Akraba
a. 208

Ä

äbey büyükanne, nine, yaşlı kadın
ä. 664
ägär eğer, şayet
ä. 4016, 4793
äjäl (<Ar. ecel) ecel, hayatın sonu, ölüm
ä.+em 4488
äjälhez (<Ar. ecel+T. +hez) ecelsiz, ölümsüz
ä. 3551
äle (<Ar. Hälā) hâlâ, henüz
ä. 526, 2007, 2158, 4017
älherä- bitkin düşmek, hâlsiz kalmak
ä.-p 3609
ällä daha, henüz krş. **äle**
ä. 968, 1922
ämäl (<Ar. 'amel) yapılan iş, edim, fiil
ä. 3401

ärnewle sitemkar, kızgınlıkla karışık kırgın olma hali
ä. 908
ärsälä- yarıp geçmek, kabuğundan kurtarmak
ä.-p 5546
ä.-rgä 1565
äsä anne, ana
ä. 772, 853, 859, 863, 3151, 3518, 3522, 3524, 4131, 4684, 5366, 5408
ä.+ 4126
ä.+bul- anne olmak 768, 851, 5619
ä.+gä 5419
ä.+he 1784, 2789, 3414, 3495, 3500, 3502, 3505, 3645, 3701, 3926, 5125, 5157
ä.+he 780, 3369, 3697
ä.+hen 855, 859, 3538
ä.+henä 5249, 5406
ä.+läre 4038
ä.+läy 128, 850, 4644
ä.+läy 125, 4707
ä.+m 713, 1192, 2619, 4440, 4710, 5220, 5375
ä.+m 3309, 4689
ä.+mdeñ 3998
ä.+nän 1173, 5092, 5485, 5491
ä.+nän 3291
ä.+ndän 389
ä.+ne 5451, 5477
ä.+nen 4123
ä.+neñ 3516, 5093, 5149
ä.+neñ 4347
ä.+ñä 5311
ä.+ñde 5177, 5302
ä.+ñde 192
ä.+ñdeñ 3510
ä.+yem 5340
äsähez anasız, öksüz
ä. 868
äsäle annesi olan, analı
ä. 4137
äsäy annecik, (sevgili) anne
ä.+em 3967
ä.+emdän 167
ä.+gä 113
äse acı, tatlı karşılığı
ä.+men 2582, 2805
äseläş tatsızlık, öfke

ä.+sıgarıw tatsızlık, dargınlık
çıkarmak 1698
äsetke maya
ä.+he 1926
äwliyä (<Ar. evliyā) evliya, erenler,
ermişler
ä. 379, 2988, 4722, 5690, 5691
ä.+ne 3004
ä.+neñ 3021
äy ay II. 1.
ä. 2277, 2638
äyä iye, sahip
ä.+he 1307
äylän- I. 1. dönüsmek, çevrilmek
ä. 358
ä.-ä 2473
ä.-de 2156
ä.-de (aptırawğa äylän-) 2153
ä.-ep (yäye qışqa äylän-) 652
ä.-gän 777, 5285
2. gezip dolaşmak, gidip geri
dönmek
ä.-mäy 2621
äylän- II. eğlenmek, neşeli, hoşça vakit
geçirmek
ä.-ä (kül äylänä) 2670
äylän- III. eylenmek, beklemek
ä.-ep 1812
äyländer- dönüştürmek, çevirmek işi
bkz. **äylän-** I. 1
ä.-ze 3013
äyt- söylemek, konuşmak
ä. 684, 2158
ä.+kil- rivayet etmek, aktarmak
640
ä.-ä tor- söylemek, söylemeye
devam etmek 659, 3894
ä.-äm 345, 2023, 2035, 2046,
2052, 2066, 2082, 2101, 2634,
3549
ä.-äyem 103
ä.-ep 270, 660, 1684, 1963, 3418,
3902, 4191
ä.-ep bir- söyleyip bildirmek 289
ä.-ep bul- sözlerini söyleyip
bitirmek 1608
ä.-ep tor- söylemek 5519
ä.-er 101, 687, 1266, 4022, 4870,
5560
ä.-ergä 681, 1541

ä.-erheñ 723
ä.-hä 1689, 2110
ä.-häm 1711
ä.-hänä 2530, 2738
ä.-kän 97, 174, 270, 312, 908,
1272, 1299, 1426, 1446, 1787,
2338, 2457, 3021, 3140, 3155,
3435, 3546, 3859, 3888, 3925,
3952, 4171, 4460, 4558, 4832,
4854, 5160, 5250, 5419, 5506,
5552, 5632
ä.-kän (xökömön äyt-) 1480
ä.-kän (hüzen äyt-) 1442, 1686
ä.-känemde 2568, 2799
ä.-känen 730, 3764
ä.-känsä 4933
ä.-käs 1510, 3711
ä.-mägän 1660, 1707, 2112, 3238,
3518, 4546
ä.-mägäs 1676
ä.-mähä 4022, 5736
ä.-mäne 2995
ä.-mäy 1061, 1712, 1960, 4028,
4430
ä.-mäysä 3972, 4291
äytewse konuşma, söyleme işini yapan
ä. 1453
äytter- söyleme işini yaptırmak
ä.-mäy 3536
äyżä haydi, isteklendirmek, çabukluk
belirtmek için kullanılan ünlem
ä. 5682
äyżä- haydamak, dehlemek, sürmek
ä.-p 4208
äzäm (<Ar. ādem) adam, kişi, insan
ä. 1583
äzer (<Ar. Hāzır) hazır, şimdi, hemen
ä.+tor- hazır olmak, hazırda
beklemek 3987
äzerlän- (<Ar. hāzır+T. -la-n-)
hazırlanmak **ä.-gän** 1977, 1991
äzernä kurt derisinden yapılmış kiriş ile
kullanılan boynuzdan yapılmış yay
ä. 2015

B

baba ata, baba
b.+bul- ata olmak 4165
b.+m 4705

- b.+ñ** 1001
bahalı (<Far. behā+T. +lı) pahalı, değerli
b. 3312
bahat korku, dehşet (<Ar.vahşet?)
b.+yaha- dehşet salmak, korku salmak 490
baq- bakmak, bakışı bir şey üzerine çevirmek
b.+ıp (bağıp) qal- bakakalmak 1449
b.-qan 2875
baqa su kurbağası
b.+hı 4697
baqır bakır, bakır rengi, kızıla yakın kahverengi
b. 2709, 3117
baqırın- kendi kendine bağırma, bağırınma
b.-ğan 5434
baqırt- bağırma işini yaptırmak
b.-ıp 4512
baqsa (<Far. bāğçe) bahçe
b.+nı 2826
bal bal, arının ürettiği tatlı sıvı
b. 804, 4107
b.+ğa 805
b.+töslö bul- açık sarı renkli hale gelmek 2098
bal qortı → **bal qorto**
b. 187
b.+tarın 5604
b.+tay 3782, 4960, 5767
bal qorto bal arısı
b. 91, 86
b.+n 4630
bala çocuk, evlat, bala
b. 3393, 3493, 1271, 1419, 1421, 1428, 1444, 1456, 1457, 1464, 1467, 1481, 1509, 1513, 1758, 1766, 1783, 1787, 1802, 2171, 3388, 3959, 3963, 4894, 5089, 5092, 5095, 5204, 5307, 5328, 5674, 5806, 5807,
b.+bul- çocuk olmak 4125, 4129
b.+ (tıwma bala) 856, 1211, 3393
b.+day 228
b.+hı 1109, 3370, 3377, 3491, 3643, 3702, 3722, 4500, 5149, 5769
b.+hın 849, 1349, 1739, 1768, 1793, 1795, 1906, 4644, 5489
b.+hına 1757, 5412
b.+hınñ 3698
b.+lar (tıwma bala) 1742
b.+lar 4269
b.+larımñ (baldarımñ) 3065
b.+ların 755
b.+lay 811, 4681
b.+m 1413, 1465, 1500, 2401, 2971, 3016, 4021, 4062, 4103, 4107, 5415, 5553, 5559, 5560, 5561, 5658, 5666
b.+ma 1431
b.+mdan 3996
b.+mdı 3311, 3875
b.+nan 4348
b.+ñdan 3033
b.+ñdı 2206
b.+nı (buz bala) 1164
b.+nı 1406, 1452, 1460, 1474, 1492, 1502, 1763, 1810, 1825, 1847, 1848, 3509, 5459
b.+nıñ 770, 1454, 1773, 3499, 4139, 4659
b.+sağa 3456
b.+tap- 1507, 1726
b.+ğa 498, 1355, 1603, 4137, 5456, 5693
b.+şın 2795
balahız çocuksuz, balasız
b. 2935
baldaq kaşsız yüzük, alyans
b.+ın (baldağın) 2203
b.+ (yerzan baldaq al-) at üzerinde hızlagiderken yerden yüzük alma oyunu 1520
balıq balık
b.+ı (balığı) 232, 4696
balıqsı balıkçı, balık avlayıp satarak geçinen kişi
b. 301
balqı- parlama, parıldama
b.-ğan 211, 5392
b.-p tor- parıldıyor olmak 4059
balta balta
b. 2808
b.+hal- balta ile vurmak 2587
baltahız baltasız
b. 4822

bar 1. var, yok karşıtı

b. 177, 179, 233, 530, 536, 543, 548, 554, 561, 569, 775, 776, 981, 1010, 1109, 1134, 1243, 1245, 1250, 1304, 1314, 1346, 1425, 1523, 1525, 1529, 1583, 1594, 1604, 1943, 2122, 2908, 3014, 3016, 3120, 3258, 3259, 3335, 3336, 3338, 3420, 3893, 3894, 4354, 4361, 4867, 4869, 4870, 4871, 4875, 4878, 3953, 3957, 3959, 4803, 4812, 4814, 5102, 5108

b.+bul- var olmak, mevcut olmak 2756

b.+da 2418

b.+ı 5703

b.+ını 3439

b.+ını 1923, 3503

2. bütün olanca

b. 53, 2007, 3342, 3622, 3833, 3912, 4139, 4289, 5748

b.+ın 3039

bar- 1. varmak, gitmek

b. 2016, 2073, 2447

b.-am 1602, 2453

b.-amın 1490

b.-ayıq 2382

b.-ğan 236, 266, 909, 1049, 3113, 3404, 4776, 5273

b.-ğanda 3195, 3425, 3442, 3603, 3816

b.-ğandar 2897

b.-gas 4397

b.-ha 1805

b.-hana 2073, 2519

b.-ıp 736, 1772, 1823, 2017, 2018, 2074, 2445, 2456, 2608, 2874, 2917, 2948, 2955, 3091, 3143, 3183, 3184, 3185, 3285, 3429, 3447, 3505, 3792, 3863, 3884, 4068, 4340, 4472, 4475, 4573, 4713, 5228, 5649

b.-ır 908, 919, 2896, 4821

b.-ır yol gidilecek yol 576

b.-ırğa 1143, 2607, 4384, 4533

b.-ırğa bul- gitmek istemek, gitmeye yeltenmek 242

b.-ırının 2777

b.-may 428, 2443

b.-mayım 2447

b.-maysa 3759

2. (-p zarf fiil eki alan fiillerle birlikte kullanıldığında süreklilik bildiren yardımcı fiil)

b.-ahın (kitep bar-) 3236

b.-ıp sıq- ulaşmak, yetmek 1547, 3203

b.-ıp töş- ulaşmak, yetmek 1286

b.-ıp yet- ulaşmak, yetmek 1670

b.-ıp yetep al- çıkagelmek 2900

3. (-a/-e zarf fiil eki alan fiillerle birlikte kullanıldığında kuvvetlendirme ve süreklilik bildiren yardımcı fiil)

b.-a (uza bar-) 477

b.-a al- gidebilmek 3506

b.-a bara gide gide 2898, 2898

b.-a tor- gidedurmak 2899, 2948

barı hep, olanca, bütün, tüm

b. 241, 245, 926, 934, 1042, 1126, 1242, 1918, 1918, 2360, 2365, 3277, 3363, 3482, 3579, 3682, 3767, 3800, 3835, 4268, 4383, 4576, 4615, 4683, 4705, 5735, 5797

b.+ğız 1143, 1747, 2322, 4315

b.+hı 3126, 3468, 3850, 4216, 4233, 4294, 4382, 4961, 5148, 5768

b.+hın 3006, 3071, 3998, 4493, 4700, 4734, 4739, 5142

b.+hına 3755

b.+hınan 3312

b.+n 60, 492, 667, 753, 842, 848, 1063, 1197, 1204, 1518, 2276, 2303, 2305, 2796, 2847, 3418, 3454, 3532, 3581, 3631, 3876, 3878, 4082, 4170, 4227, 4545, 4731, 4733, 4755, 4759, 4783, 4802, 4968, 4969, 4973, 5076, 5230, 5309, 5458, 5508

b.+na 90, 767, 768, 769, 839, 844, 851, 1318, 1622, 2776, 4684, 4685, 4779, 5243, 5313, 5419

b.+nan 3466

b.+nuñ 1058

b.+ñ 106, 5429

barıber 1. denk, eşit, hepsi, aynı

[<barı+ber]

- b.** 3561, 3564, 3567, 3570,
2. ne olursa olsun,
b. 1717, 3647, 3796
- barlı** hepsi, olancası, bütünü, tümü
b. 1804, 2126, 2441
b.+n 150, 267, 1052
- barımta** diyet
b. 4002
b.+yulla- diyet istemek 690
- barıw** gitmek, varmak işi
b.+zan 2451, 3798
- barıwsı** gidici, giden
b. 2440
b.+ (tota barıwsı) 2354
- barlıq** 1. bütün, tüm, olanca, hep
b. 1272, 3081, 5524
2. varlık, var olma durumu
b.+lıgın 1145
- barmaq** parmak
b. 1932, 1939
b.+ı (barmağı) 209
b.+ın (barmağın) 1918
- barmaqsa** dirhem
b. 3565
- baş-** 1. basmak, ayağını vücudun
ağırlığını verecek şekilde bir şeyin
üstüne koymak
b.-ıp (ber urında biş baş-) 3231
b.-ıp (ber urınga biş baş-) 1122
b.-qan 3946
b.-qan (ayağı qäbergä baş-) 163
b.-maştan 1820
2. ayakta durmak, dikilmek,
sorumak
b. (ayaq baş-) 5376
b.-ıp 5638
b.-ıp (ayaqqa baş-) 2126
b.+ıp tor- dikilmek, ayakta
durmak 1471, 3125
b.-qan (ayaqqa baş-) 1169
b.-qanın (ayaq baş-) 100
b.-mağan (ayaq baş-) 110
3. bastırmak, sıkıştırmak
b.-ıp (başın baş-) 93
4. kaplamak, bürümek, çökmek
b.-qan (buran baş-) 5395
b.-qan (monar baş-) 5394
b.-qan (toman baş-) 4086
b.-qanda 4568
b.-ıp (qan baş-) 3141
- b.-mağan (monar baş-)** 4360
b.-maha (bolot baş-) 4184
5. baskın yapmak, basmak
b.-ıp 3267
b.-ır 2280
b.-qanda 2067
b.-qanda (qan yaw baş-) 865
6. gitmek, yürümek
b.-hañ 4769
b.-ıp 5274
7. dindirmek, sakinleştirmek
b.-ıp (yörägen baş-) 789
- başın-** heyecanlanmak
b.-ıp (hüzgä başın-) 1373
- başıw** basmak işi
b.+ğa (ayaq başıw) 721
- başma** köprü, merdiven
b.+bul- köprü olmak 5011
- başmalat-** bastırmak, sıkıştırmak
b.-ıp 3841
b.-ıp qal- sıkıştırıp durmak 2890
- baştır-** kaplamak, örtmek işini
yaptırmak
b.-ıp 626
- baş** 1. insan ve hayvanlarda beyin, göz,
kulak, burun, ağız gibi organları
kapsayan, vücudun üst veya
önünde bulunan bölüm, kafa, ser
b. 1292, 1307, 1312, 4101, 4613,
5047
b.+ey- baş eğmek, teslim olmak
47, 158, 252, 2584, 2752, 5218
b.+eyzer- baş eğdirmek, teslim
almak 3913
b.+hal- baş eğmek, teslim olmak
1015, 3727
b.+ı 1281, 1356
b.+ı hıy- bir yerde durabilmek,
rahat durmak 3383
b.+ım 5711
b.+ıma 1367, 2774
b.+ımdı 4078
b.+ın 1351, 1386, 2788, 3200,
3891, 4466, 4525, 5003, 5048
b.+ın baş- başını iki elinin arasına
alıp düşünmek 93
b.+ın ey- teslim olmak 183
b.+ına 3189, 3597
b.+ınan 2952, 5439
b.+ımı 4244

- b.+ıñ** 1644, 1685, 4065
b.+ıñdı 2599, 2832
b.+qa 4188, 4445
b.+ (qıw baş) 388
b.+oso baş ucu3855
b.+tan ayaq baştan sona 3521
b.+tarın 1744
b.+tart- kabul etmemek, kaçınmak, itiraz etmek 1294
b.+taşla- (at için) sert hareketlerle başını sağa sola sallamak 5274
b. 1305, 4858
b.+ı 562, 2561
b.+ın 577, 1973, 2392, 2427
b.+ınan 434, 438, 2140
b.+ınday 510
b.+ındı 1021, 1917
b.+ıñ 1252, 1569
b.+ıñ yu- yok etmek , öldürmek 1912
b.+ıñdı 1881, 4930
b.+kiterlek korkunç, ölüme sebep olabilecek 1628
 2. lider, önder
b. 1270, 1271, 1585
b.+bey beylerbeyi, baş bey, ordu komutanı 1105, 1528, 1977
b.+bul- lider olmak, önder olmak, bir işin başına geçmek 53, 2011, 2405, 2720, 5430
b.+ı (ırıw başı) 242
b.+ı (öyör başı) 2485
b.+ı (qor başı bul-) 3918
b.+ı (yaw başı) 3586, 3632, 4952
b.+ı 2024
b.+ım (qor başı) 2028, 2039
b.+ımñ 5374
b.+it- lider, önder yapmak 3277
b.+qıl- lider, önder yapmak989, 1025, 1165, 3247, 3478, 3572
 3. ön, uç, başlangıç,
b.+ı 2492, 4981, 5028
b.+ın (hıw başı) 5143
b.+ın (yıl başı) 662
b.+ınan 3180
b.+itter- 4075
 4. tepe, zirve, üst, arazide en yüksek nokta,
b.+ın 4338, 4360
b.+ına men- bir yerin veya nesnenin en üst noktasına çıkmak 3111
 5. ülkenin veya topluluğun yönetim makamı
b.+ına 988
b.+ında 1, 134, 3918
 6. kılık, görünüm
b.+ın (tösö başı) 1454
b.+ın (tüş baş) 1123
başqa başka, farklı, ayrı
b. 193, 584, 1299
başqar- becermek, üstesinden gelebilmek
b.-ğan 2084
başqay başcık, başcağız [<baş+qay]
b.+ımdı 3388
başkünäk atın baş derisinden yapılmış kırba [<baş+künäk]
b.+täy 2498, 2703
başla- 1. bir işe başlamak, girişmek
b.-ğan 744, 1299, 2007, 2398, 3931, 3935, 4517, 4519, 4767
b.-ğandar 1653, 1977
b.-ğas 771, 3487
b.-p 1301, 5240
 2. (bazı isimlerle birlikte kullanılarak birleşik fiil yapan yardımcı fiil)
b.-ğan (hüz başla-) 1170
b.-ğan (hüz başla-) 2590, 4480
b.-ğan (hüzen başla-) 2633
b.-ğan (hüzgä başla-) 2378
b.-p (yul başla-) 416, 3175
 3. (-a/-ä/-y zarf fiil ekleriyle birlikte kullanıldığında fiile başladığını ve sürmekte olduğunu bildiren yardımcı fiil)
b.-ğan (höyläy başla-) 1550
b.-ğas (kitä başla-) 1270
b.-ğas (yetä başla-) 3843
b.-mñ (qıla başla-) 3880
başlıq lider, önder, yönetici, baş
b. 2180, 2180
b.+ı (başlığı) 3403
bat- 1. batmak, bir sıvının içine gömülmek, bulanmak
b.-qan (qanğa bat-) 2747, 4189, 4446
b.-qanda (qanğa bat-) 4744

- b.-qanın (qızıl qanğa bat-) 2165**
b.-may (qanğa bat-) 2625
 2. çamura, bataklığa saplanmak
b.-ha 1834
b.-qan 3889
 3. (Güneş, Ay, yıldız için)
 dünyanın dönüşü dolayısıyla ufkun
 altına inmek
b.-qanday 5744
b.-qanı 4340
b.-mağan 4359
- batır** (<Far. bahādūr <Moğ.) bahadır,
 kahraman, yiğit
b. 41, 64, 161, 182, 242, 242, 252,
334, 548, 561, 644, 752, 785, 877,
894, 924, 1249, 2023, 2221, 2229,
2309, 2316, 2617, 2954, 2990,
2993, 3067, 3378, 3450, 3460,
3477, 3508, 3513, 3520, 3553,
3554, 3555, 3627, 4117, 4289,
4291, 4318, 4361, 4371, 4372,
4375, 4376, 4380, 4531, 4628,
4686, 4738, 4740, 4743, 4881,
4885, 4975, 4975, 4977, 4980,
4982, 4984, 4987, 4989, 4991,
4997, 5097, 5099, 5176, 5200,
5210, 5459, 5484, 5488, 5536,
5550, 5559, 5708
b.+bul- bahadır olmak,
 kahramanlık göstermek 344, 513,
 858, 2010, 3470, 4277, 4729,
 4747, 5475, 5559, 5686, 5798,
 5814
b.+ğa 238, 331, 708, 864, 3474,
3524, 3526, 3560, 3563, 3566,
3571, 4581, 5086, 5088
b.+hıñ 4866
b.+ı 160, 243, 335, 885, 953, 5803
b.+ım 2073
b.+ımdı 704
b.+ın 59, 129, 143, 2007, 5254,
5294, 5591
b.+ını 3124
b.+ıñ 4350
b.+it- bahadır olmasına vesile
 olmak, yardım etmek 2741, 5380,
 5400
b.+mın 315, 544, 4116, 5172
- b.+tor-** bahadır olarak tanınmak,
 bilinmek, bahadırlığı kabul
 edilmek 4483
b.+zan 3484, 4371, 4375
b.+zar 11, 932, 1918, 1998, 2240,
2434, 2448, 3557, 3605, 4223,
4936, 5245, 5724
b.+zarğa 16, 2110
b.+zarı 29, 84, 137, 154, 186, 256,
969, 2164, 2757, 3765
b.+zarım 1890
b.+zarın 731, 1025, 1979, 3331,
3731, 4950, 5016, 5123, 5226,
5498
b.+zarıñ 871
b.+zarzan 2103
b.+zarzı 734, 3479
b.+zarzın 2431
b.+zarzıñ 94, 141, 1055, 2080,
2111, 2329, 2441
b.+zı 946, 2250, 2257, 4150, 4529,
5728
b.+zıñ 908, 909, 1051, 1876, 1894,
1898, 2004, 2008, 3752, 4730,
4732, 5229, 5629
- batırhız** bahadırsız, kahramansız; mec.
 koruyucusuz, sahihsiz
b. 4352
- batırlıq** bahadırlık, yiğitlik, kahramanlık
b.+ı (batırlığı) 2225, 4399
b.+ın (batırlığın) 3239, 5681
b.+ıñ (batırlığıñ) 5565, 5713
b.+qıla al- bahadırlık
 gösterebilmek 1375
b.+tan 3892
- batman** 1. miktarı bölge ve tartılacak
 şeylere göre değişen eski bir
 ağırlık ölçüsü
b.+dan 3565
 2. sert ağaç köklerinden yapılan
 topuz, savaş aracı
b.+ıñ 2075
- batşa** (<Far. pādšāh) padişah, hükümdar,
 han
b. 1744
b.+hın 903
b.+nan 3822
- batşalıq** (<Far. pādšāh+T.-lıq)
 padişahlık, hükümdarlık
b.+tı 2516

- baw** bağ, bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi topluca birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel gibi düğümlenebilir nesne
b.+ı 1089, 2469, 2657
b.+ın 1983
b.+za tor- (hayvanlar için) her zaman bağlı tutulmak, otağa salınmamak, serbest bırakılmamak 5101
b.+zarı (säs baw) 234
b.+zay 2599, 2833
- bawır** I. 1. karaciğer; göğüs
b. 1228
b.+ınan 4515
 2. yürek
b.+ı bötön korkusuz 288, 307
b.+ın hızlat- acı çekmek, bağırlı sızlamak 553
- bawır** II. akraba, kan bağı olan
b.+ı 1484
b.+ım 287, 306, 701, 1200, 1431, 2346
- bay** vay, şaşkınlık, korku veya acı duyulması halinde söylenen ünlem
b.+ (ay bay hal-) 337
- baygoş** baykuş
b.+hunarsı qıl- zavallı, acınacak duruma getirmek 466
b.+qa 3013
b.+tay 4601
b.+to 5642
- bayı-** zenginleşmek
b.-yım 4322
- baylıq** zenginlik
b. 497, 2948
b.+yuy- malını mülkünü kaybetmek 1537
- bayman** zenginlik, refah
b. 396, 1243, 2297, 2526
b.+da 3770
b.+ğa 319, 366
b.+it- zenginleştirmek 725
b.+tor- zengin olmak, refah içinde olmak 955
- baytaq** derin, inceden inceye, ayrıntılı olarak
b. 269
- baytirik** kavak, servi kavağı [**<**bay+tirik]
- b.+tay** 2807
- bazar** (<Far. bāzār) pazar, çarşı
b.+gä 4776
- baznat** cesaret
b.+it- 2116
- bäbäk** göz bebeği
b.+e (bäbäge) 165
b.+en (bäbägen) 5280
- bäddögä** (<Far. bed+Ar. du‘ā) beddua, ilenç **b.+ (bäddögä qıl-)** 3024
- bäger** yürek, gönlü
b.+e hızlä- yüreği sızlamak, bağırlı sızlamak 4130
b.+em 5449
- bägerhez** yüreksiz, korkak
b. 4104
- bäxet** (<Far. baht) baht, talih, kader
b. 4118
b.+emde 4246
b.+te 2275
- bäxilläş-** (<Far. behil+T. -lä-ş-) dostlaşmak, aradaki düşmanlığı gidermek, karşılıklı bağışlamak
b.+ä kil- anlaşmak, dost olmak 4951
- bäkäl** ayak bileği
b. 2505
- bälä** (<Ar. belā) belâ, içinden çıkılması güç sıkıntılı durum
b. 3384, 5671
b.+nän 1799, 3179
- bäläkäy** küçücük, ufacık [**<**bala+-qay]
b. 4944
- bäpkä** insan vücudundaki küçük tüyler, ayva tüyleri
b. 914
- bärän** kuzu, oğlak
b. 4897, 4899, 4903
b.+gä 4905
- bäränlä-** kuzulamak, yavrulamak (koyun ve keçi için)
b.-p 4594, 4904
- bäräs** süttten kesildikten sonra bir yaşına kadar olan koyun ya da keçi; şişek-toklu, çepiç-erkeç
b. 4692
- bärel-** fırlatılıp atılmak, hor davranılmak, dışlanmak
b.-ep (orolop bärel-) 4132
- bäs** şan, şeref, onur

- b.+eñ** 5403
bäyge binek atlarının dayanıklılık, hız ve güçlerini sınamak için yapılan uzun mesafeli yarış
b.+lärzä 1520
bäylä- bağlamak, bir şeyi bir yere ip, sicim gibi cisimlerle bağlamak
b.-gän 2147, 2886
b.-hen 2105
b.-mägän 1121
b.-p 944, 982, 2029, 2514
b.-rbez 2391
b.-rgä 2966
bäylän- bağlanmak, bağlamak işine konu olmak
b.-ep 4638
b.-gän 1088
b.-mäysä 2480, 2682
bäyläş- bağlama işini birlikte yapmak
b.-ep 4279
bäylät- bağlatmak, bağlama işini yaptırmak
b.-ep 1972, 2724, 3718
bel- 1. bilmek, bir şeyi öğrenmiş bulunmak
b. 1993, 5554
b.-ä 1455, 1747
b.-äbez 4317
b.-äheñ 1138, 1146
b.-äheñme 1587
b.-ähez 106, 1333, 4315
b.-ämheñ 3509
b.-ämhez 5429
b.-äyem 3439
b.-dem 1264, 4913
b.-ep 1204, 5480
b.-er 5091, 5094
b.-ergä 1062, 1650
b.-erheñ 2314
b.-erme 580, 862
b.-gän 733, 1059, 1072, 2003, 3144, 3173, 3283, 3708, 4214, 5680, 5700
b.-gändär 3432
b.-gäne 1125
b.-gänem 525
b.-gängä 1697, 4032
b.-gänheñ 3045
b.-gäs 3420, 3633, 3977
b.-mägän 108, 576, 861, 863, 2883, 3588
b.-mähen 2386, 3034
b.-mänem 4131
b.-mäy 730, 3504
b.-mäysä 1541, 2002, 3407, 5169
b.-mäş 1134
2. bir kişiyi tanımak, tanış olmak
b.-dem 1938
b.-gän 1200
3. (*muktedir olma anlamı veren yardımcı fiil*)
b.-äm (işetä bil-) 677
b.-ergä (töbön bel-) 1489
b.-gän (tamp bel-) 1197
b.-gän (töpsöp bel-) 1494
b.-hänä (tota bel-) 4055
b.-mäş (hınw bel-) 2588
b.-mäş (yığılıw bel-) 2586
beläk bilek, elle kolun, ayakla bacağın birleştiği bölüm
b.+en (belägen) 628
b.+le 512
beläkle bilekli, bileği olan
b. 921, 1247
belder- herhangi bir şeyi haber vermek veya o konu hakkında bilgi vermek
b.-ä 3857
b.-ep 3727, 5262
b.-gän 83, 945, 3824
b.-gäs 1730
b.-mäy 1721, 3534, 3655, 3713
belderew bildirmek, haber veya bilgi vermek işi
b.+gä 4413
belewse bilici, bilen, bilgisi olan, haberdar
b. 2148
ber bir, sayıların ilki, bazan da belirsizlik yapar
b. 8, 89, 99, 101, 103, 211, 212, 242, 257, 307, 431, 493, 540, 541, 578, 587, 606, 611, 613, 614, 680, 731, 885, 887, 907, 922, 994, 1010, 1074, 1262, 1271, 1271, 1275, 1278, 1284, 1306, 1325, 1346, 1363, 1383, 1386, 1406, 1414, 1432, 1438, 1507, 1540, 1552, 1560, 1562, 1571, 1617, 1653, 1693, 1698, 1726, 1778,

- 1819, 1853, 1897, 1957, 1960, 1969, 2011, 2050, 2146, 2217, 2283, 2327, 2506, 2511, 2547, 2607, 2631, 2636, 2695, 2767, 2863, 2872, 2873, 2896, 2899, 2907, 2918, 2935, 2945, 2948, 2956, 2965, 2990, 3014, 3049, 3054, 3112, 3196, 3202, 3244, 3345, 3383, 3384, 3391, 3396, 3488, 3493, 3529, 3555, 3582, 3583, 3635, 3647, 3657, 3772, 3784, 3789, 3854, 3936, 3991, 3993, 4022, 4022, 4028, 4090, 4157, 4194, 4243, 4284, 4291, 4416, 4426, 4430, 4435, 4439, 4502, 4529, 4537, 4568, 4651, 4692, 4740, 4773, 4777, 4797, 4806, 4859, 4864, 4879, 4881, 4893, 4897, 4900, 4901, 4904, 4905, 4940, 4986, 4995, 5030, 5149, 5178, 5197, 5222, 5328, 5357, 5385, 5410, 5419, 5466, 5537, 5613, 5650, 5652, 5658, 5679, 5689, 5742, 5765, 5806
- b.+ (bärıber)** 1717
- b.+ (berzän ber kön)** günlerin birinde 1271, 1521, 1719, 1864, 1977, 3409, 493
- b.+ (här ber)** 2148
- b.+ (his ber)** 2112, 2421, 2891, 3034
- b.+ ber ärth** birbirini ardınca, peşpeşe 259
- b.+bul-** birleşmek, aynı olmak 2345, 3250, 4325, 4833
- b.+endä** 5815
- b.+gä** 1520
- b.+ike** bir iki 1664
- b.+it-** birleştirmek, bir hale getirmek 990
- b.+urında biş baş-** yerinde duramamak 3231
- b.+urınğa biş baş-** yerinde duramamak 1122
- b.+zän ber kön** günlerden bir gün 1271, 1521, 1719, 1977, 3409, 4935
- b.+zäy** 848, 2466
- beräm** birer, sırayla
- b.+beräm** birer birer, birbirini ardınca 2145
- berämlä-** bir işi bölümler halinde yapmak
- b.-p** sıralayıp, 1272
- berär** birer
- b.+är** 1289
- beräw** biri, birisi
- b.** 3031, 4776, 1733, 3587, 3824, 4894
- b.+ (his beräw)** 2386
- b.+eñ** 3702
- b.+gä (his beräw)** 3713, 3972
- b.+gä** 1060, 1384, 1520, 1660, 1665, 1707, 1720, 2034, 2995, 3534, 5588
- b.+he** 1411, 1785, 2329
- b.+he** 2111, 3083
- b.+hen (his beräw)** 4039
- b.+hen** 202, 2467
- b.+ze** 191
- b.+zeñ** 1631, 1641, 1645
- beräy** biri, birisi, bkz. **beräw**
- b.** 554, 569
- berbere** birbirini [<ber+bere] 3934
- b.** 3934
- b.+nän** 3934
- b.+ne** 1662
- bere** biri, belirsizlik zamiri
- b.** 802, 802, 878, 935, 2116, 2734, 3105, 3900
- b.+bez** 2443
- b.+gez** 110, 2340
- b.+he** 592, 610, 638, 1272, 3918, 4296, 4763
- b.+hen** 1910, 2666, 2922, 2963, 3762, 4971
- b.+n** 928, 2358, 3072, 3153, 3457, 3576, 3746, 5788
- b.+nä** 4417
- berek-** birikmek, bir araya toplanmak
- b.-kän** 4999
- bergä** birlikte, beraber
- b.** 60, 245, 612, 1157, 1242, 2983, 2987, 3212, 3363, 3423, 3736, 3931, 3938, 4158, 4212, 4219, 4245, 4416, 4848, 4937, 5199, 5683
- bergälä-** bir işi birlikte yapmak

- b.-p** birlikte, beraber 738, 1788, 2607
- berket-** berkitmek, sağlamlaştırmak
b.-tem 4013
- berlek** birlik, bir olma hali
b. 910
- berlektä** birlikte, beraber
b. 4835, 4849, 5531, 5536, 5781
- beş-** pişmek, olgunlaşmak
b.-ep qäl- pişmiş olmak, olgunlaşmış olmak 1425
- bey** bey, boy gibi küçük bir toplumun veya küçük bir devletin başkanı
b. 437, 447, 482, 603, 603, 666, 1001, 1044, 1105, 1270, 2013, 2317, 2319, 3067, 4540, 4553, 5087, 5420
b.+ (baş bey) 1528, 1977
b.+bul- bey olmak 66, 204, 242, 243, 383, 574, 2284, 2309, 3063, 3677, 4227, 4403, 4439, 4531, 4725, 5440
b.+e 55, 479, 1271, 1402, 2044, 2908, 4392
b.+em 712, 1018
b.+en 492, 3579, 5781
b.+enä 2032
b.+eñ 1585
b.+eñde 5305
b.+gä 1143, 4547
b.+it- 4111
b.+qıl- birisini bey atamak 203, 1148, 1164, 3006, 3753, 4205, 4402, 4530
b.+men 650
b.+täni- birisinin beyliğini, idaresini tanımak 191
b.+zän 500, 1143, 4985, 5084
b.+zär 264, 322, 1272, 1299, 1378, 1928, 1977, 4928
b.+zäre 115, 135, 1337, 4761
b.+zärem 2323, 2323, 2348
b.+zäreme 3040
b.+zären 1620, 1736, 4758
b.+zärgä 490, 731, 1985, 1987, 3655, 4327, 4956, 5011
b.+zärzän 472, 5116
b.+zärze 908, 4226, 4754, 5113
b.+zärzeñ 650, 1156
- b.+ze** 443, 568, 982, 1023, 4538, 4551, 4552, 4715
b.+zeñ 440, 445, 984, 987, 1024
- beyä** dişi at, anne at
b. 4242, 4262, 4279, 5235, 5341
b.+gä 4986, 5030, 5316
b.+lären 2726
b.+näñ 330
b.+ñdän 2931
- beye-** oynamak, raksetmek
b.-gän 1653
- beyek** yüksek, ulu
b. 3817, 4337, 4710
b.+en (beyegen) 5622
- beyle** beyli, beyi olan
b. 2258
- beylek** beylik, bey olma işi
b. 497, 504, 518, 521, 1003
b.+al- bey olmak, bey ünvanına sahip olmak 48, 582
b.+en (beylegen) 385, 4895
b.+enä (beylegenä) 494
b.+ene (beylegene) 3070
b.+eñ (beylegeñ) 710
b.+eñä (beylegeñä) 698
b.+qıl- bir topluluğun başına geçmek, yönetmek 3032
- bez** çoğul kişi birinci zamiri
b. 1273, 1321, 1974, 2382, 2390, 2981, 2983, 2985, 2987, 4228, 4235, 4235, 4235, 4317, 4893
b.+gä 1782, 2607, 3918
b.+zä 5659
b.+zäy 2493
b.+zeñ 838, 1283, 2389
- bıga** buna, "bıl" zamirinin yönelme eki almış durumu [<bıl+ğa]
b. 1108, 1515, 1671, 1702, 3688, 3712, 4549
- bıgasa** buna, bugüne kadar, "bıl" zamirinin yönelme ve eşitlik eki almış durumu [<bıl+ğa+sa]
b. 1959
- bıl** (*en yakında bulunan bir varlığı veya biraz önce anılan bir şeyi işaret yoluyla belirtmek için zamir veya sıfat olarak bu anlamında kullanılır*)
b. 16, 79, 101, 270, 308, 468, 475, 543, 730, 1028, 1167, 1377, 1468,

- 1481, 1492, 1500, 1502, 1517, 1534, 1538, 1577, 1579, 1647, 1650, 1670, 1799, 1824, 1941, 2428, 2448, 2551, 2560, 2818, 2957, 2973, 3137, 3207, 3220, 3388, 3395, 3406, 3415, 3422, 3474, 3484, 3591, 3900, 3901, 3927, 4020, 4306, 4379, 4393, 4408, 4531, 4547, 4551, 4553, 4756, 4880, 4903, 5075, 5182, 5387, 5415, 5513, 5520, 5575, 5585, 5591, 5657, 5674, 5675, 5689, 5707, 5795
b.+nı (bını) 1653
- bılar** "bıl" zamirinin çoğul eki almış durumu
b. 1787, 1788, 1918, 3429, 4025, 4415
b.+zan 962
b.+zıñ 1271
- bılay** böyle, bu şekilde, bu gibi [**<bıl+lay**]
b. 494, 1132, 1390, 1479, 1521, 1626, 2315, 2378, 2398, 2632, 3289, 3435, 3859, 3888, 3941, 4438, 4480, 4767, 5160
b.+ğa 3437
- bına** "bıl" zamirinin yönelme eki almış durumu bkz. **bığa**
b. 150, 482, 638, 1284, 1295, 1437, 1955, 3017, 3307, 4021, 4791, 4885, 4893, 4913, 4920, 5657, 5709
- bınan** bundan, buradan bıl zamirinin çıkma eki almış durumu
b. 2617, 5539
- bınaw** işte, işte bu
b. 1432, 1439
- bında** bunda, burada "bıl" zamirinin bulunma eki almış durumu
b. 1953, 3170, 3879
- bunday** bunun gibi, böyle
b. 1362
- bını** bunu, "bıl" zamirinin belirtme eki almış durumu
b. 1299, 1827, 1918, 2395, 3472, 4175, 4223, 4856, 4931, 4957, 5419
- bınıñ** bunun, "bıl" zamirinin tamlayan durumu
b. 3382
- bısaq** bıçak
b. 1774, 2014
b.+ın (bısağın) 3947
- bısqır-** atın tıksırması
b.-ıp 5275
- bıw-** I. 1. boğmak, nefessiz bırakarak öldürmek
b.-ır 5664
b.-ırzäy 5483
 2. bir şeyi el, ip veya başka bir şeyle çepeçevre sıkıkmak
b.-ıp 547,
b.-ırhıñ 1087
 II. bir akarsuyun önünü kesmek, boğmak
b.-ğan (bilen bıw-) 282, 301
b.-ıp (bilen bıw-) 5481
- bıwat** asır, yüzyıl
b.+bıwat asır asır, asırlarca 2240, 2240
- bıwın** devir, nesil, zaman
b. 468, 475, 486, 4367, 4370, 5437, 5571, 5571, 5592, 5592
b.+bıwın nesil nesil, boy boy 476, 476, 519, 519, 555, 555, 2192, 2192, 4353, 4353, 4362, 4362, 4706, 4706
b.+dä 1135
b.+dıñ 454, 478
b.+ın 453
- bıwlıq-** nefesi kesilmek, boğulmak
b.-ıp (bıwlıqıp) 5610
- bıwzır-** boğdurma işini yaptırmak bkz.
bıw- I. 1
b.-ıp (kämär bıwzır-) 4070
- bızaw** buzağı, sığırın bir yaşına gelmemiş yavrusu
b.+ı 762
b. 940
- bik** pek, çok, fazla
b. 474, 1118, 1571, 1581, 1654, 2395, 2903, 2904, 3378, 3410, 3517, 3592, 3787, 3918, 3989, 4395, 4648, 4934, 5585
- bikä** hanım, özellikle zengin ve güçlü kadın, han, bey karısı
b.+bul- birisiyle evlenerek güçlü bir kadın konumuna gelmek 4440
b.+he 3733, 3920

- b.+hen** 3737
b.+it- 1904
b.+m 1522
b.+ñ 3645
- biklä-** birisini bir yere sıkı sıkıya kapatmak, hapsetmek
b.-ne 2998
- biklän-** kapatılmak, hapsolunmak
b.-gäs 3812
- bil** bel, insanın bedeninde karın ile göğüs arasında daralmış bölüm
b. 5491
b.+dä 1811
b.+däy 5264
b.+emä 2775
b.+en 547, 2041
b.+en bıw- akarsuyun önünü kapamak veya ağ atmak 282, 301
b.+enä 89, 363, 4841, 5481
b.+eñä 4070
b.+eñä qorman buwzır- savaş pusatı kuşanmak 5191
b.+ge tip- 238
- bilä-** yönetmek, idare etmek, beylik kılmak
b.-gän 4
- bilän** yalçın, yüksek yer
b.+gä 5051
- bilbaw** bel bağı, kemer, kuşak
[<bil+baw]
b. 3464
- bildä** belgi, işaret
b.+he 1348
b.+hen 1455
b.+it- işaret koymak, işaretlemek 2694
b.-qıl- bir şeyi işaret olarak kullanmak, kerteriz koymak 5171
b.+lären 1446
- bildälä-** işaretlemek
b.-p 731, 937, 3341, 5122, 5155
- bilge** belgi, işaret
b.+it- işaret etmek 1767
b.+töy- işaret koymak 933, 4982, 5029
- bilsä-** sızlamak, ağrımak
b.-ygän 1258
- bir-** 1. vermek, üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi başkasına eriştirmek, iletmek
b.-ä 2328, 2466, 2470, 2472, 2490, 2513, 2515, 3454
b.-äheñ 4925, 4930
b.-äm 2326
b.-ämen 2361
b.-äyem 4837, 5375, 5710
b.-ep 1037, 1065, 1066, 1067, 1384, 1477, 1851, 2311, 2409, 3011, 3221, 3276, 4180, 5243
b.-er 2248, 4635
b.-ergä 1796, 4843
b.-ermen 1090, 2787
b.-gän 1222, 1270, 1765, 2030, 2203, 3366, 4246, 4298, 4781, 4934, 5240, 5247, 5306, 5311, 5407, 5685
b.-gändä 1918
b.-gändeñ 709
b.-gäyne 1783
b.-hä 2539, 2540, 2554, 2771
b.-häñ 4356
b.-mägän 437, 2051, 3224, 3908
b.-mähä 2544
b.-mäm 3152
b.-mästäy 2978
b.-mäy 908, 4037, 5387, 5545
b.-mäy 1183
b.-mäy kit- vermemek 1434
b.-mäy tor- vermemekte ısrar etmek 1468
2. (*-p zarf fiil ekialmış fiillerle birlikte kullanıldığında kuvvetlendirme ve işin bittiğini, bitmese de kesin olarak gerçekleştirileceğini bildirir*)
b.-erbez (alıp qaytıp bir-) 2394
b.-ergä (höyläp bir-) 76
b.-ergä (xököm qılıp bir-) 1409
b.-gän (asıp höyläp bir-) 3419
b.-gän (äytep bir-) 289
b.-gän (höyläp bir-) 268, 1737, 1850, 3747
b.-gändä (totop bir-) 4834
b.-zem (alıp bir-) 4790
3. (*-a/-ä zarf fiil ekleriyle kullanıldığında muktedir olmak anlamı verir*)
b.-ä al- verebilmek 3744
b.-ä tor- vermek, veriyor olmak 1918, 4875

4. (bazı isimlerle birlikte kullanıldığında deyim yapar ve kuvvetlendirme bildirir)
- b.-** (yawap bir-) 4886
b.-äm (oran bir-) 1993
b.-äyem (höyläp bir-) 1936
b.-ep (aql bir-) 5390
b.-ep (buy bir-) 157, 3728, 4300
b.-ep (hüz bir-) 2114
b.-ep (qalqa bir-) 1299
b.-ep (tawış bir-) 1844
b.-er (hüz bir-) 3710
b.-er (isem bir-) 3498
b.-er (yul bir-) 2249
b.-ergä (aql bir-) 494
b.-ewen (hüz bir-) 1659
b.-gän (boyoroq bir-) 1318
b.-gän (farman bir-) 1741
b.-gän (hüz bir-) 5119
b.-gän (qot bir-) 5310
b.-gän (qulñ bir-) 180
b.-gän (säläm bir-) 430, 2456
b.-gän (yän bir-) 5418
b.-gändäy (käñäş bir-) 96
b.-gäs (hüz bir-) 3686
b.-gäs (säläm bir-) 2959
b.-hä (buy bir-) 2312
b.-hä (yul bir-) 2553, 2770
b.-hänä (buy bir-) 2640
b.-hänä (säläm bir-) 2462, 2512, 2642
b.-mägän (al bir-) 1520
b.-mägän (buy bir-) 2032
b.-mägäs (yawap bir-) 2330
b.-mähä (käñäş bir-) 5738
b.-mäm (aş bir-) 2575, 2814
b.-mäm (dan bir-) 2576, 2815
b.-mämen (säläm bir-) 2543, 2761
b.-mäy (buyın bir-) 175
b.-mäy (yawap bir-) 4887
b.-mäy (yul bir-) 3918
b.-mäysä (irek bir-) 4752
b.-mäş (kisew bir-) 5010
b.-mäş (tıngı bir-) 1306
b.-mäşkä (buy bir-) 2849
b.-mäşkä (yahaq bir-) 2848
b.-zem (at bir-) 3571
- biräl-** verebilmek [<bir-ä+al-]
b.-mäy 5413
- bireklek** berklik, dayanıklılık, sağlamlık
b.+e (bireklege) 2701
- birel-** I. güvenmek, dayanmak
b.-ep güvenip 4015
- birel-** II. verilme, verme işine konu olan
b.-gän 604, 2695
- bireş-** dövüşmek, savaşmak
b.-mäy 992
- birew** vermek, verme işi
b.-ze (yurap bir-) 1623
b.-ze (yüzä bir-) 1440
- birmäkse** verecek olan, vermeye hazır
b.+bul- vermek istemek 1462
- birzer-** verdirmeye işini yaptırmak
b.-gäs 5246
b.-zerep 3750
b.-zergän 3476
- bisä** evli kadın, aile, erkeğin eşi
b. 3386, 3488, 3512, 5769
b.+he 1775, 3380, 3392, 3405, 3642, 3697, 3918
b.+hen 3421, 3701
b.+it- 3636
b.+läy 406
b.+nän 3515, 5150
- bisäle** kadını olan, evli olan, hanımlı (erkek için)
b. (irle bisäle) 1787
- biş** beş,
b. 41, 41, 54, 57, 59, 64, 64, 79, 85, 135, 161, 161, 198, 242, 242, 243, 785, 887, 1273, 1288, 2617, 2879, 3386, 3627, 4090, 4986, 5030, 5704
b.+ (ber urında biş baş-) 3231
b.+ (ber urınga biş baş-) 1122
b.+ebezgä 1277
b.+ehe 17, 242
b.+ehen 613, 3753
b.+ehendä 2485
- biş meñ** beşbin
b. 3478, 3572, 3756
- bişäw** beşi
b.+zen 4224
- bişek** beşik
b. 4128
b.+tä 4127
- bişense** beşinci
b. 3593, 4903

- bit I.1.** yüz, başta, alın, göz, burun. ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm, sima, çehre, bet
b. 1138,1483, 5791
b.+e 211, 212, 4796
b.+em 5061
b.+enä 3198, 5479
b.+enän 1476, 3205
b.+eñde 1883
 2. yüzey, sath
b.+e 27, 665,
b.+en 4167, 4334, 4336, 5192
b.+enä 355, 2047
b.+endäge 4682
 3. sayfa
b.+te 3055
- bit II.** <Rus. peki, pekala, doğrusu (*anlatılan fikri doğrulamak ve kuvvetlendirmek için kullanılır*)
b. 1141, 1146, 1154, 1421, 5674,
- bizäl** saygın, onurlu
b.+bulal- saygın olmak, saygı görmek 322
- bizäl-** bezenmek işine konu olmak
b.-gän 823
- bizän-** bezenmek, süslenmek
b.-gän 228, 1227
- bizärlä-** güzelleşmek
b.-p (yözön bizärlä-) 311
- bizät-** bezetmek, süslemek, bezemek işine konu etmek
b.-ep 2718
- bola** şaşkınlık, hayret, telaş
b.+la 2370
- bolan** geyik
b. 2489, 3053
- bolğa-** bir şeyi karıştırıp alt üst etmek
b.-p 617
- bolğat-** karıştırıp alt üst etme işini yaptırmak
b.-ip 1918, 1932
- bolon** çayır, otlak
b.+darza 2684
- bolot** bulut
b. 4336
b.+bäs- 4184
b.+qäplä- 4102
b.+täy 4647, 5487
- bor-** burmak, kıvrırmak
b.-maysa 5167
b.-op 2859, 3949
b.-op (kire bor-) 2007
- borol-** burulmak, kıvrılmak, burmak işine konu olmak
b.-dom 4257
- boron** eski, geçmiş, mazi
b. 881, 4879
b.+boron borondan çok çok eskiden 111, 111, 590, 590, 1743, 1743
b.+dan 474
b.+go 5585
- borongo** geçmişteki, mazideki, önceki
b.+lar hüze ata sözü, rivayet 1304
- borsol-** huzursuz olmak, sıkılmak
b.-ähñ 4575
- boş-** bozulmak, kaçmak (asker veya ordu için)
b.-qän 3846, 5787
b.-or 1216
- bot** but, vücudun kalça ile diz arasındaki bölümü
b. 2708, 5259
b.+on botsa botarla- butlarını kırba yapmak üzere yüzüp sıyırmak 2426
b.+on botsa turä- butlarını kırba yapmak üzere doğramak 5783
- botaq** dal, budak
b.+ı (botağı) 4674
b.+ına (botağına) 1838
b.+mın 2589, 2810
- botarla-** eti bölümlerine ayırdıktan sonra etleri kemiklerden sıyırmak
b.-p (boton botsa botarla-) 2426
b.-p (qul m qulsa botarla-) 3620
- botlo** butlu, budu olan
b. 1094
- botsa** atın but derisinden yapılan kırba, deri kap
b.+ (boton botsa botarla-) 2426
b.+ (boton botsa tura-) 5783
- boyor-** buyurmak, emretmek
b.-gän 1918
b.-op 2337
- boyoroq** buyruk, emir
b.+bir- buyurmak, emretmek 1318
b.+om (boyoroğom) 2091
- boz** boz, gri, kül rengi

- b.** 4342
b.+ğa 4594
boz- bozmak, yıkmak,
b.-mägän 4046
b.-orgä 3918
bozzor- bozmak işini yaptırmak
b.-op 4862
bögäsä bu gece [<bil+kisä]
b. 1595, 1871, 1888, 3345, 3355
bök- bükme, kıvırmak
b.-säle 2041
bököräyt- kamburlaştırmak
b.-ep 5452, 5491
bögöw bükme, bükme işi [<bök-ö-w]
b. 3560
börk- üfleme (nefesli çalgılar için)
b.-kän 1239
börköt kartal
b. 1005, 2503, 2707, 5269
b.+ (qara börköt) 1990
b.+ö 1232, 4653
b.+tän 4177
b.+täy 921, 5194, 5639
börtök tane, parça
b. 2879
böt- bitmek, yok olmak, sona ermek
b.-kän 78, 877, 1007, 1519, 2589,
3097, 4191, 4209, 4304, 4523,
4604, 5405, 5741, 5789
b.-kändä 2187, 2189, 2210
b.-känen 2628
b.-känse 3169, 3648
b.-käs 1299, 3940, 4206, 4241
b.-mägän 4356
b.-mähä 484
b.-mäş 484, 485
b.-mäşä 485
b.-mästän 3512
b.-öp 39, 660, 1885, 2630
b.-öp (ite böt-) 776
b.-ör bötämästän biter bitmez 5417
b.-töm 1266
bötäl- tatmin olmak, amacına erişmek
[<böt-ä+al-]
b.-mağan 3903
bötä bütün, tüm, bölünmemiş
b. 70, 189, 205, 528, 626, 898,
905, 908, 990, 1165, 1184, 1455,
2244, 2570, 2584, 2611, 2712,
2720, 2850, 3079, 3371, 3445,
3725, 3750, 3773, 4032, 4176,
4201, 4312, 4380, 4386, 4401,
4404, 4526, 4534, 4543, 4619,
4623, 4772, 4954, 4959, 5045,
5077, 5115, 5118, 5121, 5382,
5536, 5580, 5726, 5761, 5781,
5786
bötähe bütün, tümü, hepsi
b. 730
b.+n 4652
b.+nä 908
b.+ne 3088
bötön bütün, tam, eksik değil
b.+ (häwiri bötön) 288, 307
bötör- bitirmek, yok etmek
b. 542
b.-öp 614
böyör böğür, insan ve hayvan
vücudunun kaburga ile kalça
arasındaki bölümü
b. 2700, 5271
böyzä kama, büyük bıçak
b. 1208
bul- 1. olmak, varlık kazanmak,
meydana gelmek
b. 699
b.-ahın 1336
b.-am 638, 2928, 3348
b.-ha 262, 506, 918, 1001, 1003,
1007, 1039, 1127
b.-ha 1968, 2206, 2430, 2452,
2529, 2737, 2759, 4473, 4782,
4835, 4836, 4850
b.-ham 1177, 2215, 5669
b.-hañ 391, 1342, 4054, 5199,
5200, 5251, 5328
b.-hana 4054
b.-hın 3035, 3036, 3037, 3040,
4062, 4275, 4091
b.-ıp 954, 1098, 1105, 1977, 3537,
4080, 4693, 5067, 5540
b.-ır 304, 1577
b.-ırlıq 1069
b.-ırmı 864
b.-ırmın 674
b.-maha 103, 500, 923, 1580,
2444, 3706, 4100
b.-mahın 1598, 4820, 4824
b.-mağan 3975

- b.-mağas** 2991, 3369, 3499, 3665, 4896, 5587
b.-maş 1166, 1310, 1360, 1379, 3699, 4389, 5081, 5091, 5094, 5096
b.-maşmı 3918
b.-ğanda 2542, 5704
b.-ğandar 1976, 5519
b.-ğanday 1856
b.-ğandır 3142
b.-ğanga 1484, 2685, 3969
b.-ğanhiñ 3293, 5330, 5366
b.-ğanı 4349, 4351, 4812
b.-ğanın 1710, 1745, 3051, 4534, 4803, 4914
b.-ğas 242, 1002, 1004, 1299, 1313, 1829, 3377, 3542, 3925, 4985
2. herhangi bir durumda bulunmak
b. 5560
b.-am 5566
b.-ammı 5404
b.-dı 4449, 5022, 5027, 5415, 5505
b.-dım 4252, 4252, 4253, 4775
b.-dıq 2981
b.-ıp 4323
b.-maha 2033
3. (bazı isimlerle birlikte kullanılarak birleşik fiil veya deyim oluşturur)
b.- (batır bul-) 5559
b.- (haw bul-) 3158
b.- (imanlı bul-) 1365
b.- (qaşqa bul-) 5561
b.-a (sıqmaq bul-) 1533
b.-am (batır bul-) 4277
b.-am (birmäkse bul-) 1462
b.-am (xän bul-) 2762
b.-am (ir bul-) 640
b.-am (keyäw bul-) 2364, 2754
b.-am (qoza azna bul-) 208
b.-am (qoş bul-) 2928
b.-am (ut bul-) 2929
b.-ammı (danlı bul-) 5402
b.-ayım (keyäw bul-) 3323
b.-ayım (uramal bul-) 3330
b.-ayım (xuja bul-) 3325
b.-dı (bur bul-) 4247
b.-dı (ser bul-) 5024
b.-dı (yer bul-) 4251
b.-dım (ir bul-) 4079, 4079, 4255
b.-dım (quhaq bul-) 1265
b.-dım (şär bul-) 4134
b.-dım (tap bul-) 4140
b.-dım (taw bul-) 4136
b.-dım (tintäk bul-) 4441
b.-dım (xarap bul-) 2939
b.-dım (xur bul-) 4154
b.-dım (yaw bul-) 4138
b.-dım (yer bul-) 4156
b.-diñ (bükän bul-) 5367
b.-diñ (keyäw bul-) 4816
b.-dıq (serzäş bul-) 2987
b.-dıq (xur bul-) 4245
b.-dıq (yuldaş bul-) 2985
b.-ğanda (awlaq bul-) 1865
b.-ğanda (tıwma bul-) 3962
b.-ğanda (xan bul-) 3790
b.-ğanda (xäsil bul-) 5501
b.-ğandar (doşman bul-) 5672
b.-ğanhiñ (doşman bul-) 5313
b.-ğanhiñ (xan bul-) 3304
b.-ğanhiñ (xezmättä bul-) 3296
b.-ğanhiñ (yuldaş bul-) 5359
b.-ğanı (moñlo bul-) 4333, 4335
b.-ğanın (buyı bul-) 1729
b.-ğanmı (bey bul-) 4439
b.-ğanmı (bikä bul-) 4440
b.-ğanmın (saf bul-) 3989
b.-ğanga (höröm bul-) 5189
b.-ğanga (höthöz bul-) 1784
b.-ğanga (serle bul-) 1655
b.-ğas (azıra bul-) 360
b.-ğas (ber bul-) 3250
b.-ğas (bey bul-) 3677, 4403, 4531
b.-ğas (hil bul-) 1830
b.-ğas (qunaq bul-) 731
b.-ğas (xan bul-) 3723
b.-ğas (xur bul-) 4256
b.-ğaymı (ğäyep bul-) 1414
b.-ha (alpan tolpan bul-) 2766
b.-ha (algır bul-) 993
b.-ha (bar bul-) 2756
b.-ha (batır bul-) 513
b.-ha (haw bul-) 2757
b.-ha (ısın bul-) 1534
b.-ha (it bul-) 587
b.-ha (kiler bul-) 2422
b.-ha (ozon bul-) 4451
b.-ha (qaşqa bul-) 508

- b.-ha (qorzaş bul-)** 327
b.-ha (şıbaq bul-) 340
b.-ham (huqır bul-) 4088
b.-han (xakim bul-) 4793
b.-hañsı (keyäw bul-) 2659
b.-hın (ber bul-) 4833
b.-hın (bey bul-) 66, 242, 2309
b.-hın (haw bul-) 1172
b.-hın (hil bul-) 2108
b.-hın (hüz bul-) 1171, 4832
b.-hın (ir bul-) 4093
b.-hın (tıwma bul-) 3964
b.-ıñ (haw bul-) 1268
b.-ıp (al bul-) 3466, 3794
b.-ıp (ay bul-) 4324
b.-ıp (bal töslö bul-) 2099
b.-ıp (bala bul-) 4125, 4129
b.-ıp (basma bul-) 5011
b.-ıp (baş bul-) 2011
b.-ıp (baş bul-) 2720
b.-ıp (batır bul-) 2010, 3470, 5798, 5814
b.-ıp (ber bul-) 4325
b.-ıp (bey bul-) 204, 243, 2284, 3063
b.-ıp (duş bul-) 4978
b.-ıp (gäşiş bul-) 1520
b.-ıp (hın yahaw bul-) 3192
b.-ıp (huşız bul-) 4461
b.-ıp (xan bul-) 1912, 2171, 2735, 5464
b.-ıp (xaywanday bul-) 1930
b.-ıp (ilse bul-) 77
b.-ıp (ir bul-) 455, 893, 2764
b.-ıp (ir bul-) 2546
b.-ıp (kitmäk bul-) 1764
b.-ıp (kön bul-) 4326
b.-ıp (köndäş bul-) 3791
b.-ıp (küs küs bul-) 5297
b.-ıp (küsäm bul-) 2776
b.-ıp (küz bul-) 2321
b.-ıp (qaramaq bul-) 2607
b.-ıp (qaşqa bul-) 376
b.-ıp (qatın bul-) 1506
b.-ıp (qatınday bul-) 2548
b.-ıp (qıran bul-) 367
b.-ıp (qomartqı bul-) 5694
b.-ıp (qor başı bul-) 3918
b.-ıp (qoş bul-) 3348
b.-ıp (qunaq bul-) 4418
b.-ıp (meñ bul-) 5152
b.-ıp (öştön bul-) 3266
b.-ıp (şamday bul-) 102
b.-ıp (tabaqtaş bul-) 612
b.-ıp (tap bul-) 1816
b.-ıp (taw bul-) 4328
b.-ıp (tayanıs bul-) 5006
b.-ıp (tüp tüp bul-) 364
b.-ıp (yar bul-) 3795
b.-ıp (yeget bul-) 5104
b.-ıp (yop bul-) 802
b.-ır (xan bul-) 3918
b.-ır (qaşqa bul-) 3096
b.-ır (qol bul-) 241
b.-ır (oyat bul-) 4020
b.-ır (yawız bul-) 3075
b.-ırhuñ (küsäm bul-) 270
b.-ırhuñ (qol bul-) 185
b.-ırhuñ (säsan bul-) 270
b.-ırhıq (ujar bul-) 1603
b.-ırmı (batır bul-) 858, 4729, 4747
b.-ırmı (dana bul-) 860
b.-ırmı (ir bul-) 4709
b.-ırzay (höñgö bul-) 170
b.-ırzay (qorzaş bul-) 104
b.-ırzay (tayanıs bul-) 343
b.-maha (başqa muyın bul-) 4188
b.-maha (märgän bul-) 1357
b.-maha (muyın bul-) 4445
b.-maha (sağıralay bul-) 342
b.-mahın (tarqaw bul-) 1895, 1899
b.-manı (batır bul-) 5475
b.-manı (qaşqa bul-) 5478
b.-manı (qunış bul-) 746
b.-maş (batır bul-) 344
b.-maş (homğol bul-) 338
b.-maş (ir bul-) 4185, 4442
b.-maş (iş bul-) 5086
b.-maş (qatın bul-) 4187, 4444
b.-maş (quş bul-) 5088
b.-maşmı (baş bul-) 2405
b.-maşhuñ (kärtä bul-)
 4. (-ğan/-gän, belirsiz geçmiş zaman eki alarak filin belirsiz geçmiş zamanı anlamında kullanılır)
b.-ğan 84, 156, 971, 1118, 1126, 1316, 1653, 2200, 2202, 2590,

- 2612, 2948, 3303, 3924, 4094,
4268, 4880, 4899, 5229, 5436,
5532, 5690, 5719, 5793
- b.-ğan (äsä bul-)** 851, 5619
- b.-ğan (ata bul-)** 769, 844
- b.-ğan (aygır bul-)** 4691
- b.-ğan (bäba bul-)** 4165
- b.-ğan (barırğa bul-)** 242
- b.-ğan (baş bul-)** 53, 5430
- b.-ğan (batır bul-)** 5686
- b.-ğan (ber bul-)** 2345
- b.-ğan (bey bul-)** 383, 574, 4227,
4725, 5440
- b.-ğan (ışıq bul-)** 5747
- b.-ğan (ilse bul-)** 58
- b.-ğan (käñäşe bul-)** 4528
- b.-ğan (keyäw bul-)** 4688
- b.-ğan (miraş bul-)** 1275
- b.-ğan (qotqarırga bul-)** 1512
- b.-ğan (riza bul-)** 3928
- b.-ğan (şat bul-)** 3363
- b.-ğan (tap bul-)** 1757, 3447
- b.-ğan (taşa bul-)** 375
- b.-ğan (töyäk bul-)** 114, 149, 767,
812, 840, 4625
- b.-ğan (xan bul-)** 2
- b.-ğan (xur bul-)** 5818
- b.-ğan (yuq bul-)** 3657
- b.-ğan (ğaşıq bul-)** 1653
- b.-ırğa** 1115
- b.-ırğa (qol bul-)** 195
5. (-p zarf fiil eki almış fiillerden
sonra kullanıldığında mümkün
olmak anlamı bildirir)
- b.-may (aytep bul-)** 1608
6. (-rğa/-rgä eklerini almış fiillerle
birlikte istek ve gereklilik bildirir)
- b.-ğandar (yuratırğa bul-)** 1616
- b.-ğas (kitergä bul-)** 4192
7. (-şimdiki zaman -a veya geniş
zaman -r eki alarak isim fiilin
şimdiki zamanı anlamında
kullanılır)
- b.-a** 1575, 4789, 4855
- b.-a kil-** olmakta, olmaya devam
etmekte 4892
- b.-ır** 1889, 2198, 2254, 2430,
3352, 3963, 5459
- bulal-** olabilmek, olabilir olmak [<bul-
a+al-]
- b.-maş (bizäl bulal-)** 322
- b.-maş (qoroqtaş bulal-)** 328
- b.-maş (märzäs bul-)** 325
- bulat** 1. çelik
- b.** 516, 728, 1022, 1450, 2263,
4829, 5216, 5426
- b.+ı** 646
- b.+qılıs** çelik kılıç 408
- b.+tı** 271, 290, 511, 529
2. kılıç
- b.** 45, 1201, 5688, 5697
- b.+ım** 5612
- b.+ımdı** 3086, 4837
- b.+ın** 353, 392, 3741, 4838, 5684
- b.+ıñ** 4889
- b.+tan** 657
- b.+tı** 588, 5624
- bulıw** olmak, olmak işi
- b.** (buylı bulıw) 1705
- b.** (duş bulıw) 5023
- b.+ın** 3370
- b.+za** (hüzgä säsan bulıw) 1077
- b.+zı** 1691
- bur** hırsız
- b.+bul-** hırsız olmak, hırsızlık işi
4247
- buran** <Far. boran, fırtına
- b.** 653
- b.+baş-** 5395
- b.+ı** 4617, 5346
- burhıq-** kokmak, bozulup kötü koku
yaymak (et ve yiyecekler için)
- b.-ıp (burhıqıp)** 2260
- burzay** kurt köpeği [<büre+zay; börü,
kurt gibi, kurta benzeyen]
- b.** 2869
- b.+ın** 2198
- buş-** kaçmak, korkup kaçmak
- b.-ır** 918
- b.-qan** 902, 2295, 4276
- b.-qanda** 697
- b.-mağas** 997
- buşağa eşik**
- b.+ñ** 2837
- buşıw** kaçmak işi
- b.** 975
- buş** 1. bilgisiz, değersiz (insan için)
- b.** 1008
2. boşuna, boş yere
- b.** 3867

- b.+qa** 2637, 3146
buşa- bir işi bitirip kurtulmak
b.-ğas 5790
buşat- 1. gevşetmek, bollaştırmak
b.-ıp 1012, 2860,
b.-may 44
 2. serbest bırakmak, koyvermek
b.-ıp 2887
 3. boşaltmak (yük için)
b.-ıp 4954
but kıymetli yadigar, miras, hatıra
b.+ı 5693
buta deve yavrusu
b.+küz güzel gözlü 2507
buta- karıştırmak, altını üstüne getirmek
b.-rının 1940
butaw karıştırmak, altını üstüne getirmek işi
b.+ı 1939
buw- boğmak, kıstırmak bkz. **biw-**
b.-ırının 2829
buwzır- çepeçevre bağlamak, sıkıca sarmak, kıstırmak bkz. **biwzır-**
b.-ıp (**bileñä qorman buwzır-**) 5191
buy I. 1. boy, bir şeyin tabanı ile en yüksek noktası arasındaki uzaklık
b.+ınday 1874
 2. boyun, vücudun omuzla baş arasında kalan yeri
b.+bir- baş eğmek, itaat etmek 157, 2032, 2312, 2849, 3728, 4300
b.+ım 4459
b.+ın 2051
b.+ıñ bir- baş eğmek, itaat etmek 2640
 3. boyunca, süresince
b.+ı 172, 533, 632, 971, 5445
b.+ına 555, 5355, 5437, 5571
 4. yol, ırmak, deniz kıyısı
b. 3874
b.+ı 49, 2740, 2742, 2744, 2746, 4369
b.+ı 1835, 2162
b.+ın 33, 397, 4615, 4616, 4637, 5471, 5745
b.+ına 3107
b.+ınan 931
b.+ında 15, 750, 1101, 2027, 2671, 2845, 3079, 3109, 3807, 4058, 4566, 4724, 4945, 5424, 5785, 5797, 5804, 5816
b.+ındağı 123
b.+zan 4408
b.+zarı 4639
b.+zarın 831, 4405, 5112, 5726
 5. koyun, bağır
b.+ına 4631
buy II. hamilelik, gebelik, karın boşluğu
b. 1708
b.+al- hamile kalmak 5363
b.+ımda 3958
b.+kütär- hamile kalıp karnın büyümesi 1704
b.+za 1430
buysa boyunca, gereğince
b.+sa 5363
buya- boyamak
b.-rğa (qanğa buya-) 5206
buyhon- baş eğmek, itaat etmek
 [<buy+hon-]
b.-dom 3008
b.-ğas 4202
b.-may 18
b.-op 73
b.-orğa 502
buyhondor- baş eğdirmek, itaat ettirmek
 [<buy+hon-dor-]
b.-op 2096
buyı hamile bkz. **buy**
b.+bul- hamile olmak 1729
buyın
b.+bir- 175
buyınsa
b. 1297, 4923
buyla- baştan aşağı gezmek, dolanmak
b.-ğan 528, 5606, 5812
b.-nıñ 5255
b.-p 629, 2094, 2166, 2241, 2242, 3424, 4616, 4882, 5112
b.-p kil- gezip gelmek 837
b.-p (tezgen buyla-) 2861
b.-p (tuğay buyla-) 1416
b.-p (yul buyla-) 636, 3194
buylat- bir yer ya da yol boyunca yürütmek, göndermek
b.-ıp 4167
buylı hamile, gebe
b.+bul- hamile olmak 1705
buz I. boz, kül renginde olan

b. 2137
b.+tolpar boz renkli tulpar at
1988, 1997, 2414, 4941
II.toy, yetişmemiş, olgunlaşmamış
b.+bala ergen, henüz delikanlı
olmamış 1164
bükän arkalıksız alçak ağaç tabure,
taştan yapılmış oturak ya da
oturmak için yere çakılmış kazık
b.+bul- herkes tarafından
horlanmak 5367
b.+däy 4133
bül- bölmek, bir bütünü iki veya daha
çok parçaya ayırmak, taksim etmek
b.-ep 2328, 3454
b.-ep (täxet bül-) 2515
b.-ep (urtaqlap bül-) 1462
b.-gän 1342
b.-gänbez 1324
b.-gändä 5123
b.-gäynek 1277
bülä üçüncü kuşak yeğen, kardeşin
çocuğunun torunu
b.+mdeñ 3068
büläk hediye, armağan
b.+e (büläge) 594
b.+em (bülägem) 5258
b.+kä 4536
bülder- böldürmek, bölme işini
yaptırmak
b.-zem 2135
bülen- bölünmek, iki ya da daha çok
parçaya ayrılma
b.-ä 4517
b.-ep 452
b.-ep (ike ara bülen-) 4307
bülterek güz kuzusu, yanık kuzu
b.+tän 4598
büre kurt, köpekgillerden, Avrupa, Asya
ve Amerika'nın kuzeyinde yaşayan,
gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli
hayvan
b. 333, 339, 1005, 2172, 3901,
4653, 5279, 5664
b.+gä 1185, 4301, 5667
b.+he 221, 4599, 5670
b.+hen (sül büre) 1212
b.+lär 5348
b.+läy 515, 538, 891, 1435, 2270,
3574, 5497

bürteş- utanma veya sıkılmadan dolayı
yüzün renkten renge girmesi
b.-ep 1545
bütän başka, ayrı
b. 196, 285, 3368, 4486, 4798,
5245
b.+dä 4490
b.+där 2363, 2783, 4272
b.+gä 1706
bütänlek başkalık, farklılık
b. 4620

D

da (da / dä; la / lä; ta / tä) bağlama edatı
d. 267, 269, 391, 578, 1019, 1052,
1147, 1148, 1177, 1270, 1316,
1342, 1452, 1515, 1680, 1739,
2215, 2416, 2550, 2582, 2629,
2742, 2771, 3173, 3228, 3251,
3340, 3382, 3466, 3927, 3945,
3946, 3963, 3982, 3993, 4017,
4076, 4077, 4085, 4086, 4088,
4116, 4258, 4432, 4436, 4545,
4700, 4739, 4764, 4765, 4780,
4783, 4786, 4788, 4790, 4840,
4848, 4911, 4949, 5106, 5196,
5199, 5200, 5218, 5251, 5254,
5294, 5328, 5423, 5509, 5539,
5542, 5551, 5679, 5812

dala ağaçsız, dağsız gayet geniş ve
çayır kaplı alan
d. 2259
d.+la 1033, 1323

dan nam, san, şan, şöret, ün, değer,
saygınlık
d. 86, 5099
d.+al- nam almak 171, 1322, 2100,
2687, 2714, 3218, 3266, 4080,
5098, 5465, 5803
d.+bir- değer vermek, saygı
göstermek 2576, 2815
d.+ı kit- adı duyulmak 747, 3313
d.+ı säsel- ünü yayılmak 4309
d.+ım 4248
d.+ımdı 5210
d.+ıñ 2013, 2028, 5564
d.+sä- şan salmak 3281, 5107,
5472
d.+sä al- şan salabilmek 3796

- d.+tot-** ün sahibi olmak, üne kavuşmak 1395, 2037, 4148
- dana** (<Far. dānā) akıllı, bilgili, eğitilmiş
d. 1523
d.+bul- bilgili olmak 860
- danla-** birini veya bir şeyi övmek
d.-ğan 3275
d.-p 2265, 2274, 2758
- danlı** ünlü, şöhretli; mec. sevilen
d. 67, 71, 568, 791, 836, 838, 1366, 2162, 2641, 2719, 3304, 3646, 3707, 3790, 4159, 5237
d.+bul- ünlü olmak 5402
- danlıqlı** ünlü, şöhretli, meşhur
d. 126
- dar** (<Far. dār) dar, idam mahkumlarını asmak için kurulan direk, darağacı
d.+ağas darağacı 2106
d.+ğa aş- idam etmek 1498
- dar'ya** (<Far. deryā) derya, deniz; nehir, ırmak
d.+nan (qan dar'ya) 5222
- daw** (<Ar. da'vā) dava, kavga, anlaşmazlık, iddia
d. 1344, 1360, 2778, 3387, 3613
d.+ın 1408
d.+qıl- anlaşmazlık çıkarmak, kavga çıkarmak 4787
d.+zarın 1320
- dawıl** fırtına, çok güçlü yel
d. 5338
d.+ (qoyon dawıl uynat-) 5193
d.+uynat- tozu dumana katmak 5290
d.+ (yel dawıl) 3400
- dawla-** (<Ar. da'vā + T. -la-) kavga çıkarmak
d.-p yörö- kavga çıkarıp durmak 1359
- dawlaş-** (<Ar. da'vā + T. -la-ş-) kavga etmek, döğüşmek, iddialaşmak
d.-qan 5653
- dawlı** (<Ar. da'vā + T. +lı) kavgalı, metaneli **d.** 2746
- dä** →da
d. 1521, 1552, 1739, 1776, 1867, 1918, 1928, 2091, 2213, 2227, 2291, 2456, 2590, 2913, 2948, 3135, 3155, 3156, 3288, 3307, 3386, 3400, 3459, 3514, 3753, 3804, 3870, 3871, 3911, 3953, 3989, 4092, 4110, 4112, 4114, 4283, 4460, 4523, 4781, 4811, 4881, 4971, 5197, 5220, 5405, 5506, 5680, 5681, 5683
- dägwä** (<Ar. da'vā) dava, kavga, iddia
d.+hen 1426
d.+lären 1271, 1272
- därt** (<Far. derd) dert, bela, tasa
d.+e 1125
- däwer** (<Ar. devr) devir, devran, zaman
d. 2190
d.+em 2189
- däwran** (<Ar. devrān) devran, çağ, zaman, dünya, kader, talih
d.+it- devran sürmek, yaşamak 2736
- degänäk** pıtrak, dikenli tohumları hayvanların kıllarına ve insanların giysilerine yapışan çok yıllık ve otsu bir bitki
d.+kä 4597
- deyew** (<Far. dīv) dev, korkunç, çok iri ve olağanüstü güçlü masal ve mitoloji yaratığı
d. 829, 5578
d.+en 904
d.+gä 886
d.+ze 3089, 5574
d.+zeñ 902
- dımlan-** ıslanmak, nemli hale gelmek
d.-ıp (qızıl qanğa dımlan-) 28
- dimlä-** ikna etmek, öğüt vermek
d.-p 2607
d.-y 2007
- dimlāş** öğütleşmek, bir kaç kişinin birbirine öğüt vermesi
d.+ep 3922
- din** (<Ar. dīn) din, Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal kurum
d. 3403
d.+eñ 1370
d.+eñä 1371
- diñgez** deniz
d. 835
d.+ (qara diñgez) 2027
- doğa** (<Ar. du'ā) dua, birisi hakkında iyi dilekte bulunmak

d. 3041
d.+mdın 3066
don'ya (<Ar. dünyā) dünya, yeryüzü
d. 2141, 2511
d.+hı 3497
d.+kür- 347
d.+quy- ölmek 5534
d.+la 1362, 4363, 4364, 4892, 5100, 5658
don'yala (<Ar. dünyā +T. +la) dünyada, yeryüzünde
d. 525
doşman (<Far. duşmān) düşman, dost olmayan
d. 696, 1204, 1631, 2067, 2320, 2574, 4000, 4092, 4344, 4497, 4497, 4503, 5113, 5164, 5546, 5588, 5740
d.+ (ata doşman) 4501
d.+bul- düşman olmak 5313, 5672
d.+dan 2059, 2352, 5817
d.+dar 5673
d.+dı 2016, 2021, 2339, 5778, 5787
d.+dıñ 648, 888, 5350, 5482
d.+ğa 341, 4742, 5049, 5543, 5545, 5568
d.+ı 5072
d.+ım 4487
d.+ımdı 2040, 2093
doşmanlıq (<Far. duşmān +T. +lıq) düşmanlık
d.+ı (doşmanlığı) 1642
d.+ın (doşmanlığın) 3283
d.+qıl- düşman olmak 1582
duş (<Far. dust) dost, arkadaş
d. 4818
d.+bul- dost olmak 4978, 5023
d.+ım 2573
d.+ın 5164
d.+ına 4719
d.+ıñ 4985
d.+ıñdı 2320, 5303
d.+kür- yakın görmek, şüphelenmemek 5735
d.+tatıw dostca, güzelce, kavgasız 4415
duşlıq (<Far. dust+T. +lıq) dostluk
d.+ın (duşlığın) 4412
duwlat- karıştırmak, kargaşa çıkarmak

d.-ma 2637
dünän dün, dünkü [dün+än]
d. 2683
d.+endä 2483
dürt dört, üçten sonraki sayı
d. 1192, 1271, 2076, 3589, 3590, 3877, 5355, 5437
dürtäw dördü
d.+he 3735
d.+zeñ 1272
el- ilmek, iliştiirmek, asmak
e.-mäne (qolağına el-) 3022

E

elek ilk, önce, evvel
e. 4527
e.+tän 112, 499
elewle iliştiirilmiş, asılı
e. 4838
enä iğne
e.+henän yebenä iğneden ipliğe 3531, 4972
eñer grup vakti
e. 4320
e.+en 5166
erkele- çoğalmak, artmak
e.-ep 3595
erkelt- bir yerden bir yere hareket ettirmek
e.-ep 2301
es 1. iç, herhangi bir durumun. cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dahil
e.+enä 669
e.+enän 1722, 3048
e.+endä 178, 454, 465, 478, 595, 941, 1572, 1890, 1893, 2042, 2078, 2080, 2228, 3057, 3118, 3214, 4959, 5221, 5573, 5650, 5739
 2. akıl, gönül, irade gibi insanın manevi varlığını oluşturan şeylerden herbiri
e.+enän 4860
e.+tart- canı çekmek 4289
 3. mide, bağırsak, karın
e.+e qayış- midesi bulanmak 1520
es- içmek, içmek işi

- e.-äm (qan es-)** qan içmek, kırım yapmak 4516
e.-ärheñ 5014
e.-ep 1102, 2525, 2727, 2734, 3801, 5401
e.-ermen 5070
e.-hä 2089
e.-hänä 2464, 2514
e.-kän 749, 1897, 4263, 4484, 4590, 5299, 5411, 5444
e.-käs 1918
e.-mä 5416
e.-mägän 4702, 5325, 5514
e.-mäy (qan es-) qan içmek, kırım yapmak 2938
esälmäşlek içilmez, içilemeyecek olan
 e. 1927
esew içmek işi
 e.+ (aşaw esew) 1977
esmäşlek içilmeyecek, içilmeye uygun değil
 e. 1922
ester- iç işini yaptırmak
 e.-gän 470, 2745
eşe sıcak
 e. 5333, 5343, 5722
eškä- koklamak
 e.-p 1931
eş iş, bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymaya için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma
 e. 195, 1873, 4120, 4306, 4389, 4859, 4891
 e.+e 1637, 4121
 e.+en 2227, 4206
 e.+en (xököm eş-) 1519
 e.+enä 2315
 e.+endä 3248
 e.+it- 5002
 e.+qıl- davranış, tavır 3991
 e.+quş- birine bir işi yaptırmak 3007, 3758
 e.+kä 3277, 4464
 e.+kür- bir işi halletmek, becermek 3244, 4801
 e.+tä 328, 898
 e.+tär 2084
 e.+te 2148, 3420, 4032, 4176, 4201, 4386, 4404, 4463, 4544, 4791
 e.+teñ 1062, 1489, 1928, 3631, 4534, 4545, 4969
 e.+ (üz tigänsä eş it-) 7
eşlä- işlemek, yapmak, çalışmak
 e.-nem 4120
 e.-neñ 4770
 e.-pter 3760
 e.-r 2424, 3095
 e.-r (uylap eşlä-) 2227
 e.-wse 1056
eşlät- yaptırmak, çalıştırmak
 e.-ep 2474, 2476, 2679
et it, köpek
 e. 663, 2877, 2886, 2911, 2919, 2952, 2958, 2961, 3082
 e.+e 2874, 2875, 2892, 2907, 2948, 2953, 3110
 e.+eneñ 2881
 e.+qıl- köpek haline getirmek 3018
 e.+kä 1685, 2427, 2949
 e.+te 2957, 2969, 2972
ey ey, çağırma veya seslenme bildiren ünlem bkz. ay, äy
 e. 2160
ey- eğmek, eğik duruma getirmek
 e.-ep 1021
 e.-ep (baş ey-) 2752
 e.-erge (baş ey-) 158
 e.-erheñ (baş ey-) 183
 e.-gän (baş ey-) 47, 2584
 e.-gändäy 849
 e.-mähä (baş ey-) 5218
 e.-mäy (baş ey-) 252
 e.-ze 3890
eyä sahip, malik
 e.+he 875, 1287
eyäk çene
 e. 5266
eyär eyer, binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne
 e. 1091, 3103, 3346
 e.+eneñ 2491
 e.+qaşı 2717
 e.+ (qumlu eyär) 1095
 e.+zäre 4938
 e.+zeñ 2000, 4818

eyär- bir şeyin ardından gitmek,
koşulmak, katılmak
e.-ä (hüz eyärä hüz sıq-) 1667
e.-ep 16, 116, 1533, 2590, 2948
e.-hä 2783
e.-mây 248
eyärlä- eyerlemek, eyer vurmak
e.-p 1267
e.-p tor- 336
eyärlän- eyerlenmek
e.-gän 1989
eyärläş- eyerlemek
e.-kän 3156
eyärlät- eyerleme işini yaptırmak
e.-ep 3476
eyärle eyerli, eyer vurulmuş
e. 2228
eyärt- birini veya bir şeyi giderken
yanına almak, birlikte götürmek
e.-ep 425, 731, 1517, 1832, 2379,
2413, 2417, 2854, 2870, 3190,
3731, 4950, 5226, 5761
e.-ep (yaw eyärt-) 934, 3766
e.-er 4869
eyel- eğilmek
e.-ep 2512, 2543, 2760
e.-gän 5003, 5047
eyzer- eğdirmek, eğme işini yaptırmak
e.-ep (baş eyzer-) 3913
ezärlä- izlemek, izini takip etmek, iz
sürmek krş. **ezlä-**
e.-p 5788
e.-rgä 1748
ezlä- izlemek, ardından gitmek, aramak,
takip etmek krş. **ezärlä-**
e.-gän 980, 1520, 2942, 3461,
3901
e.-häñ 2946
e.-p 1814, 1903, 3091, 4087, 4385,
4912, 5339, 5456, 5605, 5685
e.-p (at ezlä-) 3106
e.-p (qonon ezlä-) 4498
e.-p kit- 2434
e.-p sıq- 2416
e.-rgä 1753
e.-rgä (qan qarımta ezlä-) 3612
e.-y kit- aramaya gitmek 2431
e.-y sıq- aramaya çıkmak 1833
ezlät- izlemek, izleme işini
yaptırmak

e.-ä 3507
ezläwse izleyici. iz süren, takipçi
e. 2353
e.+lären 1516

F

farman (<Far. fermän) ferman, yarlık
f. 4532
f.+bir- 1741
f.+ğa 251
f.+ı 260
f.+ıma 73
f.+ım 61, 242, 1270
f.+tarat- 4203
färeştä (<Far. firişte) ferişte, melek
f. 3349, 3358

G

gäwer (<Ar. kâfir) gavur, kafir, dinsiz
g.+gä 2982
gel (<Ar. küll) tamamen, yalnızca,
olduğu gibi
g. 3260
genä (ğına / genä; qına / kenä) birlikte
kullanıldığı kelimelerin anlamını
güçlendirir
g. 1945, 2894, 2896, 4944, 5152,
5340
giz- gezmek, dolaşmak
g.-äyem 3438
g.-ep 417
g.-gän (il giz-) 347
g.-häm 2213
g.-hänä 2511
göbörlö kaplumbağa, tosbağa
g.+qıl- 903
göl (<Far. gul) gül, çiçek
g. 2826
g.+däy (şälkem göl) 2697
görlä- gürllemek (gök için)
g.-p 2070
gür (<Far. g,r) mezar, kabir
g. 5537
g.+inä 5420
g.+zä 3099, 5711

Ğ

- ğaşiğ** (<Ar. 'āşīq) aşık, aşka tutulmuş
ğ.+bul- aşık olmak 1520, 1653
ğawğa (<Far. ğavġā) kavga, didişme,
döğüş
ğ. 951
ğ.+hal- kavga çıkarmak 4004
ğ.+m 4393
ğawğalaş- (<Far. ğavġā+T. -la-ş-)
döğüşmek, kavga etmek
ğ.-ıp 1271
ğärlän- (<Ar. ħahr+T. -la-n-)
kahırlanmak, çok öfkelenmek
ğ.-gän 3973
ğäyep (<Ar. ğayb) yitik, kayıp, yitme
ğ.+bul- kaybolmak 1414
ğäyrät (<Ar. ğayret) gayret, çaba
ğ.+eñ hal- gayret etmek 5107
ğına genä
ğ. 2893, 4718
ğümer (<Ar. 'ömr) ömür, yaşam, hayat
ğ.+emdä 2217
ğ.+en 4331
ğ.+eñ 3028
ğ.+gä 5054
ğ.+hör- ömür sürmek 2313
ğ.+it- yaşamak, iyi vakit geçirmek
2526, 2736

H

- haba** büyükbaş hayvan derisinden
yapılan ve içine kırmızı, su gibi
içecek konan büyük kırba, tulum
h. 4280
h.+hawıt kap kacak 131
h.+turhıq küçük kırba 5508
habaq ilik, düğme bağı
h. 1085
hağala- gizlice gözlemek, erketeye
yatmak
h.-p 1114, 1977
hağın- özlemek
h.-dı 2518
h.-ıp 2664, 4657
haqal sakal, yetişkin erkeklerde yanak
ve çenede çıkan kılların tümü
h. 2956

h.+ın 1648

- haqla-** saklamak, korumak
h.-ğan 722, 901, 2068, 4608
h.-p 139, 873, 3864, 4249, 5712
h.-p (il haqla-) 2164
h.-p tor- saklama işini yapıyor
olamak 1840
h.-r 1241
h.-r (yášerep haqla-) 130
h.-rğa 691, 908
h.-rğa (ser hakla-) 3000
h.-rzay 2991, 5629
h.-y 5626, 5631
haqlan- saklanmak, korunmak
h.-ğan 138, 1995
haqlıq gözü açık olmak, uyanık olmak,
saklık
h. 630
hal- 1. salmak, koyvermek, serbest
bırakmak, göndermek
h. 4830
h.-dı 1436
h.-ğas 3836, 5590
h.-ğan 321, 1918
h.-hana 2074
h.-ıp 2649, 4245
h.-ırğa 2922
h.-ırzay 5356
h.-mağan 4701
h.-ıp 1096
2. bazı isimlerle birlikte
kullanılarak deyim ve birleşik fiil
yapar
h.-a (quln hal-) 1586
h.-ayım (alap hal-) 1372
h.-dım (şom hal-) 5046
h.-ğan (alap hal-) 62, 3394
h.-ğan (baş hal-) 1015
h.-ğan (küž hal-) 2901
h.-ğan (oran hal-) 4624
h.-ğan (qırın küž hal-) 4548
h.-ğan (qolaq hal-) 2360
h.-ğan (qul hal-) 5753
h.-ğanda (alap hal-) 1592
h.-ğanın (baş hal-) 3727
h.-ğanın (qul hal-) 1600
h.-ğas (küž hal-) 3056, 3234
h.-ğas (qul hal-) 787
h.-ha (alap hal-) 1606
h.-ha (ut hal-) 5058, 5062

h.-ham (küz hal-) 874
h.-ham (uy hal-) 4018
h.-hañ (balta hal-) 2587
h.-ıp (aş hal-) 596, 611
h.-ıp (ata hal-) 1331
h.-ıp (ay bay hal-) 337
h.-ıp (hörän hal-) 895, 2610
h.-ıp (höräy hal-) 1559
h.-ıp (ıw hal-) 5580
h.-ıp (işen yıya hal-) 730
h.-ıp (küzeñ hal-) 5389
h.-ıp (oran hal-) 90, 740
h.-ıp (qırañ hal-) 5789
h.-ıp (qolaq hal-) 2909
h.-ıp (ut hal-) 32
h.-ıp (yaw hal-) 2372
h.-ıp (yul hal-) 765, 2047, 5399
h.-ıp (ğäyrät hal-) 5107
h.-ır (qıl hal-) 2300
h.-ır (qul hal-) 201
h.-ır (qıyqıw hörän hal-) 2256
h.-ır (sañ hal-) 205
h.-ır (şaw hal-) 2007
h.-ır (tüşäk hal-) 2292
h.-ır (tüşäk hal-) 2792
h.-ırğa (asıp hal-) 4535
h.-ırğa (xurlıqqa hal-) 2351
h.-ma (sır sıw hal-) 3862
h.-ma (uy hal-) 2635
h.-mağan (qoroq hal-) 5315
h.-maham (tüşäk hal-) 2564
h.-manım (qul hal-) 3993
h.-manım (ğawğa hal-) 4004
3. (-a/-ä ve -p zarf fiil eki almış fillerle birlikte kullanıldığında kuvvetlendirme ve süreklilik bildirir)
h.-ğan (uyıp hal-) 3121
h.-ıp (ala hal-) 1475
h.-ıp (tora halıp kit-) 2115
h.-ıp (tota hal-) 739
4. (-ğa/-gä , yönelme eki eki almış isimlerle birlikte kullanıldığında dahil olmak, dışarı olmak ve mübalağa anlamı verir)
h.-ğan (şomğa hal-) 4991
h.-ıp (aldına hal-) 3201
h.-ıp (urtağa hal-) 80
h.-ıp (yanğa hal-) 1389
h.-ır (qanğa hal-) 2374

haldır- bıraktırmak, koyuverdirmek, boş bırakmak
h.-dıram (qolon hal-) 2931
h.-ıp 462, 3719
h.-ıp (iñbaşına haldır-) 464
h.-ıp (ut haldır-) 5008
halqın serin, soğuk
h. 706, 2904, 4046
h.+töş- arası açılmak 2519
halma et yemeği pişirmek için hazırlanan küçük ve ince hamur parçaları, et yemeği
h.+lay 587
halpı dengesiz, sağa sola yalpa yapan
h.+ (alpı halpı) 2674
haman (<Far. hemān) hemen, o anda
h. 46, 1152, 1762, 3374, 3881, 5423, 5542
han sayı, sıra
h.+da (unda handa) 1220, 4584, 4603
h.+ğa (hanğa huq-) adam yerine saymak, adam yerine koymak 494
h.+ın 889
hana- saymak, sayı saymak, saygı göstermek
h.-ğan 50, 450, 453, 4565
h.-p 255, 1708, 4330, 5323
h.-p tor- saymak 889
h.-p (yıl hana-) 477
hanaq parçalanmış insan veya hayvan parçalarının herbiri
h.+ın (hanağın) (höyäk hanaq) 3915
hanal- sayılmak, kabul edilmek
h.-maş 314
handıq (<Ar. hand, k) sandık
h. 3048
h.+ın (handığın) 3011
h.+tı 3052
handuğas bülbül
h. 4665
h.+ı 1182
h.+tay 2288
hanhız sayısız, çok, pek çok
h.+ (işäp hanhız) 973
haplı saplı, sapı olan
h. 2677, 2721, 2750, 4842
harawısla- çadırın dışını enli şeritlerle bezemek

h.-ğan 5432
haray (<Far. serāy) saray, han veya sultanların oturması için yapılmış büyük ve gösterişli yapı
h. 1653, 1900, 1918, 1918, 3226
h.+ğa 65, 68, 1129, 1535, 1740, 2096, 2405, 3397, 4475, 4478
h.+ı 316, 1722, 1893, 4711
h.+ım 682, 2152
h.+ımda 1582, 2038
h.+ın 2566, 2794, 3730
h.+ıñ 2280
h.+ına 3247, 3676
h.+ıña 2284, 2419
h.+ınan 1651, 3997
h.+ında 3261
h.+ıñda 1639
h.+ımı 3267
h.+za 1031, 1628
h.+za 1083, 1148, 1155, 1163, 1520, 1568, 1897, 1977, 2355, 2377, 2733, 3771, 3800, 3929
h.+zağı 1053, 1231, 1272, 1585, 1663, 1677, 1789, 2669
h.+zan 259
h.+zan 1382, 4081
h.+zıñ 2044
harğay- yüzün sararıp solması
h.-ğan 2664
h.-zı 2518
harı sarı renk
h. 815, 5162
harıq koyun
h. 5642, 5664
h.+an (harığan) 5767
h.+ı (harığı) 801
h.+tay 5779
harımhaq sarımsak
h.+tay 2500, 2706
harqıt yemek arta kalan artık
h.+ın 2464
h.+ıñ 2652
hat- 1. satmak
h.-am 4802
h.-ıp al- satın almak 1503, 4783
h.-ırğa 4777
h.-qan 1513, 4795, 4803
 2. ihanet etmek
h.-ha 2782, 4001
h.-ıp tor- ihanet etmek 2763

hatıwsı 1. satıcı, tüccar
h. 4810
h.+nı 4788, 4807
h.+mñ 4795
 2. hain
h. 724, 908
haw sağ, esen
h. 1312, 2971
h.+bul- 1172, 1268, 2757, 3158
h.+qal- 1282
h.+tor- 3105
haw- sağmak, süt sağmak
h.-ğan 4262
h.-ıp 5298
hawa (<Ar. hevā) hava, bütün canlıların solunumuna yarayan, renksiz, kokusuz akışkan gaz karışımı
h. 1343
h.+la 4060
hawım sağım, sağma işi
h.+ı 5341
hawır sağrı, atın ve insanın kalçası
h.+ına 317
hawıt kap kacak
h. 4280
h.+ (haba hawıt) 131
h.+tan 2463
hawlaş- selamlaşmak
h.-qan 2972
hawlıq sağlık, esenlik, iyi olma durumu
h.+(işän hawlıq) 1918
h.+ (işän hawlıq horaş-) 3208
hawzır- sağdırmak, sağma işi
h.-ğan (küzenä qan hawzır-) 3905
h.-ıp 977, 2726
hayın (yer ve zaman bildiren kelimelerle birlikte kullanılarak boyunca, süresince, -da/-de anlamı verir)
h. 1230, 1520, 5666
hayışqan saksığan
h. 2928, 3170, 3174
h.+day 5174
h.+dı 2948, 2997, 3167
hayla- seçmek, beğenmek
h. 2951
h.-ğan 4365, 5156
h.-p (ir hayla-) 418
h.-p (qoş hayla-) 68
h.-p 207, 215, 317

- h.-p** 2358, 2467, 2537, 2666, 3181, 4664, 4936, 5056, 5069, 5143
h.-p al- seçip almak, beğenmek 3762
h.-p men- seçip binmek 3094
h.-rhuñ 373
h.-rğa (iş hayla-) 5034
haylat- seçtirmek
h.-ip 3474, 3841, 4529
hayra- ötmek (kuş için)
h.-ğan 1181, 1229, 4664
h.-p 4680
hayrat- öttürmek (kuş için)
h.-ip 755
haytla- haydamak, sürmek (hayvanlar için)
h.-p 3895, 3895
hayzaq damızlık
h. 608
h.+yörö- 2687
hälpän yalpalayarak iki yana sallanarak (yürüme için)
h.+hälpän yalpalaya yalpalaya yürümek 2549, 2549
hälpänlä- yalpalaya yalpalaya yürümek
h.-p 2674
här (<Far. her) her, tekil isimlere getirilerek tamlayan görevinde, birer birer olarak anlamı verir.
h. 24, 478, 731, 988, 1657, 3248, 3591, 3594, 4640, 4694
h.+ber 2148
härpändäş- kasılmak
h.-ep yörö- kasıla kasıla yürümek 318
härpänädä- coşmak, içi taşmak
h.-gän 597
häwerek henüz aşmamış, genç, damızlık aygır
h.+endä (häwregendä) 2686
haz bataklık
h. 4612, 4664
h.+ğa 1834, 3889, 4593
hazaq sadak, okluk
h. 876, 1178, 1188, 1198, 1385, 1400, 2064, 2102, 2749, 3315, 4377, 5648, 5651, 5667
h.+ın (hazağın) 1374, 1389
h.+ın (uq hazağın) 1013
h.+ıñ (hazağın) 4072
h.+tot- silah tutmak, silah kullanabilir olmak 693
h.+ (uq hazaq) 3473
h.+yun- ok yapmak, ok yontmak 2983
hazmıt bataklık, sazlık
h.+tarın 824
hebä atın kaburga etleri
h.+he 5263
helk- silkmek, silkelemek
h.-ep (yığa helk-) 5706
helken- silkinmek
h.-ep 1821
h.-gän 2968
helket- silkitmek, silkeletmek
h.-ep 4958, 5486
heltä- elini başı aşacak şekilde kaldıran hızla karşısındakine vurmak
h.-mäy (qul heltä-) 253
h.-p 2263, 4251
heltän- yukarıdan aşağıya doğru hızla vurmak
h.-gän 4041
heltäw hızla vurmak işi
h. 3608
heräy- hafifçe yukarı doğru yükselmek, baş kaldırmak (bitkiler için)
h.-gän 4584
hez çokluk ikinci kişi zamiri
h. 1293, 3436, 4315
h.+gä 76, 152, 179, 1441, 5619
h.+zän 1295, 1438
h.+zeñ 1297, 1308, 2190, 4505
hıgıl- yıkılmak, kendinden geçip olduğu yere düşmek
h.-ip 1465
h.-ip töş- 1487
hıq sağlam, kesin
h.+tor- sağlam durmak, arkasında olmak 2615
hıqta- ağlamak, sessizce ağlamak, için için ağlama
h.-ğan 5496
h.-p yörö- ağlayıp durmak 3906
hıqtan- için için ağlamak, sızlanmak
h.-ğan 884
hıqtat- ağlatmak, sızlatmak
h.-ip 147, 803

- hılıw** güzel, görmeye değer, beğenilir, mükemmel
h. 124, 332, 338, 751, 795, 1227, 1238, 2692, 3202, 3216, 3783, 4636, 4734, 5066
h.+ğa 236
h.+ı 2200, 4633
h.+ın 4193, 5056
h.+ınan 148
h.+ımñ 4195
h.+ıñ 215
h.+zan 3793
h.+zay 747, 4642, 4670
h.+zı 5004
- hılıwla-** bezemek, güzelleştirmek
h.-p 824
- humaq** gibi, benzer
h. 875, 877, 880, 1231, 1459, 1914, 5245, 5273
- hın** 1. dış görünüş, beden
h.+ı 3783
h.+ın 3230
 2. heybet
h.+ıñ 4869, 5102
- hın** II tecrübe, gün görmüslük
h.+yahaw bul- 3192
- hın-** kırılmak
h.-ğan 4157
h.-maş 2809
- hına-** sınamak, denemek
h.-mağan 5175
h.-p 270, 560
h.-r 3460
- hınal-** denenmek, deneme işine konu olmak
h.-a 4121
h.-ğan 2496, 2701, 2712
h.-mağan 1162
- hınaw** sınav, deneme
h.+zar 3302
- hındır-** kırmak
h.-ğan 2085
h.-ıp 2603, 2838, 4513
- hınıw** kırılmak işi
h.+bel- kırılmak bilmez,, asla kırılmaz 2588
- hınlı** heybetli, tecrübeli
h. 1163, 1536
- hınsı** deneyen, tecrübe eden
h. 2119
- hıpr-** sıvazlamak
h.-ıp 1648, 3038, 5453
- hır** sır, boya
h.+zay qanğa tuzış- sırlanmışcasına, gırtlığına kadar kana bulanmak 117
- hır-** sarmalamak
h.-ıp al- sıkıca sarmalamak 5772
- hırğa** boyunduruk, tasma
h.+hın 2820
- hırğal-** dolmak, birikmek
h.-ır 2594
- hırğıt-** sığınmak, gizlenmek
h.-ıp 670
- hırıl-** sarılmak, takılmak, dolaşmak (bitki için)
h.-ğan 4597
- hırın-** sığınmak, gizlenmek
h.-ır 3965
- hırınış-** sığınmak, gizlenmek
h.-ıp 3812
- hırış-** sırnaşmak, yakınlık göstermek
h.-ıp 22
h.-ıp yörö- yakınlaşmak, yüz göz olmak 1857
h.-qan 3865
- hırqra-** fişkırmak (sıvı için)
h.-p 5187
- hırt** sırt, arka
h. 2709
- hıt-** gözünü kısmak
h.-ıp (köz hıt-) 3410
- hıw** su, ırmak
h. 438, 749, 832, 3109, 3874, 4011, 4408, 5070, 5306, 5307, 5325, 5353, 5444, 5492, 5514, 5516, 5625
h.+aş hıw 1918, 1977
h.+ (aş hıw) 4484
h.+ (ay hıw kürmäy tor-) 5342
h.+başı 5143
h.+ğa 236, 718, 1837, 2585, 5059, 5273
h.+ı 4701, 5618, 5804, 5816
h.+ı (awız hıwı qoro-) 3471
h.+ın 709, 5256, 5584
h.+ına 5013
h.+ınan 814
h.+ıñ (yer hıw) 3641
h.+ (yer hıw) 5387

h.+zarzı 470, 5760
h.+zay 2600
h.+zı 5014, 5743
h.+ziñ 4341, 4945
hıwħa- susamak
h.-p (qanına hıwħa-) 4250
hıwħar su samuru [<hıw+ħarıq?]
h. 2470, 2658
hıwhın içecek
h. 1918
hıwıq soğuk
h.+ta 1725
hıwır dağ sıçanı
h. 4588
h.+ı 1221
hıwla- sulamak
h.-ğan 52, 527, 4697
h.-niñ 5256
hıy hediye, armağan
h. 987
h.+ında 799
h.+qıl- hediye etmek 4242
hıy- sığmak
h.-ğan 562
h.-mağas 5811
h.-maş (başı hıy-) 3383
h.-maştay 4243
h.-maysa 1103
hıyal- sığabilmek [hıy-a+al-]
h.-maşın 3673
hıyr sığır, inek
h. 5643
h.+ı 219
h.+ın 4196
h.+zay 4758
h.+ziñ 761
hıypa- sıvazlamak
h.-ğan 2952
hıyzır- sığdırmak
h.-ğan 2340
h.-zım 4065
hızğan- sıvamak, kol ve paaları
sıvamak
h.-ğan 628
hızıl- çizilmek, çizgi haline gelmek,
çizme işine konu olmak
h.-ıp 4663
hızla- sızlamak, acımak
h.-may 1469
h.-p (bäğere hızla-) 4130

h.-p (yöräge hızla-) 1486
hızlat- sızlatmak, acıtmak
h.-a 3504
h.-ıp 5371
h.-maş (bawırın hızlat-) 553
hızma üç yelekli savaş oku
h. 5668
hızır- çizdirmek, çizgi çektirmek
h.-maş 807
h.-may 5627
higez sekiz, yediden sonra dokuzdan
önce gelen sayı
h. 5152, 5260
hiker- sekirmek, sıçramak
h.-gän 5323
hil sessiz, sakin
h.+bul- 1830, 2108
hin tekil ikinci kişi zamiri
h. 393, 1083, 1253, 1522, 1645,
1733, 1888, 2024, 2025, 2026,
2038, 2091, 2447, 2521, 2639,
2729, 2936, 2944, 3144, 3235,
3235, 3355, 3356, 3360, 3508,
3550, 3861, 3870, 4166, 4501,
4503, 4627, 4774, 4791, 4885,
4919, 4975, 4977, 4980, 4982,
4984, 4987, 4989, 4991, 4997,
5381, 5553, 5669
h.+än 691, 2216, 2296, 4456,
4775, 5401
h.+däy 3307, 4510, 5566
h.+e 1567, 2662, 3644, 3709,
3942, 3948, 4828, 5182, 5735
h.+eñ 1359, 1574, 1596, 1612,
2244, 3322, 4066, 4917, 5377,
5379, 5403, 5404
h.+gä (hiñä) 345, 482, 639, 694,
1151, 1566, 1873, 1959, 1989,
1991, 1993, 2023, 2035, 2046,
2052, 2066, 2082, 2101, 2151,
2289, 2290, 2327, 2528, 2636,
2945, 2947, 3318, 3319, 3704,
3710, 4071, 4999, 5375, 5710,
5738
hipter- serptirmek
h.-ep 3916
hirp- serpmek
h.-ep 3199, 5315
his (<Far. hiç) hiç, boş, değersiz

- h.** 168, 553, 765, 922, 997, 1117,
 1292, 1310, 1363, 1470, 1507,
 1660, 1665, 1676, 1699, 1707,
 1720, 1819, 2059, 2345, 2809,
 2894, 2895, 2914, 2995, 3020,
 3080, 3534, 3653, 3654, 3664,
 3956, 3965, 3985, 4027, 4097,
 4388, 4560, 4574
h.+ber hiçbir, hiçbirisi 2112, 2386,
 2421, 2891, 3034, 3713, 3972,
 4039
h.+qasan hiçbir zaman, asla 1398
hişkän- iç geçirmek
h.-de 2007
h.-ep 1153, 2868, 5633
h.-gän 176, 3513
hiz- sezmek, duyumsamak
h.-äheñ 1141
h.-ämheñ 3511
h.-ep 3883
h.-gän 2881, 5681
h.-gängä 4031
h.-hä 1664
hizgär sezimli, uyanık
h. 2132
hizgerlek- ön sezili
h.-en (hizgerlegen) 270
hizzer- sezdirmek, bildirmek
h.-ä 3856
h.-mäy 1720, 3654, 3714
hoqlan- heveslenmek, gıpta etmek,
 örnek almak
h.-hun 5567
h.-ıp 5286
hol güç, kuvvet
h.+ona 3608
hollo güçlü, kuvvetli
h.+ho 2081
homğol güzel, zarif, uzun ve ince
h. 314
h.+bul- zarif olmak 338
hora- istemek, danışmak
h.-ğan 1624, 1675, 3492, 3517,
 3519, 3743, 4778
h.-ham 4924
h.-may 2575, 2576, 2814, 2815
h.-p 693, 1408, 5344, 5462
h.-p (xököm hora-) 1438
h.-p (qan hora-) 4498
h.-p tor- isteyip durmak 2755
h.-r 3338
h.-rğa 4386
h.-rğa (yarzam hor-) 2853
h.-rğa 4775
h.-y 4819
h.-y tor- istiyor olmak 1525
h.-ybız 1296
horaş- sormak, soruşturmak
h.-ıp 1059, 3484
h.-ıp tor- 1787, 2948
h.-qan 1272, 3098, 3237, 4969
h.-qan (işän hawlıq horaş-) 3208
h.-qan (töpsöp horaş-) 2974
h.-qas 1918
horaw soru, soru
h.+ın 4410
horoz boz, gri
h.+qort eşek arısı, yaban arısı,
 sarıcalı 190
hoşa kilim ya da kumaş dokurken
 atkılarını ayırmaya yarayan ağaç araç
h. 2704
hoşo- gıdım gıdım, azıcık azıcık yemek
h.-p 2650
höldä iskelet, vücut çatısı
h.+ 2188
hölük sülük
h. 904
hömhör- görüntüsü bozulmak,
 keyifsizlenmek, beti benzi
 sararmak krş. **hömör**
h.-äp 4580
hömör beti benzi sararmış, bozuk yüz
 ifadesi krş. **hömhör-**
h.+ön 597
höngö süngü, mızrak, kargı
h. 2021, 2085, 3147, 3836
h.+bul- süngü olmak, can almak
 170
h.+gä 2086
h.+hön 2721
h.+nö 2677, 2750
hör- sürmek, zaman geçirmek, devir
 sürmek
h.-gändä 4331
h.-örhöñ (güimer hör-) 2313
hörän nara, güçlü bağırsık
h.+hal- 895, 1559, 2610
h.+hal- (qıyqıw hörän hal-) sertçe
 nara atmak 2256

- höröm** dert, sıkıntı
h.+bul- 5189
- hört-** silmek, temizlemek
h.-kän 5000, 5688
h.-mähä 4190, 4447
h.-öp 1476, 5791
h.-ör 5004
h.-örgä 4458
- höt** süt
h. 2480, 2682, 5031, 5451
h.+höz bul- sütü gelmemek, sütsüz olmak 1784
h.+ö 4699
h.+ön 5311
- hötlö** sütlü
h. 4262
- höy-** sevmek
h.-äm 1682
h.-gän 756, 758, 760, 784, 1900, 3082, 4654, 4661, 4665, 4673, 4719
h.-gän (arqahunan höy-) 310
h.-gänem 3309
h.-gänen 1662
h.-mägän 4709
h.-mäş 5097
h.-mäy 5096
h.-öp 2488, 2972, 4358, 4634, 5292, 5370, 5750
h.-öp al- sevgili edinmek 3222
h.-öp yörö- sevmek, aşık olmak 1657
h.-örmön 2791, 5056
- höyäk** kemik
h. 2750, 2721
h.+e (höyäge) 775, 1258, 2143, 4998
h.+em (höyagem) 164
h.+en (höyagen) 141, 3911
h.+hanaq kemik kalıntısı 3915
- höyäkhez** kemiksiz, kemiği olmayan
h. 1881
- höyäk**le kemikli
h. 5087
- höyäm** lokma, yudum
h.+däy 1386
- höylä-** söylemek, demek
h.-gän 585, 736, 1320, 1521, 1622, 3344, 3472, 3521, 3532, 3639, 3819, 4182, 4313, 4759, 4973, 5079, 5608
h.-gändä 3777
h.-gäs 2334, 3577, 3667, 4400, 5158
h.-mä 2598, 2830
h.-mäy 1665
h.-nem 1956
h.-p 61, 3687, 3940, 4024, 4298, 4304, 4523
h.-p (asıp höyläp bir-) 3419
h.-p bir- söyleyip bitirmek 76, 268, 1737, 1850, 1936, 3747
h.-p tor- söylüyor olmak 1918, 2612, 3446, 5398
h.-p ultr- söyleyip durmak 1950
h.-rheñ 411
h.-y 270, 270, 3487, 3935
h.-y başla- söylemeye başlamak, anlatmak 1550
- höylän-** söylenmek, kendi kendine konuşmak
h.-äp 3402
h.-ep 1681
h.-ep (irkälänep höylän-) 1952
h.-gän 3381, 3982
- höyläş-** söyleşmek
h.-ep 1653, 1790, 2522, 2607, 2731, 3211, 3349, 3778, 3918
h.-ep (tapqır höyläş-) 2607
h.-häñ 3358
h.-kän 79, 242, 4806, 5649
h.-käs 1828
- höyläwse** söyleyici, konuşan
h. 2149
- höyöl-** sevmek, sevme işine konu olmak
h.-gän 125, 3795
- höyön-** sevinmek
h.-gän 3978
h.-ös 813
- höyönsö** müjde, muştu
h.+gä 3543
- höyöw** sevmek işi, sevme
h.+ 1632
h.+en 1658, 1674, 1701
- höyrä-** sürümek, sürüklemek
h.-p al- sürüklemek 3885
- höyrät-** sürütmek, sürüklemek
h.-kän 2484

- höyräwse sürükleyici**
h. 1311
- höyzör-** sevdirmek, sevmek işini yaptırmak
h.-öp 843
h.-zöm 4071
- hözgö** süzgeç
h.+it- süzgeç olarak kullanmak 5060
- huğar-** sulamak, susuzluğunu gidermek, suya doyurmak, suvarmak
h.-ğan 198, 4700, 5604
h.-ip 850, 2748, 5063, 5517, 5618
- huğış** savaş, vuruşma
h. 3603
h.+as- 3832
- huğış-** savaşmak, vuruşmak
h.-ip 420, 707
h.-ip (qara qarşı huğış-) 23
h.-qan 46, 3264
h.-qas 3379
h.-kan 5544
- huğıw** vurma, vuruş
h.+za 2283
- huq-** vurmak, darbe indirmek
h.-a (huğa) 5667
h.-ha 339
h.-ip (huğıp) 1553, 5474
h.-ırzay (huğırzay) 333
h.-qan 363, 1680, 2281, 4011, 4274, 5648, 5651
h.-may 494
- huqır** kör
h.+bul- kör olmak 4088
- huqır küşän** köstebek
h.+e 5321
- huqır sısqan** kör sıçan, köstebek
h. 5321
- huqmaq** sokak, yol, keçi yolu, sapa yol
h. 807
h.+ı (huqmağı) 837
- huqran-** kabul edilmeyen bir durum karşısında kendi kendine söylenmek
h.-ip tor- 3390
- huqtır-** vurdurmak, öldürtmek
h.-ğan 2489
h.-ır 193
- hul** sol, bedenın yürekten tarafı
h. 3003, 3980, 4965
- h.+ğa** 2948, 3179
h.+ğa al- soluna almak, en büyük ikinci payeyi vermek 3124
- hulı-** solumak, nefes almak
h.-ğan 5137
- hum** som, para birimi (yüz tiyine eşit, bir ruble)
h. 1089
h.+dı 1289
h.+ğa 1288
- hunar** av, avlanma işi krş. aw
h. 1980
h.+ğa 600, 1520, 1978, 5018
h.+ımda 69
h.+za 1035, 1076, 2667
h.+zan 1977, 4026
- hunarsı** avcı krş. awsı
h. 67, 242, 244, 299, 1271
h.+ (baygoş hunarsı qıl-) 466
h.+lar 5659
h.+lay 3210
- hunarsılıq** avcılık, avcı olma işi krş. awsılıq
h. 1334
- huñ** sonra, son
h. 78, 87, 155, 158, 160, 162, 180, 182, 184, 186, 501, 655, 656, 658, 732, 733, 734, 772, 1071, 1072, 1073, 1074, 1189, 1190, 1197, 1200, 1338, 1446, 1494, 1617, 1923, 2003, 2145, 2360, 2362, 2546, 2547, 2764, 2765, 2923, 2925, 3097, 3143, 3144, 3280, 3283, 3302, 3303, 3786, 3957, 4119, 4121, 4157, 4171, 4191, 4209, 4210, 4214, 4296, 4298, 4304, 4917, 5240, 5513, 5520, 5539, 5549, 5551, 5577, 5579, 5581, 5592, 5597, 5613, 5632, 5635, 5696, 5698, 5700, 5706, 5741, 5743, 5757, 5758, 5773, 5774, 5801
h.+ınan 4432, 4570
- huñğı** sonuncu
h. 636
- huñla-** sona ermek, nihayete ermek, bitmek
h.-ğan 2118
- hur-** sıyırmak (kılıç, kama ve bıçak gibi kında taşınan silahlar için)

- h.-ğanda** 5216
h.-ip 3741
h.-ip sıgar- sıyırıp çıkarmak 1451
h.-ması 2648
- huşar huşsar**
h. 2540
- huşhız** (<Far. hoş+ T.+hız) keyifsiz, neşesiz, rahatsız
h.+bul- rahatsız olmak 4461
h.+aw- bayılmak, bayılıp yere düşmek 1466
- huy-** kesmek (hayvan ve insanlar için), öldürmek
h.-am 3948
h.-ha 3999
h.-ip 715, 730, 2051, 2171, 4242, 4735, 5235
h.-ip (mal huy-) 2821
h.-ır 3678
h.-ırbız 4232
- huzır-** kestirtmek, öldürtmek
h.-ip 4283, 5498
h.-ma 2822
- huz-** uzanmak
h.-arın (qul huz-) 4213
h.-ğan 1837
h.-ğandıñ 1203
h.-ip (qul huz-) 9
h.-ma 3867
h.-maşqa (qul huz-) 5045
- huzıl-** uzamak
h.-ip 5443
- hükter-** sövdürmek, küfür ettirmek
h.-er 192
- hünder-** söndürmek
h.-mäm 2573
- hüt-** geçmek, uğramak
h.-kän (ütkän hütkün) 5515
- hüz** söz, laf
h. 101, 103, 1670, 1960, 2133, 2139, 2231, 2232, 2233, 2234, 2636, 3925, 3935, 4028, 4430, 5656
h.+as- söze başlamak, bir konuda konuşmaya başlamak 410, 1132, 1869, 3289, 3490, 4438
h.+başla- söze başlamak 1170, 2590, 4480
h.+bir- söz vermek 1659, 2114, 3686, 3710, 5119
- h.+bul-** sözümlük söz 1171, 4832
h.+e 3169, 3894, 4448
h.+e (borongolar hüze) 1304
h.+em 687, 1266, 2135, 3549, 4558, 4870, 4877
h.+emde 639, 659
h.+emdeñ 4872
h.+en 75, 78, 97, 242, 270, 412, 744, 908, 1270, 2112, 2315, 2338, 2398, 2628, 3021, 3140, 3339, 3458, 3512, 3652, 3902, 4171, 4182, 4286, 4304, 4379, 4460, 4522, 4756, 4767, 5109, 5250, 5405, 5417, 5419, 5506, 5552, 5741
h.+en äyt- diyeceğini demek 1442, 1686
h.+en başla- söylemeye başlamak 2633
h.+en hüz sözün söz 1380
h.+en (hüzen hüz) 1380
h.+en quş- söz katmak, laf katmak 2388
h.+enä 2359, 4012, 4140, 4454, 5001
h.+enän 4033
h.+endä 2226, 2615
h.+endä tor-sözünde durmak, dediğini yapmak 730
h.+ene 681, 1100
h.+eñ 346, 4832, 4876
h.+eñde 684
h.+eyärä hüz sıq- söze söz katılmak, söze yalan karışmak, laf üstüne laf koymak 1667
h.+gä 2449, 3960
h.+gä başın- azar işitip şaşkınlaşmak 1373
h.+gä başla- söze başlamak 2378
h.+gä säsäñ bulıw hazır cevap olmak, kıvrak dilli olmak 1077
h.+hez 1403
h.+hez qal- cevap verememek, dili tutulmak 1777
h.+quş- söz katmak 1653, 3485
h.+quy- söz vermek 1042
h.+quyış- birlikte söz vermek 4851
h.+tap- söz bulmak, cevap yetiştirmek 2054
h.+töynä- söz vermek 4387

h.+zän 772
h.+zän tuy- sözüne doyulmaz
3778
h.+zär 4308
h.+zären 730, 908, 4038, 4667,
5075
h.+zärze 1167, 1538, 2428
h.+ze 1377, 1499, 1941, 2149,
2304, 2457, 2841, 3062, 4313,
4921, 4926
h.+zerze 5675
hüzhez sessiz, konuşmayan
h.+nihez sapsakin, sessiz 4047
hüzle söz söyleyebilen, iyi konuşan
h. 3257

X

xaq (<Ar. hakk) 1. doğru, sağlam
x. 1370

x.+tı 5560
2. hak, hukuk
x.+ı 1314

xakim (<Ar. hākim) hakim, yargıç, karar
verici, egemen
x. 4772

x.+bul- hakim olmak, kara verici
olmak 4793

xalayıq (<Ar. halā'ik) halayık, kadın
hizmetçi
x.+tı 741

xalıq (<Ar. halk) halk, insan topluluğu,
bir devletin sınırları içinde yaşayan
insanlar topluluğu

x. 270, 908, 1402, 1405, 2630,
3430, 3443, 3463, 4305, 4383,
4845

x.+ı (**xalqı**) 36

x.+ıma (**xalqıma**) 2787

x.+ınan (**xalqınan**) 6

x.+qa 743, 1390, 1479

x.+ta 242

x.+tan 20

x.+tar 5513

x.+tı 10, 731, 4312

x.+tıñ 1149, 5077

xalq → **xalıq**

x.+ım 5504

xan han, padişah, sultan

x. 242, 251, 260, 316, 1043, 1047,
1056, 1079, 1100, 1106, 1133,
1133, 1138, 1141, 1146, 1154,
1160, 1166, 1171, 1206, 1206,
1231, 1270, 1272, 1295, 1316,
1337, 1447, 1478, 1515, 1520,
1520, 1528, 1543, 1546, 1576,
1577, 1587, 1590, 1594, 1598,
1618, 1629, 1632, 1637, 1642,
1646, 1648, 1653, 1691, 1693,
1722, 1728, 1736, 1750, 1816,
1867, 1870, 1870, 1893, 1896,
1905, 1918, 1918, 1928, 1935,
1941, 1944, 1947, 1978, 1981,
2277, 2277, 2362, 2377, 2382,
2395, 2429, 2433, 2464, 2466,
2490, 2513, 2515, 2652, 2659,
3215, 3243, 3250, 3267, 3507,
3548, 3548, 3676, 3730, 3864,
4327, 4500, 4557, 4851, 4855,
5053

x.+bul- han olmak 2, 1912, 2171,
2735, 2762, 3304, 3723, 3790,
3918, 5464

x.+da 3893

x.+dan 58, 193, 556, 720, 2636,
3333, 3771

x.+dar 1378, 1744, 5490

x.+darza 3295

x.+darzan 2192

x.+darzı 2193, 4510

x.+darzıñ 2166

x.+dı 319, 407, 725, 1127, 3242,
3884, 3885, 3887, 3909, 5466

x.+dıñ 21, 32, 61, 75, 185, 323,

402, 1109, 1669, 1849, 2359,

2520, 3761, 3995, 4085, 4204

x.+ğa 47, 162, 180, 181, 183, 206,

241, 242, 556, 724, 1049, 1078,

1104, 1115, 1131, 1536, 1550,

1826, 1949, 2125, 2364, 2529,

2626, 2640, 2737, 2745, 2754,

2846, 2848, 2849, 3245, 3299,

3398, 3404, 4523, 4527, 5035

x.+ı 787, 1156, 1402, 1894, 1898,

1901, 1902, 1907

x.+ı (**xäzär xanı**) 1524

x.+ım 1551, 1955

x.+ın 4074

x.+it- 2410, 3270

- x.+qıl-** birisini han olarak atamak 3650
x.+ul- bir yere han olmak 2521
xanbikâ han karısı, hanım sultan
 [<xan+bikâ]
 x. 2521
xanbikâle evlenmiş, hanımı olan han
 [<xan+bikâ-le]
 h. 2735
xanlıq hanlık, han olma işi
 x. 2327, 3880, 4562
x.+qıl- han olmak, yönetmek 4571
x.+tı 3291
xaram (<Ar. harām) haram, yasak
x.+dan 2834
xarap (<Ar. harāb) harap, kötü durumda
x.+bul- harap olmak, yıkılmak
 2939
xasil (<Ar. hāsıl) hasıl, var, olan,
 görünen
x.+bul- hasıl olmak, ortaya
 çıkmak, var olmak 5501
xat (<Ar. hat) mektup
x.+ (at xat yet-) 730
xayran (<Ar. hayrān) hayran, bir şeyden
 etkilenen, etki altında kalan
x.+ğa qal- hayran kalmak 3463
x.+qaldır- hayran bırakmak 3242
xaywan (<Ar. hayvān) hayvan,
 bitkilerden farklı olarak, duygu ve
 hareket yeteneği olan canlı varlık
x.+day bul- hayvanlaşmak, kaba
 davranmak 1930
xäbär (<Ar. haber) haber, duyuru
 x. 1529, 1534, 3395, 3819
x.+it- haber vermek, duyurmak
 2125, 4957
x.+ze 3406
xäjä merhametsiz, taş yürekli
 x. 856
xäl (<Ar. hāl) hâl, durum, tavır
x.+därenän 1836
x.+därze 1028
x.+de 2973
x.+en 2122
x.+itew halletmek, bir işi
 çözümlenmek 1271
xänyär (<Far. hancer) hançer
 x. 4275
xäylä (<Ar. hîle) hile, al, düzen
- x.+hen qor-** hile kurmak, kumpas
 kurmak 3661
xäzer (<Ar. hāzır) hazır, amade
 x. 685, 1488, 1855, 2007, 2324,
 2401, 2607, 2905, 3045, 3502,
 3948, 4019, 4021, 4913, 4920
xezmät (<Ar. hidmet) hizmet, görev
x.+it- 3299
x.+tä bul- hizmet etmek, hizmette
 bulunmak 3296
xököm (<Ar. hükm) hüküm, karar
 x. 1296, 1297
x.+dö 1339
x.+döñ (xököm qıl-) 4857
x.+eş- 1519
x.+hora- anlaşmazlık olan bir
 konuda birisinin hakemliğini
 istemek 1438
x.+it- hüküm vermek 4792
x.+qıl- hüküm vermek 1345
x.+qılıp bir- hüküm vermek 1409
x.+ön 1299
x.+ön äyt- kararını bildirmek 1480
x.+önä 1315
x.+önö 4862
xökömsä (<Ar. hükm+T. +sä) hüküm
 boyunca, gereğince
 x. 4854
xuja (<Far. h āce) sahip, iye, yönetici
x.+bul- sahip olmak, yönetici
 olmak 3325
xup peki, tamam, olur anlamında ünlem
x.+kür- kabul etmek, razı olmak
 737, 2395, 3653
xur (<Far. hor) hor, aşağı, değersiz
 x. 1004, 1567, 2287
x.+bul- horlanmak, gözden
 düşmek 4154, 4245, 4256, 5084,
 5818
x.+it- horlamak, itibarsız kılmak
 1907, 4078, 4731
x.+qıl- itibarını düşürmek 1009,
 1734, 1917, 4150
xurlan- (<Far. hor+T. -la-n-) horlanmak,
 hor görülmek [<Far.hor+T.-la-n-]
x.-ıp 26, 3411
xurlıq (<Far. hor+T. +lıq) itibarsızlık,
 hor olma durumu
 x. 1535, 4348

x.+qa hal- itibarsız duruma düşürmek 2351
xuş (<Far. hoş) hoş, güzel
x.+kür- beğenmek, hoşlanmak 1935
xuşlaş- (<Far. hoş+T. -la-ş-) vedalaşmak, hoşçakal demek
x.-ip 3158, 3482

I

ıjğır- haykırmak, kükremek
ı.-ip 653
ıqla- bir yere doğru yönelmek, yol tutmak
ı.-ğan 2844, 3255
ı.-maş 4322
ıqta- ıqla-
ı.-ğan 3625
ılasın laçın, şahin, doğan [<Far. laçın?]
ı. 643, 1019, 4237, 4992, 5040
ı.+darın 1176
ı.+day 976, 5015
ı.+dı 630
ı.+ğa 1982
ı.+ın 602
ımhın- yaltaklanmak, yalakalanmak
ı.-ip 1116
ımla- işaret etmek, vücut diliyle anlatmak
ı.-ğan 2911, 2919, 2961, 4839
ıntıl- harekete geçmek, atılmak
ı.-ha 4010
ı.-ip 4656
ınyı inci
ı.+lay 2341
ı.+mâryen inci mercan 4264
ınyıt- incitmek, fiziki ya da manevi olarak acıtmak
ı.-qan 4989
ı.-tım 5039
ıraşqı dolu, burçak, buz
ı. 5345
ı.+ğa 370
ıray (<Ar. re'y) rey, rıza, görüş
ı.+ı 2033
ırğıt- fırlatmak, fırlatıp atmak
ı. 1985
ırış talih, baht

ı.+ıña 5209
ı.+yây- talih yaymak, şenlendirmek 523
ırıw boy, kavim, kabile, nesil
ı. 79, 842, 1249, 4281, 4698, 5382, 5725, 5725, 5786
ı.+başı 242
ı.+ğa 53, 57, 2011
ı.+ı 52, 116, 1007, 3057
ı.+ım 691
ı.+ın 136, 962, 1497, 2020, 2172, 2298, 3071, 3445, 4273
ı.+ın yây- neslini yaymak 4270
ı.+ımı 2178, 5594
ı.+ıñdan 680
ı.+tot- boyu tarafından tutulmak, sevilme
ı. 2065, 2318
ı.+zan 17, 41, 54, 64, 161
ı.+zı 198, 792, 2611, 2850, 2851
ı.+zıñ 59, 85, 135, 839, 841, 988, 2295, 4292, 5071, 5768
ırq- hızla inmek, aşağı doğru hareket etmek
ı.+ip (ırğıp) 3514
ı.-ip (ırğıp) tor- 5636
ısın gerçek, doğru
ı. 4926
ı.+bul- gerçek olmak, doğru çıkmak 1534
ı.+ yahaw çok güzel, yakışan, uyumlu 414
ışan- inanmak
ı.-ğan 3961
ı.-ip 4419
ı.-mastay 4876
ı.-may 1554
ışq sessiz, dingin
ı. 5339
ı.+bul- sessizleşmek, huzura kavuşmak 5747
ıw ağı, zehir
ı. 1918
ı.+ğa 2805
ı.+hal- 5580
ı.+zan 2582
ıwa karkuş hastalığı (hayvanların özellikle arka ayak eklemlerinde fazla zorlanmadan oluşan ağrı ve irinli şişlik)

1. 1300, 1302
1.+nan 1279
ıwlan- zehirlenmek
1.-ğan 1927
ıwlı zehirli
1. 5510
ızgırıq sert, katı, güçlü (hava olayları için)
1. 5347
ızğıştır- dalaştırmk, döğüştürmek
1.-ır 1520
ızğıt- birbirine düşürmek
1.-ıp 792

İ

i- (isim soylu kelimelerle birlikte kullanarak onların yüklem görevinde kullanılmasını sağlayan i- ana yardımcı fiili, ek fiil)
i.-kän 1299, 1581, 2967, 3215, 3219, 3451, 3454, 3477, 3540, 3918, 4501, 4503, 4505, 4919, 4975
i.-kän (mikän) [<mi+i-kän] 1583
i.-känen 1493, 1264, 1759, 1928, 2884, 3432, 3492, 3503, 3516, 3523, 3524, 3526, 3633, 4859
i.-känlegen 1058, 1445
i.-ne 1279, 2317, 2319, 2322, 3014, 3016, 3984, 3987, 4020, 4023
i.-nek 1274, 4235, 4235, 4237, 4240
i.-nem 1331, 1551, 2976, 2976, 2977, 2979, 4481, 4481, 4483, 4485, 4487, 4489, 4491, 4494, 4496, 4499
i.-neñ 4792
igen ekin, tahıl ekili olan yer
i. 1287
i.+gä 1286
igense ikinci, çiftçi
i.+gä 1298
igezäk ikiz, ikiz kardeşler, ikizler
i.+teñ 1785
ik anlamsız, ilaveli tekrar sözü
i.+e (ige) sige ucu bucağı 2902
ikäw iki, iki tane

i.+ ara iki kişi arasında 1653
i. 1614, 1653, 1945, 3616, 3657, 3671, 3832, 4212, 4415, 5653
i.+hen 2466
ikäwlä- iki kişi birlikte, ikisi bir arada olarak
i.-p 1975, 2380, 2402, 2730, 2980, 2984, 3932
ike iki, birden sonraki sayı
i. 67, 242, 591, 794, 950, 972, 1271, 1271, 1309, 131.9, 1407, 1415, 1443, 1636, 1783, 2220, 2562, 2965, 3250, 3310, 3614, 3761, 3918, 4244, 4565, 4805, 4805, 4901, 5527
i.+ara bülen- ikiye bölünmek, arada anlaşmazlı çıkmak 4307
i.+ (ber ike) 1664
i.+bez 1321, 2444
i.+gezgä 1461
i.+he 1443, 3561, 3564, 3567, 4940, 5671
i.+hen 2291, 2964, 4283
i.+henä 4181
i.+tel yalan, sahte 4491
i.+telle yalancı, sahtekar 4502
ike yöz iki yüz, yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayı
i. 1352
ikelän- tereddüt etmek, bir an duraklamak
i.-ep 4922
i.-mäy 3961
ikense ikinci
i.+gä 1694
i.+he 773, 1427, 3918, 4808
ikmäk ekmek
i.+toz ekmek tuz hakkı 3726
i.+en 321
i.+enä
i.+enän 503
il 1. ülke, yurt, vatan
i. 199, 269, 417, 877, 901, 908, 1071, 1097, 1190, 1254, 2746, 2747, 2991, 3002, 3221, 3286, 3525, 4117, 4231, 4741, 4754, 4867, 5466, 5629, 5803
i.+dä 523, 548, 561, 630, 951, 961, 1072, 2119, 3032, 3076, 3399, 3751, 3773, 4309, 4367, 4370,

4797, 5182, 5253, 5293, 5387,
5402, 5475, 5558, 5561, 5593,
5595
i.+dän 396, 908, 2847, 3371, 4755
i.+dän 615, 733
i.+därze 2213
i.+de 418, 531, 724, 828, 908,
1057, 1159, 3438, 3674, 3682,
5497, 5712
i.+deñ 36, 488, 3896, 4349, 4351,
5744
i.+e 2042, 2461, 2641, 2756, 3214,
4744, 5253, 5293
i.+egezgä 2557
i.+em 1243, 1250, 2763, 2978,
3152, 3317, 3328, 3335, 4008,
4066, 5503, 5504
i.+emä 4748
i.+emdä 1207
i.+emdän 4354
i.+emde 3333
i.+en 188, 321, 805, 865, 1102,
2067, 2782, 3259, 3274, 4092,
4344, 4358, 5813
i.+enä 324, 325, 343, 1103, 2020,
3270, 4205
i.+enän 503, 583, 930
i.+endä 376, 3279, 3789, 4621
i.+eñ 1938, 1940, 2563, 3649,
5186
i.+eñä 697, 1161, 1631, 3325
i.+eñdä 5564
i.+eñde 4517, 4519, 5299
i.+gä 62, 1592, 2099, 2621, 2938,
2982, 3394, 4004, 4203, 4508,
4623, 4729, 4747, 5045, 5568,
5671, 5672, 5811
i.+haqla- yurdu savunmak,
korumak 2164
i.+giz- yurdu gezip araştırmak 347
i.+it- bir yeri vatan yapmak 850,
4006
i.+tot- bir yerde yerleşmek, orayı
vatan olarak kabul etmek 2012,
2319
2. halk, ulus, vatandaş,
i. 265, 368, 564, 565, 585, 586,
591, 610, 681, 968, 2087, 2150,
3748, 3901, 4111, 4113, 4115,
4397, 4869, 4959, 5032, 5037,

5042, 5046, 5099, 5136, 5217,
5235, 5440, 5562, 5565, 5737,
5798
i.+dän 258, 439, 596, 2302
i.+dän 202, 5118, 5178
i.+dären 5524
i.+de 3, 261, 341, 566, 1157, 2637,
4199, 4219, 4526, 5121
i.+deñ 862, 2648, 4374, 4378
i.+e 600, 867, 2031, 4401, 4619,
5096, 5097
i.+ebez 2624
i.+em 156, 174, 695, 713, 1172,
2095, 2108, 2765, 4007, 4727
i.+emä 1372, 4752
i.+emdän 4736
i.+emde 2773
i.+en 2007, 2029, 2060, 4566
i.+enä 2610, 3654
i.+enän 123
i.+endäy 872
i.+ene 4745
i.+eneñ 146
i.+eñ 3678
i.+eñä 5312
i.+eñdä 700
i.+eñdän 3306
i.+gä 852, 853, 858, 860, 2635,
3397, 4400, 5103
i.+öştö yönetim, halkın idaresi 203
ila- ağlamak
i.-ğan 337, 789, 2970, 5110, 5136,
5344, 5602
i.-ğanın 1776
i.-p 1510, 5055
i.-p qal- 3317, 3328
i.-p tor- 5751
i.-y 4064, 4064
ilat- ağlatmak
i.-qan (zar ilat-) 833
ilawla- ağlamaklı olmak
i.-p 4173
ilhez yurtsuz, vatansız
i. 5098
ilse elçi
i. 680
i.+bul- elçi olmak, aracı olmak 58,
77
i.+he 3803
i.+hen 4409

- i.+läreñ** 1145
i.+lärze 4431
i.+men 439
ilt- iletmek, ulaştırmak
i.-ep 1826, 2743
i.-er 2769
i.-ergä 1794, 1803
i.-kän 2768, 3272
iltter- ilettirmek, ulaştırtmak
i.-gän 4784
im- emmek, meme emmek
i.-gän 2480, 2482, 2682
iman (<Ar. îmān) iman, inanç
i. 781
imanlı (<Ar. îmān+T. +lı) imanlı, imanlı olan mec. Müslüman
i.+bul- mümin olmak, inançlı olmak 1365
imān meşe ağacı
i. 88, 2810, 3186
i.+gä 2589, 3181
imez- emzirmek
i.-gän 5451
imsäk meme, emcek
i. 4565
imsäkle memeli, emcekli
i. 847
in işaret, iz, leke
i.+e 3120
in- girmek, içeri girmek, dahil olmak
i.-ä 4785
i.-äyem 1371
i.-ep 131.9, 1918, 3692, 5607
i.-ewzän (yer quynına in-) 552
i.-gän 656, 1918, 1953, 2892, 3288, 3412, 3804, 5307
i.-gän (kelip in-) 1787
i.-gändä 3732
i.-gändär 3429
i.-gändäy (yörägeñä in-) 2224
i.-gänen 2127
i.-gänendä 3739
i.-gäs 1772, 3847, 4478
i.-hä 5420
i.-häm 2934
i.-mägän 286, 305
i.-mästäy 1819
inä anne, çocuklu kadın
i. 2134
i.+gä 5766
i.+he 187
i.+hen 4960
i.+hendäy 91
i.+nän 332
inäl- yalvarmak
i.-ep 3858
i.-ep (töpsöp inäl-) 3515
inde şimdi, artık
i. 152, 159, 345, 1265, 1299, 1333, 1961, 1977, 2025, 2390, 2420, 2905, 2940, 3044, 3879, 3957, 5005, 5554, 5710
ine idi (*katmerli geçmiş zaman yapar*)
i. 130, 134, 138, 142, 149
inse çeyiz
i.+hen 4195
intek- azap çekmek, zor anlar yaşamak
i.-kän 3223
i.-käs 4395
iñ I. (*başına geldiği sıfatların en üstün derecede olduğunu gösterir*)
i. 85, 126, 381, 1322, 1641, 2071, 2081, 2425, 3066, 3795, 3900
iñ II. insan vücudunun bir omuz başından öbür omuz başına kadar olan kısmı
i.+emä 5570
iñbaş omuzbaşı, yağrın (kürek kemiği)
[<iñ+baş]
i.+ına haldır- giydirmek (giysi için) 464
i.+ınan yalğaş- sevişmek 2524
i.+tarıña 5372
iñkäy- eğilmek, öne bükülmek
i.-ep 2462
iñlä- inlemek
i.-p yat- inleyip durmak 4577
iptäş arkadaş, dost
i.+tere 2607
ir 1. erkek, er, yiğit
i. 453, 542, 673, 693, 912, 918, 919, 924, 907, 1008, 1209, 1274, 1726, 1900, 1901, 2010, 2014, 2015, 2140, 2229, 2322, 2813, 3064, 3554, 3708, 4010, 4115, 4237, 4240, 4248, 4253, 4276, 4278, 4285, 4318, 4343, 4483, 4496, 4562, 4628, 5095, 5096, 5172, 5175, 5473
i.+batur er yiğit 5097

- i.+bel-** er olarak tanımak 348
i.+bul- er, yiğit olmak 455, 640, 893, 2546, 2764, 4079, 4079, 4093, 4185, 4255, 4323, 4442, 4709
i.+em 3336
i.+enä 1868
i.+eneñ 4446
i.+eneñ 4189
i.+gä 1010
i.+hayla- yiğit seçmek, savaş için savaşçı seçmek 418
i.+män 4110
i.+men 3005, 4114, 4185, 4442
i.+zär 629, 1147
i.+zärze 1070, 3005, 4110, 4112, 4114
i.+zärzeñ 927
i.+ze 373, 2217
i.+zeñ 667, 2138, 4361
i.+zermen 2571, 2578, 2802, 2811
2. koca, kadının eşi
i. 1506, 5807
i.+em 1429, 1712
irhez kocasız, erkeksiz (kadın için)
i. 879
irek erk, özgürlük
i. 1183
i.+bir- serbest bırakmak 4752
i.+enän (iregenän) 194
irekhez erki, özgürlüğü olmayan
i. 194
irekle erki olan, özgür
i. 2288
irenle çeneli
i. 2499, 2705
iret- eritmek, sıvı hale getirmek
i.-kän 897
irk hak, hukuk
i.+e 4814
irkä çok sevilen, el üstünde tutulan çocuk, nazlı, şımarık
i. 1118, 2038, 2290, 2293
i.+he 3066, 3734
irkälä- nazlamak, şımartmak
i.-p 3780
irkälän- nazlanmak, şımartmak
i.-ep höylän- 1952
irkälät- nazlattırmak, şımarttırmak
i.-ep 2267
irkälek nazlılık, şımarıklık
i.+tä 3794
irle erkeği olan, kocası olan kadın
i.+bisäle karı koca 1787
i.+qatın kocalı kadın 3932
irlek yiğitlik, erlik
i.+emä (irlegemä) 3992
irtä gündüz
i. 1119
irtän erte, yarın
i. 4900
isem (<Ar. ism) isim, ad
i.+bir- isim vermek, ad vermek 3498
i.+e 4361
i.+em qoro- adım kurusun 2800
i.+en 3238
i.+endä 3375
i.+ene 3059
i.+quş- isim koymak, ad koymak 3368, 3501, 3530
isemle (<Ar. ism+ T.+le) isimli, adı olan
i. 1653
iş us, akıl, hafıza
i.+e 1125
i.+en yıya hal- aklını başına toplamak 730
i.+enä 3165
i.+kä al- hatırlamak 5002
i.+yuy- aklını yitirmek 5334
iş- esmek (yel için)
i.-kän 915
i.-kändä 5337, 5347
işän esen, sağ
i.+ (aman işän bul-) 1268
i.+hawlıq esenlik sağlık 1918
i.+hawlıq horaş- esenlik sağlık sormak, selamlaşmak 3208
işäp (<Ar. hisāb) hesap
i.+e (işäbe) 4906
i.+hanhız sayısız, sonsuz 973
işäplä- (<Ar. hisāb+T. -la-) hesaplamak
i.-p 4812
işkärt- koklatmak
i.-teñ 2943
işker- koklamak
i.-ep 1926
iş eş, denk
i. 4091
i.+bul- eş, denk olmak 5086

- i.+hayla-** eş seçmək 5034
işe- eşmək, kazmaq
i.-p 2916
işək kapı, eşik
i. 3945
i.+e (işege) 880
i.+tän 1772
i.+te 2281
işel- eşilmək, kazılmək
i.-ep 5748
işet- işitmək, duymək
i.-ä bil- işitebilmək 677
i.-ep 108, 524, 1153, 1746, 3406, 3918, 4949, 5737
i.-ep (qolaqtan qolaq işet-) 1668
i.-ep (küpte kürep işet-) 2120
i.-hä 2262, 5733
i.-häm 1683
i.-käs 242, 289, 308, 412, 730, 908, 1028, 1100, 1167, 1377, 1499, 1538, 1647, 1728, 1827, 1941, 1994, 2315, 2428, 2841, 3287, 3339, 3458, 4286, 4380, 4393, 4554, 4856, 4931, 5075, 5675
i.-mägän 2230
i.-teñ 1955
i.-teñime 1961
işetew işitmək, duymək işi
i.- 1601
işkək kayık küreği
i.+e (iškäge) 2908
işlä- yapmaq, etmək
i.-rgä 2002
it et, yiyecek maddesi
i. 587, 1303, 1875, 5660
i.+e 4612
i.+e böt- bir deri bir kemik kalmək 776
i.+it- et yapmaq, yemek 800, 3876
i.+tän 5132, 5600
i.+täy 2260
it- 1. etmək, yapmaq, meydana getirmək
i.-ärgä 730
i.-ep 96, 272, 942, 948, 1044, 1130, 1317, 1380
i.-er 2286
i.-kän 1031, 1034
 2. (isim, sıfat ve zamirlerle birlikte kullanıldığında birleşik fil, deyim yapar ve birlikte kullanıldığı kelimelere başarma, oldurma, kılma, etme anlamı katar)
i.-är (sap it-) 1353
i.-äse (üpkä it-) 2528
i.-äyem (qorban it-) 5213
i.-äyem (şoñqar it-) 5209
i.-äyem (yul it-) 5215
i.-äyem (yuldaş it-) 5211
i.-ep (aql it-) 3639
i.-ep (baş it-) 3277
i.-ep (batır it-) 2741, 5380, 5400
i.-ep (ber it-) 990
i.-ep (bildä it-) 2694
i.-ep (bilge it-) 1767
i.-ep (eş it-) 5002
i.-ep (hözgö it-) 5060
i.-ep (hüzen hüz it-) 1380
i.-ep (kese it-) 1252
i.-ep (köröndäy it-) 2835
i.-ep (märäy it-) 682
i.-ep (miraş it-) 3292, 4561
i.-ep (moñhoy it-) 2867
i.-ep (nirgä it-) 2257
i.-ep (qıyğır it-) 5195
i.-ep (qolday it-) 4
i.-ep (qomartqı it-) 4830
i.-ep (qunaq it-) 433
i.-ep (qumş it-) 5156
i.-ep (risway it-) 1714
i.-ep (telhez qolaqhız it-) 3010
i.-ep (töş it-) 1549
i.-ep (üz tigänsä eş it-) 7
i.-ep (yuq it-) 2788
i.-ep quy- 1270
i.-er (bey it-) 4111
i.-er (käñäş it-) 66
i.-er (qamır it-) 512, 530
i.-er (qol it-) 4113
i.-er (xököm it-) 4792
i.-ergä (ayırılğan quyzay it-) 4520
i.-ergä (bikä it-) 1904
i.-ergä (bisä it-) 3636
i.-ergä (örkkän quyzay it-) 4518
i.-ergä (yarzam it-) 4428
i.-erheñ (qordaş it-) 5730
i.-erheñ (qunış it-) 5727
i.-erlek 1068
i.-erme (qamır it-) 589

- i.-ermen (keyäw it-) 2408**
i.-ermen (kükşin it-) 2796
i.-ermen (qorbaş it-) 2407
i.-ermen (sıra it-) 2604
i.-ermen (ul'ya it-) 2558
i.-ermen (xan it-) 2410
i.-ermen 2560, 2606, 2780
i.-erzäy (şarşı it-) 566
i.-erzäy (yuq it-) 4996
i.-hä (qol it-) 4813
i.-hä (sawza it-) 4810
i.-hänä (däwran it-) 2736
i.-hänä (gümer it-) 2526, 2736
i.-kän (ant it-) 502, 908, 730
i.-kän (at it-) 2486, 2488, 2688
i.-kän (il it-) 850
i.-kän (it it-) 800
i.-kän (käñäş it-) 3671
i.-kän (köl it-) 4739
i.-kän (küz yaşene kül it-) 4737
i.-kän (qamır it-) 272, 291
i.-kän (qıw it-) 3332
i.-kän (qol it-) 3331, 4733, 5458
i.-kän (qunaq it-) 730
i.-kän (tol it-) 4735
i.-kän (töyäk it-) 4572, 4947, 4980
i.-kän (xäbär it-) 4957
i.-kän (xan it-) 3270
i.-kän (xur it-) 4731
i.-kän (yem it-) 5470
i.-kän 2967
i.-kändä (käñäş töñäş it-) 4760
i.-kändä (kön it-) 3802
i.-kändä (qurzaq it-) 2839
i.-kändä (xezmät it-) 3299
i.-kändär (xäbär it-) 2125
i.-känen 2882
i.-kängä (qumş it-) 405
i.-kängä (yul it-) 403
i.-käs (köl it-) 5008
i.-käs (tol it-) 1905
i.-käs (xur it-) 1907
i.-käs (yuq it-) 5003
i.-mägän (baznat it-) 2116
i.-mäkse (utın it-) 1575
i.-mäysä (käñäş töñäş it-) 1607
i.-te (qol it-) 4302
i.-tem (ant it-) 3334
i.-tem (il it-) 4006
i.-tem (yuq it-) 5048
i.-teñ (it it-) 3876
i.-teñ (xur it-) 4078
itäk dağ eteği, yamaç
i.+e (itäge) 5764
i.+en (itägen) 4421, 5154
itew etmek, yapmak, oldurmak
i.+ze (xäl.itäw) 1271
itewse edici, yapan, olduran
i. (bayman itewse) 725
itek çizme, uzun konçlu ayak giyimi
i. 4365
i.+e (itege) 4366
itel- edilmek, yapılmak, oldurulmak
i.-gän (qol itel-) 2620
iteş- birlikte yapmak, oldurmak
i.-ep (käñäş töñäş iteş-) 686
itter- etmek işini yaptırmak
i.-gäs (qıw itter-) 5017
i.-zem (baş itter-) 4075
izän yer, zemin, taban
i. 2561, 2561
i.+dä 1773
i.+gä 1487
- K**
- karwan (<Far. kərbän) kervan, yük hayvanı katarı**
k.+karwan 1526, 1526
karwansı (<Far. kərbän+T. +sı) kervancı
k. 295
käfenlän- (Ar.kefen+ T.-lä-n-) kefenlenmek, kefene sarılmak
k.-gän 5771
käkre kıvrık
k. 220
käkük keklik
k. 5733
kämä gemi, kayık
k. 1842
kämär (<Far. kemer) kemer, bel bağı
k. 1087
k.+bıwzır- 4070
kämhet- (<Far. kem+T. -he-t-) azaltmak, eksiltmek
k.-käs 1168
kämşäy- buruşturmak (ağız için)
k.-gän 5133

- kämzäyt-** kapamak (ağız için)
k.-ep 2789
- käñäş** istişare, danışma, meclis, toplantı
k. 731, 2151, 3704
k.+bir- öğüt vermek, akıl vermek
 96, 5738
k.+eñde 2158
k.+it- birlikte danışma, akıl alıp
 verme 66, 3671
k.+qor- meclis kurmak 3918
k.+töñäş it- eni konu tartışma
 1607, 4760
k.+töñäş iteş- eni konu tartışma
 686
- käñäş-** danışmak, tartışmak, toplanmak
k.-ep 4200
- käñäşläş-** danışmak, tartışmak
k.-ä 1299
- käñäşe** danışman, akıl verici
k. 1031
k.+bul- 4528
- käpäs** börk, sıcak tutması için erkeklerin
 giydiği baş giyimi
k. 2813, 4732
k.+e 910
k.+emde 1368
k.+sorgop at- 1393
- käpây-** kabarma, ileri çıkma (insan
 göğsü için)
k.-ep 235
- käperäy-** kasılmak, kasıla kasıla
 yürümek
k.-gän 2781
- käräk** gerek, lazım
k. 206, 1160, 2884
k.+kä 1067
- käräk-** gerekmek, lazım olmak
k.-mäy 4160, 4162
- käreşkä** nergis
k. 4638
- kärtä** uzun ve düzgün biçilmiş ağaç,
 sırık ve bunlardan yapılmış
 korunak, çit
k.+bul- koruyucu olmak 699
k.+ñdä 2930
- käwzä** gövde, beden
k.+hen 2107, 5756
- käye-** canı yanmak, öfkelenmek
k.-p+kit- kızıp gitmek 2306
- kelägä** sinsi, inatçı
k. 383
- kem** kim, hangi kişi anlamında cümlede,
 özne, tümleç, nesne, yüklem
 görevinde kullanılır
k. 455, 1256, 1257, 1258, 3235,
 3370, 3516, 5428
k.+dän 748
k.+deñ 3893
k.+der 1573
k.+em 1565
k.+gä 746
k.+uzarzan 1229
k.+uzır 1818
- kenä** → **ğına**
k. 1921, 4054, 5704
- ker-** girmek, dahil olmak
k.-hä 4098
k.-mäy 4668
- kereş** kiriş, yay kirişi, ince kesilmiş
 hayvan derisinden veya
 bağırsaklarından yapılan ve yayı
 germek için kullanılan ip
k.+en 44, 1012
- kerpek** kirpik, göz kapaklarının
 kenarlarında dizili tüyler
k.+en (kerpegen) 5477
- kese** küçük, ufak
k.+it- küçültmek, aşağılamak 1252
- keşe** kişi, insan, kimse, şahıs
k. 1271, 1610, 1819, 1830, 2086,
 2379, 2417, 2545, 3034, 3391,
 3592, 4916, 5284, 5286
k.+gä 2199, 4356
k.+lär 1748, 1750, 1824
k.+läre 1816
k.+m 2050
k.+mazar in cin, canlı yaratık
 3944
k.+men 441
k.+ne 1513, 1650, 1957, 3082,
 4864
k.+ñ 1637
- key-** giymek, giyinmek
k.-ep 2556, 2658, 2680, 2774,
 3092, 3189, 3597, 5336
k.-er 3497
k.-gän 575, 2813, 4732
k.-gäne 5435
k.-hänä (öskä key-) 2471
k.-mämen 2541

- keyäw** güvey, damat
k. 1115
k.+bul- güvey olmak, evlenmek
 2364, 2754, 3323, 4688, 4816
k.+e 1691
k.+e bul- güveyi olmak 2659
k.+gä sıq- evlenmek 1588
k.+it- güvey etmek, evlendirmek,
 damat olarak kabul etmek 2408
- keyek** yabani, evcil olmayan (hayvanlar için)
k. 808, 2668
- keyem** giyim, giysi
k. 1174, 3497
k.+e 1120
k.+kür- 3030
- keyen-** giyinmek
k.-ep 414, 1086
k.-gän 3210
- keyez** keçe, yapağı veya keçi kılının dokunmadan, yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş
k. 5327
- keyzer-** giydirmek
k.-gän 390
k.-ze 1174
- keyzert-** giydirtmek, giydirme işini yaptırmak
k.-kän 2204
- keze** inatçı
k. 383
- kezäw** gezmek, gezelemek
k. 487
- kikel** (<Far. kāk,l) kakül, perçem
k. 2508, 2708
k.+e 2696
- kil-** 1. bir yere gitmek, varmak
k. 2403
k.-ä 1529, 2130, 3451, 5338
k.-ä al- gelmek, geliyor olmak
 2118
k.-de 499
k.-de 1288, 5428, 5473
k.-deñme 2971
k.-ep 65, 68, 200, 242, 261, 721, 1104, 1653
k.-ep 402, 656, 1092, 1918, 1953, 2191, 2219, 2222, 2264, 2280, 2372, 2607, 2970, 3125, 3171, 3212, 3600, 3660, 3676, 3732, 3739, 3843, 3879, 3945, 3946, 4069, 4426, 4587, 4961, 5338, 5548, 5549, 5767
k.-ep 998
k.-ep in- gelip girmek 1787
k.-er 2007, 2266, 2389, 3640, 3695, 5479
k.-eren 959
k.-ergä 3986
k.-gän 57, 177, 1271, 1272, 1918
k.-gän 426, 439, 655, 673, 743, 821, 935, 1161, 1402, 1478, 1521, 1609, 1815, 1867, 2261, 2982, 3136, 3574, 3609, 3627, 3707, 3752, 3886, 4296, 4367, 4370, 4581, 4647, 5126, 5489, 5568, 5577, 5694
k.-gän 1735
k.-gändä 21
k.-gändä 1818, 2048, 3319, 3545, 3595, 5702
k.-gänen 2124, 3823, 4948
k.-gängä 714
k.-gänheñ 356, 679, 683, 1021, 1082
k.-gänheñ 3044, 5205, 5207
k.-gänse 3705
k.-gäs 427, 2397, 4541, 4787, 5127, 5233
k.-gäs 1344
k.-gäyne 1960
k.-gäynem 1441
k.-hä 1097
k.-hä 2406, 3087
k.-mägän 5317
k.-mänem 690, 694, 3326
k.-mänem 1224
k.-mäş 654, 2423
k.-mäşme 2404 **k.** 499, 685, 685
 2. geriye dönmek
k.-dem 77, 483, 1253
k.-dem 4506, 4506, 4507, 4509, 4516
k.-er bul- dönmekte olmak 2422
k.-gän (buylap kil-) 837
 3. önceden başlamış bir işin devam ettiğini gösterir
k.-gän (bäxilläşä kil-) 4951

- k.-ep tor-** gelmekte olmak 3387
k.-er (yuyıp kil-) 1745
k.-gän (yäşöp kil-) 5574
k.-gän (uza kil-) 475
 4. rast gelmek, karşılaşmak
k.-ep osra- gelip çatmak 1420
k.-ep sıq- çıkıp gelmek 92
k.-ep (tap kil-) 983
k.-ep uqtal- sıkıca sarılmak, yapışmak 1433
 5. (-p, -a/-ä zarf fiil eki almış fiillerle birlikte devamlılık bildiren yardımcı fiil)
k.-ä (bula kil-) 4892
k.-gän (äytä kil-) 640
k.-gän (telenä kil-) 2926
k.-gän (yeteklöp kil-) 1407
k.-gäynem (yügerep kil-) 1566
 6. (isimlerle birlikte yardımcı fiil olarak kullanılır)
k.-ep (aldına kil-) 908
k.-gän (aldına kil-) 888
k.-mähä (quldan kil-) 685
k.-mäne (yawısı kil-) 748
kileş- anlaşmak, barışmak
k.-häk 82
kilew gelmek işi
k.+en 1040, 3666
k.+enän 3252
kilmeşäk yabancı, dışarıdan gelen, sığıntı
k. 1957
kiltä direk
k.+he 326
kilter- getirtmek
k.-ep 3675, 3887
k.-ergä 1918
kinyä evin en küçük çocuğu, kazandibi
k. 5124
k.+gezzeñ 1313
k.+he 381, 1112, 2174, 2202, 3065
kiñ geniş, dar olmayan
k. 2055, 2733, 4363, 4364, 4367, 4370, 5253, 5268, 5271, 5293
kip- kurumak, ıslaklığı kalmamak
k.-ep (kibep) 165
k.-kän 708
k.-kändä 5354
k.-mäysä 5439
kir- germek, kasmak
k.-gän (tüş kir-) 361
kiramat (<Ar. kerāmet) kerāmet, ermiş kimselerin gösterdiklerine inanılan olağanüstü, şaşkınlık uyandırıcı durum
k.+iñ 1369
kirägä keçe çadırların (yurt) etrafını çevreleyen, ince ağaç dallarından birbirine çapraz olarak kafes biçiminde tutturularak yapılmış çeper
k. 5320
k.+ne 1977
k.+ñi 2602
k.+ñde 2285
kire geri, arkaya
k. 1073, 1128, 1326, 1805, 2607, 3754, 4208, 5794
k.+bor- geri çevirmek, geriye döndürmek 2007
k.+tıq- gerisin geri tıkmak 1473
kirt- kertmek, yontmak
k.-ep 2286
k.-er 2285
kis gece
k. 1119, 1414
kis- geçmek, aşmak
k.-äm 2903
k.-ep 1142
k.-ep (qan kis-) 520
k.-ep (sergehenän qan kis-) 517
k.-erlek 547
k.-ermen 4164
k.-hänä 2460
k.-kän 2005, 5760
k.-kän (sergehenän qan kis-) 140
k.-mämen 2535
kisew geçit, geçiş
k.+bir- 5010
kister- geçtirmek, geçmesini sağlamak
k.-gän 469
k.-gäs 5012
kiş- kesmek, bir şeyi yarmak
k.-ä 4044
k.-ärbez 2392
k.-ep 3891
k.-ep (qirt kes-) 1270
k.-ermen 2599, 2830
kişäk dilim, parça, kesek
k. 5357

- kışek** kesik, kesilmiş
k. 2000
- kışter-** kestirmek
k.-ep 1973
- kit-** 1. bir yerden bir yere gitmek, hareket etmek, olduğu yerden ayrılmak
k. 2532, 2532, 2532, 2596, 2596, 2596, 2828, 2828, 2828
k.-ä 4720
k.-ä başla- gitmeye başlamak, gitmek 1270
k.-äm 162
k.-ämen 1498
k.-är 396
k.-äyem 3437, 5223
k.-ep 3376, 3442, 4164
k.-ep bar- gitmek 3236
k.-er 197, 199, 2235, 2238, 2242, 2303
k.-ergä 335, 2590, 3483
k.-ergä bul- gitmeye hazırlanmak, gitmeye niyetlenmek 4192
k.-ermen 2550, 2551, 2767, 4163
k.-hä 197, 199, 4042
k.-hän 2948
k.-hän 2948
k.-kän 186, 246, 731, 958, 991, 1051, 1928, 1754, 1833, 2013, 2216, 2279, 2307, 2308, 2607, 2607, 2617, 2869, 2916, 2948, 2953, 2954, 3178, 3193, 3540, 3828, 3917, 4172, 4883, 4977, 4993, 5232, 5615, 5683, 5758, 5799
k.-kändä 867, 4155
k.-kändän 2551
k.-kändär 2367, 2607
k.-känen 1962
k.-kängä 256, 4034
k.-känheñ 5309
k.-känse 3954
k.-käs 2235, 3161, 3658, 3721, 5128, 5522
k.-mägänder 2007
k.-mähen 270, 1910
k.-mäk bul- gidecek olmak 1764
k.-mäne 2415
k.-mäş 2271
k.-te 2233, 4910
- k.-tem** 1269
2. olduğu yeri terketmek
k.-kän (quyıp kit-) 3128
k.-ergä (taşlap kit-) 3634
k.-kän (sığıp kit-) 1401
k.-känse (sığıp kit-) 2383
k.-te (osop kit-) 1326
3. (-p zarf fiil eki almış fiillerle birlikte kendinden önce gelen fiilin anlamını güçlendiren yardımcı fiil)
k.-ep (sığıp kit-) 1996
k.-ergä (tora halıp kit-) 2115
k.-kän (yelep kit-) 2454
k.-kän (ezläp kit-) 2434
k.-kän (urlap alıp kit-) 3229
k.-kändä (teşläp kit-) 5331
k.-mäy (alıp kit-) 1966
4. (-a/-ä, -y zarf fiil eki almış fiillerle birlikte kullanıldığında süreklilik bildiren yardımcı fiil)
k.-kän (ezläy kit-) 2431
k.-häm (birmäy kit-) 1434
5. (isimlerle birlikte kullanılarak birleşik fiil yapan yardımcı fiil)
k.-hä (käyep kit-) 2306
k.-kän (danı kit-) 747, 3313
k.-kän (türken kit-) 761
k.-kändä (talaş tartuş kit-) 1593
- kitap** (<Ar. kitāb) kitap
k. 3049
k.+qa 3056, 3084
k.+tı 3050, 3054, 3097
- kitär-** gidermek, yok etmek
k.-ep 663, 5403
- kiterlek** giderecek olan, götürececek olan
k. 4858
k.+ (baş kiterlek) 1628
- kitew** gitmek işi
k. 2592
k.- (alıp kit-) 3662
k.-e 1933
k.-zän 1839, 2238, 2279
- kitmāk** gitmek, gitmek işi
k. (urlap kit-) 2376
k. (urlap kit-) 3669
- köl** kül, katı yakacaklar yandıktan sonra arkada kalan artık
k. 406
k.+it- kül etmek, yakmak 4739, 5008

- köl-** gülmek
 k. 2473
 k.-**äylän-** 2670
 k.-**gän** 2275
 k.-**gänder** 3970
 k.-**gänen (uynap kül-)** 3938
 k.-**mähen** 5562
 k.-**öp (uynap köl-)** 3770, 3933
- köläs** güleç, gülen
 k. 4736, 5621
 k.-**yöz** güleryüz, güleç yüz 716
- köldör-** güldürmek
 k.-**öp** 5621
- kölkö** gülünecek, gülünen, komik
 k.-**(uyn kölkö)** 1977
- kölöş-** gülüşmek
 k.-**öp** 2523, 2732, 3801, 4024, 5361
- kömöş** gümüş, parlak beyaz renkte, kolay işlenir ve tel durumuna gelebilen kıymetli metal
 k. 1087, 2272, 2463, 2651, 4675
 k.-**tän** 2281
 k.-**täy** 210, 3776, 4671
- kömöşlö** gümüşlü, gümüşle işlenmiş
 k. 4939
- kön** I. 1. gün, 24 saat
 k. 417, 450, 484, 731, 731, 1026, 1284, 1617, 1708, 1853, 3264, 3386, 4076, 5666, 5679
 k.-**(berzän ber kön)** 1719, 1864, 1977
 k.-**dä** 4901
 k.-**dän** 3009
 k.-**där** 1703
 k.-**dö** 255, 5722
 k.-**dö (berzän ber kön)** 1271, 1521
 k.-**kür-** 362
 k.-**ö** 654
 k.-**ö tönö** 707
 k.-**öm** 1781
 k.-**ön** 155
 k.-**ön (ütjän kön)** 1180
 k.-**öndö** 1914
 k.-**tön** 1835
 k. 3400, 3589, 3593, 3772, 4539, 4903, 4905
 k.-**(berzän ber kön)** 3409
 k.-**dä** 874, 3958, 4471
- k.-**dän** 5520
 k.-**där** 5355
 k.-**därem** 3149
 k.-**gä** 4096
 k.-**ö (berzän ber kön)** 4935
 2. gündüz
 k. 3527, 4883
 k.-**ön** 5455
 k.-**öñ** 870
 k.-**(tön kön)** 5641
 k.-**tön** gece gündüz 4330
 3. devir, zaman, devran
 k. 5457
 k.-**dä (awır kön)** 2072
 k.-**därzä** 5352
 k.-**dö** 3341, 5360
 k.-**gä (qara köngä qaldır-)** 1916
 k.-**kür-** gün görmek, yaşamak 1635
 k.-**öböz** 2627
 k.-**öm** 1172
 k.-**öñä (qara kön)** 5212
 k.-**ömdä** 5394
 II. Güneş
 k. 4359
 k.-**bul-** Güneş olmak, aydınlatmak 4326
 k.-**däy** 212
 k.-**it-** Güneş yapmak 3802
 k.-**dö** 4102
 k.-**döñ** 4335
 k.-**ö** 5744
 k.-**ö tıw-** bahtı açılmak 4119
 k.-**öndä** 5333
 III. Kuzey
 k.-**gä** 4564
- könärkäs** bahtiyar, talihli [<kön+ärkäs]
 k. 4643
- köndäş** kuma
 k.-**bul-** 3791
 k.-**kür-** 407
- köndöz** gündüz
 k. 4610
- könläş-** kıskanmak
 k.-**ä** 4050
 k.-**ep** 1696
 k.-**kän** 1859, 3787, 4178
- könlök** günlük, üzerinden gün geçmiş veya geçecek olan
 k. 4899

- köngör** tok, tiz olmayan ses
k.+qañğır dangır dungur 4669
- köplä-** kaplamak, üstünü örtmek
k.-gän 796
- kör** yağmurdan sonra ortaya çıkan su akıntısı, dere
k.+öndö 621
- körägä** kıymız, bal, boza gibi içeceklerin saklandığı büyük ağaç kap
k.+mde 5033
- köräş** güreş
k.+ä qal- güreşe tutuşmak 3558
k.+tä 1520, 3557
- köräş-** güreşmek
k.-ep 3464
- körön** yağmurdan sonra ortaya çıkan su akıntısı, dere
k.+däy it- dere haline getirmek, su gibi akıtmak 2835
k.+ön 5510
- kös** güç, kuvvet
k. 2555, 2772, 3366, 4037, 5605
k.+al- 3822
k.+ö 3626
k.+ön 696
k.+öñ 3338
- kösläş-** zorlamak
k.-ep 3923
- köslö** güçlü
k. 619
- kösök** hayvan yavrusu, özellikle köpek yavrusu, enik
k.+tären 757
- köşä-** adette olanı yapmak, karakterine uygun davranmak
k.-gän 515
k.-p 4521
- köt-** beklemek
k.-kän 1761, 3182, 4505, 4644, 5203, 5312, 5591, 5642, 5643, 5644
k.-kändä 4077, 4220
k.-kändäy 5630
k.-öp 1977, 2662
k.-örgä 2432
- kötöw** sürü, büyük baş hayvan sürüsü
k.+kötöw sürü sürü 4196, 4196
- kötöwse** çoban, sığır çobanı
k. 2606
k.+neñ 4084
- köy** müzik, ezgi, enstrumental müzik
k.+ö 5631
- köylä-** müzik çalmak
k.-gen 779
- köyzör-** yakmak, yandırmak
k.-gän 855
k.-öp 764
- köz** güz, sonbahar
k.+gä 4596
k.+gö 5335
- kuñız** kın kanatlı böceklerin genel adı
k.+ğa (qort kuñız) 5470
- kübä** yığın, tümsek
k.+läy 5132
- kübäläk** kelebek
k.+en (kübälägen) 4630
k.+täy 2022, 5754
- kübäy-** çoğalmak
k.-ep 5593
- kübehe** çoğu
k. 1055
- kügär-** yeşermek
k.-ep 4648
- kühäbä** boşa, boşuna, boş yere
k. 270
- küjä** buğday yarması ve ayranla yapılan, yazın içilen çorba
k. 5299
- kük** gri, kül rengi, boz
k. 815, 2137, 4107, 4109, 4342
k.+kä 2866, 4676
k.+tä 3348, 4254
k.+täy 2070
- kük burzay** boz renkli kurt köpeği
k. 2866
k.+ğa 2862
k.+ı 2864, 3185
k.+ın 2413, 2854, 3190
- kük ılasın** (<T. kük+ Far. lāçin) boz doğan, ala doğan
k. 284, 303, 550
- kükhäwel** ak kayın, huş ağacı
[<kük+häwel]
k. 4585
- kük qarsığa** boz atmaca, kerkenez
k. 1234
- kükrä-** kükremek
k.-gän 2070, 5486
- kükräk** göğüs, döş
k.+e (kükräge) 213, 409

k.+enä (kükrägenä) 4098
k.+enän (kükrägenän) 119
k.+endä (kükrägendä) 142, 1774
k.+ene (kükrägene) 803
kükşin eski, hurda
k.+it- 2796
kül göl, toprakla çevrili, derin ve geniş, tuzlu veya tuzsuz durgun su örtüsü
k. 1751, 2910, 3863, 4614
k.+dän 1725, 3241, 5514
k.+där 5501
k.+däre 827
k.+därzeñ 5573
k.+de 1324, 3851, 5512, 5520
k.+deñ 2902, 3831
k.+en 4657
k.+endä 1235, 4679
k.+eñdän 3870
k.+gä 2899, 2901, 2913, 5580
k.+ (küz yaşene kül it-) 4737
külägä gölge
k. 4882
k.+he 5423
k.+henä 4582
külän ahbap
k.+ (kürşe külän) 4412
küldäk gömlek, ince üst giyimi
k. 331
k.+e (küldäge) 1759
küm- gömmek
k.-erheñ 5717
k.-gän 5538, 5773
kümer kömür
k. 4777, 4795, 4799
k.+en 4784
kümhe- yanmak, dağlanmak
k.-gän 1257
k.-mähä 409
kün- inanmak, kanmak
k.-är 4017
k.-gän 3928
k.-mägäs 3225
k.-mây 1290
künäk bakraç, kazan
k. 5219, 5317
k.+tären 5272
künder- inandırmak, ikna etmek
k.-hä 2311

küñel gönül, sevgi, istek, düşüncü, anma ve hatırlama gibi kalpte var sayılan duygu kaynağı
k. 4805
k.+aldır- aşık olmak 2347, 2349
k.+e 4034, 4796, 4806, 4999
k.+em 4157
k.+emde 4005, 4013
k.+en 1124, 2201
k.+en tundur- gönlü rahatlamak 2087
k.+en tupla- kendini toparlamak 2433
k.+enä 564
k.+enän 1692
k.+endäy 4659
k.+eñde 1640
k.+qalıw gücenmek 4824
küp çok, fazla, az olmayan
k. 3, 35, 81, 138, 217, 219, 221, 223, 225, 227, 229, 231, 237, 240, 348, 420, 454, 469, 470, 471, 741, 792, 801, 806, 819, 827, 973, 1026, 1072, 1556, 2084, 2193, 2213, 2579, 2713, 2986, 3220, 3223, 3302, 3303, 3376, 3592, 3605, 3626, 3655, 4067, 4150, 4208, 4395, 4827, 4925, 4934, 4985, 5261, 5330, 5556, 5573, 5595, 5606, 5659, 5718, 5759, 5760
k.+emdän (kübeimdän) 3871
k.+en (küben) 2215
k.+kä 3588
k.+me (azmı küpme) 3280
k.+tän 177, 1780, 2261, 3896
k.+tärzeñ 5687, 5697
k.+te 1610, 2977, 4310
k.+te kür- 350, 2161
k.+te kürep işet- 2120
küper- köpürmek, köpüklenmek
k.-ep 214
küpert- köpürtmek, köpüklü hale getirmek
k.-ep 5283
küpse- büyümek, artmak
k.-gän 1256
küpseş- köpükleşmek, köpürmek
k.-ep 489
küpset- arttırmak, çoğaltmak

- k.-ep** 1947
kür- 1. görmek, bakmak
k. 5381
k.-äm 873
k.-ämhez 5425
k.-äyek 2445
k.-äyem 1369, 5713
k.-ep (küpte kürep işet-) 2120
k.-ep 269,,418, 524, 849, 1059, 1327, 1746, 1787, 2108, 2404, 2973, 4014, 4067, 4373, 4542, 5058, 5565, 5649
k.-ep qal- görmüş olmak 1918
k.-ep tor- görmek 4845
k.-ep uz- görüp gitmek 151
k.-erheñ 368, 400
k.-gän 87, 155, 734, 753, 1052, 1595, 1610, 1612, 1776, 1888, 1964, 2168, 2179, 2181, 2183, 2185, 2208, 2215, 2252, 2253, 2977, 3132, 3302, 3786, 4310, 4917, 5286, 5287, 5635, 5658
k.-gändä 913, 2193, 5383, 5400
k.-gändär 2438, 3430
k.-gände 107
k.-gäne 4348
k.-gänen (töş kür-) 3344
k.-gängä 1485, 1858
k.-gänheñ 5254, 5294
k.-gäs
k.-gäs 100, 447, 2131, 2439, 3059, 3122, 3133, 3137, 3204, 3230, 4223, 5419
k.-hä 2387
k.-häñ 3775
k.-häñ (töş kür-) 3355
k.-mägän 107, 3911
k.-mägände 1548
k.-mägäs 3740
k.-mäy 2340
k.-mäy tor- 2218
k.-mäysä 440, 5357
k.-mäškä 4474
k.-zegez 1483
k.-zem 1255, 1259, 1548, 1561, 1563, 1567, 1569, 1571, 1871, 1873, 1875, **k.-zem** (töş kür-) 1552, 3345, 1878, 1886
2. yaşamak, başından geçirmek
k.-ep (kön kür-) 1635
k.-gän (don'ya kür-) 347
k.-gän (qırğın kür-) 146
k.-gän (kön kür-) 362
k.-gän (küpte kür-) 2161
k.-gängä 5185
k.-mägän 4560
k.-mägän (kaza kür-) 4355
k.-mähen (keyem kür-) 3030
k.-mäm (ügäy kür-) 3154
k.-mänem 4124, 4126, 4128
k.-mäy (ay hıw kürmäy tor-) 5342
k.-mäysä (tormoş kür-) 3298
3. farzetmek, saymak, kabul etmek
k.-ep 1194
k.-ep (duş kür-) 5735
k.-ep (qulay kür-) 242
k.-erme (köndäş kür-) 407
k.-gän (küpte kür-) 350, 737, 2395
k.-gän (xup kür-) 3653
k.-gäs (üz kür-) 3687
k.-gäs (sit kür-) 4287
k.-häñ (xuş kür-) 1935
4. yapmak, halletmek
k.-ep (eş kür-) 4801
k.-gäs (eş kür-) 3244
kürä göre, bir şeye uygun olarak, bir şey uyarınca, gereğince
k. 1307, 1460, 3042
kürekle güzel, görklü
k. 2287
küren- görünmek
k.-ä 1459
k.-de 4327
k.-ep 4650
k.-gän 887, 4603
kürew görmek işi
k. 1627, 1633, 1638, 1653
k.+ze 3784
kürewse gören, görücü
k. 2123
kürhät- göstermek
k.-ep 1634, 1949
kürhätel- gösterilmek
k.-gän 1918
kürşe komşu
k.+külän konu komşu 4412
küs göç, katar
k. 1416

- k.+e** 1019
k.+enä 601, 1093
k.+ene 913
k.+küs bul- katar katar olmak 5297
k.+tän 5384
küs- göçmek, bir yerden bir yere taşınmak
k.-ep 5297
k.-kän 4278
k.-te 2234
küsäm kösemen, kılavuz, lider
k.+bul- 270, 2776
küser- göçürmek, göç ettirmek
k.-gän 5800
küşek- üşütmek
k.-ep (küşegep) 370
k.-kän (qızıl qanğa küşek-) 703
kütär- kaldırmak, yükseğe çıkarmak, kabarmak
k. 5445
k.-ä 5411
k.-ep 1918, 5219, 5445
k.-ergä 3566
k.-gän (buy kütär-) 1704
k.-gäs 1463
k.-hä 4111
kütärel- yükselmek
k.-ep 3850
k.-gän 672
kütärt- yükseltmek
k.-ep 1802
küz göz, görme organı
q. 2342
k. 220, 763, 2132, 2223, 2357, 2744, 3401, 3740, 3785, 4043, 4136, 5136, 5188, 5260, 5280, 5281, 5414, 5476, 5500, 5687, 5698
k.+aldı göz önü, ortalık 2123
k.+asıp küz yomğansı göz açıp kapayıncaya kadar, bir anda 3168
k.+bäylän- gerçeği görememek, gözü bağlanmak 5324
k.+bul- yol göstermek 2321
k.+ (buta küz) 2507
k.+hıt- yan gözle bakmak 3410
k.+e 3117, 5054, 5163, 5729
k.+e talıq- gözünün feri kaçmak 2663
k.+em qarahu göz bebeği, mec. sevgili, çok sevilen 3310
k.+em yomdor- aldatmak, gerçekleri gizlemek 2348
k.+emä 5205
k.+en 1353, 1396, 2996, 3019, 3061, 5137
k.+en aldır- gözü takılmak 1530
k.+en (qırın küzen hal-) 4548
k.+enä 977, 2875, 3329, 5597
k.+enä qan hawzır- gözünü kan bürümek 3905
k.+enän 1064, 1400, 5603
k.+endäy 1884, 5279
k.+ene 3003
k.+eñ 1884, 2597, 2831
k.+eñ al- bakmamak 658
k.+eñ hal- bakmak 5389
k.-eñ sağıl- gözü kalmak 3775
k.+eñ tek- göz dikmek; dik dik bakmak 5207
k.+gä 5180
k.+hal- bakmak 874, 2901, 3056, 3234
k.+qabaq kaş göz 5332
k.+terä- göz dikmek 3259
k.+yäşenä taplan- acıya düşar olmak 354
k.+yäşene kül it- göz yaşımı sel etmek 4737
k.+yügert- bakıp incelemek 95, 5419
k.+zän yazlıqtır- gözden kaybetmek, gözden uzaklaştırmak 1330
k.+zärem 166
küzänäk ben, benek
k. 815
küzlä- gözlemek, beklemek
k.-p (qız küzlä-) 2660
k.-p tor- gözetlemek 1653
küzle gözlü, gözü olan
k. 2709
Q
qabaq gözün kaştan aşağıda kalan kısmı, göz kapağı
q. 2223

- q.+ın (qabağın)** 4043
q.+ıñ (qabağın) (küz qabaq) 5332
qabaqlı kaşlı gözölü, güzel
q. 2503, 2707, 5269
qabalan- acele etmek, hızlı hareket etmek
q.-ıp 3804
qaban yabancı domuz
q.+ı 4593
qabar- kabarmak, yükselmek
q.-ıp 4646
qabat önce
q. 2648
qabırğa kaburga, kaburga kemiği
q. 2700, 5270
q.+nda 1875
q.+mı 4513
qağıl- kakılmak, birisi tarafından vurulup itilmek
q.-may 4666
qaq- kakmak, itmek, terslemek
q.-ıp (qağıp) 1128
q.-qan 4984, 5396
q.-mağan 4411, 4763
q.-tım 4089, 4788, 5037
qaqhı- küflenmek, bozulmak
q.-p 2261
qaqhır aylak
q. 1207
qaqşa- boşalmak, titremek (eklemler için)
q.-ğan 2143
qaqşat- titrete, halsiz duruma getirmek
q.-ıp al- 3680
q.-qas 3810
qal- 1. kalmak, arkada kalmak, yetişmemek, olduğı yerde durmak gitmemek
q.-ğan 501, 1274, 1945
q.-ğanday 5746
q.-ğanı 4346
q.-ğanın 1137
q.-ğansıñ 3300
q.-ğas 2631, 3373
q.-ğaymı 3494
q.-ha (tay tulaqqa qal-) 40
q.-ha 3694, 4096, 5541
q.-hın 1987, 5563, 5564
q.-ıp 2729, 5202
q.-ır 188, 195
q.-ır 4101, 4354
q.-ırhuñ 1083
q.-maha 504
q.-mahın 5558, 5589
q.-may 935, 4173, 4296
q.-may 1117
q.-mağan 2088, 4702
q.-maş 1966
2. bir yere yerleşme, bir yerde durmak
3. bir hale düşer olmak
q.-dı (qıw qal-) 3043
q.-ğan (tañ qal-) 3060, 5287
q.-ğandıñ (yetem qal-) 5161
q.-ğan (yetem qal-) 5774
q.-ıp (atanan qal-) 4725
q.-ıp (tol qal-) 5495
4. bulunulan durumun değişmemesi, öz halinde kalmak
q.-dı 3384
q.-dıñ 5201
q.-dır 4889
q.-ğan 495, 571, 641, 879, 1881, 3085, 3771, 3835, 4229, 4605, 5384, 5425, 5696, 5707, 5787, 5801
5. kurtulmak
q.-ğan (haw qal-) 1282
6. (*yokluk bildiren -may/-mätı eki almış bir fiille beraber kullanıldığında işin mutlaka yapılacağını gösterir*)
7. (*-p zarf il eki almış fiillerle birlikte kullanıldığında birleşik fiiller yapar*)
q.-ğan (alıp qal-) 4786
q.-ğan (aptırap qal-) 730, 1928, 2906, 4305
q.-ğan (bağıp qal-) 1449
q.-ğan (beşep qal-) 1425
q.-ğan (qarayıp qal-) 1880
q.-ğan (qayğırışıp qal-) 3408
q.-ğan (kürep qal-) 1918
q.-ğan (torop qal-) 254, 1262, 3159
q.-ğan (uyğa qal-) 2007, 4051
q.-ğan (yatıp qal-) 4692
q.-ğan (yetep qal-) 3398
q.-ğanda (ilap qal-) 3317, 3328
q.-ğanı (torop qal-) 4352

- q.-ğaynı (torop qal-)** 1430
q.-ma (torop qal-) 5518
q.-mağan (ultırıp qal-) 2912
q.-maysa (başmalatıp qal-) 2890
8. (-a/-ä zarf fil eki almış fiillerle birlikte kullanıldığında fiilin anlamını güçlendiren yardımcı fiil)
q.-a al- kalabilmek 5100
q.-a kil- gelenek, anane, geçmişten günümüze değişmemek 499
q.-may (kürüşä qal-) 3558
9. (-rga/-rgä zarf fil eki almış fiillerle birlikte kullanıldığında fiilin anlamını mutlaklaştırır)
10. (kendinden önce gelen isimlerin anlamını açık hale getiren onun anlamına bağlı birleşik fiiller yapan yardımcı fiil)
q.-ğan (aptırawğa qal-) 448,1404, 1649,1942, 3134, 4932
q.-ğan (xayran qal-) 3463
q.-ğan (hüzhez qal-) 1777
q.-ğanda (yawaphız qal-) 4773
q.-ğanda (aptırawğa qal-) 3745
q.-ğandar (aptırawğa qal-) 2006
q.-ğanın (aptırawğa qal-) 2163
q.-mağan (tik qal-) 2368
q.-mamñ (yawaphız qal-) 4774
q.-maş (mäñge qal-) 2623
qaldır- bırakmak, geride bırakmak, kaldırmak
q.-am 2935
q.-ğan 1767
q.-ğan (xayran qaldır-) 3242
q.-ıp 388, 1752, 1811, 2350, 5448
q.-ıp (qara köngä qaldır-) 1916
q.-ıp (miraş qaldır-) 5438
q.-ıp (tañ qaldır-) 5472
q.-ıp (yetem yeşer qaldır-) 5460
q.-may 3100, 3746, 4971
qalğı- büyümek, gelişmek
q.-ğan 4600
qalğın- silkelenmek
q.-ıp 1557
qalğış- ayaklanmak, baş kaldırmak
q.-ıp 1261
qalğıt- ayağa kaldırmak, rahatsız etmek
q.-ıp 492, 567
qalım erkeğin ya da gelinin babasına verilen mal, başlık
q. 5304
q.+ına 3225
q.+mazar tülä- başlık vermek 1965
q.+mazar tülät- başlık verdirmek 1532
qalış- kalmak işini birlikte yapmak
q.-ıp 37
qalışw kalmak işini birlikte yapmak
q.- (yalanğas qal-) 1644
qalıw kalmak işi
q.+ (küñel qalıw) 4824
qalq- kalkmak, ayağa kalkmak, olduğu yerden daha yükseğe çıkmak
q.-a bir- kalkıvermek, ayağa kalkmak 1299
q.-ıp 4647, 5487
q.-qas 4662
qalqan kalkan, savaşta rakibin saldırılarından korunmak için kullanılan araç
q. 3598
q.+dan 3602
qalqı- dikilmek, yukarı doğru kalkmak, ayağa kalkmak
q.-ğan 214, 368
qalqıt- yukarıya doğru kaldırmak
q.-ıp 914
qalqıw kalkmak işi
q. 2698
qalqıwraq kalkık, yukarıya doğru, kalkıkça
q. 5264
qaltıra- irkilmek, korkuyla sıçramak
q.-p 917, 2194, 3605
qama değerli kürk
q.+lar 2656
qama- kapamak, kuşatmak
q.-p al- kuşatıp sarmak 3659
qamayıl bütün, olanca (?<Ar. kâmil)
q. 2779
qamır (<Ar. hamîr) hamur, su veya başka sıvılarınla yoğurulmuş un
q.+it- hamur haline getirmek 272, 291, 512, 530, 589
qamış buğdaygillerden, boğumlu sert gövdesi olan, sulak, nemli yerlerde yetişen bitkilere verilen ortak ad; kamışlık yer
q. 2502, 2704, 4608, 5266

- q.+ına** 3845
q.+ında 4592
q.+ıña 3865
q.+qa 1814, 1822, 3847
q.+tay 209
q.+tı 1841
q.+tıñ 1807
qamışlıq kamışlık, kamışı bol olan yer
q. 1755
q.+qa 1723, 1794, 1803
q.+ta 1724, 3496, 3528, 3968
qamqa süslü Çin ipeği
q. 2475
q.+nı 1984
qamqa tun süslü Çin ipeğinden yapılmış
 giysi
q. 313, 462, 1086, 5435
q.+ın 462, 607
qamsı kamçı
q. 1680, 2593, 2819, 3103, 3868,
 4180
qan kan, insan ve hayvanların
 damarlarında dolaşan, kırmızı
 renkli hayati sıvı
q. 515, 627, 881, 952, 977, 1102,
 2594, 2820, 3037, 5222, 5499
q.+dan 5181
q.+dar 489, 1142, 5597
q.+darı 5187
q.+darzı 469
q.+es- kan içmek, öldürmek 2938
q.+ğa 2089
q.+ğa bat- kana batmak 2625,
 2747, 4189, 4446, 4744
q.+ğa buya- kana boyamak 5206
q.+ğa hal- kana batırmak 2374
q.+ğa (hırzay qanğa tuzış-) 117
q.+ğa (qızıl qanğa bat-) 2165
q.+ğa (qızıl qanğa dımlan-) 28
q.+ğa (qızıl qanğa küşek-) 703
q.+ğa (qızıl qanğa yöz-) 30
q.+ğa mansıp yazıl- kan ile
 yazılmak 3058
q.+hora- kin gütmek, hınç almak
 4498
q.+ı 708, 882, 2748, 5063
q.+ı qas- kanı kaçmak, beti benzi
 sararmak 5135
q.+ı ultır- kan oturmak 3907
q.+ıgız es- kan içmek 4516
q.+ın 2646, 3898, 4046, 4190,
 4458, 4514
q.+ına hıwha- kanına susamak,
 öldürmek istemek 4250
q.+ına yöz- düşmanın kanında
 yüzmek 649
q.+ıñdı 2600, 2834
q.+qarımta ezlä- kin gütmek, kan
 gütmek 3612
q.+qoy- kana bulamak 645, 2825,
 3080, 3590, 5059, 5555, 5595
q.+qoyzor- kana bulattırmak 3696,
 5013
q.+kis- kan dökmek 520
q.+ (küzenä qan hawzır-) 3905
q.+ (sergehenän qan kis-) 140,
 517
q.+sorgolo- kan fıskırmak 3869
q.+yaw as- kanlı savaş açmak 384,
 3286
q.+yaw baş- kanlı düşmanın
 basması 865
q.+yerän 352
qan yerän (<T. qan+ Moğ. ceren) kan
 ceren, koyu kızıl renkli, kızıl
 kestane rengindeki at donu
q. 3130, 3142
q.+en 3108
qana- kanamak
q.-p 5334
qanat kanat
q. 1213
q.+ım 2072
q.+ıñdı 3866
q.+tarın 4655
qanhıra- kanı tükenmek, kansız kalmak
q.-ğan 2645, 4745
qanhız kanısız, kanı olmayan
q. 2095
qanıq- amansız bir şekilde takip etmek,
 gözden kaçırmamak
q.-ıp (qanıgıp oc-) amansızca
 takip etmek 2237
qanlı kanlı, kana bulanmış, vahşi
q. 782, 2742, 2780, 3648, 3918
qañgır fikir fikir, coşkun, kıkır kıkır
q.+ (köñgör qañgır) 4669
qañgır- şaşırmaq, sıkılıp bunalmaq
q.-ıp 5353
q.-ıp tor- sıkıntıda olmak 5388

- qafıǵırt-** bunaltmak, şaşırtmak
q.-ırǵa 3385
- qap-** kapmak, kopartırcasına yakalamak
q.-hañ 4612
q.-qan 2880, 3036
- qapıl** birden, birdenbire (?<Ar. gāfil)
q. 3165
- qapla-** kaplamak, etrafını çevirmek, sarmak
q.-ǵan 828, 4221
q.-ha 573
q.-ha (bolot qapla-) 4102
q.-hañ 2933
q.-p 3594, 3851, 4677, 5137
- qar** kar, havada beyaz ve hafif billurlar halinde donarak yağan su buharı
q. 814, 4346, 5346
- qara** 1. kara renk, siyah, mecazen kötü anlamında
q. 369, 1228, 1874, 2470, 2540, 2561, 2658, 3785, 3907, 4184, 4345, 4514, 4796, 5059, 5068, 5166, 5184, 5278
q.+börköt kara kartal, ağaç kartalı 1990
q.+hı (küz qarahu) 3310
q.+hın (yöz qarahu) 5304
q.+lay 2342
q.+mday 2357
q.+yaq- birisini karalamak, kötülemek, iftira etmek 711, 1716, 4817
q.+yer kara, toprak, yeryüzü 5469
 2. kötü, istenilmeyen, acı veren
q.+kön kara gün, kötü gün 5212, 5360
q.+köngä qaldır- kara güne bıraktırmak, kötü duruma düşürmek 1916
- qara** 2. cisim, nesne
q.+qarşı huǵış- göğüs göğüse savaşmak 23
- qara yılan** sırtı boyunca kara çizgileri bulunan, bir metre boylarında çok zehirli bir yılan
q. 2156
- qara-** bakmak, gözetlemek, kontrol ederek bakmak
q.-ǵan 975, 2949
q.-ǵan (templäp qara-) 5551
- q.-ǵas** 3061
q.-ǵız 1423, 3988
q.-ha 2614, 3114, 3910
q.-ham 2219, 2222
q.-hañ 4637
q.-hañ (uylap-qara-) 2305
q.-ñdar 3353
q.-p 743, 957, 1131, 1390, 1479, 1622, 1702, 1808, 2663, 2844, 2866, 5205, 5227, 5419
q.-p tor- etrafı kolaçan etmek 2889, 4765, 4780
q.-rǵa 1128
q.-yıq 2607
q.-yıp 5414
q.-yıp qal- bakıp kalmak 1880
- qaraǵas** güzün yaprak döken, köknara benzeyen iğne yapraklı değerli bir ağaç [<qara+aǵas]
q. 2076, 4992
- qaraǵoş** kara kartal, ağaç kartalı [<qara+qoş]
q. 605, 609, 1981
q.+qa 631
- qaraq** göz, göz karası, göz bebeği
q.+ım (qaraǵım) 5301, 5369
q.+tay 4609
- qaramaq** gözetmek, kollamak işi
q.+bul- gözetici, himayeci olmak 2607
- qaran-** bakınmak, kolaçan etmek
q.-dım 1555
q.-ıp 95, 5763
q.-ıp (alan yolan qaran-) 5276
- qarañǵı** karanlık, aydınlık olmayan
q. 1285, 1829, 2843
q.+la 2043, 2053
- qarar** (<Ar. qarār) karar, hüküm
q.+qıl- 1652
- qarasa** kara renkli bir tür ördek
q.+yı 1236
q.+yzay 5384
- qarasqı** korkuluk, yabani hayvanları korkutmak için bahçelere koyulan insan şeklindeki kukla
q.+ndı 2131
- qarat** kara at, yağız at [<qara+at]
q.+qa 1094
- qarat-** baktırmak, kolaçan ettirmek
q.-ıp 3177, 3260

- qarata** göre, uyarınca, gereğince (bir şeye göre)
q. 503, 908, 4766, 5261
- qaraw** bakmak, görmek, anlamak
q. 270
q.+ı 1931
- qaray** -e doğru, tarafına
q. 395, 697, 1205, 1854, 3720, 4942, 5656
q.+ (tura qaray) 1771
- qarhaq** küçük, bodur
q. 4599
- qarımta** karşılık, diyet
q.+ (qan qarımta ezlä-) 3612
- qarın** karın, vücudun göğüsle bel arasında kalan ön yüzü, mide
q.+ı 4511
- qarındıq** işkembe
q.+tay 1882
- qarışı** karşı, aksi yöndeki
q. 2332, 3365, 3539, 3580, 3584, 3599, 3827
- qarıw** savaş aleti, silah
q.+ğa 1589
- qarıwhız** silahsız
q. 4874, 4924, 4996
- qarpı-** suyun içinden üstüne doğru sıçramak
q.-ırmın 278⁴
q.-yım 2247
- qarsığa** doğan, kartalgillerden, küçük kuş, fare vb. ile beslenen ve alıştırılarak kuş avında kullanılan yırtıcı bir kuş
q. 2223, 2668, 2698, 5259, 5268
q.+ (kük qarsığa) 1234
q.+lay 235, 1248
- qarşı** karşı, karşı taraf
q. 46, 2805, 4144, 4152, 4217, 4482, 4527, 5035, 5543, 5578, 5776
q.+al- 706, 2128, 3729, 3736
q.+bar- 3706
q.+ (qara qarşı huğış-) 23
q.+sıq- 1099
q.+tor- 1158
- qart** ihtiyar, koca, kocaman
q. 71, 101, 269, 1609, 1610, 2527, 2957, 2960, 2968, 2975, 2976, 2976, 2977, 3136, 3137, 5770
- q.+ı** 85, 2081
q.+ıñdıñ 346
q.+ıñmın 151, 349, 349, 350, 2160, 2160, 2161, 2168, 2179, 2181, 2183, 2185, 2208, 2218, 2230
q.+qa 266, 2956, 2958
q.+qoro yaşlı ve güçsüz 3469, 3481
q.+tan 3098
q.+tañ 2974
q.+tı 3100
q.+tuñ 99, 289, 735, 1732, 2963, 2966, 3161
- qartay-** yaşlanmak
q.-ğan 4076
q.-ğas 5586
q.-maş 168
- qarthıq** yaşlılık, ihtiyarlık
q. 1781
q.+ın (qarthıgın) 4398, 5284
- qas-** kaçmak, bir şeyden kurtulmak için uzaklaşmak
q.-ıp 3693, 3811, 5572
q.-ıp (qanı qas-) 5135
q.-ıp tor- kaçmaya başlamak 3705
q.-qan 1723, 3423, 3720, 3837, 3864, 5581
q.-qandı 3415
q.-qanhuñ 5292
q.-qanın 1727
- qasan** ne zaman, kaçan, haçan
q. 968, 1398
- qasandan** ne zamandan, ne vakitten (beri)
q. 1956
- qasıw** kaçmak işi
q. 3665
- qasqı** kaçkın, kaçak
q. 4000
- qaş** I. gözlerin üstünde kemerli bir biçim oluşturan kısa kıllar
q.+ı uyna- 3777
q.+ın 1091
q.+tarın 4043
 II. kemerli ve çıkıntılı şey veya yer
q.+ı (yözök qaşı) 2341
q.+ı (eyär qaşı) 2491
q.+ın 4819
q.+ın (eyär qaşı) 2717

- q.+tay** 1396
 III.karşı, yan, ön
q.+ına 3113
q.+ına al- karşısına almak, önüne oturtmak 1452
q.+ında 5397
q.+ındağı 1474
- qaşiq** kaşık, yemek yerken kullanılan araç
q.+tan 5197
- qaşqa** seçkin ve saygın yiğit
 q. 344, 392, 513, 554, 569, 646, 2214, 2214, 2278, 2800, 4613, 5396
q.+bul- saygınlık kazanmak 376, 508, 3096, 5478, 5561
q.+ğa 326, 2579
q.+mın 2572
- qaşlı** kaşı, çıkıntısı olan bkz. **qaş** II
 q. 1095
- qaşlı** kaşlı, kaşı olan bkz. **qaş** I
 q. 3785
- qat** kat, üst üste olma durumu
 q. 4157, 5419, 5551
- qat-** katılma, katı bir halde kalma
q.-ip (şaq qat-) 1403
- qatı** katı, sert
 q. 3585, 3603, 5419, 5540, 5579
- qatın** kadın
 q. 26, 1271, 1419, 1432, 1443, 1468, 1500, 1508, 3456, 4187, 4444
q.+al- evlenmek 4156
q.+bul- kadın olmak (aşağılama anlamında erkekler için) 1506, 4187, 4444
q.+darzıñ 1411, 5495
q.+day 879
q.+day bul- kadına benzemek 2548
q.+dı 1495, 1511
q.+dıñ 1407
q.+ğa 1439, 1482, 1517
q.+ım 3014
q.+ (irle qatın) 3932
- qatış** katma, ilave etme
 q. 2337
- qatnaş-** insanların birbirine kaynaşması
q.-qan 5814
- qawşa-** kımıldamak, hareket etmek
q.-may 1470
- qawşır-** kavuşturmak, birbirine kenetlemek
q.-ip (qul qawşır-) 157
q.-ip (qul qawşırıp tor-) 263
- qaya** büyük ve sert taş kütlesi
 q. 355, 465, 669, 742, 810, 831, 2047, 2078, 2672, 2740, 5362, 5601
q.+ğa 5638
q.+hı 27, 5748
q.+hın 908
q.+hında 129, 1232
q.+la 2295, 2436, 4898, 5129, 5598, 5634
q.+lağı 5322
q.+lar 5759
q.+largâ 22
q.+m 372
q.+nan 3817
q.+ñda 2643
q.+m 2872
q.+mıñ 3110
- qayalı** kayalık, kaya olan yer
 q. 4645
- qayğı** kaygı, endişe, üzüntü
q.+hın 1510
q.+ların 1787
- qayğılat-** kaygılandırmak
q.-ip 1866
- qayğır-** acıyla haykırmak, ağlamak
q.-a 4083, 4083
q.-ğan 3918
- qayğırış-** acıyla haykırışmak
q.-ip qal- haykırarak ağlamak 3408
- qayhılı** hangisi
 q. 731
- qayıq** kayık
 q. 2907
q.+qa 2915
- qayırıl-** dönmek, yönelmek, bükülmek, ayrılmak
q.-ğan 3443
q.-maş 2588, 2809
- qayış** kayış, deri bel bağı
q.+tay 224
- qayış-** karışmak, karışık hale gelmek
q.-qan (ese qayış-) 1520

- qayna-** kaynamak
q.-p 4646, 4646
qaymı kayınata [<qayımı]
q. 4207
qayra- bilmek, iki şeyi birbirine kuvvetlice sürtmek
q.-ğan 5049
q.-ha 4377
q.-p 355, 2064
q.-p (teş qayra-) 5427
qayrat- biletmek
q.-qan 4456
qaysıla- makas gibi çapraz duruma getirmek
q.-p (qolağını qaysılap tor-) 3233
q.-p (qolaq qaysıla-) 5277
qayt- dönmek, geri dönmek, geri gelmek
q. 2458, 2459, 2591
q.-ayıq 2607
q.-ayım 4748
q.-ha 4225
q.-hana 2458, 2459, 2591, 2592, 2639, 2818
q.-hın 1977
q.-ıgız 3436
q.-ıgız (alıp qayt-) 2007, 2406
q.-ıp 731, 1815, 2007, 2607, 2609, 2621, 2642, 2738, 2752, 3412, 3425, 3672, 3681, 3917, 4222, 4977, 5794
q.-ıp (alıp qayıp bir-) 2394
q.-ıp töş- 1977
q.-ıp (yerle yerenä qayt-) 731
q.-ır yul 2415
q.-ırğa 2400, 3754
q.-ırğa (alıp qayt-) 1740
q.-qan 732, 766, 1073, 1813, 4026, 4208, 4285, 5731
q.-qanda 1417, 3974
q.-qandır 3145
q.-qanın 1977, 4399
q.-qas 3273, 3919
q.-mağan 1762, 1769, 2607
q.-mamın 2534, 2534, 2548
q.-manı 4911
q.-maş 2419
q.-tor- dönmek, geri dönmek 4607
qayta tekrar, yeniden, baştan
q. 2460, 2535
qaytar- geri vermek, iade etmek
q.-ğan 4431
q.-ıp 2786, 5413
qayıw dönmek, geri gelmek işi
q.-ın 4297
q.-zarın 2432
qayıwsı geri dönen, yolun sonuna eremeden dönen
q. 1144
qayza nerde, nerede
q. 1292, 2994, 3236, 4769, 4914, 5716, 5721, 5723
qayzalıq nerde, nerede
q.-ın (qayzalıqın) 3743
qayzan nerden, nereden
q. 2003, 3235, 5005, 5009, 5014
qaza (<Ar. qazā) kaza, ölüm
q.-kür- ölmek, ölümlü olmak
q. 4355
qaz perde ayaklılardan, uzun, beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan, uçan, yabani veya evcil kuş
q. 1019, 4679, 4997, 5042
q.-al- kaz avlamak (avcı kuş için)
q. 5082
q.-ğa 1006
qaz- kazmak
q.-ıp 5537
qaza- dikmek, çakmak
q.-ğan 2079, 2493
q.-ma 3147
q.-p (mayaq qaza-) 481
qazan kazan, içinde yemek pişirilen büyük kap
q.-aş- yemek yapmak, toy şölen vermek 715
q.-darın 718
q.-ğa 611, 4243
qazıq kazık
q.-+ (timer qazıq yondozo) 4319
qazın- kazınmak, eşinmek
q.-ıp 3186
qäber (<Ar. kabr) kabir, mezar
q.-e 3164, 4946, 5793
q.-en 3090
q.-enän 394
q.-gä (ayağı qäbergä baş-) 163
q.-zä 5596
qärendäş kardeş, aynı anadan doğan çocuklar

- q. 4094, 4099, 4281
q.+eñ 4100
qäzər (<Ar. *qadr*) kadir, değer, kıymet
q. 394
q.+en 861, 863, 3708, 5091, 5094
qıbırlat- kıpırdatmaq
q.-may 2079
qıl kıl, üst deri ürünü ipliksi uzantı
q. 2605, 2882
q.+dı 2880, 2885, 2921, 2962
q.+dı **qırqqa yar-** kılı kırka yarmak, en ince ayrıntısına kadar hesaplamaq 169, 505, 896
q.+ğa 2965
q.+ın **hal-** kıl basmaq, yarılan deriyə işkence amacıyla kıl koymaq 2300
q.+ına 2878
q.+ını 2925
q.+yar- 2139
qıl- 1. yapmak, etmek, işlemek
q.-a **başla-** yapmaya başlamaq 3880
q.-a (**batırlıq qıla al-**) 1376
q.-dın 5103
q.-ğan 4640
q.-ıp 386, 981, 986, 987
q.-maham 2568, 2799
2. (*isimlerle birlikte kullanıldığında ismin anlamına bağlı olarak birleşik fiil yapan yardımcı fiil*)
q.-dı (**bäddoğa qıl-**) 3024
q.-dı (**et qıl-**) 3018
q.-dı (**tol qıl-**) 3015
q.-dım (**baş qıl-**) 3572
q.-dım (**xur qıl-**) 4150
q.-dıq (**hıy qıl-**) 4242
q.-ğan (**baş qıl-**) 3247, 3478
q.-ğan (**bey qıl-**) 4205, 4402, 4530
q.-ğan (**doşmanlıq qıl-**) 1583
q.-ğan (**qarar qıl-**) 1652
q.-ğan (**tayyar qıl-**) 2852
q.-ğan (**wägäzä qıl-**) 2362
q.-ğan (**xanlıq qıl-**) 4571
q.-ğan (**xököm qıl-**) 4857
q.-ğas (**qıran qıl-**) 3834
q.-ha (**tamuwğılay qıl-**) 34
q.-ha (**xur qıl-**) 1009
q.-ham (**yamanlıq qıl-**) 4016
q.-hañ (**bey qıl-**) 1148
q.-ıp (**baş qıl-**) 989, 1025
q.-ıp (**bayğos hunarsı qıl-**) 466
q.-ıp (**bey qıl-**) 3753
q.-ıp (**daw qıl-**) 4787
q.-ıp (**göbörlö qıl-**) 903
q.-ıp (**mäs qıl-**) 1970
q.-ıp (**şart qıl-**) 1040
q.-ıp (**xan qıl-**) 3650
q.-ıp (**xököm qılıp bir-**) 1409
q.-ıp (**yuq qıl-**) 387
q.-ır (**bey qıl-**) 203
q.-ır (**pol qıl-**) 3455
q.-ır (**qol qıl-**) 3072, 3918
q.-ır (**qol qıl-**) 3457
q.-ır (**qorbaş qıl-**) 2251
q.-ır (**xur qıl-**) 1734
q.-ır (**yuq qıl-**) 3070
q.-ırmın (**şöşlö qıl-**) 2840
q.-ırmın (**utın qıl-**) 2602
q.-ırmın (**utın qıl-**) 2837
q.-ırğa (**bey qıl-**) 3006
q.-ırğa (**torlaq qıl-**) 2062
q.-maham (**qırañ qıl-**) 2563
q.-mahın (**beylek qıl-**) 3032
q.-mahın (**xur qıl-**) 1917
q.-manım (**eş qıl-**) 3991
q.-may (**xököm qıl-**) 1345
q.-maysa (**bildä qıl-**) 5171
q.-maşmı (**qıran qıl-**) 493
qılıs kılıç, uzun ve ağır savaş aleti
q. 785, 876, 2026, 3608, 4042, 4190, 4251, 4447, 4456, 4470, 4847, 4849, 4852, 4853, 5052, 5057, 5575, 5585, 5591, 5707
q.+ı 4041
q.+ım 728, 1022, 5216, 5570
q.+ımdı 4826, 5050
q.+ın 153, 249, 446, 1151, 1450, 1463, 1472, 2263, 2647, 2992, 3836, 4029, 4047, 4829, 4841, 4842, 5117, 5426, 5507, 5791
q.+ıñ 184, 4458, 4834, 5000, 5004
q.+ıñ (**bulat qılısıñ**) 408
q.+tar 4055
q.+tarın 3617
q.+taşla- 3624
q.+tıñ 5699
q.+uyna- kılıç kullanmaq, kılıçla hüner gstermek 3601

- qılıw** kılmak, etmek, yapmak işi
q. (baş qıl-) 1165
q. (bey qıl-) 1164
- qımız** at sütünün ekşitilmesi suretiyle yapılan milli içki
q. 2514, 2727, 4263, 5236, 5510
- qımızlıq** kuzu kulağına benzeyen ekşimsi bir bitki
q. 5296
- qımtı-** sıkıştırmak, kıpırdayamaz hale getirmek
q.-p al- kuşatmak 5528
q.-p yat- sarmak, kuşatmak 624
- qımtıt-** kuşattırmak, sardırmak
q.-ıp 705
- qın** kın, kılıç, bıçak, kama gibi kesici aletlerin namlusunu içine koymaya yarayan, ağaç veya deriden dar ve uzun kap
q.+ğa 184, 1152
q.+ığa 154, 249, 2647, 5057
q.+ın 4447
q.+ına 1473
q.+ınan 1451, 3741
- qına genä**
q. 2269, 2271, 2897, 3433
q.+ (saq qına) 1558
- qıp** (ilaveli tekrarlarda kullanılan anlamsız ön ek)
q.+qızıl kıpkızıl 33
- qıptır** işlenmemiş kaba ve sert deri
q. 2653
q.+ (quñğıldağ qıptır) 390
q.+tun 463
- qır** kır, çayır
q.+ğa 1351
q.+lay 2581
- qır-** kırmak, bir bütünü parçalara ayırmak
q.-ğan 892, 1185
q.-ıp 2270
q.-ır 3573
- qırağa** sinsi
q. 323
- qırağı** sadık
q. 373
- qırañ** kıran, kırgın, katliam
q. 981
q.+bul- kıran olmak, felaket çıkarmak 367
- q.+hal-** felaket saçmak 5789
q.+qıl- 493, 2563, 3834
q.+yaha- kırgın yapmak 567, 3813
q.+yaran yok olmak 2266
- qıras** dik, yokuş
q. 2691, 2710, 5267
- qıraw** kırağı
q. 4108, 5335
- qırğın** kırgın, kıran, katliam
q.+da 35
q.+kür- 146
- qırıq-** kırılmak, yön değiştirmek
q.-qan 2858
- qırın** yan, kısık (göz için)
q.+küzen hal- 4548
- qırq** kırk, otuzdokuzdan sonraki sayı
q. 463, 2036, 3527, 4908
q.+qa (qıldı qırqqa yar-) 169, 505, 896
- qırq-** kırmak, kırpmak
q.-ıp 5623
q.-may 574
- qırqa** olumsuz, ters cevap
q. 908, 2330
- qır qazı** kır kazı, Kanada kazı
q. 1213
q.+ñ 1213
- qırqıwlıq** kararlılık, haşinlik
q.+ı (qırqıwlığı) 2226
- qırpıw** kurbağa, kara kurbağası
q. 809, 815
- qırsın** çakıl, çakıl taşı
q. 823
q.+ınan 5627
- qırt** sert ve katı şeyleri keserken veya kırarken çıkan ses, kırt
q. 3433
q.+kes- kıtır kıtır kesmek 1270
- qırtım** kışkırtma
q. 565, 1635
- qısqır-** kükremek
q.-ğan 2083, 4569
q.-ırğa 1564
- qısq-** kısmak
q.-ıp (teşen qısqıp yörö-) 3904
q.-ıp (teşen qısq-) 729
- qısqım** kıstırmak işi
q.+ğa al- kıstırmak, kuşatmak 1673
- qısqır yılan** bir tür zehirli yılan

- q. 2504
qısqa kısa, uzun olmayan
 q. 222, 2505, 2508
qış kış, günden sonraki mevsim
q.+qa (yäye qışqa äylän-) 652
 q.+tı 4104
qışlaq kışlak, kışlanılan yer, köy
 q.+ta 1505
 q.+töz- kışlak kurmak 5734
qıw kuru, hiçbir şeyi olmayan
 q. 5007
 q.+baş yalnız, tek başına ve malsız
 mülksüz 388
 q.+ı 825
 q.+it- 3332
 q.+itter- 5017
 q.+qal- 3043
qıw- kovmak, ardından gitmek, takip etmek, peşine gitmek
 q.-a 2004, 2016
 q.-a sıq- peşine düşmek 1998, 2367
 q.-abız 2114
 q.-ayım 4755
 q.-ğan 3089, 5530
 q.-ğanhñ 3306
 q.-ha 4104
 q.-ham 5073
 q.-ıp 2303, 3199, 3842, 4227, 4822
 q.-ıp sap- ardınca koşmak 3839
 q.-ır 3576, 4103
 q.-ır (qon qıw-) 3076
 q.-ırbız 4228
 q.-ırğa 908, 943, 1651
 q.-ırmın 4170
 q.-mağan 2957, 4726
qıwraq çalı, maki
 q.+tan 1219
qıwan- kıvanmak, sevinmek
 q.-am 4014
qıwğın sürgün, filiz
 q.+day 496
 q.+ın 572
qıwıl- kovulan, dışlanan
 q.-ğan 3895
qıwış takip, izleme
 q.+ı 2893
qıwra- kıvrınmak. acıyla iki büklüm olmak
 q.-ğan 4727
- qıwzır-** kovdurmak, kovalatmak
 q.-ğan 2847, 3581
 q.-ıp 4537
qıwzırt- kovdurmak işini yaptırtmak, kovdurtmak
 q.-qan 4198
qıy- kıymak, kesmek
 q.-maş 1022
qıyğaq dilim, dilimlenmiş, kıyılmış
 q. 4329, 4329
qıyğas kıyılmış, verev şekilde biçilmiş, eksenine yatık bir açıyla biçilmiş kamış, odun vb.
 q. 2502, 3785
qıyğır atmaca, şahingiller ailesine mensup, başı ve sırtı kırçıl, boynu ve göğsü ak, kuyruğu uzun, kanadı kısa, keskin pençeli, güvercinden biraz büyükçe yırtıcı bir kuş
 q. 4995
 q.+ğa 1184
 q.+ı 1234
 q.+it- 5195
 q.+mın 2577
 q.+zay 890, 2092, 2237
qıyıl- biçilmek, kıyılmak
 q.-ğan 2656
qıyılıq korkusuzluk, cesaret
 q.+ın (qıyılığın) 269
qıyqıw nara, bağırış
 q.+hörän hal- 2256
qıyra- eziyet veren
 q.-ğan 775
qıyrat- kıvrandırmak
 q.-ıp 4074, 5594
qız kız, evlenmemiş kadın
 q. 228, 1238, 1664, 1698, 2791, 3202, 3213, 3216, 3220, 3984, 3987, 4017, 5092, 5093, 5094, 5251, 5273, 5328, 5446
 q.+ğa 1653
 q.+ı 26, 1520, 1653, 1669, 1918, 2517, 2730, 3206, 3219, 3273, 3707
 q.+ım 2361
 q.+ımdıñ 2357
 q.+ın 1900, 2520, 2565, 2755, 3251, 3276, 3359, 3635
 q.+ınan 4071, 5053, 5386
 q.+ınday 2287

- q.+ını** 751, 1106, 3271
q.+ınıñ 3761
q.+ıñ 1523, 1530, 1588, 1632, 3322, 3646, 4162
q.+ıña 1586
q.+ıñdı 1964, 2293
q.+küzlä- evlenecek kız aramak 2660
q.+zar 1653, 1677
q.+zarı 1653, 1951, 3226
q.+zarım 2346, 2349
q.+zarına 1918
q.+zarzan 1663
q.+zay 124, 1227, 2494, 2692
q.+zı 1597, 1605
q.+zıñ 4734
qızar- kızarmak, kızıl renge dönüşmek
q.-ıp 817, 1540
q.-ıp yat- 1223
qızarış- kızarmak, rengi kızıla dönmek
q.-ıp 1545
qızış soğuk demirci, tenekeci
q.+tı 5648
qızğan- kıskanmak. biri hakkında endişeye düşmek
q.-ıp 1791
qızgataw balıkçılar ailesine mensup, uzun bacaklı, başının üzerinde boynuz benzeyen kızıl bir tepeliği olan, uzun gagalı, kırçıl renkli bir bataklık kuşu, kızıl gagalı kuğu [**qızıl+gataw**]
q. 3849, 3854, 3860, 3860, 3861, 3862, 3872, 3881
qızğalda- kızgatav kuşunun ötüşü
q.-p 3854
qızıqay kızcağız, zavallı kız [**qız-ı+qay**]
q. 3712
qızıl kızıl, kırmızı
q. 1218, 3861, 4632
q.+qanğa bat- kızıl kana batmak 2165
q.+qanğa dımlan- kızıl kana boyanmak 28
q.+qanğa küşekkän kızıl kana boyanmak 703
q.+qanğa yöz- kızıl kanda yüzmek 30
q.+ (qıp qızıl) 33
q.+mal 1526
q.+tel 2098
qızır- gezmek, dolaşmak, dolanmak
q.-ıp 960, 1808
qız qırqın kızlar topluluğu, genç kızlar
q. 133
qızır- heyecanlandırmak, coşturmak
q.-ıp 667
qobaw petek, arı kovanı
q.+zağı 5766
qol kul, köle
q. 442, 1653, 5444
q.+al- köle almak 1041
q.+bul- köle olmak 195, 241
q.+dar 242
q.+dar al- köle almak 6
q.+dar aldır- köle alınmasına göz yummak 20
q.+day 388
q.+day it- köleleştirmek, köle haline getirmek 4
q.+ğa bir- kul olarak vermek, köleliğe mahkum etmek 468
q.+it- kul köle etmek 3331, 4113, 4302, 4733, 4813, 5458
q.+itel- köle edilmek 2620
q.+qıl- köle yapmak 3072, 3457, 3918
q.+o 431
q.+o bul- köle olmak 185
q.+ona 437
qola vücudu sarı, yele ve kuyruğu kara renkteki at donu
q. 3131, 3145
q.+mı 3094
q.+ at kula at, sarı renkli, yelesi ve kuyruğu siyah at 5427, 3191, 5214
qola- yıkılmak, yuvarlanmak
q.-p 43, 5749
qolaq kulak, işitme organı
q. 222, 424, 2132, 2704, 5266
q.+ (qolaqtan qolaq işet-) 1668
q.+hal- dinlemek, dikkatlice dinlemek 2360, 2909
q.+ın (qolağın) 2493
q.+ına (qolağına) 2964
q.+ına (qolağına) el- 3022
q.+ında (qolağında) 4641
q.+ındı (qolağındı) 1423

- q.+ını (qolağın) qaysılap tor-**
atın sinirli olduğunda kulaklarını
makas biçiminde kısması 3233
- q.+ıñ (qolağın) 5732**
- q.+qa 3396**
- q.+qa al-** dinlemek, öğüt olarak
kabul etmek 1360
- q.+ta 3120**
- q.+tan 677, 3396**
- q.+tan qolaq işet-** (bir şeyin)
kulaktan kulağa duyulması,
dedikodu 1668
- q.+tarın qaysıla-** atın sinirli
olduğunda kulaklarını makas
biçiminde kısması 5277
- qolaqhız** mec. sağlar
- q.+ (telhez qolaqhız it-) 3010**
- qolaqlı** kulaklı, kulağı olan
- q. 2502**
- qolaqsın** hayvan derisinden yapılmış,
sivri tepeli, kulakları, boynun altını
ve omuzları kürek kemiklerine
tadar örten baş giyimi, börk
- q.+day 1212**
- qolas** kulaç, iki kolun yanlara doğru tam
olarak açıldığında aralarındaki
mesafe, tam olarak bir insan boyu
- q. 599, 2506**
- qolat-** yuvarlatmak, yuvarlamak
- q.-am 3552**
- q.-ır 568**
- q.-qan 4159**
- qollat-** köleleştirmek
- q.-qan (muyırıp qolat-) 473**
- qolon** bir yaşına kadarki at yavrusu
- q. 2479, 2681, 4279, 4691, 4986,
5030**
- q.+day 1121, 3781**
- q.+ğa 5314**
- q.+hal- 2931**
- qom** kum
- q. 4617**
- q.+sâwad** kara kum [<T.qom+Ar.
sevad] 3830
- q.+yer 1223**
- qomartqı** miras, yadigar
- q.+bul- 5694**
- q.+it- 4830**
- qomhar-** öfkeyle surat asmak, yüzünü
karartmak
- q.-ıp 4028**
- qomhora-** öfkelenmek, sinirlenmek
- q.-p sap-** öfkeyle saldırmak, bir
yere yönelmek 2236
- qomla-** kumlamak, kum içinde bırakmak
- q.-ğan 5320**
- qomlat-** kumlatmak, kumlu hale
getirtmek
- q.-may 5628**
- qomtaş-** kum taşı, kum tanelerinin
kaynaşmasıyla oluşmuş bir çeşit
tortul kayaç
- q.-tay 5131**
- qon** intikam, kin
- q. 5039**
- q.+qıw-** kin gütmek 3076
- q.+o 2176, 3893, 4929**
- q.-om 4878**
- q.+on 862, 900, 1903, 1908**
- q.+on al-** intikam almak 2296
- q.+on ezlä-** kin gütmek 4498
- q.+on yulla-** kin gütmek 5701
- q.+ono al-** intikamını almak 3698
- q.+oñ 5108**
- q.+tülä-** diyetini ödemek 1356
- q.+yulla-** kin gütmek 4003
- qonan** iki yaşından üç yaşına kadarki
aygır. Diğer hayvanların da aynı
yaştakileri için kullanılır.
- q. 279, 298, 2481, 2683**
- qor I.** 1. bir araya gelmiş halk topluluğu;
ordu
- q.+başı** başkan, ordu başı, baş
komutan 1098, 2039, 4953
- q.+başı bul-** başkan, baş komutan
olmak 3918
- q.+başım 2028**
- q.+başın 3269**
2. zaman, devir, devran
- q.+om 1508**
3. <Far. hor, hakir, değersiz
- q. 1002**
- qor II.** yaban tavuğu
- q. +zay 460**
- qor-** bir şeyin oluşmasını sağlamak,
yardım etmek, oluşturmak
- q.-a 5668**
- q.-ğan 2265, 2274**
- q.-ğan (kännäs qor-) 3918**
- q.-ğan (tuy qor-) 5237**

- q.-ğanın** 522
q.-op 4955, 5298
q.-op (xäylä qor-) 3661
q.-op (öy qor-) 5432
q.-or 2141
qoral savaş aleti, silah
q.+ım 2678, 4009, 5709
q.+ıñdı 2058
q.+taşla- silah bırakmak 3628
qoralay karaca
q.+ğa 809
qorban (<Ar. qurbān) kurban, bir tülkü uğruna feda edilen veya kendini feda eden kimse
q.+it- kurban etmek, öldürmek 5213
qorbaş başkan yönetici, ordu komutanı [qor+baş]
q. 1130
q.+it- baş komutan yapmak 2407
q.+qıl- başkomutan yapmak 2251
qorhaq kursak, mide
q.+ı (qorhağı) 1256
qorman okluk, sadak bağlamak için bele bağlanan deri kayış
q. 2775
q.+ (bileñä qorman buwzır-) 5191
q.+ın 5481
qoro kuru, kurumuş, yaşlı
q. 2188, 5219, 5770
q.+ho (qart qoro) 3469
q.+ (qart qoro) 3481
qoro- kurumak, yok olmak (beddua ve yeminlerde)
q.-hon (atı qoro-) 2569
q.-hon (isem qoro-) 2800
q.+hon (zatı qoro-) 2570
q.-şop (awız hıwı qoro-) 3471
qoroq başıboş hayvanları yakalamak için ucuna kement bağlanmış uzun ağaç
q.+hal- kement atmak, bir hayvanı yakalamak 5315
qoroqhoz kemetsiz, kementi olmadan
q. 3556
qoroqtaş akran
q.+bulal- 328
qoros çelik, alaşımlı, paslanmaz çelik
q. 271, 290, 511, 529, 588
qorot kurut, kurutulmuş yoğurt, çökelek
q. 5344
qorot- kurutmak işi
q.-ma 2826
qort I. kurt, bazı böcek ve böcek larvalarına verilen ad
q. 872
q.+ (qoş qort) 5661
q.+kufüz 5470
q.+o (qoş qort) 122, 1230
q.+on (qoş qort) 1220
q.+ona (qoş qort) 4578
qort II. arı
q.+o (bal qorto) 806
q.+om 5665
q.+tay (bal qort) 187
q.+tay (horo qort) 190
qorzas akran, yaşıt, arkadaş
q.+bul- 104, 327
q.+ın 415
q.+it- 5730
q.+qa 340
q.+tı 5644
qos- kucaklamak, kollarının arasına almak krş. qosaqla-
q.-hana 2467, 2666
q.-qan 751
q.-qandıñ 704
q.-mamın 2537
q.-orhoñ 3359
qosaq kucak
q.+ımda (qosağımda) 4492
qosaqla- kucaklamak krş. qos-
q.-p 3522, 5078, 5601
qosoq qosaq
q.+ona (qosoğona) 4589
qoş kuş, yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, sıcak kanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı
q. 283, 285, 302, 304, 549, 1006, 1090, 1093, 1233, 1271, 1386, 1396, 1756, 2472, 2643, 2863, 2918, 2926, 2927, 2928, 3241, 3348, 3465, 3465, 3861, 5081
q.+at- kuş vurmak, avlamak 1394
q.+ (awızı man qoş tot-) 507
q.+hayla- kuş seçmek, avlanmak için avcı kuş beğenmek 68

- q.+qa** 976, 1391, 2922, 3858
q.+qort kurt kuş 1220, 1230, 4578, 5661
q.+o 756
q.+o qorto kurdu kuşu 122
q.+om 605
q.+ona 1182
q.+söy- eğitimli yırtıcı kuşlarla kuş avlamak 69, 2194
q.+söyöw eğitimli yırtıcı kuşlarla kuş avlamak işi 1033, 1076
q.+tarğa 821
q.+tarı 231, 4680
q.+tarın 1195
q.+tarzı 4061
q.+tay 176, 551, 4142, 4237, 5204, 5289
q.+to 1329, 1347, 1350, 1358, 1384, 2923, 5019
q.+to (qara qoş) 1981
q.+to söy- kuşu avlamak 2196
q.+toñ 601, 1353, 1400
qoşso saraylarda şahin, doğan gibi avcı kuşların bakımıyla görevli, üst rütbeli kimse
q. 1034
qot kut, baht, can, talih, uğur
q.+qoy- kurşun dökme 1424
q.+on bir- hayat vermek, doğmasına sebep olmak (babanın çocuklara) 5310
q.+on yäy- neslini yaymak 2009
qotay- zenginleşip rahata ermek
q.-ğan 818
qotqar- kurtarmak
q.-ğan 905, 1023
q.-ırğa 3334
q.-ırğa bul- kurtarmak istemek 1512
qotol- kurtulmak, rahata ermek
q.-ayıq 1974
q.-do 3693
q.-ha 2103
qotor- eğlencede son derece ileri gitmek
q.-op 133
qoy- 1. koymak, bırakmak
q.-ormon 2835
q.-ğan 5698
q.-mağan 782
q.-ması 2646
q.-may 3898
2. katmak, eklemek
q.-ğan (qan qoy-) 645, 5555
q.-ğanda (qot qoy-) 1424
q.-ğandar (qan qoy-) 3590
q.-ha (qan qoy-) 5059
q.-olop (qan qoy-) 5595
q.-or (qan qoy-) 3080
q.-op (qan qoy-) 2825
3. ayrılmak, kaybetmek
q.-ğan 5477
Qoyaş Güneş
q. 1214
q.+aşa- 5130
q.+ı 651
q.+tıñ 817, 4339
qoyqa ütelenmiş hayvan derisi, baş derisi
q.+lay 1879
qoyol- koyulmak, bırakılmak
q.-op 2144
qoyon hortum, döne döne esen, rastladığı nesnelere havaya kaldıran fırtına
q.+dawl uynat- 5193
qoyoşqan eyer kayışı, eyer bağı, eyerin kaymaması için atın kuyruğunun altından geçirilerek bağlanan kayış
q. 2716
qoyroq kuyruk, hayvanların çoğunda, gövdenin arkasında ve omurganın uzantısı olan esnek ve uzun organ
q. 220, 222, 1240, 3123, 5267
q.+o (qoyrogo) 2878
q.+on (qoyrogon) 279, 298
qoyzor- kattırmak, ekletmek
q.-ğas (qan qoyzor-) 5013
q.-may (qan qoyzor-) 3696
qoza <Far.düntür, evlilik yoluyla akraba
q.+azna bul- düntür olmak 208
q.+lay 4590
qozğon kuzgun
q.+darğa 3916
qozoq kuyu
q. 5256, 5306, 5306
q.+qa 2955
qubağa sert, katı, demir gibi, taş gibi
q. 2700, 2711, 5270
quhan adım, adım ölçüsü
q.+dan 1352

- qul** el, kol, vücudun omuz başından el bileklerine kadarki bölümü
q. 3, 401, 1203, 2097, 2248, 2554, 2771
q.+ayaq el ayak 1972, 2105, 3718
q.+da 1159, 2542, 4255
q.+dan 45, 685
q.+ğa 5248
q.+ğa al- ele geçirmek 531, 1381, 2058, 2093, 3682, 3726, 4009, 4404, 5780
q.+ğa alın- ele geçirilmek 5817
q.+hal- el uzatmak 201, 787, 1600, 5753
q.+huz- el uzatmak 9, 4213, 5045
q.+ı 577, 3995
q.+ım hal- el uzatmak 3993
q.+ıma 1178, 1201, 2029, 2751
q.+ımda 2344, 2759
q.+ımdağı 657
q.+ın 89, 445, 617, 2391, 2965, 4847
q.+ın hal- el uzatmak 1586
q.+ın heltä- ellini sallamak 253
q.+ın qulsa botarla- kolunu dibinden kesmek 3620
q.+ına 1208, 1475, 1477, 3598, 3947, 4029, 4180, 4633, 4844, 5450, 5637
q.+ına al- 4425
q.+ına (algas qulina) 1763
q.+ına (qulina al-) 1385
q.+ına tayant- eline baktırmak, kendisine güvendirmek 4085
q.+ınan 5444, 5705
q.+ında 589, 648, 1787
q.+ındağı 436
q.+ıñ 4852
q.+ıñ bir- el vermek, yardım etmek 180
q.+ıña 2026, 2722, 3047
q.+ıña tot- eline almak, taşımak 356
q.+ıñda 1003
q.+qawşır- kol kavuşturmak 157
q.+qawşırıp tor- kol kavuşturup beklemek, tepki vermemek 263
q.+quy- bir kararı kabul etmek, imza atmak 1378, 1515, 3926
q.+tart- elini çekmek, ilgisini koparmak 4210, 4408
qulay kolay, zor olmayan
q. 1166
q.+kür- 242
qulhız elsi, kolsuz
q. 5541
qulsa hayvanların ön ayaklarının (kollarının) derisinden yapılmış kırba
q.+ (qulın qulsa botarla-) 3620
qumlı eyerin altına konulan bir tarafı gön ile kaplı keçe
q.+eyär altı keçeyle kaplı eyer, işlemeli eyer 1095
qun- 1. konaklamak, konuşlanmak, iskan etmek, yerleşmek
q.-ğan 5679
q.-ıp 1254, 3181
q.-maham 2562
q.-maş 1303, 4992
 2. konmak (kuş veya uçucu hayvanlar için)
q.-ğan 3198
q.-maş 5040
qunaq konuk, misafir
q.+bul- konuk olmak 731, 1265, 4418
q.+ın (qunağın) 1943
q.+ıñdıñ (qunağıñdıñ) 799
q.+it- 433, 730
q.+tar 730, 1977
q.+tarğa 1918
qunaqsı konuk, konukluk eden
q.+mıñ 4366
qundur- iskan ettiren, yerleştiren
q.-ğan 4997
q.-zım 5042
qunış konuş, konulan, yerleşilen yer
q. 4602
q.+bul- 746
q.+it- 405, 5156, 5727
quñğıldaq kaba, sert ve işlenmemiş deri
q.+qıptır kaba deri giysi 390
quñır konur, esmer, kahverengi
q. 3489
Quñır Buğa Konur Boğa, kendi adına destan oluşturulmuş efsanevi boğa
q. 762
qup- 1. kopmak, ikiye ayrılmak

- q.-mağan** 4596
2. birdenbire başlamak, ortaya çıkmak
- q.-ıp (qubıp) tor-** birden başlamak 1140
- q.-qas (şaw şıw qup-)** 4390
- qupşı** güzel, süslü
q. 4365
- qura** ahır, ağıl, tavla, hayvan barınağı
q.+ğa 428
- quray** 1. çadırçıçekliler ailesine mahsus, baldırana benzeyen bir bitki
q.+ın 144
q.+za 616
2. kuray veya içi boş başka bitkilerden yapılan dilsiz kavala benzer üflemlerli bir çalgı, Başkurtlar'ın milli çalgısı
q.+ı 1239
- quraysı** kuraycı, kuray üfleyen
q.+nan 598
- qurıq:** **qurq-**
q.-hağz 2451
q.-qan 4321
- qurış-** kırışmak, buruşmak, büzüşmek
q.-ıp 1882
- qurq-** korkmak
q.-am 1711
q.-amın 1911
q.-ha 1392
q.-ıp 2607, 3518, 5421
q.-qandar 2607
q.-qaynım 2936
q.-maş 1398
q.-maysa 2891
- qurqınıs** korkunç
q. 1581, 4858
- qurqınıslı** korkunç
q. 4328
- qurqış-** korkma işini birlikte yapmak veya bu işe birlikte maruz kalmak
q.-ıp 2448
- qurqıt-** korkutmak
q.-ıp 1673, 5461
- qurqıw** korkma işi
q. 2074
q.+ım 1576
- qursaq** kukla, oyuncak bebek
q. 5326
- qursala-** korumak, himaye etmek
- q.-rğa** 3683
- qursı-** korumak, himaye etmek
q.-p 3967
- qurzaq** kavurma
q. 5600
q.+it- 2839
- qusqar** koçkar, çok büyük boynuzlu yabani dağ koyunu
q. 4244
q.+zıñ 5318
- qustı** dost, arkadaş, yoldaş
q.+hı 2169
q.+m 2634, 5682
- quş** çift, iki tane
q. 351, 628, 2015, 2078, 2477, 2495, 2693, 2711, 3117, 5265, 5430, 5431
q.+bul- çift olmak 5088
q.+quş çiftler çiftler 2014
q.+tıw- ikiz doğmak 167
q.+yöräk mangal yürek 3568
q.+yöräkle mangal yürekli 923
- quş-** I. katmak, ilave etmek, eklemek, koşmak
q.-qanın (isem quş-) 3530
q.-qas (hüz quş-) 1653
q.-qas (hüz quş-) 3485
q.-qaymı (isem quş-) 3501
q.-ha (hüz quş-) 2388
q.-ırğa (isem quş-) 3368
- quş-** II. emir vermek, buyurmak, işe koşmak
q.-hañ 2392
q.-qan 1410, 1514, 1749, 1804
q.-qan (yola quş-) 4801
q.-qandı 1056, 3550
q.-qas (eş quş-) 3758
q.-tı (eş quş-) 3007
- quşa** birlikte, iki şeyi birden, ikisini birlikte
q.+tot- ikisini birden tutmak 4848
- quşıl-** katılmak, ilave olmak
q.-ğas 998
q.-ha 2583
q.-ıp 245, 1237, 5188
- quşımta** tazminat
q.+ğa 3337
- quşla-** ikilemek, iki tane yapmak
q.-p 5223

quy koyun, geviş getirenlerden, eti, sütü, yapığı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan

q. 613, 4693, 5298, 5779

q.+ğa 3574

q.+ıma 2606

q.+zay 4697

q.+zay (örkkän quyzay it-) 4518

q.+zay (ayırılğan quyzay it-)

q. 4520

q.+zı 541

q.+zıñ 279, 298

quy- 1. bir şeyi bir yere bırakmak, koymak

q.+may 3877

q.-a tor- bırakmak 4871

q.-ahın 1921

q.-ğan 1918, 3104

q.-ğan 1983, 3685, 4226

q.-zım 1267

q.-ıp 89

q.-ıp 1810, 2605, 3350

q.-ıp kit- bırakıp gitmek, terketmek 3128

q.-ıp tor- bırakmak 3651

q.-ırğa 1044

q.-mam 3953

q.-manım 1559

q.-manıñ 3873, 3874

q.-may 928, 3072, 3457, 3576, 3647, 5788

q.-maysı 3950

q.-mağan 1702

q.-maş 1963, 2269, 3640, 3695, 3703

q.-maşay 4651

2. (isimlerden sonra kullanıldığında ismin anlamı dourltusunda deyim yapar)

q.-may (tel östönä tel quy-) 2157

q.-ğas (qul quy-) 3926

q.-ğan (yul quy-) 3763

q.-ıp (qul quy-) 1378, 1515

q.-ıp (yay quy-) 1038

q.-ır (at quy-) 3074, 3078

q.-mağan (yul quy-) 2034

q.-may (yul quy-) 4549

3. (-p, -a/-ä zarf fiil eki almış fillerle birlikte kullanıldığında yardımcı fiil)

q.-ğan (maylap quy-) 224

q.-ğan (säkkäyttrep quy-) 1388

q.-ırğa (itep quy-) 1270

quyıw koymak, bırakmak işi

q.+ı 1937

quyan tavşan

q. 1094, 2507, 2708, 5259, 5660, 5669

q.+ı 223

q.+ın 1218

q.+yılı Tavşan yılı (12 hayvanlı takvime göre) 661

quyın koyun, göğüsle giysi arası, kucak

q. 702

q.+ın 128, 4645

q.+ına 286, 305

q.+ına (yer quyınına in-) 552

q.+ında 1506

q.+ında (quyında) 1175

q.+ını 705

q.+ıña 2594, 3869

quyış- koymak işini birlikte yapmak, koyuşmak, bırakışmak

q.-tıq (hüz quyış-) 4851

quyzır- koydurmak

q.-zım (at quyzır-) 4063

quz köz, kor

q. 1572, 1638, 2253, 4600

q.+ğa 1573, 1574

quzağay zarif, alçak gönüllü, cömert

q. 313

quzğa- kımıldamak

q.-ğan 10

quzğal- kımıldamak, hareket etmek

q.-ğan 1542, 2968, 3263

q.-ğas 3541

q.-sı 2057

q.-sı (torop quzğal-) 2092

quzğat- kımıldatmak, hareket ettirmek

q.-qas 951

quzı kuzu, koyun yavrusu

q.+n 5319

L

la da

l. 9, 14, 34, 38, 40, 84, 262, 327, 339, 340, 506, 508, 513, 518, 584, 756, 934, 993, 1001, 1003, 1006,

T.G. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

1007, 1007, 1009, 1021, 1034,
1127, 1261, 1263, 1303, 1427,
1434, 1458, 1653, 1656, 1666,
1688, 1692, 1713, 1804, 1805,
1806, 1834, 1836, 1862, 1902,
1918, 1918, 2066, 2081, 2168,
2179, 2181, 2183, 2185, 2204,
2206, 2208, 2307, 2335, 2422,
2430, 2452, 2481, 2518, 2541,
2590, 2613, 2614, 2766, 2786,
2948, 2997, 3119, 3126, 3276,
3311, 3797, 3835, 3868, 3879,
3990, 3995, 3999, 4001, 4061,
4074, 4090, 4091, 4096, 4101,
4103, 4382, 4451, 4626, 4705,
4835, 4850, 4989, 5084, 5101,
5128, 5517, 5541, 5625, 5661,
5711, 5735, 5751

lä →da

l. 43, 915, 995, 1005, 1010, 1070,
1309, 1443, 1469, 1520, 1664,
1689, 1808, 2110, 2306, 2539,
2607, 2981, 3087, 3296, 3407,
3506, 3561, 3564, 3567, 3926,
3997, 4042, 4044, 4073, 4075,
4095, 4102, 4119, 4651, 4687,
4763, 4940, 4984, 5083, 5096,
5103, 5420, 5422, 5673

hw → **hw yılı**

l. 661

hw yılı (<Çin. lou+T. yıl-ı) on iki
hayvanlı takvime göre ejderha yılı,
yılan yılı
l.+nuñ 671

M

mahay- övünmek, böbürlenmek

m.-ğan 4619

m.-ip 494, 698, 1225, 3992

mahayt- övündürmek, böbürlenmek

m.-ip 810

maqta- övmek

m.-ğan 1242, 4683

m.-p 74, 159, 843, 3217, 3472,
4634

maqtal- övülmek

m.-ip 124

maqtawlı övgülü, övülen

m. 3773

mal (<Ar. māl) 1. bir kimse ya da
kurumun mülkiyeti altında
bulunan, taşınır ya da taşınmaz
varlıkların bütünü

m.+dı 3750

m. 689, 3674,

m.+ (qızıl mal) 1526

2. bir kimsenin mülkiyeti altında
bulunan büyükbaş hayvanların
bütünü

m. 457, 715, 3877, 4208, 4221,
4509, 4537, 4906

m.+darzı 2786

m.+day 4355

m.+huy- 730, 2821

m.+ıgızzı hayvan kesmek 2558

m.+ın 473, 987, 1185, 3332, 4753,
4915

m.+ınan 5

m.+ınıñ 3898

m.+ıñdı 2302

m.+tıwar 3455, 4896

m.+ (yılqı mal) 1527

mamıq (<Far. panbuk) pamuk, işlenmiş
pamuktan yapılmış

m. 2356, 5442

man ile, -le

m. 52, 507, 577, 717, 967, 1048,
1050, 1238, 1775, 1828, 2567,
2656, 2673, 3308, 3405, 3557,
3562, 3565, 3615, 3662, 3669,
3829, 3930, 3976, 4041, 4060,
4261, 4579, 4847, 4967, 5125,
5239, 5260, 5577, 5652

mansı- banmak, bandırmak

m.-p (qanğa mansıp yazıl-) 3058

mandı- kurtulmak

m.-maş 1020

m.-may 4595

mansıl- dolmak

m.-ip 5163

mañda- düşünmek, çare aramak

m.-p 3201

mañlay alın, başın kaşla saçların
başladığı yer arasında kalan
bölümü

m. 3038, 5198, 5453

m.+ınan 118

m.+ında 2693, 2696

matal- kösteklenmemiş, arka ayakları bağlanmamış at (sağım sırasında)
m.-mağan 5316
maturla- güzelleştirmek
m.-p 2691
maturlan- güzelleşmek
m.-ip 4332
may yağ, tere yağı veya hayvan yağı
m. 1424, 5344
m.+zay 897
mayaq (<Rus. mayak) işaret, anıt, kazık
m. 5051, 5396
m.+ına (mayağına) 3163
m.+qaza- anıt dikmek 481
m.+tar 4089
m.+tarın 491
mayla- yağlamak, yağla ovmak
m.-p quy- 224
mayzan (<Ar.meydān) meydan, açıklık
m.+da 1497, 3460, 3467
m.+dağı 3468
m.+yıyızır- 1383
mäker sinsi, içten pazarlıklı
m. 3320
mäl zaman, an
m.+dä 1977
m.+endä 5532
mämeryä (<Ar. mağāre) mağara, büyük in
m. 2873
m.+gä 2998
m.+nän 3102
män ile, -lä/-la
m. 710, 727, 802, 965, 983, 1419, 1458, 1661, 2331, 2375, 2385, 2399, 3207, 3320, 3349, 3358, 3414, 3538, 3559, 3738, 3809, 3937, 3994, 4181, 4339, 4437, 4488, 4504, 4876, 5263, 5526, 5531, 5535
mäñgä → **mäñge**
m. 5100
mäñge bengi, sonsuz, ölümsüz, baki
m. 2761
m.+gä 3026
m.+qal- 2623
m.+tot- 4813

märäy niyet, amaç
m.+it- niyet etmek 682
märgän nişancı, keskin nişancı
m. 1362
m.+bul- 1357
märgänlek nişancılık, keskin nişancılık
m.+teñ 1348
märyen (<Ar. mercān) mercan, tropik ve ılık denizlerde yaşayan, geniş resifler oluşturan, mercanlar sınıfının örneği olan, kırmızı kalker iskeletli hayvan ve bu hayvanın iskeletinden yapılan süs eşyası
m.+ (ınyı märyen) 4264
märzäs (<Far. merd) mert, yiğit
m. 506
m.+bulal- 325
mäs (<Rus. mas') sarhoş, neşeli
m.+qıl- sarhoş etmek 1970
mäze (<Far. meze) alay etme, horlama, kötülük, zulüm
m.+hen 323
mazar (*bağlandığı kelimeye belirsizlik anlamı katar*)
m.+ (qalım mazar tülä-) 1965
m.+ (qalım mazar tülät-) 1532
m.+ (yul mazar) 2948
men- binmek, bir şeyin üstüne çıkmak, oturmak
m. 3148, 4499
m.- (atqa men-) 2401
m.-äm 1999
m.-är 206
m.-ärenä 1037, 4606
m.-äyem 3324
m.-de (at men-) 4325
m.-dem 1177, 3351
m.-dem (at men-) 4152, 4521
m.-egez (atqa men-) 2324
m.-ep 413, 438, 673, 742, 834, 952, 1202, 2511, 3191, 4750
m.-ep (at men-) 969, 2310, 2803, 2856, 3428, 3541, 3766, 4008, 4278, 4434, 4958, 5044, 5105, 5111, 5291, 5427
m.-ep (başına men-) 3111
m.-er 386, 2488
m.-er (at men-) 3336
m.-eremä 5663

- m.-erenä** 3475
m.-erheñ 1096
m.-erlek 560
m.-erme (at men-) 5173
m.-erze 3144
m.-ewen 963
m.-gän 250, 315, 458, 544, 739, 926, 1149, 3135, 5284, 5720
m.-gän (at men-) 3327, 3826, 4358, 4469, 4499, 4718, 4881, 5225, 5777
m.-gän (atqa men-) 2546, 2764
m.-gändä 3316
m.-gändä (at men-) 4179, 5018, 5120
m.-gändär (atqa men-) 2365
m.-gäne (at-men-) 5436
m.-gänheñ 352, 5252
m.-gäs 3160
m.-gäs (at men-) 3483, 5069
m. -hä 4095
m.-hä (at men-) 4091
m.-hä (haylap men-) 3094
m.-hänä 2510, 2715
m.-häñ 3356, 3360
m.-häñ (at men-) 4868
m.-mägän (at men-) 4559
m.-mähen 1913
m.-mämen 2539, 2545, 2753
m.-mänem (at men-) 3320
m.-mäy (atqa men-) 2624
menal- binebilmek [<men-ä+al-]
m.-may (at men-) 2195
menän ile, birlikte
m. 81, 281, 300, 411, 450, 497, 546, 565, 579, 610, 661, 823, 958, 1032, 1156, 1344, 1356, 1520, 1528, 1635, 1653, 1680, 1787, 1831, 1842, 1846, 1894, 1898, 1909, 1944, 1977, 2007, 2268, 2320, 2376, 2380, 2402, 2465, 2536, 2559, 2665, 2718, 2725, 2730, 2748, 2778, 2790, 2980, 2984, 2989, 3226, 3387, 3389, 3569, 3768, 3918, 3921, 4049, 4066, 4211, 4221, 4476, 4479, 4524, 4670, 4849, 5063, 5134, 5168, 5326, 5329, 5361, 5612, 5618, 5670, 5688, 5697, 5718, 5792
- mendär** minder, üstüne oturmaya yarar, içi yumuşak maddelerle doldurulup dikilen şilte
m.+gä 5662
mender- bindirmek, binmek işini yaptırmak
m.-ep 459
m.-gän 942, 2086
menew binmek, bir şeyin üstüne oturmak işi
m.+zä 1075
meñ bin sayısı, dokuz yüz doksan dokuzdan sonraki sayı; bin kişilik askeri birlik, tabur, alay
m. 941, 2258, 3756, 4693
m.+en 950
2. binbaşı krş. meñ başı
m.+bul- binbaşı olmak 5152
m.+dären 5234
m.+enä 5144
meñ başı binbaşı, bin kişilik birlik komutanı (eski sistemde general)
krş. meñ 2
m. 938, 946, 954, 5324
meñbaş →meñ başı
m. 3537, 5229
m.+tar 5233
m.+tarın 5122, 5241
meşken (<Ar. miskīn) miskin, zavallı, aciz
m. 3495
mıqtı sağlam, pek, güçlü, kavi
m. 542
murza (<Far.mîrzā) mirza, bey, efendi, soylu
m. 603
m.+lar 5431
m.+nuñ 582
mış tabiat taklidi, ağlarken çıkarılan ses
m.+mış hüngür hüngür 2970, 2970
mikän mı iken [<-mı+i-kän]
m. 272, 274, 276, 278, 280, 282, 285, 288, 530, 536, 543, 548, 554, 561, 569, 1583
miktä- küçülmek, ufalanmak
m.-gän 367, 421
miktäl- ufalanmak
m.-dek 81
m.-ep 36
m.-gän 5130

- min** ben, *tekil birinci kişi zamiri*
m. 77, 107, 112, 482, 603, 638, 674, 1253, 1255, 1259, 1264, 1265, 1266, 1267, 1269, 1329, 1371, 1490, 1502, 1956, 2447, 2534, 2578, 2578, 2582, 2751, 2777, 2802, 2928, 2945, 2947, 2976, 3008, 3307, 3351, 3437, 3535, 3791, 3792, 3871, 3989, 4079, 4112, 4112, 4116, 4120, 4123, 4163, 4252, 4252, 4252, 4257, 4276, 4441, 4481, 4481, 4481, 4489, 4495, 4506, 4506, 4506, 4507, 4569, 4686, 4913, 5031, 5039, 5401, 5624
m.+än 1332, 1335, 2385, 3041, 3985, 5421
m.+dä 5707
m.+e 2350, 2351, 2745, 2944, 3009, 3642, 3951, 3967, 4050, 4077, 4823, 4825, 5021, 5368, 5370, 5714, 5717
m.+eke 1421, 1456
m.+eñ 109, 605, 1325, 1428, 1595, 1992, 2304, 3033, 3704, 3970, 3999, 4459, 4921, 4926, 5376, 5666, 5718
m.+min ben ben, bencil 2801, 2801, 2811, 2811
- miñä** bana, *tekil birinci kişi zamirinin yönelme eki almış hali*
m.+ä 104, 242, 679, 723, 1420, 2554, 2749, 2999, 3384, 3963, 4019, 4023, 4160, 4162, 4275, 4687, 4787, 4830, 4836, 4850, 4855, 4925, 5366, 5673, 5703
- miñe** beni, *tekil birinci kişi zamirinin yükleme eki almış hali*
m. 1425
- miñlän-** lekelenmek
m.-gän 882
- miras** (<Ar. mîräs) miras, babadan ya da aile büyüklerinden çocukları kalan her türlü mal mük
m. 504, 666
m.+bul- mirasa konu olmak 1275
m.+iñ 2205
m.+iñ it- miras kazanmak 4561
m.+it- miras kazanmak 3292
m.+qa 581
- m.+qaldır-** miras bırakmak 5438
m.+tan 5438
- mizgel** (<Ar. menzil) menzil, iki konak arasındaki uzaklık
m.+gä 452
- monar** dert, üzüntü
m. 4360, 5745
m.+al- derde düşmek 4334
m.+baş- dert basmak 5394
m.+yaha- dertlendirmek 324
- monda** sakar, atın alınındaki yuvarlak biçimli ak tüyler
m. 2698
m.+hı 5260
- moñ** dert, kaygı
m.+on 1239
m.+oñ zarın ahu zar 147
m.+tıw- dert peyda olmak 4109
- moñhoy** acılı, dertli
m.+it- acısını bildirmek 2867
- moñla-** dertlenmek
m.-p 4135
- moñlo** dertli
m. 4351, 4660
m.+bul- 4333, 4335
- moraz** (<Ar. murād) murat, istek, dilek
m.+iña 3357
- moron** burun, başın ön kısmında soluk almaya yarayan çıkıntılı organ
m. 5268
m.+oñ 5334
m.+tört- 3966, 4990, 5043
- moronla-** burunlamak, koklamak
m.-p (yel moronla-) 514
- mögözlö** boynuzlu
m. 5318
- möldörä-** bollaşmak, artmak, çoğalmak
m.-p 826
m.-p tor- 1235
- möntäl-** kırılmak
m.-gän 424
- möñör** böğürtü, sığırların böğürtüsü
m.+möñör möñörä- böğür böğür böğürmek 218, 218
- möñörä-** böğürmek
m.-gän (möñör möñör möñörä-) 218
- möşörät-** aldatmak
m.-ep 3685
- mul** bol, çok

m. 230
mulla (<Ar. mevlā) molla, din büyüğü,
büyük kadı
m.+lar 3403
murtayt- kırıp döktürmek
m.-ıp 491
muyın boyun, başı gövdeye bağlayan
bölüm
m.+ (başqa muyın bul-) 4188
m.+bul- 4188, 4445
m.+darı 2506
m.+ıma 1715, 5026
m.+ımdağı 3046
m.+ın 3890
m.+ına 1562, 2886
m.+ınan 2921
m.+ıñ 2833, 4853
m.+ıña 2593, 2819, 3868
m.+ıñdı 3867
muyır- buyurmak, buyruk vermek
m.-a tart- işe koşmak 393
m.-ğanday 2332
m.-ıp qoldat- buyruğunu
yaptırmak 473
müklän- yosunlanmak, yosunla
kaplanmak
m.-gän 5129

N

naqıs <Ar. eksik, tam olmayan
n. 1310
namaz <Far. namaz, müslümanların
günde beş kez Tanrı'ya karış yerine
getirmekle yükümlü oldukları
ibadet
n.+uqı- 1568, 1643
namıs <Ar. namus, iffet, gurur
n.+ım 4249, 4256
n.+ın 901, 5178
namıslan- öfkelenmek [<Ar. namıs+ T. -
la-n-]
n.-ıp 3411
nan <Far. ekmek
n. 5357
nar tek hörgüçlü deve
n. 4908
n.+ğa 2036, 5714
n.+ı 5758

n.+ım 5716
n.+ıma 5757
nämä nesne, şey
n. 1134, 4183, 4782
näzek <Ar. nazik, ince ve uzun
n. 4329
näzer <Ar. vaad, adak, verilmiş söz
n.+eñ 3952
nazlı <Far. nazlı, çabuk incinen [<Far.
naz+T. +lı]
n. 2289
nıgın- yerleşmek, oturmak
n.-ham 3681
nıqış- yerleşmek, birlikte oturmak
n.-ıp tor- yerleşip kalmak 2429
ni ne, soru edati
n. 152, 196, 885, 894, 907, 1264,
1522, 1541, 1590, 1594, 1889,
1920, 1928, 1930, 1962, 2002,
2325, 2430, 2895, 3051, 3095,
3172, 3352, 3439, 3760, 3957,
4019, 4306, 4770, 4835, 4850,
4874, 4924, 5703, 5732
n.+bul- 1577
nihez hiçbir şeyi olmayan bkz. **ni**
n.+ (hüzhez nihez) 4047
nimä ni
n. 4354, 4363, 4449
nimärä torun, oğul ya da kızın çocuğu
n.+läy 1194
nindäy ne gibi, nasıl
n. 752, 3087, 3990, 4916, 5019
niñä neye, ni soru edatının yönelme eki
almış hali
n. 2884, 4441
nirgä sur, burç, şehir duvarı
n.+hinä 2045
n.+it- 2257
nisä nice, ne kadar, ni soru edatının
eştlek eki almış hali
n. 731, 1617, 3492, 3772, 5679
nisek nice, nasıl, (*ni soru edatının eşitlik
eki almış hali*) bkz. **nice**
n. 1127, 1948, 3918, 4792
nişlä- ne yapmak, nasıl yapmak [<ni+iş-
le-]
n.-hen 175
n.-rgä 730, 2905, 3407
n.-yem 159, 1246, 1251
n.-yheñ 1002, 1004

nit- ne etmek, ne yapmak [<ni+it-]
n.-ep 5409
n.-mäysä 4027
niye niye, neden, (*ni soru edatının yönelme eki almış hali*)
n. 4902
nizän neden, nasıl, (*ni sarı edatının ayrılma eki almış hali*)
n. 2891
nögör <Far. nöker, asker, yoldaş
n.+zän 5202
nuqta yular başlığı
n. 2484
nurlan- <Ar. nur, ışık
n.-ır 4330
nurlı <nurlu, ışıklı, aydınlık [<Ar. nur+ T. +lı]
n. 4349

O

ojmax uçmak, Cennet
o. 1914
oqsa- benzemek
o.-ğan 3126
o.-ğas 1078, 3245
o.-may 3129
oqşatıw benzetmek, benzer hale getirmek
o. 1458
olaqtır- ulaştırmak, iletmek
o.-ğan 5022
olatay büyük baba, ulu ata [olo+atay]
o.+ğa (olayğa) 113
o.+zar 4012, 5001
olğaştır- ulaştırmak, iletmek krs.
olaqtır-
o.-ıp 623
olo
o. 1133, 1133, 1138, 1141, 1146, 1154, 1160, 1166, 1171, 1206, 1206, 1252, 1295, 1308, 1576, 1577, 1587, 1590, 1594, 1598, 1629, 1632, 1637, 1642, 1646, 1870, 1870, 1935, 1969, 1981, 1986, 2037, 2239, 2277, 2277, 2382, 2768, 3416, 3548, 3548, 4557, 4570, 4851, 4855
o.+bozğa 1281

o.+ho 1110
olo- ulumak (köpek ve kurt için)
o.-ğan 2867
o.-p tor- 5349
olpat saygınlık, itibar
o.+ım 1604
olpatla- saygınlılaştırmak, itibarını arttırmak
o.-p 433
olpatlı saygın, itibarlı
o. 2055
onot- unutmak
o.-op 5285
onta- doğramak, kıymak
o.-ğan 3909
ontal- doğranmak, kıyılmak
o.-ğan 3914
or- vurmak, sert bir şekilde vurmak
o.-op 5368
oran uran, parola, toplanma duyurusu, ilan
o.+al- 966
o.+bir- 1993
o.+hal- 90, 740, 4624
o.+ı 813
orol- vurulmak
o.-op bäre-l- itilip kakılmak 4132
os uç, en uzak nokta, bir şeyin bitimi
o. 3119
o.+on 4872
o.+ona 274, 293, 558, 1217, 4884
o.+onda 2021
o.+nda (baş oso) 3855
os- uçmak, havaya yükselmek
o.-qan 601, 1017, 1347, 1358, 2918, 3851, 3855, 3882, 4060
o.-qan (qanıǵıp os-) 2237
o.-qas 395
o.-op 821, 1020, 2942, 3171, 3178
o.-op kit- 1326
o.-or 4142, 4254, 5639
o.-tom 3348
osal- uçabilmek
o.-maysa 4611
osqat akılı allı, ufak çiçekli, kızıl ve sarı dizi dizi yemişli bir kavak ağacı türü
o.+ı 4579
oslo uçlu, sivri
o. 5265, 5266

osor- uçurmak
o.-ğan 1596, 4466
o.-ham 3875
o.-op 3241, 3465, 5467
osra- rast gelmek, karşılaşmak (bir durum veya kişiye)
o.-nı (kilep osra-) 1420
oştarlar <Far. usta, mahir, zenaatkar; demirci
o. 291
oşaqı- çekiştirmek, dedikodusunu yapmak
o.-p 1861
oşo işte şu, şuradaki
o. 97, 270, 636, 874, 1413, 1419, 1977, 2209, 2212, 2279, 2457, 2797, 3012, 3017, 3048, 3062, 3084, 3140, 3958, 4182, 4313, 4538, 4872, 4928, 5250, 5378, 5419, 5506, 5635, 5709
o.nda 4076, 4886
o.+lay 4078
o.+no 3638
oya yuva, kuş yuvası
o.+ğa 4578
o.+hınday 1756
oyala- yuvalamak, yuva yapmak
o.-r 2580, 2643, 2804
o.-rğa 230
oyat ayıp, utanç verici
o.+bul- 4019
o.+tı 5479
ozaq uzak, arasında çok mesafe olan
o. 2897, 5805
ozaqla- uzaklaşmak, geçmek
o.-may 1918, 3262
ozat- uğurlamak, geçirmek, selametlemek
o.-a 4823
o.-ıp 1518, 1798
o.-ır 3480
o.-qan 1854, 4194
o.-qan (yulğa ozat-) 4539
o.-qas 950, 1943, 3942, 4552
ozon uzun, kısa değil
o. 273, 273, 273, 292, 292, 292, 557, 557, 2132, 4880
o.+bul- uzunlaşmak 4451
o.+ozon uzun uzun 2239, 2239, 3194, 3194

Ö

ögötlä- öğütlemek, öğüt vermek
ö.-p 2614
ökö eğitilip avcılıkta kullanılan, büyük bir baykuş türü
ö. 2505, 2708
ölgäş- yetişmek, erişmek
ö.-kän 5548
ölkä ülke, belli bir bölge
ö. 4576, 4576
ö.+n 2719
ölkän büyük, iri
ö. 1986, 2461
ö.+e 2150
Ölkär Ülker yıldızı, Süreyya
ö. 5168
ö.+zäy 4321
ölöş ülüş, pay
ö. 1309
ömötlän- <Far. ümitlenmek [<Far. ömöt+ T. -la-n-]
ö.-ep 1107
ön ün, ses
ö.+höz qal- sesi soluğu çıkmamak 1778
ö.+öm 1564
ö.+önäñ 2138
ö.+öñ 2829
öndäş- seslenmek
ö.-mäy 5676
önhöz ünsüz, sessiz
ö.+torop qal- 1338
öñ- girmek, saplanmak
ö.-öp 1401
ör- üflemek, üfürmek
ö.-ä (tın ör-) 1573
ö.-gändä 5346
ö.-mägän 2958
örk- ürkmek, korkmak
ö.-kän quyzay it- ürkmüş koyun gibi darmadağın etmek 4518
ö.-mästäy 922
ös üç, ikiden sonraki sayı
ö. 1109, 1282, 2948, 3589, 3590, 4471, 4778, 4883, 4883, 4894, 4899, 4909, 4911, 5355, 5437
ö.+öbözgä 1283

ös yöz**ö. 2379****ösaw üçü, üç tane****+he 3921****ösawlä- üçü birlikte, üçü birden****ö.-p 2986, 3918****ösön için, sebeple****ö. 269, 270, 689, 788, 1271, 1520, 1698, 2176, 3172, 3220, 3417, 3560, 3563, 3570, 3642, 3643, 3644, 3645, 3700, 3701, 3702, 3999, 4002, 4003, 4007, 4066, 4326, 4453, 4929, 5029, 5031, 5035, 5037, 5039, 5042, 5046, 5052, 5186, 5798****ösönsö üçüncü****ö.+gä 3769****ös üst baş, gövde,****ö. 3264, 3264****ö.+kä key- 2471****ös- büyümek, yetişmek****ö.-kän 4879****öskäy- büyümek****ö.-en 4677****öşt 1. üst, üst baş****ö.+ä 4917****ö.+öm 4690****ö.+ömä 2556****ö.+ön 4342****ö.+önä 509, 2475, 2680****ö.+öndä 591, 2672, 2812, 2979, 3240, 3462, 4239, 4809, 5433, 5442****ö.+öñ 3030****ö.+öñdäge 1984****2. bir kişinin iradesi, erki altındaki****ö.+ömä al- 3684****ö.+önä al- üstlenmek, üzerine almak (bir işi) 730, 3691****3. bir yerin, bir şeyin üzeri,****ö.+önä 1097, 1913, 3719, 5356, 5440****ö.+önä (il öštö) 203****ö.+önä (tel öštönä tel quy-) 2157****ö.+öndä (at öštöndä uyna-) 4236****öštön üstün, başarılı, yeğ****ö.+bul- başarılı olmak 3266****ö.+sıq- galip gelmek 3467****öşö- üşümek, soğuktan büzülmek****ö.-p 371****öy ev, barınak****ö. 796, 880****ö.+gä 786, 3412, 4784****ö.+qor- 5432****ö.+öñä 656, 2934****ö.+zä 3975, 4629****öy- yığmak****ö.-gän 5132****öyör sürü, büyükbaş hayvan sürüsü****ö. 1241, 4537****ö.+başı sürü başı 2485****ö.+ö 4695****ö.+öyör sürü sürü 1527, 1527, 2301, 2301, 2723, 2723, 4197, 4197****ö.+zä 2686****öyörlö sürülü, sürüsü olan****ö. 2513****öyräk ördek****ö. 4679****ö.+e (öyräge) 1236, 4614****ö.+täy 5307****öyrät- eğitmek, öğretmek****ö.-ep 2689, 4148****ö.-ep (at öyrät-) 1075****ö.-kän 2483****öz- üzlemek, kopartmak****ö.-gän 4525****ö.-örmön 2598, 2833****ö.-örzäy 920****özöw üzlemek, kopartmak işi****ö.-öw 3563****özäñge üzengi****ö.+nän 4620****P****pärey <Far. peri****p.+gä 5578****p.+ze 829****pıran parça, tike****p.+zaran parça parça , paramparça 5509****pol 1. <Far. pul,****p. 3040****p.+qıl- 3455****2. para****p.+ona 4907**

R

- raşla-** <Far.+T. doğrulamak, onaylamak
[<Far. rast+T.-la-]
r.-rğa 4927
- râxât** <Ar. rahat
r. 3298, 4284
- risway** <Far. rüsva, rezil
r.+it- rezil etmek 1714
- riza** <Ar. rıza, razılık
r.+bul- razı olmak 928, 1316

S

- sabaq** sazan, aynalı sazan
s.+tay (aq sabaq) 2245
- sabarı** koşarak, koşar adım
s. 480
- sabiştır-** koşturmak
s.-ğanda (at sabiştır-) 1520
- sabıw** koşmak, koşturmak
s.+ına 4174
- saf** <Ar. saf, temiz, kötülük düşünmeyen
s.+bul- saflık, temiz düşüncelilik
3989
- sağa** bala kelimesiyle yapılan ve çoluk
çocuk anlamına gelen ilaveli tekrar
grubundaki anlamsız söz
s.+nı (bala sağa) 3456
- sağaraq** keçe çadırın en tepesindeki
daire biçiminde ve çadırın destek
ağaçlarının bağlandığı tepelik
s.+ın (sağarığın) 2838
- sağıl** çakıl
s. 1418, 4639
- sağıl-** kamaşmak
s.-ır (küzeñi sağıl-) 3775
- sağın** zaman, vakit, an, kere
s. 578, 4840
- sağıra** geçit vermez sık orman
s.+lay bul- geçit vermemek 342
- saq** I. çağ, zaman, vakit
s. 432, 493, 908, 1657, 1679, 1732,
1946, 2390, 2612, 3110, 3209,
3433, 3480, 3522, 3668, 3820,
3875, 4109, 4426, 4596, 5613,
5703
s.+ımda (sağımda) 3327, 3955,
4484, 4821

- s.+ında (sağında) 265, 1412,
1429, 1815, 2069, 2371, 2681,
2683, 3227, 3488, 3533, 5496
s.+ında (sağında) 5492, 5494
s.+ında (sağında) 1643, 5731
s.+qına 1558
s.+ta 1155, 1354, 1466, 1471,
1547, 1754, 1787, 2421, 2479,
2479, 2481, 2877, 3606, 3937,
3990, 4020, 4025, 4435, 4764,
4836

s.+tar 5718

s.+tarza 2986

saq II. ancak, henüz

s. 4884

saqır- çağırarak, gelmesini istemek

s.-ğan 3167, 3243, 4130, 4414

s.-ğanın 3173

s.-ğas 1081, 1253

s.-ıp 730, 4962

s.-ıp al- 1620

saqırıl- çağırılmak

s.-ğan 2117

saqırt- çağirtmek, çağırma işini

yaptırmak

s.-ıp 1036, 1611, 1615, 3670

s.-ıp al- 1079

s.-qan 11046, 1672, 2396, 4396

s.-qas 1047, 4429

saqlı zamanlı, vakitli

s. 3588, 3783

s.+tor- gizlenmek 1806

saqma eski tüfeklerde ateşleme için

kullanılan çakmak

s. 2501

sal yaşlı, ihtiyar

s. 921, 4177

sala tam değil, yarım, eksik

s.+sarpı yarım yamalak 4214

salğıy yırtmaç

s.+zarıñ 2675

salmañ sarık

s. 1596

samala- dolanmak, etrafından geçmek

s.-p 2872

sañ toz, toz bulutu

s.+dı 3400

s.+hal- toza katmak 205

s.+uynat- toz kaldırmak 4146,

5288

- sañqıldı-** patıranmak
s.-p 1221, 4658
- sañilat-** tozlatmak
s.-ip 607, 5192
s.-ip (yaw sab-) 1202
s.-ir 936
- sap-** I. hızla koşmak, atla hızlı bir şekilde gitmek, bir şeyin üstüne gitmek, sekmek
s. 3111, 3113
s.-ha 2808, 5289
s.-ip (sabıp) 4466, 4525, 4581
s.-ırğa (sabırğa) 239
s.-ırmı (sabırımı) (yawğa sap-) 5176
s.-ırmın (sabırımın) 4168
s.-mağan 4746
s.-qan (qıwıp sap-) 3839
s.-qan (qomhorap sap-) 2236
s.-qan (yawğa sap-) 2069
s.-qan (yul sap-) 2049, 2053
s.-qan 1876, 2241, 3544, 4882, 5214
s.-qanda 4372, 4376
s.-qanhiñ (yawğa sap-) 5373
II. bir şeye vurmak, hızla vurmak
s.-ip (sabıp) 5583
s.-qan 5613
- sap-** III. kesmek, doğramak
s.-ip (sabıp) 5048
s.-ip (sabıp) (yaw sap-) 137, 366, 5105
s.-ırğa (sabırğa) (yaw sap-) 4868
s.-manım 3890
- sap-** IV. bir şeyi bağlamak, bürünmek
s.-ip (sabıp) (uramal sap-) 5295
- sapaq** söz ustası, şeşen
s. 2133, 3256
- sapan** çapan, kaftan
s.-ın 4918
- saptar** kırçıl, akçıl, aklaşmış
s. 1215
- saptır-** koşturmak, hızla koşturmak
s.-ğan 3630
s.-ip 2713
s.-ip (at saptır-) 2167, 4292, 4956
- sapturla-** hışırtı, gürültü
s.-ğan 3848
- sar** feryat, figan
s.-ğa töş- feryat etmek 897
- sara** <Far. çare, hal yolu, çıkar yol
s. 3957
- sarpı** çok küçük, azacık
s.-+ (sala sarpı) 4214
- satıldı-**
s.-p 3601
- satlıq** sapak, yol ayırımı
s.-ına (satlıgına) 2948
- sawıl** ak kayın, huş
s. 642
s.-dan 495, 571
s.-day 375
s.-diñ 1837
- sawza** <Far. ticaret, alış veriş
s.-ğa 4910
s.-it- 4810
- sawzagär** <Far. tacir, tüccar
s. 293, 4804
s.-zän 4490
- say I, saya**
s.-ında 2064
- saya** parlak, ateşli,
s. 538
- saya II.** say, derin vadi, uçurum
s. 5255, 5255
s.-lay 2221
s.-nan 3209
s.-nda 5296
- saygar** zırh, pusat
s. 595
- sayra-** ötmek, cıvıdamak (kuşlar için)
s.-ğan 774
- säb** <Ar. sahip, iye
s.-enä 4073
- säkäyt-** sektirmek
s.-ep 1351
- säkkäytter-** sektirtmek
s.-ep quy- sektirtirip durmak 1388
- säläm** <Ar. selam
s.-ber- 2543
s.-bir- 430, 2456, 2462, 2512, 2642, 2761, 2959
s.-en al- 2960
- sämsä** süslü kadın çizmesi
s. 389
- sänse-** vurmak, sokmak
s.-p 3123
- säp** avuçla, tene, veya yassı bir şeye vurulduğunda çıkan ses, şak, şap
s.-it- şak etmek 1353

- särxät** <Far.+Ar. serhat, sınır [<Far. ser+
Ar. had]
s.+tä 320
- särkäşlek** <Far.+T. serkeşlik,
başbozukluk [<Far. serkeş+T.
+lik]
s. 1263
- särkeldä-** nazik, sıcak konuşmak
s.-p 4587
- säs** saç, insanın başını kaplayan tüyler
s.+baw 234
s.+em 4451
s.+en 1422
- säs-** saçmak, serpmek, yayarak dağıtmak
s.+ä (dan säsä al-) 3796
s.-äp 4580
s.-ep (asıwın säs-) 5224
s.-ep (dan säs-) 5107
s.-kän 2028
s.-kän (dan säs-) 5472
s.-käs (dan säs-) 3281
s.-mäse 2644
- säsä** anne, ana
s. 5769
- säsän** şeşen, bilge, bilge koca, söz ustası,
danışman
s. 71, 2138, 3257
s.+bul- bilge olmak 270
s.+ (hüzgä säsä bulw) 1077
- säsel-** saçılmak
s.-gän (dan säsel-) 4309
- säskä** çiçek
s. 804, 830, 3782, 4640
s.+at- çiçek açmak 2824
s.+he 816
s.+hen 4632
- säsrä-** sıçramak
s.-p 1424
- säwad** <Ar. kara, koyu renkli
s.+ (qom säwad) 3830
- säynä-** çiğnemek, kemirmek
s.-p 5282
- seben** sinek, sivri sinek
s. 5331
s.+de 3198
- sebenlä-** sinek kovmak
s.-p 5722
- sebeş** civciv
s. 5454
- sekeräy-** sekirmek, neşeyle zıplamak
s.-gän 165
- sellä** <Far. yılın en sıcak kırk günü
s. 5352
- señlä-** mırıldanmak, mırıl mırıl etmek
s.-ep 757
- sepräk** çaput, kaba kumaş
s.+te 1758
- ser** <Ar. sır, gizem
s. 1072, 4758
s.+aldır- sır vermek 2352
s.+bul- 5024
s.+en 733, 1705, 3687, 5608, 5700
s.+ene 911
s.+haqla- sır saklamak 3000
s.+tot-sır tutmak 898, 1061, 1666
s.+yiy- 1639
s.+zärze 1053, 1789
s.+zäş 1069
s.+zäş bul- sırdaş olmak 2987
s.+ze 3033, 3045, 3143
s.+ze as- sırra ermek, sırrı çözmek
1488, 1501, 4543
s.+zeñ 4186, 4443
- serge** eyer altına koyulan, bir tarafı deri
kaplı keçe, eyer keçesi
s.+henän qan kis- 140, 517
s.+nän 29
- serläş-** sırlaşmak, gizli gizli konuşmak
s.-ep 2525, 2734, 3933
s.-kän 4669
s.+te 2989
- serle** sırlı, esrareniz, gizli
s. 2948, 3011
s.+bul- esrareniz olmak 1655
- serzäş** sırdaş, arkadaş, yoldaş
s. 3269
s.+em 4494
s.+te 5643
- sıbar** korkak, döneke
s.+yöräk 927
s.+zı 5174, 5291
- sıgar-** çıkarmak, açığa çıkarmak, ortaya
çıkarmak
s.-gan 3101
s.-hañ 4877
s.-ıp 3621, 5064, 5198
s.-ıp (hurıp sıgar-) 1451
s.-ıp (sıwağın sıgar-) 664
s.-zım 4082

- sığaraq** keçe çadırın en tepesindeki daire biçiminde ve çadırın destek ağaçlarının bağlandığı tepelik krş.
- sağaraq**
s.+ın (sığarağıñ) 2603
- sığarıw** çıkarmak işi
s.+ (äseläş sığarıw) 1699
- sıgır yul** çıkar yol, çare
s.+ın 545
- sıq-** 1. çıkmak, meydana gelmek, ortaya çıkmak
s.+ıp (sıgıp) (hüz eyärä hüz sıq-) 1667
s.-ıp (sıgıp) (yalan sıq-) 2403
2. gitmek, ayrılmak
s. 1989
s.-a (sığa) 4011
s.-a (sığa) al- gitmeye başlamak 5611
s.-am (sıgam) (keyäwgä sıq-) 1589
s.-ar (sıgar) 2004
s.-ha 1113, 2778, 5220
s.-halar 3102
s.-ham (ezläp sıq-) 2416
s.-ıp(sıgıp) 600
s.-ıp(sıgıp) (ezläy sıq-) 1833
s.-ıp(sıgıp) kit- çıkıp gitmek 1401, 1928, 1996, 2383
s.-ıp(sıgıp) (alıp sıq-) 1349
s.-ıp(sıgıp) (qıwa sıq-) 2367
s.-ıp(sıgıp) 432, 558, 908, 1270, 1382, 1520, 1933, 1962, 2400, 2938, 3828, 5325, 5614
s.-ıp(sıgıp) tay- yokolmak, ortadan kaybolmak 2007
s.-ıp(sıgıp) tor- gitmek 3188
s.-ıp(sıgıp) (yawğa sıq-) 692
s.-ır(sıgır) (qıwa sıq-) 1998
s.-ır(sıgır) 2136, 2139, 2141, 4105
s.-ırhuñ(sıgırhuñ) (qarşı sıq-) 1099
s.-ırğa(sıgırğa) 1978
s.-mamın 2417
s.-manı 3956
s.-maysı 1142
s.-mağan 2211, 4434, 4621
s.-qan (alıp sıq-) 443
s.-qan (barıp sıq-) 1547, 3203
s.-qan (kiläp sıq-) 92
s.-qan (östön sıq-) 3467
- s.-qan (yulğa sıq-)** 3715
s.-qan 274, 293, 496, 563, 572, 817, 2948, 2955, 3093, 3227, 3600, 4174, 4308, 4943, 5180, 5243, 5487, 5617
s.-qanda 1687, 4482, 5351
s.-qanın 4554
s.-qas 2917
3. başlamak
s.-a (tele sıg-) 771
- sıkmaq** gitmek, ayrılmak işi
s.-bul- gitmeye niyetlenmek 1533
- sılım** bebeğin doğduktan sonra başında kalan ıslaklık
s. 5439
- sılıra-** şıkırdamak, şıkır şıkır etmek
s.-p 4671
- sılırla-** şıkırdatmak, şıkır şıkır ettirmek
s.-p 234
- sınıq-** kırılmak, ikiye bölünmek
s.-qan 4998
- sıñıltaş-** kikirdeşmek, oynaşmak
s.-ıp 2523
- sıpış** kısa, küçük
s. 5267
- sıra**
s.+it- 2604
- sıray**
s.+ı 5134
- sıraylı**
s. 3774
- sırqıraş-**
s.-ıp 216
- sır sıw** ağlayıp sızlayıp gürültü yapmak
s.+ 4587, 5323, 5772
s.+ hal- 3862
s.+ğa 188
- sısқан** sıçan, fare
s.+ı 4588
- sısқан hurtlı** koyu gri, boz rengindeki at donu
s. 3131
- sıtlat-** kısmak, küçültmek (göz bebeği için)
s.-ıp 5280
- sıwraq** 1. sıva, perdah
s.+qa 651
2. görüntü, maske
s.+ın (sıwraqın) 663
s.+ın (sıwraqın) sıgar- 664

- sıwal** büyük yer ocağı
s. 2932
- sik** sınır, uç, kenar
s.+e (**sige**) (**ige sige**) 2902
s.+enän (**sigenän**) 948
s.+tä 421, 467, 3224, 3265
- sikä** şakak, yanağın üst kısmı
s. 1218
- Sim** ırmak adı
s.+de 5114
- Sin** Çin
s. 5529
s+gä 2018
- sis-** çözmek, açmak
s.-ep 1983, 1985, 2962
s.-er 179
s.-hän 4873
- sister-** çözdürmek
s.-ep 389
- sit** uzak, kenar, öte
s. 1977, 2199, 3385, 3822, 4667, 5181
s.+enä 3863
s.+kä 2204, 3606, 4910
s.+kür- yabancılamak, yakın görmemek 4287
s.+tän 2201, 3391
- sitlät-** uzaklaştırmak
s.-ep 5151
s.-te 5183
- soğol** bilgelik, ince fikirlilik
s. 411
- soqson-** didinmek, uğuraşmak
s.-op 5455
- soltanat** <Ar. saltanat, sultanlık
s.+qa 2478
- soñqa** şakak, şakak kemiği
s. 5265
s.+hı 1880
- sorğo-**
s.-p (**käpäs sorğop at-**) 1393
- sorğolo-** fıskırmak
s.-r (**qan sorğolo-**) 3869
- sorğot-** fıskırtmak
s.-op 1013, 3232
- sornay** <Far. zurna, üflemeli çalgı
s.+uyna- zurna çalmak 1653
- sornaysı** zurnacı
s.+lar 1653
- sösö** acı, ekşi
s.+mön 2583, 2806
s.+tel 2104
- söy-** avlanmak, eğitilmiş avcı kuşu avlanmak üzere ileri doğru fırlatmak
s.- (**atıp söy-**) 1368
s.-gän 609, 890, 976, 1019
s.-gändä 602
s.-gänse 2668
s.-hänä 2473, 2670
s.-hön (**qoş söy-**) 69
s.-mägän (**qoş söy-**) 2196
s.-ör 1006
s.-örgä 631, 1982
s.-örhöñ 1093, 5019
- söyal-** avlanabilmek [<söy-ö+al-]
s.-may (**qoş söy-**) 2194
- söyöw** avlanmak işi
s.+gä (**qoş söyöw**) 1033
s.+zä (**qoş söyöw**) 1076
- söyzör-** avlatmak, avlanmasını sağlamak
s.-zö 1176
- suqı-** deşmek, biiir yere bir şeyi sokmak
s.-ğan 2996
- suqış** gaga
s.+ınan 2924
- suqmar** gürz, topuz
s. 2542, 2759
s.+ı 2282
- Sulpan** Çolpan yıldızı, Zühre
s. 4059
s.+day 672
s.+dı 5168
s.+ı 4662
- sum** - suya dalmak, çömmek
s.-ğan 1877
- surlıq** zorluk, horluk, zulmet
s.+qa 321
- surtan** surtan, yassı başlı, yırtıcı nehir balığı
s. 2709, 5270
s.+day 2784
- sük-** çökmek, dizlerinin üstüne oturmak
s.-kän 5765
s.-tihä 5716
- sükey** ağır, yavaş
s.+ (**yelä sükey**) 2440
- sül** çöl
s.+büre çakal 212
s.+dä 5083

süplä- birer birer almak, çöplenmek
s.-p 929, 4731

Ş

şaq katı bir şeye kuvvetlice vurulduğunda çıkan ses, şak
ş.+qat- kaskatı kesilmek 1403

şaltır- çitirdamak, tıkırdamak
ş.-ap tor- 164

şanlı <Ar. şan, şöhret
ş. 793, 840

şañ → **sañ**
ş. 1222

şapır- kırmızı, ayran gibi içecekleri döverek köpürtmek, yaymak
ş.-ip 5236

şar rastlamak, karşılaşmak (Far. düçar?)
ş.+bul- 4134

şarqıldaş- kikirdeşmek, kikir kikir gülmek
ş.-ip 2732

şarşı girdap, anafor
ş.+hı 488
ş.+it- 566

şart <Ar. şart, koşul
ş. 1379
ş.+ım 1346, 4871
ş.+ıñ 4923
ş.+qıl- 1040
ş.+tuqtat- 2442

şaşın- şaşırmaq
ş.-ip 4306

şaştır- şaşırtmaq
ş.-ğan 1863

şat <Far. mutlu, kıvançlı, sevinçli
ş.+bul- şad olmak 3363
ş.+tot- mutluluğunu sağlamak (başkasının veya başkalarının) 4005

şatlan- sevinmek, kıvanmak, mutlu olmak [<Far. şat+T.-la-n-]
ş.-ğan 3340, 3688, 4233
ş.-ip 3802

şatlıq mutluluk, kıvançlılık [<Far. şat+T.-lıq]
ş. 5381
ş.+qa 5408
ş.+tan 3578

ş.+tıwzır- 3751

şaw patırtı, gürültü, kargaşa
ş.+hal- patırtı çıkarmak 1436, 2007
ş.+ın 2262

ş.+şıw qup- patırtı kopmak 4390
ş.+zan 922

şawqım <Ar. şavk, ışık
ş.+ın 4169

şawla- patırtı çıkarmak
ş.-ğan 172, 265, 1379
ş.-may 5677

ş.-p tor- 916, 5349

şawlaş- birlikte patırtı, kargaşa çıkarmak
ş.-ip 4383

şawlat- birlikte patırtı, kargaşa çıkarttırmak
ş.-qan 261

şawlı karışık, kargaşa içinde olan
ş. 2747

şayqa I. fikir, düşünce
ş.+nın 312,

şayqan II. <Rus. çete, çete saldırısı
ş. 488
ş.+darın 1181

ş.+ın 615

şaytan <Ar. şeytan
ş. 1580

şälkem demet, bağ
ş.+göl demetlenmiş çiçek; çiçek demeti 2697

şäm <Ar. mum

ş.+däy bul- mum gibi olmak, sus pus olmak, hiç kıpırdamamak 102

şärä çıplak, yalın, çırıl çıplak
ş. 904, 1173
ş.+tıw- 5485

şärbät <Far. şerbet, meyve suyu
ş. 2525, 2583, 2734
ş.+täygä 2806

şäwlä <Ar. şule, ışık, ışıltı
ş.+he 5557

şäyex <Ar. şeyh, dini önder
ş.+tär 3402

şeş uzun
ş. 222

şeşter- şişirtmek, şişmesine sebep olmak
ş.-ep 5332

şıbağa çubuk

ş.+tot- çubuk çekmek, çöp çekmek (bir işi yapacak kişiyi tayin etmek)

- üzere, hazırlanmış çubukların çekilmesi) 1276
- şıbaq** destek, dayanak
ş.+bul- 340
- şıbırlaş-** fısır fısır konuşmak, fısıldaşmak, samimi olmak
ş.-ıp 2522, 2731
- şıqırla-** saksığan ötüşü, şakırdama
ş.-ham 2930
- şılı-** yuvarlanmak, yıkılmak
ş.-p tös- düşüp yuvarlanmak 5131
- şıñşı-** ağlamaklı olmak
ş.-ğas 3760
- şır** tamamen, olduğu gibi
ş. 1225, 1755, 2871, 3043, 4583
- şıw şaw**
ş.+ (şaw şıw qup-) 4390
- şışmä** <Far. pınar, bulak, çeşme
ş.+he 237
ş.+lären 1193
ş.+läy 4135
- şom** <Ar. uğursuzluk
ş. 5022
ş.+ğa hal- kötü duruma düşürmek 4991
ş.+om hal-kötülük yaymak 5046
- şomlo** uğursuz [<Ar. şom+T. +lo]
ş. 4437
- şoñqar** sungur, şanın ailesine mensup, kırçıl boz veya ak renkteki yırtıcı kuş, ala doğan
ş. 1017, 1090, 2472
ş.+ it- yolunu açmak 5209
ş.+mın 2580, 2804
ş.+zı 2669, 4254
- şökör** <Ar. şükür, teşekkür
ş. 2940
- şöşlö** şiş, bir şeye takılmak üzere hazırlanmış, ağaç saplı uzun ve sivre demir
ş.+qıl- şiş haline getirmek 2840
- şuğa** şul işaret zamirinin yönelme eki almış hali
ş. 1205, 1307, 2312, 3042, 3799, 4728, 5654
- şuq** yaramaz, rahat durmayan
ş. 5678
- şul** şu, işaret zamiri
ş. 82, 178, 413, 432, 908, 1405, 1466, 1471, 1547, 1574, 1598, 1679, 1911, 1946, 1977, 2238, 2242, 2390, 2862, 2877, 3009, 3041, 3050, 3110, 3209, 3343, 3433, 3488, 3509, 3511, 3522, 3533, 3571, 3668, 3704, 3783, 3820, 4109, 4465, 4539, 4742, 4764, 4769, 4791, 4836, 4840, 4907, 4955, 5520, 5724, 5739, 5755, 5778, 5815
- ş.+dır 1576
ş.+ğa (şuğa) 1437, 1460
ş.+nı (şunu) 1327
- şular** şul zamirinin çoğulu
ş. 1908
- şularğa** şunlara, şul zamirinin çoğulunun yönelme eki almış hali
ş.+3337
- şulay** şöyle, şöylece, şu şekilde
ş. 242, 1313, 1317, 1344, 1886, 1974, 2967, 3155, 3374, 3542, 3546, 3711, 4062, 4094
- şunan** şununla, şunun ile şul zamirin vasıta eki almış hali
ş. 196, 730, 131.9, 1788, 1977, 3883, 4727, 5641
- şunda** şurada, şuraya, şul zamirinin bulunma eki almış hali
ş. 289, 937, 1026, 1370, 1494, 1501, 1801, 1970, 2041, 2307, 2446, 2887, 3166, 3810, 3909, 3951, 4101, 4268, 4686, 4846, 4861, 5640, 5717, 5734, 5763
- şunday** şunun gibi, şöylece
ş. 1155, 1357, 1742, 3007, 3686
- şunduq** hemen, o anda
ş. 1382, 1472, 1518, 1760, 1973, 3473, 3618, 3825
- şunu** şul zamirinin yükleme eki almış hali
ş. 483, 2101, 2241, 3095, 3353, 4573, 5554
- şunı** şu
ş. 3129
- şunıñ** şul zamirinin belirtme durumu
ş. 150

T

ta →da

- t. 285, 304, 783, 784, 1020, 1022,
2607, 2885, 2936, 3055, 3056,
3659, 4099, 4531, 4543, 4662,
4663, 4665, 4785, 5256, 5413
- taba** -e doğru, tarafına
t. 3451
- tabaq** tabak
t.+ımdan (tabağımdan) 2154
t.+qa 2649
t.+tan 2651, 5441
- tabaqtaş**
t.+bul- aynı tabaktan aş yemek 612
- tabal**- bulabilmek
t.-may 1144, 3896, 4602, 5353
- taban** taban, ayağın altı
t.+ı 1988, 2509, 2538
t.+ıñ 2605
t.+ıñdı 2299
- tabıl**- bulunmak, bulma işine konu
olmak
t.-maş 487
- tabın** I. sofra, sofradaki yiyecek
t.+ıma 5032
t.+ın 5483
t.+ınan 4591
t.+tabın 798, 4966
t.+ıñ 5739
- tabış** varlık, kazanç
t. 1336
t.+ıñ 189
- tabış-** bulmak işinde yardım etmek
t.-ırmın 2947
- tabıw** bulmak işi
t. 1335
- tağı** dahi, daha
t. 14, 215, 584, 694, 1034, 1096,
1224, 1427, 1434, 1458, 1567,
1713, 1811, 1859, 1862, 1871,
1946, 2066, 2101, 2191, 2335,
2338, 2481, 2590, 2613, 2634,
2948, 3098, 3209, 3276, 3628,
3797, 3820, 4870, 5128, 5169,
5182, 5419, 5517, 5661, 5691,
5777
- tağıl**- takmak işine konu olmak,
takılmak, iliştirilmek
t.-ğan 2655
- tahqaw** çıkarıcılık, menfaatçilik
t.+yaha- kendine yontmak 410
- taq** <Far. taht, han veya hükümdarların
oturduğu yüksek yer
t. 1633, 1638, 1913, 2979
t.+ın (tağın) 1570, 1734, 3361
t.+ıñ (tağıñ) 1646
t.+tı 1574
- taq-** takmak, iliştirilmek
t.-ıp (tağıp) 1715, 2775
t.-qan 2014, 2925, 4264, 4841,
4853, 5570
- taqtalı** işlemeli
t. 2468
- tal** söğüt ağacı
t. 573, 1219
t.+ın 4664
t.+ında 4680
- tal-** dalmak, derin derin düşünmek
t.-ğan (uyğa tal-) 4436
- tala-** talan etmek
t.-ğan 5466
t.-p 1102, 3286, 3332, 3674, 3749,
4915, 5458, 5497
t.-p al- talan etmek 2785
t.-rğa 4231, 4741
- talan-** talan edilmek
t.-ıp 4394
- talaş** <Ar. telaş, acelecilik
t.+tartış kit- telaşecilik başlamak
1593
- talaş-** dalaşmak, didişmek, döğüşmek
t.-qan 4453
- talat-** talan ettirmek
t.-tım 3314
- talawsı** talancı
t. 190, 1057, 4754
- talay** bir çok, bir sürü
t. 1778, 3211
- taldır-** çıpmak, sallmak (kuş kanadı için)
t.-ıp 4655
- talğır**
t. 2223
- talıq-** çizgili, yol yol
t.-ıp (talığıp) 371
t.-qan (küze talıq-) 2663
- talqan** buğday ununu kavurup içine süt
ve bal ileve edilerek yenilen bir
yemek
t. 2780
- talpın-** çırpınmak, didinmek
t. 2025

t.-dım 4142
t.-ğan 5391
t.-ıp 714, 820, 1020, 5101
Tam'yan Bir Başkurt kavimi
t. 12, 216, 4967
t.+dar 4271
t.+darzıñ 2024
tam- damlamak
t.-ğan 5597
t.-ıp 882
t.-ır 4107
tamaq boğaz, gırtlak, ağız
t.+ın (tamağın) 1852, 3029
t.+tarıñ 5354
tamaqlı damaklı, ağızlı
t. 2504
tamır 1. damar
t.+ın 401
t. kök
t.+ı 641, 2585
t. akraba, kan bağı olan akraba
t.+ım 5303
tamuwğı Cehennem
t.+lay qıl- 34
tanaw burun, burun deliği
t. 424, 5268
t.+ımñ 3118
tanawlı burun deliği olan
t. 2498, 2703
tanı- 1. tanımak, bilmek, aşına olmak
t.-ğan 1760
t.-ğas 3623
t.-hın 4115, 4117
t.-p bel- 1197
t.-rmin 4166
t.-y (ayıra tanı-) 580
t. kabul etmek
t.-p 408
t.-rhiñ (bey tanı-) 191
tanıl- tanınmak, bilinmek
t.-ğas 5067
tanıt- tanıtmak, bildirmek
t.-ıp 3281
t.-qan 4828, 5463
t.-tı 5195
tañ I. tan, şafak
t. 4662, 4663
t.+dan 4321
t.+ğa 1806, 1812, 5167

t.+ında 671
tañ II. tan, şaşkınlık, hayret
t.+qal- hayret etmek, şaşırmaq
t. 3060, 5287
t.+qaldır- hayrete düşürmek,
t. şaşırtmaq 5472
Tañ Sulpan Çolpan yıldızı, Venüs
t.+day 5392
tap I. karşılaşma, rastlama
t. 1415, 2879, 3307
t.+bul- karşılaşmak 1757, 1816,
t. 3447, 4140
t.+kil- üstüne gelmek, uğramak
t. 983
tap II. taban, dip
t.+ın (tabın) 5320
tap III. boya, su gibi şeylerin akıp
t. yüzeyde bıraktıkları iz
t.+tarın 627
tap- 1. bulmak, elde etmek, karşılaşmak
t.-ha 518, 3091
t.-ıp (tabıp) 1825, 4154, 4873,
t. 4897, 5685
t.-ıp (tabıp) (yul tap-) 2767
t.-ır (tabır) 1243, 5027
t.-ırğa (tabırğa) 1738, 1797, 3505,
t. 4385
t.-ırhiñ (tabırhiñ) 3049, 5005,
t. 5740
t.-ırzı (tabırzı) 5364
t.-qan 189, 1070, 1482, 1845,
t. 2043, 2907, 3143, 3393, 3884,
t. 4960
t.-qan tayanğan bulup gelmek,
t. gelip dayanmak 3039
t.-qandıñ 521
t.-qanğa 3968
t.-qanhiñ 5365
t.-qas 1848
t.-qaynı 3496
t.-mağan 1216, 1809, 3109
t.-maha 545, 4186, 4443
t.-manı 4912
t.-manım 3892
t.-may 1210, 1980, 3965, 3966
t.-tım 4087, 4118
tap- 2. doğurmak, çocuk doğurmak
t.-ıp (tabıp) 5446, 5447
t.-qan (bala tap-) 1726
t.-manım (bala tap-) 1507

- tapa-** çiğnemek, ayaklar altına almak
t.-p 5178
- tapal-** çiğnenmek
t.-ip 4256
- tapqır** zeki, akıllı
t. 42
t.+höyləş- sözde usta olmak 2607
- taplan-** bulanmak
t.-ğan (küž yäšenä taplan-) 354
- tapşır-** emretmek, buyurmak
t.-ğan 1271, 1340, 1826
- taptır-** buldurtmak, bulmak işini yaptırmak
t.-ırğa 1514
- tar dar,** geniş olmayan
t. 1627, 2700, 4363, 4366, 5271
t.+yort dar yurt 1560
- tar mar** <Far. tarumar, darmadağın
t.+it- darmadağın etmek 2276
- tara-** taramak, tarakla düzeltmek
t.-ğan 2494, 2692
- taral-** dağılmak, bölünmek
t.-ğan 731, 2099
t.-ğas 786, 1619
t.-ip 2630
- taralğı** kolan, atın karnından dolandırılarak eyeri tutturmaya yarayan yassı bağ
t.+hı 2000
t.+hıñ 2005
- taramış** kiris, yay veya başka şeyleri gerdirmek, bağlamak için kullanılan, ince kesilmiş deri ip
t.+qa 777
- tarat-** dağıtmak
t.-ip 1918
t.-ip (farman tarat-) 4203
t.-qan 4532
t.-tım 4082
- tarbaq** hindiba
t.+a (tarbağa) 4567
- tarhın-** darılmak, içerlemek
t.-ğan 1108
- tarı-** sıkılmak, sıkıntı görmek
t.-maş 4097
- tarqa-** dağılmak, saçılmak
t.-ğan 385
- tarqalış** dağılma, bölünme
t. 242
t.+tı 87
- tarqaw** dağılma işi
t.+bul- dağılmak 1895, 1899
- tarqawlıq** dağılımlık, bölünmüşlük
t. 1891
t.+twzır- 3261
- tarlan buz** baskın olan rengin yanında çok hafif, belli belirsiz lekeleri olan at donu
t.+ğa 3596
t.+ın 2753
t.+zı 2715
- tarlan-** sıkılmak, bunalmak
t.-a 4378
- tarlıq** darlık, sıkıntı
t.+qa 4097
t.+ta 3027
- tart-** çekmek, bir şeyi kendine doğru yaklaştırmak
t.-a (baş tart-) 1294
t.-ha 1692, 1902
t.-hın (qul tart-) 4408
t.-ip 2969, 3667, 3749, 4099, 5680
t.-ip al- çekip almak, zorla almak 5490
t.-ip (muyıra tart-) 393
t.-ip (yığa tart-) 4048
t.-ırhıñ 401
t.-qan (es tart-) 4289
t.-qan (qul tart-) 4210
t.-qan (yayın tart-) 3663
- tartın-** çekinmek, utanmak
t.-may 3985
- tartış** tartışma, çekişme
t.+ (talaş tartış kit-) 1593
- tartış-** tartışmak, çekişmek
t.-qan 2450
- tartıwsı** tartıcı, kantarcı
t. 4800
- tartmalı** sarkık, çekilmiş
t. 2469
- taşmal** şeritli
t. 2657
- taş taş,** kimyasal ve fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde
t. 3035, 3163, 4010, 4133
t.+ın 5362, 5601
t.+ına 742
t.+qa 3012

- t.+tan** 4898
t.+tar 669, 2672
t.+(taş taş) 509
t.+(taş taş yar-) 173, 620, 4866
t.+tay 2501
t.+(uyulağanda taş yot-) 899
- taş-** taşmak, kabarmak
t.-ha 620
t.-ıp 537
t.-qan 2834
t.-mağan 4728
- taşa** ıssız, sakin yer, dışarı
t.+bul- 375
- taşıt-** taşımak, kaldırıp götürmek
t.-qan 5492
- taşla-** 1. atmak, fırlatmak
t.-ğan 3617, 3621, 4391
t.-ğas 785, 5624
t.-may 45, 5368, 5542
t.-nı 3818
t.-p 599, 1246, 1251, 2271, 2607, 4976, 5309, 5336
t.-p kit- terketmek 3634
t.-p tor- bırakmak 3649
t.-r 2427
t.-rmin 1685
 2. (isimlerle birlikte deyim yapan yardımcı fiil)
t.-ğas (qoral taşla-) 3628
t.-ğas (qılış taşla-) 3624
t.-p (baş taşla-) 5274
- taşlan-** 1. saklanmak
t.-ğan 1823
 2. atılmak, kendini atmak
t.-ğan 3614
- taşlaw** bırakmak, fırlatmak işi
t.+zı 3891
- taştır-** taşırılmak, taştırmak
t.-ıp 625
- tat-** tatmak, tadına bakmak
t.-ımanım 1509
t.-ır 4612
- tatiw** hoş, tatlı, dostane
t.+(duş tatiw) 4415
- tatlı** tatlı, tadı iyi
t. 1925
- taw** dağ, yer kabuğunun çukıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hakim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümü
t. 130, 134, 138, 142, 149, 745, 745, 753, 754, 754, 756, 758, 760, 766, 767, 768, 769, 773, 783, 784, 789, 790, 790, 791, 793, 801, 806, 812, 819, 827, 838, 840, 844, 851, 869, 869, 2893, 4567, 4665, 4710, 5154, 5610
t.+bul- dağ olmak, sığınmak olmak 4136, 4328
t.+ğa 2580, 2804
t.+ı 13
t.+ım 1245
t.+ına 4749
t.+taş 509
t.+taş yar- dağı taşı yarmak, en zor işi başarmak 173, 620, 4866
t.+za 2581, 4714
t.+zan 5614
t.+zar 2740
t.+zarza 3806
t.+zı 31
t.+zıñ 4337, 4369
- tawıq** tavuk
t. 4613
t.+tay 5454
- tawış** her hangi bir şeyin ya da canlının çıkardığı ses
t.+bir- ses vermek, yerini belli etmek 1844
t.+ın 4131, 4512, 5733
t.+ına 3607
t.+ınan 3604
t.+qa 3848
- tawlıq** dağlık yer
t.+ta 1503, 2948
- tay** bir yaşından iki yaşına kadarki at yavrusu
t. 386, 2479
t.+tulaq henüz at olmamış, tay 459
t.+tulaqqa qal- taylara kalmak, zor durumda kalmak 40
t.+zay 4696
- tay-** I. kaymak, ayağı kaymak
t.-ha 1836
 II. kaybolmak
t.-ğas (sığıp tay-) 2007
- tayaq** değnek, baston, dayak
t.+ın (tayağın) 4084, 5637
t.-qa 88

- tayan-** dayanmak, yaslanmak; mec.
güvenmek
t.-ğan 2071, 3249, 4083
t.-ğan (tapqan tayangan) 3039
t.-ip 88, 4420
- tayarı** güverce, dayanak
t.+bul- destek olmak 343, 5006
- tayant-** dayatmak, direktmek
t.-tım (qulina tayant-) 4085
- taypıl-** çekilmek, geriye çekilmek
t.-ğan 3606
- tayşan-** dayanmak, karşı durmak
t.-ğan 2607
t.-maş 2345
t.-maştay 4240
t.-may 2048, 2059, 5251, 5393
- tayyar** <Far. hazır, amade
t. 970
t.+qıl- 2852
- tayza** tay, taycık
t. 2681
- taza** <Far. temiz, saf
t. 5066
- tazart-** temizlemek, kurtarmak
t.-ırğa 5116
- tä** →da
t. 82, 108, 497, 524, 524, 997,
1005, 1117, 1153, 1153, 1470,
1746, 1746, 1772, 1948, 2130,
2131, 2134, 2439, 2489, 2809,
2914, 2958, 3020, 3059, 3133,
3137, 3171, 3204, 3658, 3721,
3902, 3918, 3985, 4072, 4087,
4097, 4118, 4206, 4541, 4560,
4574, 5104, 5409
- tägär-** yuvarlanmak, tekerlenmek
t.-äp 4133
- täxet** <Far. taht, hükümdarların oturduğu
büyük, süslü koltuk
t. 4453, 5433
t.+bül- 2515
t.+em 2409
t.+enä 2545
t.+enän 5467
t.+eñä 2205, 3324
t.+te 2273
- täqäwer** yırtıcı kuşların bilek
arkasındaki tek turnak, mahmuz
t.+enä 1088
- täkä** teke, erkek keçi
t.+he 4902
t.+lären 800
- täldermäş** yeleksiz ok
t. 5085
- täm** <Far. tat, dem
t. 1923
t.+en 1509, 4701
- tämlä-** tadınaa bakmak
t.-p 5409
- tän** <Far. ten, insan vücudunun dış yüzü
t. 5270
t.+e 776
t.+en 5468
- täñkä** tenge, yüz tiyin tutarında para
birimi, bir Ruble
t.+läy 759, 822, 4675
- tärän** derin
t. 2903, 4436
- tätäy** oyuncak
t. 1477
- täw** birinci, ilk, önce
t. 1601, 3519, 3680, 4474, 4542
t.+zä 2425, 5240
- täwgä** ilk, önce evvel
t. 3055
- täwzä** başta, ilk evvel
t. 1272
t.+bar- 2445
- tegär yep** dikiş ipi
t. 3562
- tege** öbür, diğer
t. 1732, 3170
t.+heneñ öbürünün 1490
t.+lärze öbürlerinde 1272
- tek-** I. 1. dikmek, bir şeyi bir yere
saplamak, dikili duruma getirmek
t.-kän 5051
2. dikiş dikmek, ipe tutturmak
t.-erzäy (tegerzäy) 331
t.-kän 797
t.-mäş 868
II. bakmak, gözünü ayırmadan
bakmak
t.-äp (küzeñ tek-) 5207
- tekä** dik, dit olarak
t.+baş- dik yürümek 5274
- tekäl-** dikilmek
t.-ep 5249
- teklä-** odaklanmak, kilitlenmek
t.-p 3061

t.-p qara- 5551
tel 1. dil, insanın tat alma organı
t. 5356
t.+enä 2963
t.+eñ 2598, 2830
t.+eñ (qızıl tel) 2098
t.+eñ (sösö tel) 2104
 2. dil, lisan, söz
t. 3510, 3664, 4381, 4437, 4805
t.+e 897, 4797, 4798
t.+e sıg- oknuşmaya başlamak 771
t.+en 3020
t.+en al- öğüdünü dinlemek, tutmak 2031
t.+enä kil- konuşabilmek 2926
t.+enän 586
t.+endä 4139
t.+ (ike tel) 4491
t.+östönä tel quy- söze söz eklemek, dedikodu yapmak 2157
t.+teyzer- birisine dokunacak söz söylemek, kinayeli konuşmak 854
tel- dilmek, dilimlemek
t.-ep 2300, 2605
t.-er 2299
telä- dilemek, istemek
t. -gän 494
t.-hä 2325, 2408, 2409, 3506
t.-hän 4770, 4874
t.-he 3095
t.-nem 5031
t.-p 781, 1440
teläk dilek, istek
t.+e (teläge) 5217
t.+emde (telägemde) 4006
t.+en (telägen) 2311, 2326, 4556, 4762
t.+enä (telägenä) 2249, 4716
t.+kä 174
t.+täre 2343
teläw dilemek, istemek
t. 717
telhez dilsiz, lal, konuşamayan
t.+qolaqhız it- sağır dilsiz etmek 3010
telle dilli, konuşan
t. 506
t.+le 3256
t.+ (ike telle) 4502
terä- diremek, doğrultmak

t.-gän (küz terä-) 3259
teräkhez direksiz
t. 5201
tere diri, canlı
t. 2393
t.+läy 2393, 3099, 3899
ternäksel gayret, çaba
t.+där 362
ternäkselle gayretli, çalışkan
t. 472
tertäyt- düzeltmek, düzenlemek
t.-ep 1123
teş diş, ağız içindeki yiyecekler kesmeye ve öğütmeye yarar, beyaz renkli, dizil ve sert organ
t. 2187, 2210, 2704
t.+e 210, 774, 3776
t.+e (azaw teş) 2144
t.+en qısıp yörö- kin beslemek 729, 3904
t.+qayra- 5427
teşhez dişsiz, dişli olmayan
t. 5133
teşlä- dişlemek, ısırarak
t.-p 3232
t.-p kit- ısırıp gitmek 5331
teträt- titretmek
t.-kän 3525
tey- 1. değmek, dokunmak
t.-ep 4042, 5533
t.-er 2593, 3868
t.-gäs 2937
t.-mägän 283, 302, 4717
t.-mäş 2819
t.-mäy 2102
 2. pay, ülüş, hak etmek
t.-ä 1482
t.-mäş 1018
t.-ze 1280, 1281, 1283
teyä- yüklemek, yük asmak
t.-p 4909
teyzer- değdirmek, dokundurmak
t.-gän (tel teyzer-) 854
t.-hä 1355
t.-mäş 549
t.-mäy 1367
tez-
t.-ep 268, 3532, 3746, 4298, 4400, 4968, 4973

- t.-ep tezep** dize dize, birer birer 2147
- tezel-** dizilmek, dizi haline getirmek
t.-ep 3057, 4676
t.-gän 825
- tezgen** dizgin, atı yönetmek için uçları gеме bağlı deri ip
t.+buyla- dizgini bırakmadan, dizgini tutulu halde 2861
t.+en 436
t.+gä 351
- tıq-** tıkmak, tıkıştırmak, koymak
t.-ip (tıgıp) 1918, 1932, 1939
t.-ır (tıgır) 155
t.-qan 184, 2647
t.-qan (kire tıq-) 1473
t.-qandı 5057
t.-mawın 1152
t.-may 249
- tın** nefes, soluk
t. 3119
t.+dan 5410
t.+hız 1403
t.+ör- 1573
- tın-** sakinleşmek, dinmek, rahatlamak
t.-ğanday 1855
t.-ırğa 3908
t.-ırmı 4743
t.-maş 2622
t.-may 420, 5606
- tındır-** dindirmek, sakinleştirmek, rahatlatmak
t.-ğan (künel tındır-) 2087
- tıngı** rahat, huzur
t.+bir- 1306
- tınıs** sessiz, sakin, huzurlu
t. 2313, 4574, 4629, 4988, 5038
- tınıslan-** sakinleşmek
t.-ğanın 1849
- tınlıq** huzur, sessizlik
t.+ın (tınlıgın) 4586
- tınsıq-** soluk alamamak, nefessiz kalmak
t.+ıp (tınsıgıp) 5611
- tınsıt-** soluk aldırılmamak, boğmak
t.-ıp 832, 4751
- tıñla-** dinlemek
t. 346, 2091
t.-dım 3550
t.-ğan 1272, 1625, 2909, 3765, 4757
- t.-ğas** 102, 925, 5109
t.-hañ 2304, 3549
t.-may 4039
t.-p 1299, 3391
t.-p tor- 2629
t.-rğa 3004
t.-sı 4558
t.-yım 684
- tırış-** uğraşmak, çaba sarfetmek
t.-hañ 4927
- tırmaş-** didinmek, uğraşmak
t.-ıp 1835
- tırnaq** tırnak, pençe (kuş için)
t.+ı (tırnağı) 283, 302
t.+ın (tırnağın) 549
- tış** başka, başkası
t. 2385
t.+tan 430
- tışlat-** kaplatmak, dışını örtmek
t.-ıp 2475
- tıw I.** tuğ, bayrak
t.+ğa 890
t.+zı 4323
II. topluluk
t.+ın 4995
t.+ına 3443
III. 1. kısır, üreme özelliği olmayan
t. 5235
 2. verimsiz, yemişsiz (ağaç için)
t.+yörö- 2684
- tıw-** 1. dünyaya gelmek, doğmak
t.-a 479
t.-asağın 5630
t.-ğan 242, 770, 783, 894, 2010, 2990, 3077, 3470, 4230, 4259, 4266, 4269, 4324, 4708, 4710, 4723, 4738, 4898, 4905, 5089, 5092, 5095, 5106, 5181, 5386, 5558, 5692, 5810
t.-ğan (quş tıw-) 167
t.-ğan yer vatan, yurt 1496
t.-ğanda 3593, 4123, 4371, 4375
t.-ğanda (şärä tıw-) 5485
t.-ğanğa 5150, 5184
t.-ğanı 4350
t.-ha 4090
t.-ham (tıwma tıw-) 4258
t.-hañ 5196
t.-ıp 378, 1363, 3527, 5300
t.-ır 332, 334, 2137, 3064, 3073

- t.-mağas** 2993
t.-manı 5488
t.-maştan 112
t.-zım 1173 2. Güneş, Ay ve yıldızlar için görünmek, ortaya çıkmak
t.-a (könö tıw-) 4119
3. meydana gelmek, ortaya çıkmak
t.-ır (moñ tıw-) 4109
tıwar davar, küçük baş hayvan
t.+ı (mal tıwar) 4896
t.+zı (mal tıwar) 3455
tıwasa torunun kız torunu
t.+m 1193
tıwma piç, zinadan doğan çocuk
t. 3969, 4140
t.+bala piç 856, 1211, 1742, 3393
t.+bul- piç olmak 3962, 3964
t.+m 3073
t.+tıw- piç olarak doğmak 4258
tıwzır- doğurtmak, doğma işini yaptırmak
t.-ğan (şathq tıwzır-) 3751
t.-ğan (tarqawlıq tıwzır-) 3262
tıy- yasaklamak, men etmek
t.-mağan 4175
t.-manı 3020
tıyıl- yasaklanmak
t.-ğan 3252
ti (-ğan/-gän, -qan/-kän ekleriyle birlikte; -ğan, ti; -gän, ti; -qan, ti; -kän, ti şeklinde belirsiz geçmiş zamanın rivayetini yapar; -mişmiş, -mişmiş, -muşmuş, -müşmüş)
t. 416, 430, 434, 443, 445, 448, 731, 958, 966, 970, 982, 985, 991, 1049, 1052, 1059, 1070, 1079, 1117, 1126, 1270, 1299, 1316, 1318, 1388, 1391, 1399, 1401, 1404, 1410, 1426, 1442, 1449, 1478, 1480, 1501, 1512, 1514, 1519, 1618, 1649, 1652, 1653, 1670, 1686, 1723, 1726, 1741, 1749, 1787, 1804, 1813, 1833, 1840, 1845, 1850, 1869, 1942, 1945, 1953, 1977, 1977, 1979, 1983, 2001, 2007, 2338, 2454, 2455, 2457, 2590, 2926, 2948, 2948, 3134, 3136, 3140, 3159, 3178, 3182, 3188, 3193, 3203, 3223, 3229, 3390, 3394, 3398, 3404, 3408, 3412, 3419, 3423, 3435, 3540, 3544, 3546, 3585, 3592, 3600, 3663, 3671, 3680, 3685, 3691, 3715, 3717, 3720, 3729, 3736, 3747, 3826, 3828, 3832, 3837, 3839, 3846, 3851, 3855, 3859, 3882, 3884, 3885, 3886, 3888, 3917, 3918, 3924, 3928, 4048, 4051, 4222, 4289, 4293, 4305, 4308, 4525, 4526, 4530, 4548, 4844, 4845, 4882, 4883, 4884, 4932, 4934, 4943, 4947, 4951, 4957, 4961, 5126, 5160, 5225, 5227, 5230, 5232, 5234, 5237, 5243, 5250, 5407, 5411, 5418, 5419, 5525, 5528, 5530, 5534, 5538, 5552, 5685, 5686, 5688, 5692, 5694, 5755, 5759, 5760, 5762, 5765, 5772, 5777, 5789, 5794
ti- demek, söylemek
t. 57, 58, 60, 62, 97, 266, 268, 270, 310, 312, 444, 730, 926, 929, 935
t.-gän 2, 56, 72, 75, 83, 86, 242, 270, 377, 494, 603, 650, 676, 772, 791, 945, 1011, 1136, 1245, 1270, 1373, 1377, 1499, 1500, 1529, 1686, 1718, 1800, 1928, 1977, 2231, 2232, 2233, 2234, 2278, 2315, 2571, 2578, 2590, 2811, 2929, 3005, 3064, 3067, 3068, 3074, 3078, 3215, 3326, 3449, 3555, 3788, 3808, 3819, 3831, 3902, 3960, 4051, 4110, 4112, 4114, 4171, 4185, 4248, 4253, 4318, 4442, 4448, 4460, 4495, 4522, 4585, 4723, 4740, 4945, 5085, 5208, 5210, 5301, 5302, 5303, 5308, 5405, 5465, 5473, 5484, 5807, 5810
t.-gändä 1365, 1415, 1591, 1602, 4497, 5217
t.-gändär 3964, 5521
t.-gändäy 1448, 2951, 4819, 4823
t.-gände 4116, 4314, 4316
t.-gändeñ 2214, 4118, 4120
t.-gäne 1456, 1938, 1940, 2155
t.-gänem 2316, 4799
t.-gänen 3939

t.-gäneñ 5609
t.-gänsä (üz tigänsä eş it-) 7
t.-gäs 442, 2130, 2134, 2607, 2948
t.-gäynem 2939
t.-gen 162
t.-hä 1589, 2607, 2903
t.-hälär 1999
t.-häm 3953, 3986
t.-häñ 2393
t.-heñme 642, 644, 649, 654
t.-mägän 287, 857, 859, 4720
t.-mägen 306
t.-mäy 2933, 5752
t.-men 1310, 2016, 2017
t.-ne 3025, 3026, 3027, 3041
t.-nem 1958
t.-p 101, 206, 208, 270, 314, 315, 365, 366, 396, 544, 714, 766, 779, 1106, 1191, 1192, 1193, 1200, 1204, 1270, 1293, 1299, 1300, 1379, 1390, 1426, 1453, 1463, 1465, 1467, 1479, 1521, 1548, 1558, 1605, 1682, 1695, 1700, 1713, 1735, 1747, 1787, 1817, 1908, 1918, 1962, 1975, 2005, 2007, 2007, 2114, 2247, 2364, 2373, 2374, 2430, 2447, 2453, 2607, 2632, 2678, 2754, 2762, 2791, 2812, 2813, 2824, 2948, 3099, 3148, 3149, 3150, 3151, 3152, 3154, 3218, 3237, 3390, 3393, 3402, 3470, 3477, 3483, 3486, 3500, 3529, 3536, 3577, 3587, 3610, 3611, 3613, 3637, 3678, 3684, 3711, 3815, 3858, 3918, 3923, 3948, 3971, 4000, 4017, 4062, 4117, 4166, 4178, 4224, 4233, 4275, 4277, 4302, 4306, 4320, 4322, 4389, 4409, 4469, 4470, 4480, 4509, 4516, 4569, 4623, 4626, 4658, 4785, 4789, 4799, 4800, 4802, 4850, 4888, 4919, 4921, 4926, 5049, 5157, 5172, 5304, 5338, 5360, 5362, 5367, 5369, 5386, 5416, 5446, 5447, 5449, 5503, 5503, 5504, 5516, 5518, 5589, 5632, 5662, 5673, 5682, 5750
t.-r 3707, 3708, 4485, 4487, 4489, 4491, 4494, 4496, 4499, 5669

t.-yäyem 5379, 5381
t.-yegez 2326, 2328
t.-yem 152, 196
t.-yep 78, 171, 606, 731, 1023, 1132, 1370, 1399, 1442, 1614, 1626, 1652, 1741, 2100, 2361, 2446, 2628, 2971, 3155, 3158, 3289, 3362, 3435, 3440, 3546, 3710, 3859, 3881, 3888, 3941, 4008, 4024, 4115, 4438, 5160, 5181, 5224, 5504
t.-yermen 2801
t.-yerzäy 372
t.-ygän 2841
t.-ygänemä 2793, 2798
t.-ymen 2801

tibär- tepmek, tekmelemek

t.-gän 5099

tibenge üzenginin eyere bağlandığı yerden aşağı doğru sarkıtılan, mahmuz veya üzenginin ahayvanın kaburgasını yaralamamasına yarayan deri örtü, tapingi

t.+hen 277, 534, 633

t.+hen tirlät- çok yol gitmek 296

t.+ndä 1878

tik boş, yararsız

t. 1221, 2883, 3129, 3500

t.+qal- boşa gitmek 2368

t.+yat- boş oturmak 3253

tikhez soysuz, soylu olmayan

t. 319

tilber eli çabuk, hızlı

t. 2699

tile- dilemek

t.-p yat- 4987

tilet- diletmek

t.-kän 2199

tilmer- dilenmek, yalvarmak

t.-ep 4068, 5204, 5358

timä olağan olmayan

t. 878

timer demir

t. 271, 290, 511, 529, 588, 920, 1715, 2282, 2556, 4621

t.+e 4274

t.+eñ 3559

Timer Qazıq Demirkazık, Kutup yıldızı

t. 5170

t.+tay 5393

timer qazıq yondoço → **Timer Qazıq**
t. 4319
timer kük demirkır, at donu
t. 2509, 2538
tintäk tembel, gevşek
t.+bul- 4441
tiñ denk, eşit
t. 910, 3461, 3966
t.+dermen 2579
tip- tepmek, dışlamak
t. 3797, 5258
t.-ärhäh (tibärhäh) 4113
t.-er (tiber) 5082
t.-hä 920, 1005, 3997
t.-kän 1725
t.-kän (bilge tip-) 238
t.käs 4994
t.-mägän 284, 303
tiphän dağ, ırmak boylarındaki biraz yüksekçe düz ve açık yer, kıran
t. 831, 1324, 4586
t.+dä 374, 4577, 5537
t.+e 240
t.+en 2061
t.+inä 1222
tipter- teptirmek, tekmeletmek
t.-mäs 550
tir ter, insan ve hayvanların vücudundan çıkan salgı
t. 1878, 2136
t.+en 5453
t.+eñ 3038, 5198
t.+gä sum- 1877
tirä etraf, yan, yöre
t.+he 2910
t.+läy 1139, 1751
t.+yağın her yanı 1977
t.+yaqher yan 822, 1436, 1807, 1821, 2122, 2895, 3395
tiräk direk
t.+men 2586, 2807
tirbän- kımıldamak, debelenmek
t.-irgä 4127
tirbät- kımıldatmak, debelendirmek
t.-kän 5450
tire diri, canlı
t.+gä 3053
t.+henän 797
tireş ters, geri, aksi
t. 4072

tirlät- terletmek
t.-ep 277, 534, 608, 633, 655, 678, 1254
t.-ep (tibenge tirlät-) 296
tirmä çadır
t. 4955, 5298
t.+gä 429, 1770
t.+nän 432, 442, 5324
tirt- sütün taşması
t.-äp yat- 621
tiş- deşmek, oymak
t.-ermen 2597, 2831
tiyeş- konuşmak, söyleşmek
t.-ep 701, 3918, 4387, 5566
tiyewse konuşan, söyleyen
t. 1464
tiz <Far. tez, çabuk
t. 3670, 4467
tizlek çabukluk [<Far. tez+ T. +lek]
t.+tä 4035
toqan- alevlenmek, tutuşmak
t.-ğan 2336
toqom <Far. tohum, nesil, kan
t.+dan 2009
t.+o 329, 330, 500, 2685, 3295
t.+omdan 3083
t.+on 3305, 5383
t.+oñ 1002
t.+oñdan 3031
tol dul, eşi ölmüş kadın veya erkek
t.+it- 1905, 4735
t.+qal- 5495
t.+qıl- 3015
tolom dolu, tam, eksiksiz
t.+dan 2879
tolpar tulpar, çok iyi, hızlı at, argımak; efsanevi kanatlı at
t. 458, 2685, 5069, 5436
t.+ (aqbuz tolpar) 4265
t.+ (buz tolpar) 1988
t.+ğa (buz tolpar) 1997, 2414, 4941
t.+ın 834
t.+zay 4718
tolparlıq tulparlık, çok hızlı olmak (at için)
t.+qa 2694
toman duman, sis
t. 4338
t.+baş- duman basmak 4086

- tomboyoq** nilüfer çiçeği
t.+tay 213
- tondor-** süzdürmek
t.-op 5061
- tonyora-** yorgun, kapalı (göz için)
t.-ğan 166
t.-p 4340, 4359
- top toyoq** ıpissız
t. 2910
- tor-** 1. ayağa kalkmak, ayakta durmak
t.-a 3931
t.-a halıp kit- bırakıp gitmek 2115
t.-ğan 658, 826, 966, 970, 1570, 2868, 4838, 5633
t.-ğanda 1977
t.-ğandıñ 716
t.-ğanın 873
t.-hana 2722
t.-op 1352, 1987, 2025, 3494, 5425, 5544, 5695
t.-op qal- kalkıp durmak 1262, 3159, 4352, 5518
t.-op quzğal- kalkıp atılmak 2092
t.-or 4158, 5519
2. durmak, duraklamak
t.-ahıñ 1154
t.-ayım 5377
t.-ğan 1074, 1520, 3280, 4706, 5024, 5108
t.-ğanda 4771, 5385
t.-ğas 3376, 3527
t.-ha (saqlı tor-) 1806
t.-may 5409
t.-op 1274, 3244, 4712
t.-op qal- 254, 1430
t.-orğa (hüzendä tor-) 730
t.-orzay (qarşı tor-) 1158
3. hazırlanmak, karar vermek
t.-ğan 158
t.-ğanda 2824
4. yaşamak, bir yerde yaşıyor olmak
t.-ğan 1770
t.-ğan (bayman tor-) 955
5. (-a/-ä, -p zarf fiil ve -may/-mäy eklerini almış fillerle birlikte süreklilik bildiren yardımcı fiil)
t. (qasıp tor-) 3705
t.-a (kilep tor-) 3387
t.-a (yatıp tor-) 3116
- t.-ğan (ala tor-) 4878
t.-ğan (andıp tor-) 3228
t.-ğan (andıp tor-) 3716
t.-ğan (äytä tor-) 659, 3894
t.-ğan (başıp tor-) 1471
t.-ğan (birä tor-) 1918, 4875
t.-ğan (birmäy tor-) 1468
t.-ğan (haqlap tor-) 1840
t.-ğan (horaşıp tor-) 1787
t.-ğan (horay tor-) 1525
t.-ğan (höyläp tor-) 2612, 3446
t.-ğan (huqramp tor-) 3390
t.-ğan (kürep tor-) 4845
t.-ğan (kürmäy tor-) 2218
t.-ğan (möldöräp tor-) 1235
t.-ğan (qarap tor-) 4765, 4780
t.-ğan (qayta tor-) 4607
t.-ğan (qolağını qaysılap tor-) 3234
t.-ğan (quya tor-) 4871
t.-ğan (sığıp tor-) 3188
t.-ğan (şaltırap tor-) 164
t.-ğan (şawlap tor-) 916
t.-ğan (tıñlap tor-) 2629
t.-ğan (uyılap tor-) 269
t.-ğan (ülmäy tor-) 3018, 4537
t.-ğanda (ay hıw kürmäy tor-) 5342
t.-ğanda (eyärläp tor-) 336
t.-ğanda (höyläp tor-) 1918, 5398
t.-ğanda (qañgırıp tor-) 5388
t.-ğanda (şawlap olop tor-) 5349
t.-ğanda (yaw asırğa tor-) 4218
t.-ğanda (yawıp tor-) 5345
t.-ğanın (attan töşöp tor-) 2437
t.-ğanın (qubıp tor-) 1140
t.-ğas (bara tor-) 2899, 2948
t.-ğas (uynap tor-) 3780
t.-ha (illap tor-) 5751
t.-hañ (uyılap tor-) 3988
t.-hana (balqıp tor-) 4059
t.-hañısı (quyıp tor-) 3651
t.-hañısı (taşlap tor-) 3649
t.-mamın (hatıp tor-) 2763
t.-mamın (horap tor-) 2755
t.-mayınsa (horaşıp tor-) 2948
t.-maysa (qarap tor-) 2889
t.-mağan (hanap tor-) 889
t.-mağan (nıqşıp tor-) 2429
t.-mağan (qul qawşırıp tor-) 263

- t.-mağan (uylap tor-)** 289
t.-mağan (uylap tor-) 2914, 3174
t.-op (ırgıp tor-) 5636
t.-op (küzlöp tor-) 1653
6. (isimlerle birlikte deyim yapan yardımcı fiil)
t.-ğan (äzer tor-) 3987
t.-ğan (batır tor-) 4483
t.-ğan (hawza tor-) 5101
t.-ğan (haw tor-) 3105
t.-ğan (hıq tor-) 2615
t.-op (yetem tor-) 5746
torqa tolga, madeni savaş başlığı
t. 2774, 3189, 3597
t.+hın 3092, 3187
torqalı tolqalı
t. 4496
torlaq yurt, mesken
t.+ı (torlağı) 5025
t.+ın (torlağın) 4979, 5795
t.+ına (torlağına) 1813, 3816
t.+qıl- mesken kılmak 2062
tormoş hayat, yaşam, ömür
t.+kür- 3298
toromtay torumtay, şahinler ailesine mensup, uzun sivri kanatlı, kısa kuyruklu, kırçıl sırtlı, kızıl boyunlu, kemiriciler ve böceklerle beslenen ufak yırtıcı kuş
t. 304
t.+zay 5081
torow ayağa kalkmak
t.+ı (başıp tor-) 3125
toşqa- savurmak, saldırmak
t.-ham 728
t.-p 683, 1188
t.-p at- savurup atmak 1391, 1399
t.-r 1151
toşqat- savurtmak, saldırtmak
t.-ip 4073
t.-qan 1374
tot- 1. tutmak, eline almak, yakalamak
t.-a barıwsı alıp gidici 2354
t.-a bel- tutabilmek 4055
t.-a hal- tutmak 739
t.-ha 3086
t.-qan 445, 4072, 4084, 4848, 4852
t.-qan 1208
t.-qandı 3122
t.-mamın 2751
t.-may 575
t.-may 1853
t.-mağan 578
t.-mağanğa 3069
t.-maştay 911
t.-op (il tot-) 2012
t.-op (qulña tot-) 356
t.-op (ser tot-) 1061
t.-op 516, 1287, 2173
t.-op 2030, 2391, 2966, 3106, 3135, 3316, 3347, 3598, 3678, 3815, 3899, 4633, 5426
t.-op al 4061
t.-op al- 3717
t.-op bir- 4834
t.-or (hazaq tot-) 693
t.-or 2993, 4255, 5587
t.-orğa 1817, 3757
t.-orzay 876, 4867
t.-orzay 1159
t.-säle 2040
t.-to 2997, 3949
2. (isimlerle birlikte deyim yapan yardımcı fiil)
t.-a (asaw tot-) 3556
t.-ha (ser tot-) 1666
t.-qan (dan tot-) 1395, 2037
t.-qan (ırw tot-) 2065
t.-qan (ser tot-) 898
t.-qanda (ırw tot-) 2318
t.-op 5317
t.-op (al tot-) 5241
t.-op (aşaw tot-) 5252
t.-op (şıbağa tot-) 1276
t.-or (awızı man qoş tot-) 507
t.-orloq (il tot-) 2319
t.-tom 4148
t.-tom (yul tot-) 3318
t.-qan (yul tot-) 4942
t.-op (mäñge tot-) 4813
t.-tom (şat tot-) 4005
3. bırakmak, kaldırmak, terketmek
t.-maysa 3422
total- tutmak, tutabilmek [<tot-a+al-]
t.-may 1824
totam tutam, yumruk boyu
t. 2173
totaş birlikte, beraber, topluca
t. 2443

- totaş-** tutunmak, yapışmak
t.-qan 2585
- totqon** tutuklu, mahpus
t.+yat- hapis yatmak 4081
- total-** tulumak, yakalanmak
t.-do 3694
- toton-** tutunmak, dayanmak, güvenmek
t.-op 1838
- totowsı** tutucu, tutan
t.+niñ 1387
- tottor-** tutturmak, eline aldirmek
t.-op 1350
t.-zo 1178
- toyaq** toynak, at, sığır gibi hayvanları iri, sert tırnakları
t. 809, 2273, 2711
t.+ı (toyağı) 4717
- toyaqlı** toynaklı
t. 2501
- toyğon** şahingiller ailesine mensup, akçıl iri yırtıcı kuş
t.+om 2090
- toyoq** nehrin yavaş aktığı, derin ve dibi bataklık olan geçit vermez yeri
t.+ (top toyoq) 2910
- toz** tuz, kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullanılan billursu madde
t.+on (ikmāk toz) 3726
t.+ona 4618
- töbä-** bir yere veya şeye doğru hiç sapmadan, dosdoğru yönelmek
t.-p 679, 1082, 1441, 3318, 3319, 4507
- tökör-** tükürmek
t.-gäneñ 3037
- tölä-** ödemek, ücretini ödemek
t.-gez 1293
- tölkö** tilki, köpekgillerden, uzunluğu 90 cm, kuyruğu 30 cm kadar, ırklarına göre çeşitli renklerde olan, ağız ve burnu uzun, sivri, kümes hayvanlarına zarar veren kürkü beğenilen bir memeli türü
t.+hö 229, 1228
t.+hön 1215
- tön** gece
- t. 394, 413, 450, 532, 533, 632, 1829, 2894, 3264, 3590, 3657, 3936, 3955, 4883, 4959, 5448
t.+dä 278, 297, 1285, 2050, 2843, 5184, 5278
t.+dän 4119
t.+därzä 369
t.+döñ 5166
t.+gä 4563
t.+kön gece gündüz 1835, 5641
t.+ (kön tön) 4330
t.+ö (könö tönö) 707
t.+ön 5455, 5723
t.+öñdä 2934
t.+yet- gece olmak 1761
- tönyör-** kararmak(göz için)
t.-öp 1885
- töñäş** danışma, fikir sorma
t.+ (käñäş töñäş it-) 1607, 4760
t.+ (käñäş töñäş iteş-) 686
- töñöl-** caymak, vazgeçmek
t.-gän 3799
t.+önän 3186
t.+ön bel- 1489
t.+öndä 1755
- töp** dip, kök, asıl
t. 5411
t.+kä 1839
t.+ö (töbö) 3664
t.+ön (töbön) 3510, 4186, 4381, 4443, 4545, 4608
t.+önä (töböñä) 5590, 5625
t.+öndä (töböñdä) 2012
- töphän** ağaç kökü, kütük
t.+än 495
t.+e 579
t.+eñ 571
- töpsö-** aslını öğrenmeye çalışmak
t.-p 1787, 5700
t.-p bel- 1494
t.-p horaş- 2974
t.-p inäl- 3515
- törlö** türlü, çeşitli
t. 1520, 1792, 1843, 1863, 2449, 3430, 3485, 3679, 4308
- törlösä** türlüce, türlü türlü
t. 1844
t. 4953
- tört-** dürtmek
t.-kän (moron tört-) 4990

t.-ör (moron tört-) 3966, 5043
töş renk, tür
t. 3131, 3142
t.+ö 3130, 3145, 4128
t.+ö başı kılık kıyafeti 1454
t.+ön 1444, 1457
t.+tä 4640
t.+täge 4694
t.+yözö rengi yüzü 1539
töslö renkli
t. 4059, 4940
t.+ (bal töslö bul-) 2098
töş düy, rüya
t. 1581, 1595, 1735, 1871, 1886,
1888, 2252
t.+it- düş süsü vermek 1549
t.+kür- düş görmek 1552, 3344,
3345, 3355
t.+ö 1580
t.+ömdö 1872
t.+ön 5635
t.+önä 5607
t.+öndä 5632
t.+önö 1621
t.+öñ 1579
t.+öñdö 1612
t.+tö 1623, 1625
t.+tö yura- düşü yormak, rüyayı
tabir etmek 3362
töş- 1. inmek, olduğu yerden daha aşağı
bir yere gelmek
t. 3863
t.-hä 43, 2282, 3107, 4108
t.-kän 160, 182, 444, 2145, 2913,
3514, 4222, 5794
t.-kän (şılıp töş-) 5131
t.-kändä 5335
t.-kändäy 5749
t.-känse 3184
t.-käs 3165
t.-mäş 441
t.-mäy 250, 533, 632, 1150
t.-mögän 435
t.-öp 1214, 1829, 1839
t.-öp (attan töş-) 3846
t.-öp (attan töşöp tor-) 2437
2. (isim ve -p zarf fiil eki almış
füllerle birlikte deyim yapan
yardımcı fil)
t.-kän (barıp töş-) 1286

t.-kän (qayıp töş-) 1977
t.-kän (uy töş-) 1709
t.-mäy (halqın töş-) 2519
t.-öp (sarğa töş-) 3897
t.-tö (hıgılıp töş-) 1487
töşön- düşünmek
t.-gän 5076
t.-gäs 3631, 4382
töşör- indirmek
t.-öp 1014
töy- düğülemek
t.-gän (bilge töy-) 933, 4982
t.-zöm (bilge töy-) 5029
töyäk yurt, vatan, mesken
t.+bul- mesken olmak 114, 149,
767, 812, 840
t.+e (töyäge) 5071, 5221
t.+e (töyäge) bul- 4625
t.+en (töyägen) 4424, 4708, 5153
t.+it- mesken etmek 4572, 4947,
4980
t.+yaha- yurt edinmek 5144
töymä düğme
t. 2469, 2655, 2657
töymäle düğmeli
t. 1085
töynä- düğülemek, birleştirmek
t.-gän (hüz töynä-) 4387
t.-mä 2820
t.-p 731
töyön düğüm
t. 179
töz- düzmek, kurmak, yapmak
t.-örhöñ (qışlaq töz-) 5734
tözät- yapmak, imal etmek
t.-te (uq tözät-) 5179
tubar- zahmet çekmek, didinmek
t.-ıp 5050
tubılğı tavılga
t. 3559
tubırlat- yuvarlatmak
t.-ıp 2832
tufan <Ar. tufan, çok büyük fırtına
t.+day 828
tuğay su boyundaki ağaçlık arasındaki
açıklık alan
t. 2508, 4695
t.+buyla- çok gezmek 1416
t.+ı 4636
t.+ımdı 3873

T.C. FÖRSEKÖBRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

t.+ın 4657
t.+za 2063
tuğazaq kaz, yaban kazı
t. 1325
t.+qa 1328
t.+tı 1381
tuğız dokuz, sekizden sonraki sayı
t. 379, 947, 5196, 5364, 5445
tuqhañla- doksən kere, doksən kez
t.-p 5044
tuqlıq tokluk, bereket
t. 3399
tuqmal- dayak yemek
t.-ğan 423
tuqra- durmak, duraklamak
t.-may 476
tuqta- durmak, duraklamak
t.-ğan 2874
t.-ğas 5228
t.-maş 3329
t.-may 4904
t.-m 2151
t.-nim 1198
t.-p 731, 3166, 5763
tuqtal- durmak, gitmemek
t.-ip (uyza tuqtal-) 1800
tuqtat- durdurmak
t.-ip 3434, 4312
t.-qan 1270, 2859
t.-qan (şart tuktat-) 2442
tul- dolmak
t.-ğan 451, 4261
t.-ha 38
t.-ip 4595
tula-
t.-ğan 4696
tulaq
t.+qa (tay tulaqqa qal-) 40
t.+ (tay tulaq) 459
tulı dolu, dolmuş
t. 1240
tuhlan- dolunmak, dolgunlaşmak
t.-ır 4332
tulıw dolmak işi
t.-ıw 1629
tulqındır- dalgalandırmak; coşturmak
t.-ip 625
tultır- doldurmak
t.-am 4509
t.-ğan 4695

t.-ip 131, 4280
t.-ip (aldır aldır tultır-) 5238
tultır- doldurtmak
t.-ip 5033
tun giysi, giyecek; kaftan
t. 313, 575, 797, 1066, 2470, 2540, 2556, 2680, 5336, 5435
t.+dar 1086
t.+ğa 2653
t.+ı 1066
t.+ın (qamqa tun) 462
t.+ (qıptır tun) 463
tuna- doğramak, lime lime etmek
t.-ğan 5779
tup mermi, tüfek mermesi (top)
t. 118
tupla- toplamak, toparlamak,
t.-ğan 2850
t.-ğan (küñelen tupla-) 2433
t.-mıq 4906
t.-nim 3553
t.-p 341, 565, 978, 1054, 2007, 2773, 5524
t.-p (üzenä tupla-) 136
t.-rğa 731, 738, 4219
t.-rzay 1157
tuplan- toplanmak, toparlanmak
t.-ip 872
tuplat- toplatmak
t.-qan 2020
tupraq toprak
t.+ınan (tuprağınan) 883
tura doğru, tarafa
t. 683, 4475
t.+qaray doğruca, dostoğru 1771
t.+la 3511
tura- doğramak
t.-ğan (boton botsa tura-) 5783
t.-p 1907, 5113
turaqla- doğramak, kıymak
t.-ğan 5575
turğay toygar, tarla kuşu
t. 5082
turhıq kapkacak
t.+tıñ (haba turhıq) 5508
turı doğru, doğruca
t. 483, 1296
turıq cılız
t.+ (arıq turıq) 2673
turıq- durmak, yavaşlamak

- t.-qan** 3781
turıla- hedef almak, yönelmek
t.-p 3852
tustaq büyük kase, tas
t.+qa 1918
t.+tarzı 1918
tut pas, leke
t. 5626
tuwğan aynı babanın çocukları, kardeş
t.-1273, 4797
tuy toy, şölen, ziyafet, düğün, eğlence
t. 730, 986, 1039, 1619, 1969,
1976, 1986, 4241, 4401
t.+ğa 1977, 2822
t.+ımdı 5378
t.+ın 3977
t.+ında 798
t.+ıñ 5312, 5379
t.+qor- şölen kurmak 5237
t.+yaha- şölen yapmak 3274,
3929, 5326
t.+yahamaq şölen yapmak 3924
t.+yıy- düğün çağırmaq 1618
t.+za 1653, 4590
t.+zan 5513
tuy- doymak
t.-mağan 2089
t.-mahın (aşqa tuy-) 3029
t.-maş 3696
t.-maş (hüzzen tuy-) 3778
tuyın- doyunmak, yemek yemek
t.-ğan 814
tuyla- düğün yapmak
t.-rzay 2821
tuyzır- doyurmak, yedirip içirmek
t.-ğan 805, 5454
t.-ip 1852
tuz- yok olmak, dağılmak
t.-may 3105
tuzbaş yılan tepesinde sapsarı iki tane
beneği olan, kapkara renkli
zehirsiz yılan
t.+ 2702
tuzış- bulanmak
t.-ip (hırzay qanğa tuzış-) 117
tuzzır- yok etmek
t.-ip 460
tübä tepe, üst
t.+gä 5765
tübänlä- aşağı inmek, alçalmak
- t.-p** 3176
tügel değil
t. 257, 613, 910, 912, 919, 924,
1006, 1008, 1010, 3082, 3130,
3132, 3397, 4562, 4598, 4800,
4894
t.+me 1535, 1537, 4575, 4627
t.+men 1207, 1209, 1211
tük- dökmek, akıtmak
t.+ep (tügep) 5343
t.-ermen (tügermen) 2600
t.-kän 929
t.-mesheñ 719
tükter- döktürmek
t.-gän 471, 5556
tül döl, tohum, nesil
t. 820
t.+en yäy- 5041
t.+yäy- 4656
tülä- ödemek
t.-hä 1309
t.-mäškä 1314
t.-mäy (qalım mazar tülä-) 1965
t.-mäy (yahaq tülä-) 19
t.-r (qon tülä-) 1356
t.-rgä 1299, 1317
t.-ybez 1298
tülät- ödetmek
t.-mäy (qalım mazar tülät-) 1532
tüläw ödeme
t. 1288
t.+gä 1289
t.+zän 1294
t.+zän (yahaq tüläw) 2626
tüllä- üremek, döl yaymak
t.-gän 216, 794, 1092
tüllät- üretmek, döl yaydırmak
t.-ep 457
tüp kıvrık, kıvrılmış
t.+tüp bul- tostop olmak 364, 364
tür tör, baş köşe
t.+enä 2564, 2792
t.+endä 316
t.+eñä 2292
t.+gä uzzır- 1958
türk- sürü haline gelmek
t.-en kit- 761
tüş döş, göğüs, bağır
t. 2294, 2698, 5259
t.+astına al- 2565

t.+emä 3350
t.+en 3350
t.+en başın 1123
t.+im 4493
t.+kir- 361
t.+yäyzer- 668
tüşäk döşek, yatak
t. 181, 317, 372, 5362, 5442
t.+eñde (tüşägeñde) 4161
t.+hal- 2292, 2564, 2792
t.+yäy- 2356
tüşelderek palan, kaşsız, enli, yayvan ve yumuşak eyer
t. 2716
tütä- kestirme, kısa yol
t.-nän 1418
tüz- dayanmak, tahammül etmek
t.-mägän 1671
t.-mägän 974, 999, 3459, 4311
t.-mäy 5408
t.-mäy (yöräge tüz-) 5422
t.-mäyensä 3490
tüzäl- dayanabilmek [tüz-ä+al-]
t.-mäy 1486, 5138
tüzgäk tomruk
t. 579

U

uba öbek, küçük yığın, tümsek
u. 4618, 4618
ubır obur
u. 2929
uf uf, of, canın yanması veya kötü bir durumla karşılaşıldığında söylenen tabiat taklidi söz
u.+ti- oflamak, uflamak 5752
uğa ul zamirinin yönelme hali
u. 19, 116, 487, 503, 1856, 2248, 2783, 3007, 3501, 3530, 3661, 3791, 4535
uğan yaratıcı, Tanrı, Allah
u. 365
uxıdat- sıkıntı vermek, oflatmak
u.-ip 5493
ujar muhtaç
u.+bul- muhtaç olmak 1603
u.+ın 1866
u.+ıñ 1590

uq ok, yayla atılan, yelek denilen tüyleri olan savaş gereci
u. 119, 289, 866, 1205, 1801, 1991, 2173, 4055, 4098, 4373, 5085, 5165, 5533, 5569, 5645
u.+at- ok atmak 4093, 4712
u.+hazaq ok sadak 1013, 3473
u.+ı (uğı) 5351
u.+ım (uğım) 5206
u.+ım (uğım) at- 4750
u.+ın (uğın) 1328, 2036, 5482
u.+ın (uğıñ) 1367, 2077
u.+ıñ (uğıñ) 2937
u.+ıñdı (uğıñdı) 2604, 2840
u.+tay 4035
u.+tözät- ok yapmak 5179
uqalı sırma işlemeli
u. 1084
uqı- 1. okumak, kitap okumak
u.-ğan 3062
u.-ğas 3050
u.-p 3097
 2. söylemek, ezbere okumak
u.-r (namaz uqı-) 1643
u.-yhuñ (namaz uqı-) 1568
uqtal- atılmak, hedefe doğru sertçe atılmak
u.-dı (kilep uqtal-) 1433
u.-ğan 979, 2247, 4030
u.-ha 2264
u.-ip 365, 540, 871, 891, 3742
uqtan atış ok atma yarışı
u. 1520
uqtat- harekete geçirmek, saldırtmak
u.-qan 5052
ul 1. oğul, erkek çocuk
u. 192, 314, 338, 344, 486, 712, 712, 713, 852, 853, 856, 1294, 1329, 1421, 1495, 1872, 1889, 1930, 1963, 1966, 2007, 2243
u. 1705
u. 4723, 5089, 5090, 5091, 5447, 5810
u.+darı 996
u.+darı 5145, 5576
u.+ı (qotlo ulı izewkäy) 647
u.+ı 247, 1528, 1693, 2177, 3486, 4204, 5124, 5582, 5587, 5689, 5808
u.+ım 5554, 5657, 5708

- u.+ın** 947
u.+ına 1524, 1752, 3367, 5550
u.+ınan 4721, 5655, 5809
u.+ınday 906
u.+ınıñ 380
u.+ıñ 3610, 3643, 3651, 5404
u.+ıña 3952
- ul II. o, tekil üçüncü kişi zamiri**
u. 980, 1511, 2235, 2238, 2242, 2251, 2254, 2256, 2266, 2269, 2271, 2276, 2280, 2283, 2285, 2286, 2291, 2292, 2294, 2296, 2298, 2299, 2300, 2303, 2355, 2356, 2358, 2369, 2389, 2396, 2419, 2421, 2423, 2424, 2427, 2560, 2618, 2622, 2769, 2813, 2852, 2855, 3009, 3086, 3088, 3091, 3094, 3096, 3246, 3352, 3499, 3573, 3576, 3640, 3641, 3695, 3696, 3699, 3703, 3705, 4187, 4320, 4444, 4494, 4803, 4804, 4888, 5407, 5505, 5514, 5615, 5617, 5619, 5626, 5631, 5703, 5812
- uğa** ul zamirinin yönelme hali
u. 1350, 1449, 1588
- ul'ya** <moğ. olca, ganimet
u.+it- ganimet etmek, talan etmek
u. 2558
- ulaq** pınar, bulak
u.+tan 4671
- ular** ul zamirinin çokluk şekli, onlar
 [<ul-lar]
u. 1918, 2347, 4654, 4661, 4673
u.+zan **u.** 4269
u.+zıñ 4914, 4915
- ulay** öyle, öylece
u. 1920, 1968
- unan** ul zamirinin vasıta hali, onunla
u. 1335
- unı** ul zamirin tamlama hali, onu
u. 1630
- ultır-** 1. oturmak, vücudun belden yukarısı dik olarak, ağırlığı kaba etlere vermek suretiyle yerleşmek
u.-ğan 1299, 1543, 1918, 3201, 4025, 4861, 5636
u.-ğandar 1790
u.-ğanında (höyläp ultır-) 1950
u.-ğas 4049
- u.-ıp** 2915, 4714, 4809, 5110, 5602
u.-ıp qal- oturup kalakalmak 2912
u.-zım 1556
 2. yaşamak, ömür sürmek
u.-ğan 583
u.-ıp 1896
 3. yerleşmek, birikmek
u.-ğan (qan ultır-) 3907
- ultırt-** oturtmak
u.-ıp 351, 1091, 1918, 1933, 3012, 4968
u.-qan 3162, 3982
u.-tı 3000
- umarta** petek, kovan
u. 1187
- umırzaya** ilk baharda açan, sarı bir kır çiçeği
u. 816
- un on, dokuzdan sonraki sayı**
u. 42, 209, 415, 4141, 4781, 4847, 5704
- un altı on altı, on beşten sonraki sayı**
u.+ğa 4153
- un ber on bir, ondan sonraki sayı**
u. 4143
- un biş on beş, on dörtten sonraki sayı**
u. 4151
- un dürt on dört, on üçten sonraki sayı**
u. 4149
u.+mıqı (unıqı) 1459
u.+nıñ (unıñ) 1422, 1492, 1729
- un ike on iki, on birden sonraki sayı**
u. 2173, 4698, 4715
u.+gä 4145
- un meñ on bin, tümen**
u. 2050, 3553
- un ös on üç, on ikiden sonraki sayı**
u. 4147
- un yete on yedi, on altıdan sonraki sayı**
u.+gä 4155
- unan** ul zamirinin ayrılma hali, ondan
u. 378, 2182, 2184, 3077, 4045, 4050, 4170
- unda** ul zamirin bulunma hali, onda
u. 10, 1074, 1922, 3100
u.+handa 1220, 4584, 4603
- unday** onun gibi
u. 4388, 4891
- unı**

- u.** 737, 1114, 1168, 1246, 1251, 1270, 1798, 1901, 1902, 1970, 2168, 2179, 2181, 2183, 2185, 2204, 2208, 2354, 2416, 2471, 2541, 2607, 3015, 3278, 3495, 3502, 4103, 4111, 4113, 4115, 4117, 4385, 4626, 4989, 5429
- unihı**
u. 1280
- unıñ**
u. 592, 610, 730, 908, 1040, 2390, 2402, 2590, 2876, 3092, 3373, 3568, 3570, 3663, 3918, 4098, 4798, 4811
- uñ** sağ, sağ taraf, sol tarafın karşısı, insan vücudunun yürekten tarafı
u. 3116, 3120, 3300, 3979, 4844, 4852, 4964, 5732
u.+ğa 2948, 3179
- uñ-** onmak, sağ olmak, iyileşmek, iyi olmak
u.-ğan 2770
- uñar-** yüzün renginin kaçması, atlaşması
u.-ğan 1540
- upqın** bataklık, batac
u. 1822
- ura-** 1. dolamak, sıkı sıkı sarmak
u.-ğan 1597, 1758
2. dolanarak, döne döne gitmek
u.-p 358
u.-p aq- döne döne akmak 51
- ural-** sarılmak, dolanmak
u.-ğan 1562, 5026
u.-taw 4673
- uram** sokak, meydan
u.+da 1714
- uramal** mendil, yağılık
u.+bul- 3330
u.+sap- 5295
- uran-** dönmek, fırıl fırıl dönmek, dolanmak
u.-ip 2653
- urangıla-** dönerek, dolanarak
u.-p 3882
- urat-** sarmak, kuşatmak, çevrelemek
u.-ha 4092
u.-ip 31, 3730
u.-qan 1630
- uray** perçem, kakül
u. 2693, 5265
- urın** orun, yer, mevki, makam
u. 1210, 1216, 1753, 1814, 1918, 4124
u.+al- 2355
u.+da 641, 1756, 2858, 4486, 5377, 5651, 5724, 5755, 5782
u.+da (ber urında biş baş-) 3231
u.+ğa 933, 1766, 4572, 5376
u.+ğa (ber urınğa biş baş-) 1122
u.+ı 230, 5799
u.+ın 2994, 3853
u.+ına 3373, 5068
u.+ınan 1542
u.+ıñ 3035
u.+ıña 3650
- urla-** çalmak, sahibinin rızası veya haberi olmadan almak
u.-ğan 4609
u.-p 1910, 4247
u.-p al- çalmak 1493
u.-p alıp kit- çalıp kaçmak 3229
u.-p kit- çalıp gitmek 2376, 3669
- urlaş-** çalmak
u.-ırğa 3690
- urman** orman, bol ve sık ağaçlı yer
u. 574, 4368
u.+da 1225, 3315, 5165
u.+dı 2871
u.+ğa 4583, 4822
u.+ın 1194
u.+ında 5645
- urta** orta, meydan, ara
u. 4331
u.+ğa 92, 3981
u.+ğa hal- ortaya koymak, açıklamak 80
u.+hı 1111
u.+hında 2948
u.+nan 2953, 5616
- urtaq** ortak, bir şeye başkalarıyla birlikte sahip olan
u. 406, 1299, 1299, 1336, 1343
- urtaqla-** eşitlemek, denkleme
u.-p bül- eşitçe bölmek, hakça bölmek 1461
- urtaqlaş-** ortaklaşmak
u.-ip 2482
- urtla-** öfke ve kızgınlık durumlarında dişlerin sıkılmasıyla avurtların oynaması

- u.-p** 5743
u.-p (asıw urtla-) 2803
us avuç, avuç içi
u. 2012
uşaq kavak, dağ kavağı
u.+tay 916
uşal sert, katı karakterli
u. 3378, 4018
u.+diñ 3900
uşallıq sertlik, katılık (insan karakteri için)
u.+ın (uşallığın) 2334
ut I. od, ateş
u. 395, 536, 2045, 3036, 3602, 5646
u.+bul- ateş olmak 2929
u.+hal- atış vermek 32, 5058, 5062
u.+haldır- yaktırmak 5008
u.+ın 2573, 2574
u.+ınan 275, 294, 535, 634
u.+ında 5599
u.+qa 1879
u.+tay 2336
u.+yot- ateş yutmak, zor durumda kalmak 4007
ut II. ot, küçük bitki
u.+qa 5721
u. 5065
u.+ına 5007
u.+tı 5009
utaw otağ, han veya hükümdarın oturduğu büyük ve süslü çadır
u.+ıñdı 2601, 2836
utın odun, yakmak üzere hazırlanmış ağaç
u. 5494
u.+it- 1575, 2286
u.+qıl- 2602, 2837
utız otuz, yirmi dokuzdan sonraki sayı
u. 210, 774, 3297
utız dürt otuz dört, otuz üçten sonraki sayı
u.+kä 3301
utla- otlamak, ot yemek
u.-p yörö- 3112
u.-rhiñ 5009
u.-rmin 5065
utlat- otlatmak, ot yedirmek
u.-ıp 635
u.-qan 276, 295, 536, 2861
utlı odlu, ateşli bkz. **ut I**
u. 2253
uwat- ufalamak, paramparça etmek
u.-qan 1187
uy I. oy, fikir, düşünce
u. 2141, 2376, 4833
u.+ğa 3927
u.+ğa qal- bir fikre gelmek 2007, 4051
u.+ğa tal- düşünceye dalmak 4436
u.+hal- fikir yaymak 2635
u.+ı 717, 1525, 3662, 3669
u.+ım 177, 1557, 2135, 4158
u.+ım 3338, 4457, 4875
u.+ımdı hal- fikir yaymak 4018
u.+ımdıñ 178
u.+ın 736, 945, 1011, 1060, 1718, 2369, 4468
u.+ına 1731
u.+ınan 1690, 4288
u.+ını 267, 1549, 1689
u.+ıñ 723, 1594, 2644
u.+ıñdan 2818
u.+tös- 1709
u.+za 1069, 3326
u.+za tuqtal- bir karara varmak 1800
u.+zan 2592
u.+zarın 1737, 4290
u.+zarzı 1054
u.+zı 83
uy II. vadi, çukur, yar
u. 1571, 1572, 1633
u.+ıñdı 5308
u.+za 2253
uy- oymak,deşmek
u.-ıp hal- çentik atmak, işaret koymak 3121
uya yuva krş. **oya**
u.+hında 144
uyan- uyanmak, uykudan kalkmak
u.-dım 1553
uyat- uyandırmak, uyarmak
u.-qan 3206
uyhıw çukur
u. 3196
uyın oyun, eğlence
u. 1126
u.+ında 4138

- uyın kölkö eğlence, eğlenti**
u. 1119, 1977
- uyla-** düşünmek, fikir yürütmek
u.-ğan 1011, 1700, 1718, 2369, 3637, 3797, 3971, 4178, 4477, 4860
u.-ğanda taş yot- en ince ayrıntısına kadar hesaplamak 899
u.-ham 870
u.-hañ 1872, 4922
u.-mağan 1733
u.-maş 1645
u.-may 4027
u.-nim 4920
u.-p 483, 2149
u.-p eşlä- düşünüp yapmak 2227
u.-p qara- düşünüp gözlemek, beklemek 2305
u.-p tor- düşünmek 2914, 3174, 3988
u.-sı 4557
u.-yhiñ 1522
u.-yım 687
- uylan-** düşünmek, kendi kendine düşünmek
u.-ğan 5640
u.-ıp 93, 532, 1556, 2676
u.-ıp tor- 269, 289
- uylaş-** fikirleşmek, akıllaşmak
u.-ıp 1048, 1614, 1792, 1975, 4201
u.-qan 80, 2446, 4808
- uylawhız** düşüncesiz, düşünmeden
u. 3653
- uyna-** 1. oynamak, oyun oynamak, dans edip eğlenmek
u.-ğan 232, 653, 3240, 3462, 4364, 4617, 4681, 5327
u.-ğanda 3379
u.-ham 4129
u.-p 648, 956, 2275
u.-p köl- oynayıp gülmek 3770, 3933, 3938
u.-p tor- oynamak 3780
u.-r 134
u.-y 616, 616, 2812
 2. hüner göstermek
u.-ğan (at öštöndä uyna-) 4236
u.-p (atta uyna-) 2197
u.-p (qılıs uyna-) 3601
 3. müzik aleti çalmak
u.-ğanda (sornay uyna-) 1653
 4. hareket etmek, kıpırdamak
u.-p (qaşı uyna-) 3777
- uynaş-** birlikte oynamak, eğlenmek
u.-ıp 3800
- uynat-** 1. oyun oynatmak
u.-ıp 456, 598, 811, 5272
u.-qan 2022
 2. hüner göstertmek
u.-ıp (at uynat-) 239, 559, 750, 1189, 1395, 2049, 4168
u.-ıp (atta uynat-) 143
u.-qan (at uynat-) 2063, 4730
 3. müzik aleti çaldırmak
u.-ıp 145
 4. hareket ettirmek, kıpırdatmak
u.-ıp (qoyon dawıl uynat-) 5193
u.-qan (dawıl uynat-) 5290
u.-qan (sañ uynat-) 5288
u.-tım (sañ uynat-) 4146
 5. latife yapmak, şakalaşmak
- uz-** uzamak, uzaklaşmak, ilerlemek
u.-a bar- uzayıp gitmek 477
u.-a kil- uzayıp gelmek 475, 1135
u.-ğan 2315, 4464
u.-ğan (kürep uz-) 151
u.-ıp 520
u.-ır 486
- uzaman** çok yaşamış ve çok şey görmüş bilge, koca
u. 72, 105, 5657
- uza-** geçmek, ileri gitmek
u.-rzan (kem uzarzan) 1229
- uzğar-** baştan geçirmek, yaşamak
u.-ğan 1026
u.-maş 1233
- uzı-** geçmek, ileri gitmek krş. **uza**
u.+rzan (kem uzır) 1818
- uzzır-** 1. geçirmek, ileri götürmek
u.-maş 808
u.-zım 4067
 2. derecesini yükseltmek, taltif etmek
u.-ma (türgä uzzır-) 1958
- Ü**
- ügäy** üvey, öz olmayan

- ü.+kür-** üveyy görmek, yadsımak
3154
- ük** kuvvetlendirme edatı
ü. 3009
- üken-** pişman olmak, hayıflanmak
ü.-ep 2315
ü.-gän 4464
- üker-** ulumak
ü.-ep 1435, 2255
- ükhe-** hıçkırmak, hıçkırarak ağlamak
ü.-p 5602
- ül-** ölmek, bütün yaşam fonksiyonlarının
yitirilmiş olması
ü.-de 1786
ü.-er 4108
ü.-gän 187, 875, 973, 1429, 1846,
3592, 5534, 5782
ü.-gändä 780
ü.-gäne 4337, 4339, 4341, 4343,
4345, 4347
ü.-gäs 2729
ü.-gäynem 2937
ü.-hä 5422
ü.-häm 5714
ü.-he 995
ü.-mä 3026
ü.-mägän 4045
ü.-mähäm 3551
ü.-mäy tor- canlı olmak, yaşamak
3018, 4357
- ülän** bitki, ot, yeşillik
ü. 764, 4368, 4879, 4880, 5064
ü.+dä 4109
ü.+dän 4107
- üle** ölü, ölmüş
ü. 1793, 1802, 1825, 1848
- ülek** ölü, ölmüş krş. **üle**
ü. 1810
ü.+emde (ülegemde) 5715
- ülekhez** halsiz, mecalsiz, ölmek üzere
ü. 3558
- ülem** ölüm
ü. 1485, 4489
ü.+eñ 3569
- ülter-** öldürmek
ü.-ep 1905, 2175, 3814, 5478
ü.-erzär 1717
ü.-gän 3268, 4715, 4919
- ülterel-** öldürülmek
ü.-ep 5818
- ülterelew** öldürülme işi
ü.+en 3918
- üngänle** övgülü, namlı, şanlı
ü. 5200
- üp-** öpmek, dudaklarından öpmek
ü.-ep (übep) 804, 908, 3206, 5117
- üpkä** öfke, kızgınlık
ü. 2337, 2359
ü.+it- öfkelenmek 2528
ü.+ñ 2529, 2737
- üpkälä-** öfkelenmek
ü.-gänder 2607
- üpkäläş** öfkelenme
ü.+tän 4820
- ür-** üremek, çoğalmak
ü.-gän 4693
- ürel-** örülmek, örgü haline gelmek
ü.-gän 2697
- ürs-** örselemek
ü.-ep 496, 572
- ürset-** örseletmek
ü.-ep 810, 829
- ürt** yangın, büyük ateş
ü. 4105
- ürtäl-** yanmak, tutuşmak [<ürt+al-]
ü.-ep (yorto yere ürtäl-) 25
- ürtäñ** yanmış yer, yangın yeri
ü.+dän 5065
- üs** oç, intikam
ü.+al- oç almak 54, 3294
ü.+te al- öcünü almak 2797
- üş-** büyüme, yetişme
ü.-ep 214, 361, 1394, 3377, 5489
ü.-kän 144, 643, 866, 868, 956,
1189, 1523, 1708, 2293, 2572,
4260, 4576, 4628, 4643, 4686,
4900, 5083, 5087, 5300, 5340,
5728
ü.-kändä 1199, 4125, 4368
ü.-mägän 455, 1363, 2197
ü.-mäş 642, 644
ü.-mäwen 573
- üşmer** yetişmekte olan, ergen, genç
ü.+zär 5567
- üşter-** yetiştirmek
ü.-ep 759, 1175
ü.-gän 1249, 2267, 2741, 2749,
2758
ü.-gäs 5380
ü.-mäy 5090, 5093

üt- geçmek, bir yerden bir yere ulaşmak
ü.-äyem 660
ü.-ep 118, 119, 451, 2435, 3442
ü.-ep bar- geçip gitmek 1508
ü.-erlek 564
ü.-hä 4044
ü.-hen 3028
ü.-kän 255, 615, 617, 870, 881, 1617, 1703, 1703, 1879, 5592, 5759
ü.-kän hütäkän gelip geçen 5515
ü.-kändä 1780, 2186, 4353, 4362
ütä öte, ileri
ü. 563, 5351
ütäkän geçmiş, mazi (*üt- filinden-kän partisip ekinin kalıplaşmasıyla*)
ü.+deñ 519
ü.+kön 1180
ütäkär- geçirmek, atlatmak, yaşamak
ü.-ep 1064, 2924
ü.-gän 1653, 5457
üygän yular
ü.+deñ 2001
üz öz, kendi, döntüşlülük zamiri
ü. 267, 312, 577, 701, 731, 1064, 1103, 1175, 1269, 1299, 1320, 1349, 1426, 1431, 1480, 1484, 1510, 1549, 1689, 1769, 2033, 2189, 2298, 2346, 2369, 2530, 2615, 2787, 3047, 3059, 3115, 3306, 3381, 3684, 3691, 4021, 4073, 4205, 4270, 4425, 4468, 4556, 4631, 4748, 4860, 4930, 4933, 5234, 5383, 5795
ü.+ara 1276, 1293, 1299, 2450
ü.+e 518, 521, 541, 583, 606, 887, 954, 956, 1035, 1060, 1162, 1301, 1470, 1496, 1655, 2375, 2544, 2631, 2729, 2853, 2904, 2912, 3104, 3159, 3378, 3523, 3529, 3538, 3544, 3774, 3954, 4297, 4708, 4714, 4719, 4857, 5167, 5480
ü.+e (üzen üze) 1000, 3818
ü.+ebez 4317
ü.+egez 1333, 2318, 2385
ü.+em 1259, 1936, 2452, 3681, 3962, 4002, 4258
ü.+emä 3154, 4816, 5034, 5390
ü.+emä (üz üzemä) 1554

ü.+emde 3996
ü.+emdeke 1428, 1467
ü.+en 139, 843, 944, 1739, 1840, 2374, 2407, 2410, 2738, 3281, 3487, 4811, 5463
ü.+en üze kendi kendine 1000, 3818
ü.+enä 48, 50, 399, 494, 584, 1068, 1457, 2062, 3222, 3243, 3260, 3269, 3461, 3636, 3913, 4413, 4528, 5143, 5179
ü.+enä tupla- yanına toplamak, taraftar toplamak 136
ü.+enän 1387
ü.+eneke 1444
ü.+eneken 2424
ü.+enen 3519
ü.+eneñ 908, 3127, 3444, 4398, 5406
ü.+eñ 1134, 1961, 2314, 3071, 3508, 3677, 4559, 4854, 4923, 5373
ü.+eñä 3323, 4826, 5211, 5727, 5730, 5740
ü.+eñde 2822, 2839, 3683, 4075, 5194
ü.+eñdeñ 5190
ü.+kür- 3687
ü.+ tigänsä eş it- bildiğini okumak 7
ü.+ üzemä kendi kendime 1554
ü.+zärenä 3918, 5155
ü.+zäreneñ 1787
üzara iki veya daha çok kişinin arasında, kendi aralarında
ü.+hı 242
üzäk dere, pınar
ü. 4637
ü.+en (üzägen) 2076
üzäklä- kılıç, bıçak gibi savaş aletlerinin namlusuna açılan ve insan veya hayvana saplandığında kolay çıkmasını sağlayan kan olukları
ü.-p 4274
üzäkle oluklu, kanallı
ü. 2497, 2702
üze
üzeñ

W

- waqıt** <Ar. vakit, zaman
w. 1306, 4395, 5805
- wasıyat** <Ar. vasiyet, ölmeden önceki son istek
w.+qa yazzır- 2728
- wat-** ufalamak, parçalamak bkz. **uwat-**
w.-ır 5665
- way** vay (*acı, şaşırma durumlarında söylenen ünlem*)
w.+ıma (ay way) 3950
- wägäzä** <Ar. vaad, söz
w.+qıl- vaad etmek, söz vermek 2362
- wäzir** <Ar. vezir
w.+gä 1364
w.+yaha- vezir yapmak 3278
w.+zär 1337, 1447

Y

- yabalaq** yapalak, yumru başlı, büyük yuvarlak gözlü, kahverengi tüylü, gece avlanan yırtıcı kuş
y.+qa 1018
- yabırıl-** saklanmak, gizlenmek için örtünmek
y.-ıp 1817
- yafa** <Ar. cefa, eziyet
y.+lar 4067
- yağa** yaka, elbisenin göğüs bölümü
y.+mdan 3949
- yağala-** I. bir yer boyunca gitmek
y.-y 5154
- yağala-** II. yakalamak, tutmak
y.-p 397, 1977
y.-y 930, 3805
- yağalaş-** birbirinin yakasına yapışmak, döğüşmek
y.-ıp 2733
- yaha-** 1. yapmak, oldurmak
y.-ğan (monar yaha-) 324
y.-ğan (töyäk yaha-) 5144
y.-ğan (wäzir yaha-) 3278
y.-m (qıran yaha-) 3813
y.-p (bahat yaha-) 490
y.-p (qırañ yaha-) 567
y.-p (tahqaw yaha-) 410
y.-p (tuy yaha-) 3274, 3929, 5326
y.-p (yulaq yaha-) 622
2. (isimlerden sonra deyim yapan yardımcı fiil)

- yahaq** haraç, vergi
y.+al- haraç almak, vergi almak 5
y.+bir- vergi vermek 2848
y.+tülä- vergi ödemek 19
y.+tüläw vergi ödemek işi 2626
y.+yıy- haraç toplamak 258, 264, 2846, 3287
- yahaqsı** vergi memuru
y.+ları 3285
- yahamaq** yapmak, etmek
y.+ (tuy yahamaq) 3924
- yahaw** yapmak, etmek işi
y.+ (hın yahaw bul-) 3192
- yaq** yan, taraf
y.+ı (yağı) 1821
y.+ı (yağı) (tirä yağı) 822
y.+ıma (yağıma) (yan yaq) 1555
y.+ın (yağın) 975
y.+ın (yağın) (tirä yaq) 1807, 1977
y.+ınan (yağınan) 3582, 3583
y.+ında (yağında) 13
y.+qa 1326, 2948, 3116, 3979, 3980, 4964, 4965, 5529
y.+qa (tirä yaq) 1436, 3395
y.+ta (tirä yaq) 2895
y.+lap 5527
y.+ta 3119
y.+tan 972, 1792, 1843, 1863, 2712, 3485, 3591, 3594, 3679
y.+tıñ (tirä yaq) 2122
- yaq-** bulaştırmak, yakmak
y.-maşhıñ (yaqmaşhıñ) (qara yaq-) 711
y.-ıp (yağıp) 5646
y.-ıp (yağıp) (qara yaq-) 1716
y.-qan 2045
y.-manıñ (qara yaq-) 4817
- yaqın** yakın, uzak değil
y. 428
y.+ıñ 1641

y.+yörö- arkadaş olmak 1653
yaqınla- yakınlaşmaq
y.-p 429, 3842
yaqla- beğenmək, hoşlanmaq
y.-ğan 4551
y.-ğas 1678
y.-p 4746, 5813
y.-rğa 692, 4433
yaqlı yanlı, taraftar
y. 3665
yaqşı yaxşı, güzel, hoş, iyi
y. 207, 3475, 4224
y.+nan 4230
y.+nı 1634
y.+nıñ 1063
yaqşılıq güzellik, iyilik
y. 4357
y.+qa 2423
yaqtı güzel, hoş
y. 2894, 4183, 5360
yaqtılıq güzellik, hoşluk
y.+qa 3101
yaqtır- beğendirmək, hoşlandırmək
y.-ğan 212
yal yele, atın boynunun arkasındaki uzun tüyler
y. 1240, 2508, 5267
y.+darı 3115
y.+ın 2494, 2691
y.+ınan 3347
yalan boş, geniş ve ıssız düzlük, bozkır
y. 55, 535, 634
y.+da 1017, 1980
y.+darga 1687
y.+dı 49
y.+ğa 1113, 2060, 2399, 3227
y.+sıq- 2403
yalanğas çıplak, yalın
y. 1569, 3043
y.+qal- çıplak kalmak 1644
yalbır uçuşan, salkım saçak, gür
y. 1240
yalbırla- uçuşturmək, dağıtmək (saç, kuyruk ve yele için)
y.-p 2675
yaldım suyun altı, sualtı
y.+da yat- 2246
yalğaş- sevişmek, öpüşmek
y.-ıp (iñbaşınan yalğaş-) 2524
yalpaq geniş, yayvan

y. 1988, 2509, 2538
yalpılı kalabalık, çok kalabalık
y.+ (yâyâw yalpılı) 200
yaltır parlak
y. 3776, 5631
yaltır- parlamak
y.-ap 3602
yaltıra- parıldamak
y.-ğan 153
yaltla- parıldamak
y.-p 232
yalwar- yalvarmak
y.-ıp 2109, 3517, 4064
yaman yaman, kötü, iyi olmayan
y. 204, 711, 1063, 1552, 1571, 1634, 1873, 1886, 1949, 2252, 2635, 2644, 2829, 2904, 3573, 3991, 4230, 4457, 4859
y.+dar 4485
yamanat <Ar. emanet
y.+ım 4001
yamanla- kötülemek, çekiştirmek
y.-p 2333, 4303
yamanlıq kötülük
y. 4389
y.+ıñ (yamanlığıñ) 5736
y.+qıl- 4016
yamaw yamamak işi
y. 463
yamğır yağmur
y. 717, 2823, 4106
yan
yan I. yay, ok atmaya yarayan savaş aracı
y. 44
y.+ğa hal- 1389
y.+ıñ 2075
yan II. yan, taraf, kat, huzur
y. 1012
y.+ğa 2389
y.+ıma 3946
y.+ımda 65
y.+ımdan 3956
y.+ın 4947
y.+ıma 735, 1546, 1621, 1787, 1867, 1918, 2607, 3136, 3202, 3272, 3886
y.+ıman 3161
y.+ında 1043, 1896, 2377, 3831, 4550, 5678

- y.+ındağı** 3216
y.+yaq 1555
yan- yanmaq, alev almak
y.-a 1572
y.-ip yörö- içi yanmaq 269
yanat yeni, temiz
y. 2680
yanbaş kalça [yan+baş]
y.+qa 1302
yanbaşlı kalçalı
y. 5271
yandır- yakmaq, tutuşturmaq
y.-ip 461, 1915
y.-mam 2574
yañgız yalnız, tek başına
y. 252, 280, 299, 541, 606, 1865, 2350, 2452, 3016, 3943, 4101, 5201, 5202, 5212, 5544
y.+ım 2550, 5388
y.+ıñ 5385
yañgızla- yalnız kalmak
y.-p 3629
yañı yeni
y. 1271, 3781, 4324, 4540
yap- kapamak, örtmek
y.-may 2932
yapraq yaprak, ağaç yaprağı
y. 759
y.-ı (yapraqı) 819, 4567, 4675
yapraqlı yapraklı
y. 1244, 4649
yar akarsu yatağı
y.+ıman 624
yar- yarmak, ikiye bölmək, kesmek
y.-a 4010
y.-a sap- vurup yarmak 5583, 5613
y.-ğan 5509
y.-ğan (taw taş yar-) 173
y.-ip 2077, 4044, 5060, 5617
y.-ır (taw taş yar-) 4866
y.-ırzay (qıl yar-) 2139
y.-ırzay (qıldı qırqqa yar-) 169, 505, 896
y.-ırzay (taw taş yar-) 620
y.-zım (yul yar-) 3308
yara- yaramak, faydalı olmak
y.-maş 1699
y.-may 1345
y.-rmin 2945
y.-y 82
yaraq silah, kılıç, bıçak gibi kesici ve yarıcı savaş aleti
y.+ın (yaraqın) (yaw yaraq) 2476
yaral- yaratılmək, yapılmək
y.-ğan 883, 2495
yaralan- yaralanmaq, yara almak
y.-ip 42
yararı <Far. yaren, dost, arkadaş, yoldaş
y.+dar 3352, 3354
y.+ın 3342
yararı katliam
y. (qıran yarı) 2266
yarat- hoşlanmaq, beğenmək
y.-ip 2487, 3139, 3157, 5370
y.-qan 2950
yarğanat yarasa, büyük yarasa
y.+tay 670
yarhı- heyecanlanmaq, kanı kızışmaq
y.-p 979
yarıl- yarılmək, ikiye bölünmək
y.-ip (yöräge yarıl-) 5139
yarım yarım, bir şeyin iki eşit parçasından biri
y.+dan (yıl yarım) 1504
yarış- yarışmaq
y.-ip 1238
yartı yarım krş. yarım
y. 3221
yarzam yardım
y.+ğa 3427
y.+hor- yardım istemek 2853
y.+ına 5605
y.+it- yandırmək 4428
yarzamsı yardımcı
y.+m 5447
yarzır- yardırmək
y.-ğan 5494
yasa yasa, kanun
y.+hın 4622
yaşqı- saldırmək
y.-ğan 1183
yaşqış- saldırmək
y.-ip 3853
yat yabancı
y. 4668
y.+tay (yete yat) 1196
y.+tıñ (yete yat) 377
y.+ (yete yat) 3077
yat- I. yatmaq, uzanmaq, uyumak
y.-ha 4602, 5711

- y.-hana** 2727
y.-ip 2865, 3551, 4594, 4610, 4743, 5129, 5598
y.-ip qal- yatmaq, uyumak 4692
y.-ip tor- yatmaq 3116
y.-ır 2228
y.-ırhuñ 729
y.-qan 320, 1054, 1766, 1822, 2259, 2994, 3853, 4508, 4638, 4650, 4988, 5038, 5443, 5596, 5634
y.-qanda 3197, 3428, 3528, 3936, 3943
y.-qandı 4492
y.-qän 1773
y.-ma 3099
y.-may 3253
II. 1. (-p zarf fiil eki almış fiillerle birlikte kullanıldığında süreklilik bildiren yardımcı fiil)
y.-a (yoqlap yat-) 1551
y.-qan (qımtıp yat-) 624
y.-qan (tırtäp yat-) 621
y.-qan (yüşäp yatqan yer) 1491
y.-qanın (yoqlap yat-) 1561
y.-qan (iñläp yat-) 4577
y.-qan (qızarıp yat-) 1223
y.-qan (tiläp yat-) 4987
2. (isimlerle birlikte ismin anlamına bağlı kalarak deyim yapan yardımcı fiil)
y.-qandarzi (totqon yat-) 4081
III. bir yerde durmaq, yaşamak
y.-qan 2044
y.-qan (yaldında yat-) 2246
y.-qan (yüşäp yat-) 4424
yaw 1. ordu asker
y. 326, 738, 911, 913, 2007, 3541, 3595, 3886, 4925
y. al- asker almak 3756
y.+başı ordu başı, baş komutan 3586, 3632, 4952
y.+eyärt- asker getirmek 934, 3766
y.+ı 21, 32, 958, 959, 974, 2254, 3542, 3622, 3725, 3835, 5751
y.+ıma 1098
y.+ın 981, 1004, 1014, 3258, 3729, 3810, 3833, 3912, 4159, 4467, 4934, 5528
y.+ına 2251, 2720, 3887
y.+ınan 3618, 3724, 5546
y.+ım 3575
y.+ıñdı 2270
y.+yıy- ordu toplamak 3821, 3825, 4741
y.+ğa 919, 1165, 3478, 3572
y.+zı 990, 4495, 5761
2. savaş, mücadele
y. 39, 81, 886, 971, 3149, 3263, 3908, 4495, 4495, 4554, 5035, 5542
y.+(qan yaw as-) 384, 3286
y.+(qan yaw baş-) 865
y.+as- 139, 419, 516, 731, 835, 895, 2018, 2676, 3321, 3366, 3450, 3809, 3823, 4407, 4426, 4447, 4742, 5111, 5525, 5712
y.+asırga tor- savaş açmaya hazırlanmaq 4218
y.+astır- savaş açtırmak 793, 3918
y.+atı savaş atı 5720
y.+ğa 335, 867, 908, 909, 970, 2852, 3540, 3759, 3942, 3954, 4470, 4482, 4821, 4936, 5173, 5799
y.+ğa sap- savaşa gitmek 5176, 5373
y.+ğa sığ- savaşa çıkmak 692
y.+hal- savaş açmaq 2372
y.+ıma 699
y.+ın as- savaş açmaq 695
y.+ınan 3919
y.+ında 994
y.+ıgız 4521
y.+sab- savaşa gitmek 137, 1202
y.+yaraq savaş aleti, pusat 2476
y.+za 24, 170, 924, 993, 2068, 2085, 3152, 4428, 4628, 5086, 5199, 5532, 5719, 5720
y.+zan 253, 918, 997, 3974, 4486, 4605, 5731, 5790
y.+zar 1140, 3648, 4241
y.+zar as- savaşlar açmaq 5579
y.+zarza 3303, 4827, 5330, 5540, 5813
y.+zarzıñ 5815
y.+zağı 35
y.+zı 4560
y.+zı as- savaş açmaq 3585

- y.+zıñ** 881
3. sefer, seferberlik
y.+bul- seferi olmak 4138
y.+ğa 2778, 3341, 3480, 3581, 3828
y.+ında 391
y.+sap- sefere çıkmak 366
4. düşman
y. 1097, 2048, 2088, 3389, 4505, 5088
y.+ğa 1876
y.+ğa 936, 1099, 1158, 2978, 4144, 4152
y.+ğa sap- düşmana saldırmak 2069
y.+ın 892
y.+sap- düşmana saldırmak 4868, 5105
y.+zar 3087
y.+zı 3573
yaw- yağmak
y.-ha 4106
y.-ip 2823
y.-ip tor- yağıyor olmak 5345
yawap <Ar. cevap, yanıt
y. 3744
y.+bir- cevap vermek 2330, 4887
y.+ıñ (yawabiñ) bir- 4886
y.+tı 308
yawaphız cevapsız
y.+qal- 4773, 4774
yawız yavuz, kötü, acımasız
y. 1432, 1439, 3333, 3449, 4510, 5593
y.+bul- kötü olmak, insanlara kötülük yapmak 3075
yawla- saldırmak, savaş açmak
y.-p 963
y.-p al- savşarak ele geçirmek 120
yawlı savaşlı, belalı
y. 2948
yawlıq yağlık, mendil, el bezi
y.+tı 1765
yawrın omuzların arka kısmı, kürek kemiğinin üzeri
y. 2220
y.+darı 1084, 2468
y.+ıñ 2055
y.+ıñdan 5350
yawsı 1. savaşçı, asker
y.+lar 786
y. 961
y.+lar 972
2. görücü, düntür
y.+kil- 748
yawsıl savaşçı, savaşa yatkın
y. 156
yawsıla- görücü göndermek
y.-p 878, 1695
yay durum, vaziyet, hal, ahval
y. 2560, 2560
y.+ın 1062, 5680
y.+ın tart- 3663
y.+quy- 1038
yayır- kıvrılmak
y.-ap 592
yayra- yurt, mesken edinmek
y.-p 405, 5041
yaza <Ar. ceza
y.+bir- 1440
yä ya (*ey, hey anlamında birine seslenirken kullanılan ünlem*)
y. 365, 1355, 1448, 2444, 3706, 5446
yäbeş- yapışmak
y.-ep 4174
y.-kän 2877, 4036
yäbeşke cevap, yanıt
y.+hen 289
Yähännäm <Ar. Cehennem
y.+däy 1915
yälse- çabalamak, uğraşmak
y.-p 522
yämlä- yemlemek, yem vermek
y.-gän 1179, 4615
yämlän- yemlenmek, yem yemek
y.-ä 4369
yämländer- beslemek, yem yedirmek
y.-gän 4678
yän <Far. can
y. 1022, 2172, 2211, 3081, 4702, 5462
y.+bir- 5418
y.+däy 1964
y.+de 4651
y.+e 2143
y.+em 5213
y.+en 2017, 3864, 5754
y.+enä 5547
yänä yine, yeniden

- y. 2607, 3824
yänäşä birlikte, aynı zamanda
y. 5329
yänlän- canlanmak [<Far. can+T. -la-n-]
y.-ä 4374
yänlek canlı, canı olan [<Far. can+T.
+lek]
y. 575, 1820
y.+e (yänlege) 758, 4682
y.+en (yänlegen) 1196
y.+kä 465
y.+tän 122
Yännät <Ar. Cennet
y.+tän 4635
yär <far, yar, sevgili
y.+bul- 3795
yäş I. 1.yaş, doğuştan itibaren geçen ve
yıl birimi ile ölçülen zaman
y. 811, 1162, 1177, 2206, 3329,
3937, 4547, 4551, 4659, 4681,
5150, 5567, 5603, 5704, 5770
y.+e 2744, 4595, 5136
y.+em 2186
y.+emä 2209, 2212, 4141
y.+en 782, 1476
y.+enä 4136, 5476
y.+enän 5500
y.+eñ 5190
y.+eñä 5188
y.+kä 3297, 4143, 4147, 4149,
4151, 5163, 5285
y.+tä 2196
y.+tän 5305
2. genç
y. 262, 269, 391, 494
y.+tä 327, 379
y.+yelken del dolu, delikanlı 3469
y.+yelkänsäk deli dolu, delikanlı
3481, 4177
yäş II. yaş, ıslaklık
y.+enä (küz yäşenä taplan-) 354
y.+ene (küz yäşene kül it-) 4737
y.+tären 763, 5687, 5698
y.+täreñ 5343
y.+tärze 471, 5556
yäşä- yaşamak, ömür sürmek
y. 3025, 3027
y.-gän 8, 348, 2121, 2142, 3772,
4592, 5805
y.-gäs 4416
y.-hen 5725
y.-p 778, 2297
y.-p kil- 5574
y.-p yat- yaşamak 4424
y.-p yatqan yer vatan, mesken
1491
y.-rgä 4284
yäşel yeşil, yeşil renk
y. 5064
yäşer- gizlemek
y.-ep haqla- gizleyip saklamak
130
y.-gäs 3371
y.-häm 1712
y.-mäy 3239, 3934
yäşeren gizlice
y. 1061
yäşle yaşlı, ihtiyar
y. 5054, 5729
yäşlek gençlik, genç olma durumu
y. 1780
y.+emä (yäşlegemä) 4015
yät- yetmek, yetişmek
y.-kän 4961
yätsä gelincik
y.+läy 563, 622
yäy yaz, yaz ayı
y. 651, 5297
y.+e qışqa äylän- yazı kışa
dönmek, yaşlanmak 652
y.+ge 5352
y.+zeñ 5333
yäy- yaymak, yaygın hale getirmek
y.-ep 2060, 5327
y.-er 2298
y.-er (tüşäk yäy-) 2356
y.-ergä 820
y.-ergä (tül yäy-) 4656, 5041
y.-erheñ 181
y.-gän (ırıw yäy-) 4270
y.-gän (qot yäy-) 2009
y.-gändä 5382
y.-gänen (ırıs yäy-) 523
yäyäwlä- yayan, yaya olarak
y.-p 1186
yäyäw yaya, yürüyerek
y.+yalpılı piyade birliği 200
yäyen yazın, yaz vakti
y. 1092, 1417
y.+däy 2246

- yäyew** yaymak işi
y. 2259
- yäyläw** yayla
y. 50
y.+e 5231
y.+en 358, 3441
y.+eñdä 2724
y.+yäyläw yayla yayla 593, 593
y.+zä 3808
y.+zän 1413
- yäyrä-** yayılmak, yana doğru açılmak
y.-p 3197
- yäyzer-** yaydırmak
y.-ep 842
y.-ep (tüş yäyzer-) 668
y.-gän 2095, 4161, 4566
- yaz** bahar, ilkbahar
y. 4104
y.+ğı 2260
y.+zıñ 813
- yazıq** günah
y. 5103
y.+ımdı (yazıgımdı) 5074
- yazıl-** yazılmış, yazı ile yazılmış
y.-ğan 2948, 3053
y.-ğan (qanğa mansıp yazıl-) 3058
- yazlıq-** iskalamak, vuramamak
y.-ha 1354
- yazlıqtır-** iskalatmak
y.-maysa (küzzän yazlıqtır-) 1330
- yazmış** kader, talih
y. 520, 1009, 1010
- yazır-**
y.-ıp (wasıyatqa yazır-) 2728
- ye-** yemek, bir şeyi yemek
y.-yä 5660
y.-yep 542, 5441
y.-ygän 280, 299, 2154
y.-ygändä 540
y.-yhäñ 5197
y.-yhäñse 2652
y.-ymäy 539
y.-yzeñ 3878
- yebäk** ipek
y. 1120, 5435
y.+kä 2146
y.+tän 2484
- yebär-** bırakmak, salmak, koyuvermek, göndermek
y. 2944
y.-äyek 2607
y.-ep 1045, 4429
y.-ergä 1749
y.-gän 251, 949, 1750, 2888, 2948, 4409, 4864
y.-hä 5721
- yegär** tazı, koşucu bir köpek türü
y. 5264
- yege-** yüklemek, taşımak
y.-rgä 4908
- yeget** yiğit, kahraman, bahadır
y. 313, 1078, 2944, 3044, 3146, 3196, 3200, 3207, 3211, 3235, 3420, 3447, 3477, 3508, 3513, 3969, 4054, 4670, 4746, 5172, 5652
y.+bul- yiğit olmak 5104
y.+em 1081
y.+en 4735
y.+enän 145
y.+eneñ 3205
y.+teñ 4343, 5678
- yegetlek** yiğitlik, kahramanlık
y. 5190
- yekän** kemiş püskülü
y.+e 825
- yeket-** bir işi birbiri ardına yapmak
y.-ep 5476
- yekter-** yedeklemek
y.-ep 2477
- yel** yel, rüzgar
y. 4103, 5347
y.+dawıl fırtına 3400
y.+dä 915
y.+dän 4666
y.+där 5337
y.+e 4984, 5037
y.+moronla- havayı koklamak 514
- yel-** hızla gitmek, yel gibi gitmek
y.-ep kit- 2454
y.-gän 599, 635, 2136, 2855, 5227
y.-gändä 5288
y.-gändeñ 637
y.-gänheñ 678
y.-hänä 4057
- yelä** hızla, hızlı bir şekilde
y.+sükey bazen hızlı, bazen yavaş 2440

- yelä sükä** bazen hızlı, bazen yavaş krş.
yelä
 y. 637
- yelän** ince, hafif giysi
 y. 5336
- yeläş** hafif, serin yel
 y. 915, 5337
- yeläzlä-** yellemek
 y.-p 3199
- yelberlä-** salınmak, salına salına yürümek
 y.-gän 4642
- yelder-** yel gibi gitmek
 y.-hen 2310
- yelen** meme, emcek
 y.+däy 847
- yelkäsäk** delikanlı
 y. 4177, 5770
 y.+ (yüş yelkäsäk) 3481
- yelken** delikanlı
 y.+ (yüş yelken) 3469
- yelken-** atılmak
 y.-dem 4144
 y.-ep 5104, 5289
 y.-gän 4627
- yelket-** hoplatmak, heyecanlandırmak
 y.-ep 1124
- yelpet-** çırpamak, vurmak
 y.-ep 3866
- yem** yem, hayvan yiyeceği
 y. 1018, 5203, 5456
 y.+it- 5470
- yemer-** kemirmek
 y.-ep 4069, 4238, 4299
- yemhen-** acıkmak
 y.-ep 514
- yemtek** yemlik, yiyecek
 y.+tärze 2943
- yefi** en, başına geldiği sıfatların en üstün düzeyde olduğunu gösterir
 y. 1217
- yefi-** yenmek, üstün gelmek
 y.-gän 5378
 y.-mägän 2088
- yefiel-** yenilmek
 y.-gäs 3725
- yep** ip
 y.+enä (yebenä) (enähenän yebenä) 3531, 4972
- yer** yer, yeryüzü, toprak, belli bir bölge
 y. 286, 305, 955, 956, 2979, 3965, 4106, 4108, 4221, 4688, 4689, 4690, 4691, 4693, 4706, 4958, 5027, 5486
 y.+ebez 2625
 y.+bul- yer olmak 4156, 4251
 y.+dä 1405
 y.+e (yorto yere ürtäl-) 25
 y.+en 952, 2779
 y.+en (qom yer) 1223
 y.+en (yort yer) 461
 y.+en (yorton yeren) 387
 y.+enä 3446, 4983, 5036
 y.+enä (yüşp yatqan yer) 1491
 y.+enä (yerle yerenä qayt-) 731
 y.+endä 320, 342, 1570, 3104, 3889, 4861, 5295, 5786
 y.+enen 1299
 y.+eñ 3641
 y.+endä (tıwğan yer) 1496
 y.+eñde 5300
 y.+gä 3147, 4194, 4717, 5749
 y.+hıw toprak su 5387
 y.+quyınına in- ölmek 552
 y.+yözö yeryüzü, dünya 4056, 4105
 y.+zä 2862, 2942, 3196, 3383, 3385, 4465, 4769, 4955, 5287, 5732
 y.+zän 730, 1325, 5443, 5795
 y.+zän baldaq al- at üzerindeyken yerdeki küçük paraları alma yarışı 1520
 y.+ze 626, 1342, 3594
 y.+zen 4011
 y.+zeñ 55, 830, 2999, 4345
 y.+zeñ (qara yer) 5469
- yerək-** dönülmez, dönüşü olmayan
 y.-mäs 765, 5215
- yerhe-** istemek, arzulamak
 y.-p 1224
- yerle** yerli, yeri olan, öz
 y.+yerenä qayt- 731
- yeş** koku
 y.+en 2941
 y.+enä 4600
- yeşer** yetim, öksüz
 y.+ (yetem yeşer) 38
 y.+ (yetem yeşer qaldır-) 5460
 y.+ze 5729

- y.+zeñ (yetem yeşer)** 3153
- yeşkä-** koklamak
y.-gän 1918
y.-p 1921, 1937
- yeşkän-** koklamak
y.-ep 2869
- yeşkät-** koklatmak
y.-teñ 2941
- yet-** yetişmek, ermek, yetmek, gelmek
y.-ä başla- yetişmeye başlamak 3843
y.-ep 2489, 3425
y.-ep (barıp yetep al-) 2900
y.-ep qal- yetişmek 3398
y.-er 2243
y.-erheñ 3357
y.-erlek 558
y.-ermen 2552, 2557, 2793
y.-hänä 2478
y.-kän 257, 2455, 3171, 4472, 4884, 5549, 5762
y.-kän (at xat yet-) 730
y.-kän (barıp yet-) 1670
y.-kän (tön yet-) 1761
y.-kändä 1781, 2191, 2209, 2608, 2857, 3301, 4141, 4143, 4145, 4147, 4149, 4151, 4153
y.-känse 2212, 2384, 3183, 3297
y.-käs 3163, 3480
y.-mägän 1217
y.-mähä 1520
y.-mähäm 2798
y.-mäy 1557, 5314
- yetäklä-** yedeklemek, yedeğine almak
y.-p 1271, 1271, 1272
y.-p kil- 1406
- yetäw** yedisi, yedi tane
y.+he 246
- yete** yedi, altıdan sonra gelen sayı
y. 17, 839, 841, 1249, 2257, 2309, 2316, 4273, 4698, 5071, 5365, 5768
y.+gä 4225
y.+gez 2317
y.+hendä 2487, 2689
y.+yat 377, 1196, 3077
- yetem** yetim, babası olmayan; koruyucusu olmayan
y. 907, 2791, 3494
y.+qal- yetim kalmak 5161, 5774
- y.+tor-** yetim olarak yaşamak, yalnız kalmak 5746
y.+yeşer öksüz yetim 38, 3153
y.+yeşer qaldır- öksüz ve yetim bırakmak 5460
- yeteş-** yetişmek, ulaşmak
y.-ep 2449
- yetker-** yetiştirmek, ulaştırmak
y.-gän 2743, 4716
- yetmeştek** yirmi tiyine denk gelen eski para birimi
y. 4778, 4781
- yeyän** yeğen, kız kardeşlerin çocuğu
y.+emdän 3063
- yeyänsä** kız kardeşin torunu
y.+läy 1195
- yıgıl-** yıkılmak, düşmek
y.-ğan 3212, 4462, 5139
y.-ıp 5418, 5422
- yıgılıw** yıkılmak işi
y. bel- yıkılmak, yıkılabilmek 2586
- yıq-** yıkmak, yere düşürmek
y.-a (yığa) helk- silkip yıkmak 5706
y.-a (yığa) tart- kaldırıp yıkmak 4048
y.-ayıq (yığayıq) 1971
y.-ıp (yığıp) 2920
y.-tı 3951
- yıl** yıl, 365 gün, sene
y. 172, 257, 420, 451, 452, 485, 778, 1415, 4416 —
y.+başı yılbaşı 662
y.+dan 4121
y.+dar 3220
y.+hana- yıl saymak 477
y.+ın (quyan yılı) 661
y.+ına 794
y.+yarım altı ay, yarım yıl 1504
- yıl-** yılmak, bezlem
y.-mayıp 4765
- yılan** yılan, sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanları genel adı
y. 1597, 1874, 5581
y.+ (ajdaha yılan) 1563, 2497
y.+day 363
y.+dı 5027
y.+ğa (qara yılan) 2156
y.+ı 225
y.+ (qısır yılan) 2504

y.+ (tuzbaş yılan) 2702
yılğa ırmak, nehir
y. 3180, 3807, 5222, 5615, 5617
y.+ğa 623
y.+hı 4672
y.+hın 1192
y.+la 4614
y.+lar 5499
y.+ların 3151
yılğır atik, çevik
y. 551, 4666, 4672, 5081, 5275
yılı ılık, sıcak
y. 702, 709, 719, 4124
y.+hına 818
yılıt- ısıtmak, ılıtmak
y.-ip 665
yılqı at, at sürüsü
y. 2513, 2941, 5644
y.+ğa 5261
y.+hı 217, 4261
y.+hın 2723, 4197
y.+mal at sürüsü 1527
y.+nan 2137, 3093, 4694
yilla- yıllar geçmek; yaşına gelmek
y.-p 486
yılıq yıllık, bir yıl dolmuş, bir yıla denk
y. 4901
yılmay- gülümsemek, ağzını yıldırmaq
y.-ip 3138
yılın parlak
y. 220
yılında- parlamak
y.-p 5278
yır yır, şarkı, türkü, ezgi
y.+ın 1977, 1994
y.+yırıla- şarkı söylemek 1653
y.+zarım 173
yırğıla- kayıkla suda ilerlemek
y.-p 1842
yırıla- yırlamak, yır söylemek
y.-ğan 1180, 1977, 3217, 4634
y.-ğan (yır yırla-) 1653
y.-hın 74
yırlat- yırlatmaq, yır söyletmek
y.-ip 148
yırsı yırıcı, yır söyleyen
y. 71, 86, 242, 1609, 2119, 3217
y.+hına 1237
yırtqıs yırtıcı, vahşi
y. 1184

yıw- yıkamak, yuvmaq, temizlemek
y.-ğan 4690
y.-ğan (yöz yıw-) 5796
y.-ğas 5791
y.-ır 4106
y.-ırğa 627
y.-ırmın 5061
y.-ırzay 5480
y.-zıñ (yöz yıw-) 5553
yıwan geniş, kalın
y. 4511
yıwat- teselli etmek
y.-ip 1000, 3413, 5159, 5369
y.-qan 5449
yıwınış- birbirini teselli etmek
y.-ip 1544
yıy- yağmaq, toplamak, biriktirmek
y.-a 5662
y.-a (işen yıya hal-) 730
y.-ğan 60, 142, 741, 804, 985,
1979, 2302, 3782, 4273, 4293,
4467, 4526, 5234
y.-ğan (ser yıy-) 1639
y.-ğan (tuy yıy-) 1618
y.-ğan (yaw yıy-) 4741
y.-ğanda 5121
y.-ğanda (yahaq yıy-) 264
y.-ğandı (yahaq yıy-) 2846, 3287
y.-ğannın 961
y.+ip 730
y.-ip 730, 968, 1024, 1497, 1516,
2146, 2611, 3274, 3450, 3674,
4397, 4733, 4759, 5032, 5142,
5175, 5235, 5296
y.-ip al- toplamak 2765, 5230
y.-ip (yaw yıy-) 3821, 3825
y.-ırğa (yahaq yıy-) 258
y.-zıq 4241
y.-zırıp 3479
yıyıl- yağılmak, toplanılmak
y.-ğan 364, 1977
y.-ip 132, 3404, 3482, 4281, 5348,
5500
yıyın yağın, topluluk
y. 1986
y.+da 2713, 3343
y.+dan 1996
y.+darza 2690
y.+ğa 2117
yıyın- yağılmak, toplanmaq

- y.-ğan** 4231
yıyırıl- kırışmak, kırışik hale gelmek
(yüz için)
y.-ğan 1883, 5135
yıyış- toplanmak, yığılmak
y.-ip 5236
yıyızır- yığdırmak, toplatmak
y.-ğan 1736, 2097, 3342, 3579,
3748
y.-ğan (mayzan yıyızır-) 1383
y.-ip 3445, 3915, 4199
yoğom bereket, bolluk
y. 3399
yoqla- uyumak
y.-ğan 3213, 3955, 4610, 5598
y.-ğas 2865
y.-hañ 2932
y.-maş 4320
y.-may 532, 4574, 5641
y.-p yat- yatıp uyumak 1551, 1561
y.-r 2221, 3035
y.-rmı 4629
y.-y 3197, 3943
yoqo uyku
y.+hon 5448
y.+ñ 3569
yol- yolmak, kopartmak
y.-armin 5074
y.-ha 3995
y.-orğa 1799
yola gelenek, adet, yazılı olmayan kanun
y. 4623, 5363
y.+hın 1334
y.+quş- 4801
y.+mdı 3069
yolahız geleneklere karşı, adette
olmayan iş
y. 4891
yolan etraf, yan, yöre
y.+ (alan yolan qaran-) 5276
yolda- kandırmak, aldatmak
y.-p (aldap yolda-) 1868
yolla- ardından gitmek, izlemek
y.-p 3251
yom- yummak, yumulu hale getirmek
y.-ğansı (küz asıp küz yom-) 3168
y.-mamı 3019
y.-orğa 3003
yomaq yumak
y.+ın (yomağın) 289
- y.+tı** 270
y.+tıñ 289
yomarla- yumru yumru etmek
y.-p 3619
yomdor- yumdurmak
y.-op (küz yomdor-) 2348
yomol- yumulmak
y.-ğan 1885
yomran gelincik, bir cins sincap
y. 4588
yomşa- yumşamak
y.-p 4034
yondoğ yıldız
y.+o (timer qazıq yondoğo) 4319
y.+on 5170
yonsot- acı çektirmek
y.-op 4753
yop <Far. çift, iki tane
y.+bul- çift olmak 802
yoplaş- ikisi birlik olmak, çift olmak
y.-ip 4212
yorğa yorga, uzun mesafe gidebilen,
dayanıklı at, rahvan
y. 330
yort 1. yurt, ülke, vatan
y. 875, 2162, 2258, 2259, 2261,
4259, 4260, 4261, 4262, 4263,
4264, 4266, 4268, 4270, 4273,
4698, 5029
y.+o 4207, 4607
y.+o yere ürtäl- 25
y.+omda 4889
y.+on yeren 387, 461
y.+ona 731, 1769
y.+onda 1495
y.+ta 1627
y.+tan 1417, 2383
y.+tarzıñ 4738
2. yurt, keçe çadır
y.+ta (tar yort) 1560
yot- yutmak, boğazından aşağı indirmek
y.-qan 5743
y.-qan (uylağanda taş yot-) 899
y.-maş (asıwın yot-) 2421
y.-op (ut yot-) 4007
y.-orğa 2245
yotom yudum
y. 5742
yoton- yutkunmak
y.-op 892

- yozaq** burç, sur
y. 2272
- yozeroq** yumruk
y.+qa 4134
- yök** yük, taşınacak mal
y. 4777, 4799, 4800, 4909
y.+kä 4785
y.+ö (yögö) 4809
y.+ön (yögön) 4802, 4954
y.+öndä (yögöndä) 4782
y.+öndäge (yögöndäge) 4779
- yön** yün, yapağı, kuşların tüyü
y. 2710, 5662
y.+ö 4596
y.+ön 914, 3141
y.+önän 796, 1990
- yönlö** yünlü, tüylü
y. 2507
- yör-** yürümek krş. **yörö-**
y.-gän 629
- yöräk** yürek, göğüs boşluğunda, iki akciğerin arasında, vücudunher yanından gelen kanı akciğerlere ve oradan gelen temiz kanı vücuda dağıtan organ, kalp
y. 2711, 3504, 5066
y.+e (yöräge) 537, 1257, 1469, 1899, 3075, 3568, 4728, 5496
y.+e (yöräge) hızla- 1486
y.+e (yöräge) tüz- 5421
y.+e (yöräge) yarıl- 5139
y.+em (yörägem) 168, 1553
y.+en (yörägen) 5060, 5162
y.+en (yörägen) baş- 789
y.+enän (yörägenän) 3978, 5079
y.+endäge (yörägendäge) 5599
y.+ende (yörägende) 722
y.+eñ (yörägeñ) 5314
y.+eñä (yörägeñä) 5189
y.+eñä (yörägeñä) in- 2224
y.+endäy (yörögendäy) 1906
y.+eñde (geñde) 5371
y.+ (quş yüräk) 3568
y.+kä 3906
y.+le 510
y.+ (sıbar yüräk) 927
y.+täre 917, 2344
- yöräklän-** yüreklenmek, cesurlaşmak
y.-hen 5569
- yöräkle** yürekli, cesur
y. 1248, 2056, 2495
y.+ (quş yüräkle) 923
- yörö-** yürümek, gitmek, devam etmek, sürmek
y.-gän 109, 556, 1035, 1071, 1117, 1190, 2547, 3375, 4652, 5055
y.-gändä 371, 1751, 2188, 2211, 4616, 5358
y.-gänen 1697, 1904
y.-gänendä 1918
y.-gäneñ 1683
y.-gänheñ 3294
y.-gänse 2650, 2654, 2678
y.-gäs 4418
y.-hä 1808
y.-mähen 1903
y.-mäy 1292
y.-mese 2661
y.-p 539, 732, 1057, 1255, 1259, 2400, 2403, 3076, 3438, 5098
y.-rgä 1210, 3002
y.-rmön 2549
y.-rönä 1038
y.-y 270, 270, 417, 480
2. (-p zarf fiil eki almış fiillerle birlikte süreklilik bildiren yardımcı fiil)
y.-gän (härpändäşep yörö-) 318
y.-gän (hıqtıp yörö-) 3906
y.-gän (teşen qısıp yörö-) 3904
y.-gän (utlap yörö-) 3112
y.-gänen (hırışıp yörö-) 1858
y.-gängä (höyöp yörö-) 1657
y.-wen (yanıp yörö-) 269
3. (isimlerle birlikte deyim yapan ve süreklilik bildiren yardımcı fiil)
y.-y (yaqın yörö-) 1653
y.-p (hayzaq yörö-) 2687
y.-p (tıw yörö-) 2684
- yöröw** yürümek işi
y.+en 1150
y.+eñ (dawlap yörö-) 1359
- yöröwsän** yürüyücü, yürüyen
y. 2699
- yöröwse** yürüyücü, giden, yürüyen
y. 1636
y. 1107
- yöröt-** yürütmek, gitmesini sağlamak
y.-kän 4827
y.-mäy 668

yöröw yürütmek işi
y.+enä 1520
yöy iltihaplanmış, derin yara izi
y. 868
yöz başı yüzbaşı
y. 941, 947, 953
yöz I. 1. yüz, doksan dokuzdan sonra gelen sayı
y. 172
y.+zän 99
 II. 1. yüz, sima, çehre
y. 5066, 5543
y.+qarahı utanç, ayıp 5304
y.+lö 700
y.+lö (köläs yöz) 716
y.+ömä 1716, 4817, 5389
y.+ön 3489
y.+önä (yer yözö) 4056
y.+ö 2664, 4374, 4378
y.+ö (tös yözö) 1539
y.+ön bizärlä- yüzü gerip kırışıkları yok etmek, yüze hoş görünüm vermek 311
y.+öndä 2225
y.+önä 94, 710, 978, 2876
y.+öndä (yer yözö) 4105
y.+öñ yıw- ayıbını temizlemek 5553
y.+yıw- ayıptan kurtulmak, aklanmak 5796
y.+zän 778, 2121, 2142, 2186, 3970
y.+zäy 5621
 4. yüz kişilik birlik
y.+zären 5141
yöz- 1. yüzmek, suda yüzmek (canlılar için)
y.-öp 835
y.-gän 4679
y.-gän 2913
 2. mec. bulanmak
y.-hä (qızıl qanğa yöz-) 30
y.-mäş (qanına yöz-) 649
yözbaş yüzbaşı
y.+tarın 989
yözlöp yüz tane, yüz kere
y. 4995
yözlö yüzülü, suratlı
y. 1636, 4736

yözök parmağa takılan, kıymetli taşlarla süslü metal halka
y. 1396
y.+qaşı yüzük kaşı 2341
y.+tö 5257
yözök qaşı yüzük kaşı
y. 2341
yözzör- yüzdürmek işini yapmak
y.-öp 4515
yuğal- yok olmak, kaybolmak
y.-ğan 2077, 4713
y.-ğanñ 2946
yuğalt- kaybetmek, yoğaltmak
y.-tım 1453, 1464, 3311
yuq 1. yok, var karşıtı
y. 525, 1564, 1565, 1891, 2001, 2533, 2533, 2636, 2894, 2895, 2902, 2908, 3399, 3401, 3432, 3613, 4158, 4183, 4485, 4487, 4489, 4491, 4606, 4607, 4798, 4902, 4902, 4906, 4994, 5663, 5664, 5665
y.+bul- 3657
y.+ın (yuğın) 106
y.+it- 2788, 4996, 5003, 5048
y.+qa 1065, 1066
y.+qıl- 387, 3070
y.+mı 885, 894, 907, 3503
 2. hayır, olmaz
y. 1502
 3. (kendinden önceki ifadeyi olumsuz kılar)
y. 2307, 2308
yul yol, gidilen yer
y. 197, 273, 292, 591, 599, 609, 617, 629, 635, 1144, 2043, 2239, 2241, 2242, 2742, 2768, 2948, 2948, 2948, 2948, 5606
y.+al- yol almak 2547
y.+as- yol açmak, yol yapmak 2019
y.+başla- yola girişmek 416, 3175
y.+bir- yol vermek 2249, 2553, 2770, 3918
y.+buyla- yol almak 636, 3194
y.+da 731, 1433, 3440, 3717
y.+dan 1416
y.+dar 1520
y.+darzı 936
y.+dı 2951, 4471

- y.+ğa** 205, 5171
y.+ğa (qaytır yul) 2415
y.+ğa ozat- 4539
y.+ğa sıq- yola çıkmak 3715
y.+ğa yünäl- yola hazırlanmaq 3767
y.+hal- yol yapmak 765, 2047, 5399
y.+ı 2896, 3119
y.+ıma 1269, 5220
y.+ımda 109, 2343, 5395
y.+ımdı 4086, 5214
y.+ın 4726
y.+ına 481, 1764, 4172
y.+ınan 4265, 4372, 4376
y.+ıñ 5563
y.+it- yol etmək 403, 5215
y.+quy- şart koşmaq 2034, 3763, 4549
y.+mazar adres, yol yön 2948
y.+sap- yol almak 2049, 2053
y.+tap- yol bulmaq 2767
y.+tot- yolu tutmaq 3318, 4942
y.+yar- yol açmaq 3308
y.+darzıñ 557
y.+ın (barır yol) 576
yulaq geçit, yol
y.+tan 562
y.+yaha- 622
yulawsı yolcu
y. 297
yulbasar eşkiya, haydut
y. 1209, 3293
yulbaşı kılavuz, rehber
y.+m (yul başı) 2030
yuldaş yoldaş, arkadaş, dost
y. 1068, 2198
y.+bul- 2985, 5359
y.+ıñ 3017
y.+it- 5211
y.+qa 415, 5589
y.+tar 5719
yulıq- rastlamak, karşılaşmaq
y.+ır (yulğır) 3084
y.-qan 5654
yulla- yollamak, göndermek
y.-ğan 900, 3897
y.-p (barımta yulla-) 690
y.-p (qon yulla-) 4003, 5701
yulsı yolcu
y.+ğa 5515
yun- yontmaq
y.-dıq (hazaq yun-) 2983
y.-ğanda 3315
y.-ha 4373
y.-ıp 5645
y.-maş 866
y.-maysa 5165
yura- yormaq, yorumlamak (düş için)
y.-ğan 1626, 1735
y.-ğas (töş yura-) 3362
y.-p 3353
y.-p bir- yorumlamak 1623
yurat- yordurmaq, yorumlatmaq
y.-ayıq 1613
y.-ırğa bul- 1616
yuraw yormaq, yorumlamak işi
y.+zı 1647
yurt- yur edinmek, konmaq, yaşmaq
y.-ırmın 2581
y.-qan 278, 297
y.-qanın 2167
yuşa- otlamak, ot yemek(hayvanlar için)
y.-ha 5723
yuşan yavşan otu, sıracagillerden, mavi ve beyaz renkte çiçek açan, ıtırılı bir bitki
y.+ı 4579
yuşqın tortu
y.+ınan 5628
yuy- yok etmək
y.-yıp (başñ yuy-) 1912
y.-ğan 1901
y.-ğas 4895
y.-ıp 4586
y.-ıp (iş yuy-) 5334
y.-ıp kil- yok edip gelmek 1745
y.-ıw (baylıq yuy-) 1537
y.-zım 4452
yuyzır- yok ettirmek
y.-ğan 2178
yügän dizgin
y. 3106, 3122
y.+däre 4939
y.+e 3103
y.+en 2717
y.+eneñ 2492
yüger- koşmaq, hızla koşmaq
y.-ep 5339
y.-ep kil- 1566

yügerək yürük, hızlı, süratli
y. 329, 2510, 5085
yügerəklek yürüklük, hızlılık
y.+e (yügerəklege) 2496
y.+en (yügerəklegen) 5262
y.+tä 2714
yügerť- kořurtmak
y.-ep (küz yügerť-) 95, 5419
y.-kän 2690
yünäl- yönelmek
y.-gän (yulğa yünäl-) 3767
yürgäk destek
y. 4056

Z

zar <Far. zar, ağlama, inleme
z.+ın (moñoñ zarın) 147
z.+ını 5737
z.+ilat- zarı zarı ağlatmak 833
zaran parça, kırıntı
z.+ (piran zaran) 5509
zarıq- <Far.+T. zarı zarı ağlamak
[<Far.zar+T. -ı-q-]
z.-ıp (zarıqıp) 2661
z.-qan 1219, 2662, 4611
zarlan- <Far.+T. ağlamak, inlemek
[<Far. zar+T. -la-n-]
z.-ıp 5655
zat <Ar. zat, kişi
z.+ım 2570
zathız <Ar.+T. soysuz, asil olmayan [Ar.
zat+T. +sız]
z. 202, 204
zinası <Ar.+T. zinacı [<Ar. zina+T. +sı]

z. 1713

Ž

za → da

z. 242, 1017, 1483, 1677, 1747,
2322, 2347, 2560, 2741, 2849,
3293, 3690, 4093, 4094, 4096,
4106, 4108, 4291, 4295, 4654,
4661, 4673, 4891, 4975, 5082,
5108, 5325, 5484

zarlıq <Far.+T. ağlamaklı
[<Far.zar+T.+lıq]
z.+ta 3028

zä → da

z. 322, 999, 1008, 1653, 1690,
1918, 1995, 2317, 2386, 3253,
3587, 3629, 3935, 4079, 4080,
4104, 4411, 4419, 4793, 5098,
5138

zur <Far. büyük, güçlü, güzel

z. 48, 55, 75, 156, 482, 730, 986,
1039, 1044, 1136, 1383, 1536,
1597, 1618, 1653, 1774, 1884,
1977, 2084, 2119, 2278, 2410,
2529, 2737, 2893, 3049, 3054,
3250, 3304, 3377, 3542, 3790,
3918, 3929, 4508, 4598, 4649,
4918, 5103, 5237, 5318, 5396,
5410

zurla- <Far.+T. zorlamak, zor
kullanmak [<Far. zur+T.-la-]
z.-p 2128, 3246, 5246

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

Ablay Xan Ünlü Kazak hanı Abılay (Ebulhayır) Han. N. İsenbet varyantında Abıl Han. Metinde Edige'nin mağarada bulduğu şecerede XV. asrın yirminci yıllarından itibaren tarih sahnesine çıkan Abılay Han'ın XI. asırda yaşayan Kara Han'dan sonra sayılması dikkat çekicidir. A. 2182

Alla Allah
A. 2544, 2933, 2989, 3148, 4469
A.+nan 781

Aqkölömbät Karakölembet'in ağabeyi. Başkurt şecerelerinde Aqhaq Kilmet olarak adı geçen kahraman. Babsaq Bey'in babası. A. 2169

Aslay Yayık Batır'ın sekiz oğlundan biri ve binbaşı
A. 5146

Äşläy Yayık Batır'ın sekiz oğlundan biri ve binbaşı
A. 5146

Aznay Batır Edige'nin binbaşısı efsanevi kahraman Keläyle Batır'ın yüzbaşılardan biri. A. 5140

Aznay → Aznay Batır
A.+zı 939

Baba Töklaş → Töklaş
B. 2988, 4711, 4749, 4946, 5692
B.+tan 4229, 5695

Baba Ğaziz → Töklaş
B. 4721

Babsaq Bey "Küsäk Bey" destanının kahramanı ve Karagölembet'i öldüren Küsek Bey'in babası. B.+ze 2175

Babsaq → Babsaq Bey
B. 2177

Bikqol Batır Edige'nin binbaşısı efsanevi kahraman Keläyle Batır'ın yüzbaşılardan biri. B. 5141

Bikqol → Bikqol Batır

B. 940

Dämmi → Dämmi Bey

D. 731, 974, 984

D.+ze 980

Dämmi Bey El yazma nüshalarda Dim Bey olarak geçen bu isim tarihte bilinen bir kişi değil. Ç. Musin varyantında Dim nehri boyunda yaşayan bir bey olarak anlatılıyor.

D 727, 965, 967

D.+zän 423

D.+ze 943

Firzäwes Edige'nin Kabardin hanının elinden kurtardığı Timur'un kızı. Edige'nin ikinci eşi. Kaynaklarda Timur'un bu adda bir kızına rastlanmadı.

F. 3218, 3769

F.+kä 5533

F+täy 3793

F.+te 3786, 3979, 4937, 5538

Ğäli → Ğali Batır

Ğ 1392

Ğäli batır Hz. Ali. Hz. Muhammed'in damadı. Kahramanlıklarıyla İslam hikayelerine konu olmuş kahraman

Far.Batır]

Ğ. 1375

Ğ+ğa 1366

Ğänäkä Edige'nin ilk hanımı,

Muradım'ın annesi

Ğ 1653, 1654, 1661, 1676, 1704,

1719, 1752, 1759, 1762, 1765,

1823, 1834, 3523, 3609, 3768,

3994

Ğ+gä 1679, 1709, 1851

Ğ+ne 1672, 1678, 1701, 1738,

1791, 1797, 1809, 1845, 3980

Ğ+nen 1675

Ğ+neñ 1727

Ğäziz Tökles

Ğ. 5690

Ğäziz Baba → Tökles

Ğ. 380

Gazrail Azrail, ölüm meleği
Ġ 5752
Ġ+däy 5462
Habraw Habraw, İdil Ural bölgesinde yaşadığına inanılan ve sevilip sayılan, ortaya çıkan meselelerin çözümünde büyük rol oynayan, en son sözü söyleyen ve sözü dinlenen aksakal. Destanda Dede Korkut'un görevini yerine getiren Habrav'ın yaşı konusunda değişik rivayetler bulunmaktadır. Bu nüshada yüz yaşını geçtiği belirtilen Habrav'ın S. Mirasov nüshasında 185, N. İsenbet yazmasında 195, Velihanov'un derlediği bir nüshada 185, diğerinde 500 ve hatta Divayev nüshasında 1000 yaşında olduğu rivayet edilir. Diğer varyantlarda Sıpara Cırav, Sıpra, Subra, Xubra adıyla karşımıza çıkar.
H. 72, 86, 98, 171, 242, 266, 269, 289, 309, 412, 735, 737, 744, 1048, 1625, 1732, 1828, 2130, 2134, 2159, 2315, 2984, 3019, 3042, 4295, 5607, 5633, 5634, 5640, 5654
H.+ğa 5656
H.+zan 1624, 5699
H.+zı 1036, 1045, 1611, 1615, 4964
H.+zıñ 4379
Habraw Qart → **Habraw**
H. 783, 784, 788, 1787, 2150, 2622, 4311, 5676
H.+qa 3001, 3023
H.+tı 2607
H.+tıñ 908, 2124, 2127
Xanbikä Toktamış'ın hanımı. Kadirbirdi, Inyıkay ve Kinyekay'ın anneleri. (xan+bikä; hanın karısı anlamında, hanın eşi, hanım sultan, kraliçe)
X. 1521, 1546, 1584, 1601, 1604, 1608, 1613, 1869, 1889, 1891, 1892, 1918, 1918, 1919, 1925, 1946, 1954, 1968, 2252, 2331, 3656
X.+gä 1860

X.+he 1730, 1944
X.+m 1579
X.+ne 1862
X.+neñ 1539, 1621

Xızır Hızır, halk inanışlarına göre ölümsüzlüğe kavuşmuş ve peygamber olduğuna inanılan, ak sakallı, yeşil değnekli bir ihtiyar olarak darda kalanlara görünüp yardımına koştuğu varsayılan ulu kişi.

X. 2146

Xoza → **Xozay**

X. 2770, 4246

Xozay Hüda, Tanrı, Allah

X. 307, 4635, 5446, 5463

X.+ğa 2940

X.+ım 1923

X.+zan 2695

X.+zay 8, 3789

Xozay Tägälä → **Xozay**

X. 2553

Inyı Toktamış Han'ın büyük kızı.

Diğer varyantlarda Änäkä, /änäkä ve Xänäkä olarak geçmekte.

Edige ve Muradım arasındaki kavgaya entrikalarıyla sebep olan prenses.

I. 1113, 1118, 1602, 1656, 1671,

1679, 1688, 1855, 1909, 2268,

2380, 2397, 2465, 2536, 2559,

2665, 2725, 2790, 3667, 3799,

3936, 3976, 3984, 4031, 4049,

4173, 5792

I.+ğa 1600, 1669, 3660

I.+hına 1116

I.+nan 1711

I.+m 1627, 1693, 2289, 2387,

2396, 3646, 3709, 3923, 4014,

5047

I.+mñ 1560, 1977, 2200, 3664,

5000

Inyıbikä **Inyı**

I. 1111, 2411, 3734

I.+neñ 1520

Inyıqay **Inyı**

I. 1558, 2388, 3787, 3930, 4181,

4449, 4450, 4461

I.+ğa 4037, 4437

I.+zı 2373, 2375, 3981

I.+zıñ 4465	2231, 2233, 2235, 2254, 2262,
Irşaq Bey Tora Bey ve Demmi Bey'in dostu. Edige'nin düşmanı. Tarihi kaynaklarda adına rastlanmadı.	2264, 2278, 2306, 2312, 2325,
I. 965, 967, 999	2372, 2387, 2404, 2412, 2418,
I.+gä 949, 991	2420, 2422, 2458, 2459, 2531,
Irşaq → Irşaq Bey	2569, 2571, 2590, 2591, 2595,
I. 731	2607, 2607, 2609, 2615, 2616,
I.+qa 727	2631, 2634, 2638, 2638, 2739,
İsänbay Edige'nin dostu, Muradım'ı büyüten kişi	2817, 2817, 2827, 2845, 2865,
İ. 1770, 1775, 1779	2868, 2876, 2881, 2883, 2885,
İsän → İsänbay 244	2889, 2901, 2906, 2915, 2948,
İ.+gä 4065	2949, 2959, 2967, 2973, 3052,
İ.+de 1032, 1050, 4165	3074, 3108, 3114, 3132, 3133,
İsänbay İsenbay, Edigenin dostu	3160, 3166, 3169, 3183, 3192,
İ. 1977, 1992, 1994, 2619, 3405, 4295	3203, 3207, 3238, 3245, 3253,
İ.+ga 1796	3256, 3257, 3265, 3339, 3343,
İ.+za 3493	3376, 3417, 3525, 3587, 3615,
İ.+zar 3413	3633, 3640, 3659, 3695, 3732,
İ.+zı 1832, 3421, 3434, 4965	3739, 3748, 3768, 3825, 3829,
İ.+zıñ 1793, 3380, 3392, 3486, 3491	3834, 3839, 3842, 3883, 3903,
İzel Batır Mitolojik kahraman	3917, 3918, 3937, 3939, 3974,
İ. 5586, 5684	3977, 3983, 4000, 4045, 4052,
İ.+zar 4267	4080, 4175, 4191, 4199, 4206,
İzel → İzel Batır	4314, 4314, 4318, 4323, 4504,
İ.+deñ 5596	4544, 4549, 4552, 4768, 4768,
İzew → İzewkây	4794, 4828, 4831, 4839, 4846,
İ. 435, 444, 937, 1591	4873, 4885, 4890, 4935, 4963,
İ.+gä 4933	4974, 5076, 5080, 5120, 5127,
İzewkây Edige. Tarihi şahsiyet ve destanın kahramanı. 1395-1419 Yılları arasında Altın Orda tarihine damgasını vurmuş bey. Ölümü 1419.	5159, 5208, 5225, 5233, 5239,
İ. 247, 262, 289, 345, 413, 426, 427, 449, 570, 647, 674, 676, 688, 731, 732, 908, 928, 959, 979, 998, 1008, 1016, 1047, 1161, 1169, 1170, 1272, 1299, 1341, 1380, 1398, 1448, 1450, 1472, 1511, 1605, 1653, 1659, 1661, 1690, 1700, 1754, 1760, 1761, 1768, 1777, 1782, 1786, 1805, 1812, 1827, 1831, 1850, 1853, 1856, 1918, 1918, 1920, 1924, 1959, 1963, 1977, 1995, 2003, 2007, 2007, 2102, 2231,	5505, 5505, 5507, 5522, 5526, 5531, 5535, 5539, 5550, 5741, 5750, 5750
	İ.+e 1129
	İ.+gä 270, 1015, 1271, 1340, 1410, 1520, 1531, 1688, 1721, 1801, 1857, 1918, 1918, 2384, 2453, 2455, 2632, 2911, 2961, 3138, 3175, 3364, 3584, 3599, 3610, 3625, 3728, 3792, 3798, 3820, 3857, 4040, 4384, 4533, 4766, 4843, 4970, 5119, 5126, 5158, 5753
	İ.+zä 447
	İ.+zän 1696, 1706, 1710, 1911, 3959, 4388, 5801
	İ.+zär 1841, 1977
	İ.+zäy 2216, 2229, 2250
	İ.+ze 494, 730, 925, 1046, 1270, 1520, 1653, 1656, 1658, 1674, 1682, 1861, 1948, 2007, 2333,

- 2353, 2439, 2607, 2870, 3182,
3204, 3246, 3275, 3623, 4220,
4287, 4303, 4542, 5771, 5773
İ.+zeñ 269, 309, 730, 1315,
1520, 1787, 1795, 2107, 2113,
2366, 2381, 2438, 3127, 3172,
3230, 3367, 3604, 3607, 3666,
3724, 3764, 3779, 4033, 4756,
4762, 4948, 4952, 5109, 5547,
5756, 5792
İ.+zeñ (qotlo ulı izewkäy) 647
İ.+ziñ 3431
İzewkäy Batır → **İzewkäy**
İ. 2155, 3910, 5397
İzris Yayık Batır'ın oğlu
İ. 5148
Keläyle Batır Epik kahraman
K.+zı 425
Keläyle → **Keläyle Batır**
K. 932, 983, 5142
K.+ne 938
Kinyä I. Toktamış'ın küçük kızı. Diğer
varyantlarda adına Känäkä,
Tutay ve Tanäkä şeklinde
rastlanıyor.
K. 3715, 3817
K.-gä 3692
K.+nän 2725
K.+ne 2290, 2536, 2559, 2665,
2790, 3668, 3689, 3738, 3815
K.+neñ 1909, 2202, 2465
K.+ñde 2268
Kinyä II. Bir at için aralarında
anlaşamayıp gelen beş kardeşin
en küçüğü
K.+gä 1280
Kinyäbikä → **Kinyä I**
K. 1112, 1951
Küsäk Babsak Bey'in oğlu. Babasının
intikamını almak için
Karakölembet'in bütün boyunu
öldüren, yalnız bir koyun
çobanını bırakan bey. Aynı
zamanda "Küsäk Bey" destanının
baş kahramanı.
K.+kä 2177
Qabardin Gabardin (Kabartay)
ülkesinin hanı, Edige'nin
düşmanı, Toktamış'ın dostu.
Timur'un kızını kaçıran
kişi. Başka varyantlarda Kalmık
ili padişahı ve Kabandin Al(1)p
adıyla geçmekte.
Q. 3215, 3223, 3228, 3237, 3248
Q.+dı 3268
Q.+dñ 3254, 3258
Q.+ğa 3321
Qadir Xan → **Qadirbirze**
Q.+ğa 3742
Qadir → **Qadirbirze**
Q. 3744, 4476, 4479
Q.+zı 4204
Q.+ziñ 4524
Qadirbirze Mirza → **Qadirbirze**
Q.+mı 2207
Qadirbirze Toktamış'ın oğlu ve tarihi
bir şahsiyet. Destanın bütün
varyantlarında rastlanılıyor.
Q. 1110, 3723, 3733, 3918,
3920, 4193
Qaip <Ar. Yayık Bahadır'ın oğlu
Q. 5147
Qanıqay Batır Edige'nin binbaşısı
Efsanevi kahraman Keläyle
Batır'ın yüzbaşılardan biri.
Q. 5140
Qanıqay → **Qanıqay Batır**
Q.+zı 940
Qara Xan X-XI. Yüzyıllarda
Karahanlı devletinin kurucusu
ünlü Kara Han. Ölümü 955 veya
956.
Q. 2184
Qarabay Batır Özel isim
Q. 2046
Qarağölömbät Mirza Aqkölömbet'in
kardeşi. Başkurt şecerelerinde
Qarakilmet olarak karşımıza
çıkar. "Küsäk Bey" destanında da
görülen kahraman, burada çocuk
öldürüp han olan ve boyunu
"büre yan-kurt canlı" kılan
Kıpçak batırı. Nur Zaripov, büre
yan'dan hareketle "acaba Başkurt
kavimi Büryan'ların kurucu batırı
bu olmasın"¹ diye kayıt düşüyor.
Q.+mñ 2170

¹zewkäy menän Muraz>m-Tarixi Qobay>r,
Öfö: 1994, s.275-276.

Qarmış Yurmatı'da yaşayan Başkurt
kabilelerinden birisi
Q. 5147

Qasqın Batır Edige'nin binbaşı
Efsanevi kahraman Keläyle
Batır'ın yüzbaşlarından biri.
Q. 5140

Qasqın I→Qaskın Batır
Q. 940

Qasqın II Edigenin torunun torunu.
Muradım'ın oğlu Kazankol'dan
olan torunu
Q. 5810, 5811

Qatay Batır Epik kahraman.
Efsanelerde Başkurt
kavimlerinden herbiri başlangıç
tarihlerini bir kahramana
bağlarlar. Qatay Batır da, Başkurt
kavimi Qatayların kurucusu.
Q. 2052, 2057

Qatay →Qatay Batır
Q. 12, 4215, 4271
Q.+zı 1029, 4966
Q.+zıñ 4423

Qazanğol Muradım'ın torunu
Q. 5807
Q. 5808 **Qıpsaq** kıpçak bey
Q. 12, 1029, 4215, 4271, 4423,
4966
Q.+tıñ 2782

Qazaq Kazak, Kazakistanlı
Q. 5253, 5293, 5386

Qazaqqol Muradım'ın oğlu
Q. 5808
Q.+dıñ 5809

Qıpsaq Bey Epik kahraman.
Efsanelerde Başkurt
kavimlerinden herbiri başlangıç
tarihlerini bir kahramana
bağlarlar. Qıpsaq (Kıpçak) Bey
de, Başkurt kavimi Qıpsaqların
kurucusu.
Q. 2013

Qotlo Edige'nin babası. Tarihi
kaynaklarda adına rastlanmıyor.
Diğer varyantlarda Qutluqaya,
Qutluqıya, Qutlugıya olarak
Toktamış'ın av kuşlarının
bakıcısı olduğu gösteriliyor. Bu
hüshada da Toktamış'ın

kuşlarından biri olan bir
Baskurt beyi.
Q. 244, 247, 647, 1032, 1831,
3064, 3068, 4263
Q.-nan 3073
Q.+no 458, 3416

Qotloqay →Qotlo
Q. 1787

Mayqı Bey Kisi (küçük) Tabın
halkının neseppnamesine göre
Cengiz Han'ın en büyük
beylerinden biri olup kendisine,
damga olarak süptürge şeklinde
kaburga, ağaç olarak karagas
(yaprak döken bir köknar cinsi),
kuş olarak karakuş (ağaç kartalı)
ve uran olarak da Salavat
verilmiş. Bu nedenle kaynaklarda
Kaideli (Kanunlu) Maykı Bey
olarak geçer.
M. 594, 604

Morazım Muradım, Edige'nin oğlu.
Varyantlarda, Noralın, Moradım,
Nurgali, Nurgadil şeklinde
rastlanılır. Tarihi metinlerdeki
adı Nurettin olarak geçer. Ölümü
1419.

M. 3078, 3500, 3529, 3535,
3535, 3555, 3600, 3615, 3618,
3624, 3759, 3813, 3919, 3927,
3930, 3960, 3971, 3975, 4026,
4040, 4053, 4053, 4063, 4087,
4089, 4122, 4172, 4179, 4192,
4222, 4234, 4248, 4253, 4286,
4297, 4316, 4316, 4391, 4397,
4403, 4430, 4432, 4452, 4455,
4457, 4459, 4463, 4467, 4478,
4504, 4522, 4532, 4538, 4949,
4970, 5017, 5020, 5067, 5083,
5110, 5128, 5526, 5535, 5548,
5549, 5708, 5775, 5790, 5802
M.+dan 5806

M.+dı 4396, 4402, 4414, 4427,
4962, 5078
M.+dıñ 3622, 3803, 3918, 3976,
4288, 4381, 4410
M.+ğa 3611, 3758, 3763, 3922,
4036, 4290, 4420, 5239

Morazım batır→Morazım
m. 4435

Narış bey Dim boyunun beyi, Tora Bey'in dostu, Edige'nin düşmanı. Dim Bey'le arası açılınca, Edige ile Moradım da kavga edince Moradım'ı kendi ülkesinin başına geçiriyor.

N. 4211, 4392, 5138

N.+zeñ 4979, 5025, 5153, 5231

Narış→**Narış Bey**

n. 4398, 4740

n.+tı 4228, 4282

Nuretdin İsan'in ikiz çocuklarından ölüp, Muradım'ın yerine sazlığa bırakılanı. Moradım da gücünü ispatlayana kadar bu adı kullanıyor.

N. 1846, 3374, 3409, 3433, 3459, 3533, 3536

N.+dı 3372

Satmır Xan Orta Asya ve dünya tarihinde tanınmış bir şahsiyet olan Timur Han. Metinde Satmır adıyla da geçmekte. Diğer nüshalarda Timer, Satemir, Tamerlan, Aqhaq Timer adıyla da anılır. Timur'un Timurlenk, Aksak Timur, Timuur Barlas adıyla tarihi kaynaklarda zikredildiği bilinmektedir.

S. 2771, 3251, 3273, 3290, 3290, 3340, 3364, 3449, 3788, 4547, 4764, 4815, 4840, 4856, 4865, 4931

S.+dan 2555, 2772

S.+dı 3552

S.+dın 3219, 3271, 3279, 3282, 3575, 3632, 4550, 4761

S.+ğa 2243, 2552, 2769, 2855, 3193, 3195, 3288, 3539, 3580,

4068, 4200, 4202, 4300, 4536, 4541, 4546, 4555

S.+mın 3586

Satmır Satmır Xan

S. 2248, 2554, 4757, 4825

S.+ğa 3221, 4207, 5043

S.+zı 4990

S.+zın 4846

Säfar Edige'nin binbaşısı Efsanevi kahraman Keläyle Batır'ın yüzbaşılardan biri.

S. 939

Säläxi batır Säläxi

S. 2035, 2039

Säläxi özel isim

S. 1108, 1114, 1124, 1131, 1168,

1361, 1520, 1521, 1694, 1859,

1934, 2331, 2368, 2399, 2418,

3629, 3637, 3652, 3660, 3668,

3686, 3716, 3738, 3809, 3811

S.+gä 3689

S.+yen 2781

S.+zän 2363

S.+ze 3757, 3814

S.+zeñ 1520, 2425

Sıñgız xan Cengiz Han

S. 2180

S.+dın 3305, 4622

Sıñgız Sıñgız xan

S. 3295, 4569, 4570

Sıgtay Çağatay

S.+zın 4624

Sura Batır Çora Batır

S. 906

Suraqay Yayık Bahadır'ın oğlu

S. 5147

Suray Yayık Bahadır'ın oğlu

S. 5148

Şägäle Bey Kırım Beyi, Edige'nin düşmanı.

Ş. 3426

Ş.+gä 419

Ş.+zeñ 3444

Şägäle →**Şägäle Bey**

ş. 56, 63, 726, 731, 3448, 3458,

3473, 3544, 3547, 3577, 3582

ş.+gä 3537

ş.+ne 3619

ş.+neñ 3441

Tabın bir Başkurt kavimi

T. 14, 4423,

T.+dar 4215

Tabın Batır Epik kahraman.

Efsanelerde Başkurt

kavimlerinden herbiri başlangıç

tarihlerini bir kahramana

bağlarlar. Tabın Batır da, Başkurt

kavimi Tabınların kurucusu.

T. 2082, 2090

T.+zı 1030

Tam'yan Batır Epik kahraman.

Efsanelerde Başkurt kavimlerinden herbiri başlangıç tarihlerini bir kahramana bağlarlar. Tam'yan Batır da, Başkurt kavimi Tam'yanların kurucusu.

T.1030, 2023

Täfire Tanrı, Allah

T. 1782

Taşlıbay Yayık Bahadır'ın oğlu

T. 5146

Tora Bey Başkurt şecere, efsane ve tarihi rivayetlerde bu isme Tora Xan şeklinde rastlanmaktadır.

Bazı rivayet ve efsanelerde Başkurt hanı, bazılarında da Nogay hanı olarak

gösterilmektedir. Büryan, Kıpçak, Üsergen ve Tamyan şecerelerinde Başkurt halkının bağımsız hanı olarak

gösterilmekte, Sterlitamak yakınlarındaki Toratav'ın da onun yaşadığı yer olduğu ve adını bu kişiden aldığı ifade edilmektedir.

T. 494, 675, 730, 948, 4407, 4411, 4419, 4427

T.+gä 4978, 5525, 5696, 5702, 5776

T.+zä 645

T.+zän 964, 4394, 4406

T.+zärgä 4217

T.+ze 400, 4232, 4282, 4433, 5530, 5780

T.+zeñ 431, 4983, 5036, 5557, 5705

Tora Xan Tora Bey

T.+ğa 5023

Tora Tora Bey

T. 1089, 3067, 4211, 4723, 5058, 5084

T.+ğa 426, 427, 5006

T.-nan 5016

T.+nan 5012

T.+m 5073

T.+mñ 5527

Tökläs Baba → Tökläs

T.+nan 4722

Tökläs Edige'nin dedesi. Evliya

olduğu kabul edilen efsanevi kahraman. Tökläs, Baba Tökläs, Baba Ğaziz, Ğaziz Baba, Baba Tükti fiaştı Ğaziz, Tüli fiaştı Baba Äziz, Ävliya Äziz gibi isimlerle anılır. Tarafımızdan bu isme Ütemiş Hacı'nin Cengizname isimli eserinde, "Agaz-ı Dastan-ı Özbek Han" bölümünde Özbek Han'ın huzuruna gelen Hristiyan ve Müslüman dervişlerin keramet gösterme yarışını anlatan bölümde de rastlandı. Burada bütün vücudu tüylerle kaplı Baba Tökläs, yanan fırının içine girer ve yanmadan çıkar. Bunun üzerine Özbek Han Müslüman olur.

T. 2980, 3024

T.+kä 2985, 3008

T.+teñ 381

Törökmän Batır Edige'nin son savaşındaki baş komutanı

T. 4953

Tuq Batır Edige'nin binbaşısı. Yayık Batır'ın Kazak hanımından olan ve diğer sekiz kardeşi tarafından dışlanan, daha sonra Edige'nin övgüsünü kazanan kahraman.

T. 5125, 5248

T.+ğa 5244

T.+zı 5151

T.+zıñ 5157

Tuq → Tuq Batır

T.+tı 5159

Tuqhan Bazı varyantlarda Tuqhanbay olarak da karşımıza çıkar.

Edige'nin binbaşısı Efsanevi kahraman Keläyle Batır'ın yüzbaşılardan biri.

T. 939

Tuqtamış → Tuqtamış Xan

T. 2, 1080, 1104, 1408, 1578, 1599, 1619, 1728, 1864, 1887, 1929, 1967, 2129, 2315, 2397, 3359, 3361, 3583, 3652, 3829, 3847, 5465

T.+qa 18, 2760, 3249, 3255,
3282, 3365, 3427, 3545, 3630,
3827

T.+ka 3638

T.+ta 4771

T.+tan 3314

T.+tı 3737, 3852, 4069, 4238,
4299

T.+tıñ 1731, 2335, 2370, 2566,
2794, 3284, 3626, 3635, 3722,
3821, 3833, 3838, 3912, 3914

Tuqtamış Xan Cengiz Han'ın büyük
oğlu Coci'nin neslinden Tuy-
Hoca'nın oğlu Toktamış Han.
Urus Han'ın babasını
katletmesinden sonra Timur'a
sığınarak ondan temin ettiği
yardım ile uzun bir mücadele
neticesinde Altın Orda tahtını ele
geçirmiştir. Ancak, bir süre sonra
Harezm hakimiyeti yüzünden
Timur ile arası açılmıştır. Timur
karşısında 1391 ve 1395
yıllarında uğradığı iki büyük
hezimetin ardından Altın Orda
tahtını kaybeden Toktamış, uzun
ve başarısız bir mücadeleden
sonra muhtemelen 1405 yılı
başlarında vefat etmiştir.

T. 2007, 2109, 2527, 3578, 3656,
3658, 3721, 3837, 3840, 3844,
3856, 4209

T.+dıñ 2517, 3918

Ural Batır Aynı isimli Mitolojik
destanın kahramanı

U. 2008, 2992, 3090, 3162, 3164,
3187, 5576

U.+zan 5572

U.+zay 893

U.+zıñ 836, 5582

Ügädäy Ögedey, Cengiz Han'ın baş
hanımından olan üçüncü oğlu (
Ü. 4571

Ümār baba → **Ümār Batır**

Ü. 446

Ümār Batır Edigenin dedesi. Diğer
Başkurt nüshalarında bu isme
rastlanmadı. Kazak
varyantlarında Baba Ümer.

Ü. 353

Ü.+zan 3085

Ümār → **Ümār Batır**

Ü. 377, 392, 646, 5682, 5686

Ü.+zeñ 5689

Yabrail Cebrail, haber meleği
y. 1374

Yanbay

Y. 2100, 2454, 2532, 2532, 2533,
2590, 2596, 2596, 2607, 2607,
2607, 2608, 2613, 2629, 2633,
2816, 2828, 2828, 2842, 3672,
3677, 3688, 3690, 3692, 3711,
3747, 3918, 3921, 4454, 4503,
4524

Y.+ğa 4476, 4479

Y.+zı 3670, 3679, 4511

Yanbay Batır → **Yanbay**

Y. 3735

Yayıq Batır Epik kahraman

Y. 995, 996, 2008, 4267, 5145

Y.+ğa 992

Y.+zı 422

Y.+zıñ 5124

Yurmatı (Batır) Epik kahraman.

Efsanelerde Başkurt
kavimlerinden herbiri başlangıç
tarihlerini bir kahramana
bağlarlar. Yurmatı Batır da,
Başkurt kavimi Yurmatıların
kurucusu kabul edilir.

Y. 14, 1029, 2065, 4216

Y.+hı 4272

Y.+m 2071

Y.+mı 4967

YER ADLARI DİZİNİ

- Aq Urza Ak Orda, Altın Busagalı Ak Orda, Altın Orda. Cengiz Han'ın oğlu Batu'ya verdiği Batı deşt-i Kıpçak ülkesi, sağ kol.**
A. 1260, 1261
A.+ğa 1137, 3675
A.+la 2152, 5464
A.+nan 4540
A.+nıñ 4239
A.+ñdı 1139
- Alataw Ala dağ. Kazakistan'ın kuzey-kuzeydoğusudaki meşhur dağ.**
A. 4625
- Altay Altay bölgesi**
A.+za (ural altay) 70
- Altın Urza Altın Orda Devleti bkz. Aq Urza**
A. 1, 1260, 4058, 4169
- Aluş Taw Kırım'da Aluşta şehri yakınlarındaki dağ.**
A. 3806
- Amu <Ar. Amu Derya ırmağı.**
A. 2094
- Asılı Kül Acılı Göl. Başkurdistan'ın Dävläkän rayonundaki efsane ve destanlara konu olmuş göl.**
A. 5516, 5521
- Aşqazar Sterlitamak yakınlarında Ak İdil'de katılan bir ırmak.**
A. 4405
- Äyzär nehir adı**
Ä.+zeñ 4704
- Babuğan Kırım'daki bir yayla.**
Babuğay yaylası.
B. 3808
- Balqan Taw**
B.+ğa 5232
B.+zan 5511
B.+zıñ 5424
- Balqaş Balkaş gölüne akan nehir.**
B.+ın 4564
- Bälä Taw Bela Dağı. Başkurdistan'ın Mälävaz rayonu Aptırak avılı yanında Ak İdil'e yakın bir dağ.**
B.+ğä 3177
- Bilensek yer ismi**
B. 4981, 5028
- Biş Tiräk Başkurdistan'da bir yer adı.**
B.+kä 4981, 5028
- Dim Ak İdil'in kollarından biri ve bunun civarı.**
D. 4405
D.+dä 4403
D.+därzeñ 4703
D.+de 5114
D.+deñ 2061, 4392, 4724
- Eyek Ak İdil'in kollarından biri.**
E. 527, 846, 4704
- Xäzär Hazar devleti**
X.+xanı Hazar Hanı 1524
- Xäzär Hazar Denizi**
X.+gä 2094
- Haqmar**
H. 382, 4704, 5816
- Haray <Far. Saray şehri, Altın Orda'nın başkenti. Metindeki bütün haray kelimeleri de bu anlamda kullanılmış olabilir. Çünkü Başkurt alfabesindeki h işareti büyük ve küçük harflerin ayırt edilmesine imkan tanımıyor.**
H.+ğa 1271
H.+zı 2272
- Häläwek Ak İdil'in kollarından biri.**
H. 398
- İramäl Başkurdistan'ın kuzeydoğusunda, Beloret ve Uçalı bölgeleri arasındaki dağ. Hemen doğusunda Ak İdil başlar.**
İ.+dä 2856
İ.+de 5583
- İrendek Başkurdistan'ın kuzey-kuzeydoğusudaki meşhur dağ.**
İ. 49
- İrteş İrtiş ırmağı.**
İ.+en 4563
- İzel İdil ırmağı. Rusça adı Volga. Valday yaylasından başlayıp Astrahan yakınlarında Hazar denizine dökülen**

- Avrupa'nın en uzun ırmağı (3700 km).
İ. 15, 199, 281, 300, 357, 397, 404, 526, 618, 845, 931, 960, 2061, 2460, 2535, 2858, 3107, 3176, 4164, 4422, 4703, 4724, 5012, 5112, 5523, 5584, 5590, 5608, 5609, 5609, 5620, 5784
İ.+dä 4508, 4712
İ.+dän 2308, 5070
İ.+de 546, 3453, 5114, 5620
İ.+deñ 2435
İ.+e 233
İ.+em 4699, 4751
İ.+enän 749, 5742
İ.+gä 395, 5010
İ.+ural 5802
- İzel Ural** Hazarın kuzeyinde, İdil ve Yayık (Ural) nehirleri arasında kalan, bugünkü Tataristan, Başkurdistan ve Çuvaşistan'ı içine alan geniş bölge.
İ. 5802
- Kägbä** <Ar. Kabe, Müslümanların kutsal yeri, Mekke.
K.+lä 2981
- Qalmıq** Kalmuk ülkesi
Q. 3214, 3270
Q.+qa 3453
- Qamqalı küi** Başkurdistan'da bir göl adı.
Q. 3830, 3845
- Qara Diñgez** Kara Deniz
Q. 1101, 2027, 3805
- Qarabi Taw** Karabey Dağı. Kırım'ın kuzey tarafında, Yalta şehrinin biraz doğusundaki dağ ve yayla.
Q. 3806
- Qaşmart** Hakmar ırmağının kolu.
Q.+tı 846
- Qırım** Kırım, Kırım ülkesi.
Q. 2042, 3720
Q.+ğa 3672
- Narış** Narış dağı civarında yer adı.
N. 5221
N.+qa 5227, 5228, 5793
N.+ta 457, 986
N.+tan 5522
- Narış Taw** Başkurdistan'ın Älşäy rayonu, Dim boyundaki dağ.
N.+ğa 985, 5762
N.+ına 957
N.+zıñ 5764
- Nögöş Ak İdil'in** ortalarında koşulan kolu.
N. 15, 398, 845, 5523, 5784
N.+tä 526
N.+tän 618
N.+tö 4422
N.+töñ 357
- Nuğay** Nogay yurt, Gök Orda, veya Kıpçak Orda. Yayık nehrinin doğusu.
N. 2258
N.+ğa 3452
- Oan** Oan, (Van?) (N. Zaripov bu şehrin neresi olduğunu tam olarak tespit edemediğini, belki Yunan olabileceğini yazıyor. Bize göre Van şehri olabilir.)
O.+qalalı 1364
- Sağut** Soğd ülkesi
S.+qa 3811
- Sem Sim**, Ak İdil'in en çok su taşıyan kolu.
S.+därzeñ 5523
- Şixan** Başkurdistan'da Sterlitamak şehri yakınında bir dağ.
Ş.+da 456
- Şülgän** Başkurdistan'ın Büryan bölgesinde çok tanınan ve efsanelere konu olmuş göl.
Ş.+dän 3093
Ş.+gä 833
- Taban Tal** Kazakistan'ın kuzeybatısında bir vadi adı
T. 5308
- Tökläş Taw** Edige'nin mezarının olduğu ve dedesinin adını taşıyan, kutsal dağ.
T.+ğa 5800
- Töyäläş** Başkurtistan'ın Baymak bölgesinden başlayıp Ural ırmağına katılan kolu. Bugünkü adı Xudolaz.
T. 382, 4944, 5804
- Tur Tawı** Sina yarımadasındaki dini kaynaklarca kutsal sayılan dağ. Sina dağı.
T.+na 3351, 3360

Tünäs Kırım'da bir ırmak adı.

T. 3807

Ural Avrupa ve Asyayı birbirinden ayıran dağ dizisi.

U. 13, 27, 31, 33, 374, 528, 665, 745, 745, 753, 754, 754, 756, 758, 760, 773, 788, 790, 790, 791, 801, 806, 812, 819, 827, 838, 852, 853, 869, 869, 908, 930, 1245, 1854, 2162, 2166, 2232, 2232, 2234, 2740, 2742, 2744, 2746, 2756, 2773, 2845, 2996, 3079, 3451, 4058, 4167, 4259, 4260, 4326, 4391, 4699, 4942, 5115, 5192, 5471, 5529, 5726, 5785, 5797, 5812

U.+da 254, 361, 559, 643, 770, 1394, 2572, 2802, 2990, 3001, 3025, 3096, 3431, 4390, 4553, 5106, 5563, 5647, 5728

U.+dan 902, 1041, 1051, 1147, 1609, 3089, 3627, 3752, 4210, 5073

U.+dı 905, 4056, 5612

U.+dıñ 2645, 5007, 5015, 5055, 5747

U.+ğa 9, 260, 402, 720, 740, 854, 1798, 2007, 2607, 2609, 3284, 3424, 3436, 3754, 4213, 4257, 4277, 4976, 5021, 5127, 5588

U.+ım 712, 766, 779, 1174, 2758, 3313, 4077, 4658, 5502, 5502, 5503

U.+ıma 1203, 4285, 5062

U.+ımda 1199, 3335, 5555

U.+ımdan 2785

U.+ımdı 1179, 1191

U.+ımdıñ 5072

U.+ın 4707

U.+ına 884

U.+ıñ 2823

U.+ıña 201

U.+ıñda 2654, 2660, 2667, 2825

U.+ıñdı 3150

U.+ıñdıñ 2671

Ural Altay Ural Altay bölgesi. Batıda

Ural dağlarından başlayıp doğuda Altay dağlarına kadar uzanan bölge, Türk yurdu.

U. 70

Ural Taw→Ural

U. 114, 120, 121, 121, 126, 127, 127, 217, 219, 221, 223, 225, 227, 229, 231, 233, 237, 240, 359, 4636, 4650, 4654, 4661, 4678, 4683, 4684, 4685, 4687
U.+ı 11, 2577, 2851, 3081, 4266

Urza Altın Orda

U. 47, 720, 787, 1049, 1136, 1163, 1536, 3918, 4074
U.+ğa 246, 360, 467, 1073, 1606, 2461, 2607, 2639, 2641, 2743, 2752, 2762, 2768, 2777, 2844, 3543, 4472, 4530, 5040, 5430

U.+la 1027, 1039, 1043, 1105, 1321, 2618, 2620, 2623, 3422, 4249, 4473

U.+m 74

U.+ma 1082, 4993

U.+mdan 2327

U.+nan 3415, 4163, 4276, 5021

U.+ndı 2265

U.+nı 3634, 4302, 4976, 4988, 5038, 5471

U.+nıñ 2719

U.+ñ 1255, 4160

U.+ña 4507

U.+ñda 2297

U.+ñdı 2244, 2274

U. 1262

U.+mda 2037

U.+la 1263

Üzän Ak İdil ırmağının bir kolu.

Ü. 846

Ü.+de 404

Yaman Taw Başkurdistan'ın Beloret rayonundaki dağ.

Y. 2019

Y.+ğa 2857

Y.+zan 2019

Y.+zı 5616

Y.+zıñ 4421, 5622

Yayıq Hazar'a dökülen, Ural da denilen ırmak.

Y. 197, 357, 527, 546, 618, 931, 932, 946, 960, 2435, 3424, 4422, 4703, 4943

Y.+qa 4713

Y.+ta 382, 5784
Y.+tagi 726
Y.+ti 51, 403, 845, 3452

Y.+tñ 281, 300

73

EKLER

Resimler

- Resim 1. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın arka kapak içi.
- Resim 2. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın n kapak dıı.
- Resim 3. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın n kapak içi.
- Resim 4. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın birinci sayfası.
- Resim 5. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın  kopyası bir arada.
- Resim 6. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüsha'ya Naki İsenbet'in yazdığı nszden bir grnm.
- Resim 7. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın 77. sayfasının grnm.
- Resim 8. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın 95. sayfasının grnm.
- Resim 9. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın 26. sayfasının grnm.
- Resim 10. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın 99. sayfasının grnm.
- Resim 11. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın 232. sayfasının grnm.
- Resim 12. Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nüshanın 3. sayfasının grnm.

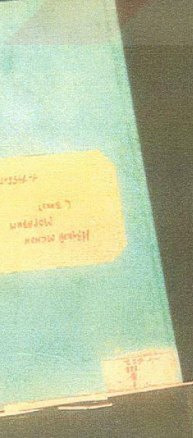
Fotokopiler

Mxemmeta Borangolov'un hazırladığı nshaya ait farklı sayfalar.

...

...

N. ...

1000

Handwritten title or header

Handwritten text, possibly a preface or introduction

БИБЛИОТЕКА
Баварского
Музея

Main body of handwritten text, starting with 'Handwritten text' and continuing with several lines of script.

Handwritten text, possibly a section header or a specific paragraph.

Handwritten text at the bottom of the page, including a date '17. 1. 1871'.

95 24 34

Handwritten text in a box

Handwritten text in a box

Handwritten text in a box

Handwritten text in a box

Handwritten text in a box

Handwritten text in a box

Handwritten text in a box

Handwritten text in a box

Handwritten text in a box

Handwritten text in a box

Handwritten notes on the left page of the top spread, including phrases like "Handwritten notes" and "Handwritten notes".

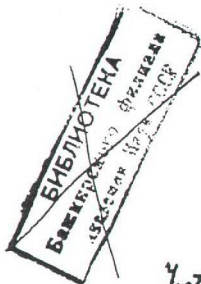
Handwritten notes at the top of the right page, including a date "1928" and a name "Handwritten notes".

Main body of handwritten notes on the right page of the top spread, covering various topics.

Handwritten notes on the left page of the bottom spread, including a date "1928" and a name "Handwritten notes".

Main body of handwritten notes on the right page of the bottom spread, covering various topics.

Xalq tan faalip alip Teykuvse Maxumetza Qurayevol.

"Yotuvay un Moratam."

Орв. 1940 јул.

Ata
Lenin bejten esen halimb.
Men Lenin arban ketbe ilan,
Tejehmetim bun' djo homam.
Emin yon' indez halilendib

£

1 Moidmetza Buraonol tarafnan jactolgan. 1

1

Altin uorta Bayanda
Tug tamsiz tigm xan buran,
Qul ad tinda xyp ilde
Qolday itep kizim,
Jahaq alqan malqan,
Qoldar alqan xalqan,
Yot digness oz itep,
Ber xotay day joxim.

+>

Uralqa la qul hiotay,
Auda xalezte quozogay;
Uraldare baxotay:

Qopsaq, Qatay, Tampan =
Ural tavi jaxunda,
Jumato, Taban, tave la
Jatel, Xogoz baxunda,

~~Uraldare jeteun~~
No baxotayqa oprep
Jete biran dan hizeke
Tug tamsizga buy xunmaj,
Axa jahaq tylnmaj,

Atam da anam malaran
Kasim da Jaldar Kalyanem,

~~Kono tuncu ito su
Ojter huda aylaiba.~~

~~Handi-~~ Hinen ыrvыш jaqtarqa,
Javqa ыvыр jaqtarqa,
Nadaq totar ~~it kuzep,~~

~~Taap~~ Hine kilmemen.
Ilem ~~su~~ javva asqanda,
Dogmanqa kes alaimaj,

~~Ilavz~~ qaraq vavqanda. *Bejotigem manep,
javama krti vumatshy.*

~~azoc juddo ilendo
for lavram tepetep,
Jaly qajny asqanubya,
Svdy qanqa kuzekken,
vatyrmay qosqandy,
Sady kirken vatyrga
Jaly ~~ilavz~~ virganden,~~

*Qupmenis qambetep,
Kalyen qarqy almatshy.
Kono-tavo kuzep,*

Bejtek man jedone
Jaman qara jaqmashyn.

~~Atalavkay bejmen,
Haly qajny asqanubya,~~ *Atam, Hym ilen u;
Talap talpamy kigmy,
Mal kuzep, qatam atep*

~~Jalybi tolov aj kuzem
Haly qajny asqanubya~~ *Jaly asan tyxmatshy.*

~~Jalybi vavva talpama
Sikon krti qosqanubya~~

Honey - tuncu itken man,
Tora si de kuzem, ti.

~~Handi~~
Tav - masha Evakatsia jahanqa ture kil

~~Arandaq aqarın yal ayan~~
~~Baran ta juldag xil jaram,~~
~~Ust baraban yfifap,~~
 Kols: jootto toro andas,
 janoqar telin' ufo ~~man~~
 Qaot andaran kwoya atap,
 jali ayan tykuro hey!

+>

Urota xandus Uraloza
 Kily afaq batavaga, ~~janoqar utraj ukarotap~~
~~Ude jalmaq aluqa~~
 janoqar utraj ukarotap,
 Ude jalmaq aluqa,
 Jorogon ds kaptagan
 Ufas minn yfexhey!

32

+>

Ude xanoza katwse,
 Xandus bajwan itevse, jafagtarı Sroyse,
 Dmni min brpaqqa,
 Bulat qelusan tabqanom,
 Tezey qutap faterhey, -

+>

aqar telin - 15 ke korapattarda din baxliqarawunı kyoje buyfusa
 xalyq janoqar telinq jalaqqa sığgan. Sul sagta
 batı arel da buloqan qaotandardı her min kwoya
 saglı kwoya kaly qufa toroan buloqandar.

My dnu usqm golanday
Pis usm oya his bat ap,
Solndiate fel ketap,
Tyyen - bapen tertay tip,
Solndiate fel ketap,
in Jte, dnre, helgmal
Ni Sari upu Suran.

+>
Susa Solnx sigerrato,
Joten nyote harafota
Qor has balap galuotan
Xan harafu kandry km.

+>
Xan de nis en buha la,
Hine qarap qararqa,
Joten nyote harafoga
Qor has ity almatqa,
Xaura qarap Solli
Malay tyyen nyot asqan:

+>
Solnx - Ay alo kan, alo kan,
Yaten helure usms bar
Uota ki qm luv an da.
Altan tyyen atur uota
Ay uotaga e alor anan
Beluker hit, alo kan!

+>
Ay uotay de tury
jav atar qudey toragan
Kiat shes hit, alo kan!

I.G. YORSEKORRETIM KURULU
BOKUMANTASYON MERKEZ

Befenda bepana go foma fud

Qandaa aq si kixq sig maffi,

Beaton beqg barura

Jul tabalmaffi qaftwse

Uretnes barathoran

Bebtun hit, alo kau!

+> Ural dau ^{istat} ~~beq~~ alkaida,

Karapota by gal kaada,

Atqa mengun kal qeuss,

Atkan taz moq forogmen,

Kiss taz qas galuse,

Kaman qunqa taz maran,

Igetep to, kixep to,

Forahus hit alo kau!

+> Sumatq saq ta karapota

~~Beat balans beq galus,~~

Beas fawqa baz galus,

Qulaf sumat, alo kau!

+> Tegen byete iset kes,

Jatwaxos kmuhemp,

Xan alden da toymogq,

Ul da tyot moq byot asgan:

+> Af alo kau, byot buhen,

Ilem, konom kaw buhen,

Ural da teatun for bulup,

Uralum kafen kepatardi.

~~Ilem atqa maroatoto,~~

+> for buham da at mendem,

Quluma bulatan tat tam,

Uralum da foma qun,

Yf km kaman ferat asgan.

Kaus man ispatard
Hole beqg taz tas
fawqa qanisi tomo
Hole gal da tata
Beas kanc, alo ka

Wlqm qunag Ydesiq,
Kaxat moqan, Hote qg,
~~Ura by hit alo kau!~~
Writa kanda karapota
Beat balans beq galus,

Jatwax —

Befenda upnatq ystern,

X

Jeteri ky harafota qol qot-o-gurame koqym. Gurme tot ko bu
 heler buun ana la, bu qotko, ~~senk~~ aqaladi, seroti qot buqan.
 Belqm saqta harafota myndy ger baran Jeteri ky helder toqan.
 Enje bixos nes Jeteri ky ote farafatp koqot qym heler ls, u ture la
 Jeteri ky helder urqm tu. Gurmes aqaladi loqo man harafota
 xan bixos qy ls, xan qot ot arana la is fagan qot ot ardan
 buqan. Eulafota Jeteri ke farafatvan Enje qo helder urqy
 ger tot qan. Gurmes nes Jeteri ky ote, Jeteri ky ote gurme
 farafatvan haraf qot ot aranan ber niro, gurmes nes ipis, seroti
 qot ot arse belqm. Dular yot ara koqta koqot qym de koqot
 ot m koqot seroq, qolagtan qolagqa jetp, ls es Enje bixos -
 nes de qolagana toqym tu. Enje bixos gurmekom qot tap
 ta, qurqatp ta korap qaraha la yft urqm. Enje bixos:
 -o Jqr buun nes Jeteri ke koqym tigmunde "iqetkom, atama
 yftap, yftas de at toqar nes" tip qurqat qas, gurmes
 taqo bu seren nes koqta qan tu.

Enje bu Ber ot hel kan Jeteri koqym falanqa
 saqqan da, Enje bixos yftenes Jeteri ke koqar en ardat -
 qan. Jeteri ky xan koqre buhar jayde buhar otu yftota ha
 la, Enje bixos ne ber xan ulana korap farafatvan, Jeteri
 nes ule ardat nes beren de Enje ne alam tip koqot me -
 ven yftatp, yftan yote toqan, Enje qy ls Eulaf
 ardat qan tu.

Enje bennis man qurmanan, Teterkeq, karolayandan
harula barawan artteroyan. - Bunu hiote, Sbrnxtes Teterkeq,
dozmandozge Kondmken arqan.

Teterkeq mru Qymnes ber - bere mru irate qatendi bunnay
jazan porogmds. Qymneses bnfenda buqan. Qymnes be xolde
Teterkeq es, berrgs es yft mogn: "Iqin ^{Enje bennis} ~~harula~~ ~~barawan~~ heler,
cotolarem xanqa yft ar taris. Iqin Teterkeqtm tygal tilm
"Zunass" tip taor. yft xererotn; tip qurayqan da, his berrgs
yftuy qasqan tu. Qymneses bnfenda buqan hara qatolares
man Teterkeq geur helqm. Xan qymneses qasw sbrnxtes tik -
perqm. Bunu bnfenda buqan da helqm. - En jag Fug ber
mup taw xotorems Habra qartm "Kiu ufotamaqan berrn taor
da aler"; - tign hiote ^{xotorems} ~~harula~~ ~~barawan~~ tip km ds: "Be qatendi qalderin
jaramaq, boran baralardan barana qunday tar ma balalar
set km"; - tip cotolays qurqan.

Q. Qymnes bayraqana vaqet tar qasw porq toroas,
ber in bala tapqan, ams qaswta qurayq helmy tik apterap
porqm. Qymneses qasw jatqan qamzleyana qasw xandus
cotolay porqm kepelre es kily so porqmen helss, bix apterap,
balane hiptolay ^(helmy apterap) toroan da, ^{peren mru cotolay hit km.} ~~harula~~ ~~barawan~~ ^{En jag}
Ber qamuz tokan ds qasw ofaler hunaqqana uranda ber
cula jastay pata, yfte jug. Balane tarqm sepermtremm
kulbasen taurayan. Teterkeq bix keq jagga sagte